

**INTERNATIONAL JOURNAL OF
EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES**

IJEMS

REFEREED JOURNAL

YEAR: 2, (JANUARY 2024) ISSUE: 1

ISSN: 2980-2350

25/01/2024

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

İmtiyaz Sahibi
Cihan Buğra ÇORUH

Editörler
Ercan YÜCEL
Nihat YALDIZ

Kapak Tasarımı
Cihan Buğra ÇORUH

Mizanpaj, Yazım ve Teknik Editörler

Doç. Dr. Ömer Faruk KADAN
Ferit Bera ÇORUH

© C.B. ÇORUH

ISSN NO: 2980-2350

Yayın Tarihi: 25 Ocak 2024

Doi No

<https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.10561960.svg>

License

Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası

İletişim:

+90 552 592 21 61

e – posta:

doguakdenizarastirmaları1@gmail.com

Web Adres:

www.tarihburada.com

Note: All kinds of administrative, academic and legal responsibilities of the articles belong to the article authors.

PURPOSE AND SCOPE

International Journal of Eastern Mediterranean Studies is an international peer-reviewed academic journal published three times a year (January-June-December) starting from January 2024. The journal may also publish a special issue once a year. The journal is an academic journal and aims to share qualified research and review articles in all fields of History and Literature, as well as Social - Cultural Studies, with the scientific world.

The special purpose of the International Journal of Eastern Mediterranean Studies is to highlight articles related to master's and doctoral studies completed in the field of History, unlike other journals published in our country.

Its general purpose is to promote newly completed master's and doctoral studies and to organize science conversations that will highlight priority information that will enable them to participate in scientific life, and to publish these conversations on the website www.tarihburada.com.

Our magazine is a digital publication and is not in print.

EDITORIAL BOARD	
Abay Kabakbayevich DUİSENBAYEV	Kazakistan
Abdulqodir TOSHQULOV	Özbekistan
Adem ÇALIŞKAN	Türkiye
Ahmet Haşimi	Türkiye
Ali TOPÇUK	Azerbaycan
Arpad HORNYAK	Macaristan
Ateş AHMETLİ	Almanya
Aynur KHUZHAKHMETOV	Başkurdistan
Ayşe ZAMACI	Türkiye
Bahar Bahriddinovna TÖRAYEVA	Özbekistan
Bekezhan A. AKHAN	Kazakistan
Ercan YÜCEL	Türkiye
Evangelia BALTA	Yunanistan
Galip SAYİLOV	Azerbaycan
Gulnoz KHALİYEVA	Özbekistan
Gülniz SATTAROVA	Özbekistan
Gülşen EMİNOVA	Azerbaycan
Haydar ÇORUH	Türkiye
Hüseyin BEYOĞLU	Irak
Igor Viktorivich TURİTSYN	Rusya
İlhami YURDAKUL	Türkiye
Kakajan JANBEKOV	Türkmenistan
Mehmet Yaşar ERTAŞ	Türkiye
Metin Ziya KÖSE	Türkiye
Moslem SARBAST	Macaristan
Muhtar MIROV	Kazakistan
Murat ULUSKAN	Türkiye
Naile HÜSEYNOVA	Azerbaycan
Necat KEVSEROĞLU	Irak

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

Nihat YALDIZ	Türkiye
Nübar HAKİMOVA	Azerbaycan
Obidjon SOFİYEYEV	Özbekistan
Oktaj HASANİ	Kosova
Radık GALİULLİN	Tataristan
Rahimmammet KÜRENOV	Türkmenistan
Redzeb SKRİJELJ	Serbia
Roza Zh. KURMANKULOVA	Kazakistan
Sanobar TO'LAGANAOVA	Özbekistan
Selim BEZERAJ	Kosova
Seyfeddin RZASOY	Azerbaycan
Svetlana Petrovna ANZOROVA	Rusya
Ülkü ÇALIŞKAN	Türkiye
WANG XU	Çin

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES

REFEREED JOURNAL

ISSN NO: 2980-2350

YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

FİLİSTİN MESELESİNİN ARAP İSRAİL SAVAŞINDAN, İSRAİL FİLİSTİN SAVAŞINA EVRİMİ	10
Mesut ARSLAN	10
Hüseyin GÜREL	10
Yusuf ARSLAN	10
Mustafa ÖZKAYA	10
Mehmet ÖZASLAN	10
Murat Remzi SAYICI	10
ALTI GÜN SAVAŞI: ARAP-İSRAİL SAVAŞLARI	26
Baki AKAR	26
Reşit YILMAZ	26
Meryem TAŞKIR	26
Salih HAMURCU	26
Neslihan HAMURCU	26
İhsan AKYÜREKOĞLU	26
FİLİSTİN GENÇLİĞİNİN İŞGALE KARŞI DİK DURUŞU ve İNTİFADALARIN SONA ERDİRİLİŞİ	55
Abidin GÖV	55
Hamide AY	55
Metin GÜVEN	55
Levent İLHAN	55
Abdullah ÜZÜM	55
Mustafa Uğur ÖZDAL	55
İSRAİL'İN FİLİSTİN'DE SEBEP OLDUĞU GAZZE SAVAŞLARI VE YAŞANAN KATLIAMLAR	88
Reşat ARSLAN	88
Hakan ÇİÇEK	88
Ünal YILMAZ	88
Fatma CEYLAN	88
Vedat EROĞLU	88
Orhan PEÇENEK	88
İSRAİL DEVLETİNİN KURULUŞU VE BÜYÜYEN YAYILMACI POLİTİKALARI	110
Sema KURT	110
Adem KURT	110
Ömer CERAN	110
Mürsel ÖZTÜRK	110
İbrahim ELMAS	110
Özden Gider ELMAS	110
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ ERMENİLER (1460-1876)	138
Hanifi OK	138
Ahmet ATAŞ	138
Gamze SERT	138
Osman UYSAL	138
Burhan GÜLER	138
Mehmet DENİZ	138
PETER E. WEINBERGER'İN İSRAİL VE FİLİSTİN DİN ADAMLARINI DİNLER ARASI DİYALOĞA ÇAĞIRMA ARAYIŞLARI	171
Seyfedtin CAN	171
Filiz ÖZTÜRK	171
Mehmet KORUN	171
Cumali BOZOĞLU	171
Hüseyin ÖZDEMİR	171
Fatime Tuba KOYUNCU	171
İLK ÖZERK ERMENİ HÜKÜMDARLARI OLDUĞU İDDİA EDİLEN YERVANDUNİLER (MÖ 585-189)	197
Neziha KOÇ	197
Ayhan YİĞİT	197
Umut YENMEZ	197
Kaderim BOYACI	197
Damla İNCEOĞLU	197
Zehra Gözde GEDİK	197
BENJAMİN BRAUDE'NİN "OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA HİRİSTİYANLAR VE YAHUDİLER" ADLI ESERİN TANITIMI	217
Şener ABAK	217
Serap YAĞCI	217
Zehra KOLSUZ	217
Ahmet HANÇERLİ	217
Hüseyin AKPINAR	217
Zeynep HANÇERLİ	217
BAGRATUNİ HANEDANI VE ORTAÇAĞ ERMENİ KRALLIKLARI (884-1375)	240
Ali ÇATAL	240

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES

REFEREED JOURNAL

ISSN NO: 2980-2350

YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

<i>Semir YÜCEL</i>	240
<i>Ahmet ÇIYCE</i>	240
<i>Ali Bektaş GÜZEL</i>	240
<i>Zeynep YEŞİLDAL</i>	240
<i>Süleyman ÇOBANOĞLU</i>	240
HATAY İLİ SAMANDAĞ İLÇESİNDEKİ OKUL YÖNETİCİLERİNİN ENDÜSTRİ 4.0 FARKINDALIK DÜZEYLERİNİ ÖLÇME	264
<i>Sezin HATAY</i>	264
<i>Sinem YILMAZ</i>	264
<i>Gökhan YILMAZ</i>	264
<i>Şaziye BAHADIR</i>	264
<i>Ömer DOKUYAN</i>	264
<i>Filiz KESKİN</i>	264
ONDOKUZUNCU YÜZYILDA İNGİLTERE	311
<i>İshak DEMİR</i>	311
<i>Sakine YÜCEL</i>	311
<i>Serap PEHLİVAN</i>	311
<i>Ramazan AKSOY</i>	311
<i>Murat YURTSEVER</i>	311
<i>Başak Burcu AKALIN</i>	311
TANZİMAT DEVRİ SONRASI MİLLİYETLERİN OLUŞMASI	330
<i>Türkan YÜCEL</i>	330
<i>Mehmet AKIN</i>	330
<i>İbrahim ÇETİN</i>	330
<i>Metin YÜKSEK</i>	330
<i>Ekrem YILMAZ</i>	330
<i>Mustafa Ertan BOZKIR</i>	330
İNGİLTERE’NİN SÖMÜRGELERİNDEN “GALLER”İN 19. YÜZYILDAKİ DURUMU	366
<i>Elif ŞAHAN</i>	366
<i>Dilek ŞAHİN</i>	366
<i>Esra ASLAN</i>	366
<i>İsmet GÜNEŞ</i>	366
<i>Derya BOSTANCI</i>	366
<i>Ahmet Baranalp YÜCEL</i>	366
BALKANLARDA KİLİSELERİN AYRIŞMASIYLA BAŞLAYAN MAKEDONYA SORUNU	384
<i>Ercan YÜCEL</i>	384
<i>Şerif GENÇ</i>	384
<i>Yalçın BALCI</i>	384
<i>Mercan NESLİOĞLU</i>	384
<i>İlker BÜYÜKLEYLA</i>	384
<i>Sonay RANDA GÜZELOĞLU</i>	384
DIASPORA PARTİLERİ VE ÜÇÜNCÜ ERMENİ CUMHURİYETİ (1921-2005)	397
<i>Ali Kaymaz</i>	397
<i>Esra Türkmen</i>	397
<i>Yakup KAYA</i>	397
<i>Cüneyt Arıkan</i>	397
<i>Eyüp GÜNEŞ</i>	397
<i>Mustafa DURDU</i>	397
20. YÜZYILIN BAŞLARINDA TÜRKİYE’DE ÜNİVERSİTE KURMA ÇALIŞMALARI	417
<i>Cuma TUNA</i>	417
<i>Özgül ÖZCAN</i>	417
<i>Erdem BAYIRLI</i>	417
<i>Malik ARSLAN</i>	417
<i>Mehmet DOĞRU</i>	417
<i>Tevfik KOYUNCU</i>	417
HATAY’IN ANAVATANA KATILMASI VE İLK VALİLERİ (1944-1967)	449
<i>Derya ÇİFTÇİ</i>	449
<i>Özcan AYBAR</i>	449
<i>Osman BİLGİN</i>	449
<i>Zehra KESKİN</i>	449
<i>Seren SARIOĞLU</i>	449
<i>Mehmet MANSUROĞLU</i>	449

SAYIDA GÖREV ALAN HAKEMLER

Esra AKSOY

Hasan ATEŞ

İbrahim KURT

Ayşe ZAMACI

Nihat YALDIZ

Kadriye KARA

Mehmet AÇAR

Ercan YÜCEL

Haydar ÇORUH

Bayram ŞAHİN

Ülkü ÇALIŞKAN

Metin Ziya KÖSE

Murat ŞENGEZER

Ahmet ÇAPARLAR

Ömer Faruk KADAN

Sultan KARAOĞLAN

Mustafa Ertan BOZKIR

Mahmut Cihangir GİRİŞKEN

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKLER

Bu dergideki Makaleler Avrupa Birliği İndeksi

OpenAIRE

<https://zenodo.org/record/8190171>

ve Index Copernicus tarafından indekslenmektedir.

Dizine eklendi

 OpenAIRE

Topluluklar

 Ulusallararası Doğu Akdeniz Araştırmaları Dergisi

Detaylar

DOI
DOI [10.5281/zenodo.10166009](https://doi.org/10.5281/zenodo.10166009)

Kaynak tipi
Günlük

Yayımcı
Zenodo

Yayınlanan
Ulusallararası Doğu Akdeniz Araştırmaları Dergisi,
ISSN: 2980-2350, 2023.

INDEX COPERNICUS ICI World of Journals ICI Journals Master List ICI World of Papers
INTERNATIONAL

Sorting

Search Results

Journal title: International Journal of Eastern Mediterranean Studies
ISSN: 2980-2350
GICID: *n/d*
Country / Language: TR / *n/d*
Publisher: *n/d*

Deposited publications: 0 > Full text: 0% | Abstract: 0% | Keywords: 0% | References: 0%

FİLİSTİN MESELESİNİN ARAP İSRAİL SAVAŞINDAN, İSRAİL FİLİSTİN
SAVAŞINA EVRİMİ

*Mesut ARSLAN
**Hüseyin GÜREL
***Yusuf ARSLAN
****Mustafa ÖZKAYA
*****Mehmet ÖZASLAN
*****Murat Remzi SAYICI

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :27.11.2023
Makale Kabul Tarihi :01.01.2024
Atıf Bilgisi:

Yusuf Arslan, Hüseyin Gürel, Mehmet Özasan, Murat Remzi Sayıcı, Mustafa Özkaya, Mesut Arslan, “Filistin Meselesinin Arap İsrail Savaşından, İsrail Filistin Savaşına Evrimi”, *International Journal of Eastern Mediterranean Studies*, Vol. 2, Issue: 1, 2024, ss. 10-25.

Özet

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan Siyonist faaliyetler, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın desteğinde bütün Osmanlı topraklarında örgütlenerek, Türk toplumunun içerisine sinsi bir planın uygulayıcısı olarak girmişti. İttihat ve Terakki Cemiyetini içten içe geçiren bu zihniyet kısa zamanda emeline ulaşabilmek için Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi için bütün imkanlarını seferber etmiş ve nihayetinde 1908 ihtilali ile bu emeline kavuşmuştu. Ülkenin yönetimini eline alan ve devlet işlerinden anlamayan yeni bir cunta Siyonizme Filistin'in kapılarını açacak fırsatları tanımış, bölgenin askeri olarak zayıflatan programları devreye almıştı. Bu fırsatı değerlendiren İngiltere büyük bir zafer kazanmışlık edasıyla Filistin'i işgal eder ve Türklerin kadim topraklarına el koyar. 1916'da ilan edilen Balfour Deklarasyonuyla Filistin'i manda rejimine alan İngiltere, bu toprakların sahipleri olan Arapları ikinci sınıf vatandaş statüsüne düşüren uygulamalarıyla Yahudilerin tümünden Filistin'e sahip olabilmemesinin imkanlarını da hazırlamıştır.

Bu makalede İngiltere'nin Filistin'de uyguladığı yok etme ve sahipsiz kılma programının gelişimi ve Siyonizm'in topraklara el koyma ve Arapları sürgün ve katliamlara maruz kılma yöntemleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap, Filistin, İsrail, İngiltere, Osmanlı, Siyonist, Yahudi

Abstract

Zionist activities, which started in the last periods of the Ottoman Empire, were organized in all Ottoman lands with the support of England, France and Russia, and entered the Turkish society as the

* Müdür, Sani Konukoğlu İlkokulu, mesutarслан2702@gmail.com, Orcid: 0009-0001-0569-4131

** Müdür Yardımcısı, Şehit Mesut Yaşar Ortaokulu, husegurel@gmail.com, Orcid: 0009-0005-7944-6009

*** Müdür Yardımcısı, Nimet-Enver Ege Anaokulu (Gaziantep/Şahinbey), yusufaslan.4427@gmail.com, Orcid: 0009-0005-8055-6643

**** Müdür Yardımcısı, Mehmet Akif İlkokulu, mstf2784mstf2784@gmail.com, Orcid: 0009-0000-4523-4992

***** Müdür, Mevlana Anadolu Lisesi, mehmet-ozaslan@hotmail.com, Orcid: 0009-0004-3487-5494

***** Müdür Yardımcısı, Mevlana Anadolu Lisesi, mrsayici@hotmail.com, Orcid: 0009-0002-8254-0766

executor of an insidious plan. This mentality, which has taken over the Committee of Union and Progress from the inside, was supported by Sultan II in order to achieve its goal in a short time. He mobilized all his resources to dethrone Abdulhamid and eventually achieved this goal with the 1908 revolution. A new junta, which took over the administration of the country and did not understand state affairs, gave opportunities to Zionism to open the doors of Palestine and implemented programs that weakened the region militarily. Taking advantage of this opportunity, England invaded Palestine with a great victory and seized the ancient lands of the Turks. England, which took Palestine under its mandate regime with the Balfour Declaration declared in 1916, also prepared the opportunity for Jews to own Palestine entirely, with its practices that reduced the Arabs, the owners of these lands, to the status of second-class citizens.

This article will focus on the development of Britain's destruction and dispossession program in Palestine and Zionism's methods of seizing lands and subjecting Arabs to exile and massacres.

Key Words: Arab, Palestine, Israel, England, Ottoman, Zionist, Jew

Giriş

Filistin'deki Araplar ve Yahudiler arasındaki çatışma her zaman birkaç farklı boyutta ifade edilmiştir ve bunların her biri tarihin farklı zamanlarında ve farklı perspektiflerde az ya da çok önem kazanmıştır. Bu farklı motifleri çatışma hakkındaki popüler düşüncede veya hükümetlerin politika kararlarında çözmek her zaman kolay değildir. Yıllar geçtikçe Filistin-İsrail çatışmasının Arap-Yahudi çatışmasından Filistin-İsrail veya Filistin-Yahudi çatışmasına ve Müslüman-Yahudi çatışmasına evrildiğini söylemek doğru olur. Bununla birlikte, Arap ülkeleri ile Batı arasında, Filistin meselesiyle yalnızca çevresel bir ilişkisi olan gerçek bir çatışmanın varlığını göz ardı etmek ya da Arap-Siyonist ve Müslüman-Yahudi çatışmasının her zaman var olan yönlerini göz ardı etmek çılgınlık olur. Hiçbir zaman tam olarak çözülemedi ve büyük olasılıkla Filistinlilerin temel ihtiyaçları ve istekleri karşılandıktan sonra yeniden gündeme gelebilir. Birkaç aşamayı ayırt edebiliriz:

İlk Siyonist yerleşimciler 19. yüzyılın sonlarına doğru Filistin'e vardıklarında, Osmanlı Türk İmparatorluğu'nda, Arap özgürlüğüne yönelik geniş bir hareketin ve belki de Osmanlı İmparatorluğu ile ilgisi olmayan Ermeni ve Rum topluluklarının ötesinde, özel bir milliyetçilik yoktu. Filistin meselesi. Siyonist yerleşim programı, Arap ulusal iddialarını tehdit edebileceği için hem Filistin içindeki hem de dışındaki Arap milliyetçileri tarafından ve Yahudiler tarafından tehdit edildiğini hisseden veya Siyonist yerleşimden doğrudan etkilenen Filistin'de yaşayan Araplar tarafından alarmla karşılandı. Dolayısıyla çatışma hem yerel bir mesele hem de bir Arap/Müslüman meselesiydi.

İngilizlerin gelişi ve Balfour Deklarasyonu çatışmayı yoğunlaştırdı. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve barış anlaşmaları

Ortadoğu'yu değiştirdi, yeni bir gerçeklik ve yeni çatışmalar yarattı. Savaş, İngilizlerin kendilerine bağlı olacağını umduğu, ancak aslında giderek daha bağımsız hale gelen ve dış müdahaleyi kısıkanan bir dizi yarı bağımsız Arap devleti yarattı. İngilizler, Fransızlar ve daha sonra Amerikalılar bölgedeki nüfuzlarını en üst düzeye çıkarmak ve stratejik ve doğal kaynaklar, yani Süveyş Kanalı ve giderek önem kazanan Körfez lkelerinin petrol kaynakları üzerindeki kontrollerini sürdürmek istiyorlardı. Arap lkeleri, Ortadoğu'da bağımsız bir ülke veya ülkeler kuracaklarını zannettikleri için İngilizler tarafından aldatıldıklarını sanıyorlardı, oysa gerçekte Suriye ve Lübnan, Sykes-Picot gizli anlaşmasına dayanarak manda ülkeleri olarak Fransa'ya verilmişti. Balfour deklarasyonuna göre Filistin İngiltere'ye verildi. Araplar bu düzenlemenin İngilizlerin kendilerine verdiği sözlere ihanet ettiğini düşünüyorlardı. Arabistanlı Lawrence'a Türk yönetimini devirmede yardım eden Haşimi Faysal ailesi, İbn Suud tarafından Suudi Arabistan'dan ihraç edildi. Haşimiler, birleşik bir Haşimi Arabistan yerine Irak ve Ürdün'deki krallıklarla yetinmek zorunda kaldılar. Suriye'de Fransızlar, İngilizlerin rızasıyla Faysal lehine bir isyanı bastırdı. İbn Suud İngilizlerin safına geçmekte hızlı davrandı ancak Suud hanedanının siyaseti ve emelleri Faysal ve Haşimilerinkinden farklıydı ve İngilizlerin Faysal'la nasıl başa çıktığını gördükten sonra Suud'un aynı duruma düşme ihtimali pek yoktu. Suud aynı zamanda büyük güçlerin, Suudi Arabistan ve Körfez bölgesinin muazzam petrol zenginliğinin stratejik önemini giderek daha fazla fark etmesi avantajına da sahipti.

1936'dan itibaren Filistinli Araplar, İngiliz yönetimine ve özellikle de Milletler Cemiyeti'nin Filistin için verdiği Manda'nın Yahudi ulusal vatani vaadine ve Yahudilerin Filistin'e gne karşı ayaklandılar. İbn Suud müdahale etti ve İngilizlerin Filistinliler adına müdahale etmesine izin verildi, böylece Arap dünyasında Arap çıkarlarının koruyucusu olarak prestij kazandı. Araplar, Filistin'i kk bir Yahudi devlete ve çok daha geniş bir Arap bölgesine bölecek olan Peel Raporu'nu reddettiler ve İngilizlerin Filistinlilerin taleplerini kabul etmesini ve Filistin'in kapılarını Yahudi gne kapatmasını sağladılar. Tarihçi Elie Kedourie'ye gre¹, Filistin'deki isyana yapılan bu müdahale, Arapların Batı ile ilişkilerinde Filistin atışmasının önceliğinin ve bu çatışmaya Arap müdahalesinin başlangıcını işaret ediyordu. Filistin'in bir Arap-Batı sorunu ve Arap ulusal politikasındaki bir sorun olarak rolü, Başkan Roosevelt'in Kral Suud'a ABD'nin Filistin'de

bağımsız bir Yahudi devletini desteklemeyeceği konusunda güvence vermek zorunda hissettiği 1940'larda genişletildi. Arap Birliği'nin açık amaçlarından biri, bir Yahudi devletinin kurulmasını engellemektir.

Bölünme ve Birinci Arap-İsrail Savaşı

Bir Yahudi devletinin kurulmasına karşı çıkmak için kurulan Arap Birliği'nin doğası, Baş Müftü Haj Amin El Husseini'nin ajitasyonu ve Filistin'in prestij değerinin bir sorun olarak görülmesi Arap siyasetindeki gelişmeler, Arap ülkelerinin yeni İsrail devletine saldırmasını neredeyse kaçınılmaz hale getirdi. Daha az yaygın olarak anlaşılan ise, birçok Arap ülkesinin Hacı Emin El Hüseyini'ye karşı derin bir nefret beslediği ve onun bağımsız bir Filistin devleti kurmasına izin verme niyetinde olmadığıdır. Ürdün, Suriye ve Mısır, Filistin'i aralarında bölme niyetindeydi. veya bir kısmının Filistin'den çok büyük bir dilime sahip olmasını önlemektir². Ürdün Kralı Abdullah, Ürdün'ün toprak isteklerini Batı Şeria ile sınırlamak için Siyonist liderlikle zaten zımnî bir anlaşma yapmıştı ve İsrailileri, Mısır'ın Gazze'deki kazanımlarını en aza indirmeye teşvik etmişti. Abdulla el Tall, Elias Sasson'a şöyle dedi: "Mısırlılara mümkün olduğunca vurun, tavrımız tarafsız olacaktır."³ İsraililer bunda o kadar başarılı oldular ki sonunda RAF ve İngiliz hükümetinin gazabına uğradılar. Suriyeliler ise Ürdün'ün Filistin'de çok başarılı olması halinde Suriye hükümetini devirip yerine Haşimi monarşisini geçirme girişiminde bulunacaklarından korkuyorlardı⁴. Arapların hiçbiri her ne kadar "Filistin Devleti"nin başarısız rakip Ürdün ve Mısır versiyonları savaşın sonunda propaganda amacıyla Gazze ve Batı Şeria'da ilan edilmiş olsa da, devletler bir Filistin Devleti kurma konusunda oldukça heveslilerdi. 1948 savaşının (İsrail'in Filistin'i İşgal Savaşı) bir sonucu olarak yaratılan Filistinli mülteciler, çatışmanın zahmetli veya yararlı bir yan ürünüydü ve Filistin ulusal hakları, saptırılması ve bastırılması gereken sıcak bir konuydu. Çünkü bunlar, İsrail'de radikalleşme olasılığını

¹ Kedourie, Elie, *Modern Dünyada İslam*, Holt, Rinehart ve Winston, NY 1980.

² Rogan, Eugene, *Jordan ve 1948: Resmi Tarihin Kalıcılığı*, s. 118; Rogan, E. ve Shlaim. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001, s. 104-124; Landis, J., *Suriye ve Filistin Savaşı: Rogan, E. ve Shlaim'de Abdullah'ın 'Büyük Filistin' Planıyla Mücadele*. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001, s. 178-205; Gerges, F., *Mısır ve 1948 Savaşı: Rogan, E. ve Shlaim'de İç Çatışma ve Bölgesel Hırs*. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001, s. 151-177.

³ Rogan, Eugene, *Jordan ve 1948: Resmi Tarihin Kalıcılığı*, s. 118, Rogan, E. ve Shlaim. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001, s. 104-124; Gerges, F., *Mısır ve 1948 Savaşı: Rogan, E. ve Shlaim'de İç Çatışma ve Bölgesel Hırs*. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001, s. 151-177.

⁴ Landis, J., *Suriye ve Filistin Savaşı: Rogan, E. ve Shlaim'de Abdullah'ın 'Büyük Filistin' Planıyla Mücadele*. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001, s. 178-205.

temsil ediyordu. Filistinlilere duyulan sempati, Filistin'in Arap ulusal davası olarak özgürleştirilmesi arzusunda ifade edildi. Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinlilerin özerk özyönetimlerine izin verilmedi. Filistinlilerin özlemleri dikkatli bir şekilde ulusal kendi kaderini tayin etme yönünden uzaklaştırıldı.

Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi ve ABD-İran Çatışma Alanı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Fransa ve İngiltere'nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki rolü ve sömürge imparatorlukları çok hızlı bir şekilde çöktü. Mısır, Cezayir ve Suriye'den resmi olarak çekilmenin yanı sıra İran, Irak ve Libya'da da yandaş rejimler çöktü. SSCB bu sürecin hızlandırılmasına yardımcı oldu ve hem SSCB hem de daha beceriksizce ABD birçok duruma müdahale etti. ABD Mısır'da İngilizlere karşı çalıştı, ancak İran'da milliyetçi Musaddık'ı ortadan kaldırmak ve daha uysal Şah Rıza Pehlevi'yi yeniden iktidara getirmek için İngilizlerle birlikte çalıştı. İran karşı darbesi dışında iktidara gelen tüm rejimler Batı karşıtıydı ve Filistin meselesi başlangıçta gündemlerinin yalnızca küçük bir kısmını oluşturuyordu. Arap-İsrail veya Müslüman-İsrail çatışmasının daha sonraki gelişimi bu bağlamda değerlendirilmelidir⁵.

Cemal Nasır, sömürgecilikten kurtulma dalgasıyla birlikte yükselen yeni liderlerin en önemlisiydi. Britanyalı bir müşteri olan Faruk'un yerini aldı ve ardından Mısır'daki Batı nüfuzunun son kalıntılarını da ortadan kaldırmaya girişti. Aynı zamanda, kendisini ve Mısır'ı Arap dünyasının liderleri yapmak amacıyla Baasçı Pan-Arap davasını şekillendirdi ve kendi imajına göre yeniden şekillendirdi. Filistin meselesi Nasır'ın işine yaradı. Birincisi, eski rejimlerin 1948'de Filistin'i özgürleştirmedeki başarısızlığı, 1953 devrimini meşrulaştıran meseleydi. Filistin'in kurtuluşu artık nihai olarak Nasır'ın Arap dünyasının merkezi lideri olarak itibarını tesis edecek bir mesele olarak kullanılacaktı. Filistin meselesi daha büyük bir anti-sömürgeci meselenin emrine girdi; belki de Araplar için Filistin meselesinin her zaman daha büyük sömürgeci meseleyi temsil ettiğini ve ondan ayrılamaz olduğunu söylemek daha doğru olur. Arap milliyetçileri Batı'nın etkisine ve kontrolüne kızdılar ve İsrail, Arap topraklarında "yabancı bir Batı implantını" temsil ediyordu. Ancak Nasser için İngilizlerin Mısır'daki varlığı daha acil bir konuydu ve çözülmesi daha kolay görünüyordu. Süveyş Kanalı'nı millileştirdi ve İsrail'in yanı sıra İngiltere ve Fransa ile de çatışmaya yol açtı. Ekim 1956'da İsrail, Fransa ve

İngiltere Mısır'a saldırdı. İsrail hızla Süveyş Kanalı'na ulaştı ve Fransız ve İngiliz birlikleri kanal bölgesini ele geçirmek için harekete geçti. Ancak Nasser, Sina hareketindeki aşağılayıcı askeri yenilgiyi büyük bir ahlaki ve siyasi zafere dönüştürmek için ABD-Avrupa rekabetini doğru bir şekilde değerlendirdi ve bundan yararlandı⁶.

Süveyş kampanyasından kısa bir süre sonra Mısırlı ajanlar Yaser Arafat ile temasa geçti ve onu, Filistin'in isteklerini Nasır'ın istediği pan-Arapçı, Mısır yanlısı yöne yönlendirecek bir öğrenci lideri olarak ayarlamaya çalıştı. Nihai sonuç, El Fetih ve FKÖ'nün "kurtuluş hareketleri" olarak yaratılması ve bunların 1964'teki ikinci Arap zirvesi konferansında, Filistin'in ulusal özlemlerinden ziyade Filistin'deki Arap özlemlerinin gerçekleştirilmesi bağlamında kabul edilmesiydi. Filistinliler bu düzenlemeden ya da Mısır ve Suriye'nin vesayeti ve müdahalesinden pek memnun değildi, ancak özellikle Suriyelilerin 1960'larda ilk Fetih hücrelerini kurmak için gerekli organizasyonu ve askeri bilgiyi sağlaması nedeniyle çok az seçenekleri vardı. Gerçek Filistin ulusal duyarlılığı ne olursa olsun, dikkatli bir şekilde muhafaza edildi, kontrol edildi ve pan-Arap meselesine kanalize edildi. Filistinlilere ne Batı Şeria'da ne de Gazze Şeridi'nde gerçek bir siyasi özgürlük tanınmıyordu; ancak teoride her an orada İsrail etkisinden uzak ve uluslararası arenada İsrail'e karşı çıkma özgürlüğüne sahip bir devlet kurabilirlerdi⁷.

Yaser Arafat'ın Yükselişi ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Kuruluşu

Arap milliyetçiliği, 1967'deki 6 gün savaşının fiyaskosundan sonra Orta Doğu siyasi sahnesinden kaybolmaya başladı. Arap ülkeleri İsrail'i yok etmek ve Filistin'i özgürleştirmek yerine aşağılayıcı bir yenilgiye uğradı ve 1967'den önce Filistin'den geriye kalanlar artık İsrail'in elindeydi. Yaser Arafat, FKÖ ve El Fetih artık Mısır ve Suriye kontrolünün zincirlerinden kurtulmuşlardı ve El Fetih programında ve Arafat'ın Falestinunah gazetesindeki yazılarında az çok örtülü olan bağımsız Filistin milliyetçiliği

⁵ Arthur A. Stein & Ayelet Harel-Shalev, "Ancestral and instrumental in the politics of ethnic and religious conflict," *Ethnic and Racial Studies*, C. XL, No: 12, 1981-2000, 2017, s.7

⁶ Hamid Ahmedi, *Yirminci Yüzyılda İran ve Suudi Arabistan İlişkileri (Pehlevi Devri)*, (Farsça) [Revabit-i İran va Arabistan Der Sade-yi Bistom (Dore-yi Pehlevi)] Tahran, Merkezi-i Esnad ve Tarih-i Diplomasi, 2007, s. 108-112.

⁷ İsam Abd-ul Hamid, *İran ve Suudi Arabistan İlişkileri Kral Fahad Bin Abdulaziz Devrinde 1982-1997*, (Arapça) [El-Alakat-i El-Suudiya El-İraniya fi ahd-i El-Melik Fahd İbn Abdülaziz Al-i Suud, 1982-1997], Al-Haram, Ein Beşeri ve Sosyal Çalışmalar ve Araştırmalar Yayınları, 2006., s. 33-34.

çizgisini geliřtirdiler⁸.

1930'ların sonlarından beri ABD ve İngiliz dış politikası, Arap/Müslüman-Batı ilişkilerine merhem olan en büyük sinek olarak Arap-Yahudi (daha sonra Arap-İsrail) çatışmasına büyük ağırlık vermişti. Bu görüş, İsrail'le ardı ardına gelen ve 1967'de Arapların yenilgisiyle sonuçlanan savaşlarla pekişti. Bu yenilgi, Filistin milliyetçiliğinin yükselişini hızlandırdı. Arap-İsrail çatışmasının şimdiye kadar az çok ihmal edilen bir yan ürünü olan Filistin'in durumu ön plana çıkarıldı. Yaser Arafat BM'ye seslendi ve FKÖ tanındı. BM Genel Kurul Kararı 3236, FKÖ'yü Filistin halkının temsilcileri olarak tanıdı ve Genel Kurul'un Filistin'in kendi kaderini tayin etmesine verdiği desteği belirtti. Aynı zamanda Filistin "direniş"ine de onay damgasını vurdu. BM'nin şunları ifade ettiği belirtildi⁹:

1. Aşağıdakiler de dahil olmak üzere, Filistin halkının devredilemez haklarını yeniden teyit eder:

(a) Dış müdahale olmadan kendi kaderini tayin etme hakkı;
(b) Ulusal bağımsızlık ve egemenlik hakkı;

2. Filistinlilerin, yerlerinden edildikleri ve yerlerinden edildikleri evlerine ve mülklerine geri dönme konusunda devredilemez haklarını yeniden teyit eder ve geri dönüşleri için çağrıda bulunur.

3. Filistin halkının devredilemez haklarına tam saygı gösterilmesinin ve bu hakların hayata geçirilmesinin, Filistin sorununun çözümü için vazgeçilmez olduğunu vurgular.

4. Ortadoğu'da adil ve kalıcı bir barışın tesis edilmesinde Filistin halkının temel taraf olduğunu kabul eder.

5. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Şartı'nın amaç ve ilkelerine uygun olarak, Filistin halkının haklarını her ne şekilde olursa olsun yeniden kazanma hakkını tanıır.

6. Tüm Devletlere ve uluslararası kuruluşlara, Filistin halkının Şart uyarınca haklarını geri kazanma mücadelesinde desteklerini genişletmeleri çağrısında bulunur.

⁸ Dorre Mirheyder ve Sohrab Asgeri, "İran, Irak, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Kıta Sahaneliği ve Münhasır Ekonomik Bölgelerine vurgu yapılarak İran'ın Pers Körfezi'nde Deniz Bölgelerinin Jeopolitiği," (Farsça) *Pejuheşha-yi Coğrafiyayi, Kış, C. XXXVI, No: 50, 2005, s. 161-176*

⁹ Athina Tzemprin, Jugoslav Jozik & Henry Lambare, "The Middle East Cold War: Iran-Saudi Arabia and the Way Ahead," *Croatian Political Science Review, C. LII, No: 4-5, 2015, s.188.*

7. Genel Sekreterden, Filistin sorunuyla ilgili tüm konularda Filistin Kurtuluş Örgütü ile temas kurmasını talep eder.

Aynı gün kabul edilen 3237 sayılı Genel Kurul Kararı , FKÖ'ye gözlemci statüsü verdi. Sovyet vesayeti altında FKÖ ve Filistinliler uluslararası tanınırlığa ulaştı ve Filistinlilerin kendi kaderini tayin etme davası uluslararası gündeme taşındı.

Filistin Milliyetçiliği ve ABD

1975'te yeni durum, ABD Temsilciler Meclisi alt komitesine şunları söyleyen Dışişleri Bakan Yardımcısı Harold H. Saunders tarafından kabul edildi¹⁰:

Arap-İsrail barışı müzakerelerinde Filistinli Arapların meşru çıkarlarının dikkate alınması gerektiğini de defalarca ifade ettik. Birçok bakımdan Arap-İsrail çatışmasının Filistin boyutu bu çatışmanın kalbidir. Filistin'in bölünmesi, İsrail Devleti'nin kurulması ve Arapların bu olaylara karşı çıkmasından kaynaklanan sorunların nihai çözümü, kendilerini Filistinli olarak gören Arap halkları için adil ve kalıcı bir statü belirleyen bir anlaşmaya varılana kadar mümkün olmayacaktır."

Bu belge haklı olarak devrimci kabul edildi çünkü Filistinlilerin ulusal haklarını tanımayı öneriyordu ve FKÖ'nün uzlaşmacı bir tutum benimsemesi ve İsrail'in var olma hakkını tanınması halinde ABD'nin Filistinliler arasındaki diyalogu sağlamak için çalışacağına dair genel bir imadan fazlasını sunuyordu. Saunders apaçık olanı kabul etti: Filistinliler olmadan çözüm olmazdı, FKÖ artık Filistinlilerin tanınmış temsilcisiydi ve FKÖ'nün makul bir çözüme razı olması koşuluyla ABD, FKÖ ile iş yapmaya hazır olmalıdır. Bu politika değişikliği son derece önemliydi ve başka bir yerde daha ayrıntılı olarak tartışılıyor. Ancak Saunders çatışmayı yeniden tanımlamaya çalışmadı ve bunu da yapmadı¹¹.

İlk cümle, Filistin sorununun tek sorun olmadığını açıkça ortaya koyuyor ve bu, bir sonraki cümlede "Birçok açıdan" ifadesi ile daha da güçlendiriliyor. Ancak çoğu raporda "birçok açıdan" uyarı niteliğindeki giriş kısmı kaldırıldı. Her nasılsa "bu çatışma"

¹⁰ Harold H. Saunders, *The Other Walls, the Politics of the Arab-Israeli Peace Process*, Washington D.C: American Enterprise Institute for Public Policy Research, (1985), s. 34; Gregory Gause, "Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War," *Brookings Doha Center Analysis Paper*, 2014, s. 12,

"çatışmaya" dönüştü ve Saunders çok geçmeden "Filistin boyutu... çatışmanın kalbidir" teziyle anılmaya başlandı (ya da suçlandı)¹².

Saunders, Kongre'deki ifadesinde şunları da söyledi: "Bugün kendilerine Filistinli diyen yaklaşık üç milyon insanın çoğunun, giderek kendilerini bir halk olarak kendi kimliklerine sahip olarak gördükleri ve siyasi statülerinin belirlenmesinde söz sahibi olmayı arzuladıkları bir gerçektir."¹³

Saunders, Filistinlilerin reşit olduğu ve İsrail ile olan çatışmalarının bundan böyle Orta Doğu siyasi sahnesine hakim olacağı gerçeğini, açıkça ortaya çıkan bir şeyi kelimelerle abartıyordu. Aslında FKÖ'nün Ürdün Hüseyin rejimini tehdit etmesinden ve Ürdün'den Suriye ve Lübnan'a sürülmesinden bu yana birkaç yıldır Orta Doğu siyasi sahnesine hakim olmuştu. Saunders şöyle devam etti¹⁴:

Arap dünyasında 'Filistinlilerin hakları' yerine getirilene kadar barışın olmayacağı yönündeki ifade sıklıkla dile getiriliyor, ancak bunun ne anlama geldiğine dair üzerinde mutabakata varılmış bir tanım bulunmuyor ve Filistin'in meşru hedeflerinin ne olduğuna dair çeşitli bakış açıları ifade ediliyor. Filistinliler..."

"Dolayısıyla bugün hiç kimse Filistinlilerin hedeflerinin tam olarak ne olduğunu söyleyecek durumda görünmüyor... Sorun, Filistinlilerin çıkarlarının nihai bir çözümde ifade edilip edilmeyeceği değil, nasıl ifade edileceğidir. Bir cevap bulunmadıkça barış olmayacak.

Saunders bir kez daha apaçık bir şeyi ifade ediyordu¹⁵: Filistin sorununa çözüm, çözüm için gerekli bir koşuldur ve böyle bir çözüm olmadan barış olamaz. Ancak Saunders bunun yeterli bir koşul olduğunu söylemedi. Filistin sorununa bir çözümün mutlaka İsrail ile Araplar arasında barışı garanti edeceğini veya Batı ile Araplar arasındaki sürtüşmeye son vereceğini kesinlikle belirtmedi. Ancak Saunders'ın tezi, Filistin sorunu çözülürse tüm Arap-İsrail çatışmasının ortadan kalkacağı şeklinde yanlış yorumlandı. Aynı şekilde, İsrail'in işgal altındaki topraklardan çekilmesi ve/veya mültecilerin geri dönüşü gibi çeşitli

¹¹ Saunders, *The Other Walls, the Politics of the Arab-Israeli Peace Process*, Washington D.C ..., s. 35; Michael Wahid Hanna, Dalia Dassa Kaye "The Limits of Iranian Power," *Survival*, C. LVII, No: 5, 2015, s. 174.

¹² Charlie Savage and Scott Shane, "Iranians Accused of a Plot to Kill Saudis' U.S. Envoy," *The New York Times*, 12 Ekim, 2011, (çevrimiçi) <http://www.nytimes.com/2011/10/12/us/us-accuses-iranians-of-plotting-to-kill-saudi-envoy.html>, Erişim 17 Şubat 2017

¹³ Saunders, *The Other Walls, the Politics of the Arab-Israeli Peace Process*, Washington D.C ..., s. 36.

¹⁴ Thomas Hobbes, *Leviathan*, (London: Penguin Books, 1985), 183-188

"çözümler", sanki Filistinlilerin taleplerini karşılamak için gerekli ve yeterliymiş gibi ve sanki bu çözümlerin mutlaka yerine getirileceği kesinmiş gibi, Saunders'ın tezine bağlanıyordu. Ortadoğu tarihi artık pek çok kişi tarafından, Arap-İsrail çatışması 1949'da Filistinli mülteci sorununun ortaya çıkmasıyla, hatta belki de 1967'de Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nin işgaliyle başlamış gibi yeniden yorumlanıyordu¹⁶.

Aralık 1975'te Saunders, bu fikirleri ve diğerlerini yansıtan bir Brookings Enstitüsü raporunun ortak yazarlığını yaptı. Aralık 1975 tarihli Brookings Raporu¹⁷ tüm Arap devletleri de dahil olmak üzere tüm taraflar arasında bir çözüm bulunması çağrısında bulundu. Özet noktaları arasında şunları buluyoruz:

Madde 1, Amerika Birleşik Devletleri'nin "İsrail'in ve bölgedeki Arap devletlerinin güvenliği, bağımsızlığı ve refahından endişe duyduğunu" belirtmektedir. 3. maddede şöyle deniyor: "Taraflar arasında böyle bir anlaşmanın ya genel bir konferansta ya da daha gayri resmi çok taraflı toplantılarda müzakere edilmesi sürecine başlama zamanının geldiğine inanıyoruz..."

Madde 3 (e), bu özet noktalarda "Filistin" veya "Filistinli"ye yapılan atıftır. Şöyle diyor: "Filistin. Filistinlilerin kendi kaderini tayin etmesi için hükümler olmalı... Bu, bağımsız bir Filistin devleti veya Ürdün'le gönüllü olarak federasyona bağlanan ancak geniş siyasi özerkliğe sahip bir Filistin varlığı biçimini alabilir."

"Önce Filistin" yaklaşımı olaylar nedeniyle bir süreliğine kenarda kaldı, ancak bunda hem Madrid konferansının hem de Oslo Anlaşması'nın başlangıcını görebiliyoruz. İsrail'de Menachem Begin, "Yahudiye ve Samiriye hiçbir yabancı hükümete teslim edilmeyecek; deniz ile Ürdün arasında yalnızca İsrail egemenliği olacak" şeklindeki bir platformda seçildi. Mısır İsrail'le ayrı bir barış yaptı. Amerikalılar Filistin meselesinin barış için hayati öneme sahip olduğuna inanıyorlarsa da bunu Mısır-İsrail barışına yaklaşımlarında özellikle açık bir şekilde ortaya koymadılar¹⁸. FKÖ, Mısır'ın müzakerelere katılma davetini reddederek ve BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı Kararını tanımayı reddederek bu fırsatı kaçırdı. Ancak "önce Filistin" yaklaşımı 80'li yıllarda daha da popüler hale geldi. İlk girişim Ürdün ile federasyon yoluyla çözüm sağlamaktı. Kral Hüseyin

¹⁵ Saunders, *The Other Walls, the Politics of the Arab-Israeli Peace Process*, Washington D.C., s. 45.

¹⁶ Saunders, *The Other Walls, the Politics of the Arab-Israeli Peace Process*, Washington D.C., s. 48.

¹⁷ Orta Doğu Filistin Araştırmaları Dergisi'ne ilişkin Brookings Raporu, Cilt. 6, No. 2 (Kış, 1977), s. 195-205.

İsraililere bu teklifi sundu ancak Şamir hükümeti tarafından reddedildi. Geriye yalnızca Filistinliler kaldı ve Filistinliler yalnızca FKÖ aracılığıyla anlaşmaya hazırды. Öte yandan FKÖ, İsrail'i veya 242 sayılı Kararı tanıma konusunda isteksizdi ve sonuç olarak İsraililer ve ABD, FKÖ ile resmi olarak anlaşma yapmayı reddetti. ABD'de sorun, FKÖ'nün barış sürecinin bir parçası haline getirilmesi sorunu olarak algılanıyordu. Bunun 1988'de Başkan Yaser Arafat'ın FKÖ'nün 242 sayılı kararı kabul ettiğini duyurmasıyla başarılacağı düşünülüyordu. Şimdi sorun İsrailileri de bu gemiye dahil etmekte. Bu, 1992'de sağcı Şamir hükümetinin yerine Yitzhak Rabin'in İşçi Partisi hükümeti gelene kadar gerçekleşmedi. Aslında Rabin hükümeti ABD'yi geride bırakarak doğrudan FKÖ ile müzakerelere girdi ve Oslo Anlaşmaları ile sonuçlandı¹⁹.

Arap Milliyetçiliği ve Müslümanların Desteği

Filistin sorununun Müslüman boyutu her zaman örtülüydü. İslamcı ve Müslüman temalar, Arap milliyetçiliğine karşı olmak yerine her zaman bir dereceye kadar Arap milliyetçiliği doktrininin ayrılmaz bir parçası olmuştur. *İslam toprakları, başta Endülüs veya İspanya olmak üzere halihazırda Batı tarafından kaybedilmiş olanlar ve İslam'ın evi olan Dar el-İslam'ın parçası olanlar olmak üzere ikiye bölündü. Filistin'in ikinci kategoride olması gerekiyordu. İsrail'in Kudüs'ü ele geçirmesi, Müslümanların dini boyutunu büyük ölçüde güçlendirdi ve altını çizdi. Humeyni'nin İran devrimiyle başlayarak, İslamcılık Ortadoğu'da giderek daha güçlü bir siyasi güç haline geldi ve bu nedenle Filistin çatışmasının İslami boyutu, İranlılar ve medreselerdeki (*İslami* okullar) Selefi radikaller tarafından ele alındıkça artan bir önem kazandı. Müslüman dünyasında Körfez petrol parasıyla, Usame bin Ladin ve El Kaide tarafından inşa ediliyor²⁰. Bin Ladin, Suudi Arabistan'ın kutsal yerlerini işgal etmesi nedeniyle ABD'ye karşı sövgüye tabi olarak söyleminde Filistin'den bahsediyor. Bu, bazılarının sözde Saunders doktrini, İsrail-Filistin çatışmasının ve ABD'nin İsrail'e verdiği desteğin ABD'ye karşı İslamcı mücadelenin merkezinde yer aldığı şeklinde yanlış yorumlamasına neden oldu. Ancak ister İran Şii kolu ister El Kaide tarafından temsil edilsin, İslamcılığın temel kaygısı Batı*

¹⁸ Levent Yaylagül, Kitle İletişim Kuramları, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013,s,111

¹⁹ Saunders, The Other Walls, the Politics of the Arab-Israeli Peace Process, Washington D.C ..., s. 51.

²⁰ Noam Chomsky ve Gilbert Achcar, Tehlikeli Güç, ABD'nin Dış Siyaseti ve Ortadoğu, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007, s.100.

etkisinin inkârı, liberal demokrasi ve kadınların özgürleşmesidir²¹. Büyük Şeytan İsrail değil ABD'dir. Filistin meselesi ve antisemitizm sadece kullanışlı ve popüler meselelerdir. İslamcı politikacılar programlarını ilerletmek için bu konuları kullanıyorlar²²..

İsrail-Arap çatışmasının doğası elbette zamanla değişti ve algılar değişti. Filistin meselesinin çatışmanın çözümünde çok az öneme sahip olduğu veya hiç önemi olmadığı yönünde İsrail'e ve bir dereceye kadar da Arap devletlerine uygun olan çarpık fikir bir kenara atıldı. Golda Meir'in dediği gibi, hiçbir İsrailli lider bundan fazlasını söyleyemez: "Filistinli yoktur." Ancak bu çarpıklığın yerini farklı, şüpheli algılar aldı. Filistin meselesinin Müslüman veya Arap siyaseti açısından veya Arap halkının günlük yaşamları açısından gerçek öneminin ne olduğu hiçbir şekilde açık değildir. Filistin halkını mı, yoksa Arapların (Filistin'in aksine) Kudüs ve Filistin'i kontrol etmesini mi umursadıkları belirsiz. Örneğin Lübnanlılar, aralarında yaşayan Filistinli mültecilere büyük bir sevgi göstermiyorlar, ancak Lübnanlılar Filistinliler için herhangi bir şey yapmaya çağırılmadığı sürece İsrail'e karşı büyük bir nefret ve Filistin davasına sempati duyuyorlar. Görünüşe göre Suriye hükümeti Filistin'i hala "Güney Suriye"nin bir parçası olarak ve bu nedenle de kendi haklı etki alanı içinde görüyor²³.

Arapların Yahudi düşmanlığı ve Yahudi devleti fikri, Siyonist devletle ya da İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'yi işgal etmesiyle ortaya çıkmadı. Tüm kanıtlar onun İsrail devletinden öncesine ait olduğunu gösteriyor. Kudüs Belediye Başkanı Mousa Khazem El-Houseini, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Winston Churchill'e şunları söyledi:

Yahudiler birçok ülkede yıkımın en aktif savunucuları arasında yer aldılar... Rusya'nın parçalanmasının tamamen veya büyük ölçüde Yahudiler tarafından gerçekleştirildiği ve Almanya ile Avusturya'nın yenilgisinin büyük bir kısmının bu nedenle olduğu iyi bilinmektedir²⁴.

Kral Suud İle Albay HRP Dickson'un Filistin Üzerine Tartışması

Bugün biz ve tebaamız bu Filistin meselesinden derin bir şekilde rahatsızız ve

²¹ Deniz Ülke Arıboğan, Büyük Resmi Görmek, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 67.

²² Gülten Kazgan, Küreselleşme ve Ulus-Devlet, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,s,137-144

²³ Ömer Kurtbağ, Amerikan Yeni Sağı, Usak Yayınları, Ankara, 2010, s. 202-204

²⁴ Benny Morris, Haklı Kurbanlar, Knopf 1999, s. 99.

endişemizin nedeni, İngiliz Hükümetinizin tuhaf tutumu ve daha da tuhaf olan, Tanrı'nın Kutsal Sözlerine göre lanetlediği bir ırk olan Yahudilerin hipnotik etkisidir. Bundan sonra nihai yıkıma ve ebedi lanete mahkum olan kitap, onların ve genel olarak İngiliz halkının üzerinde hakimiyet kurmuş gibi görünüyor. 'Tanrı'nın Kutsal Kitabı (Kuran), Tanrı'nın kendi sözünü ve ilahi emrini içerir ve Majestelerinin hükümetine, Yahudilerle ve özellikle de sonunda onların kaderinin ne olacağıyla ilgili kısmı okumasını ve dikkatlice incelemesini tavsiye ediyoruz. Çünkü Tanrı'nın sözleri değiştirilemez ve öyle olmalıdır.... "Biz Araplar, uzun yıllardır Büyük Britanya'nın geleneksel dostlarıyız ve özellikle ben, Bin Suud, tüm hayatım boyunca Hükümetinizin sıkı dostu oldum, o zaman Hükümetimizi bu ülkeyi yok etmeye iten bu nasıl bir çılgınlıktır?" Yüzyılların dostluğu, tüm bunlar, dünya kurulduğundan beri kendisine yardım eden herkesin elini ısırın lanetli ve dik kafalı bir ırk uğruna²⁵.

Bunun münferit bir görüş olduğunu ya da bu görüşün İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ya da iki Arap ülkesinin İsrail'le barış anlaşmaları imzalamasından sonra maddi olarak değiştiğini de söyleyemeyiz. 1961'de Suriye Savunma Bakanı Moustapha Tlass, Yahudilerin Hıristiyan çocukları matzot pişirmek için kanlarını kullanmak amacıyla öldürdüğü yönündeki suçlama olan kan iftirasını sürdüren bir kitap yazdı. Kitap o zamandan beri birçok kez yeniden basıldı ve kan iftirası suçlaması Suudi gazetelerinde de yer aldı. 2002 yılında Mısır televizyonunda Siyon Büyüklerinin Protokollerinin gerçekliğini ortaya koyan bir dizi yayınlandı. Mein Kampf Türkiye'de en çok satanlar arasında yer alıyor²⁶.

Sonuç

Arapların ABD'ye ve Batı'ya yönelik düşmanlığının bir kısmı Amerika'nın İsrail'e verdiği destekten kaynaklanıyor olsa da bunun tersi de kesinlikle doğrudur. Araplar ve Arap olmayan Müslümanlar İsrail'e düşmandır çünkü İsrail, Batı medeniyetinin ileri karakolu ve "Batı Sömürgeciliğinin son ileri karakolu" olarak görülmektedir. Hem İsrail'i Batı liberalizmini Orta Doğu'ya getirecek bir Truva atı olarak gören aşırı dincilerden, hem

²⁵ Gökhan Telatar, "Yeni Muhafazakarlar, Demokrasinin Yayılması ve Amerikan Dış Politikası", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:67, No:3, 2012, s. 161.

²⁶ Müjge Küçükkeleş, "AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı", SETA analiz, Sayı:63, Ocak 2013, s. 8-9.

de İsrail'i emperyalizmin bir aleti olarak gören solculardan kaynaklanan bu tutumun sayısız ifadesi var. Durban BM Irkçılık Konferansı'nda Yaser Arafat, İsrail'in sömürgeciliğin son karakolu olduğunu ve bu görüşün pek çok taraftarı olduğunu belirtti

Filistin Ulusal Konseyi Mülteciler Komisyonu Başkanı Salah Salah şunları söyledi: İsrail'in sömürgeciliğin ve emperyalizmin bölgedeki ileri karakolu olduğunu söyleyerek büyük bir tartışmaya girmek istemiyorum. Kendi bakış açımı kimseye empoze etmek istemem ama bilmelisiniz ki Siyonist proje ile küresel emperyalist rejim arasında çeşitli şekillerde bir ittifak vardır.

Filistinli Arapların hakları ve bu haklara ilişkin endişeler, Filistinlilerin Siyonist harekete toprak satışını protesto ettikleri Osmanlı döneminden başlayarak her zaman Filistinliler için bir sorun olmuştur. Yüzbinlerce Filistinlinin mülteci haline geldiği İsrail Bağımsızlık Savaşı'nın (1948 Savaşı) ardından sorun çok daha acil hale geldi . Hiç şüphe yok ki, 6 Gün Savaşı'nın ardından yeni FKÖ'nün ortaya çıkışı, Filistin meselesini, İsrail ve Arap ülkelerinin çıkarları uğruna saklandığı derin dondurucudan çıkardı. Bununla birlikte, Filistinlilerin Siyonizm'e karşı düşmanlığı, başından beri, Arap milliyetçiliği ve Batı'ya duyulan kızgınlığın yanı sıra, Yahudilere yönelik geleneksel Arap ve Müslüman tutumlarıyla ilgili daha büyük meselelerle bağlantılıydı ve bu daha büyük meselelerin, Batı'ya yönelik geleneksel tutumlarla bağlantılı olduğunu düşünmek yanlış olur. Bu sorun yalnızca Batı Şeria ve Gazze'deki işgalin sona erdirilmesiyle, hatta Filistinlilerle İsrailileri bölen tüm temel sorunların çözülmesiyle çözülebilir.

İsrail'e ve Yahudilere yönelik düşmanlığın işgal ve Filistinlilerin içinde bulunduğu kötü durum nedeniyle körüklendiği kesinlikle doğrudur. İşgalin ve çatışmanın sona ermesi, ABD'nin bölgedeki diplomasisini basitleştirecek ve İsrail'e yönelik duyarlılığı artıracaktır. Ancak, aşırılık yanlılarının İsrail devletini sağlam bırakan bir karardan memnun olacağı veya Filistin meselesi çözülsünce İsrail'e karşı düşmanlığın ortadan kalkacağı da söylenemez. Yukarıda alıntılananlar gibi ırkçı ve yabancı düşmanı görüşler barışı tehdit etmeye ve İsrail ile barış anlaşmaları imzalayan hükümetlerin meşruiyetine meydan okumaya devam edecektir. İsrail-Filistin çatışmasının çözümünün, Körfez'deki petrol kaynaklarının kontrolü konusunda Batılı ve Arap/Müslüman çıkarları arasındaki gerçek çatışmaları veya Batılı ve Müslümanların kültürel ve siyasi bakış açıları arasındaki farklılıkların yarattığı kurguyu bir şekilde sihirli bir şekilde çözmesi daha az olasıdır.

Kaynaklar

Arthur A. Stein & Ayelet Harel-Shalev, "Ancestral and instrumental in the politics of ethnic and religious conflict," *Ethnic and Racial Studies*, C. XL, No: 12, 1981-2000, 2017.

Athina Tzemprin, Jugoslav Jozik & Henry Lambare, "The Middle East Cold War: Iran-Saudi Arabia and the Way Ahead," *Croatian Political Science Review*, C. LII, No: 4-5, 2015.

Benny Morris, *Haklı Kurbanlar*, Knopf 1999.

Charlie Savage and Scott Shane, "Iranians Accused of a Plot to Kill Saudis' U.S. Envoy," *The New York Times*, 12 Ekim, 2011. <http://www.nytimes.com/2011/10/12/us/us-accuses-iranians-of-plotting-to-kill-saudi-envoy.html>, Erişim 17 Şubat 2017

Deniz Ülke Arıboğan, *Büyük Resmi Görmek*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.

Dorre Mirheyder ve Sohrab Asgeri, "İran, Irak, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Kıta Sahaneliği ve Münhasır Ekonomik Bölgelerine vurgu yapılarak İran'ın Pers Körfezi'nde Deniz Bölgelerinin Jeopolitiği," (Farsça) *Pejuheşha-yi Coğrafıyayi*, Kış, C. XXXVI, No: 50, 2005, s. 161-176.

Gerges, F., *Mısır ve 1948 Savaşı: Rogan, E. ve Shlaim'de İç Çatışma ve Bölgesel Hırs*. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001.

Gökhan Telatar, "Yeni Muhafazakarlar, Demokrasinin Yayılması ve Amerikan Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:67, No:3, 2012.

Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.

Hamid Ahmedi, *Yirminci Yüzyılda İran ve Suudi Arabistan İlişkileri (Pehlevi Devri)*, (Farsça) [Revabit-i İran va Arabistan Der Sade-yi Bistom (Dore-yi Pehlevi)] Tahran, Merkezi-i Esnad ve Tarih-i Diplomasi, 2007.

Harold H. Saunders, *The Other Walls, the Politics of the Arab-Israeli Peace Process*, Washington D.C: American Enterprise Institute for Public Policy Research, (1985), s. 34; Gregory Gause, "Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War," *Brookings Doha Center Analysis Paper*, 2014.

İsam Abd-ul Hamid, İran ve Suudi Arabistan İlişkileri Kral Fahad Bin Abdulaziz Devrinde 1982-1997, (Arapça) [El-Alakat-i El-Suudiya El-İraniya fi ahd-i El-Melik Fahd İbn Abdülaziz Al-i Suud, 1982–1997], Al-Haram, Ein Beşeri ve Sosyal Çalışmalar ve Araştırmalar Yayınları, 2006.

Kedourie, Elie, *Modern Dünyada İslam*, Holt, Rinehart ve Winston, NY 1980.

Landis, J., Suriye ve Filistin Savaşı: Rogan, E. ve Shlaim'de Abdullah'ın 'Büyük Filistin' Planıyla Mücadele. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001.

Levent Yaylagül, Kitle İletişim Kuramları, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013.

Müjge Küçükkeleş, “AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı”, SETA analiz, Sayı:63, Ocak 2013.

Noam Chomsky ve Gilbert Achcar, Tehlikeli Güç, ABD'nin Dış Siyaseti ve Ortadoğu, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007.

Orta Doğu Filistin Araştırmaları Dergisi'ne ilişkin Brookings Raporu, Cilt. 6, No. 2 (Kış, 1977), s. 195-205.

Ömer Kurtbağ, Amerikan Yeni Sağı, Usak Yayınları, Ankara, 2010.

Rogan, E. ve Shlaim, A., (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001.

Rogan, Eugene, Jordan ve 1948: Resmi Tarihin Kalıcılığı.

Michael Wahid Hanna, Dalia Dassa Kaye “The Limits of Iranian Power,” *Survival*, C. LVII, No: 5, 2015.

Thomas Hobbes, *Leviathan*, London: Penguin Books, 1985.

ALTI GÜN SAVAŞI: ARAP-İSRAİL SAVAŞLARI

* Baki AKAR
** Reşit YILMAZ
*** Meryem TAŞKIR
**** Salih HAMURCU
***** Neslihan HAMURCU
***** İhsan AKYÜREKOĞLU

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :27.11.2023
Makale Kabul Tarihi :02.01.2024
Atıf Bilgisi:

Baki Akar, Reşit Yılmaz, Meryem Taşkir, Salih Hamurcu, Neslihan Hamurcu, İhsan Akyürekoğlu, “Altı Gün Savaşı: Arap-İsrail Savaşları”, *International Journal of Eastern Mediterranean Studies*, Vol. 2, Issue: 1, 2024, ss. 26-54.

Özet

İngiltere'nin egemenliği yalnızca 30 yıl sürdü. Bu dönemde bölgeye yoğun bir Yahudi göçü yaşandı. Bu göçler bölgenin yerli halkı ile Araplar ve daha sonra gelen Yahudiler arasında kavgaya neden olmuştur. İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bölgeden çekildi. Bölgenin sorunlarının çözümü Birleşmiş Milletlerin sorumluluğundadır. Bu bağlamda bölgede iki ayrı devletin kurulması gündeme geldi. 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti ilan edildi. Bu gelişmenin ardından Arap ülkeleri ile İsrail arasında 1948 savaşı yapıldı. 1956'da İsrail-Mısır savaşı yaşandı. 1967 Arap-İsrail Savaşı çok daha büyük ve daha büyük bir savaştı. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Mısır, Irak, Ürdün ve Suriye, İsrail'e karşı birlikte savaştı. Bu savaşta hava gücü önemli başarılar elde etti. Hava Kuvvetleri profesyonelce kullanıldı. Elektronik harp eğitilmiş insan unsurlarının, güçlü sistemlerin ve mühimmatın sonucunu etkiledi.

Bu makale, İsrail'in altı gün içinde tüm Arap ordularını nasıl ortadan kaldırdığını ve Suriye'nin bir kısmı olan Sina Yarımadası ve Ürdün'ün batı toprakları da dahil olmak üzere tüm Filistin topraklarını nasıl işgal ettiğini inceliyor.

Anahtar Kelimeler: Arap, İsrail, Mısır, Ürdün, Suriye, İşgal, Sina.

Abstract

England's rule lasted only 30 years. During this period, there was an intense Jewish immigration to the region. These migrations caused conflict between the indigenous people of the region, the Arabs and the Jews who came later. Britain withdrew from the region after World War II. Solving the problems of the region is the responsibility of the United Nations. In this context, the establishment of two separate states in the region came to the agenda. The State of Israel was declared on May 14, 1948. Following this development, the 1948 war broke out between Arab countries and Israel. The Israeli-Egyptian war broke out in 1956. The 1967 Arab-Israeli

* Müdür Yardımcısı, Sani Konukoğlu İlkokulu, akarrbaki@gmail.com, Orcid: 0009-0002-2303-0045
** Müdür Yardımcısı, Sani Konukoğlu İlkokulu, resit0863@gmail.com, Orcid: 0009-0000-8650-918X
*** Müdür, Özençili İlkokulu, taskrmeryem@gmail.com, Orcid: 0009-0007-3156-3518
**** Müdür Yardımcısı, Sani Konukoğlu İlkokulu, salihhamurcu066@gmail.com, Orcid: 0009-0000-9920-7527
***** Sınıf Öğretmeni, Sani Konukoğlu İlkokulu, neslihanhamurcu058@gmail.com, Orcid: 0009-0006-4995-8836
***** Müdür, Bitiren Şehit Harun Çınar İlkokulu, ihsankopuz@gmail.com, Orcid: 0009-0007-5964-490X

War was a much larger and larger war. In the 1967 Arab-Israeli War, Egypt, Iraq, Jordan and Syria fought together against Israel. Air power achieved significant success in this war. The Air Force was used professionally. Electronic warfare influenced the outcome of trained human elements, powerful systems and ammunition.

This article examines how Israel eliminated all Arab armies in six days and occupied all Palestinian territory, including part of Syria, the Sinai Peninsula, and the western lands of Jordan.

Key Words: Arab, Israel, Egypt, Jordan, Syria, Occupation, Sinai.

Giriş

5 Haziran 1967 Pazartesi, İsrail ile Arap komşuları Mısır, Ürdün ve Suriye arasında başlayan ve 6 gün süren savaşa verilen addır. Arap İttifakı'na Irak, Suudi Arabistan, Sudan, Tunus, Fas ve Cezayir de asker ve silah yardımıyla katılmışlardır¹.

Savaş, İsrail'in kesin üstünlüğü ile bitmiştir. Savaşın sonunda Mısır'dan Sina Yarımadası'nı, Suriye'den Golan Tepeleri'ni ve Filistin'in Gazze Şeridi ile Batı Şeria topraklarını alan İsrail, topraklarını dört katına çıkarmıştır. Bu olay başta Filistin Sorunu olmak üzere günümüzdeki birçok sorunun temelini oluşturur. Bu savaştaki önemli olaylardan biri de savaşı gözlemek üzere gönderilen USS Liberty adlı bir Amerikan gemisinin İsrail tarafından saldırıya uğramasıdır. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Çağlayangil; Türk Hükûmetinin, kuvvete başvurularak toprak kazanılmasını kabul edemeyeceğini açıklamıştır. BM Güvenlik Konseyinde Türkiye'nin bu görüşü kabul görmüş ve konseyin 242 sayılı Kararı'nda İsrail'in son savaşta işgal ettiği tüm topraklardan çekilmesi istenmiştir².

İsrail bu kararı başta kabul etmiş ve 1979 yılında Sina Yarımadası'ndan; ilerleyen dönemlerde Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nden çekilmiş olsa da ilerleyen dönemlerde diğer toprakları ilhak ettiğini açıklamıştır. İsrail'in BM Kararlarını uygulamaması, sonraki dönemde bölgede birçok sorunun kaynağını oluşturmuştur. Türkiye, Fas'ta toplanan İslam İşbirliği Teşkilatında da İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini vurgulamış, buna karşın *İsrail ile diplomatik ilişkilerin kötüleştirilmesi* kararına karşı çıkmıştır³.

Süveyş Krizi

1956 Süveyş Krizi, Mısır açısından askeri bir yenilgi, ancak politik bir zafer olmuştur. ABD ve Sovyetler Birliği'nden gelen ağır siyasi baskılar, İsrail'in kuvvetlerini Sina

1 Krauthammer, Charles (18 Mayıs 2007). "Prelude to the Six Days". *The Washington Post*. s. A23.

2 Başbuğ, İlker (2021). *Türkiye Cumhuriyeti'nde (1961 - 1980) güç odaklarının mücadelesi*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi. s. 103.

Yarımadası'ndan çekmesine yol açmıştır. 1956 savaşıdan sonra, Mısır sınır bölgesinin askerden arındırılması ve gerillaların sınırı geçip İsrail'e girmesini engellemek amaçlı bir Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün, Birleşmiş Milletler Acil Durum Kuvveti'nin yerleştirilmesine razı olmuştur. Mısır aynı zamanda önceki Süveyş Krizi'nde İsrail gemilerine kapatıp, krizin tırmanmasına sebep olan Tiran Boğazı'nı tekrar açmayı kabul etti. Sonuç olarak İsrail-Mısır sınırı bir süre sakin kaldı⁴.

1956 krizi sonrasında bölgede sürdürülmesi mümkün olmayan bir denge oluştu. Bu dönemde hiçbir Arap ülkesi İsrail'i diplomatik olarak tanımamıştı. Suriye ise Sovyet Bloğu'ndan aldığı destekle 1960'ların başında İsrail'e karşı gerilla saldırılarına destek veriyordu⁵.

1964 yılında İsrail, ulusal su yolu projesi için Ürdün Nehri'nden su almaya başladı. Ertesi yıl ise Arap devletleri, Ürdün Nehri'nden gelen suyun İsrail'e akmasına yol açacak planlarını devreye soktular. Bu plan İsrail'in ulusal su yolu kaynaklarını %35, ülkenin toplam su kaynağını ise %11 azaltacaktı. İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF) Suriye'de inşa halinde olan baraj tesislerine Mart, Mayıs ve Ağustos 1965'te saldırılarda bulundu. Bu saldırılar Suriye - İsrail arasında savaşa dek süren uzun sınır çatışmalarına yol açtı.⁶

İsrail- Ürdün Savaşı

12 Kasım 1966'da bir İsrail sınır devriyesi aracının mayına çarpması sonucu üç asker öldü, altısı yaralandı. İsraililer mayının Batı Şeria'daki El Samu'dan teröristlerce düzenlendiğine inanıyorlardı. 13 Kasım sabahı son üç yılda barış için Abba Eban ve Golda Meir ile gizli görüşmeler yapan Ürdün kralı Hüseyin, İsrail'deki bağlantılarından İsrail'in Ürdün'e karşı bir saldırı planı olmadığı bilgisini aldı⁷. Ancak sabah 05.30'da "Filistin Kurtuluş Örgütü'nün terörist aktiviteleri sebebiyle" İsrail kuvvetleri Ürdün kontrolü altındaki Batı Şeria'da tümü Filistinli mültecilerden oluşan 4,000 nüfuslu bir köy olan Es Samu'ya saldırdı⁸.

"Shredder Operasyonu" adı verilen bu saldırı, İsrail'in 1956'dan beri yaptığı en büyük

3 "Timeline of Turkish-Israeli Relations, 1949–2006" (PDF). web.archive.org. 19 Mart 2009.

4 "Israel (country)". Encarta Encyclopedia. 17.01.2024 tarihinde görüldü.

5 Robert G. Rabil, *Embattled Neighbors: Syria, Israel, and Lebanon*, Lynne Rienner Publishers (2003), s. 17-18.

6 Iwao Koboril, Michael H. Glantz, *Central Eurasian Water Crisis*. United Nations University Press (1998), s. 129-130.

7 Bowen, Jeremy (2003). *Six Days: How the 1967 War Shaped the Middle East*. London: Simon & Schuster, s. 26.

8 Hussein of Jordan, *My "War" with Israel*. London: Peter Owen, (1969). s. 25.

askerî harekâtı. Tanklar ve uçaklarla desteklenen 3,000-4,000 kişilik bir kuvvet, bir rezerv ve iki saldırı gücüne ayrıldı. Rezerv kuvvet sınırın İsrail yakasında kalırken, iki hücum grubu Ürdün kontrolündeki Batı Şeria'ya girdi. Sekiz Centurion tankı, 40 üstü açık kamyonda 400 paraşütçü ve on açık kamyonda yer alan 60 istihkamcı Samu'ya doğru yol alırken üç tank ve 100 paraşütçüden oluşan daha küçük bir kuvvet daha küçük iki köye, Kirbet El-Markas ve Kirbet Jimba'ya yönlendi. Bu olay hakkında birbiriyle çelişen raporlar mevcuttur. Terrence Prittie'nin *Eshkol: The Man and the Nation* kitabına göre 50 ev havaya uçurulmuş, ancak içlerinde yaşayanlar saatler önce tahliye edilmiştir. Ürdün'ün 48. Piyade Taburu, Binbaşı Esad Ghanma komutasında İsrail kuvvetlerine kuzeybatıdan saldırdı. Kuzeydoğudan yaklaşan diğer iki bölük İsraililer tarafından karşılandı, bu sırada bir Ürdün müfrezesi iki 106 mm geri tepmesiz topuyla Samu'ya girmeyi başardı. Çatışmada üç Ürdünlü sivil, onbeş Ürdünlü asker öldü; kırkbeş asker ve doksanaltı sivil yaralandı. İsrail paraşütçü taburunun komutanı Albay Yoav Shaham İsrail tarafının kaybıydı. Ayrıca on İsrail askeri de yaralandı. İsrail hükûmetine göre elli Ürdünlü ölmüştü, ancak bu rakam moral bozukluğuna sebep vermemek ve Kral Hüseyin'e olan güveni yüksek tutmak amacıyla Ürdün'ce asla doğrulanmadı⁹.

İki gün sonra ABD başkanı Johnson'a özel asistanı Walt Rostow tarafından ulaştırılan bir notta "geri çekilme bu noktada bir seçenek değildir. Tanklar ve uçaklarla desteklenmiş 3,000 kişilik bir saldırı provokasyon sınırları dışındadır ve yanlış hedefe yöneltmiştir." yazmakta, ABD ve İsrail çıkarlarına verilen hasar anlatılmaktaydı: "Hüseyin ve İsrail arasındaki karşılıklı dengeyi yok ettiler... Hüseyin'i güçten düşürdüler. 500 milyon dolar harcayıp İsrail'in en uzun sınırına, hem İsrail hem de Suriye ile Irak'a karşı denge faktörü olarak Hüseyin'i yerleştirdik. İsrail'in saldırısı Hüseyin üzerinde sadece daha radikal Arap devletlerinin değil, Ürdün'deki Filistinlilerin ve Ürdün ordusunun da karşı saldırı talepleriyle yüz yüze kalacak. Araplarla yapılan uzun süreli birikimi yok ettiler... Suriyeliler, İsrail'in Sovyet destekli Suriye'ye değil de ABD destekli Ürdün'e saldırmasından cesaret alabilirler."

Ürdünlüler, Filistinliler ve Arap komşularından Samu'yu korumadaki başarısızlığı sebebiyle yoğun eleştirilere maruz kalan Hüseyin, 20 Kasım'da ülke çapında seferberlik ilan

9 Oren, Michael, *Six Days of War*. Oxford University Press. (2002). s. 33-36,

etti¹⁰.

25 Kasım'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 228 numaralı kararında "İsrail Hükümeti'nin 13 Kasım 1966'daki hareketi sebebiyle oluşan can kaybı ve ağır hasar" sebebiyle "İsrail'in büyük çaplı askeri hareketi BM Hukuku'na ve genel ateşkes anlaşmasına karşı gelmek" anlamında değerlendirilmiştir. "İsrail'in devam edecek askeri hareketleri göz ardı edilmeyecek ve bu tipte bir olay tekrarlanırsa BM gerekli karşı önlemleri alacaktır."¹¹

İsrail ve Suriye

Kral Hüseyin'in hayallerini boşa çıkaran ve çoğunlukla Ürdün üzerinden İsrail'e karşı yapılan destek saldırılarına ek olarak Suriye, silahsız bölgeler olarak anlaşılmış yerlerden, Golan Tepelerinden Galilee'ye giden İsraili sivil mültecilere de bombardıman yapmaya başladı.

1966 yılında, Mısır ve Suriye, İsrail'e aynı yönden saldırmak amacıyla aralarında askeri bir antlaşma imzaladı. Mısır Dışişleri Bakanı Mahmud Riyad'a göre, Mısır, Sovyetler Birliği'nin "müşterek savunma kanadına" girmeye ikna olmuştu. Sovyet bakış açısının iki önemli unsuru vardı:

- İsrail'in Suriye'ye yapacağı cezalandırıcı saldırıları azaltmak,
- Suriyelilerin, ılımlı etkileri ile gündemde olan Cemal Abdünnasır'ın Mısır başkanı olması yönünde düşünmelerini sağlamak.

Şubat 1967'de Londra'ya yapılan bir ziyaret sırasında İsrail Dışişleri Bakanı Abba Eban, gazetecilere, her ne kadar Araplar bu bildiriye Suriye'ye karşı etkin bir cepheleşme hareketi olarak görse de, İsrail'in "ümitlerini ve endişelerini" anlatmak amacıyla bir bildiride bulundu. Yıllar sonra İsrail Savunma Bakanı Moşe Dayan savaş sebeplerinden farklı bir açıklamada bulundu: "Suriye sınırı boyunca ne bir tarla ne de bir mülteci kampı vardı. Sadece Suriye Ordusu vardı... Kibbutzim iyi tarımsal alanları gördü... ve Suriye bu alanları elde etmeyi düşledi... Bu topraklar için olan açgözlülüklerini gizlemeyi bile teşebbüs etmediler... Biz bu silahsızlandırılmış bölgede, toprağı sürmenin olanaksız olduğu bazı alanlara bile bir traktör gönderdik. Suriyelilerin bu şartlar altında bize karşı saldırı başlatacağını biliyorduk.

10 King Husain orders nation-wide military service', *The Times*, Monday, 21 November 1966; s. 8.

11 United Nations Security Council Resolution 228 25 Ekim 2007 tarihinde Wayback Machin, 17.01.2024 Görülmüştür.

Eğer saldırımasalardı, Suriyelilerin öfkesi ve saldırısı bitene kadar ileri seviye traktörümüzü söylecektik. Ve sonra topçu desteğimizi kullandık. Daha sonra da hava gücümüzü... Suriye, savaşın dördüncü günü bizi tehdit bile edemedi.”¹²

7 Nisan 1967’de sınırda, Golan Tepeleri’ne gerçekleştirilen önemsiz bir hava saldırısı olayı savaşı tekrar kızıştırdı ve İsrail Hava Kuvvetleri’ne bağlı Dassault Mirage III savaş uçakları tarafından altı Suriye MiG-21’in düşürülmesine sebep oldu. Tanklar, ağır havan topları ve topçu birlikleri, Tiberias Gölünün güneydoğu kısmında kalan silahsızlandırılmış bölgedeki toprağı işleme hakkının tartışıldığı alandaki sınırın 76 km’lik uzantısında çeşitli bölgelerde kullanıldı. Haftanın başında, Suriye, o alanda çalışan bir İsrail traktörüne iki kere saldırdı ve 7 Nisan sabahı geri döndüklerinde Suriye traktöre saldırmaya devam etti. İsraililerin cevabı bölgede zırhlandırılmış traktörler ile toprağı işlemek oldu ve sonuç olarak saldırının uzun bir süre değişmesine sebep oldu. İsrail, Suriye’ye karşı yaptığı hava saldırılarında 250 ve 500 kg’lık bombalar kullandı. Suriye’nin cevabı ise İsrail sınırlarındaki yerli halkı ağır topçu atışına tutmak oldu. İsrail buna misilleme olarak Sqoufiye köyündeki 40 evi hava saldırısı ile yok etti. 15:19’da Suriye topçuları Kibbutz Gadot’a top yağmuruna başladı ve 40 dakika içinde 300 top mermisi kibbutza düştü. UNTSO (Birleşmiş Milletler Ateşkes Denetim Örgütü) bir ateşkes yapılması yönünde girişimde bulundu; fakat Suriye, İsrail’in silahsız bölgedeki tarımsal faaliyetlerini durdurmayacağı sürece bu antlaşmayı kabul etmeyeceğini açıkladı¹³.

11 Mayıs’ta İsrail’in Dışişleri Bakanı Levi Eshkol, Kudüs’de Mapai parti mitinginde, 7 Nisan’da sınırlarda devam eden terörizme cevap olarak hava gücünü kullanmakta tereddüt etmedikleri şeklinde beyanda bulundu. Aynı gün İsrail delegeşi Gideon Rafael, “meşru müdaafa hakları”nı belirten bir mektubu Güvenlik Kurulu Başkanı’na sundu. 12 Mayıs Tel Aviv’deki yapılan yazılı bir açıklamada James Feron, bazı İsraili liderlerin “sınırlı bir alanda Suriye’ye karşı acilen güç kullanılmasını gerektiren” bir karara vardıklarını rapor etti. Mayıs’ın başlarında İsrail kabinesi Suriye’ye karşı sınırlı bir hava saldırısına yeşil ışık yaktı; fakat Rabin’nin büyük ölçekli ve sınırsız bir hava saldırısı ya da Ba’ath rejimini devirmek için

12 İlhan Aras, "Filistin-İsrail Arasındaki Temel Sorunlar ve Uluslararası Hukuk", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2010, s.6.

13 Yavuz Pehlivan, "Arap-İsrail Savaşlarının Türk Kamuoyuna Yansımaları (1948-1967)", 9 Eylül Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s.2, 3.

öne sürdüğü yeni isteği Eskhol tarafından reddedildi¹⁴. Bowen'in raporuna göre:

12 Mayıs'da Uluslararası Basın'ın (UPI), haber ajanslarına gönderdiği rapor: 'Yüksek bir İsrail kaynağının söylediğine göre eğer Suriyeli teröristler bugün, İsrail'in içine yaptıkları sabotaj saldırılarına devam ederse İsrail'in Damascus ordu rejimini devirmek için sınırlı bir askeri hareket düzenleme yönünde anlaşıklarını belirtti. Askeri gözlemciler böyle bir saldırının Suriye hükûmetini karıştıracakını ve savaşın kısa bir sürede biteceği yönündeydi. Arap dünyası kadar Batı da böyle bir varsayımı öne süren isimsiz kaynağın Rabin olduğu yönünde hemfikirdi ve Rabin bu konuda ciddiydi. Aslında, ordu istihbaratın müsteşarı olan Orgeneral Aharon Yariv'di ve bu hikâye tekrar yazılmıştı. Yariv "Suriye'nin tüm istila hareketlerinin dışında ve Şam'ın fethi"nden söz etmiş olmasına rağmen bu yöndeki iddiaların en gerçekçi açıklaması buydu. Fakat olumsuz durumlar peş peşe geldi. Birçok insanın tansiyonu yükseldi ve sadece Araplar değil, İsraililer de Suriye'ye karşı düzenlenmesi planlanan böyle bir saldırının alışılmıştan daha büyük sonuçlara sebep olacağını düşünüyordu.

Sınır olayları hat safhaya geldi ve hem siyasi hem de askeri alandaki bir numaralı Arap liderleri, İsrail'e misillemelerini durdurması yönünde çağrıda bulundu. Nasır hegemonyasındaki Mısır, daha sonraları Arap dünyasının merkezini elde etme yönünde girişimlerde bulundu. Sina'yı tekrar silahlandırma planları ile birlikte Arap deklarasyonları tek bir birlik oldu. Suriye her ne kadar ani bir saldırı için hazırlık yapmasa da bu görüşlerini Arap dünyası ile paylaştı. Sovyetler Birliği etkin bir şekilde Arap devletlerinin askeri gereksinimlerini karşıladı. 13 Mayıs'ta bir Sovyet istihbarat raporu Sovyetler Birliği Başkanı Nikolai Podgomy'ye ulaştı; ama bu istihbarat biraz gecikmişti. Rapora göre Mısır Yardımcı Bakanı Anwar Sedat, İsrail birliklerinin Suriye sınırı boyunca hareketlendikleri yönündeki istihbaratın yanlış olduğu yönünde bir açıklamada bulunuyordu. Mayıs 1967'de, Suriye Dışişleri Bakanı Hafız Esat: "Bizim kuvvetlerimiz böyle bir saldırıyı sadece geri püskürtmek için tamamen hazır değildir; ayrıca özgürlük hareketimizi başlatmak ve Arap yurdundaki Sionist varlığı da tamamen yok etmek için hazırdır... Suriye Ordusu'nun parmakları tetiktedir. Ben, askeri bir adam olarak savaşı bitirecek bir çatışmaya girme

14 İsmail Ediz, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Filistin'de Toplum ve Siyaset 1919-1922", Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2015, s.142,145, 173.

zamanımızın geldiğine inanıyorum.” şeklinde bir söylemde bulundu¹⁵.

BM Acil Müdahale Kuvveti'nin Geri Çekilmesi

16 Mayıs akşamı saat 10'da, UNEF komutanı General Indar Jit Rikhye, Birleşik Arap Emirlikleri'nin Savunma Bakanlığı'nda çalışan General Mohammed Fawzy'den bir mektup aldı. Mektupta şunlar yazıyordu: “Bilginize sunulur, tüm B.A.E. zırhlı birliklerine İsrail'e karşı yapılacak bir harekâta hazır olmaları için emir verdim. Her an herhangi bir Arap ülkesine karşı saldırı hareketi patlak verebilir. Bu talimatlardan dolayı birliklerimiz Sina'da doğu sınırlarımızda zaten hazır. Sınırlarımız boyunca gözlem noktaları kuran tüm BM güvenliği adına, senin acilen tüm birliklerini geri çekme emri çıkartmanı rica ediyorum.” Rikhye, Genel Sekreter'e talimatlar için rapor vereceğini söyledi.

BM Genel Sekreteri U Thant Mısır hükûmeti ile görüşmeyi kabul edeceğini ekledi; fakat 18 Mayıs günü Mısır Dışişleri Bakanı BM Acil Müdahale Kuvveti'nin içindeki birlikleri ile ulusları, Mısır ve Gazze şeridi'nin sınırlandırıldığını ve onların acilen orayı terk etmesi gerektiğini söyledi. Mısır kuvvetleri UNEF(United Nations Emergency Force) birliklerinin kendi sınırlarına girmesini engelledi. Hint ve Yugoslav hükûmetleri U Thant'ın kararını önemsemeden UNEF'ten kendi birliklerini çekme kararı aldı. Bu olaylar meydana gelirken, U thant UNEF'in İsrail sınırlarına yeniden konuşlanmasını önerdi; fakat İsrail bunu reddetti. UNEF askerleri ile Mısır'ın ilk saldırısını durdurmak istemesi yüzünden tartıştı. Mısır'ın muvazzaf milletvekili bu olaylardan sonra U Thant'ı UNEF'in Sina ve Gazze Şeridi'nde hazır bulunuşunu sınırlandıracağı kararını verdiğini söyleyerek bilgilendirdi. Ve geri çekilmenin mümkün olduğunca gerçekleşmesini istedi. 19 Mayıs'ta UNEF komutanı geri çekilmek için emir aldı. Daha sonra Mısır başkanı Cemal Abdünnasır Sina'ya tekrar askeri birliklerini konuşlandırdı ve İsrail sınırındaki tanklar ve birlikler ile ilgilenmeye başladı.

Tiran Boğazı

22 Mayıs'ta Mısır, Tiran Boğazını “tüm gemilerin İsrail'e stratejik malzemeler” götürmeleri nedeniyle kapatacağını duyurdu ve 23 Mayıs'ta boğazı tüm gemilere kapattı. Mısır Arap Cumhuriyeti, 18 Ocak 1951 yılında kabul edilen ve 17 Şubat 1958'de son şeklini

15 Ömer Osman Umar - Turgay Murat, Sovyet Rusya'nın Mısır Üzerinden Ortadoğu'ya Girişi, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt: VII, Sayı:1, Elazığ, 2010, s.121.

alan BM Deniz Konvansiyonu Kanunu'nun üçüncü maddesindeki koşulda belirtilen yasaya uygun olarak 12 deniz mili genişliğindeki deniz sahasına el koydu. Konvansiyonun 23 maddesi bu tür durumlarda gemilerin denetlenmesini emretmesi sebebiyle bu deniz sahasına doğru yol almakta olan masum yolcuların haklarının denetlenmesi ve birtakım belgeler ile ön tedbirlerin böyle gemiler için ulusal antlaşmalara uygun olarak yapılabilmesi şart koşuyordu. Mısır Arap Cumhuriyeti, sözü geçen gemilerin denetlenebilme yetkesine sahip olduklarını ilân etti ve böyle uluslararası kararların sonuca ulaşana kadar Mısır o gemilerin ve gemidekilerin denetçisi olmaya başladı¹⁶.

Birleşmiş Arap Cumhuriyetlerinin konumu boğazda sadece 5 km genişliğindeki bir alanda gemileri denetleme hakkına sahipti. Bu durum boğazın büyük bir kısmını çevreleyen Mısır'ın gemileri denetleyebilmesi ve körfeze geçişlerin kontrolünü elinde tutması sebebiyle uzun süre tartışıldı. Nasır, "Bu durum altında biz Akabe Körfezine geçişler için İsrail flamalı gemilere izin verebilir miyiz?" şeklinde bir yakınmada bulundu. İsrail, Akdeniz'den yaptığı ticaretlerde en çok bu yolu kullanıyordu ve John Quigley'e göre İsrail bandıralı olmayan gemilerin Eliat limanında Haziran 1967'den önce iki yıldır kullanılıyor olması, Eliat'taki bu tür petrol gemilerinin önemli bir ihracat kaynağı olduğunu gösteriyordu. Belirsizlik devam ediyordu ve buna rağmen bazı İsrail bandıralı olmayan petrol gemileri bu yolu kullandı. Bu durum uluslararası bir dava haline dönüştü ve İsrail geçişlerin yasal olmadığını öne sürdü. Bundan önce 1957 yılında İsrail Sina ve Gazze'den geri çekilirken de casus belli ilan etmişti¹⁷.

Arap devletleri İsrail'in boğazdan geçiş haklarını kontrol etmesi yüzünden anlaşmazlığa düşmüştü. İsrail'e bu hakları sağlayan Karasuları ve Karasularına Yakın Bölgeler Konvansiyonu'nun 16ncı maddesinin 4. fıkrasını görmezden geldiler. Bununla birlikte, karasularına geçişte tüm devletlerin gemilerdeki masum yolcuların haklarını düzenleyen yasanın uygulanması çok uzun bir süreçti. Mısır tutarlı bir şekilde bu yasalar altında yolcuların haklarını garanti altında tutacağını söylüyordu. Dahası, 1950'de Mısır, Sanafir ve Tiran'daki Suudi adalarını işgal ettiği zaman serbest geçiş yapan Amerikan yolcularını engellediği için ABD'nin "uluslararası hukuka uygun olarak" askeri yığınak

16 Yasemin Çelik, Yeniden Milli Mücadele Dergisi'nde Ortadoğu (1970-1980), Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s.19-29

17 Kadriye Sınmaz, "Ortadoğu'da Su ve Barış İsrail'in Su Gaspı ve Bölgesel Politikaları", İNSAMER, Araştırma 51, Aralık 2017, s.4-6.

yapabilmesine sebep olmuştu. 1949'da Uluslararası Adalet Mahkemesi Arnavut Kralı, Korfu Nehri Davası'nda göz altına alınmıştı¹⁸.

Mısır ve Ürdün

İsrail hükûmeti Mayıs ve Haziran ayları boyunca Ürdün'ü savaşın dışında tutmak için çalıştı. İsrail, çok yönlü saldırıdan endişeleniyordu ve Batı Şeria'daki Filistin halkı ile uğraşmak zorunda kalmak istemiyordu. Her nasılsa, Ürdün Kralı Hüseyin İsrail milliyetçiliği içindeki dalgayı savaştan önce ortadan kaldırdı. Ve böylece 30 Mayıs'ta Filistin ile karşılıklı bir savunma antlaşması imzaladı. Bu sebeple de Mısır ve Suriye arasında bulunan askeri birliklere katıldı. Başkan Nasır, ki birkaç gün önce Kral Hüseyin "emperyalist uşağı" olarak çağrılıyordu, "Bizim temel görevimiz İsrail'in yıkımını gerçekleştirmek. Arap halkı savaşmak istiyor." şeklinde bir beyannâmede bulundu. Mayıs 1967'in sonunda, Ürdün kuvvetleri Mısır Generali Abdul Munim Riad'ın komutasına verildi. Aynı gün, Nasır "Mısır, Ürdün, Suriye ve Lübnan ordularının İsrail sınırlarında konuşlanmalı. Mücadelenin onuru için Irak, Cezayir, Kuveyt, Sudan ve tüm Arap halkı hazırda bekliyor. Bu hareket tüm dünyayı şoke edecek. Bugün onlar Arap halkının savaşa hazır olduğunu bilecek. Kritik saat yaklaştı. Ciddi bir atak için belli bir seviyeye ulaştık; daha fazla bildiri için değil." şeklinde bir beyanda bulundu. İsrail, Ürdün'ü savaşa girmemesi için defalarca uyardı. Mutawi'ye göre, Hüseyin bir küstahlığın ikileminin boynuzları üzerinde enselendi: Ürdün'ü savaşın içine çekmek için izin verdi ve İsrail'in cevabını sert bir şekilde yüzüne çarptı. Savunma Bakanı General Sharif Zaid Ben Shaker bir basın toplantısında "Eğer Ürdün savaşa katılmazsa, Ürdün'de bir sivil savaş patlak verecek." şeklinde uyarıda bulundu¹⁹.

İsrail'in kaygılı düşünceleri Ürdün'ün kendi geleceğini başlatması ile birlikte Batı Şeria'nın Ürdün kontrolüne geçeceği yönündeydi. Bunun sonucunda Arap Kuvvetleri İsrail karasularından sadece 17 kilometre yakınına konuşlandı. Bu noktadan yapılacak iyi koordine edilmiş bir tank saldırısı İsrail'i bir buçuk saat içinde ikiye bölebilirdi. Buna rağmen Ürdün ordularının büyük olması Ürdün'ün yapacağı manevraların muhtemelen yeteneksizce gerçekleşeceği anlamındaydı. Ülkenin diğer Arap milletleri tarafından İsrail'e karşı yapılacak saldırılarda bir toplanma alanı olarak kullanılmasının tarihi hemen fark edildi. Batı Şeria'dan yapılacak bir atak İsrail liderliğine bir tehdit olarak göründü hep. Aynı zamanda birkaç diğer

18 Mir Murtaza Ghotbi, Arap İsrail Çatışmasının Temelinde Olan Filistin Sorunu (1900-1980), Doktora Tezi, İst.Ünv. Sos.Bil.Enst. Uluslararası İlişkiler, İstanbul, 1990, s.17-20

Arap devleti İsrail sınırlarına konuşlanmıyor, Irak, Sudan, Kuveyt ve Cezayir'e zırhlı mekanize ordularını ekliyordu²⁰.

Savaşa Giden Yol

27 Mayıs 1967'de Arap ticaret birliğine olan konuşmasında Nasır "Eğer İsrail, Suriye veya Mısır'a saldırırsa bu bir genel savaştır ve Suriye ile Mısır sınırlarındaki noktalardan ibaret bir savaş olmayacaktır. Savaş bir genel savaşa dönüşecektir ve en büyük görevimiz İsrail'i yok etmektir." demiştir.

İsrail Dışişleri Bakanı Abba Eban otobiyografisinde "Nasır silahlı bir savaşa girmeyeceğini düşünmüştü. Onun amacı savaşız bir galibiyet kazanmaktı." yazmıştır. James Reston, 4 Haziran 1967 tarihli New York Times'ta yayınlanan yazısında "Kahire savaş istemiyor ve savaşa hazır değildir. Lakin çoktan savaş çıkma olasılığını kabullenmiş, olayın kontrolünü tamamen kaybetmiştir." demiştir.

Gazeteci Mike Shuster 2002 tarihli Amerikan Ulusal Devlet Radyosu'ndaki yazısında; savaştan önce bile İsrail'in kendisini yok etmek isteyen Arap ülkeleriyle çevrili olduğu gerçeğinin açık olduğunu dile getirmiştir. Shuster bunu "Mısır; milliyetçi ve Arap Orta Doğu'nun en güçlü ordusuna sahip Nasır tarafından yönetiliyordu. Suriye ise İsrail'i denize itmeye çalışan radikal Baas Partisi tarafından yönetiliyordu." diyerek açıklamıştır. İsrail'in provoke edici olarak gördüklerini ise kanalların İsrail'e kapatılması ve silahsızlaştırılması uygun görülen Sina Yarımadası'na asker çıkarılması olarak göstermiştir²¹.

Diplomasi Ve İstihbarat: Savaşın Ordular

Savaşın başında Mısır, 160,000 askerinden 100.000'ini Sina Yarımadası'na yerleştirmişti. Bu 100,000 asker; Mısır'ın tüm kolorduları olan dört piyade, iki zırhlı ve bir mekanize kolordusundan oluşuyordu. Ayrıca dört bağımsız piyade ve dört bağımsız mekanize tabur da bölgedeydi. Bu askerlerin üçte birinden fazlası Yemen iç Savaşı'nda da savaşmış tecrübeli askerler, diğer üçte biriye rezerv kuvvetlerdi. Kuvvetler 950 tank, 1,100 ZPT ve 1.000'den fazla topa sahipti. Aynı zamanda 15,000 - 20,000 arası Mısır askeri de Yemen'de savaşmaktaydı.[30][31][32][33] Nasır'ın hedefleri konusundaki kararsızlığı, ordunun aldığı

19 Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkim Yayınları, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 2010, s.587-589.

20 Şenol Kantarcı, Soguk Savas Sonrası Uluslararası Sistem:Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi?", Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 16, s.56

21 <http://bianet.org/bianet/siyaset/53881-israil-filistin-sorununun-tarihcesi#1897> (E.T.:28.05.2023).

emirlere de yansımıştı. Genelkurmay Mayıs 1967'de operasyon planlarını dört kez değiştirmiş, her değişiklik askerler ve araçlar üzerine yeni yük bindiren bir yer değiştirmeye sebep olmuştu. Mayıs sonuna doğru Nasır, genelkurmayı ikna ederek *Kahir* ("Zafer") adlı planı devreye soktu. Plana göre hafif piyadelerle ön cephede oluşturulacak bir erken İsrail ilerlemesini zayıflatacak, arka hatlarda tutulacak büyük kuvvetler ise İsrail hücumu tanımlandığında karşı saldırıda kullanılacaktı. Ayrıca bu birlikler Sina'nın ileri defans hattını oluşturacaktı.[34] Bu sırada, Nasır Mısır, Suriye ve Ürdün'deki seferberliğin seviyesinin arttırılması ve İsrail'de baskıda bulunulması için de çalışmaktaydı. Ürdün ordusunun toplam 55,000, Suriye ordusunun ise 75,000 askeri vardı²².

İsrail ordusunun toplam asker sayısı, rezervler dahil olmak üzere 264,000 askerdi. Ancak bu rakam, rezervlerin sivil yaşam için hayati mevkilerde bulunmaları sebebiyle erişilmesi çok zordu. James Reston, *New York Times*'da 23 Mayıs 1967 yazısında, "Disiplin, eğitim, moral, ekipman ve genel güç bakımından (Nasır'ın) ordusu ve diğer Arap kuvvetleri, Sovyet yardımı olmadan İsrail'e denk değiller. (Nasır) Yemen'de 50,000 asker, en iyi generaller ve hava desteğine sahipken bu küçük ve geri kalmış ülkede başarı sağlayamadı, hatta Kongo asilerine yardım çabaları bile sonuçsuz kaldı."

1 Haziran akşamı, İsrail Savunma Bakanı Moşe Dayan, İzhak Rabin ve Genel Kumandanlık, Güney Tugay Komutanlığı Generali Yeshayahu Gavish'i çağırarak Mısır'a karşı planını sundu²³.

Rabin, Güney Komutanlığı'nın Gazze Şeridi'ne dek savaşılarak ilerlediği, sonra bölgeyi ve halkını Mısır'a karşı Tiran Düzlükleri açılana dek rehine olarak tutacağı bir plan sundu. Gavish ise Mısır kuvvetlerinin Sina'da yok edilmesi için daha geniş bir plana sahipti. Rabin, Gavish'in planının tarafını tuttu, daha sonra Dayan da aynı anda Suriye ile çatışmaya girilmemesi şartıyla bu plana destek verdi²⁴.

Önleyici Hava Saldırısı

İsrail'in ilk ve en önemli hamlesi, Mısır Hava Kuvvetleri'ne karşı başlatılan önleyici hava saldırısıdır. Mısır Hava Kuvvetleri, Arap ülkelerinin hava kuvvetleri arasında açık ara ile

22 Nurten Çendek, "Ürdün'ün Dış Politikası (1920-2006)", G.Ü. Sos.Bil.Enst.,Ankara, 2008, s.14

23 Burak Şenel, "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci", Akademik Orta Doğu Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, 2014, s.164ç

liderdi. Tümü Sovyet yapımı ve görece yeni olan 450 savaş uçağı ve asker sayısı ile en büyük hava kuvvetiydi.

İsraililerin ana hedefleri, İsrail ordu ve sivil merkezlerine ağır hasar verme kapasitesine sahip olan Mısır'a ait 30 Tu-16 "Badger" orta bombardıman uçağıydı. 5 Haziran'da İsrail saatiyle 07:45'te tüm İsrail'de sirenler çalıştı ve İsrail Hava Kuvvetleri (İHK) Odak (*Moked*) Operasyonu'nu başlattı. Yaklaşık 200 operasyonel jetinden 12 tanesi hariç hepsi İsrail'den havalanarak Mısır havaalanlarına saldırılarına başladılar. Mısır'ın hava savunma sistemleri aşırı derecede zayıftı ve havaalanlarından hiçbirinde henüz bir saldırı karşısında Mısır savaş uçaklarını koruyacak zırhlı hangarları yoktu²⁵.

İsrail savaş uçakları Mısır'a yönelmeden önce Akdeniz'e doğru yol aldılar. Bu sırada Mısırlılar, mevcut hava savunma sistemlerini de kapatarak tamamen saldırıya açık hale geldiler, endişelendikleri nokta asi Mısırlı kuvvetlerin, Mareşal Amer ve Korgeneral Sidqi Mahmoud'un al Maza'dan bindikleri, Sina'nın merkezindeki Bir Tamada'ya yol alan uçağı vurmasıydı. Bu olay aslında bu saldırının sonucunu pek etkilememiştir, çünkü İsrail pilotları Mısır radar örtüsünün altında, gayet alçaktan uçmuşlardı, bu irtifa Mısır'ın SA-2 karadan havaya füzelerinin bir uçağı düşürebileceğı irtifadan daha düşüktü.

İsraililer karma bir saldırı stratejisi uyguladılar, bombardıman ve otomatik top atışlarıyla uçakları vururken asfalt parçalayan bombalarla da sağlam kalmış uçakların havalanmasını engelleyerek daha sonraki İsrail dalgaları için kolay hedefler olmalarını sağladılar. Saldırı beklenilenden de başarılı oldu. Mısırlılar tam bir sürprizle karşı karşıya kalmışlardı. Bu saldırıda neredeyse tüm Mısır Hava Kuvvetleri yok olmuş, İsrail Hava Kuvvetleri ise yalnızca görece küçük kayıplar vermiştir. 300'den fazla Mısır uçağı yok edilmiş, 100'den fazla Mısırlı pilot ölmüştür.[44] İsraililer 19 uçak kaybetmişler, bu uçaklar da genellikle mekanik arızalar veya kazalar sonucunda düşmüşlerdir. Saldırı İsrail'e savaş sonuna dek hava üstünlüğü sağlamıştır²⁶.

Savaştan önce İsrail pilotları ve yer teknisyenleri, sortilerden dönen uçakların hızlı bir

24 Yetkin Ergün, Kudüs'ün Hukuki Statüsü ve Uluslararası Toplumun ABD'ye Cevabı, Uluslararası Hukuk Bülteni, 13. Sayı, 2018, s.1.

25 3 Oktay Zaif, Hava Harp Tarihi, HHO Yayınları, 2009, İstanbul, s.2012.

26 Ayşe Akkaya, "Geçmişden Günümüze Orta Doğu'da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, S.Ü.Sos.Bil.Enst. Kamu Yönetimi Bilim Dalı, Konya, 2016, s.105.

biçimde yeniden yüklenmesi için çalışmalar yapmışlar, bir uçakla günde dört sorti yapılmasını mümkün kılmışlardır. Arap hava kuvvetlerinde bu rakam günde bir veya iki sortidir. Bu çalışmalar İHK'nın Mısır'a birçok saldırı dalgası yollamasını mümkün kılmış, Mısır Hava Kuvvetleri'nin üzerinde büyük bir üstünlük sağlamıştır. Ayrıca bu durum, Arap ülkelerinde yaygın bir biçimde İsrail'e ABD ve İngiltere'nin destek verdiği izlenimi doğurmuştur (Aşağıya bakınız). Arap hava kuvvetleri ise Pakistan Hava Kuvvetleri pilotlarınca desteklenmiştir.

Mısır'ın önemli havaalanlarına yapılan ilk saldırı dalgalarının başarısının ardından İsraililer Mısır'ın ikincil havaalanlarına ve Ürdün, Suriye ile Irak hava kuvvetlerine de benzer saldırılarda bulunmuşlardır. Savaş boyunca İsrail Hava Kuvvetleri, tekrar kullanılabilir hale gelmelerini engellemek için havaalanlarına saldırılarda bulunmayı sürdürmüştür²⁷.

Gazze Şeridi ve Sina Yarımadası: Batı Şeria

İsrail Kara Kuvvetleri'nin 5-7 Haziran tarihlerinde gerçekleştirdiği Ürdün harekâtı sırasında Ürdün savaşa girmeye isteksizdi. Bazı kaynaklar Cemal Abdünnasır'ın savaş ortamındaki belirsizliği kullanarak Kral Hüseyin'i galip durumda olduğuna ikna ettiğini, Ürdün'ün de bu sebeple savaşa girdiğini belirtir. İddiaya göre Nasır, Mısır hava üslerine saldırılarından geri dönen İsrail uçaklarının radar görüntülerinin, İsrail'e doğru yol alan Mısır uçaklarına ait olduğu söyleyerek Hüseyin'i ikna etmiştir. Batı Şeria'da konuşlanmış Ürdün tugaylarından biri Mısırlılarla bağlantı kurmak amacıyla Hebron'a gönderilmişti. Hüseyin saldırmaya karar verdi.

Savaş öncesi Ürdün ordusu, 300 modern Batı tankına sahip, 11 tümen halinde örgütlenmiş 55.000 askerden oluşmaktaydı. Bunlardan seçkin 40. Zırhlı Tümeni'ni de içeren 9 tümen (45.000 asker, 270 tank, 200 parça topçu) Batı Şeria'da, kalan iki tümense Ürdün Vadisi'de konuşlanmıştı.

Arap lejyonu uzun süreli görev yapan profesyonel askerlerden oluşan, iyi ekipmanlı ve iyi eğitilmiş bir orduydü. Ayrıca savaş sonrası İsrail brifinglerinde de Ürdün'lü üst düzey subayların profesyonelce hareket ettikleri, ancak İsrail hareketleri karşısında her zaman "yarım adım geride" oldukları söylendi. Küçük Ürdün Kraliyet Hava Kuvvetleri sadece

27 Armaoğlu, a.g.e., s.597-600.

İngiliz yapımı 24 adet Hawker Hunter avcı uçağından oluşuyordu. İsraililere göre bu uçaklar, İHK'nın en iyi uçakları olan Fransız yapımı Dassault Mirage III'lere denkti.²⁸

Ürdün'ün Batı Şeria'daki kuvveterine karşı İsrail yaklaşık 40.000 asker ve 200 tankı (8 tümen) savaşa sürdü.[47] İsrail Merkezi Komuta güçleri beş tümeden oluşuyordu. İlk ikisi Kudüs yakınlarında kalıcı olarak yerleşmiş ve Kudüs Tümeni ile Harel Tümeni olarak adlandırılmışlardı. Mordechai Gur'un 55. paraşütçü tümeni Sina Cephesi'nden çağırılmıştı. Bir zırhlı tümen Genelkurmay rezervi olarak ayrılmış ve Latrun bölgesine getirilmişti. 10. Zırhlı Tümen Batı Şeria Bölgesi'nin kuzeyinde konuşlanmıştı. İsrail Kuzey Komutanlığı, Korgeneral Elad Peled komutasında 3 tümeden oluşan bir grubu Batı Şeria'nın kuzeyindeki Jezreel Vadisi'ne yerleştirmişti.

İSK'nın stratejik planı, Ürdün cephesinde savunmada kalarak Mısır'a yapılacak harekâta odaklanmaktı. Ancak 5 Haziran sabahı Ürdün kuvvetleri Kudüs bölgesine akınlarda bulunarak BM gözlemcilerinin bulunduğu Hükûmet Konağı'nı ele geçirdiler ve şehrin İsrail kontrolündeki batı kısmını bombalamaya başladılar. Qalqiliya'daki askeri birimler Tel-Aviv yönünde ateş açtılar. Ürdün Kraliyet Hava Kuvvetleri ise İsrail havaalanlarına saldırdı. Hava ve topçu saldırıları küçük çapta hasara sebep oldu. İsrail kuvvetleri bu hafif ölçekte zarar veren saldırılar karşısında ilk önce Ürdün'e karşı savaş açmak istememesine rağmen Kral Hüseyin'in "Bu noktadan sonra dönüş olmaz" sözlerinden sonra Batı şeria'da karşı saldırıya geçti. Aynı gün öğleden sonra, İsrail Hava Kuvvetleri (İHK) saldırıları Ürdün Kraliyet Hava Kuvvetleri'ni yok etti. Aynı günün akşamında ise, Kudüs piyade tümeni Kudüs'ün güneyine yol alırken, mekanize Harel ve Gur'un paraşütçüleri şehri güneyden çevirdi²⁹.

6 Haziran'da İsrail birlikleri saldırıya geçti. Rezerv paraşütçü tümeni Kudüs kuşatmasını kanlı Mühimmat Tepesi Çatışması (Battle of the Ammunition Hill) ile tamamladı. Piyade tümeni Latrun'daki kaleye saldırdı ve gündeğümü ile ele geçirerek Beit Horon'dan Ramallah'a doğru ilerledi. Harel tümeni kuzeybatı Kudüs'teki dağlık alanda ilerlemeyi sürdürerek İbrani Üniversitesi Scopus Dağı kampüsünü Kudüs şehrine bağladı. Aynı akşam tümen Ramallah'a vardı. İSK, Jericho'dan Kudüs'e destek amaçlı olarak yol alan

28 Armaoğlu, a.g.e., s.597-606.

Ürdün 60. Tümeni'ni bularak yok etti.

Kuzeyde Peled'in kuvvetlerinden bir tabur, Ürdün Vadisi'ndeki Ürdün savunmasını kontrol etmek için gönderildi. Peled'in birliklerinden biri Batı Şeria'nın batı kısmını, biri Cenin'i ele geçirdi. Fransız yapımı hafif AMX-13 tanklarına sahip üçüncü bir kuvvet ise Ürdün'ün M48 Patton ana savaş tanklarıyla doğuda çatışmaya girdi.

7 Haziran'da ağır çatışmalar oldu. Gur'un paraşütçüleri Aslan Kapısı'ndan Kudüs'ün Eski Şehri'ne girdiler, Batı Duvarı'nı ve Tapınak Dağı'nı ele geçirdiler. Daha sonra Kudüs Tugayı'ndan aldıkları destekle güneye ilerlediler ve Judea, Gush Etzion ile Hebron'u ele geçirdiler. Harel tugayı doğuya doğru devam ederek Ürdün Nehri'ne ilerledi. Batı Şeria'da, Peled'in tugaylarından biri Nablus'u ele geçirdi; daha sonra Merkez Komuta'nın zırhlı tugaylarıyla birleşerek kendileriyle eşit sayıda ama ekipman olarak daha üstün olan Ürdün kuvvetleriyle çatışmaya girdi.

Daha önce olduğu gibi, İsrail'in hava üstünlüğü Arap ordularının hareketlerini kısıtladı. peled'in tugaylarından biri Ramallah'tan gelen Merkezi Komuta tugaylarına katıldı, kalan ikisi ise Merkezi Komuta'nın 10. tugayıyla beraber Ürdün Nehri'ni geçişlere karşı bloke etti. 10. Tugay nehri geçerek İsrail'in savaş mühendislerine köprüleri havaya uçurabilmeleri için koruma sağlamış, daha sonra geri çekilmiştir³⁰.

Golan Tepeleri

İsrail Kara Kuvvetleri ile Suriye Silahlı Kuvvetleri arasında 9-10 Haziran tarihlerinde Golan Tepeleri'nde gerçekleşen çatışmalar ve İsrail Savunma Kuvvetleri'nin ilerleyiş rotaları

İsrail ordusuna karşı zafer elde edildiğine dair hatalı raporlar ve yakında Tel Aviv'e girecek olan Mısır topçularının durumları Suriye'nin gönülsüzce savaşa girmesine etki etti. Suriye'nin liderliği, hernasılsa çok dikkatli ve sakıngan ilerlemesi ile gelişti ve Kuzey İsrail'i ele geçirmeye başladı. İsrail Hava Kuvvetleri, Mısır'daki görevini tamamladığı zaman sürpriz bir şekilde Suriye Hava Kuvvetlerini yok etmek için geri döndü. Suriye, İsrail kuvvetlerinin

29 Şule İsmihan Türem, "Mesih İncancının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansımaları (XVIII. Yüzyıldan İtibaren), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2017, s.18.

30 Serhat Erkmek, Ortadoğu Barış Süreci, Güvenlik Yazıları Serisi, No.47, Kasım 2019, s.1

Mısır'ı neredeyse tamamen yok etmekte olduğunu anladı. 5 Haziran gecesi, İsrail hava saldırıları Suriye Hava Kuvvetleri'nin üçte ikisini yok etti ve İsrail Hava Kuvvetleri, Suriye'nin geriye kalan kuvvetlerini daha savaşmadan uzaktaki hava üslerine doğru çekilmeye zorladı. Küçük bir Suriye gücü Tel Dan'daki su kaynağını ele geçirmeye çalıştı. Birkaç Suriye tankının Ürdün Nehrinde battığı rapor edildi. Her durumda, Suriye komutasının bir kara atağı ümitleri yok oldu ve bunun yerine Hula Vadisindeki İsrail kasabalarını savunmayı tercih etti³¹.

7 ve 8 Haziran bu şekilde geçti. Bu arada İsrail'de Golan Tepelerinin işgâl edilmesi yönünde bir tartışma sürüyordu. Askeri öneriler yüksek tepelerde kuvvetlice konuşlanmış olan düşmanı püskürtmenin yüksek maliyetli olacağı yönündeydi. Golan Tepelerinin batı tarafı Galilee Denizinden 500 metre yüksekte bulunan bir dik kayalıktan oluşuyordu ve Ürdün Nehri birazcık bataklıkimsı bir plato oluşturuyordu. Moshe Dayan böyle bir harekâtın 30,000'in üzerinde bir kayıpla sonuçlanacağına inanıyordu ve bu fikri şiddetlice reddetti. Diğer taraftan Levi Eshkol, Golan Tepelerinin Kuzey Komutanlığı olabilmesi yönünde harekâta olumlu bakıyordu. David Elazar'ın operasyon için zalimce içtenliği vardı ve harekâtın Dayan'ın isteksizliğini yok edeceğinden emindi. Sonunda Güney ve Merkez kuvvetlerdeki tehditler bu olaylar sırasında tamamen temizlendi. Moshe Dayan bu fikir için daha da istekli olmaya başladı ve otoritesini harekât için kullandı.

Suriye Ordusu, 9 tugayda 75,000 askerden oluşuyordu ve yeterli bir topçu ve zırhlı birliği tarafından destekleniyordu. İsrail kuvvetleri iki köprüyü savaş sırasında merkezde kullandı. Golan Tepelerinin tek savaşa uygun yeri doğudan batıya doğru uzanan birkaç kilometrede bir kesişen dağlık bayırlardı ve yolların eksikliği içinde general hem doğu – batı yönünde ilerleyen kuvvetlerini hem de kanat desteğinden mahrum birimlerini sınırlamak için alan içinde kanal açtı. Böylece İsraililer Golan sırtlarındaki üslerine kuzey ve güney hattı boyunca hareket edebildi. İsrail'in bir avantajı da Mossad casusu Eli Cohen sayesinde Suriye savaş konumları hakkında mükemmel ve zekice istihbarat bilgileri toplamasıydı³².

Suriye topçu birliklerine dört gün boyunca aralıksız saldıran İsrail Hava Kuvvetleri tüm kuvvetleri ile birlikte Suriye konumlarına saldırı emri aldı. İyi korunmuş toplar

31 Baskın Oran, Türk Dış Politikası Cilt:I, 1919-1980, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s.526-528.

32 M. Bürkan Serbest, "Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı", MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 4, 2017, s.690-695.

çoğunlukla hasar almadı ve Suriye 9 tümeninden 6'sı ile Golan Platosunda kalarak yeteneksizce bir savunma için hazırlanmaya başladı. 9 Haziran akşamına kadar dört İsrail tugayı platoya doğru ilerledi. Orada bu dört tugay yeniden konuşlanabilir ve destek alabilirdi.

Ertesi gün 10 Haziran'da merkez ve kuzey birlikleri platoda bir kısaç hareketi içine katıldı; fakat bu onları Suriye kuvvetlerince terk edilen boş bir araziye sürükledi. Elad Peled tarafından birleştirilen birkaç birlik güneyden Golan'a tırmandı ve sadece neredeyse tamamen terk edilmiş Suriye birlikleri buldular. Gün boyunca, İsrail birlikleri kendi konumları ve batıya doğru uzanan volkanik tepelerde bir hat arasında manevra yapabilecek bölümler elde ettikten sonra durdular. Doğuya doğru uzanan arazi sade bir şekilde bataklığimsiydi. Bu konum daha sonra Mor Hat olarak bilinen Son-Ateş Hattı'nın başlangıcı olmaya başladı³³.

Hava Savaşları

Altı Gün Savaşı sırasında, İsrail Hava Kuvvetleri, özellikle çöl meydanındaki modern hava savaşları ile hava üstünlüğünün önemini ispatladı. İsrail Hava Kuvvetleri'nin ilk hava saldırılarını takiben, gün doğumu ile birlikte (güneşi arkaya almak önemli bir taktik hava saldırı imkânı tanımaktadır) yapılan hava saldırıları Arap hava kuvvetlerinin saldırılarını engelleyebilir ve aralıksız yapılan saldırılar ile Arap hava kuvvetlerine rahat vermeyebilirdi. Ayrıca kendi hava üstünlüklerinin tüm cephelerin üstünde olduğunu kabul ettirebilirdi. Bu daha sonra taktik destek harekâtlarını desteklemek amacıyla yapılan ilk atağının stratejik etkisini kabul ettiriyordu. Bu konu Jericho yakınında bulunan Ürdün 60'ıncı zırhlı tugayının ve Ürdün'den İsrail'e saldırması için gönderilen Irak zırhlı tugayının sonu anlamındaydı.

Bu tezatlık içinde Arap hava kuvvetleri hiçbir zaman etkili bir saldırı gerçekleştirmeyi beceremedi. Ürdün avcı uçakları ve Mısır Tu-16 bombaardıman uçaklarından oluşan saldırılar savaşın ilk iki günü içinde İsrail saldırıları ile birlikte gerçekleşti ve Mısır bombardıman uçakları İsrail uçakları tarafından düşürüldü. Ayrıca Ürdün avcı uçakları daha havalanamadan yerde imha edildi³⁴.

İsrail'in hava zaferine katkıda bulunan diğer önemli bir etken ise daha önce İsrail Hava Kuvvetleri'nin kazandığı zaferlerin Arap pilotlar için bir moral bozukluğu yaratmasıydı. Bu yüzden birçok Arap pilotu İsrail'e sığındı. Ayrıca İsrail pilotlarının sığınmacılarla birlikte

33 Mehmet Erkan Kılıoğlu, 1956 Süveyş Krizi ve Ortadoğu'ya Etkisi, Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl/Vol. 6, Sayı/No. 2, Güz/Fall 2021,s.748-752

elegeçirdiği MiG'ler ile yaptığı test uçuşları düşmanları karşısında büyük bir avantaj sağladı. Dikkate değer Arap sığınmaları şunlardı:

- Iraklı Yzb. Münir Redfa'nın hatası, 3 MiG-21 ve en az 8 MiG-17F Cezayir pilotunun İsrail el-Arish Hava Üssü'ne yanlışlıkla uçakları ile birlikte indikten sonra İsrail tarafından ele geçirilmesiydi. Ele geçirilen bir Cezayir pilotu geri kalan pilotlar evlerine geri gönderilirken batıda politik sığınmayı teklif etti.

- 19 Haziran 1964 günü, Mısırlı pilot Mahmud Abbas Hilmi Yakovlev Yak-11 eğitim uçağı ile el-Arish Hava Üssü'nden İsrail'deki Hatzor'a kaçtı.

- 1966'da, Iraklı Yzb. Münir Redfa Mig-21'i ile İsrail'e uçu. İki yıl sonra İsrail bir MiG-21 ve iki MiG-17F'yi, MiG-21'ler için "Have Donut" ve MiG-17'ler için "Have Drill" olan kod adlarıyla değerlendirilmesi için Amerika Birleşik Devletleri'ne verdi.

- Yzb. Münir Redfa'nın ilticası devam ederken, en az iki Irak pilotu MiG-21'leri ile Ürdün'e sığınmıştı. Ürdün bu pilotlara politik sığınma teklif etmesine rağmen Irak'taki hava üslerine geri döndüler.

- 1965 yılında bir Suriyeli pilot MiG-17F'si ile birlikte İsrail'e sığındı.

6 Haziran'da, savaşın ikinci gününde, Kral Hüseyin ve Nasır Amerikan ve İngiliz uçaklarının İsrail saldırılarına katıldığını duyurdu. Bu her ne kadar Batı'da ciddiye alınmasa da suçlamalar, "Büyük Yalan" olarak gizli bir şekilde hükümet yetkililerine gönderildi. Ayrıca duyurular Sovyetler Birliği tarafından bir medya patlamasına sebep oldu ve Arap dünyasında Amerikan karşıtlığını körükledi. 8 Haziran'da İsrail, Nasır ve Hüseyin arasında geçen ve uydurma Amerikan – İngiliz saldırı duyurularını yayınlama kararını içeren telefon görüşmesinin iddia edildiği bir ses kaydı yayınladı. Haziran ayında Kral Hüseyin daha sonra bu saldırı iddialarını yalanlamasına karşın o gün Arap dünyasındaki haberciler, İsrail zaferine Amerikan askeri katılımının var olduğu yönündeki savunmalarını sürdürdüler³⁵.

Deniz Savaşları

Denizdeki savaş epey kısıtlıydı. İki tarafın da deniz harekâtlarını birbirlerinin gözlerini korkutmak için yaptıkları biliniyordu. Ama iki taraf da denizde sıcak savaşa girmekten kaçındı. Sonuç getiren iki deniz harekâtı ise altı İsrail gemisinin İskenderiye limanına

34 Kılıçoğlu, a.g.e., s. 750.

35 Kaan Doğanoglu, "Siyasi ve Askeri Yönleriyle 1967 Arap-İsrail Savaşı", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 45, Nisan 2020, s.357.

saldırması(bir mayın gemisi batırıp ele geçirildiler) ve hafif İsrail savaş gemilerinin 7 Haziran'da güney Sina Yarımadası'nda bir yerleşim birimini ele geçirmesi³⁶.

8 Haziran'da, İsrail hava ve deniz kuvvetleri Mısır deniz sularının 13 mil dışında bulunan *USS Liberty* gemisine saldırıp gemiyi batırarak ağır hasara sebep oldular. Olayın gerçek boyutu hala tartışılıyor ama ABD özürü kabul etmiş durumda.

İsrail'in Golan tepelerinde elde ettiği nihai zaferin ertesinde ateşkes imzalandı. Bu antlaşmada İsrail; Doğu Kudüs, Golan Tepeleri, Gazze Şeridi ve Sina Çölü'nü ele geçirdi. 68 bin 300 kilometrekarelik bir alanı, Ürdün, Suriye ve Mısır topraklarını işgal eden İsrail sınırlarını altı günde iki buçuk kat genişletmiş oldu. Birleşmiş Milletler kararlarına rağmen de İsrail bu toprakları elinde tutmaya devam ediyor.

İsrail bölgede gücünü ispatlarken bölgedeki günümüz Amerikan hegemonyası da şekillenmeye başladı. Pan Arabizm çöküşü başladı. Bu savaştan sonra Arap politikası da tamamıyla değişti. Artık İsrail'i yok edemeyeceğini anlayan Arap ülkeleri Pan Arabizmi terk etti. Her ülke İsrail'e kaptırdıkları toprakları geri almanın ayrı ayrı peşine düştü.

Savaştan sonra İsrail'de silahsız Mısırlıların öldürüldüğüne dair ulusal bir tartışma başladı. Bazı askerler silahsız mahkûmların infaz edildiğine tanık olduklarını belirttiler. Yedioth Ahronoth gazetesinden Gabby Bron beş Mısırlı mahkûmun öldürüldüğüne şahit olduğunu söyledi. Michael Bar-Zohar üç Mısırlı savaş esirinin bir aşçı tarafından öldürüldüğünü söyledi, ve Meir Pa'il, askerlerin savaş esirlerini veya Arap sivillerini öldürdüğüne dair birçok olaydan haberdar olduğunu belirtti. Askeri tarihçi Uri Milstein'in iddiasına göre teslim olmak için ellerini kaldırmış Mısır askerlerinin İsrail bölüklerince öldürüldüğüne dair birçok olay olmuştur. Milstein, "Bu resmi bir politika değildi, fakat atmosfer gereği bunu yapmak kabul edilebilir bir hareketti" dedi. "Bazı komutanlar bunu yapmayı tercih etti, bazılarıysa etmedi. Ama bu herkesce biliniyordu." Çöle kaçan Mısırlı askerlerin vurulduğuyla ilgili iddialar ise savaş sonu raporlarında tasdiklendi. İsraili tarihçi ve gazeteci Tom Segev'in "1967" isimli kitabında bir askerın "bizim askerlerimiz kaçanları bulup ateş etmek için gönderildi. Bu bir emirdi, onlar kaçmaya çalışırken bunlar yapıldı" dediği

36 Mesut Günsev, Savaş Aldatmaları, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.150,152.

görülür³⁷.

New York Times'ın 21 Eylül 1995 tarihli nüshasına göre, Mısır hükûmeti Sina'daki El Ariş'te içinde 1967'de İsraili askerlerce öldürülmüş 30 ila 60 Mısırlı askerinin bulunduğu sığ bir toplu mezar buldu. İsrail bu konuyu Mısır ile konuşmak için Dışişleri Bakanı Yardımcısı Eli Dayan'ı görevlendirdi. Dayan, Mısır ziyaretinde, ölen askerlerin ailesine tazminat ödemeyi teklif etti fakat bu işin sorumlularının "20 yıllık zaman aşımı" kuralı gereği bulunamayacağını bildirdi. Mısır'ın *Al Shaab* gazetesinin iddialarına göre İsrail'in Kahire elçisi David Sultan bu savaşta 100 Mısırlı mahkûmu öldürmüştü, bu sebeple görevi bırakması davetinde bulunmuştu; İsrail Elçiliği ve Dışişleri bakanı Sultan'ın bu savaşta yer aldığına dair kesin bir belgenin bile bulunmadığını dile getirdi.

Savaş sırasında UNEF tarafından leyazon sorumlusu olarak bölgeye gönderilen birliklerde bulunan Yugoslav Yüzbaşıları Milovan Zorc ve Miobor Stosic, İsrail'in savaş esirlerini öldürdüğüne dair şüpheleri olduğunu söylediler. Onlara göre, eğer El-Ariş'te İsrail 250 Mısırlı savaş esirini öldürdüyse bundan haberleri olurdu³⁸.

İSK'den çıkan 11 Haziran 1967 tarihli belgeye göre, esirlerin durumuyla ilgili yeni emirler çıkarılması gerekliliği duyuldu: "Hazırdaki emirler çelişkili olduğu için yeni bağlayıcı talimatlar: a) Teslim olan asker ve sivillere hiçbir şekilde zarar verilmemelidir. b) Silah taşıyan ve teslim olmayan her asker ve sivil öldürülecektir... Bu emirlere uymayan askerler ciddi şekilde cezalandırılacaktır. Bu emirler tüm İSK askerlerine ulaşmalıdır."

İsraili kaynaklara göre 4338 Mısır askeri esir alınırken 11 İsrail askeri Mısır'a esir düşmüştür. Esirlerin değiş tokuşu 23 Ocak 1968'de tamamlanmıştır.

George Lenczowski'ye göre, en erken 23 Mayıs'ta, Ortadoğu'ya silah ambargosu uygulanmasına rağmen Başkan Johnson gizlice İsrail'e çeşitli silah yardımları yapılması için onay vermiştir.

Stephen Green ise kitabında ABD'nin, geceleyin Mısır kara kuvvetlerinin yerini belirleyip sabahına İsrail uçaklarının onları vurmasıyla avantaj sağlaması için bölgeye istikşaf

37 Abdullah Bekçi, <https://www.savunmasanayist.com/2-arap-israil-savasi-6-gun-savasi/> E.T.: 24.06.2021

38 Kenan Olgun, "Türk Basınında 1967 Arap-İsrail Savaşı", 38. (ICANAS) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 2007, s.2240

uçakları gönderdiğini yazmıştır. Richard Parker bunu inkâr edip sadece bir kişinin şahitliğini yaptığı uydurma bir haber olduğunu belirtti.

Savaşın ikinci gününde Arap medyası Amerikan ve İngiliz bölüklerinin İsrail'in yanında savaştığını belirten haberler sundu. Kahire Radyosu ve hükûmetin gazetesi *Al-Ahram* çeşitli iddialarda bulundu. İddialardan bazıları şunlardır: Uçak gemilerinden kalkan ABD ve İngiliz uçakları Mısır'a karşı sortiler düzenledi; Libya'daki Amerikan Wheelus Hava Üssü'nden kalkan uçaklar Mısır'ı vurdu; Amerikan casus uyduları İsrail'e görüntüler sundu. Nasır döneminde "Al-Ahram"ın yöneticiliğini yapan Mohamed Hassanein Heikal da El Cezire kanalında benzer iddialarda bulundu. Muammer Kaddafi'nin Libya hükümeti de bu iddiaları onayladı. ABD ve İngiltere bu iddiaları ne kabul etmek ne de inkar etmek için pek çaba sarfetmedi. Benzer iddialar Şam ve Amman Radyolarından da yapıldı. Mısır medyası Kral Hüseyin'in İngiliz uçaklarını radarda kendi gözleriyle gördüğünü söyledi³⁹.

Arap dünyası dışında ABD ve İngiltere'nin savaşa karışma ihtimali pek ciddiye alınmadı. İngiltere, ABD ve İsrail suçlamaları yalanladı. İsrail, Mısır ve Ürdün telefon hatlarına girmeyi başardı. Bundan iki gün sonra gerçekleşen Nasır ve Ürdün Kralı Hüseyin arasında geçen telefon konuşması 8 Haziran'da İsrail tarafından ortaya çıkarılınca Mısır'ın prestiji daha da azaldı.

Savaşın hemen ardından Arap ordularının yenilgisinin büyüklüğü ortaya çıkmaya başlayınca İsrail zaferinin arkasındaki Amerikan ordularının desteği konusunda Arap liderleri arasında farklılıklar belirdi. 9 Haziran 1967'de Nasır'ın (kabul edilmeyen) istifa konuşmasında şunları söylemiştir:

« Düşman sahillerinde, düşmanın savaş çabalarına yardım eden Amerikan ve İngiliz uçak gemilerinin varlığı müspettir. Ayrıca, İngiliz uçakları, gün ışığında Suriye ve Mısır cephelerine saldırdı, bunun yanı sıra Amerikan keşif uçakları pozisyonumuzu ifşa etti... Abartmadan diyebiliriz ki, düşmanımız hava kuvvetlerinin normal gücünün üç katı büyüklüğünde hareket etti. »

« Nasır: ...ABD'yi de ekleyelim mi? Bundan haberiniz var mı, ABD'nin İsrail ile işbirliği yaptığını bildirelim mi? »

39 Charles V. F. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.1-100

Hüseyin: Alo. Duymuyorum, bağlantı berbat - Sizin ile Kral'ın konuştuğu Kraliyet Sarayı hattı kötü.

Nasır: Alo, ABD ve İngiltere mi diyeceğiz yoksa sadece ABD mi?

Hüseyin: ABD ve İngiltere

Nasır: İngiltere'nin uçak gemileri var mı?

Hüseyin: (Cevap anlaşılmıyor)

Nasır: İyi. Kral Hüseyin anons yapacak ve ben anons yapacağım. Teşekkür ederim... Majesteleri Amerikan ve İngiliz mevcudiyetiyle ilgili anons yapacak mı?

Hüseyin: (Cevap anlaşılmıyor).

Nasır: İnşallah, diyorum ki Amerikan ve İngiliz uçak gemilerindeki uçaklar bize karşı yer aldığına dair ben anons yapacağım ve siz anons yapacaksınız ve Suriye'nin de anons yaptığını göreceğiz. Anonsu yayınlayacağız, bunun üzerinde vurgu yapıp amacımıza ulaşacağız. »

Fakat, Kral Hüseyin, sonradan Amerikan ordu desteğinin varlığını inkar etti. 30 Haziran'da New York'ta, savaşta "Amerikan ve de İngiliz uçaklarının yer almadığı" konusunda "tamamen ikna olduğunu" belirtmiştir. Eylül ayında *The New York Times*'da çıkan habere göre Sudan'da Hartum Çözümü konusunda bir araya gelen Arap liderlere özel olarak görüşen Nasır önceden sunduğu iddiaların asılsız olduğunu belirtmiştir⁴⁰.

Yalnız İsrail ile savaşmaktan ziyade Arapların Amerikan ve İngiliz ordularıyla da savaşıyor olma iddiası Arap dünyasında itibar kazandı. Konuyla ilgili Cidde'deki İngiliz temsilci şunları söyledi:

« Başkan Abdünnasır'ın iddiaları... radyo dinleyen veya basını takip eden Arap nüfusu tarafından kuvvetle inanıldı... Bunu inkar ettiğimiz yayınlarımız az kişi tarafından duyuldu ve inanılmadı. Basın ve yayın kuruluşları inkarlarımıza yer vermedi. Bize karşı dostane davranan yüksek eğitim almış kişiler dahi bu iddiaların doğruluğuna ikna oldu. Kıdemli dış işleri yetkilileri, sunduğumuz resmi yazılı ve sözlü yalanlamalarımıza inandıklarını söyledilerse de şüpheyile yaklaştılar. Bence bu durum Arap dünyasındaki prestijimizi ciddi bir şekilde sarstı,

gelecekte de devam etmek üzere bize karşı şüphe duymaya başladılar... Araplar küçük düşürülerek yenildiği için doğal olarak konuyla ilgili hassaslar, bundan sonra yapacağımız yalanlamalar onların inancını kırmayacağı gibi bunu daha da alevlendirecektir. »

Savaşın çok sonra dahi Mısır hükûmeti ve gazeteleri İsrail, Birleşik Krallık ve Birleşmiş Devletler ile gizli anlaşmalar içinde olduğu iddialarını sürdürdü. Bu durum *Al-Ahram* gazetesinde ve Kahire Radyosu'ndan yayın yapan Mohamed Heikal'in programlarında eş zamanlı olarak devam etti. Heikal savaşın "sırlarını" ifşa etmeye çalıştı. Yayınlarında kaynak, belge ve fikirlerini sundu. Heikal'in düşüncesi açıktı: gizli ABD - İsrail birliği Suriye ve Mısır'a karşı kurulmuştu⁴¹.

İsraili tarihçi Elie Podeh'in anlattıklarına göre: "Tüm 1967 sonrası [Mısır] tarih kitaplarında İsrail'in İngiltere ve ABD'nin desteğiyle savaş açtığı iddiasını tekrarladı. Anlatılarda 1967 savaşıyla Arap dünyasını kontrol etmeye çalışan eski emperyalist çabalar arasında bağ kurulup İsrail emperyalist olarak resmedildi. Bu mükerrer uydurma hikâye, bazı küçük farklılıklarla, okul tarih kitaplarında yer alıp gizli işbirliği konusu Mısır öğrencilerinin beyinlerine işlendi."

Sıradaki örnek *Abdallah Ahmad Hamid al-Qusi, Al-Wisam fi at-Ta'rih* kitabından alıntıdır⁴²:

« Birleşik Devletlerin rolü: İsrail savaşta tek başına değildi. Yüzlerce gönüllü, pilot, Mısır üslerinin resmini çeken, savunma ekipmanlarını tıkayan, Mısır emirlerini dinleyip bu bilgileri İsrail'e sunan casus ekipmanlı askeri görevliler vardı. »

Six Days of War yazarı tarihçi Michael Oren'in iddiasına göre Arap liderlerin yalan iddiaları yaymasının sebebi Sovyet desteğini garantiye almaktı.[63] Savaş sonunda İsrail zaferinin büyüklüğü ortaya çıkmaya başlayınca, önce de yapılan bu iddialar sayesinde Nasır ve diğer Arap liderler suçlanmaktan kurtuldu. Bu iddialar doğrultusunda petrol üreten Arap ülkeleri İngiltere ve ABD'ye ambargo uygulamaya karar verdi.

40 Osman Yalçın, *Türk Hava Gücü Kuruluşu İlk Seferleri ve Yükselişi (1911-1950)*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.330

41 HHA, *Geçmişten Günümüze Hava Gücünün Kullanımı*, ?, s.127

42 Mehmet İlhan, *Siyasi Ve Hukuki Boyutlarıyla İsrail'in Yerleşimci Politikasının İncelenmesi*, Çankaya Üniv. Sos.Bil.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020, s.25-27

Altı Arap ülkesi ABD ile diplomatik bağlarını kesti ve Lübnan elçisini geri çağırdı.[64] Genel açıdan, Altı Gün Savaşı Ortadoğu'da Amerika'ya karşı radikalliği, solcu ve dinci hareketleri ve terör sürecini hızlandırdı. Hatta, bu durum Arap dünyasının ötesine geçip İran, Pakistan ve diğer üçüncü dünya ülkelerinin Amerikan karşıtı tavırlarını belirledi.[65]43

1993 yılındaki bir röportaj, Johnson Başkanlık Kütüphanesi tarih arşivlerinde bulunan Birleşmiş Devletler Savunma Sekreteri Robert McNamara tarafından bir savaş gemisi grubunu açığa çıkardı. Cebelitarık yakınlarında eğitimde olan 6. Filo, Doğu Akdeniz'de İsrail'i savunmak için yeniden konuşlanıyordu. Bakanlar Kurulu şunu düşündü: İsrail'de durum o kadar gergin ki, belki Suriyeliler, İsrail'in onlara saldıracağından korkuyorlardı ve Rusların desteklediği Suriyeliler güç dengesini yeniden oluşturmak isteyip İsrail'e saldırabilirdi. Sovyetler bu konuşlanmayı çok geçmeden öğrendiler ve doğal olarak saldırı konumuna geçtiler. Sovyet Başbakanı Aleksey Kosygin Amerika'yı "kırmızı telefon"dan arayarak bu tür olayların iki ülke arasında savaşa sebep olacağını söyleyerek tehdit etti.

1983 yılında "Boston Globe" ile yapılan bir röportaj "McNamara: 'Biz lanet olası bir savaşa yakınız.' şeklinde bir iddiada bulundu." yönündeydi. O, Kosygin'in Akdeniz'deki bir savaş gemisini geri göndermek zorunda kalması yüzünden sinirli olduğunu söyledi. McNamara bu krizin nasıl çözüldüğünü açıklamadı.

"Altı Gün" adlı kitabında seçkin BBC habercisi Jeremy Bowen, 4 Haziran 1967'de İsrail gemisi Miryam'ın makineli tüfekler, 105 mm'lik tank mermileri ve zırhlı araçlar ile birlikte Felixstowe'dan ayrıldığını iddia ediyordu. Ayrıca kriz başladığından beri birçok sevkiyat ile birlikte İngiliz ve Amerikan envanterlerinin gizlice gönderildiğini iddia ediyordu. Bununla birlikte İsrail lojistik uçakları Lincolnshire'da ve RAF Waddington'un dışında mekik dokuyordu. Bowen, Harold Wilson'un Eshkol'a yazdığı yazılarda çok uzak yerlerden gelen gizli yardımların sürmesinden memnun olduğunu iddia ediyordu⁴⁴.

Sonuç

Filistin tarihinin en uzun süreli barış dönemi Osmanlı İmparatorluğu dönemi

43 Zuhal Çalık, Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye, Karadeniz Üniv.Sos.Bil.Enst, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2010, s.35-37

44 Emre Tetik, Süveyş Krizi'nden Yom Kippur Savaşı'na Arap-İsrail İlişkileri Bağlamında Türk Dış Politikası (1956-1973), Aydın Adnan Menderes Ün., Sos.Bil.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2020, s. 133-135.

egemenliğine rast gelmiştir. Mısır Seferi esnasında, bölgenin kontrolünün sağlanması için önemli mücadeleler verilmiştir. Kaybı ile bölgedeki 400 yıllık Türk egemenliğine, son verilmiştir. Ne var ki İngilizler bölgede, 30 yıl bile kalma başarısı gösterememiştir. Nitekim Osmanlı zamanından beri bölge üzerinde emelleri olan bazı oluşumlar ve bunun destekleyen emperyal güçler olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonunda, İsrail Devleti yeniden kurulmuştur. Bölgede 1947 yılı BM Kararına göre bir de Filistin Devleti kurulması tanınmışsa da bu halen mümkün olamamıştır. İsrail'in kurulması ile birlikte Arap devletleri, buna fırsat vermemek istediklerinden, 1948 yılından 1973 yılına kadar birçok savaşlar yapmışlardır. 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşları ile İsrail, bölgeye tam olarak yerleşmiş ve daha sonra Arap ülkeleri ile imzaladığı antlaşmaların da sonucu olarak varlığı tartışma konusu olmaktan çıkmıştır. Bu süreçte birçok devletin işbirliğine rağmen İsrail ile baş edilememesi ve harbi kaybetmeleri; politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, inovatif ve demografik başlıklar halinde harp tarihi bakımından ayrıca inceleme konusudur. Harbi kazanan orduların sevk ve idaresinde görev alan komuta heyetinin harp prensiplerine sadık kalmaları ve her prensibi uygulandığı kadarı ile harbin sonucuna tesir etmektedir. İsrail-Arap Savaşlarında bu durum açıkça görülmektedir. 1967 Savaşı'nda, savaşan taraflar olarak görülse de, gerçekte Sovyetler Birliği ile Amerikan sistemlerinin eğitim ve silahlarının mukayesesi yapılmıştır.

1967 Arap-İsrail Savaşı'nda tarafların gelişmiş güçlü ülkelerin silah sistemleri ile teçhiz edildiği görülmektedir. Bu savaştan çıkan bir diğer sonuç sadece silah sistemleri değil, ülkelerin eğitim sistemleri de savaşın sonucunu belirleyen etkilerdendir. Yine stratejik öngörülerin bazen taktik uygulamalar ile başarısız olduğu da bu savaşta ortaya çıkan bir diğer sonuç olmuştur. Şüphesiz önemli sonuçlardan biri de dünya ile eşzamanlı milli sistemlerin geliştirilmesi, milli imkan ve kabiliyetlerin mümkün olduğu kadar kullanılmasına yönelik tedbirlerin alınmasıdır. Uzun yıllara sari bir planlama sonucunda; yeterli ve profesyonel personel gücü, modern milli sistemler, uygun yönetim şekli ve teşkilatın oluşturulması gerekmektedir. Bu pro-aktif tedbirler, muharebelerin sonucunu doğrudan etkileyen hususlardandır.

Kaynaklar

"Israel (country)". Encarta Encyclopedia. 17.01.2024 tarihinde görüldü.

"Timeline of Turkish-Israeli Relations, 1949–2006" (PDF). web.archive.org. 19 Mart 2009.

Abdullah Bekçi, <https://www.savunmasanayist.com/2-arap-israil-savasi-6-gun-savasi/>
E.T.: 24.06.2021

Ayşe Akkaya, "Geçmişten Günümüze Orta Doğu'da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, S.Ü.Sos.Bil.Enst. Kamu Yönetimi Bilim Dalı, Konya, 2016, s.105.

Baskın Oran, Türk Dış Politikası Cilt:I, 1919-1980, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s.526-528.

Başbuğ, İlker (2021). *Türkiye Cumhuriyeti'nde (1961 - 1980) güç odaklarının mücadelesi*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi. s. 103.

Bowen, Jeremy (2003). *Six Days: How the 1967 War Shaped the Middle East*. London: Simon & Schuster, s. 26.

Burak Şenel, "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci", Akademik Orta Doğu Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, 2014, s.164ç

Charles V. F. Townshend, Mezopotamya Seferim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.1-100

Emre Tetik, Süveyş Krizi'nden Yom Kippur Savaşı'na Arap-İsrail İlişkileri Bağlamında Türk Dış Politikası (1956-1973), Aydın Adnan Menderes Ün., Sos.Bil.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2020, s. 133-135.

Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınları, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 2010, s.587-589.

HHA, Geçmişten Günümüze Hava Gücünün Kullanımı, ?, s.127

<http://bianet.org/bianet/siyaset/53881-israil-filistin-sorununun-tarihcesi#1897>
(E.T.:28.05.2023).

Hussein of Jordan, *My "War" with Israel*. London: Peter Owen, (1969). s. 25.

Iwao Koboril, Michael H. Glantz, *Central Eurasian Water Crisis*. United Nations University Press (1998), s. 129-130.

İlhan Aras, "Filistin-İsrail Arasındaki Temel Sorunlar ve Uluslararası Hukuk", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2010, s.6.

İsmail Ediz, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Filistin’de Toplum ve Siyaset 1919-1922", Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2015, s.142,145, 173.

Kaan Doğanoğlu, "Siyasi ve Askeri Yönleriyle 1967 Arap-İsrail Savaşı", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 45, Nisan 2020, s.357.

Kadriye Sınmaz, "Ortadoğu’da Su ve Barış İsrail’in Su Gaspı ve Bölgesel Politikaları", İNSAMER, Araştırma 51, Aralık 2017, s.4-6.

Kenan Olgun, "Türk Basınında 1967 Arap-İsrail Savaşı", 38. (ICANAS) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 2007, s.2240

King Husain orders nation-wide military service', *The Times*, Monday, 21 November 1966; s. 8.

Krauthammer, Charles (18 Mayıs 2007). "Prelude to the Six Days". *The Washington Post*. s. A23.

M. Bürkan Serbest, "süveyş Kanalı’nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı", MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 4, 2017, s.690-695.

Mehmet Erkan Kılıoğlu, 1956 Süveyş Krizi ve Ortadoğu’ya Etkisi, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl/Vol. 6, Sayı/No. 2, Güz/Fall 2021, s.748-752

Mehmet İlhan, Siyasi Ve Hukuki Boyutlarıyla İsrail’in Yerleşimci Politikasının İncelenmesi, Çankaya Ün. Sos.Bil.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020, s.25-27

Mesut Günsev, Savaş Aldatmaları, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.150,152.

Mir Murtaza Ghotbi, Arap İsrail Çatışmasının Temelinde Olan Filistin Sorunu (1900-1980), Doktora Tezi, İst.Ünv. Sos.Bil.Enst. Uluslararası İlişkiler, İstanbul, 1990, s.17-20

Nurten Çendek, "Ürdün’ün Dış Politikası (1920-2006)", G.Ü. Sos.Bil.Enst.,Ankara, 2008, s.14

Oktay Zaif, Hava Harp Tarihi, HHO Yayınları, 2009, İstanbul, s.2012.

Oren, Michael, *Six Days of War*. Oxford University Press. (2002). s. 33-36,

Osman Yalçın, Türk Hava Gücü Kuruluşu İlk Seferleri ve Yükselişi (1911-1950), Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.330

Ömer Osman Umar - Turgay Murat, Sovyet Rusya’nın Mısır Üzerinden Ortadoğu’ya Girişi, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt: VII, Sayı:1, Elazığ, 2010, s.121.

Robert G. Rabil, *Embattled Neighbors: Syria, Israel, and Lebanon*, Lynne Rienner Publishers (2003), s. 17-18.

Serhat Erkmen, *Ortadoğu Barış Süreci*, Güvenlik Yazıları Serisi, No.47, Kasım 2019, s.1

Şenol Kantarcı, *Soguk Savas Sonrası Uluslararası Sistem:Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi?"*, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 16, s.56

Şule İsmihan Türem, *"Mesih İnancının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansımaları (XVIII. Yüzyıldan İtibaren)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2017, s.18.

United Nations Security Council Resolution 228 25 Ekim 2007 tarihinde Wayback Machin, 17.01.2024 Görülmüştür.

Yasemin Çelik, *Yeniden Milli Mücadele Dergisi'nde Ortadoğu (1970-1980)*, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s.19-29

Yavuz Pehlivan, *"Arap-İsrail Savaşlarının Türk Kamuoyuna Yansımaları (1948–1967)"*, 9 Eylül Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s.2, 3.

Yetkin Ergün, *Kudüs'ün Hukuki Statüsü ve Uluslararası Toplumun ABD'ye Cevabı*, Uluslararası Hukuk Bülteni, 13. Sayı, 2018, s.1.

Zuhal Çalık, *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, Karadeniz Üniv.Sos.Bil.Enst, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2010, s.35-37

FİLİSTİN GENÇLİĞİNİN İŞGALE KARŞI DİK DURUŞU ve
İNTİFADALARIN SONA ERDİRİLİŞİ

* Abidin GÖV
** Hamide AY
*** Metin GÜVEN
**** Levent İLHAN
***** Abdullah ÜZÜM
***** Mustafa Uğur ÖZDAL

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :28.11.2023
Makale Kabul Tarihi :03.01.2024
Atıf Bilgisi:

Abidin Göv, Hamide Ay, Metin Güven, Levent İlhan, Abdullah Üzüm, Mustafa Uğur Özdal, "Filistin Gençliğinin İşgale Karşı Dik Duruşu Ve İntifadaların Sona Erdirilişi", *International Journal of Eastern Mediterranean Studies*, Vol. 2, Issue: 1, 2024, ss. 55-87.

Özet

İsrail işgal devletinin kurulduğu 1948'den 1987'ye kadar geçen yaklaşık 40 senede İsrail hep öldüren taraf olmuştur. Bu öldürmelere karşı direnişin başladığı 1987 yılı Filistinlilerin ilk defa İsrail işgal devletine dur demeye cesaret ettiği görülmektedir. Ancak bu dur deyişin bedeli taş ve sopalarla karşı koymaya çalışan bir güce karşılık her türlü modern silahları olan bir toplum vardı. ABD, İngiltere ve Almanya gibi Batılı işgalci güçlerin bir diğer versiyonu olan İsrail, bu devletlerin hemen tamamından aldığı destek ve yok etme gücünü Müslüman bir toplum üzerinde kullanırken, pervasız hareketlerde bulunarak genç bir nüfusu silahların hedefi haline getirmekten asla imtina etmiyordu. Bu Batı toplumu arasında coşkuyla karşılanmanın dışında, Haçlı ruhunu şiddetle çağrıştırmaları sebebiyle övgü ve taraf olma konusunda birbiriyle yarışan toplumlar da yaratıyordu. Bütün bu çatışma ruh ve alışkanlıkları Batı ile Doğu arasındaki uçurumu giderek biraz daha artırmakta ve bloklaşmanın yeni bir versiyonunu yaratmaktaydı.

Bu makalede İntifada'nın ortaya çıkışı kadar İntifadaları yaratan bilincin nasıl öldürüldüğünü ve yok ediş sürecinde kullanılan yöntemlerdeki acımasızlıkları, üstü örtülme istenen vahşeti incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap, İsrail, İşgal, Vahşet, Ölüm, Şiddet

Abstract

Israel has always been the one who has killed in nearly 40 years from 1948 to 1987, when the Israeli occupation state was founded. In 1987, when the resistance against these killings began, the Palestinians dare to stop the Israeli occupation state for the first time. However, there was a society with all kinds of modern weapons in response to the power of this stop saying with stones and sticks. Israel, another version of Western - occupying forces such as the United States, England and Germany, used the power of support and destruction of almost all of these states on a Muslim society, while making reckless movements, a young population never

* Müdür Yardımcısı, Kırıkhan Anadolu Lisesi, abidingov@gmail.com, Orcid: 0009-0008-5006-9678

** Öğretmen, Tayfur Ata Sökmen İlkokulu, htcklb29090@gmail.com, Orcid: 0009-0001-0524-7120

*** Öğretmen, Kırıkhan Bilim ve Sanat Merkezi, metinguven657@gmail.com, Orcid: 0000-0001-8237-1902

**** Müdür, Mevlana İlkokulu, leha7274@gmail.com, Orcid: 0009-0005-3535-0275

***** Müdür, Şehitkamil Belediyesi Öğretmenler Ortaokulu, abdullahuzum27@gmail.com, Orcid no:0009-0003-7784-026X

***** Müdürü, Alparslan İlkokulu, ugrozdl@gmail.com, Orcid: 0009-0003-6112-3557

refrained from making it the target of weapons. In addition to being enthusiastically greeted among the Western society, it also created societies competing with each other in praise and being a party because of its violent evoking the Crusader. All this conflict increased the gap between the West and the East gradually increasing the gap between the West and the East and creating a new version of blocking.

In this article, it examines how the consciousness that created the intifada as well as the emergence of intifada and the cruelty in the methods used in the process of destroying, and the savagery to be covered.

Keywords: Arab, Israel, occupation, savagery, death, violence

Giriş

İsrail'in, Aralık 1987'den 1993 Oslo Anlaşmasının imzalanmasına kadar süren, Filistin topraklarını ele geçirmesine karşı, Filistinlilerin ayaklanmasıdır. Ayaklanma 9 Aralık'ta Cebaliye mülteci kampında başladı. Gittikçe yükselen tansiyon, ölen Filistinli ve İsraililer ve son olarak İsrail ordusuna ait bir aracın dört Filistinli'ye çarpıp öldürmesi, ayaklanmayı ateşledi. Aracın dört Filistinliye kasıtlı çarptığı söylentisi hızlı bir şekilde Gazze'de, Batı Şeria'da ve Doğu Kudüs'te yayıldı. Genel grev, Gazze ve Batı Şeria'daki İsraili kurumları boykot, ordu emirlerine karşı sivil itaatsizlik, İsrail yerleşkelerinde çalışmamak, İsrail ürünlerini satın almamak, vergi vermemek, Filistinli araçları İsrail ehliyetleriyle kullanmayı reddetmek, grafitiler yapmak, barikatlar kurmak ve Filistin sınırları içindeki İsrail'e ait askeri binalara taş ve molotofkokteyli atmak, ayaklanma sürecinde gerçekleşen eylemlerdi. Buna cevaben, İsrail, ayaklanmaları durdurmak için 80.000 askeri mobilize etti. Çocuk haklarını dünya çapında savunan "Save the Children" raporuna göre ilk iki yıl boyunca, 18 yaş altı bütün Filistinlilerin 7% si ateşlenen silahlardan, dayaklardan veya göz yaşartıcı gazdan dolayı yaralandı.^[8] Filistinlilerin kendi arasında, İsraille iş birliği yapma suçlarından dolayı gerçekleşen şiddet eylemleri de ayaklanmaların daimi özelliklerinden biriydi. İsrail güvenlik güçleri 1087 Filistinliyi öldürürken, Filistinliler, 100 İsraili sivil ve 60 İsrail güvenlik personelini öldürdü, 1400 den fazla sivil ve 1700 askeri yaraladı.^[9] Filistinliler 822 Filistinliyi, İsraille iş birliği yapma suçlamalarıyla öldürdü, yarısından fazlasının sonralarda İsraille hiçbir alakalarının olmadığı kanıtlandı (1988-Nisan 1994)¹.

Filistinliler ve destekçileri, İntifada'nın; İsrail'in baskılarına, hukuk dışı ölümlere, toplu tutuklamalara, evlerin yıkılmalarına ve sürgünlere karşı protestolar olduğunu savunurlar. İsrail'in 1967 yılındaki Altı Gün Savaşında Batı Şeria, Kudüs, Sina Yarımadası ve Gazze Şeridi'ni ele geçirmesinden sonra, bu topraklardaki Filistinliler arasında

¹ Ali Al Jirbawi; ve diğerleri, "Kadaya İsrailiye" Dergisi, Ramallah, Al Merkez Al Filistini Lil Dirasat Al İsrailiye (Filistin İsraili Araştırmalar Merkezi), Medar, S. 5, (2002), s.7.

tansiyon yükseldi. Filistinliler arasındaki yüksek doğum oranı ve yeni yaşam alanları inşa etmek ve tarım için izin verilen alanların az olması, büyüyen bir nüfus ve artan işsizlikle kötüye giden yaşam şartları anlamına geldi. Üniversite mezunları bile iş bulamıyordu. İntifada döneminde, sekiz eğitilmiş Filistinliden sadece biri eğitimine uygun iş bulabiliyordu².

İsrail İşçi Partisi'nden, daha sonra Savunma Bakanı olan İzhak Rabin, Ağustos 1985'te, Filistinlilere karşı sürgün politikasını İsrail'in Filistinlilerin ayaklanmalarına karşı yürüttükleri politikalarına ekledi. Bu, sonraki 4 yılda 50 sürgün ve ekonomik entegrasyon ve İsrail yerleşkelerinin artması anlamına geldi. Öyle ki Batı Şeria'daki Yahudi yerleşim alanlarında, 1984 yılında 35.000 olan nüfus 90'ların ortasında 130.000'e ulaştı. İsrail'in Filistinlileri buldukları topraklardan uzaklaştırma politikaları intifadayı genel olarak etkiledi. Birinci İntifada'yı fitilleyen nedenin, Aralık 1987'de gerçekleşen, Filistinli sivillerin ölümüne sebep olan kazanın olduğu bilinse de, Masim Qumsiyeh, başlangıcın, bir ay önce gerçekleşen bir dizi protesto olduğunu iddia eder. Bazı kaynaklara göre, Kasım 1987'de İsrail Güvenlik Güçlerinin; altı İsrailli askerinin ölümüyle sonuçlanan bir gerilla saldırısını durduramaması, Filistinlilerin ayaklanmalarını katalize etti³.

4 Aralık 1986 tarihinde, Birzeit Üniversitesi kampüsü içinde iki Gazzeli öğrencinin İsrailli askerler tarafından vurulması, cezalar, tutuklamalar, alıkoymalar ve eli kelepçeli Filistinli gençlerin sistematik bir şekilde dövülmeleri, eski mahkûmların ve aktivistlerin Gazze şehri dışında dönüştürülmüş askeri kamplardaki hücrelerde tutulmaları, yılın başlarında kitlesel gösterilere sebep oldu. Ocak 1987'de göstericileri korkutmak adına sınırdışı/sürgün politikası gündeme geldi. Şiddet, Khan Yunis'li bir çocuğun İsrailli askerler tarafından vurulup öldürülmesiyle kaynamaya başladı. O yılın yazında, tutukluların kontrolünden sorumlu teğmen Ron Tal, Gazze'de, trafikte vurularak öldürüldü. Gazze'de yaşayan müslümanlara Kurban Bayramı esnasında üç günlük dışarı çıkma yasağı uygulandı. 1 ve 6 Ekim 1987 tarihlerinde, İsrail güvenlik güçleri, mayısta hapisneden kaçan, İslam'i cihad örgütleriyle ilişkili yedi Gazzeliyi pusuya düşürüp öldürdü. Kasım 1987'de Amman'da gerçekleşen Arap zirvesi, İran-Irak savaşına yoğunlaştı ve Filistinlilerin sorunu yıllardır ilk

² Johnni Mansour, El İstiytan El İsraili- Et Tarih Vel Vakı Vel Tahaddiyat El Filistiniyye (İsrail Yerleşimciliği/Tarih, Gerçek ve Filistinli Tavırlar), Akka, Müessesetü Al Esvar, 2005, s. 16

³ Haydar Oruç, Koşeye sıkıştırılan filistinliler ve sözde yüzyılım anlaşması, Dosya – israel sorunu, 2019, s. 37.

defa kenarda tutuldu⁴.

Liderlik ve Amaçlar

İntifada bir kişi ya da bir kurum tarafından başlatılmadı. Yerel liderlik, İsrail tarafından yönetilen sınırlar içindeki, Filistin Kurtuluş Örgütüyle ilişkili gruplar ve organizasyonlar tarafından yapıldı. Bunlar, Halk Cephesi (El Fetih), Demokratik Cephe ve Filistin Komünist Partisi'ydi . Bu süreçte Filistin Kurtuluş Örgütünün rakipleri, Hamas ve İslami Cihad gibi islami örgütlerdi ve Beit Sahour ve Beytullahim gibi şehirlerin yerel yöneticileriydi. Buna rağmen, ayaklanma, Hanan Ashrawi, Faysal Hüseini ve Haydar Abdul-Şafi tarafından yönetilen cemaat konseyleri tarafından daha çok yönetildi. Bu konseyler bağımsız eğitimi destekleyip, sağlık ve yiyecek yardımları yaptı. Birleşmiş Ulusal Ayaklanma Liderliği (UNLU) halkın güvenini kazandı ve Filistinliler UNLU tarafından yayınlanan bildirimlere ayak uydurdu. Geçmişteki tutumun aksine ölümcül şiddetten kolektif bir şekilde uzak duruldu. Shalev'e göre, bunun sebebi böyle bir şiddetin katliamla sonuçlanacağını bilmeleri ve İsrail tarafında liberallerin desteklerini kaybetme olasılığıydı. Pearlman, ayaklanmanın şiddetsiz oluşunu, hareketin iç organizasyonuna ve ayaklanmanın şiddetsiz olmasının yararlı sonuçlanacağı düşüncesinin saçaklanıp geniş bir alana yayılmasına bağladı. Hamas ve İslami Cihad, ayaklanma liderlerine ayak uydurdu ve ilk yıl hiçbir silahlı saldırı gerçekleştirmediler. Sadece Ekim 1988'de bir İsraili asker bıçaklandı ve herhangi bir yaralanmaya neden olmayan ik bomba patlatıldı⁵.

Ayaklanmayla ilgili dağıtılan broşürlerde, İsrail'in 1967 itibarıyla ele geçirdiği topraklardan çekilmesi, sokağa çıkma yasaklarının ve kontrol noktalarının kaldırılması isteniyordu. Filistinli sivilleri eylemlere silah kullanmadan katılmaya çağırırdı. Ayrıca Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde bir Filistin Devleti kurulması çağrısını yaptı. Bu süregelen 'Bütün Filistin için Özgürlük' çağrısından uzaklaşıldığını gösterdi⁶.

İntifada

İsrail'in ele geçirilen topraklardaki müdahalesi anlık gelişen irili ufaklı direnişlere

⁴ Mehmet Temel ,Birinci Dünya Savaçı yıllarında 1907 tarihli lahey sözleşmelerine, s. 71-85.

⁵ Edward Said, El İstişrak (Oryantalizm) El Marife- El Sulta- El İnşa, Beyrut, Müessesetül Abhas El Arabiyye, 1995, s. 131.

⁶ Edward Said, El Sekafe El İmparyaliyye (Emperyalist Kültürü), Beyrut, Dar Al Adab, 1. Basım, 1997, s. 268.

sebepler oldu ama yönetim; demir yumruk politikasıyla, toplu cezalarla, sokağa çıkma yasaklarıyla ve siyaset kurumlarının üzerindeki baskıdan dolayı, Filistin direnişinin sona erdiğine inandı. Fakat İsrail'in direnişin düşeceği inancı zamanla yok oldu.

8 Aralık 1987 tarihinde, İsrail ordusuna ait bir araç, İsrail'deki çalışma yerlerinden dönen, içinde Filistinli bulunan bir sıra araca, Eretz geçiş noktasında çarptı.Üçü Cebaliye mülteci kampından olan dört Filistinli öldü ve yedi kişi ciddi şekilde yaralandı. Olaya işten eve dönen yüzlerce Filistinli işçi şahit oldu. Cenazelere kamptan 10.000 kişi katıldı ve cenazeler çabucak geniş gösterilere döndü. Filistinlileri öldüren araç kazasının, olaydan iki gün önce Gazze'de alışveriş yapan İsraili bir iş adamının vurularak öldürülmesine karşı uluslararası bir intikam kampanyası olduğu söylentisi bütün kampa yayıldı. Ertesi gün Gazze şeridindeki bir devriye aracına atılan petrol bombası, İsrail askerlerinin sinirli kalabalığa karşı kurşun ve göz yaşartıcı gaz atmasına sebep oldu. Bir genç Filistinli öldü ve 16 kişi yaralandı.

9 Aralıkta, birçok Filistinli popüler ve iş adamı, durumun kötüye gitmesinden dolayı Batı Kudüs'te İsrail İnsan Hakları Ligiyle birlikte basın toplantısı düzenledi. Toplantı başlarken, Cebaliye Kampında gösterilerin devam ettiği ve 17 yaşındaki bir gencin, İsraili askerlere molotofkokteyli attıktan sonra vurularak öldürüldüğü haberleri geldi. Öldürülen kız daha sonra intifadanın ilk şehidi olarak bilindi. Protestolar hızlıca Batı Şeria ve Doğu Kudüs'e yayıldı. Gençler çeşitli muhitlerin kontrolünü ele geçirdi; çöplerden, taşlardan ve yanan araç tekerleklerinden barikatlar kurarak kampları kapattılar ve barikatları aşmaya çalışan askerlere molotofkokteyli attılar. Filistinli esnaflar dükkanlarını kapattılar ve İsrail'de çalışan işçiler işe gitmediler. İsrail bunları "ayaklanma" olarak gördü ve bu ayaklanmayı bastırmayı ise kanun ve düzeni yerine getirmek için yararlı gördü. Birkaç gün içinde İsrail yönetimindeki Filistin bölgeleri gösteriler ve grevlere boğuldu. Askeri araçlar, İsrailden gelen otobüsler ve İsrail bankaları Filistinliler için en önemli hedefler oldu. İsraili yerleşim alanlarına saldırılmadı ve ayaklanmanın erken dönemlerinde atılan taşlardan hiçbir İsraili yaralanmadı. Gösterilere bu kadar geniş bir kitlenin katılması beklenmiyordu. Onbinlerce sivil, kadınlar ve çocuk gösterilerdeydi. İsrail güvenlik güçleri oluşan kalabalığı kontrol altına almak için bütün adımları attı: sopalamak, joplamak, göz yaşartıcı gaz, tazyikli su ve plastik mermiler

kullanmak. Ama bunlar gösterileri sadece besledi⁷.

Kısa zamanda taş atmalar, yol kapatmalar ve tekerlek yakmalar bütün bölgelere sıçradı. 12 Aralıkta gelindiğinde, 6 Filistinli öldü ve otuzu yaralandı. Bir sonraki gün göstericiler Doğu Kudüs'teki ABD konsoloslukuna molotofkokteyli attı ama kimse yaralanmadı. İsrail'in Filistinli ayaklanmasına cevabı sert oldu.

Taş atanların 60% ının çocuk olmasından dolayı İzhak Rabin, planı değiştirip farklı şekilde müdahale kararı aldı. İsrail toplu tutuklamalar, toplu cezalar ve okul kapatmaları kullandı. Batı Şeria'daki üniversiteler intifada boyunca kapalı tutuldu. İlk yıl sokağa çıkma yasağı yürürlükte kaldı. Yerleşim yerindeki insanların su, elektrik ve akaryakıt ihtiyaçları karşılanamaz oldu. Filistinlilerin çiftliklerindeki ağaçlar söküldü, tarımsal ürünlerin satışları engellendi. Filistinlilerin vergi ödememesinden dolayı evlerinden eşyalarına el konuldu⁸.

Can Kayıpları

Altı yıl süren intifadada, İsrail ordusu 1000'den fazla Filistinliyi öldürdü ve 120.000'den fazlasını tutukladı. İlk beş haftada, 35 Filistinli öldürüldü ve 1200 Filistinli yaralandı. Bu ölümler ve yaralanmalar, daha fazla Filistinlinin gösterilere katılmasına neden oldu.

1990'a doğru Negev'deki Ktzi'ot hapisanesi, Batı Şeria'daki her 50 kişiden birini içinde barındırdı. Save the Children (Çocukları Korumak) organizasyonunun İsveç kolu, 23.600 ila 29.900 çocuğun intifadanın ilk iki yılında dayaklar sonucu tıbbi desteğe ihtiyacının olduğunu raporladı. Bu sayının üçte birini 10 yaş altındaki çocuklar oluşturdu. Ramazan ayı boyunca, Gazze'deki birçok kampta sokağa çıkma yasağı uygulandı ve yerleşimcilerin gıda almaları engellendi. Ayrıca bazı kamplara göz yaşartıcı bomba atıldı. İntifadanın ilk yılında bu tür bombalamalardan dolayı 16 kişi öldü⁹.

Toplum içi şiddet

1989 ve 1992 arası, Filistin toplumu içindeki şiddet yaklaşık 1000 kişinin hayatına mal oldu. Haziran 1990'a varıldığında, Benny Morris'e göre, "İntifada yönünü şaşırdı. Filistin

⁷ Marwan Darwish-Andrew Rigby, *Popular Protest in Palestine: The Uncertain Future of Unarmed Resistance*, Beirut, Institute for Palestine Studies, 2018, s. 17-19.

⁸ Walid Khalidi, "Plan Dalet" the Zionist Master Plan for The Conquest at Palestine, Middle East Forum, 1961, s. 69-77.

⁹ Marwan Madi, *Filistin Krizi- Gerçeklerle Sahtacilik Arasında*, 2001, s. 36-1.48.

Kurtuluş Örgütünün içine düştüğü gerilim, öldürülen işbirlikçi olduklarından şüphelenen kişilerin artmasından belliydi.”

16 Nisan 1988 tarihinde, Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Halil El-Vezir, Tunus’un başkentinde İsraili komandolar tarafından öldürüldü. İsrail’e göre, ayaklanmanın uzaktan yöneticisi oydu ve ölümü ayaklanmayı durdurabilecekti. Ardından gelen yas ve gösteriler esnasında, İsrail Güvenlik Güçleri iki camiye müdahale edip, dua edenleri dövdü, göz yaşartıcı gaz attı ve 16 Filistinliyi öldürdü. Aynı yılın haziran ayında, Arap Ligi, 1988 Arap Ligi Konferansında, İntifadaya finansal destek verme kararı aldı. Arap Ligi 1989 yılındaki toplantısında da finansal desteği tekrar teyit etti.

1989’da Beit Shour’daki yerel komiteler, şiddetsiz bir hareket başlatarak vergileri vermeme kararı aldı ve “Temsil edilmeden Vergi Yok” sloganını kullandılar^[54] Hapishanede kalmaları göstericileri durdurmadı ve İsrail bu boykotu ağır para cezaları ve mallara el koymakla çözmeye çalıştı¹⁰.

8 Ekim 1990 tarihinde İsrail polisi El-Aksa cami yanında gösteriye katılan 22 Filistinliyi öldürdü. Bu Filistinlilerin daha tehlikeli taktikler edinmelerine sebep oldu. İki hafta sonra, üç İsraili ve bir İsrail askeri Kudüs ve Gazze’de öldürüldü. Bıçaklama olayları bundan böyle devam etti. Filistinli militanların canlı bomba saldırıları 16 Nisan 1993’te başladı¹¹.

Birleşmiş Milletler

Çok sayıdaki Filistinli can kayıpları uluslararası kınamalar getirdi. Güvenlik Konseyi 607 ve 608 nolu çözüm önerilerinde, İsrail’in sürgünleri durdurmasını istedi. Kasım 1988’de, Birleşmiş Milletler Genel Kurulundaki ülkelerin çoğu, İsrail’i, intifadaya karşı aldığı tutumdan dolayı kınadı. Sonraki yıllarda aynı çözüm önerileri tekrar tekrar geldi.

İsrail’in Uygulamalarını İncelemek İçin Kurulan Özel Komite

26 Ağustos 1988 tarihli yıllık raporunda, İsrail’in Uygulamalarını İncelemek İçin Kurulan Özel Komite, intifada hakkında detaylı bilgiler verdi. Ardından gelen raporlardan sonra, Genel Kurul 8 Aralık 1989 tarihinde 44/48 nolu bir önergeyle oldukça güçlü bir kınama yayınladı. İsrail intifada sürecindeki uygulamalarından dolayı kınandı. Bu uygulamaları

¹⁰ Muhammed Zafrulla Khan, Palestine in The UNO, Karachi: Pakistan, Institute of International Affairs, 1948, P.6.

arasında, toprakları ele geçirme, sürgünler, yıkımlar, toplu cezalar, basın organlarını kısıtlamak, savunmasız göstericileri yaralamak, zehirli gaz kullanmak ve İsraili yerleşimcilerin, Filistinli ve diğer araplara karşı şiddet eylemlerinde bulunması ve bunun yaralı ve ölümlere sebep olması vardı. İsrail, Birleşmiş Milletler araştırmalarına engel oldu. Tüm çözüm yolları İsrail ve ABD tarafından reddedildi. 48 çözüm önerisinin 44'üne karşı oy kullanan sadece İsrail'di¹².

Güvenlik Konseyinin Başarısızlığı

17 Şubat 1989'da, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi oybirliğiyle (ABD dışında) İsrail'i, 4. Genova Kurultayı kararlarına uymadığı ve Güvenlik Konseyi kararlarını önemsemediği gerekçesiyle kınadı. ABD hoşuna gitmeyecek bir çözüm önerisi taslağını veto etti. 9 Haziran'da ABD bir çözüm önerisini yine veto etti. 7 Kasım'da ABD İsrail'in insan hakları ihlallerini kınayarak 3. Çözüm önerisini de veto etti¹³.

14 Ekim 1990'da, İsrail açıkça Güvenlik Konseyi Çözüm Önerisi 672'ye uymayacağını deklare etti ve İsrail insan hakları ihlallerini araştırarak olan Genel Sekreterlik delegasyonunu kabul etmeyi reddetti. Bir sonraki çözüm önerisi 673 küçük bir etki yaptı ama İsrail BM araştırmalarını engellemeyi sürdürdü.

İntifada ne askeri bir savaş ne de gerilla savaşıydı. Olanlarla ilgili kontrolü az olan Filistin Kurtuluş Örgütü ayaklanmanın bu kadar kötüye gideceğini beklemiyordu. Ayaklanma tabandan gelmişti ve kendilerinin bir girişimi değildi. Ayaklanma Filistinlilerin pozitif olarak gördükleri bazı sonuçlar doğurdu¹⁴:

- İntifada Filistinlilerin müzakereye katılmalarını, Madrid Konferansı ve Oslo Anlaşmalarına katılmalarını sağladı^[64].
- İntifada Filistin sorununa uluslararası farkındalık sağladı.
- Filistinliler, İsrail-Filistin sorununda iki taraf olduğunu gösterdi ilk defa.
- İntifada Yaser Arafat ve taraftarlarına özgüven verdi ve politik programlarını ılımlılaştırdılar. Kasım 1988'de Arafat, Filistin Milli Konseyi'nde tarihi İsrail'in

¹¹ İdwar Dahabi, Hukuk ve Sosyal Sistem Tarihi, 1976, s. 135-172.

¹² Jafar Abdel Salam, Kudüs Şehrinin Uluslararası Yasal Statüsü, 1999, s. 86-93.

¹³ Jamil Hilal, Territory Under Israeli Occupation, PLO, 1974, p. 53-89

¹⁴ Nayef Hawatmeh, Arap Solu: Büyük İlerleme Vizyonu, Ürdün, Al Jalil yayın evi, 2009, s. 88-89

meşruyetini tanıma kararıyla ilgili çoğunluğun oyunu aldı. 1947'den beri bütün Birleşmiş Milletler çözüm önermelerini tanıdı ve iki devlet çözümünü desteklediğini belirtti.

İkinci İntifada

Eylül 2000'den 2005 yılına kadar devam etmiştir. İsrail ve Filistin arasındaki çatışmalar Şubat 2005 yılında Ariel Şaron ve Mahmud Abbas'ın katıldığı Sharm ek-Sheikh Zirvesi ile sona ermiş. Ayrıca Oslo Savaşı olarak da bilinir. Toplam ölü sayısı Filistin tarafında 3000 ve İsrail tarafında 1000 i buldu ve ayrıca 64 yabancı da hayatını ayaklanma sürecinde kaybetti. B'Tselem'in raporlarına göre, 30 Nisan 2008 tarihine kadar öldürülen Filistinlilerin 35.2% si ayaklanmalarda aktif bir şekilde rol aldı, 46.4% ü ayaklanmalara katılmadı ve 18.5% inin katılıp katılmadığı bilinmiyor. Yine B'Tselem raporlarına göre, İsrail tarafında ölenlerin 31.7% si güvenlik güçlerinden ve 68.3% ü sivillerdendi. Diğer yandan, İsrail Uluslararası Terörle Mücadele Enstitüsü'nün 2005 tarihli bir çalışmasına göre, Filistinliler arasında yaşamını kaybedenlerin çoğunluğu mücahiddi. Enstitü, İsraili şiddete başvuranların, 22% olduğu ve sivillerin, 78% olduğu sonucuna vardı. Bundan önceki Birinci İntifada 1987 ve 1993 yılları arasında gerçekleşti¹⁵.

Mescid-i Aksa, 8. Yüzyılda inşa edilen, El Haram El Şerif ya da Yahudiler için Tapınak Tepesi olarak adlandırılan yerdeki, müslümanlar için önemli bir camiye verilen isimdir. Bu yer Yahudiler için en kutsal, Müslümanlar içinse üçüncü en kutsal alandır. "İntifada" ise arapça olup ayaklanma anlamına gelmektedir.

İkinci İntifada, 1987-1993 yılları arasındaki Birinci İntifada'dan sonra gerçekleşen ikinci Filistinli ayaklanmasıdır. İntifada bazen İsraililer tarafından Oslo Savaşı olarak da adlandırılır. Bunun sebebi İsrail'in Oslo Anlaşmaları'nda yaptığı bazı tavizlerdi. Bazıları da Yaser Arafat'ın Savaşı olarak adlandırır. Bunun sebebi ise, ayaklanmanın Arafat tarafından organize edildiği düşüncesidir¹⁶.

Oslo Anlaşmaları ve Yaser Arafat

Oslo Anlaşmalarıyla, İsrail, Gazze Şeridi ve Batı Şeria'dan aşamalı olarak silahlı kuvvetlerini geri çekmeyi ve Filistinlilerin kendi kendilerini yönetme hakkını tanımayı, kabul etti. Böylece bu bölgelerde Filistin yönetimi kurulacaktı. Filistin tarafında ise, Filistin Halk

¹⁵ Hasan Asfour, Palestine is on the Waiting List: Oslo Accords and Negotiations Opportunities, 2016, p.10-50.

¹⁶ Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, Filistin Anayasal ve Yasal Güçler, 2006, s. 36-56.

Kurtuluş Örgütü İsrail'i tanıdı ve boşaltılacak yerlerdeki iç güvenliği sağlama sorumluluğunu üstlendi. Filistinlilerin bölgedeki yönetimi gelecek beş yıllık geçiş döneminde geçerli olacak ve bu dönemde kalıcı bir çözüm için müzakereler sürecekti. Ama realitelere bakıldığında, sonuç, iki tarafında Oslo süreciyle ilgili hayal kırıklığına uğraması oldu¹⁷.

Oslo Anlaşmalarının imzalanmasını takip eden beş yılda, 405 Filistinli ve 256 İsraili öldürüldü. İsraililer için bu sayı geçen on beş yıldaki can kayıplarından fazla bir sayıydı (geçen on beş yıldaki can kayıplarının toplam sayısı 216 idi ve bu sayının 172 si Birinci İntifada süresinde öldü).

1995 yılında, Şimon Peres, Oslo Anlaşmalarına karşı olan Yahudi Yigal Amir tarafından öldürülen İzhak Rabin'in yerini aldı. 1996'daki seçimlerde, İsraililer, Likud Partisi adayı Benyamin Netanyahu'nun liderliğindeki sağcı koalisyonu seçti ve Netanyahu'yu 1999 yılında İşçi Partisi'nden Ehud Barak takip etti¹⁸.

Camp David Zirvesi

11-25 Temmuz 2000 tarihlerinde, Camp David'deki Orta Doğu Barış Zirvesi, ABD başkanı Bill Clinton, İsrail Başbakanı Ehud Barak ve Filistin Yönetimi Başkanı Yaser Arafat arasında başladı. Konuşmalar tarafların birbirlerini suçlamasıyla sona erdi. Anlaşmalara engel dört madde vardı: sınırlar, Kudüs ve Tapınak Dağı, mülteciler ve geri dönüş hakları ve İsrail'in güvenlik endişeleri. 13 Eylül 2000 tarihinde, Yaser Arafat ve Filistin Yasama Konseyi, Özgür Filistin Devleti'nin tek taraflı ilanını erteledi¹⁹.

Yerleşimin Devam etmesi

Peres, ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'ın isteğiyle, yerleşim yeri inşasını kısıtlı bir şekilde yürüttü ama Netanyahu, İsraili yerleşim alanları içinde yeni yerleşim alanları inşasına devam etti ve Doğu Kudüs'teki Har Homa'da yeni bir yerleşim alanı inşa etme planını gündeme getirdi. Buna rağmen, Netanyahu, 1991-92 Şamir hükûmetinin çok arkasında kaldı ve Oslo Anlaşmalarının herhangi bir yasak koymamasına rağmen yeni yerleşim birimleri inşa etmekten kaçındı. Oslo'dan önce yerleşim birimi inşaları (1991-92):

¹⁷ Joryes, Sabri, İsrail'de, Beyrut, Müessesetü Ed Diraset El Filistiniyye, 1973, s. 129-230.

¹⁸ Raja Shehadeh- Jonathan Kuttub, Batı Şeria ve Hükümül Kanun, Beyrut, Al Mahkeme Yayın Evi, 1982, s. 65

¹⁹ Hamdan Badr, İsrail'in Kuruluşunda Hagan'ın Rölü, Al Jalil Yayın evi, 1986, s. 243.

13.960; Oslo'dan sonra (1994-95): 3,840, 1996–1997: 3,570²⁰.

Barak daha ılımlı bir yerleşim sistemi üzerinde uğraştı. Amacı daha militan kanalı marjinalleştirmekti. Kasım 1998'deki Wye Nehri Anlaşmasından sonra kurulan 12 yeni karakolları kapatacağı garantisini verdi, ama halihazırda Batı Şeria'da bulunan yerleşim alanlarını 3000 yeni evle genişletme planı yaptı. Bu plan Filistinli liderler tarafından kınamayla karşılandı. Oslo Anlaşması'nda halihazırda bulunan yerleşim birimleri içinde yeni inşaalara karşı yasak olmasa da, Filistinli anlaşma destekçileri, inşaanın devam etmesinin anlaşmanın ruhuna ters düşeceğini, kalıcı çözümü kötü etkileyeceğini ve Barak'ın barışa olan isteğinin samimi olmadığını göstereceğini belirttiler. Filistinliler sadece İsrail'in terk ettiği A ve B bölgelerinde değil, ayrıca İsrail'in yönetimindeki C bölgesinde yerleşim birimi inşasına koyuldu²¹.

Bazıları Yaser Arafat ve Filistin Yönetimi'nin intifadayı önceden planladıklarını iddia etti. Bu iddia için genelde, Aralık 2000'deki, zamanın Filistin Yönetimi İletişim Bakanı İmad Falouji'nin yaptığı konuşmayı alıntı olarak kullanırlar. Konuşmasında Falouji, intifadanın Arafat'ın Camp David Zirvesi'nden dönmeden önce dikkatlice planlandığını belirtti. David Samuels, 28 Eylül öncesi askeri hazırlıklar hakkında kanıtlar barındıran, Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi eski askeri komutan Memduh Nofal'ı alıntı yapar. Nofal, Arafat'ın “şimdi kavgaya gidiyoruz, o yüzden hazır olmalıyız” dediğini belirtti. Barak, Mayıs ayında, her türlü ihtimale karşı herhangi bir intifada girişimini engellemek için planlarını hazırlamıştı. İsrail Güvenlik Güçlerine ait sniperlar, ayaklanmanın ilk günlerinde birçok sayıdaki Filistinlinin ölümüne sebep oldu. Bu Barak'ın taktiklerinden biriydi²².

Arafat'ın intifadayı planladığı fikrine bir destek te Hamas lideri Mahmud El-Zahar'dan geldi. Eylül 2010'da, Arafat'ın 2000'deki Camp David Zirvesi'nin istediği gibi sonuçlanmayacağını fark edince, Hamas, El Fetih ve El-Aksa şehitleri tugayına, İsrail'e karşı askeri operasyonlar düzenlemesi emrini verdi. Mosab Hassan Yusuf, İkinci İntifada'nın, Arafat tarafından organize edilmiş bir politik manevra olduğunu iddia etti. Yusuf'a göre, Arafat, uluslararası kurbanlık sembolü olarak çok zenginleşti. Bu statüyü bırakıp, işleyen bir toplum kurma sorumluluğunu almaya hazır değildi.

²⁰ Muhannad Abdulhamid, İhtira Şaab ve Tafdîk Âhar, (Bir halk icat edip bir araziye parçalamak), Ramaalh, Masarat araştırma merkezi, 2015, s. 72.

Arafat'ın eşi Suha Arafat, Aralık 2012'de Dubai televizyonuna, ayaklanmayı kocasının planladığını anlattı. "Camp David müzakereleri fiyaskosundan hemen sonra, onunla Paris'te buluştuk... Bana Camp David'in başarılı olamadığını, Paris'te kalmam gerektiğini söyledi. Neden diye sordum. Intifada başlatacağını, ondan Filistin meselesine ihanet etmesini istediklerini ve prensiplerden vazgeçmesini istediklerini söyledi. " Mayıs 2000'de İsrail'in Lübnan'dan çekilmesiyle birlikte, Filistin Kurtuluş Örgütü yetkilisi Faruk Kaddumi gazetecilere: "Biz optimistiz. Hizbullah'ın direnişi haklarını arayan diğer araplara örnek olarak gösterilebilir" dedi²³.

Mitchell Raporunda (Barış sürecinin başarısız olmasının nedenleri üzerinde çalışan komiteye ait rapor) İsrail Hükûmeti şunları belirtti:

Şiddetin ortaya çıkmasındaki en büyük katalizör, Camp David müzakerelerinin bozulmasıydı ve uluslararası toplumun Filistin'in konuyu kördüğüne bağlamasını takdir etmesiydi. Şiddet Filistin Yönetimi liderleri tarafından planlanmıştı. Böylece, Filistinli can kayıpları yaratıp diplomatik kazanımlar elde edeceklerdi.

Aynı rapora göre, Filistin Özgürlük Örgütü, İntifadanın planlandığını kabul etmemiş ve Camp David müzakerelerinin, İsrail'in gücünü artırmak için bir girişim olduğunu belirtmişti²⁴:

Filistin Halk Kurtuluş Örgütü perspektifine göre, İsrail, rahatsızlanmalara, aşırı ve yasadışı güç kullanarak tepki verdi. Onlara göre bu tepki İsrail'in Filistinli yaşamlara ve güvenliklerine kasıtlarını sergiledi. Filistinlilere göre, her yerde görülen, 30 Eylül'de babasının arkasında duran Muhammed Al Durrah'ın vurulma görüntüleri, bu anlayışı destekledi.

Raporun sonuçlarına göre: Şaron'un gezisi El Aksa Ayaklanmasına sebep olmadı. Ama gezinin zamanlaması yanlıştı ve provokatif etkileri önceden görülmeliydi ve ayrıca: Elimizde Filistin Yönetiminin eline geçen ilk fırsatta şiddet içeren bir ayaklanma hazırlığı yaptığına dair sonuç verecek kanıtlar yok ve aynı şekilde, İsrail'in de böyle bir

²¹ Allm Gerson, Israel, The West Bank and International Law, London: frank Cass, 1978, p. 161

²² Adel Samara, Sionizmin Siyasi Ekonomisi, ktab INC, 2017, s. 66-70.

²³ Don Peretz, "Problem of Arab Refugee Compensation", Middle East Journal 8, NO. 4, (Autumn 1954), P. 403- 416.

²⁴ Meron Benvenisti, Batı Şeria Data Base Projesi: İsrail Politikalarının Devamı, Washington D.C. Londra: Amerikan kamu politikası araştırması enstitüsü, 1984, p. 30

durumda ölümcül cevaplar vereceğine dair planlar yaptığını da sonuçlandıramayız. Mitchell raporu mayıs 2001'de yayınlandı. 29 Eylül 2001'de Marwan Barghouti, Al-Hayat'a verdiği bir röportajında, intifadaki rolünü açıkladı.

Eylülün sonunda olaylar patlamadan önce son günleri yaşadığımızı biliyordum, ama Şaron'un El Aksa Camii'ne varması, intifadanın patlaması için en uygun zamandı... Şaron'un gezisinden önceki gece, yerel bir televizyondaki panele katıldım ve halka ertesi sabah El-Aksa Camii'ne gitmeleri çağrısında bulunabildim. Şaron'un huzurlu bir şekilde El-Haram El Şerif'e varıp geri gitmesi imkansızdı. Bitirdim ve sabah El-Aksa'ya gittim... Aramızda bulunan farklı görüşlere sahip insanlar yüzünden başarılı çatışmalarda bulunamadık... Şaron gittikten sonra, iki saat orada kaldım ve nasıl cevap vereceğimiz üzerinde tartıştık ve bütün şehirlerde aynı anda nasıl yanıt verebileceğimizi konuştuk. Bütün Filistinli bölgelerle iletişime geçtik²⁵.

Filistinliler tarafından El Aksa İntifadası olarak adlandırılan bu ayaklanma, sivil popülasyonun ayaklanmasını ve İsrail Güvenlik Güçleri ile Filistinli siviller arasındaki askeri çatışmaları içerdi. Ariel Şaron'un, müslümanlar arasında El-Haram El Şerif olarak bilinen, hem Müslümanlar hem de Yahudiler için kutsal olan, Tapınak Tepesi'ni ziyaret ettiği esnada Filistinliler arasında protesto başladı ve bu protesto İsrail güvenlik güçleri ve protesto eden kalabalık arasında çatışmanın başlamasına sebep oldu. Ayaklanmanın, bir sonraki, 29 Eylül Cuma günü, namaz ibadetini gerçekleştiren müslümanların yakınlarında İsrail polisinin ve askerlerinin bulunmasının sebep olduğu çatışmalardan ve ölümlerden dolayı başladığına inananların var olmasına rağmen, İkinci İntifada, 28 Eylülde Likud Partisi başbakan adayı Ariel Şaron'un 1000 güvenlik görevlisiyle Tapınak Tepesine varmasıyla başladı. Ziyareti esnasında Şaron; "Tapınak tepesi ellerimizdedir ve ellerimiz de de kalacaktır. Yahudilerin en kutsal mekanlarından biri olarak, burayı ziyaret etmek her Yahudinin hakkıdır" dedi. Filistinliler bu söyleneni bir provokasyon olarak görüp, İkinci İntifadanın nedeni olarak adlandırırken diğer birçok kişi Yaser Arafat'ın ayaklanmayı önceden hazırladığını iddia etmiştir²⁶.

Bill Clinton gibi bazı isimler, tansiyonun yükselmesinin sebebini Haziran 2000'de gerçekleşip başarısız olan Camp David Zirvesi olarak gördü. Bu isimler, İsraililer ve İsrail

²⁵ Abdul Wahab Al Misiri, Jews-Judaism Zionism, S. 7, kahire, El Shorouk yayın evi, 1999, s. 90-94.

²⁶ Nizam Barakat, Yerleşimcilik ve Savaş - Barış Fırsatları, Amman, Ürdün, Ortadoğu Araştırmalar Merkezi, 2006, s. 160-172

Güvenlik güçleri, 27 Eylül itibarıyla İsraili can kayıplarının başlamasından dolayı, ayaklanmalara Camp David başarısızlığının neden olduğuna inanır. Birçok yerde, anaakım medya, Şaron'un gezisini İkinci İntifada'nın başlama sebebi olarak yansıttı. Şaron'un ziyaretinden sonraki ilk beş günde, protestolar ve çarpışmalar sonucu İsrail polisi ve güvenlik güçleri 47 Filistinliyi öldürüp 1885 ini yaraladı ve Filistinliler ise 5 İsrailiyi öldürdü.

Filistinliler İkinci İntifada'yı, devam eden, İsrail'in topraklarını ele geçirmesine karşı milli kurtuluş çabalarının bir parçası olarak görürler ve İsraililer ise ayaklanmayı Yaser Arafat tarafından organize edilen Filistin terörizmi olarak görürler.

Birinci İntifada da olduğu gibi, Filistinliler, toplu protestolar, grevler, İsraili askerler ve sivillere yönelik saldırılarla ayaklanmayı yürüttü. Saldırı metodları arasında, intihar bombaları, İsrail'e doğru ateşlenen roketler ve havan topları, içinde çocukların da olduğu sivil ve askerlerin alı koyulması, silahla saldırılar, cinayetler, bıçaklamalar, taşlamalar ve linçler vardı²⁷.

İsrail'in ayaklanmaya karşı tavırları içinde kontrol noktaları kurmak ve sıkı sokağa çıkma yasakları vardı. Filistin yönetiminin polis ve hapisane gibi binalarına yönelik stratejik saldırılar, Filistin'in ayaklanmaları durdurmaları için atılan stratejik adımlar arasındaydı. İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilmesinden sonra kaybolduğuna inanılan caydırıcı ayaklanma kontrolü tekrar uygulamaya konuldu. Bazı İsraililer de ayaklanmaları Oslo Savaşı ya da Arafat Savaşı olarak da adlandırır. Sebepleri, Oslo Anlaşmalarındaki Filistin tarafından kaybedildiği düşünülen noktalar ve Arafat'ın ayaklanmayı düzenlediğinin düşünülmesidir. Hem İsrail hem de Filistinliler, Oslo sürecinin başarısızlığından dolayı bir birini suçlamaktadır.

11-25 Temmuz 2000 Camp David Zirvesi, Birleşik Devletler Başkanı Bill Clinton, İsrail Başbakanı Ehud Barak ve Filistin Yönetimi Genel Başkanı Yaser Arafat arasında gerçekleşti. Barak ve Arafat daha sonra zirvenin başarısızlığıyla ilgili birbirlerini suçladı. Zirvede anlaşmaya varılmasını engelleyen dört esas engel vardı: sınır, Kudüs ve Tapınak

²⁷ Joel Singer, "İsrail Tarafından Yönetilen Bölgelerdeki bir Sivil İdarenin Kurulması" İsrail'de İnsan Hakları Kitabı, Tel Aviv Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, c. 12, 1982, s. 275.

Tepesi, Filistinli mülteciler ve geri dönüş hakkı ve İsrail'in güvenlik endişeleri²⁸.

Şaron'un Tapınak Tepesi'ne Gezisi

28 Eylülde, İsrail muhalefet lideri Ariel Şaron, Likud partisinden bir delegasyon ve yüzlerce ayaklanma polisiyle, Müslümanlar için üçüncü en kutsal yer olan El Aksa Camii'nin içinde bulunduğu Tapınak Tepesi'ni ziyaret etti. Bu alan İsrail'in 1980'de Doğu Kudüs'ü topraklarına eklemesiyle, İsrail'in egemenliğine girdi. Alan, Yahudiler için en kutsal alandır. Şaron, İsrail İçişleri Bakanının, Filistin Yönetimi güvenlik şefinden gezi esnasında bir problem çıkmayacağına dair aldığı teminattan sonra, bölgeye girme izni aldı. Şaron aslında El Aksa Camii'nin içine girmedi ve normal turist saatlerinde alana girdi. Colin Shindler olanları şu şekilde açıkladı: "İsrail istihbaratı, İçişleri Bakanı Şlomo Ben-Ami'ye beklenen planlanmış bir şiddet riski olmadığını belirtti. Bu üstü kapalı bir şekilde Filistin Önleyici Güvenlik Başkanı Jibril Rajoub tarafından teyit edildi. Rajoub Şlomo'ya, Ariel Şaron'un Haram'ı gezebileceğini fakat Camii'ye güvenlik sebeplerinden dolayı girmemesi gerektiğini söylemişti".

Şaron'un alandan ayrılmasından kısa bir süre sonra, Kudüs'te yaşayan sinirli protestocular alanın dışında isyanı patlattılar. İsrail polisi göz yaşartıcı gaz ve plastik mermilerle cevap verdi. Filistinliler ise taş ve mermiler atıyordu ve 25 polisi yaraladı. Üç Filistinli plastik mermilerden yaralandı²⁹.

Şaron'ın bölgeyi ziyaret etmesindeki amaç, İsraililerin Tapınak Tepesi'nde bulunma hakkına sahip olduğunu anlatmaktı, buna rağmen, Likud sözcüsü Ofir Akunis'e göre, amaç, Likud iktidarı geldiğinde Tapınak Tepesi'nin İsrail egemenliğinde kalacağını göstermektir. Ariel Şaron'un hükümeti, bölgeyi Filistinlilerin eline vermekle suçlamasına cevap olarak, İsrail hükümeti Şaron'a bölgeyi ziyaret etmesi için izin verdi. Niyetini öğrenince, Yaser Arafat, Saeb Erakat ve Faysal Hüseini gibi önemli Filistinli isimler, Şaron'dan ziyareti iptal etmesini istediler.

Filistinliler 10 gün önce, Sabra ve Şatilla katliamını anmışlardı. Kahan Komisyonu, Sabra ve Şatilla Katliamı gerçekleştiğinde Ariel Şaron'un Savunma Bakanı olduğunu gerçeğinden dolayı, Filistinlilerin Şaron'u katliamdan sorumlu tuttuklarını

²⁸ Abbas İbrahim, İsrail'in Irkçılığı: 1948 Filistinlileri Örneği, Beyrut, Al Zaytouna araştırma ve danışma merkezi, 2008, s. 13-60.

belirtti. Filistinlilere göre Şaron katliam ve intikam tehlikesini göz ardı etmişti ve bu katliamı durdurmak için önlemler almamıştı. Şaron'un İsrail'in kontrolü altındaki Beyrut'ta bulunan popülasyonu korumada gösterdiği bu ihmalkarlık, görevini yerine getirmemek olarak görüldü ve istifası önerildi ama Şaron istifa etmedi. Daha sonra bir barış yürüyüşünde bir İsrailinin ölmesiyle görevinden ayrıldı ama İsrail kabinesinde kaldı. Filistinliler Şaron'un ziyaretini bir provokasyon ve istila gördüler çünkü yüzlerce korumayla gelmişti. Eleştiriler, Şaron'un, ziyaretinin şiddeti tetikleyeceğini bildiğini ve ziyaretinin politik olduğunu belirtti. Yossef Bodansky'e göre, Clinton'ın önerisi Yahudilerin Tapınak Tepesi'ni ziyaret etme ve o bölgede dua etme haklarına yönelik garantiler verdi... Şaron, Yahudilerin Tapınak Tepesine ziyaretlerinde bir sorun olmayacağına ikna olduğunda, İsraili dindarlar ve milliyetçi sağcı grupların barış sürecine karşı çıkacakları çok neden kalmayacaktı. Şaron, Tapınak Tepesi'ni ziyaret edeceğine dair kararını açıkladığında, Ehud Barak istihbarat şefi Ami Ayalon'a Jibril Rajoub'a ulaşmasını ve güvenli bir ziyaret için gerekenin yapılmasını istemesi emrini verdi. Rajoub, Şaron'un camiye girmemesi ve orta yerde ibadet etmemesi halinde pürüzsüz bir ziyaret olacağı sözünü verdi. Barak ayrıca Arafat'a ulaşarak, camiye girmemesi durumunda Şaron'un ziyaretinin pürüzsüz gerçekleşeceğine dair teminatlar aldı. Bir grup Filistinli ileri gelenler ve üç Arap Knesset üyesi ziyareti protesto etmek için bölgeye geldiler. Filistinli ileri gelenler arkada izlerken, genç Filistinliler taş attılar ve İsrail güvenlik güçlerini geçerek Şaron'a ve yanındakilere ulaşmaya çalıştılar. Şaron'un ziyareti bunlara rağmen sessiz ve düzgün bir şekilde gerçekleşti. Dua etmedi, beyanda bulunmadı ya da Müslümanlar tarafından provokatif olarak görülecek bir şey yapmadı. Bir taş yağmuru altında Ağlama Duvarı'na ulaşmasına rağmen, soğuk kanlı davrandı ve "Buraya Müslüman ve Yahudilerin beraber yaşayabileceklerine inanan biri olarak buraya geldim" dedi, gazetecilere. "Beraber inşa edip büyüyebileceğimize inanıyorum. Bu huzurlu bir gezi oldu" dedi³⁰.

New York Times'a göre, Arap Dünyas'ındaki birçok insan, Şaron'un ziyaretini İkinci İntifada'nın başlangıcı ve barış sürecinin raydan çıkmasının nedeni olarak gördü. Juliana Ochs'a göre, Şaron'un ziyareti ikinci intifadanın sembolik teşvikiydi.

İntifadanın İlk Günleri

29 Eylül 2000 tarihinde, Şaron'un ziyaretinden bir gün sonra, Cuma namazı sonrası,

²⁹ Lax Takkenberg, The Status of Palestinian Refugees in International Law, Oxford: Clarendon Press, 1998, P.8.

Kudüs'ün Eski Şehir çevresinde büyük ayaklanmalar patlak verdi. Filistinlilerin Tapınak Dağı üzerinden, dua eden Yahudilerin üzerine taş atmaya başlamasından sonra, İsrail polisi dört Filistinli genci kauçuk kaplı çelik mermilerle ateş ederek öldürdü. Polis daha sonra normal mermiler kullanmaya başladı. 200 kadar Filistinli ve polis yaralandı. Eski Şehir'deki Zeytin Dağ'ında da üç Filistinli öldürüldü. Günün sonunda, 7 Filistinli öldürüldü ve 300 Filistinli de yaralandı 70 İsrail polisi yaralandı çarpışmalarda.

Sonraki günlerde Batı Şeria ve Gazze'de protestolar başladı. İsrail polisi gerçek mermi ve kauçuk kaplı çelik mermilerle cevap verdi. İlk beş günde, 47 Filistinli öldü ve 1885 i yaralandı. Tarafların arasında arabulucu olan Fransa başkanı Jacques Chirac, Ehud Barak'ı protesto etti ve bir gün içerisindeki yaralanan ve ölen Filistinlilerin arasındaki oranın, başkalarını Filistinlilerin şiddetten sorumlu olduklarına inandıramayacak kadar kötü olduğunu belirtti. Ayrıca Barak'a, taş atan kişilere helikopterden ateş ederek cevap vermeleri ve uluslararası sorgulamalara izin vermemelerini, Arafat'ın üçlü müzakerelere çağrısına cevap vermemeleriyle eş tuttu. 27 Eylül'de, Gazze Şeridi yerleşim birimlerinden Netzarim'in yakınında Filistinli militanlar tarafından gerçekleştirilen bombalama sonrası bir İsraili asker öldürüldü ve başka bir asker de hafif yaralandı. İki gün sonra, Filistin polis memuru Nail Süleyman, ortak devriye sırasında bir İsrail Sınır Polisi aracına Batı Şeria'daki Qalqiliyah şehrinde ateş etti ve Yosef Tabeja'yı öldürdü. Ayaklanmaların ilk günlerinde, İsrail Güvenlik Güçleri aşağı yukarı 1.3 milyon kurşun kullandı. Uluslararası Af Örgütü'ne göre, ilk Filistinli can kayıpları, sadece protestolara katılanlardandı. Örgüt daha sonra ilk ay içinde öldürülen Filistinlilerin 80% inin, İsrail güvenlik güçlerine tehlike teşkil etmedikleri yerlerde bulduklarını belirtti. 30 Eylül 2000 tarihinde, bir kameraman, Gazze şeridindeki bir dar sokakta, babasının arkasında saklanırken öldürülen Muhammed El-Durrah'nın ölüm anını çekti. Onu öldüren ateşin hangi taraftan geldiği hala kesin olarak bilinmemektedir.

“Ekim 2000” olayları, İsrail'deki Arap vatandaşlar ve İsrail polisi arasında birkaç gün süren kargaşa ve çarpışmalara denir. Olaylar ayrıca Arap ve Yahudilerin geniş çaplı ayaklanmalarını içerdi. 12 İsraili Arap vatandaş ve Gazze'den bir Filistinli İsrail polisi tarafından öldürüldü.

1 Ekimde, İsrail kuzeyinde genel grev ve protestolar başladı ve birkaç gün sürdü.

³⁰ Ed. Jawad Al Hammad, Introduction to The Palestinian Cause, jorden, middle east studies center, 2004, p. 695

Gösteriler zaman zaman İsrail Polisine taş atma, molotofkokteyli ve mermili ateşleri içeren çarpışmalara döndü. Polis göz yaşartıcı gaz kullandı, kauçuk kaplamalı plastik mermiler ve bazen gerçek mermilerle ateş etti. Bazen bu durum gösterileri önleme protokolünü aştı ve komisyona göre ölümlerin nedeni de buydu. 8 ekimde, Tel Aviv’de, binlerce Yahudi İsrailliler şiddet eylemlerine katıldı. Bazıları Araplara taş attı ve Arap mal varlıklarına zarar verdi³¹.

Protestolardan sonra, Yahudi ve Arap vatandaşlar arasında yüksek derecede gerginlik vardı ve Arap vatandaşlarla polis arasında da büyük bir güven sorunu vardı. Yargıç Theodor Or’un başkanlığı yaptığı soruşturma komitesi, ayaklanmayı inceledi ve İsrail polisinin böyle bir ayaklanmayı kontrol etmekte hazır olmadığı kanısına vardı. Birçok yüksek rütbe polisini kötü muamelesiyle suçladı. Or Komisyonu Başbakan Ehud Barak’ı eleştirdi ve Şlomo Ben-Ami’nin Kamu Güvenliği Bakanlığı görevinden ayrılıp bir daha aynı görevi yapmamasını önerdi. Komite ayrıca Arap liderlerini ve Knesset vekillerini olanlara destek verip atmosferi etkileyerek tansiyonu yükseltmelerinden dolayı suçladı³².

Ramallah’taki Linç Ve İsrail’in Cevabı

12 Ekimde, Filistin Yönetimi polisi, yanlışlıkla Ramallah’a giren iki İsrailli yedek askeri tutukladı. Tutuklanan askerlerin gizli bir İsrail birimine ait olduklarına dair söylentiler yayıldı ve kısa sürede Filistinli bir kalabalık karakolu bastı. İki asker dövüldü, bıçaklanarak karınları deşildi ve cesetlerden biri yakıldı. Bir İtalyan televizyonu grubu ölümleri kaydedip uluslararası yayınlara ilettiler. Bir İngiliz gazetecinin kamerası protestocular tarafından kırıldı. Ölümünün nasıl gerçekleştiği İsraillileri şok etti. Buna cevaben İsrail misilleme hava saldırılarında bulundu. Saldırılarda Batı Şeria ve Gazze Şeridi’ndeki Filistin Yönetimine ait hedefler vuruldu. Ölümünün gerçekleştiği karakollar boşaltıldı ve operasyonlar esnasında yok edildi. İsrail daha sonra ölümlerden sorumlu olan kişilerin izini sürdü ve tutukladı³³.

İsrailli Güvenlik Güçleri ve Filistinliler arasındaki çarpışmalar 1 kasımda şiddetlendi. Üç İsrailli asker ve altı Filistinli öldürüldü ve dört İsrailli askerle 140 Filistinli yaralandı. Sonraki günlerde, İsrailli güçlerin düzeni tekrar sağlamaya çalışmalarıyla birlikte kayıpların sayıları arttı. Kasım ayının her gününde çatışmalar devam etti. Toplamda 122 Filistinli ve 22

³¹ ohsen Saleh, FKO ve Filistin Ulusal Konseyi, Beyrut, Al Zeytouna araştırma ve danışma merkezi, 2014, s. 360.

³² Jawad Al Hamad; Abdul Fattah Al Rashdan, Filistinli Mültecilerin ve Diaspora Filistinlilerinin Geleceği, Ürdün, Orta doğu araştırmalar merkezi, 2003, s. 476-477.

³³ 0 İbrahim Al Zamili, İngiliz Raporlarında Filistin, Dar İbn Rüşd, 2016, s. 18-23.

İsrailli öldü. 27 Kasım'da, Ramazan ayının ilk gününde İsrail Kami Geçişinden ürün ve akaryakıt geçişini hafifletti. Aynı gün, Kudüs'ün Gilo muhitinde, Beit Jala'dan Filistinliler ağır makineli silah saldırısı gerçekleştirdi. İsrail kısıtlamaları bir hafta sonra artırdı ve Filistinliler İsrail Güvenlik Güçleriyle çarpışmaya devam etti. Toplamda 51 Filistinli ve 8 İsrailli Aralık ayında öldü.

İsrail ve Filistin Yönetimi arasında yapılan Taba Zirvesi, Ocak 21 -27 2001 arasında, Sina Yarımadası'ndaki Taba'da gerçekleşti. İsrail başbakanı Ehud Barak ve Filistin Yönetimi Lideri Yaser Arafat geçmiş barış müzakerelerinden oldukça fazla yol kat etti ve bir anlaşmaya oldukça yaklaştılar fakat bu zirvede amaçlarına ulaşamadı.

17 Ocak 2001 tarihinde, Ofir Rahum adlı İsrailli genç, El Fetih'in silahlı örgütünün bir elemanı olan Mona Jaud Awana tarafından kandırılıp Ramallah'a getirildi ve öldürüldü. Awana, Ofir'le internet üzerinde tanışıp birkaç ay boyunca internet üzerinden iletişimde kaldı. Daha sonra Ofir'i Ramallah'a tanışmak için çağırdı. Geldiğinde üç silahlı tarafından yakalandı ve 15 ten fazla mermi sıkıldı üzerine. Awana daha sonra, askeri ve polis operasyonlarında tutuklandı ve ömür boyu hapse çarptırıldı. Ocak ayında 18 Filistinli ve 6 İsrailli öldürüldü.

Ariel Şaron, o dönemde Likud Partisi içinden Ehud Barak'a karşı seçimlere girdi. Şaron, 6 Şubat 2001 tarihindeki özel başbakanlık seçiminde İsrail başbakanlığına seçildi. Şaron daha sonra Yaser Arafat'la yüz yüze tanışmayı reddetti. Mart ayındaki çatışmalar, çoğunluğunun sivil olduğu 8 İsraillinin ve 26 Filistinlinin ölümüyle sonuçlandı. Hebron'da Filistinli bir Sniper, Şalhevet Geçidi'nde on aylık bir bebeği öldürdü. Bu ölüm İsraillileri şok etti. İsrail polisinin soruşturmalarından sonra bu atışın kasıtlı olduğu kanısına varıldı. 30 Nisan 2001 tarihinde, yedi Filistinli militan bir patlamada öldü, ölenlerden biri Ofir Rahum'un katline karışanlardan biriydi³⁴.

7 Mayıs 2001'de İsrail güvenlik güçleri, Filistin Yönetimi kontrolündeki Gazze'ye doğru ilerleyen Santorini adlı gemiyi ele geçirdi. Gemiye silahlar yüklenmişti. İsrailli soruşturmalar sonunda, silahların Ahmet Jibril'in Filistin Halk Kurtuluş Örgütü – Genel Komutası tarafından satın alındığı sonucuna varılmıştı. Geminin ve içindekilerin toplam değeri

³⁴ Eugene V. Rostow, "Palestinian Self-Determination: Possible Futures For the Unallocated Territories of The Palestine Mandate", Yale Studies in the World Public Order Journal, vol. 5, 1978-1979, pp.147-172.

10 milyon dolardı. Raporlara göre, gemideki tayfa içinde silah bulunan iyice kapanmış varilleri varışta indirecekti. İndirecekleri yer daha önce Filistin Yönetimi tarafından seçilmiş özel bir yerdi.

8 Mayıs 2001 tarihinde 13 yaşındaki Yaakov Koby Mandell ve Yosef İşran (14 yaş) köylerinin yakınlarında yürüyüş yaparken kaçırıldı. Cesetleri sonraki sabah yaşadıkları yerin yakınlarında bir mağarada bulundu. USA Today gazetesi, polislere göre, iki gencin bağlanıp, bıçaklanarak ve taşlanarak öldürüldüklerini yazdı. Mağaranın duvarlarına gençlerin kanları sürülmüştü. 18 Mayıs 2001’de, İsrail, 1967 yılından sonra ilk defa savaş uçakları kullanarak saldırılarda bulundu. Bu saldırılardan önce müdahaleler ve hava saldırıları silahlı helikopterler aracılığıyla yapıldı. 12 Filistinli, Filistin Yönetimi kontrolü altındaki yerlerde öldürüldü. 1 Haziran 2001 tarihinde İslami Cihad’a üye bir intihar bombacısı, Tel Aviv sahilindeki Dolphinarium adlı kulüpte kendini patlattı. Çoğunluğu lise genci olan 21 İsraili sivil öldü ve 132 si yaralandı. 469 Filistinli ve 199 İsraili 2001 yılında öldürüldü. Dünya Af Örgütü’nün intifadanın ilk yılı sonundaki raporunda şunları belirtti³⁵:

"Kanun dışı ölümlerin ve yaralanmaların çoğunu İsraili güçler gerçekleştirdi. Özellikle İsrail güçleri Amerika’dan gelen helikopterle tehlikenin az olduğu yerlere saldırılar gerçekleştirdi. Hamas ve İslami Cihad, düzenli olarak, genelde İsrail içindeki kamu alanlarına bombalar yerleştirerek çok sayıda insanların öldürülmesini amaçladı. İki kuruluştaki bir kahramanlık havası yaratarak sıkça intihar komandoları kullandı."

Filistinli teröristler 2001 sonlarında doğru intihar saldırılarına devam etti. Bunların arasında Sbarro Katliami (7 si çocuk olan 15 sivilin ölümüne sebep oldu), Naharya Tren İstasyonu intihar bomba saldırısı ve Pardes Hanna otobüsü bomba saldırısı (her iki saldırıda da 3er kişi öldü, Ben Yehuda Sokağı bomba saldırısı (11 sivil öldürüldü, çoğunluğu çocuktu) ve Haifa 16 nolu otobüsü bomba saldırısı (15 sivil öldü) vardı³⁶.

Ocak 2002’de, İsrail Güvenlik Güçleri Shayetet 13 adlı deniz komandoları, İran’dan İsrail’e doğru hareket eden Karine A adlı kargo gemisini ele geçirdi. Geminin içerisinde Filistinli militanların İsrail’e karşı kullanmaları için silahlar vardı. Soruşturmalarda, bu kargonun oluşmasında Filistin Yönetimi’nin ve Yaser Arafat’ın da payının olduğu İsrail

³⁵ Hasan Ömer, İsrail ve Uluslararası Kanun, Beyrut, Al Zaytouna araştırma ve danışma merkezi, 2011, s. 96.

³⁶ Abdurrahman Muhammed Ali, İsrail ve Uluslararası Hukuk, Al Zaytouna araştırma ve danışma merkezi, 2010, s. 347.

tarafından bulundu. Filistinliler, İsraili sivillere karşı intihar saldırılarına başladı. 3 Martta, Filistinli bir sniper, Ofra yakınlarındaki kontrol noktasındaki 10 İsraili sivil öldürdü ve 4 kişiyi yaraladı. Hamad daha sonra yakalandı ve müebbet hapse mahkûm edildi. 2002 nin kanlı mart ayında, 30 sivilin ölümüne sebep olan Netanya Pesah Katliamı gerçekleşti. Mart ayında 130 dan fazla İsraili öldürüldü. İsrail 2002 Savunma Kalkanı Operasyonu ile cevap verdi. Birleşmiş Milletler, 1-7 Mayıs arası İsrail operasyonlarında 497 Filistinlinin öldüğünü ve 1447 Filistinlinin yaralandığını tespit etti. Bu sayı B'Tselem'e göre 240 idi. Ölenlerin çoğu Filistinli askerlerdi. İsrail tarafında ise 30 kişi öldü ve 127 kişi yaralandı. Operasyon, Filistin Yönetimi'nin kontrolündeki yerlerin ele geçirilmesiyle doruğa ulaştı³⁷.

2 – 11 Nisan arasında, Filistin mülteci kamplarından biri olan Jenin'de bir kuşatma ve şiddetli çatışmalar meydana geldi. Kampın hedef olmasının sebebi, İsrail'deki sivillere yönelik birçok saldırının bu kamptan çıktığına dair bulguları. Jenin savaşı iki taraf içinde alevlenme noktasıydı. Savaş İsrail güvenlik güçleri tarafından kazanıldı. İsrail Güvenlik güçlerinin operasyonu esnasında, Filistinliler, yüzlerce insanın katledildiğiyle ilgili İsrail'i suçladı. Filistin Yönetiminden bir isim, ölü sayısının 500 olduğunu belirtti. Çatışmalar esnasında İsraili yetkililer de ölü sayısının yüzlerce olduğu görüşündeydi. İsrail konuyla ilgili, Güvenlik Konseyi'nde oybirliğiyle kabul edilmiş soruşturma kararına karşı çıktı. Birleşmiş Milletler katliam söylemlerinin aksine raporunda aşağı yukarı 52 Filistinlinin öldüğünü belirtti ve her iki tarafı da Filistinlilerin hayatlarını riske attıkları için eleştirdi. Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü kendi raporlarında bazı İsrail Güvenlik Güçleri elemanlarının savaş suçları işlediklerini belirtti ama bir katliamın gerçekleşmediğini teyit ettiler. Her iki kuruluş ta soruşturmaların başlatılması gerektiğini belirtti³⁸.

Çatışmalardan sonra, her iki tarafın kaynaklarının da içinde bulunduğu kaynaklar, Filistinli can kayıplarının 52-56 olduğuna işaret ediyordu. İnsan Hakları İzleme Örgütü ölenler arasında en az 27 askerin ve 22 sivilin olduğunu belirtti. İsrail Güvenlik Güçleri ise 48 inin militan olduğunu ve 5 kişinin sivil olduğunu ilettiler. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre 140 bina yok edilmişti. İsrail Güvenlik Güçleri, 23 İsraili askerin öldürüldüğünü ve 75 inin yaralandığını rapor etti.

³⁷ Hassan Al Masri, İsrail- Terörizm ve Irkçılık Demokrasi, Kahire, Al Shorouk yayın evi, 2009, s. 347.

2 Nisandan 10 Mayıs'a, Beytullahim'deki Doğum Kilises'ini İsrail Güvenlik Güçleri askerleri çevreledi. İçeride Filistinli siviller, militanlar ve rahipler vardı. Kuşatma esnasında İsraili sniperler içerideki 8 militanı öldürdü ve 40'tan fazla kişiyi yaraladı. Bu çatışma, içerideki 13 teröristin Avrupa'ya gönderilmesiyle sonuçlandı.

Yaser Arafat'ın, El Aksa Şehitleri Tugayı'na 20.000 dolar verdiğini belirten, İsrail istihbaratı raporundan sonra, ABD, Filistin Yönetimi'nden demokratik reformlar talep etti. Arafat'tan bağımsız bir başbakanın göreve getirilmesini de ayrıca talep etti. ABD'den gelen baskılar sonucu 13 Mart 2003 tarihinde, Arafat, Mahmud Abbas'ı Filistin başbakanı olarak tayin etti. Abbas'ın atanmasının ardından, ABD yönetimi, Orta Doğu Çözüm Süreci Dörtlüsü'nün barış süreci yol planını destekledi. Plan; askerî grupları dağıtarak, yerleşimleri durdurarak ve demokratik ve barışçıl bir Filistin Devleti kurarak, İsrail – Filistin Savaşı'nı sonlandırmayı amaçladı. Planın ilk aşaması, Filistin Yönetimi'nin gerilla aktivitelerini bastırmasını, saldırıları durdurmasını ve yasadışı silahlara el koymasını talep etti. Silahlı gruplarla yüzleşmekten çekinen Abbas, geçici bir ateşkese varmaya çalışıp, gruplardan, İsraili sivillere yönelik saldırıları durdurmalarını istedi³⁹.

20 Mayıs'ta, İsrail donanma komandoları, Lübnan'dan Gazze Şeridi'ne doğru hareket eden Abu Hassan adlı kargo gemisini ele geçirdi. Gemide roketler, silahlar ve mühimmatlar vardı. İçlerinde kıdemli bir Hizbullah üyesi bulunan, gemideki sekiz mürettebat tutuklandı. 29 Haziran 2003'te, El Fetih, Hamas ve İslami Cihad, tek taraflı bir şekilde geçici ateşkes ilan etti. Bu ateşkes, üç ay boyunca İsrail'e yönelik saldırıların durdurulacağını deklare etti. Bir sonraki ay, şiddet azaldı ama İsraili sivillere yönelik intihar saldırıları ve buna cevaben militanlara karşı İsrail tarafından gelen askerî operasyonlar devam etti.

Üçü militan olan dört Filistinli, Nablus yakınlarındaki Askar'da gerçekleşen, İsrail Güvenlik Güçlerinin zırhlı araçlarla gerçekleştirdiği silahlı baskında, öldürüldü ve İsraili bir asker de militanlardan biri tarafından öldürüldü. Filistinlilerin yakınındaki, kılık değiştirmiş İsraili bir ekip, Abdullah Kavasameh'e Hebron'daki camii den ayrılırken ateş açtı. İsrail terörle mücadele polisi, Kavasameh'in kendisini tutuklamaya kalkınca üzerlerine ateş açtığını

³⁸ Yoram Dinstein, The International Law of Belligerent Occupation, Cambridge Universe, WY press, 2009, P.51

³⁹ Mustafa Al Lidawi, El İrhab El Suhyuni Akidetü Müctemein ve Tarihü Devletin (Devlet Tarihi ve Toplum Akidesi olarak Siyonizm Terörü), Beyrut, Al Hadi yayın evi, 2007, s. 336

belirtti⁴⁰.

19 Ağustosta, Hamas, Kudüs'teki kalabalık bir otobüse intihar saldırısı düzenledi ve 7 si çocuk, 23 İsraili sivil öldürüldü. Hamas, liderleri Abdullah Kavasameh'in de içinde bulunduğu dört Filistinlinin ölümünden dolayı bu intikam saldırısını gerçekleştirdiğini belirtti ve saldırıyı üstlendi. ABD ve İsrail medyası, bu saldırıyı ateşkese son veren saldırı olarak yansıttı. Saldırının ardından, İsrail Güvenlik Güçleri, Hebron ve Gazze Şeridi'ndeki bütün Hamas liderlerinin tutuklanması ya da öldürülmesi emrini aldı. Otobüs saldırısını tasarlayan kişiler yakalanıp öldürüldü ve Hebron'daki hamas liderleri büyük darbe aldı. Nablus, Jenin ve Tulkarem'de sıkı sokağa çıkma yasakları uygulandı. Nablus'ta bu yasaklar 100 günden fazla sürdü. Nazlet'te 60 tan fazla dükkân İsrail'e ait buldozerler tarafından yıkıldı. İsraili sivil yönetim, dükkânların izinsiz inşa edilmelerinden dolayı yıkıldıklarını belirtti. Filistinliler, İsraililerin uyguladığı askeri sokağa çıkma yasaklarını ve dükkânların yıkılmasını, masum Filistinlilere karşı gerçekleştirilen toplu cezalandırmalar olarak algıladı⁴¹.

Arafat'ın etkisiyle, iyi bir yönetim gerçekleştiremeyen Abbas, 2003 eylülünde istifa etti. Ahmed Qurei (Edu Ala) Abbas'ın yerine geçti. İsrail hükûmeti müzakerelerin çözüme ulaşacağı umudunu yitirdi ve tek taraflı bir karar alarak, İsrail ve Filistin toplumlarını fiziksel olarak ayırma kararı aldı. Bu kararla, Batı Şeria duvarını inşa etmeye başladı. İsrail, bu duvarın, Filistinli teröristlerin İsrail'e geçmesini engelleyecek bir yöntem olduğunu bildirdi. Filistinliler, duvarın, Filistinli toplumları birbirlerinden ayırdığını ve gerçekte bunun amacının Filistin topraklarını ele geçirme olduğunu iddia ettiler. 4 Kasım'da, 21 İsrailinin ölümüne sebep veren, Hayfa'daki Maxim restoranında gerçekleşen intihar saldırısından sonra, İsrail, saldırının arkasında İran ve Suriye'nin olduğunu ve İslami Cihad'la Hizbullah'a saldırılar için destek verdiklerini iddia etti. Maxim saldırısından sonraki gün, İsrail Hava Kuvvetlerine ait savaş uçakları, Suriye'nin Ain Saheb kentinde bulunan, Filistinlilerin eğitim üssü olarak bilinen yeri bombaladı. Depolanan savaş malzemeleri yok edildi ve bir sivil güvenlik görevlisi yaralandı⁴².

Gazze'den, Kassam roketleri ve havan mermileriyle tekrar tekrar gelen bombalamalara

⁴⁰ Abdulmejid Avâd, El İrhab El Suhyuni Fil Fikr vel Mümerase (Fikir ve Eylemde Siyonizm Terörü) 2016, s. 117.

⁴¹ Folk, Richard, İsrail Practices Towards the Palestinian People and The Question of Apartheid, 2017, s. 3
Mohsen Saleh, Batı Şeria'da İsrail Yerleşim 1993-2011, Al Zaytouna Araştırma ve Danışma Merkezi, 2012, s.30.5

cevaben, Rafah'ta operasyonlarını yürüten İsrail Güvenlik Güçleri, militanların Mısır'dan kaçak yollarla; silah, mühimmat, kaçak insanlar, sigara, araba parçaları, elektrikli cihazlar, döviz, altın, uyuşturucu ve giysi getirdikleri tünelleri bulup yok etmeye odaklandı. Eylül 2000 ve Mayıs 2004 arasında, Mısır ve Gazze'yi birbirine bağlayan 90 tünel bulunup yok edildi. Rafah'taki baskınlar birçok aileyi evsiz bıraktı. İsrail'in resmi açıklamalarına göre bu evler militanlar tarafından ele geçirilip, İsrail Güvenlik Güçleri'yle girilen çatışmalarda yok edilmişti. Bu evlerden birçoğu İsrail askerlerinin baskınlarından dolayı terk edilmişti ve daha sonra yok edilmişlerdi. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre, 1500 ev, şehirde bir tampon bölge yaratmak için yok edildi ve 1600 civarında kişi evlerinden oldu.

2 Şubat 2004 tarihinde, İsrail Başbakanı Ariel Şaron, Gazze Şeridi'ndeki bütün Yahudi yerleşimcileri transfer edecek planını açıkladı. Muhalefet tarafı bu açıklamayı bir medya propagandası olarak görüp tersledi ama İsrail İşçi Partisi, böyle bir kararı destekleyeceğini belirtti. Şaron'un sağ kanat koalisyon partnerleri Milli Dindar Parti ve Milli Birlik, planı kabul etmedi ve uygulamaya konulması durumunda hükûmetten ayrılacakları sözünü verdiler. Oslo ve Genevre Anlaşmalarının mimarı ve barış aktivisti Yossi Beilin de çekilme planını kabul etmedi. Gazze'den barış olmadan ayrılmanın terörü ödüllendireceğini belirtti. Geri çekilme planının Ariel Şaron tarafından ilan edilmesinin ve Erez geçiş alanı ve Ashdod limanındaki intihar saldırılarının ardından, İsrail Güvenlik Güçleri, cevap olarak Gazze şeridi'ne (Rafah ve çevresindeki mülteci kamplarına) silahlı baskınlarda bulundu ve 70 Hamas militanını öldürdü. 22 mart 2004 tarihinde, İsrail silahlı helikopterlerinden biri Hamas lideri Şeyh Ahmed Yasin'i, iki korumasını ve orada bulunan dokuz kişiyi öldürdü. 17 Nisan'da, Hamas'ın birkaç intihar saldırısı girişiminin ardından, Yasin'den sonra gelip yerine geçen Abdul Aziz El-Rantisi'yi öldürdü oğluyla birlikte⁴³.

Gazze Şeridi'ndeki çatışmalar mayıs 2004'te, Erez ve Kami geçiş alanlarındaki birçok saldırı girişimlerinin ardından, feci şekilde arttı. 2 mayısta, Filistinli militanlar, hamile bir kadını ve dört kızını vurarak öldürdü. Uluslararası Af Örgütü, bu saldırıyı bir insanlık suçu olarak gördüğünü açıkladı ve Filistinli silahlı grupların, İsrail ve İsrail işgali altındaki yerlerde, sivilleri hedef almamaları gerektiği çağrılarını tekrarladılar. Buna ek olarak, 11-12 Mayıs tarihlerinde, Filistinli militanlar iki İsraili zırhlı aracı yok edip 13 askeri öldürdü ve

⁴²

⁴³ Murat KÖYLÜ, İsrail'in kudüs ve Filistin'e yerleşim faaleyetleri ve Filistin halkının geleceği, 2019, s. 72-96

vücutlarını parçaladılar. İsrail Güvenlik Güçleri iki baskın yaparak cesedleri aldılar. Bu baskınlarda 20-40 arası Filistinli öldürüldü ve baskının yapıldığı alana büyük zarar verildi. Daha sonra, 18 Mayıs'ta, İsrail Güvenlik Güçleri, Gökkuşuğu Operasyonunu başlattı. Operasyonun amacı Rafah'taki terör yapılarını vurmaktır, kaçakçılık tünellerini yok etmek ve tank savar silahlarla SA-7 füzelerinin nakliyatını durdurmaktır. Operasyonda 41 Filistinli militan ve 12 sivil öldürüldü ve 45-56 civarında Filistinlilere ait bina yok edildi. İsrail tankları, yaklaşan Filistinli protestocuların üzerine yüzlerce bomba attı ve 10 Filistinli öldü. Protestocular, İsrail askerlerinin uyarılarını dikkate almadı. Bu olay operasyona karşı dünya çapında tepkiye sebep oldu⁴⁴.

29 Eylülde, bir Kassam roketinin, Sderot kasabasını vurup iki İsraili çocuğu öldürmesinin ardından, İGG Tövbekarlık Günleri Operasyonunu başlattı. Gazze Şeridi'nin kuzeyinde başlayan bu operasyonun amacı, Sderot kasabasındaki Kassam roketlerinin ve roketleri kullananların yok edilmesiydi. Operasyon 16 Ekimde sona erdi. Büyük zararlar verdi ve 100 den fazla Filistinlinin ölümüne sebep oldu. Ölenlerin az 20 si 16 yaşının altındaydı. Filistinli tıp görevlilerine göre, İsrail güçleri 62 militan ve 42 sivil olduğu bilinen kişiyi öldürdü. Haaretz'in belirttiği sayılara göre, 87 militan ve 42 sivil öldürülmüştü. Saldırılarda Filistin mülteci kampları büyük zararlar gördü. İGG'lerine göre 12 Kassam saldırısı engellenmişti ve birçok terörist öldürülmüştü.

8 Mayıs 2001 de, 1967 yılından sonra ilk defa İsrail savaş uçaklarını kullandı hedeflere saldırmak için. Bu saldırılardan önce, hava saldırıları helikopterler tarafından gerçekleştirilmişti. 12 Filistinli bu saldırılarda öldürüldü. 1 Haziran 2001 de, bir İslami Cihad intihar bombacısı, Tel Aviv kıyısında bulunan Doplhinarium dans kulübünde kendini patlattı. Çoğu lise öğrencisi olan 21 İsraili sivil öldü ve 132 kişi de yaralandı⁴⁵.

21 Ekimde İsrail Hava Kuvvetleri, Hamasın tecrübeli bomba yapıcısı Adnan El-Ghoul'u ve Kassam roketlerini icat eden kişiyi öldürdü. 11 Kasım'da Yaser Arafat Paris'te öldü.

Gazze'deki gerginliğin artması, Mahmud Abbas'ın Suriye'ye gittiği zamana denk

⁴⁴ Fatma Tunç Yaşar-Sevinç Alkan Özcan -Zahide Tuba Kor, Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin, 2011, s. 132-138

⁴⁵ Patrick Wolfe, "Setmişirler Colonialism and The Elimination of Native", Journal of Genocide Research, Vol. 8, No. 4 2006, P. 387

geldi. Abbas'ın Suriye'ye gitmesindeki amaç, Filistin'deki fraksiyonlar arasında bir ateşkes yapılmasıydı ve Hamas liderliğini İsraililer üzerinde saldırılar yapmamalarına ikna etmekte. Hamas silahlı saldırılara devam edeceğine dair yemin etti ve Nahal Oz yakındalarına birçok Kassam roketi gönderdi. Roketlerden biri Kfar Darom'daki bir kreşe isabet etti.

9 Aralıkta beş Filistinli silah kaçakçısı öldürüldü ve iki kaçakçı ise Rafah ve Mısır sınırında yakalandı. Aynı gün, Jamal Ebu Samhadana ve iki koruması, bir füze saldırısında yaralandı. Bu Samhadana'nın öldürülmesini amaçlayan dördüncü girişimdi. Samhadana Halk Direniş Komitesi'nin iki liderinden biri ve kaçakçılık tünellerinin arkasındaki ana isimlerden biridir. Samhadana'nın ayrıca, Gazze'de, üç Amerikalının öldüğü diplomatik konvoy saldırısından sorumlu olduğuna inanılır. 10 aralıkta, Gazze Şeridi'ndeki Neveh Dekalim yerleşim birimine Hamas, havan mermisi saldırısında bulundu ve İsraili askerler de, Khan Younis mülteci kampına saldırdı. Saldırıda 7 yaşında bir kız öldü. İGG kaynaklarına göre, saldırı Hamas havan mermilerini kullananlara karşı yapılmıştı. Yaser Arafat'ın ölümünden sonra gerçekleştirilen en büyük saldırı 12 Aralıkta beş İsraili askerin ölmesine ve 10 kişinin yaralanmasına neden oldu. Mısır ve Gazze şeridi arasındaki, askerler tarafından kontrol edilen geçiş noktalarından birinin altındaki bir tünelde 1.5 tonluk patlayıcı patlatıldı ve üç askerin ölmesine neden oldu bu patlama. Filistinli militanlar, sonrasında diğer iki İsraili askeri öldürdü. Söylemlere göre, Hamas ve El fetih birleşerek ortak bir saldırıda bulundular. El Fetih'ten Ebu Majad, saldırıyı El Fetih adına üstlendi. Majad'a göre bu saldırı, İsraililer tarafından zehirlenerek öldürülen Yaser Arafat'ın öcünü almak içindi⁴⁶.

Filistin Cumhurbaşkanlığı seçimleri 9 Ocakta yapıldı ve Mahmud Abbas, seçimleri kazandı. Abbas'ın politikaları, İsrail'le barışçıl müzakereler yapmak ve şiddet kullanmadan Filistin çıkarlarını elde etmeye çalışmaktı. Abbas militanlardan saldırılarını durdurmalarını istedi ve bununla birlikte İsrail tarafından baskınlar karşısında korunacakları sözünü verdi. Güç kullanarak silahsızlandırmaları desteklemedi.

Gazze Şeridi'ndeki şiddet devam etti ve Ariel Şaron, Filistin Yönetimi'yle bütün diplomatik ve güvenlik girişimlerini dondurdu. Sözcü Assaf Shariv, "Abbas terörü durdurmak için gerçek adımlar atmazsa, kendisiyle hiçbir toplantı yapılmayacaktır. İsrail bugün bunu

⁴⁶ Thiab Makhadme; Musa Al Dweik, Yahudi Yerleşimi ve Filistin Halkının Geleceği Etkisi, Amman, Orta Doğu Çalışmalar Merkezi, 2006, s. 208-209 Thiab Makhadme; Musa Al Dweik, Yahudi Yerleşimi ve Filistin Halkının Geleceği Etkisi, Amman, Orta Doğu Çalışmalar Merkezi, 2006, s. 208-209.

bütün Dünya liderlerine bildirdi” dedi. Filistin yönetiminden bir görevli ise, Abbas’ın daha yeni göreve geldiğini ve daha resmi olarak göreve geçmeden nasıl hemen sonuç beklediklerini belirterek eleştiride bulundu⁴⁷.

Uluslararası baskı ve İsrail’in Gazze Şeridi’nde geniş çaplı bir askerî operasyon yapacağı tehdidi üzerine, Abbas, Filistin polisini, Gazze Şeridi kuzeyine Kassam roketleri ve havan mermileri saldırılarını engellemek için konumlandırdı. İsraililere yönelik saldırılar tamamen durmadı ama oldukça belirgin şekilde azaldı. 8 Şubat 2005 tarihinde Şarm El Şeyh 2005 zirvesi toplandı. Şaron ve Abbas, İsrail ve Filistin Yönetimi arasında iki taraflı ateşkes ilan etti. Ürdün ve Mısır’ın da içinde olduğu Şarm El Şeyh’teki bu zirvede el sıkıştılar. Buna rağmen, Hamas ve İslami Cihad, bu ateşkesin kendi üyeleri için bağlayıcı olmadığını belirtti. İsrail, teröristlere ait silahlı merkezlerin temizlenmesi istediğinden geri adım atmadı. Bu gerçekleşmeden Barış Planı’nın gerçekleşmesi mümkün değildi⁴⁸.

Birçok taraf ateşkesin kırılma olduğunu ve sürecin yavaş olması gerektiğini ve bu süreçte ateşkesin şartlarının yerine getirilmesi gerektiğini ve sessizliğin korunması gerektiğini belirttiler. 9 Şubat gecesi, 25-50 civarındaki Kassam roketi ve havan topu mermisi Neve Dekalim yerleşim birimini vurdu bir o kadar da gece yarısında vurdu. Hamas, bu saldırıların, İsrail yerleşim biriminin yakınında ölen bir Filistinlinin intikamı için olduğunu açıkladı. Abbas Filistin Güvenlik Güçlerine bir daha böyle saldırıların gerçekleşmemesini sağlamaları emrini verdi. Abbas ayrıca Filistin Güvenlik güçlerinin kıdemli komutanlarını kovdu. 10 Şubatta İsrail Güvenlik güçleri, Ömer Şucut Ebu Hamis adlı, Nablus’ta yaşayan bir Filistinliyi tutukladı. Hamis, Kudüs’teki Fransız Tepesi’nde bir otobüse intihar saldırısı düzenlemek üzereydi.

1 Şubat 2005 tarihinde, Abbas; Hamas ve İslami Cihad örgütü liderleriyle görüşmeye başladı. Amacı onların kendisini takip etmeleri ve ateşkesin şartlarına uymaları gerektiğini anlatmaktı. Hamas liderlerinden İsmail Haniyah, “Sakinliğe yönelik pozisyonumuz değişmemeye devam edecek ve İsrail bundan sonra gerçekleşecek ihlaller ve şiddetten sorumlu tutulacaktır” dedi.

⁴⁷ Saad Allah İsmail, Modern uluslararası Kamu Hukukuunda Halkların Özgür İradesi, Uluslal kitap enstitüsü, 1986, S. 132-136.

⁴⁸ John De Gard, Uluslararası Hukuk: İsrail ve Filistin, İsrail ve Uluslararası Hukuk, Ed. Abdel Rahman Mohamed Ali, Beyrut, Al-Zaytouna araştırma ve danışma merkezi, 2011, s.25

Haziran ayı ortasında, Filistinli silahlı gruplar Sderot üzerine daha gelişmiş Kassam roketleriyle saldırılarını artırdı. Bu saldırılar 2 Filistinli, 1 Çinli ve 2 İsrailinin ölümüne sebep oldu. Bu saldırı dalgaları İsrail toplumunda geri çekilme planına olan desteği azalttı. İslami Cihad ve El- Aksa Şehitleri Karargâhı 'nın saldırıları Temmuzda arttı ve 12 Temmuzda bir intihar saldırısı Netanya şehrinde gerçekleşti ve 5 kişinin ölümüne sebep oldu. 14 Temmuzda, Hamas, Gazze Şeridi ve dışındaki İsrail yerleşim yerlerine Kassam roketleriyle saldırdı. Saldırıları sonunda bir İsraili kadın öldü. 15 Temmuzda İsrail, hedeflenmiş öldürme politikasını devam ettirdi ve 7 Hamas militanını öldürüp, 4 Hamas'a ait binayı bombaladı. İsrail yerleşim yerleri üzerine yapılan saldırılar ve Filistin polisiyle Hamas arasındaki sokak çatışmaları, 2005 Şarm el-Şeyh Zirvesi'ndeki ateşkesi tehlikeye attı. İsrail Güvenlik Güçleri de Gazze Şeridi etrafında silahlı ve zırhlı birlikler konumlandırmaya başladı⁴⁹.

İntifada'nın Sona Ermesi

İkinci İntifadanın sona ermesi, belirgin bir olayın üzerine olmaması nedeniyle bir tartışma konusudur. Sever Plocker gibi bazı görüş bildirenler, intifadanın 2004 sonuna doğru, Yaser Arafat'ın hastalanıp ölmesiyle bittiğini belirtmiştir. Filistinliler, uluslararası tanınmış liderlerini yitirdiler ve bu da intifadanın gücünü azalttı. Durum Filistinli fraksiyonların birbirleri arasındaki kavgaya dönüştü. Remzy Baroud gibi bazı kişiler ise İsrail'in tek taraflı çekilme kararının intifadanın sonunu getirdiğini belirtmiştir. Filistin lideri Mahmud Abbas, Şarm el-Şeyh Zirvesi'nin intifadanın sonu olacağını işaret etmişti. Zirvede Abbas, şiddetin sona ereceğini bildirmişti ve Ariel Şaron ise 900 Filistinli tutsağın bırakılacağını ve Batı Şeria'dan çekileceğini bildirmişti. Bazı kişiler bu olanları intifadanın sonu olarak bildirdiler. Devamındaki saldırılar Filistin Yönetiminin izni ve desteği olmadan devam etti.

İkinci İntifada ile ilgili veriler farklı kaynaklar tarafından yayınlandı ve toplam ölü sayısı hakkında genel bir anlaşma olmasına rağmen, kayıpların nasıl olduğu ve sayıldıkları hakkında belirsizlikler vardır.

B'Tselem'e göre 30 Nisan 2008'e kadar Filistinliler tarafından yapılan saldırılarda 1.053 İsraili öldürüldü. Ağustos 2004'te Haaretz'teki yazısında, Zeev Schiff, Shin Bet'i kaynak göstererek aynı sayıyı belirtti. Yazısına göre: Bu intifada esnasında 1000 den fazla

⁴⁹ İlan Pappé, The Ethnic Cleaning of Palestine, UK: One world publications, 2007, s. 90-138

İsrailli öldürüldü. Ülkenin sadece iki diğer savaşı bu intifadadan fazla can aldı; Kurtuluş Savaşı ve Yom Kippur Savaşı. Filistinli ölümlerin sayısıyla ilgili büyük tartışmalar yoktur. B'Tselem' e göre, 30 Nisan 2008'e kadar 4.745 Filistinli İsrail Güvenlik Güçleri tarafından öldürüldü ve 44 Filistinli de İsrailli siviller tarafından öldürüldü. Ayrıca 577 Filistinli ise Filistinliler tarafından öldürüldü⁵⁰.

Eylül 2000 ve Ocak 2005 arasında, İsrailli can kayıplarının 69% u erkekti. Filistinli kayıplarının 95% inden fazlası erkekti. "Bu çocukları Hatırla" nın raporuna göre, 1 Şubat 2008 tarihinden itibaren 17 yaş ve altında 119 İsrailli çocuk öldürüldü Filistinliler tarafından. Aynı dönemde 982 Filistinli çocuk öldürüldü (17 yaş ve altı) İsrailliler tarafından.

B'Tselem' e göre, 30 Nisan 2008 tarihinden sonra öldürülen İsraillilerin 31.7% si İsrail Güvenlik Güçlerinden ve 68.3% ü sivillerdendi. Yani 719 İsrailli sivil ve 334 İsrail Güvenlik Görevlisi öldürüldü. Yine B'Tselem' e göre, 30 Nisan 2008 tarihinden beri İsrail Güvenlik Güçleri tarafından öldürülen 4.745 Filistinlinin 1.671'i şiddet aktivitelerine katıldı ve 2.204'ü hiçbir olaya katılmadı. B'T Selem'e göre, İsrail Güvenlik Güçlerinin öldürdüğü 870 Filistinlinin şiddete katılıp katılmadığı bilinmiyor.

B'T Selem'in ölen kişilerle ilgili sınıflandırmaları tepkilerle karşılaştı. Emekli Albay, Jonathan Dahoah-Halevi, B'T Selem'in silahlı ayaklanmacılar için şiddete katılmayanlar demesini ve İsrail Hükûmetinin ölümler hakkında veri toplayıp yayınlamamasını yanlış bulduğunu belirtti. Eleştirilerin birçoğu, B'T Selem'in Filistinli militanları sivil ya da şiddete katılmayan kişiler olarak göstermesi üzerine oldu.

İsrail Uluslararası Terörle Mücadele Enstitüsü, raporunda, İsrailliler tarafından öldürülen Filistinlilerin 56% sı ayaklanma şiddete katılanlardı. Enstitünün verilerine göre, 406 Filistinli de kendi taraflarındaki insanlar tarafından çatışmalar sırasında öldürüldü. Filistinliler tarafından öldürülen 988 İsraillinin 215'i çatışmalarda görev alanlardı. 22 İsrailli de çatışmalar esnasında İsrail askerleri tarafından öldürüldü⁵¹.

24 Ağustos 2004 tarihinde, Haaretz muhabiri Zeev Schiff, Shin Bet verilerini kullanarak can kayıplarıyla ilgili bir rapor yayınladı. Rapordaki rakamlar özetle şöyledir: 1000 üzerinde İsraillinin, El Aksa İntifadası esnasında, Filistinliler tarafından öldürüldü iddia

⁵⁰ Daoud Hamouda, Batı Şeria Ekonomisinin Siyonist Vizyonu, Ramallah, 2009, s.1-5

edilirken, Filistinli kaynaklar, İntifada esnasında 2736 Filistinlinin öldüğünü iddia etmektedir. Shin Bet 2.124 ölü Filistinlinin adına sahip. Bu 2.124 kişiden; 466'sı Hamas üyesi, 408'i El Fetih'in Tanzim ve El Aksa Şehitleri Tugayı üyesi, 205'i Filistinli İslami Cihad üyesi ve 334'ü Filistin Güvenlik görevlisiydi. Raporda öldürülenlerin çatışan taraflardan olup olmadığı belirtilmemişti⁵².

İsrail Güvenlik Güçleri'nin Batı Şeria'daki Filistinli can kayıplarıyla ilgili sahip olduğu istatistiklere cevap olarak, B'T Selem, 2004 yılında öldürülen Filistinlilerin 3 te ikisinin çatışmalara katılmadığını raporladı. 2003 öncesinde B'T Selem'in metodu, Filistinli askeri gruplar ve siviller arasında ayırım yapmaktı. Çatışmalara katılıp katılmadıklarını dikkate almıyordu B'T Selem ve bu nedenle İsrail tarafında olanlar bu duruma eleştirilerini sıkça ilettiler. Bazı kişiler, Filistin Yönetimi'nin sivilleri çatışmaların olduğu yerlere yönlendirdiğini, protestoların olduğu yerlere gitmeleri çağrısında bulunduğunu ve ölen sivil sayısını artırmaya çalıştığını belirtti.

2009 yılında, tarihçi Benny Morris, "Bir Devlet İki Millet" adlı kitabında 2004 yılında kadar öldürülen Filistinlilerin 3 te birinin sivil olduğunu yazdı. B'T Selem, 30 Nisan 2008 boyunca, 577 Filistinli, Filistinliler tarafından öldürüldü. 120'si İsraille işbirliği yaptığı şüphesinden dolayı öldürüldü. Neden öldürdükleriyle ilgili raporda verilen nedenler arasında, Çapraz atışlar, fransiyonlar arası çatışmalar, kaçırmalar, işbirlikçilerin olması vardı⁵³.

Sonuç

Uluslararası toplum, Filistin-İsrail savaşıyla uzun süredir ilgilenmektedir ve bu müdahaleleri İntifada esnasında artmıştır. İsrail, ABD'den yıllık 3 milyar dolarlık askeri yardım almaktadır. İsrail gelişmiş bir endüstriyel ülke olmasına rağmen, 1976'dan beri ABD'den en büyük rakamlarda dış yardım alan ülke olmuştur. ABD'den yardım alıp aldığı yardımın nasıl harcandığı takip edilmeyen tek ülke olmuştur İsrail. Filistin Yönetimi yıllık 100 milyon dolarlık askeri yardım almaktadır ABD'den, 2 milyar dolarlık global ekonomik yardım almaktadır. Ayrıca Arap Ligi'nden 526 milyon dolar, Avrupa Birliği'nden 651 milyon dolar, 300 milyon dolar ABD'den ve Dünya Bankası'ndan 238 milyon dolar

⁵¹ Sholomo Sand, Yahudi Halkının İcadı, Ramallah, Filistin İsraili Araştırmalar Merkezi, 2010, s. 43

⁵² Rasim Khamaisi, Konut Çatışması, Kudüs'teki Konut Sektörü, Kudüs, Uluslararası İşbirliği Merkezi, 2005, s. 47-51.

⁵³ Sholomo Sand, Nasıl ki Yahudi kalmadım? Filistin İsraili Araştırmalar Merkezi, 2014, s. 21.

almaktadır. Birleşmiş Milletlere göre, Filistinliler en büyük insani yardımlardan birini alan gruplardan biridir. 2001 ve 2002 Arap Ligi zirvelerinde, Arap ülkeleri İkinci İntifada'ya yardım etme yemininde bulundular. Aynı devletler 1980 ler sonunda Birinci İntifada'ya yardım edecekleri yeminini yapmışlardı.

Kaynaklar

Abbas İbrahim, İsrail'in Irkçılığı: 1948 Filistinlileri Öreneği, Beyrut, Al Zaytouna araştırma ve danışma merkezi, 2008.

Abdul Wahab Al Misiri, Jews-Judaism Zionism, Kahire, El Shorouk Yayın Evi, 1999.

Abdulmejid Avâd, El İrhab El Suhyuni Fil Fikr vel Mümerase (Fikir ve Eylemde Siyonizm Terörü) 2016.

Abdurrahman Muhammed Ali, İsrail ve Uluslararası Hukuk, Al Zaytouna Araştırma Ve Danışma Merkezi, 2010.

Adel Samara, Sionizmin Siyasi Ekonomisi, Kitab INC, 2017.

Ali Al Jirbawi; ve diğerleri, "Kadaya İsrailiyye" Dergisi, Ramallah, Al Merkez Al Filistini Lil Dirasat Al İsrailiyye (Filistin İsraili Araştırmalar Merkezi), Medar, S. 5, (2002).

Allm Gerson, Israel, The West Bank and İnternational Law, London: frank Cass, 1978, p. 161

Don Peretz, "Problem of Arab Refugee Compensation", Middle East Journal 8, NO. 4, (Autumn 1954).

Edward Said, El İstişrak (Oryantalizm) El Marife- El Sulta- El İnşa, Beyrut, Müessesetül Abhas El Arabiyye, 1995.

Edward Said, El Sekafe El İmparyaliyye (Emperyalist Kültürü), Beyrut, Dar Al Adab, 1. Basım, 1997.

Eugene V. Rostow, "Palestinian Self-Determination: Possible Futures Forthe Unallocated Territories of The Palestine Mondate", Yale Studies in the world Public Order Journal, vol. 5, 1978-1979.

Fatma Tunç Yaşar-Sevinç Alkan Özcan -Zahide Tuba Kor, Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin, 2011.

Folk, Richard, İsrail Practics Towards the Palestinian People and The Question of Apartheid, 2017.

Hamdan Badr, İsrail'in Kuruluşunda Hagan'ın Rölü, Al Jalil Yayın evi, 1986.

Hasan Asfour, Palestine is on the Waiting List: Oslo Accords and Negatiations Opportunities, 2016.

Hasan Ömer, İsrail ve Uluslararası Kanun, Beyrut, Al Zaytouna Araştırma Ve Danışma Merkezi, 2011.

Hassan Al Masri, İsrail- Terörizm ve Irkçılık Demokrasi, Kahire, Al Shorouk yayın evi, 2009.

Haydar Oruç, Koşeye Sıkıştırılan Filistinliler Ve Sözde Yüzyılın Anlaşması, Dosya – İsrail Sorunu, 2019.

İbrahim Al Zamili, İngiliz Raporlarında Filistin, Dar İbn Rüşd, 2016.

İdwar Dahabi, Hukuk ve Sosyal Sistem Tarihi, 1976.

Jafar Abdel Salam, Kudüs Şehrinin Uluslararası Yasal Statüsü, 1999.

Jamil Hilal, Territory Under Israeli Occupation, PLO, 1974

Jawad Al Hamad; Abdul Fattah Al Rashdan, Filistinli Mültecilerin ve Diaspora Filistinlilerinin Geleceği, Ürdün, Orta doğu araştırmalar merkezi, 2003.

Jawad Al Hammad, Introduction To The Palestinian Cause, Jordan, Middle East Studies Center, 2004.

Joel Singer, “İsrail Tarafından Yönetilen Bölgelerdeki bir Sivil İdarenin Kurulması” İsrail’de İnsan Hakları Kitabı, Tel Aviv Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, c. 12, 1982.

Johhni Mansour, El İstiytan El İsraili- Et Tarih Vel Vakı Vel Tahaddiyat El Filistiniyye (İsrail YerleşimciliğiTarih, Gerçek ve Filistinli Tavırlar), Akka, Müessesetü Al Esvar, 2005.

Joryes, Sabri, İsrail’de, Beyrut, Müessesetü Ed Diraset El Filistiniyye, 1973.

Lax Takkenberg, The Status of Palestinian Refugees in International Law, Oxford: Clarendon Press, 1998.

Marwan Darwish-Andrew Rigby, Popular Protest in Palestine: The Uncertain Future of Unarmed Resistance, Beyrut, Institute for palestine studies, 2018..

Marwan Madi, Filistin Krizi- Gerçeklerle Sahtacilik Arasında, 2001.

Meron Benvenisti, Batı Şeria Data Base Projesi: İsrail Politikalarının Devamı, Washington D.C. Londra: Amerikan kamu politikası araştırması enstitüsü, 1984

Mohsen Saleh, Batı Şeria’da İsrail Yerleşim 1993-2011, Al Zaytouna Araştırma Ve Danışma Merkezi, 2012.

Mohsen Saleh, FKO ve Filistin Ulusal Konseyi, Beyrut, Al Zeytouna Araştırma Ve Danışma Merkezi, 2014.

Muhammed Zafrulla Khan, Palestine in The UNO, Karachi: Pakistan, Institute of International Affairs, 1948.

Muhannad Abdulhamid, İhtira Şaab ve Tarkîk Âhar, Ramaalh, Masarat araştırma merkezi, 2015.

Murat KÖYLÜ, İsrail’in Kudüs Ve Filistin’e Yerleşim Faaleyetleri Ve Filistin Halkının Geleceği, 2019.

Mustafa Al Lidawi, El İrhâb El Suhyuni Akidetü Müctemein ve Tarihü Devletin, Beyrut, Al Hadi yayın evi, 2007.

Nayef Hawatmeh, Arap Solu: Büyük İlerleme Vizyonu, Ürdün, Al Jalil Yayın Evi, 2009.

Nizam Barakat, Yerleşimcilik ve Savaş - Barış Fırsatları, Amman, Ürdün, Ortadoğu Araştırmalar Merkezi, 2006.

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, Filistin Anayasal ve Yasal Güçler, 2006.

Raja Shehadeh- Jonathan Kuttab, Batı Şeria ve Hüküm Kanun, Beyrut, Al Mahkeme Yayın Evi, 1982.

Walid Khaldi, "Plan Dalet" the Zionest Master Plan for The Conquest at Palestine, Middle East Forum, 1961.

Yoram Dinstein, The International Law of Belligerent Occupation, Cambridge Universe, WY press, 2009.

Patrick Wolfe, "Setmişirler Colonialism and The Elimination of Native", Journal of Genocide Research, Vol. 8, No. 4 2006, P. 387

Thiab Makhadme-Musa Al Dweik, Yahudi Yerleşimi ve Filistin Halkının Geleceği Etkisi, Amman, Orta Doğu Çalışmalar Merkezi, 2006, s. 208-209.

Saad Allah İsmail, Modern uluslararası Kamu Hukukuunda Halkların Özgür İradesi, Uluslal kitap enstitüsü, 1986, S. 132-136.

John De Gard, Uluslararası Hukuk: İsrail ve Filistin, İsrail ve Uluslararası Hukuk, Ed. Abdel Rahman Mohamed Ali, Beyrut, Al-Zaytouna araştırma ve danışma merkezi, 2011, s.25

İlan Pappé, The Ethnic Cleaning of Palestine, UK: One world publications, 2007, s. 90-138

Daoud Hamouda, Batı Şeria Ekonomisinin Siyonist Vizyonu, Ramallah, 2009, s.1-5

Sholomo Sand, Yahudi Halkının İcadı, Ramallah, Filistin İsraili Araştırmalar Merkezi, 2010, s. 43

Rasim Khamaisi, Konut Çatışması, Kudüs'teki Konut Sektörü, Kudüs, Uluslararası İşbirliği Merkezi, 2005, s. 47-51.

Sholomo Sand, Nasıl ki Yahudi kalmadım? Filistin İsraili Araştırmalar Merkezi, 2014, s. 21.

İSRAİL'İN FİLİSTİN'DE SEBEP OLDUĞU GAZZE SAVAŞLARI VE
YAŞANAN KATLIAMLAR

* Reşat ARSLAN
** Hakan ÇİÇEK
*** Ünal YILMAZ
**** Fatma CEYLAN
***** Vedat EROĞLU
***** Orhan PEÇENEK

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :29.11.2023
Makale Kabul Tarihi :05.01.2024
Atıf Bilgisi:

Reşat Arslan, Hakan Çiçek, Ünal Yılmaz, Fatma Ceylan, Vedat Eroğlu, Orhan Peçenek, "İsrail'in Filistin'de Sebep Olduğu Gazze Savaşları Ve Yaşanan Katliamlar", *International Journal of Eastern Mediterranean Studies*, Vol. 2, Issue: 1, 2024, ss. 88-109.

Özet

İsrail, Büyük İsrail Projesini yürürlüğe koymak amacıyla uzun zamandan beri sürdürdüğü iç ve dış politikalarda önemli değişikliklere gitmiştir. Son yüzyıla girildiği konusunda Yahudi camiasında ortaya atılan şayialar, İsrail'in Kudüs ve Gazze'den oluşan toprakları kendi topraklarına katarak son halkayı birleştirmek istemektedir. Bu konuyu gündemden daima düşüren politikalar geliştiren İsrail, küçük meseleleri büyüterek saldırgan tavırlar sergilemekte ve her defasında bu saldırıların sonucunu bir şekilde toprak kazancına bağlayabilmektedir. Uluslararası camianın gözünün içine baka baka toprak hırsızlığı yapan İsrail, uluslararası arenada saldırıya uğradığı propagandası yaparak suçunu örtbas etekte ve daima mazlumun cezalandırılmasına muvaffak olabilmektedir.

Bu makalede İsrail'in dış politikalarından kaynaklı olarak şımarıkça sürdürmüş olduğu saldırganlığını ve işgal etme niyetinde olduğu Gazze topraklarına saldırı gerekçeleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap, İsrail, İşgal, Gazze, Saldırı, Tehdit, Toprak

Abstract

Israel has made significant changes in its domestic and foreign policies, which it has been pursuing for a long time, in order to put the Greater Israel Project into effect. Rumors put forward in the Jewish community that we have entered the last century are that Israel wants to unite the last circle by annexing the lands consisting of Jerusalem and Gaza to its own territory. Israel, which develops policies that always remove this issue from the agenda, exhibits aggressive attitudes by exaggerating small issues and can somehow attribute the results of these attacks to territorial gain. Israel, which steals land while looking into the eyes of the international community, covers up its crime by making propaganda in the international arena that it is being attacked, and can always succeed in punishing the oppressed.

This article will focus on Israel's spoiled aggression, which stems from its foreign policies, and the

* Müdür, Yalangoz İlkokulu, resatarsslan@gmail.com, Orcid: 0009-0008-7433-7040

** Müdür Yardımcısı, Kırıkhan Bilim ve Sanat Merkezi, cicekhakan@hotmail.com, Orcid: 0009-0009-2503-8201

*** Müdür Yardımcısı, Alparslan İlkokulu, ylmzca87@gmail.com, Orcid: 0009 0002 0279 3588

**** Öğretmen, Kırıkhan Bilim ve Sanat Merkezi, f.c.1179@hotmail.com, Orcid: 0009-0005-5298-8553

***** Müdür, Sena Büyükkonuk İlkokulu, vedateroglu27@gmail.com, Orcid no: 0009-0006-2007-2257

***** Müdür Yardımcısı, Mete Uygun İlkokulu, pecenekorhan@gmail.com, Orcid No: 0009-0006-6728-7933

reasons for attacking Gaza, which it intends to occupy.

Key Words: Arab, Israel, Occupation, Gaza, Attack, Threat, Land

Giriş

İsrail Savunma Kuvvetleri'nin, Hanuka'nın devam ettiği 27 Aralık 2008 tarihinde yerel saatle 09:30 sıralarında Hamas'ın İsraili sivillere ve askeri birimlere karşı kassam roketli saldırılar yaptığı gerekçesi ile başlattığı savaş. İsrail'in savaşta sadece 3 vatandaşı hayatını kaybederken yaptığı saldırılar nedeniyle Gazze'de 1133 insan hayatını kaybetmiş 4000'den fazla insan yaralanmış ve on binlerce insan evsiz kalmış ve yaşam alanını terk etmek zorunda kalmıştır.

19 Haziran'da Mısır'ın arabuluculuğuyla 6 aylık ateşkes ilan edildi. 24 Haziran'da İsrail bir İslami Cihad komutanını öldürdü. Aynı gün İsrail'e üç Kassam roketi atıldı, 2 kişi yaralandı. 26 Haziran'da El Fetih İsrail'e roketler gönderdi. Aynı gün Hamas, İsrail'in Gazze şeridindeki sınır kapılarını açmamasını ateşkesin ihlali olarak nitelendirdi. Bu nitelemenin ardından Gazze şeridinden İsrail'e her ay çok sayıda roket ve havan topu atışı devam etti, ancak ne İslami Cihad, ne El Fetih, ne de Hamas bu atışların sorumluluğunu üstlendi¹.

4 Kasım'da İsrail askerleri Gazze şeridine operasyon düzenleyip 6 Hamas üyesini öldürdüler. Operasyonun sebebinin sınırın altından kazılan, İsrail karakolunu basıp askerleri rehin almayı hedefleyen bir tünel olduğu söylendi. 13 Aralık'ta İsrail, Hamas'ın da onayıyla ateşkesin devam etmesini istediğini açıkladı. Ancak daha önceki açıklamalarında da ateşkesin devam etmesini Filistin halkının istemediğini söyleyen Hamas, 20 Aralık'ta İsrail sınırı açmadığı için ateşkesi sürdürmeyeceklerini belirterek batı Negev'e havan ve roket atışlarına başladı. Hamas, ateşkesi bozmalarının sebebinin Gazze sınırının açılmaması, dolayısıyla sadece insani yardımların ulaşması olduğunu belirtti. İsrail, Hamas'ın roket ve havan atışları ile silah kaçakçılığını durdurması hâlinde sınırı açacağını belirtti. Hamas'ın razı gelmemesi üzerine Gazze ablukası devam etti. 23 Aralık'ta İsrail ordusu Gazze sınırına patlayıcı yerleştirmeye çalışan üç Filistinliyi öldürdü. 24 Aralık'ta 24 saat içinde İsrail'e 700'den fazla roket düştü. Negev'e 60'tan fazla Katyuşa ve Kassam roketi ile havan mermisi isabet etti. Hamas İsrail hedeflerine 87 roket ve havan mermisi attığını açıkladı. İsrail ordusuna operasyon izni çıktı. 26 Aralık'ta İsrail, Gazze şeridine beş geçiş kapısını insani yardımlar için açtı. Kapılardan 100 kamyon tahıl, insani yardım ve diğer mallar Gazze'ye taşındı. Ayrıca

Gazze'deki elektrik santralının yakıt vanaları açıldı. Bu hamleye rağmen Gazze şeridinden bir düzine civarı roket ve havan mermisi ateşlendi. İsrail, kapıları açmasına rağmen Hamas'ın davranışına göre operasyon yapıp yapmayacağını 28 Aralık'ta açıklayacağını bildirdi².

İHH İnsani Yardım Vakfı, Gazze'ye bir yardım filosu gönderme kararı almıştır. Filo yola çıkmış; ancak İsrail özel timi tarafından "Uluslararası sularda" silahlı saldırıya uğramış ve Gazze filosu saldırısına yol açmıştır. Saldırıda 9 kişi ölmüş ve 60 kişi yaralanmıştır. Tanzanya'nın Darüsselam şehrindeki İsrail'in Gazze'ye yaptığı saldırılara karşı yapılan protesto gösterileri.

Hamas: Hamas lideri Halit Maşal İsrail'e karşı intihar saldırıları gerçekleştireceklerini belirtirken tüm Filistinliler'i üçüncü İntifada'ya çağırdı. Bunun üzerine suskun dünyanın dili çözüldü ve konuyla ilgili açıklamalar ardı ardına basına düşmeye başladı³:

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi: Libya'nın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne verdiği dilekçe üzerine acil durum toplantısı yapan Konsey tarafların ateşi kesmelerini istedi.

Birleşmiş Milletler: Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki-moon her iki tarafın birbirlerine saldırısını kınadı.

Avrupa Komisyonu: Avrupa Komisyonu dış ilişkiler komiseri Benita Ferrero-Waldner şiddetin bir an önce durdurulmasını istedi.

Fransa: Fransa Devlet Başkanı Nicolas Sarkozy İsrail'in yaptığı saldırıyı abartılı bulurken olayların bu hale gelmesinden Hamas'ı sorumlu tuttu.

Vatikan: Papanın bir sözcüsü hava harekâtını eleştirirken olayların nefreti daha da büyüteceğinden çekindiklerini açıkladı.

Papa XVI. Benedictus "Gazze giderek büyük toplama kampına dönüşüyor." dedi.

Türkiye: Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan İsrail'in yaptığı harekâtı barışa indirilmiş bir darbe olarak açıklarken, İsrail'in insanlık suçu işlediğini belirtti.

Almanya: Federal Almanya Şansölyesi Angela Merkel, İsrail Başbakanı Ehud Olmert'i telefonla arayarak Orta Doğu'daki bu gerginlikten Hamas'ı sorumlu tuttuğunu, İsrail'in yaptığı

¹ Rose MISHAAN, "Recent Events in Gaza", Hastings Int'l & Comp. L. Rev., Sayı 32, 2009, s. 639; Suna Ercan, "İsrail'de Arap Azınlığın Kimlik Sorunu", Avrasya Dosyası, İsrail özel sayısı, Cilt. 6, Sayı. 1, İlkbahar 2000, s. 245.

² Amnesty International, Israel/Gaza: Operation "Cast Lead": 22 Days of Death and Destruction, <http://www.amnesty.org/en/library/info/MDE15/015/2009/en> (28.12.2009); Ahmet Emin Dağ, "İşgalin mağduru Filistin ekonomisi" Çerçeve, 2008, s. 134-138

³ Human Rights Watch, Israel/Gaza: Israeli Military Investigations not Credible, 23 Nisan 2009, <http://www.hrw.org/en/news/2009/04/23/israelgaza-israeli-military-investigation-notcredible> (21 Aralık 2009)

operasyonun meşru olduğunu belirtti.

Suriye: Suriye, İsrail'le yapılan barış görüşmelerini dondurdu.

Venezuela: Venezuela Dışişleri Bakanlığı İsrail büyükelçisini ve büyükelçilik diplomatlarını sınır dışı etme kararı aldığını duyurdu.

Ağustos 2011 Gazze Şeridi Hava Saldırıları

18 Ağustos 2011 tarihinde, İsrail'in güneyindeki, Mısır sınırına yakın olan, 12. anayola düzenlenen ve daha sonra paralel ataklarla sürdürülen bir seri saldırıdır. Saldırıları 4 kişilik gruplardan oluşan 12 militan tarafından gerçekleştirilmiştir. Saldırıları öncesinde İsrail iç güvenlik servisi Şin Bet, bölgede büyük bir saldırı beklediklerini belirtti ve bölgeye taburlar konumlandırıldı. Militanlar önce 12 nolu anayol üzerindeki yolcu otobüsüne Eliat yakınlarında ateş açtı. Birkaç dakika sonra, İsrail-Mısır sınırı üzerindeki bir İsrail askeri devriyesinin yanında bomba patlatıldı. Üçüncü saldırıda, bir tanksavar, özel bir aracı vurarak dört sivilin ölmesine sebep oldu. Sekiz İsrailli bu çok aşamalı saldırılarda öldü. İsrail Güvenlik Güçleri sekiz saldırganın öldürüldüğünü raporladılar ve Mısır güvenlik güçleri ise iki saldırganı öldürdüklerini bildirdiler⁴.

Beş Mısırlı asker saldırılar esnasında öldürüldü. Mısır'a göre, ölen mısırlı askerler, Mısır sınırı boyunca militanları takip eden İsrail güvenlik güçleri tarafından öldürülmüştü, İsrailli bir subaya göre ise, sınırdan Mısır tarafına geçen bir canlı bomba tarafından öldürülmüşlerdi. Beş ölü asker, İsrail ve Mısır arasında diplomatik münakaşalara neden oldu ve Kahire'deki İsrail elçiliğinin önünde protestolar yapıldı. Medyaya göre, Mısır, İsrail'deki elçisini çekmekle tehdit etti, ama daha sonra Mısır dışişleri bakanı bu haberi yalanladı İsrail ölümlerden dolayı pişmanlıklarını resmi bir özür mektubuyla Mısır'a ilettiler. İsrail Güvenlik Güçleri bu olayla ilgili askeri soruşturma başlattı ve 25 Ağustos 2011 yılında, İsrail, Mısırla ortak inceleme kararı aldı.

Saldırganların üçünün Mısırlı olduğuyla ilgili ortaya atılan haberler herkes tarafından doğru bulunmadı ve şimdiye kadar hiçbir grup saldırılardan sorumlu olduklarını açıklamadı. İsrail hükümeti, Gazze merkezli, silahlı militanlarla saldırıları düzenleyen Filistin Halk Kurtuluş Cephesini sorumlu tuttu fakat Filistin Halk Kurtuluş Örgütü saldırılarla alakasının olmadığını belirtti. Buna rağmen, İsrail, saldırılardan hemen sonra Gazze şeridindeki 7 hedefi

⁴ BUCHAN, Russell; The International Law of Naval Blockade and Israel's Interception of the Mavi Marmara, Netherlands International Law Review, Cilt 58, Sayı 2, 2011, s. 214.

vurarak, Kurtuluş Cephesinin liderini ve dört militanını öldürdü.

21 Ağustos 2011 tarihinde, İsrail ve Hamas arasında, gittikçe artan ve 15 Filistinlinin öldürüldüğü saldırılardan dolayı resmi olmayan bir ateşkes ilan edildi. 100 den fazla roket ve havan topu Gazze'den İsraille fırlatıldı. Bir İsraili öldü ve bir düzine sivil yaralandı. Ateşkes, Gazze tarafından güney İsrail'e fırlatılan bir roketle çok kısa bir sürede sona erdi ve İsrail havadan misillemeler yaptı ve 7 Filistinliyi öldürdü. Ölenlerin arasında Filistin İslamî Cihat Örgütü'nün iki lideri de vardı. 26 Ağustos 2011 tarihinde Gazze'li militanlar ikinci ateşkes için çağrıda bulundu. 9 Mart 2012'de İsrail Hava Kuvvetleri, Gazze'ye yönelik saldırılarında, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nin genel sekreteri Zuhir El-Qaisi'yi öldürdü. İsrail'e göre El-Qaisi 18 Ağustos 2011 Saldırılarının baş yöneticilerinden biriydi⁵.

12 nolu anayolunun güney kısmı İsrail-Mısır sınırıyla bitişiktir. 1990'lı yıllardaki çeşitli saldırılar burada gerçekleşti. 2000 yılının sonuna doğru İsrail hükûmeti İsrail-Mısır bariyerini kurma kararı aldı, ama 2011 yılına doğru 10% u tamamlanmıştı ama saldırı bu tamamlanan alanın oldukça uzağında gerçekleşti.

2011 yılındaki Mısır ihtilalinin ardından, militan gruplar Sina Yarımadası'ndaki aktivitelerini artırdı ve El-Kaide militan grupları kuruldu. Saldırılarından önceki aylarda, İsrail'e giden doğal gazın akışını etkileyen beş patlama sonrasında, Mısır, Sina yarımadasındaki silahlı güçlerini 1000 yeni askerle güçlendirdi. Mısır bunu yaparken İsrail'in rızasını aldı.

30 Temmuzda, militanlar, Mısır El-Arish'teki bir polis karakoluna saldırdılar ve altı kişiyi öldürdüler.

2 Ağustos'ta, El-Kaide'nin Sina kanadı olduğunu iddia eden bir grup, Sina İslami Halifeliği'ni kurmayı amaçladıklarını deklare etti.

14 Ağustos 2011'de Mısır güçleri Sina Yarımadasını, teröristlerin hücrelerini araştırma amacıyla süpürdü. Ürdün istihbaratı, İsrail'e, güneyde gerçekleşmesini bekledikleri bir terör saldırısıyla ilgili bilgiye sahip olduklarını ilettiler. Saldırılarından iki gün önce, Mısır ordusu, Sina Yarımadasının Kuzeyindeki bir boru hattını patlatmayı amaçlayan dört İslami başkaldırı üyesini yakaladı.

Şin Bet, güneyde 80 km uzunluğundaki bu bölgede bir saldırısı olacağını ve saldırının gece gerçekleşeceğiyle ilgili uyarıda bulundu. Bu uyarılar, İsrail Güvenlik güçlerinin bölgeye

⁵ Russell BUCHAN, The International Law of Naval Blockade and Israel's Interception of the Mavi Marmara, Netherlands International Law Review, Cilt 58, Sayı 2, 2011, s. 214.

çok sayıda tabur göndermesine ve 12 nolu anayolun kapanmasına sebep oldu. Yol, saldırıların olduğu gün, İsrail Güvenlik Güçlerinin güney komutası başkanı Tal Russo'nun emriyle açıldı⁶.

18 Ağustos Sınır Ötesi Saldırıları ve İsrail'in Ani Cevabı

Asıl saldırılar üç koordine aşamada gerçekleşti. Saldırıları 12 militan tarafından 4 er kişilik gruplarla 12 km uzunluğundaki bir alanda gerçekleşti. Bazı saldırganlar, Mısır Ordusu'nda kullanılan kahverengi üniformalara benzeyen üniformaları giyiyordu. İsrail ordusu ve polis kuvvetleri, Şin Bet'le işbirliği yaparak saldırganları hemen yakaladı ve alanı kapadı.

Saldırıları saat 12.00 civarında, Ein Netafim çeşmesinin yakınında, Mitzpe Ramon'dan Eliat'a uzanan 12 nolu anayol üzerinde gerçekleşti. 3 militan 200 metre aralıklarla yerleştiler saldırı alanlarına. Üzerlerinde patlatılmaya hazır bomba yelekleri, el bombaları, RPGler ve makineli silahlar vardı. 392 hattındaki, içindeki çoğunlukla askerlerin bulunduğu ama sivillerinde olduğu, Egged yolcu otobüsüne saldırganlar tarafından ateş açıldı. Çoğunluğu asker olan yedi yolcu yaralandı. Tanıklara göre, otobüsü beyaz bir araba takip ediyordu ve askeri üniformalar giyinen kişiler araçtan inip ateş açtılar. Şoför Benny Belevsky, aracı durdurmuyup hızla uzaklaştı ve İsrail Güvenlik Güçlerinin Netafim sınır geçiş noktasına yakın olan bir karakoluna doğru sürdü⁷.

Mısır ordusuna ait üniformaya benzeyen üniformalar giyinen militanlar, geçen araçlara saldırmaya başladılar ve geçen motorcuları kandırmak için beyaz mendil salladılar. Militanlardan biri yanından geçen otobüse saldırdı ve giydiği intihar bombasını patlattı. Araç boştu ama saldırganla şoför öldüler. Diğer bir militan geçen bir araca saldırdı ve sürücüsü olan kadını öldürdü. Aynı militan İsrail Güvenlik Güçlerine ait bir helikoptere RPG ile ateş etti ama kaçırdı. Güvenlik güçlerine ait bir cıp Golani tugayından gelip militana çarpıp üzerinde geçti. Aynı tugaya ait diğer bir cıp yol kenarındaki bir bombanın üzerinden geçti. Zarar gören cipten çıkmaya çalışan askerlere hayatta kalan bir militan ateş açtı. Askerler ve Yamam özel polis kuvvetlerinin elemanları militanı bulup öldürdüler çatışma esnasında. İki militan Mısır sınırından ateş açtı. İsrail güçleri hızlıca sınırı geçip ikisini de öldürdüler. Bir

⁶ Douglas GUILFOYLE, The Mavi Marmara Incident and Blockade in Armed Conflict, British Yearbook of International Law, May 2011, s. 23

⁷ Russell BUCHAN, The Palmer Report and the Legality of Israel's Naval Blockade of Gaza, International and Comparative Law Quarterly, Cilt 61, Sayı 1, 2012, s. 267

İsrailli asker yanlışlıkla dost ateşinden öldü ve birçok asker yaralandı. Mısır ordusu İsrail güçlerine Sina'da iki militan öldürdüklerini bildirdi⁸.

12.35'teki üçüncü saldırıda, İsrail askerlerinin üzerine İsrail-Mısır sınırında kurulmuş olan güvenlik örgütleri üzerinde yaptıkları rutin onarım esnasında, havan mermileriyle ateş açıldı. Saldırıda herhangi bir can kaybı gerçekleşmedi. 13.30'a doğru, militanlar, tank savarlarla birlikte ateş açtı. Ürdün sınırı yakınlarında bulunan 90 nolu hat üzerindeki bir otobüs ve araca saldırdılar. Doktorlara göre, saldırılarda beş kişi öldü. Başka bir aracın tank savarla vurulmasıyla birlikte yedi kişi yaralandı. Görgü tanıkları bazı saldırganların Mısır Ordusu Üniforması giydiğini belirttiler. İki İsrail Hava Kuvvetleri helikopteri, yaralıları kurtarmak için bölgeye çağrıldı. 18.30 civarında, militanları arayan bir İsrail devriyesi üzerine Mısır tarafından ateş açıldı. İsrail askerleri de ateşle cevap verdi ve çatışma bir saat sürdü. Yamam özel timinden bir sniper kullanıcısı asker ciddi bir şekilde yaralandı ve daha sonra öldü. Çatışma haberleri İsrail Güvenlik Bakanı Ehud Barak ve Kurmay Başkanı Benny Gantz'ın verdiği brifingi böldü⁹.

Mısır'ın yaptığı araştırmalara göre, İsrail taburlar teröristleri kovalarken Sina Yarımadasına girdi ve Mısırlı polislerle çatışma durumuna geçtiler ve daha sonra İsrail helikopteri teröristlere iki roket attı ve Mısırlı güvenlik güçlerinin üzerine makineli tüfeklerle ateş açtı. Bu saldırılarla Mısırlı bir subay ve iki polis öldürüldü. Canlı bomba olduğu raporlanan sonraki bir saldırı esnasında diğer iki Mısırlı asker öldürüldü fakat daha sonra bu ölümlerin İsrail kuvvetleri tarafından açılan ateşlerden dolayı olduğu öne sürüldü. Bazı İsrailli kaynaklar, soruşturmalar sonucu helikopterlerden açılan ateşin Mısırlı askerleri vurmaktan kaçındığını ve ölümlere sebep olan atışların kimin tarafından geldiğinin bilinmediğini belirtti. Beş ölü iki ülke arasında diplomatik krize sebep oldu ve Kahire'deki İsrail elçiliği önünde protestolar gerçekleştirildi.

Saldırılarından sonra, Eliat'a giden bütün yollar kapatıldı ve Ovda Havaalanındaki bütün operasyonlar askıya alındı. Eliat şehri girişine bariyerler kuruldu ve alan çevrelendi. İsrail'in Acil Yardım, afet, medikal yardım ve kan bankası olan kurum, Kızılkalkan (Magen David Adom) alarm durumunu yükseltti ve tıbbi cihazlarla donanan doktor ekipleri kurdu. Eliat'taki İsrail Hava Kuvvetleri çok sayıda güvenlik gücü elemanını görevlendirdi. Yaralanan 29

⁸ . Norman G. FINKELSTEIN, Torpedoing the Law: How the Palmer Report Justified Israel's Naval Blockade of Gaza, Insight Turkey, Cilt 13, Sayı 4, 2011, s. 11-29.

⁹ The Military Advocate General's Corps (MAG), Interception of the Gaza Flotilla-Legal Aspects, <http://www.mag.idf.il/592-4071-en/Patzar.aspx> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2024).

kişinin 7 si önce Yoseftal Tıbbi Merkezi'ne götürüldü ve daha sonra Beersheba'daki Soroka Tıbbi Merkezine transfer edildiler. Polis halka, Eliat girişinde bariyerler olacağını ve şehirde yoğun bir polis varlığının olağını bildirdi. Ayrıca uyanık olmalarını ve şüpheli kişiler ya da cisimler gördüklerinde polisi aramalarını da bildirdiler¹⁰.

Uluslararası Terör Örgütü Grupları Araştırma Enstitüsüne göre, kendisini Ansar Kudüs olarak adlandıran bir grup saldırıları üstlendi. Ama yine de, İsrail, saldırıların Gazze'deki Filistin Halk Kurtuluş Cephesi tarafından yapıldığına dair elinde kanıtların olduğunu belirtti.

Halk Kurtuluş Cephesi, saldırıları övmesine rağmen, sorumluluğu üstlenmedi. HKC sözcüsüne göre, işgalciler, içerdeki problemleri unutturmak için bu saldırılardan HKC yi sorumlu tutuyordu. Haaretz'e göre, Gazze'de HKC'nin saldırılardan sorumlu olmasıyla ilgili şüphelerin olduğunu yazdı. Mısırlı Al-Masry Al-Youm gazetesi, Mısır güvenlik güçlerinin, üç saldırganı Mısırlı olarak teşhis ettiğini belirtti.

Gazze'nin yönetiminden sorumlu olan Hamas ta saldırılarla alakasının olmadığını belirtti. Sky News Hamas sözcüsü Taher Al-Nunu'nun konuyla ilgili demecini yayınladı. Al Nunu, Filistin yönetiminin, Ehud Barak'ın suçlamalarını kabul etmediğini ve Eliat yakınlarında gerçekleşen saldırılarla Gazze Şeridi'nin bir alakası olmadığını belirtti Buna rağmen Hamas, saldırıları övdü¹¹.

Washington Times'ın yayınladığı bilgilere göre, ABD istihbaratı, saldırılarla El-Kaide arasında bir ilişki olduğunu ve saldırılardan ya Halk Kurtuluş Cephesinin ya da Gazze'deki Jaish Al İslam'ın sorumlu olduğunu yazdı.

Gazze Şeridi'ndeki İsrail Tepkisi

Saat 18.00'da İsrail Hava Kuvvetleri, Şin Bet'le birlikte çalışarak, Rafah'taki Halk Kurtuluş Cephesi'nin kullandığını bir binayı bombaladı. 5 HKC üyesi öldürüldü. Ölenler arasında HKC Komutanı Kemal Al-Nairab ve Şin Bet'in saldırıların planlanmasından sorumlu tuttuğu komutan İmmad Hammad da vardıDiğer üçünden ikisi üst düzey isimlerdendi. Bina da bulunan militanlardan birinin 2 yaşındaki oğlu da öldürüldü. Hava

¹⁰ Israel Ministry of Foreign Affairs, The Gaza Flotilla and the Maritime Blockade of Gaza-Legal Background, 31 Mayıs 2010, http://www.mfa.gov.il/MFA/Government/Law/Legal+Issues+and+Rulings/Gaza_flotilla_maritime_blockade_Gaza-Legal_background_31-May-2010.htm (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2024).

¹¹, David R. Francis; What Aid Cutoff to Hamas would Mean, The Christian Science Monitor, 27 Şubat 2006, <http://www.csmonitor.com/2006/0227/p17s01-cogn.html> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2024)

saldırısı, Gazze Şeridi'nin kuzeyinde Mısır sınırına yakın gerçekleşti. HKC saldırıya iki intikam alacağına ant içerek cevap verdi. Daha sonra İsrail Hava Kuvvetleri Gazze'deki çeşitli hedeflere saldırılarda bulundu. Eski Filistin istihbarat üssüne yakın bir ev vuruldu ve bir kişinin ölümüne ve on yedi kişinin yaralanmasına neden oldu. İsrail'e ait hava aracı, üç füze atarak, Hamas silahlı kuvvetlerine ait bir binayı vurdu ve Hamas'a ait Khan Yunis'teki bir karakolu bombaladı. Gazze Şeridi güneyindeki açık bir alana bir füze atıldı. Kuzeyde, içinde İzzeddin el-Kassam Tugayları üyelerinin kullandığı bir bina da dahil olmak üzere çeşitli hedefler vuruldu. Hava atılan füzelerle birçok füze atarlar vuruldu. Roketleri atan üç Filistinli ve HKC'ndeki kıdemli görevlilerden Samed Abdul Mu'ty Abed vuruldu. Bu sıra yakınlarındaki başka bir kişi de yaralandı.

İsrail Hava Kuvvetleri, iki tüneli, güney Gazze'de silah yapımı için kullanılan bir ambarı ve militanların kullandığı bir alanı bombaladı. İsrail Güvenlik Güçleri'nin bir bildirisine göre, bu tüneller, saldırıları gerçekleştiren kişiler tarafından kullanılmıştı. İsrail Hava Kuvvetleri belirtilen hedefleri vurup, İsrail'e güvenle döndü. Gazze merkezindeki bir arabanın vurulmasıyla, Filistinli bir militan, 5 yaşındaki oğlu ve kardeşi öldürüldü. 9 Mart 2012 tarihinde İsrail Hava Kuvvetleri, Gazze'deki hedefleri vururken saldırılardan sorumlu olarak bilinen, Halk Kurtuluş Cephesi genel sekreteri Zuhir Al-Qaisi'yi ve onunla işbirliği yapan Mahmoud Hanani'yi öldürdü¹².

2012 İsrail Hava Saldırılarına Filistinli Militanların Tepkisi

İsrail Hava Kuvvetleri Gazze'deki hedefleri vurduktan sonra, İsrail'in güneyine en azından 10 adet füze atıldı ve Aşkelon ve Beerşeba şehirlerine isabet etti. Yaralanan kimse olmadı. Sonra gelen iki füze Aşdod'daki Yeshiva'nın avlusuna düştü ve 10 kişinin yaralanmasına neden oldu. Abdullah Azzam Şahid Tugayı adlı El-Kaide ile bağlantısı olan radikal İslami grup saldırıları üstlendi.

Gazze'den gönderilen 80 den fazla roket İsrail'deki şehirleri vurdu. Bir İsraili ölürken bir düzine insanın yaralanmasına neden oldu. Beerşeba'ya yedi roket atıldı. Demir Kubbe hava savunma sistemi beşini engelledi ama biri yerleşim yerlerinden biri vurdu ve Yossi Shushan adlı İsrail vatandaşı öldü. Lachish kasabasına 28 roket isabet etti ve Negev'e 9 roket isabet etti. Dört İsraili barınaklara kaçarken hayatlarını yitirdi ve güney Aşdod'da çalışan üç

¹² WikiLeaks: Israel Aimed to Keep Gaza Economy on Brink of Collapse, 5 Mayıs 2011, <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/wikileaks-israel-aimed-to-keep-gaza-economyon-brink-of-collapse-1.335354> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2024)

Filistinli çalışırken öldüler. Gazze'ye yakın İsrail şehirlerindeki evler ve araçlar zarar gördü. 21 Ağustos'ta 12 roket daha atıldı İsrail'e ve birisi bir okula isabet etti ama saldırılardan dolayı tatil olan okulda kimse yoktu¹³.

Beerşeba ve Aşkelon'a bir sürü roket atıldı. Yarısı demir kubbe sistemi tarafından durduruldu. Pazar günü kırk roket atıldı. Aşkelon'a atılan iki roketle bir araba yandı ve birçok yapı zarar gördü. Ağustos 2011 de Arap Ligi'nin Kahire'de toplanmasıyla, İsrail ve Hamas arasında gayri resmi bir ateşkes imzalandı. Ateşkes kararından 20 dakika sonra, İsrail'e havan topları ve roketler atıldı. İsrail Hava Kuvvetleri Gazze kuzeyindeki militan siperlerine saldırı ve birçok insanı yaralı. İsrail Cihad Hareketi ve Halk Kurtuluş Örgütü ateşkesi kabul etmeyeceklerini bildirdi. İleriki günlerde Aşkelon, Negev ve Beerşeba'ya saldırılar devam etti ve İsrail tarafı da karşılık verdi saldırılara.

25 Ağustos'ta İslami Cihad Hareketi ateşkesi uyacağını söyledi. Aynı gün 15 roket ve havan topu İsrail güneyini vurdu ve Aşkelon yakınlarındaki açık bir alanı vurdu. İsrail Gazze Şeridi'ndeki hedefleri vurarak cevap verdi. Saldırıları gerçekleştiren iki terörist İsrail güçleri tarafından vuruldu. 26 Ağustos'ta yine iki roket atıldı ve bu defa Filistin Halk Kurtuluş Cephesi sorumluluğu üstlendi¹⁴.

Mısır'daki Protestolar

21 Ağustos 2011 tarihinde medya, Mısır hükümetinin, Eliat yakınlarındaki saldırılar sonucu İsrail askerleri tarafından öldürülen Mısırlı güvenlik görevlilerine cevap olarak İsrail'deki elçisini geri çekeceğini yazdı. Daha sonra Mısır dışişleri bakanı, "bizim tarafımızda Tel Aviv'deki elçimizi çağırma gibi bir istek hiç olmadı" dedi.

Medyadaki haberlerden sonra, Kahire'deki İsrail elçiliği önünde İsrail karşıtı protestolar patlak verdi. Göstericiler binaya fişekler attılar, Filistin bayrağı açtılar, ve ölümlerden dolayı İsrail elçisinin kovulmasını istediler. Daha sonra Ahmed Shahhat adlı Mısırlı bir genç elindeki Mısır bayrağıyla binanın çatısına tırmandı ve İsrail bayrağını indirip Mısır bayrağını yerleştirdi. Mısırlılar için bir halk kahramanı olarak ilan edildi. Göstericiler indirilen İsrail bayrağını yaktılar. Birkaç gün süren gösteriler esnasında, göstericiler, İsrail elçisini kovma, İsraildeki Mısırlı elçiyi geri çağırma, Camp David anlaşmalarını tekrar gözden

¹³ Sedat Kızıloğlu, İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2012, s.46.

¹⁴ Zafer Balpınar, İsrail Perspektifinden İki Devletli Çözüm, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019, s.17

geçirme ve Gazze Şeridi'nde sınırları açma çağrısında bulundular. 26 Ağustos 2011 Cuma günü, "İsraili elçiyi kovmak için bir milyon kişilik protesto" olarak adlandırılan protesto, İsrail elçiliğinin önünde gerçekleştirildi ama Haaretz'e göre bu sadece birkaç yüz kişilik bir protestoydu.¹⁵

İsrail'in Mısır'a Özrü

Ekim 2011'de New York Times, İsrail'in Mısır'a beş ölüyle ilgili bir özür mektubu gönderdiğini yazdı.

Resmi Tepkiler

İsrail:

Cumhurbaşkanı Şimon Peres: "İsrail'deki masum sivilleri öldürmeyi amaçlayan ve hayatlarımızı kötü etkilemeye çalışan bir seri terör saldırısı, terörist gruplar tarafından gerçekleştirilmek istendi".

Başbakan Benyamin Netanyahu: "Olanlar, İsrail vatandaşlarının incinmesini amaçlayan ve ülkenin egemenliğini zedelemeye çalışan girişimlerdir".

Savunma Bakanı Ehud Barak: "Bu birçok lokasyonda gerçekleşen oldukça ciddi bir terör saldırısıdır. Bu olanlar Mısır'ın Sina üzerindeki ve terör olaylarına karşı kontrolünün zayıflığını gösterdi". Ayrıca saldırılardan Gazzelileri sorumlu tutarak, o taraftan daimi olarak terör girişimlerinin olduğunu ve bununla İsrail'in bütün gücüyle savaşacağını belirtti. Mısırlı güvenlik görevlilerin ölümlerinden dolayı duyduğu üzüntüyü belirtti ve askeri soruşturmanın yapılacağını belirtti.

Filistin tarafı

Filistin Otoritesi Baş Müzakerecisi Saeb Erekat: "İsrail Filistinli nüfusa karşı her türlü agresif girişime ve toplu cezalandırmaya hazır. Filistin otoritesi her türlü şiddete karşıdır." Ayrıca şunu da ekledi, "İsrail bu tür saldırıları Filistin'e saldırmak için bahane olarak kullanmamalı."

Hamas saldırılarıyla bir ilgisi olmadığını belirtti fakat İsrail askerlerine karşı olduğu için saldırıları övgüyle karşıladı. Hamas ayrıca, üçlü bir terör saldırısından sonra, Ehud Barak'ı

¹⁵ Sevda Örucü, Yahudi Diasporası'nın Filistin'e Göçü Ve İsrail Devleti'nin Kuruluşu, Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 2018, s.223

Gazze Şeridine saldırmamaları için uyardı. Buna rağmen komuta merkezleri boşalttı ve kıdemli elemanlarını sakladı.

Filistin Halk Kurtuluş Cephesi: Saldırıyı hoş karşıladı fakat saldırılardan sorumlu olmadıklarını belirtti. İsrail'in suçu üzerlerine attıklarını ve içteki problemlerini bu şekilde örtbas etmeye çalıştıklarını ilettiler.

Tevhid ve Cihad: Gazze Şeridi'ndeki El-Kaide bağlantılı bu grup, saldırıları hoş karşılayıp Yahudi devletinin daha fazlasını beklemesi gerektiğini belirtti. İnternet üzerinden saldırıları övdü.

Mısır:

Mısır Dışişleri Bakanı, sivillere karşı şiddeti kınadığını belirtti ve İsrail'in Gazze'ye karşı operasyonlarını hemen durdurmasını önerdi.

Saldırılardan sonra İsrail, Mısır'a Sina yarımadasına asker göndermesi için izin verdi. Bu iki ülkende üzerinde anlaşığı İsrail-Mısır barış anlaşmasındaki Sina yarımadasının askersiz alan olması kuralını çiğneyen bir girişim oldu.

Haaretz'e göre, İsrail Güvenlik Kuvvetlerinin soruşturması büyük bir tedirginlik kaynağıydı. Şin Bet'in uyarılarından sonra bölgeye çok sayıda asker aktarıldı fakat alarm durumları zamanla azaldı ve saldırganlara saldırmaları gereken yeri bulmalarına olanak sağladı. Şit Bet'in uyarılarına rağmen saldırıların sabahı yolun kapatılmaması bir muhakeme hatası olarak görüldü fakat Kurmay Başkanının ve savunma bakanının teröristler hala alandayken orada bulunmaları, büyük bir güvenlik hatası olarak görüldü.

2014 İsrail-Gazze çatışması

75 asker ve 8 sivil ve 1 yabancı çalışan öldü 1.000 asker ve 32 sivil yaralı 2 asker Kayıp (İsrail İddiası) 180 asker ve 15 sivil öldü 590 asker ve 1.090 sivil yaralı 3 asker esir 2 Esir Asker Öldü (Hamis İddiası)

2.110 ölü ve 10.750 yaralı (%80'i siviller)

1.437 ölü 8.300 yaralı (Gazze Sağlık Bakanlığı)

528 ölü (200'i sivil, 156 militan, 172 bilinmeyen) (ITIC)

857 ölü (649 sivil, 122 militan, 86 bilinmeyen) (OCHA)

330 militan öldürüldü 178'i yakalandı (İsrail Savunma Kuvvetleri)

2014 İsrail-Gazze çatışması ya da İsrail hükûmetinin ifade ettiği adla Koruyucu Hat Operasyonu (Mivtza' Tzuk Eitan), İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF)'nin 8 Temmuz 2014'te

Gazze Şeridi'ne yönelik başlattığı kara, hava ve deniz operasyonlarını içeren askerî harekât¹⁶.

Hamas militanları tarafından 3 İsraili gencin kaçırılıp öldürülmesi sonucu İsrail Savunma Kuvvetleri militanların liderlerini tutuklamak için kardeş koruyucusu opreasyonunu yürüttü. Hamas, İsrail'e roketler atmasıyla 7 haftalık çatışma başlamış oldu. İsrail darbeleri, Filistin'in roket saldırılarıyla ve kara harekâtıyla 1000'lerce insanın ölümüne sebep oldu ve bunların büyük bir kısmı Gaza'da yaşayan Filistinliler oldu.

Çocuk Ve Sivillere Yönelik Saldırıları

Şucaie'de yirmi sivil, Hamas'a karşı protesto yaparken öldürüldü. Birkaç gün sonra, Hamas yemek dağıtım sırasında çıkan çatışmada iki Gazzeliyi öldürdüğünü ve on sivilde yaraladığını rapor etti.

IDF'in 31 Temmuz'da verdiği raporlara göre, 280'den fazla Hamas roketi arızalı olduğundan Gazze sınırları içine düşmüştür. Bu roketlerin düştüğü yerlerin içinde Al-Shifa Hastanesi ve Al-Shati göçmen kampı bulunmaktadır. En az 11 kişi ölmüş ve düzinelerce kişiyi yaralamıştır. Hamas bu haberleri yalanladı fakat Filistin kaynaklarına göre çok sayıda Hamas roketi sonunda Gazze sınırları içine düşmüş ve çok sayıda sivil bu sebepten öldürüldü ya da yaralandı. Amnesty International'ın verdiği rapora göre, 28 Temmuz'da Shati göçmen kampına düşen füze 13 sivilin ölümüne sebep olmuştu. Bu füzenin sorumlusu Filistin füzesi olmasına rağmen Filistin, İsrail roketlerinin vurduğunu ilan etti¹⁷.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Navi Pillay, Hamas militanlarının "okullarda ve hastanelerde ya da nüfusu yüksek bölgelerde roket bulundurmaktan" dolayı uluslararası insan haklarının suistimalinden suçladı. Birleşmiş Milletler, Hamas'ın Gazze'deki sivil toplumu canlı kalkan olarak kullanmasını kınadı.

28 Temmuz tarihinde Fransız Haber Ajansı bir İsrail tankının bir çocuğu hedef aldığını açıklamış, saldırılarda havadan ve karadan İsrail saldırılarının hedefi olan Filistinli yaralı sivillerin tedavi gördüğü Şifa Hastanesi İsrail Savunma Kuvvetleri tarafından 29 Temmuz tarihinde bombalanmış, 10'dan fazla çocuk hayatını kaybetmişti. İsrail saldırıları sonucunda Gazze'de sağlık hizmetleri durma noktasına gelmiş, hastanelerde ilaç ve tıbbi malzeme eksikliği giderek artmakta, saldırılarda yaralanan ancak hastaneye getirilen yaralılar yaşamını

¹⁶ Dr. Mehmet Korkut Aydın, Türkiye Ekseninde Ortadoğu (1918-1991), Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s.181-182.

¹⁷ M. Ali Duran, Filistin Taksim Planı İngiliz Manda İdaresinin Sona Ermesinin Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerine Yansımaları, İsrailiyat, Cilt 1, Sayı 8, 2021, s.50.

kaybetmektedir¹⁸.

Elektrik Santralinin Bombalanması ve Şucaiyye Katliamı

İsrail Hava Kuvvetleri tarafından düzenlenen, Gazze'deki hükûmet ve camileri de hedef alan saldırılardan birinde de Gazze'deki hayati önem arz eden tek elektrik santrali 19 Temmuz tarihinde bombalanmıştır.

Gazze'nin Şucaiyye mahallesine rastgele açılan ateş sonucu 72 Filistinli sivil öldü. 420 kişinin yaralandığı katliamda, Uluslararası Kızılhaç Örgütü'nün ölü ve yaralıların çıkarılması için İsrail ordusu'nun onayı ile saat 13.30'da başlayan 2 saatlik ateşkes, 15.30 sona erdi.

20 Temmuz tarihinde Gazze'ye yönelik süren İsrail saldırılarında 378 Filistinli yaşamını yitirirken 2 bin 685 yaralı olduğu bildirildi. Eski Filistin hükûmeti sağlık bakanlığı sözcüsü Eşref el Kudra, İsrail Hava Kuvvetleri tarafından 21 Temmuz tarihinde hedef alınan bir hastanede en az dört Filistinli'nin hayatını kaybettiğini söyledi. El Kudra, olayda 16 kişinin de yaralandığını belirtti.

27 Temmuz tarihinde iki taraf için geçerli 12 saatlik ateşkes ilan edildi. Fakat İsrail ateşkesin üzerinden 2 saat geçtikten sonra ateşkesi ihlal edip kara saldırısına devam etti. İsrail'in attığı füzelerden 40 kişi daha öldü.

İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarını kınamak ve Filistinliler'e İsrail'in düzenlediği saldırılara karşılık destek vermek için birçok ülkenin başkentinde protestolar düzenlendi.

Uluslararası Tepkiler:

Birleşmiş Milletler Birleşmiş Milletler - BM Cenevre Ofisi'nden yapılan yazılı açıklamada, Doğu Kudüs dahil işgal altındaki Filistin topraklarındaki insan hakları durumunun görüşüleceği bildirildi.

Katar Katar - Katar Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Şeyh Hamad bin Casim el Sani, İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarının cezasız kalmamasını istedi.

Mısır Mısır - Mısır Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Yasir Ali, Arap Birliği'ne İsrail'in saldırılarına yönelik caydırıcı karar alınması çağrısında bulunmuş, Mısır Cumhurbaşkanının siyasi danışmanı Muhammed Seyfüdevle de İsrail'in Gazze saldırısının, "Gazze'den önce Mısır'a yöneltmiş bir darbe" olduğunu belirterek, saldırıların kabul edilemez olduğunu belirtmiş, "İsrail'in saldırısı Mısır devrimini ve Mısır Cumhurbaşkanı Mursi'nin popülaritesini

¹⁸ Nigâr Neşe Kemiksiz, Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları, Journal Of Awareness, cilt 3, sayı 3, 2018, s.133.

zedelemek istiyor. İsrail, fiziki olarak Ahmed el-Caberi'ye, manevi olarak Mursi'ye suikast düzenlemiştir" dedi¹⁹.

Pakistan Pakistan - Pakistan'da, İsrail'in Gazze saldırılarında hayatını kaybeden Filistinliler için 1 günlük yas ilan edildi. Tunus Tunus - Tunus Cumhurbaşkanlığı'ndan yapılan yazılı açıklamada İsrail'in Gazze'de sivil halka ve Filistin direniş gruplarına karşı düzenlediği saldırıları kınandı.

Türkiye Türkiye - Türkiye'de saldırılardan dolayı yurt genelinde 3 günlük ulusal yas ilan edildi. Türkiye Başbakanı Yardımcısı Bülent Arınç saldırılarla ilgili olarak "İsrail'in Filistin halkına karşı uyguladığı bu acımasız ve topluca cezalandırmanın ulaştığı noktada katliamı lanetliyoruz." dedi. Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu İsrail'in kara harekâtı öncesi yaptığı açıklamada "İsrail'in hava saldırılarıyla işlediği insanlık dışı cinayetlerin ardından şimdi de Gazze'ye kara harekâtı başlatmış olmasını lanetliyoruz" demiş, Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan İsrail tarafından gerçekleştirilen saldırıları Nazi Almanyası'na benzetmiş, İsrail'i "devlet terörü" yapmakla suçlamıştır. Eski Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül İsrail'in Filistinliler'e yönelik saldırılarına ilişkin "İsrail'i bir kez daha ikaz ediyorum. Bu saldırganlığı ve bu tırmanmayı durdurmazsa çok daha büyük olaylar doğuracaktır" demiştir. Ayrıca İsrail'in Filistinliler'e yönelik saldırıları TBMM'de kınanmıştır²⁰.

2021 Filistin-İsrail çatışmaları

6 Mayıs 2021 - 21 Mayıs 2021'de İsrail, Filistin, Lübnan, Ürdün, Suriye, Kudüs, Aşkelon, Tel Aviv, Hayfa, Lod, Batı Şeria, Gazze'de başlamıştır. Bu çatışmaların sebepleri arasında İsrail Yüksek Mahkemesi'nin Şeyh Cerrah'ta oturan bazı Filistinli ailelerin zorla tahliyesine hükmetmesi olmuştur.

2021 Filistin-İsrail çatışmaları, 6 Mayıs 2021'de İsrail Yüksek Mahkemesinin Kudüs'ün Şeyh Cerrah Mahallesinde oturan bazı Filistinli ailelerin evlerinden zorla çıkarılmasına ve başka bir yere yerleştirilmesine karar vermesi üzerine başlayan, ardından Mescid-i Aksa'daki Filistinlilere orantısız müdahale sonrası başlayan protestolarla büyüyen ve

¹⁹ Sonia Sultanzada, 1948 Arap- İsrail Savaşı: Tarafların Askeri Gücü Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2021, s.53.

²⁰ Osman Yalçın, 1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı, Akademik Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 5, 2021, s.89.

daha sonra karşılıklı saldırılara dönüşerek devam eden çatışmalar bütünü²¹.

İsrail'in Doğu Kudüs'ü işgal ettiği 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı'nın yıl dönümününü İbrani takvimine göre bazı Yahudiler tarafından "Kudüs Günü" olarak kutlandığından ve bu kutlamaların 2021 yılında 9-10 Mayıs tarihlerine denk gelmesi nedeniyle bir grup Yahudi tarafından Mescid-i Aksa'ya baskın çağrıları yapıldı. Ancak aynı tarihlerde Müslümanlar içinde Ramazan Ayı gerçekleşmekteydi. Daha sonra sabah namazını Doğu Kudüs'ün "Eski Şehir" bölgesinde yer alan Mescid-i Aksa'da kılan binlerce Filistinli tekbirler getirerek protesto yürüyüşü gerçekleştirmiş, Harem-i Şerif'in bazı noktalarına barikatlar kurmuştur. İsrail Hükûmeti tarafından protestolara izin verilmeyeceği söylenmiş, İsrail polisi, Filistinlilere göz yaşartıcı gaz, plastik mermi ve ses bombalarıyla müdahale etti²².

10 Mayıs 2021 tarihinde Mescid-i Aksa ve çevresinde İsrail Polisi'nin Filistinlilere polis şiddeti ile orantısız müdahale sırasında cami avlusundaki ağaçlardan biri alev aldı. Olay sırasında ağlama duvarı önünde bulunan bir grup Yahudi çıkan yangını şarkılar söyleyerek kutladı. İsrail parlamentosunun Filistinli vekillerinden Aymen Odeh, bir grup İsrailinin yangını izleyişini sosyal medya hesabından aktardı. Mescid-i Aksa, 1969 yılında da "Tanrı'nın Kilisesi" isimli tarikata mensup Avustralyalı Hristiyan Denis Michael Rohan tarafından kundaklanmıştı.

Hamas'ın durumu protesto amacıyla hedef gözetmeksizin attığı yüzlerce füzeye misilleme yapmak isteyen İsrail, 10 Mayıs 2021'de Gazze şeridinde sivil veya Hamas üyesi ayırmadan hava saldırıları başlattı. Dokuzu çocuk 24 Filistinli öldürüldü, 103'ü yaralandı. Adı Muhammed Abdullah Fayyad olan bir Hamas komutanı da öldürüldü. İsrail ordusu Gazze ve çevresine yönelik hava saldırılarında 15 Hamas üyesini öldürdüğünü iddia etti. Ancak bu, yalnızca bir Hamaslının öldüğünü bildiren Filistinli yetkililer tarafından doğrulanmadı. 15 mayısta Gazze'deki basın kuruluşlarının ve Associated Press (AP) ile Al-Jazeera'nın da ofislerinin bulunduğu 12 katlı bina İsrail Hava Kuvvetleri'ne ait F-16'lar tarafından binada Hamas'ın askeri varlıklarının bulunduğu gerekçesiyle vuruldu. Ağır hasar bina yıkıldı. 10 Mayısta başlayan çatışmalarda Gazze genelinde İsrail Hava Kuvvetleri'nin hava saldırıları sonucu en az 58 çocuk öldü, yüzlerce çocuk da yaralandı. İsrail ordusunun Gazze'de gerçekleştirdiği hava saldırıları sonrası UNICEF, "çocuklara yönelik şiddetin durması"

²¹ Yusuf Yıldırım, İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt 18, Sayı 41, 2021, s.3860.

²² Yusuf Koğ, Türkiye İsrail İlişkileri (1990-2000), Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi, Sayı 12, 2021, s.215.

çağrısında bulundu²³.

İsrail'in Kara Harekati

İsrail Hava Kuvvetleri tarafından bombalanan sivil yerleşim alanı. 13 mayısta İsrail ordusu Gazze'ye kara harekâtı başlattığını duyurdu. İsrail ordusu kara harekâtı açıklamasını saatler sonra geri çekti. Kamuoyunda, İsrail ordusunun bu açıklamayla Hamas üyelerini Gazze Şeridi tünellerine çekip ardından hava saldırıları düzenlediği şekilde yorumlandı.

Hamas'ın roket saldırılarına karşı İsrail ordusunun kullandığı Demir Kubbe savunma sistemleri. İsrail Hava Kuvvetleri tarafından Gazze merkezinde bulunan "Gazze kulesi"ne hava saldırısı düzenlemesi sonrası Hamas Gazze'deki kule binasına düzenlenen saldırılara cevaben İsrail'e 130 roket fırlattığını duyurdu. İsrail ordusu ise Gazze sınırına askeri sevkiyatını sürdürdü. İsrail Savunma Kuvvetleri ise 6 Mayıs'tan bu yana Gazze'den İsrail'e 1600'den fazla roket atıldığını iddia etti. 10 Mayıs'ta Hamas, Gazze'den İsrail'e 150'den fazla roket attı. İsrail Savunma Kuvvetleri, Kudüs ve Beyt Şemeş'e yedi roket atıldığını ve birinin durdurulduğunu söyledi. Bir İsrail sivil aracına da tanksavar füzesi ateşlendi ve sürücüyü yaraladı. 11 Mayıs'ta Hamas ve İslami Cihad İsrail evlerine roket atmaya devam etti. 41 İsraili Aşdod ve Aşkelon'da roketlerin evlerini vurması ve bir okula çarpması sonucunda yaralandı. Çin, Norveç ve Tunus 14 Mayıs'ta Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplantısı talep ederken, ABD itiraz etti. Konsey iki kez özel olarak toplandı, ancak ABD'nin itirazları üzerine bir bildiriye mutabakata varamadı. 12 Mayıs'ta İsrail-Filistin İşleri ve Basın ve Kamu Diplomasisi Müsteşar Yardımcısı Hady Amr'ın bölgeye "derhal" gönderileceği açıklandı²⁴. Mısır, Katar ve Birleşmiş Milletler'in ateşkes çabaları şimdiye kadar hiçbir ilerleme belirtisi göstermedi. 13 Mayıs'ta Hamas, saldırıları 'karşılıklı temelde' durdurmaya hazır olduğunu belirterek ateşkes teklifinde bulundu. Netanyahu kabinesinin teklifi reddettiğini bildirdi. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri António Guterres, Ramazan ayının sonunu belirten İslami bir bayram olan Ramazan Bayramı'na atıfta bulunarak "Bayram ruhuna saygı nedeniyle" derhal ateşkes çağrısında bulundu. Hady Amr, 16 Mayıs'taki Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplantısı öncesinde "sürdürülebilir bir sükunete" nasıl ulaşılabileceği konusundaki görüşmeler yapmak için Tel Aviv'e geldi. 16 Mayıs'ta ABD Başkanı Joe Biden, Başbakan Benjamin Netanyahu ve Başkan Mahmud Abbas ile telefon görüşmeleri yaptı. Bir hafta içinde

²³ Remzi Çetin, İsrail Siyaseti ve Yahudi Solu, Nobel Yayınları, İstanbul, 2022, s.101-104.

²⁴ Özge Özkoç, İsrail'in Batı Şeria'daki Yerleşimci Politikası ve ABD'nin Filistin Sorununa İlişkin Barış Girişimleri: İki Devletli Çözüm Mümkün Mü? Akademik Bakış Dergisi, Cilt 15, Sayı 19, 2021, s.322-323.

gerçekleştirilen üçüncü Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi acil toplantısının ardından, ABD'nin derhal ateşkes çağrısı yapan ortak bir bildiriye bir kez daha engellediği bildirildi. 9 Mayıs 2021'de İsrail Yüksek Mahkemesi, Başsavcı Avichai Mandelblit'in müdahalesinin ardından tahliyeye ilişkin beklenen kararı 30 gün erteledi. İsrail Polisi ayrıca Yahudilerin Kudüs Günü kutlamaları için El Aksa meydanına gitmelerini yasakladı. 10 Mayıs'ta İsrail, insani yardım da dahil olmak üzere Kerem Şalom sınır kapısını kapattı²⁵.

İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, İsrail polisinin eylemlerini savundu ve İsrail'in "hiçbir radikal unsurun sükunete zarar vermesine izin vermeyeceğini" söyledi. Ayrıca "Kudüs'te inşaat yapılmaması yönündeki baskıyı kesinlikle reddediyoruz" dedi. İsraili yetkililer, Biden yönetiminden duruma müdahale etmemesini istedi. 10 Mayıs 2021'de Filistin Yönetimi devlet başkanı Mahmud Abbas, "Mübarek El Aksa Camii ve avlularında ibadet edenlere acımasızca fırtına ve saldırının uluslararası toplum için yeni bir meydan okuma" olduğunu açıkladı. Filistin'deki Filistin İslami Cihat Örgütü sözcüsü, İsrail'in "Kudüs'e yönelik saldırıyı başlattığını" söyledi. Bu saldırı bitmezse, ateşkese ulaşmak için diplomatik çabaların bir anlamı yok. Hamas, İsrail hükûmetine ultimatoma verdi ve 11 Mayıs günü saat 02:00'ye kadar camiden güçleri kaldırmazlarsa başka bir roket saldırısı yapacaklarını söyledi²⁶.

İsraili Yahudilerden oluşan büyük bir kalabalık, 10 Mayıs'ta cami yakınında bir yangının etrafında toplandı ve yimakh shemam (yahudilerin düşmanlarına lanet okuma) sloganı attı; IfNotNow kurucu ortağı Simone Zimmerman, onları "Filistinlilere yönelik soykırım düşmanlığı cesaretlendirilmiş ve filtrelenmemiş" olarak gösterdikleri için eleştirdi. Netanyahu 11 Mayıs'ta acil bir güvenlik toplantısı düzenledi ve İsrail'in çeşitli yerlerinde okullar kapatıldı. İsrail Devlet Başkanı Reuven Rivlin Lod'daki ayaklanmaları bir pogrom olarak nitelendirerek kınadı.

Sonuç

Avrupa Birliği Avrupa Birliği her iki tarafı da gerilimi tırmanmamaya çağırdı ve "şiddet ve kışkırtma kabul edilemez ve her taraftan failer sorumlu tutulmalıdır" dedi. Birleşmiş Milletler Birleşmiş Milletler İsrail'in tüm planlanan tahliyeleri iptal etmesini ve

²⁵ Yusuf Yıldırım, İsrail-Filistin Sorununda İki devletli Çözüm Arayışları, Uluslararası Toplum Araştırmaları Derigisi, Cilt 18, No 41, 2021, s.3873-3875.

"güç kullanımında maksimum kısıtlama" kullanmaya çağırıldı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi konuyu görüşmek üzere 10 Mayıs'ta kapalı oturum için toplandı.

Arap Birliği Arap Birliği 11 Mayıs'ta acil bir çevrimiçi toplantı yaptı. Arap Birliği Genel Sekreteri Ahmed Aboul Gheit, İsrail'in Gazze'ye yönelik hava saldırılarını "gelişigüzel ve sorumsuz" olmakla kınadı. İslam İşbirliği Teşkilatı İslam İşbirliği Teşkilatı 11 Mayıs'ta İsrail'i kınadı ve Filistin'e desteğini yineledi. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nden savcı Fatou Bensouda 12 Mayıs 2021'de artan şiddet ve savaş suçlarının işlenme olasılığı konusunda endişeli olduğunu söyledi.

Arjantin Arjantin Dışişleri Bakanlığı; hem İsrail güvenlik güçlerinin aşırı güç kullanması, hem de Hamas'ın İsrail topraklarına roket fırlatması gerekçesiyle kınama bildirisi yayınladı. Ayrıca endişelerini dile getirdi ve her iki tarafı da gerilimi tırmandırmamaya çağırıldı. Avustralya Avustralya Dışişleri Bakanı Marise Payne 12 Mayıs'ta şiddete ilişkin endişelerini dile getirdi ve her iki tarafı sükunete kavuşturmaya çağırıldı. Bahreyn Bahreyn Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada İsrail güvenlik güçlerinin Filistinliler'e müdahale edilmesi kınandı.

Birleşik Arap Emirlikleri Birleşik Arap Emirlikleri'nden yapılan açıklamada ise işgal altındaki Doğu Kudüs'teki şiddet olaylarından endişe duyulduğu açıklandı. Ermenistan Ermenistan Dışişleri Bakanlığı 11 Mayıs'ta çatışmalarla ilgili "derin endişesini" dile getirerek, "ilgili tüm tarafları gerginliği azaltmak ve siviller arasında gelecekte ölümleri önlemek için itidal göstermeye" çağırıldı. Kanada Kanada Dışişleri Bakanı Marc Garneau 9 Mayıs'ta "gerilimlerin derhal hafifletilmesi ve tüm tarafların herhangi bir tek taraflı eylemden kaçınması" çağrısında bulundu. Fas Fas Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada saldırılardan endişe duyulduğu, Kral Muhammed'in ihlallerin gerilimi arttıracaklarını değerlendirdiği söylendi. Pakistan Pakistan Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada "İsrail işgal güçlerince Mescid-i Aksa'da ibadet edenlere yönelik saldırıyı şiddetle kınıyoruz" denildi. Rusya Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada "Doğu Kudüs'te sivillere yönelik saldırıyı kararlılıkla kınıyoruz. Yaşanan gelişmeler Moskova'da derin bir endişeyle karşılandı. Tüm tarafları şiddeti tırmandıracak adımlardan kaçınmaya çağırıyoruz." denildi. Sudan Sudan Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan yazılı açıklamada İsrail hükûmetine barış görüşmelerinin yeniden başlatılması olasılığına gölge düşürecek tek taraflı adımlardan

²⁶ 0Alon Ben Meir, Reconciling The Arab Initiative With Israel's Core Requirements For Peace,2008 <https://americandiplomacy.web.unc.edu/2008/07/reconciling-the-arab-initiative-with-israels-corerequirements-for-peace/>, (Erişim Tarihi: 01.01.2024).

kaçınması çağrısı yapıldı.

Türkiye Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan İstanbul'da düzenlenen bir etkinlikte Müslüman ülkeleri ve uluslararası toplumu İsrail'e karşı adımlar atmaya çağırması, "Zalim İsrail, terör devleti İsrail, Kudüs'teki Müslümanlara acımasızca ve etik olmayan bir şekilde saldırıyor" demiştir. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, "Hiçbir kutsala saygısı olmayan İsrail'in ilk kiblemiz Mescid-i Aksa'ya yönelik saldırılarını şiddetle kınıyorum." dedi. TBMM Başkanı Mustafa Şentop, 8 Mayıs'ta İsrail polisinin Mescid-i Aksa'da sivillere saldırmasına ilişkin, "Bu gece, Mescid-i Aksa'da, namaz kılan cemaate saldırı açık bir devlet terörüdür. Şiddet ve zulüm eken barış ve huzur biçemez. Mescid-i Aksa'daki terörü lanetliyorum.", 10 Mayıs'taki hava saldırılarına ilişkin ise "İşgalci İsrail tam anlamıyla bir devlet terörü uyguluyor. İsrail savaş uçaklarının Kuzey Gazze'ye düzenlediği saldırıda 3 çocuk öldü. Birleşmiş Milletler ve tüm dünya yine sessiz. Herkes sussa da, biz, Türkiye olarak hiçbir zaman susmayacağız" dedi. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu İsrail güvenlik güçlerinin orantısız müdahalesi için "Bu vahşete ses çıkarmayanlar Orta Doğu Barış Sürecinden bahsetmesin. Filistinli kardeşlerimizin sesi olmaya, haklarını savunmaya devam edeceğiz!" dedi. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun yaptığı açıklamada "Filistinlilere yönelik işgal ve şiddet politikasını endişeyle takip etmekteyiz. İsrail'in kutsallarımıza saldırması asla kabul edilemez. Bugün, ilk kiblemiz Mescid-i Aksa'ya ses bombalarıyla gerçekleştirilen baskını şiddetle telin ediyoruz" demiş, Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın, "İsrail işgal güçleri Mescid-i Aksa'yı derhal terk etmelidir. Bu menfur ve pervasız saldırılar derhal durmalıdır" demiş, 10 Mayıs'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) grubu bulunan 5 parti, ortak bildiriyle İsrail'i kınadı.

Ürdün Ürdün Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Dayf el-Fayiz "Harem-i Şerife yapılan baskının ve barış içinde ibadet edenlere yönelik saldırının, açık bir ihlal ve barbarca bir davranış" dedi. Vatikan Vatikan, Papa Francis, 9 Mayıs'ta Regina caeli konuşmasında Kudüs'te barış ve çatışmaların sona ermesi çağrısında bulundu. 9 Mayıs'ta İngiltere Müslüman Derneği, İsrail'in saldırılarına karşı Londra, Manchester, Birmingham ve Bradford'da protestolar düzenledi. 10 Mayıs'ta binlerce Ürdünlü Amman'daki İsrail büyükelçiliğinin önünde protesto düzenledi. 10 Mayıs'ta binlerce Türk, Suriyeli ve Filistinli İstanbul'da İsrail konsolosluğunun önünde protesto düzenledi. Protestocular, ellerinde Filistin ve Türk bayraklarıyla toplandı, "Türk ordusu Gazze'ye!" benzeri sloganlar attı. 11 Mayıs'ta, Cape Town'da yüzlerce Güney Afrikalı, Filistin yanlısı bir protesto düzenledi. 11 Mayıs'ta yüzlerce

protestocu Brighton'da Filistin yanlısı bir grup protesto düzenledi. Manhattan'da İsrail yanlısı ve Filistin yanlısı protestocular 11 Mayıs'ta çatıştı. 11 Mayıs günü öğleden sonra Washington, DC'de Anayasa Caddesi'nde Filistin yanlısı bir gösteri düzenlendi. Amerikan-İslam İlişkileri Konseyi (CAIR), 11 Mayıs'ta Washington D.C.'deki Dışişleri Bakanlığı önünde Filistin yanlısı bir protesto düzenledi. Protestoya Temsilciler Rashida Tlaib ve Andre Carson katıldı.

Bir İngiliz kampanyası olan "El Aksa Dostları", parlamento üyelerine en az 45.000 e-posta gönderdi ve organizatör İsmail Patel tarafından "ezildiğini" söyledi ve "İngiltere'nin önde gelen siyasi partilerinin liderlerinin" gösterdiğini "söyledi. Kudüs'ün El-Aksa Camii ve Şeyh Jarrah mahallesindeki krizde büyük ölçüde sessizliğini koruyan, kamuoyundan uzak duruyor ". 14 Mayıs günü Tokyo'da Müslüman öğrenciler, Budist rahipler ve Hristiyan Barış Ağı temsilcileri ortak bir yürüyüş düzenledi. Yürüyüşte "Öldürme, daha fazla savaşma" sloganları atıldılar.

Kaynaklar

Rose MISHAAN, "Recent Events in Gaza", Hastings Int'l & Comp. L. Rev., Sayı 32, 2009.

Suna Ercan, "İsrail'de Arap Azınlığın Kimlik Sorunu", Avrasya Dosyası, İsrail özel sayısı, Cilt. 6, Sayı. 1, İlkbahar 2000.

Amnesty International, Israel/Gaza: Operation "Cast Lead": 22 Days of Death and Destruction, <http://www.amnesty.org/en/library/info/MDE15/015/2009/en> (28.12.2009); Ahmet Emin Dağ, "İşgalin mağduru Filistin ekonomisi" Çerçeve, 2008, s. 134-138

Human Rights Watch, Israel/Gaza: Israeli Military Investigations not Credible, 23 Nisan 2009, <http://www.hrw.org/en/news/2009/04/23/israelgaza-israeli-military-investigation-notcredible> (21 Aralık 2009)

Russell Buchan, The International Law Of Naval Blockade And Israel's Interception Of The Mavi Marmara, Netherlands International Law Review, Cilt 58, Sayı 2, 2011.

Douglas Guilfoyle, The Mavi Marmara Incident And Blockade In Armed Conflict, British Yearbook Of International Law, May 2011.

Russell Buchan, The Palmer Report And The Legality Of Israel's Naval Blockade Of Gaza, International And Comparative Law Quarterly, Cilt 61, Sayı 1, 2012.

Norman G. Finkelstein, Torpedoing the Law: How the Palmer Report Justified Israel's Naval Blockade of Gaza, Insight Turkey, Cilt 13, Sayı 4, 2011, s. 11-29.

The Military Advocate General's Corps (MAG), Interception of the Gaza Flotilla-Legal Aspects, <http://www.mag.idf.il/592-4071-en/Patzar.aspx> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2024).

Israel Ministry of Foreign Affairs, The Gaza Flotilla and the Maritime Blockade of Gaza-Legal Background, 31 Mayıs 2010, <http://www.mfa.gov.il/MFA/>

Government/Law/Legal+Issues+and+Rulings/Gaza_flotilla_maritime_blockade_Gaza-Legal_background_31-May-2010.htm (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2024).

David R. Francis; What Aid Cutoff to Hamas would Mean, The Christian Science Monitor, 27 Şubat 2006, <http://www.csmonitor.com/2006/0227/p17s01-cogn.html> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2024)

WikiLeaks: Israel Aimed to Keep Gaza Economy on Brink of Collapse, 5 Mayıs 2011, <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/wikileaks-israel-aimed-to-keep-gaza-economy-on-brink-of-collapse-1.335354> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2024)

Sedat Kızıloğlu, İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2012.

Zafer Balpınar, İsrail Perspektifinden İki Devletli Çözüm, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.

Sevda Örucü, Yahudi Diasporası'nın Filistin'e Göçü Ve İsrail Devleti'nin Kuruluşu, Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 2018, s.223

Mehmet Korkut Aydın, Türkiye Ekseninde Ortadoğu (1918-1991), Berikan Yayınevi, Ankara, 2019.

M. Ali Duran, Filistin Taksim Planı İngiliz Manda İdaresinin Sona Ermesinin Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerine Yansımaları, İsrailiyat, Cilt 1, Sayı 8, 2021, s.50.

Nigâr Neşe Kemiksiz, Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları, Journal Of Awareness, cilt 3, sayı 3, 2018.

Sonia Sultanzada, 1948 Arap- İsrail Savaşı: Tarafların Askeri Gücü Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Osman Yalçın, 1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı, Akademik Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 5, 2021.

Yusuf Yıldırım, İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt 18, Sayı 41, 2021.

Yusuf Koğ, Türkiye İsrail İlişkileri (1990-2000), Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi, Sayı 12, 2021.

Remzi Çetin, İsrail Siyaseti ve Yahudi Solu, Nobel Yayınları, İstanbul, 2022.

Özge Özkoç, İsrail'in Batı Şeria'daki Yerleşimci Politikası ve ABD'nin Filistin Sorununa İlişkin Barış Girişimleri: İki Devletli Çözüm Mümkün Mü? Akademik Bakış Dergisi, Cilt 15, Sayı 19, 2021.

Yusuf Yıldırım, İsrail-Filistin Sorununda İki devletli Çözüm Arayışları, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt 18, No 41, 2021.

Alon Ben Meir, Reconciling The Arab Initiative With Israel's Core Requirements For Peace,2008 <https://americandiplomacy.web.unc.edu/2008/07/reconciling-the-arab-initiative-with-israels-corerequirements-for-peace/>, (Erişim Tarihi: 01.01.2024).

**İSRAİL DEVLETİNİN KURULUŞU VE BÜYÜYEN YAYILMACI
POLİTİKALARI**

*Sema KURT
**Adem KURT
*** Ömer CERAN
****Mürsel ÖZTÜRK
***** İbrahim ELMAS
***** Özden Gider ELMAS

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :29.11.2023
Makale Kabul Tarihi :05.01.2024
Atf Bilgisi:

Sema Kurt, Adem Kurt, Ömer Ceran, Mürsel Öztürk, İbrahim Elmas, Özden Gider Elmas, “İsrail Devletinin Kuruluşu Ve Büyüyen Yayılmacı Politikaları”, *International Journal of Eastern Mediterranean Studies*, Vol. 2, Issue: 1, 2024, ss. 110-137.

Özet

1948’de kurulan İsrail, kurulmadan önce büyük bir katliam ve soykırımın mağduru olarak lanse edilmek suretiyle dünya politik arenasına devlet kurumu olarak girmeye muvaffak oldu. Yurtsuz bir millet, yurdu olan bir milletin topraklarına çöktü veya çöktürüldü. İsrail’in bu şekilde sözde vaad edilmiş topraklarına döndüğü iddiası kısa bir süre sonra çevre devletler için nasıl bir büyük tehdit olduğunu da ortaya çıkarmıştır. İsrail 1948’den 1983’e kadar Batılı devletlerin güdümünde sürdürülen bir katliamlar ve yok ediş zincirinin mümessili olurken, daima ön plana antisemitizm ve Holokost iddialarını çıkarmıştır. Oysaki kendi yapmış olduğu soykırım ve katliamları perdelemek amacıyla ortaya atılan bu iddialar Avrupa ve Amerika kamuoyu tarafından adeta üç maymunun oynandığı bir dünyayı gündeme taşımıştır.

Bu makalede İsrail’in Filistin ve çevresinde işlediği insanlık suçları ve soykırımlar, katliamlar ve işgaller süreci üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap, Filistin, İsrail, İşgal, Katliam, Soykırım

Abstract

Founded in 1948, Israel was able to enter the world political arena as a state institution by being presented as the victim of a great massacre and genocide before its establishment. A nation without a homeland collapsed or was forced to collapse on the territory of a nation that had a homeland. The claim that Israel returned to its so-called promised land in this way soon revealed what a great threat it was to surrounding states. While Israel was the representative of a chain of massacres and destruction carried out under the guidance of Western states from 1948 to 1983, it always brought antisemitism and Holocaust allegations to the fore. However, these allegations, which were put forward in order to conceal the genocide and massacres committed by the European and American public, brought to the agenda a world in which three monkeys are being played.

This article will focus on the crimes against humanity, genocides, massacres and occupations committed by Israel in and around Palestine.

* Müdür Yardımcısı, Alparslan ilkokulu, semakurt1977@gmail.com, Orcid: 0009-0001-1300-5244

** Müdür, Mennan Usta Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, akurt1976@gmail.com, Orcid: 0009-0001-9214-1200

*** Müdür, Kırıkhan 5 Temmuz İlkokulu, omerceranokul@gmail.com, Orcid: 0009-0002-3072-7609

**** Müdür, Ömer Asım Aksoy İlkokulu, turkmenoglu69@gmail.com, Orcid No: 0009-0002-6205-4955

***** Müdür, Kırıkhan Cumhuriyet İlkokulu, elmasibrahim78@gmail.com, Orcid: 0009-0006-6034-9281

***** Müdür Yardımcısı, Kırıkhan 5 Temmuz İlkokulu, ozzdennn@gmail.com, Orcid: 0009-0000-1563-3490

Key Words: Arab, Palestine, Israel, Occupation, Massacre, Genocide

Giriş

İsrail, resmi olarak İsrail Devleti, Batı Asya'da bir ülkedir. Kuzeyinde Lübnan, kuzeydoğusunda Suriye, doğusunda Ürdün, güneyinde Kızıldeniz, güneybatısında Mısır, batısında Akdeniz, doğusunda Batı Şeria ve Filistin toprakları ile komşudur. Güneybatı boyunca Gazze Şeridi. Tel Aviv ülkenin mali, ekonomik ve teknolojik merkezidir; hükümet merkezi ise ilan edilen başkent Kudüs'tedir; ancak İsrail'in Doğu Kudüs üzerindeki egemenliği uluslararası alanda tanınmamaktadır.

İsrail, tarihsel olarak Kenan, Filistin veya Kutsal Topraklar olarak bilinen Güney Levant bölgesinde yer almaktadır. Antik çağda, İsrail, Yahuda ve Haşmona Yahudiyesi de dahil olmak üzere birçok İsraili ve Yahudi krallığına ev sahipliği yapıyordu ve Yahudi geleneğinde İsrail Ülkesi olarak anılıyor. Bölge Asurlular, Babilliler, Ahamenişler, Yunanlılar ve Romalılar gibi güçlerin egemenliği altındaydı. Roma yönetimi sırasında Yahudiler Filistin'de azınlık haline geldi. Bölge daha sonra Bizans ve Arap egemenliğine girdi. Orta Çağ'da İslam Halifelikleri, Haçlı Krallığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. 19. yüzyılın sonları, bir Yahudi anavatanının kurulmasını savunan bir hareket olan Siyonizmin yükselişine tanık oldu ve bu sırada Siyonistler Filistin'de toprak satın almaya başladı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti tarafından oluşturulan İngiliz Mandası altında bölgeye Yahudi göçü önemli ölçüde arttı ve bu durum Yahudiler ile Arap çoğunluk nüfusu arasında gerilimlere yol açtı. BM'nin onayladığı 1947 taksim planı bu iki halk arasında bir iç savaşı tetikledi. İngilizler 14 Mayıs 1948'de mandayı kaldırdı ve aynı gün İsrail bağımsızlığını ilan etti¹.

15 Mayıs 1948'de, beş komşu Arap devletinin orduları eski Zorunlu Filistin bölgesini işgal ederek Birinci Arap-İsrail Savaşı'nı başlattı. 1949'daki ateşkes, İsrail'in BM taksim planının öngördüğünden daha fazla bölgeyi kontrol etmesine neden oldu ve eski Manda topraklarının geri kalanı sırasıyla Mısır ve Ürdün'ün, Gazze Şeridi'nin ve Batı Şeria'nın elinde olduğundan, yeni bağımsız bir Arap devleti yaratılmadı. Çatışma çoğu Filistinlinin sınır dışı edilmesi veya kaçmasıyla sonuçlanırken, İsrail Yahudi göçmenleri ve mültecileri bünyesine kattı. 1967 Altı Gün Savaşı, İsrail'in Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki Filistin topraklarının yanı sıra Mısır Sina Yarımadası ve Suriye'deki Golan Tepeleri'ni işgal etmesiyle sonuçlandı. İsrail o zamandan bu yana hem Doğu Kudüs'ü hem de Golan Tepeleri'ni etkili bir şekilde

¹ Mordehay Naor & Dan Giladi, Eretz İsrail beMeah HaAşerim (İsrail Savunma Bakanlığı Yayınevi: Tel Aviv, 1990), s.72-82

ilhak etti ve işgal altındaki topraklarda yerleşimler kurdu; bu eylemler uluslararası hukuka göre yasa dışı sayılıyor. 1973 Yom Kippur Savaşı'ndan bu yana İsrail, Mısır'la, Sina Yarımadası'nın iadesiyle ve Ürdün'le barış anlaşmaları imzaladı ve son zamanlarda birkaç Arap ülkesiyle ilişkilerini normalleştirdi, ancak İsrail-Filistin çatışmasını çözme çabaları başarılı olmadı. İsrail'in modern tarihin en uzun askeri işgalindeki uygulamaları, Filistinlilerin insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle uluslararası kınamalara yol açtı.²

Ülke nispi temsille seçilen bir parlamenter sisteme sahiptir. Başbakan hükümetin başı olarak görev yapar ve İsrail'in tek meclisli yasama organı olan Knesset tarafından seçilir. İsrail, Orta Doğu'nun en gelişmiş ülkesidir ve Orta Doğu ile Asya'nın en zengin ülkelerinden biridir ve 2010'dan beri Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü üyesidir. Orta Doğu'nun en yüksek yaşam standartlarına sahip, 2023 yılı itibarıyla yaklaşık 10 milyonluk nüfusuyla en gelişmiş ve teknolojik ülkelerden biridir. Nominal GSYİH açısından dünyanın 29'uncu, kişi başına düşen nominal GSYİH açısından ise 16'ncı büyük ekonomisine sahiptir.

Homininlerin Afrika'dan İsrail'in bulunduğu Levant'a doğru ilk yayılımları, Ubeidiya tarih öncesi bölgesinde bulunan izlere göre en az 1,5 milyon yıl öncesine dayanırken 120.000 yıl öncesine dayanan Skhul ve Qafzeh homininleri de bunlardan bazılarıdır. Afrika dışında anatomik olarak modern insanın en eski izlerinden biri. Natufian kültürü Güney Levant'ta MÖ 10. binyılda ortaya çıktı, bunu MÖ 4500 civarında Ghassulian kültürü izledi.

"Kenanlılar" ve "Kenanlılar"a ilk atıflar Yakın Doğu ve Mısır metinlerinde görülmektedir (MÖ 2000 civarı) bu nüfuslar siyasi olarak bağımsız, bölgesel temelli şehir devletleri olarak yapılandırıldı. Geç Tunç Çağı'nda (M.Ö. 1550-1200), Kenan'ın büyük bir kısmı, Yeni Mısır Krallığı'na haraç ödeyen vasal devletler kurdu. Geç Tunç Çağı'nın çöküşü sonucunda Kenan kaosa sürüklendi ve Mısır'ın bölge üzerindeki kontrolü çöktü.

İsrail adında bir halk ilk kez M.Ö. 1200 yıllarına tarihlenen eski bir Mısır yazıtı olan Merneptah Steli'nde karşımıza çıkıyor. İsraililerin atalarının, bu bölgenin yerlisi olan eski Semitik konuşan halkları da içerdiği düşünülüyor. Modern arkeolojik kayıtlar, İsrailoğullarının ve kültürlerinin, Yahveh merkezli ayrı bir monolatri ve daha sonra tek tanrılı dinin gelişmesiyle Kenan halklarından ayrıldığını öne sürüyor. İncil İbranicesi olarak bilinen İbranice'nin arkaik bir biçimini konuşuyorlardı. Aynı sıralarda Filistliler güney kıyı

² . Samuel Sager, "Pre-State Influences on Israel's Parliamentary System," Parliamentary Affairs, Vol.25, Issue 1, 1971, s.30-31

ovasına yerleřtiler³.

Modern arkeoloji, Tevrat'taki patrikler, Mısır'dan Çıkış ve Yeşu Kitabı'ndaki fetih hikayeleriyle ilgili anlatının tarihselliğini büyük ölçüde bir kenara atmış ve bunun yerine anlatıyı İsrailoğullarının ulusal miti olarak görmektedir. Bununla birlikte, bu geleneklerin bazı unsurlarının tarihsel kökenleri olduğu görölmektedir.

İsrail ve Yahuda Krallıklarının en eski varlığı, bunların kapsamı ve gücü hakkında tartışmalar var. Birleşik İsrail Krallığı'nın var olup olmadığı belirsiz olsa da,] tarihçiler ve arkeologlar kuzeydeki İsrail Krallığı'nın yaklaşık M.Ö. MÖ 900 ve Yahuda Krallığı yaklaşık olarak M.Ö. MÖ 850. İsrail Krallığı bu ikisinden daha müreffeh olanıydı ve kısa sürede bölgesel bir güce dönüştü. Omride hanedanlığı sırasında Samiriye'yi, Celile'yi, Yukarı Ürdün Vadisi'ni, Şaron'u ve Ürdün'ün büyük bir bölümünü kontrol ediyordu. Başkent Samiriye, Levant'taki en büyük Demir Çağı yapılarından birine ev sahipliğı yapıyordu.

İsrail Krallığı, MÖ 720 civarında Yeni Asur İmparatorluğu tarafından fethedildiğinde yıkıldı. Başkenti Kudüs'te olan Yahuda Krallığı, daha sonra önce Yeni Asur İmparatorluğu'nun, ardından da Yeni Babil İmparatorluğu'nun bağımlı devleti haline geldi. Demir Çağı II'de bölge nüfusunun 400.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. MÖ 587/6'da, Yahuda'daki bir isyanın ardından Kral II. Nebuchadnezzar, Kudüs'ü ve Süleyman Tapınağı'nı kuşattı ve yok etti, krallığı dağıttı ve Yahudiye seçkinlerinin çoğunu Babil'e sürgün ederek Babil esaretini başlattı. Yenilgi Babil Chronicles'da kaydedildi. Ahameniş İmparatorluğu'nun kurucusu Büyük Kiros, MÖ 539'da Babil'i ele geçirdikten sonra, sürgündeki Yahudiye nüfusunun Yahuda'ya dönmesine izin veren bir bildiri yayınladı.

İkinci Tapınağın inşaatı tamamlandı c. MÖ 520. Ahamenişler, MÖ 5. ve 4. yüzyıllar arasında nüfusu 30.000 civarında olan Yehud Medinata eyaleti olarak bölgeyi yönetiyorlardı.

MÖ 332'de Makedonyalı Büyük İskender, Ahameniş İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü seferin bir parçası olarak bölgeyi fethetti. Ölümünden sonra bölge, Coele-Suriye'nin bir parçası olarak Ptolemaik ve Seleukos imparatorlukları tarafından kontrol edildi. Sonraki yüzyıllarda bölgenin Helenleşmesi, Antiochus IV'ün hükümdarlığı sırasında doruğa çıkan kültürel gerilimlere yol açtı ve MÖ 167'deki Maccabean İsyanı'na yol açtı. Sivil huzursuzluk Seleukos egemenliğini zayıflattı ve 2. yüzyılın sonlarında yarı özerk Hasmon Yahudiye Krallığı ortaya çıktı ve sonunda tam bağımsızlığa kavuştu ve komşu bölgelere doğru

³ Samuel Sager, "Pre-State Influences on Israel's Parliamentary System," Parliamentary Affairs, Vol.25, Issue 1, 1971, s.37.

genişledi⁴.

Roma Cumhuriyeti M.Ö. 63'te bölgeyi işgal ederek önce Suriye'nin kontrolünü ele geçirdi, ardından Hasmon İç Savaşı'na müdahale etti. Yahudiye'de Roma yanlısı ve Part yanlısı gruplar arasındaki mücadele, Büyük Herod'un Roma'nın hanedan tebaası olarak görevlendirilmesine yol açtı. MS 6'da bölge Roma eyaleti Judaea olarak ilhak edildi; Roma yönetimiyle yaşanan gerginlikler bir dizi Yahudi-Roma savaşına yol açarak geniş çaplı yıkıma yol açtı. Birinci Yahudi-Roma Savaşı (MS 66-73), Kudüs'ün ve İkinci Tapınağın yıkılmasına ve nüfusun önemli bir kısmının öldürülmesine veya yerinden edilmesine neden oldu.

Bar Kokhba isyanı olarak bilinen ikinci bir ayaklanma MS 132-136 yılları arasında meydana geldi. Başlangıçtaki başarılar Yahudilerin bağımsız bir devlet kurmalarına olanak sağladı, ancak Romalılar büyük güçleri toplayıp isyanı acımasızca bastırarak Yahudiye'nin kırsalını harap etti ve nüfusunu azalttı. Kudüs bir Roma kolonisi (Aelia Capitolina) olarak yeniden inşa edildi ve Judea eyaletinin adı Suriye Palaestina olarak değiştirildi. Yahudiler Kudüs'ü çevreleyen bölgelerden kovuldular ve diasporadaki topluluklara katıldılar. Bununla birlikte, sürekli küçük bir Yahudi varlığı vardı ve Celile onun dini merkezi haline geldi. Yahudi toplulukları da güney El Halil Tepeleri'nde ve kıyı düzlüğünde ikamet etmeye devam etti⁵.

İmparator Konstantin'in Bizans egemenliğine geçmesiyle birlikte, Erken Hıristiyanlık daha hoşgörülü olan Roma Paganizminin yerini aldı. 4. yüzyılda Konstantin'in din değiştirmesiyle birlikte Filistin'deki Yahudi çoğunluğun durumu "daha da zorlaştı". Yahudilere ve Yahudiliğe karşı ayrımcılık yapan bir dizi yasa çıkarıldı ve Yahudiler hem kilise hem de yetkililer tarafından zulme uğradı. Pek çok Yahudi gelişen Diaspora topluluklarına göç etmişti, yerel olarak ise hem Hıristiyan göçü hem de yerel dönüşüm vardı. 5. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Hıristiyan çoğunluk vardı. 5. yüzyılın sonlarına doğru Samiriyeli isyanları patlak verdi, 6. yüzyılın sonlarına kadar devam etti ve Samiriyeli nüfusun büyük oranda azalmasına neden oldu. Sasanilerin Kudüs'ü fethinden ve MS 614'te Herakleios'a karşı kısa süreli Yahudi isyanından sonra, Bizans İmparatorluğu 628'de bölgenin kontrolünü yeniden sağlamlaştırdı. MS 634-641'de Rashidun Halifeliği Levant'ı fethetti. Sonraki altı yüzyıl boyunca bölgenin kontrolü Emevi, Abbasi, Fatımi halifelikleri ve daha sonra Selçuklular ve Eyyubi hanedanları arasında devredildi. Nüfus, takip eden birkaç yüzyıl

⁴ Martin Edelman, "The new Israeli Constitution," Middle Eastern Studies, Vol.36, No.2, April 2000, s.3.

⁵ Samuel Sager, "Pre-State Influences on Israel's Parliamentary System," Parliamentary Affairs, Vol.25, Issue 1, 1971, s. 185-186.

boyunca büyük ölçüde azaldı; Roma ve Bizans dönemlerinde tahmini 1 milyon iken, erken Osmanlı döneminde yaklaşık 300.000'e düştü ve gayrimüslim göçün getirdiği sürekli bir Araplaştırma ve İslamlaşma süreci yaşandı., Müslüman göçü ve yerel dönüşüm. 11. yüzyılın sonu, Kudüs'ü ve Kutsal Toprakları Müslüman kontrolünden alıp Haçlı Devletleri kurmayı amaçlayan Hıristiyan haçlıların papalık onaylı saldırıları olan Haçlı Seferleri'ni getirdi. Eyyubiler, 1291'de Mısır'ın Memluk sultanları tarafından Müslüman yönetimi tamamen yeniden kurulmadan önce haçlıları geri püskürttüler⁶.

Siyonizmin Ortaya Çıkışı Ve Devlet Kurma İddiaları

1516 yılında bölge Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmiş; sonraki dört yüzyıl boyunca Osmanlı Suriye'sinin bir parçası olarak yönetildi. 1660 yılında bir Dürzi isyanı Safed ve Tiberya'nın yıkılmasına yol açtı. 18. yüzyılın sonlarında yerel Arap Şeyh Zahir el-Ömer, Celile'de fiilen bağımsız bir Emirlik kurdu. Osmanlı'nın Şeyh'i bastırma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı, ancak Zahir'in ölümünden sonra Osmanlılar bölgenin kontrolünü yeniden ele geçirdi. 1799'da Vali Cezzar Paşa, Napolyon birliklerinin Akka'ya yönelik saldırısını püskürttü ve Fransızların Suriye hareketinden vazgeçmesine neden oldu. 1834'te, Filistinli Arap köylülerin, Muhammed Ali yönetimindeki Mısır'ın zorunlu askerlik ve vergilendirme politikalarına karşı başlattığı isyan bastırıldı; Muhammed Ali'nin ordusu geri çekildi ve 1840'ta İngilizlerin desteğiyle Osmanlı yönetimi yeniden sağlandı. Kısa bir süre sonra Tanzimat reformları Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde uygulandı.

Yahudi diasporasının varlığından bu yana birçok Yahudi "Zion"a dönmeyi arzuladı. Osmanlı yönetiminin başlangıcından Eski Yishuv olarak bilinen Siyonist hareketin başlangıcına kadar Filistin'deki Yahudi nüfusu bir azınlıktan oluşuyordu ve büyüklükleri dalgalanıyordu. 16. yüzyılda Yahudi toplulukları Dört Kutsal Şehirde (Kudüs, Tiberya, El Halil ve Safed) kök saldı ve 1697'de Haham Yehuda Hachasid 1.500 Yahudiden oluşan bir grubu Kudüs'e götürdü. 18. yüzyılın ikinci yarısında Perushim olarak bilinen Hasidizm karşıtı Doğu Avrupalı Yahudiler Filistin'e yerleşti⁷.

Birinci Siyonist Kongresi (1897)

Birinci Aliyah olarak bilinen Osmanlı yönetimindeki Filistin'e modern Yahudi

⁶ İsrail Hakkında Gerçekler, Kudüs: İsrail Enformasyon Merkezi, 2008, s.75; <http://www.mfa.gov.il/NR/rdonlyres/66876698-4DAB-4A7E-BCC2->

⁷ Avraham Brichta "The New Premier-Parliamentary System in Israel," Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 555, Israel in Transition (Jan., 1998), s. 182.

göçünün ilk dalgası, Yahudilerin Doğu Avrupa'daki pogromlardan kaçmasıyla 1881'de başladı. Ardından gelen 1882 Mayıs Kanunları Yahudilere karşı ekonomik ayrımcılığı artırdı ve yaşayabilecekleri yerleri kısıtladı. Yanıt olarak, bazı aktivistlerinin Bilu ve Zion Aşıkları gibi hareketler kurmasıyla siyasi Siyonizm şekillenmeye başladı. Leon Pinsker, Yahudileri özgürleşmeye teşvik eden Otomatik Özgürlük (1882) broşürünü yayınladı. ulusal bağımsızlık. Theodor Herzl, İsrail topraklarında bir Yahudi devleti kurmayı amaçlayan ve böylece Avrupa devletlerinin sözde Yahudi sorununa bir çözüm sunan siyasi Siyonizm'i kuran kişi olarak tanınır. 130 1896'da Herzl, Der Judenstaat'ı (Yahudi Devleti) yayınladı; ertesini yıl Birinci Siyonist Kongre'ye başkanlık etti. İkinci Aliyah (1904–1914) Kışinev pogromundan sonra başladı; Yaklaşık 40.000 Yahudi Filistin'e yerleşti, ancak neredeyse yarısı sonunda ayrıldı. Hem birinci hem de ikinci göçmen dalgası çoğunlukla Ortodoks Yahudilerden oluşuyordu, ancak İkinci Aliyah kibbutz hareketini kuran sosyalist grupları da içeriyordu. İkinci Aliyah'ın göçmenleri büyük ölçüde ortak tarımsal yerleşimler yaratmaya çalışsa da, bu dönem 1909'da planlanan ilk Yahudi kasabası olarak Tel Aviv'in kuruluşuna tanık oldu. Bu dönem aynı zamanda ilki Bar olmak üzere Yahudi silahlı milislerin ortaya çıkmasına da tanık oldu. - 1907'de Giora. İki yıl sonra, onun yerine daha büyük Hashomer organizasyonu kuruldu⁸.

Filistin'in İşgali Ve İngiliz Mandasının Kuruluşu

1917'de İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, Britanya Yahudi cemaatinin liderlerinden Lord Rothschild'e, İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi " ulusal evi " yaratma niyetinde olduğunu belirten Balfour Deklarasyonu'nu gönderdi.

1918'de, çoğunluğu Siyonist gönüllülerden oluşan bir grup olan Yahudi Lejyonu, İngilizlerin Filistin'i fethine yardım etti. 1920'de bölge, manda sistemi altında İngiltere ve Fransa arasında bölündü ve İngiliz yönetimindeki bölgeye (modern İsrail dahil) Zorunlu Filistin adı verildi. Arapların İngiliz yönetimine ve Yahudi göçüne karşı muhalefeti, 1920 Filistin isyanlarına ve Hashomer'in bir sonucu olarak Haganah (İbranice'de Savunma) olarak bilinen bir Yahudi milis gücünün oluşumuna yol açtı. Irgun ve Lehi paramiliter güçleri daha sonra bölündü. 1922'de Milletler Cemiyeti, Balfour Deklarasyonu'nun Yahudilere verdiği vaadi ve Filistinli Araplara ilişkin benzer hükümleri içeren koşullar altında İngiltere'ye Filistin Mandası'nı verdi. Bölgenin nüfusu ağırlıklı olarak Arap ve Müslümandı; Yahudiler yaklaşık %11'ini, Arap Hıristiyanlar ise nüfusun yaklaşık %9,5'ini oluşturuyordu⁹.

⁸ Samuel Sager ,“Pre-State Influences on Israel’s Parliamentary System,” Parliamentary Affairs, Vol.25, Issue 1, 1971, s.37.

⁹ David Fromkin, Barışa Son Veren Barış, Çev: Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 2004, s. 439-442

Üçüncü (1919–1923) ve Dördüncü Aliyahlar (1924–1929) Filistin'e 100.000 Yahudi daha getirdi. 1930'ların Avrupa'sında Nazizmin yükselişi ve Yahudilere yönelik artan zulüm, çeyrek milyon Yahudinin akınıyla Beşinci Aliyah'a yol açtı. Bu, 1936-39'daki Arap isyanının ana nedeniydi. Araplar arasında ciddi toplumlararası çatışmaların yaşandığı isyan, İngiliz güvenlik güçleri ve Siyonist milisler tarafından bastırıldı. Yüzlerce İngiliz güvenlik personeli ve Yahudi öldürülürken, 5.032 Arap öldürüldü, 14.760'ı yaralandı ve 12.622 kişi gözaltına alındı. Yetişkin erkek Filistinli Arap nüfusunun tahminen yüzde onu öldürüldü, yaralandı, hapsedildi veya sürgüne gönderildi.

İngilizler, 1939 tarihli Beyaz Kitap'la Filistin'e Yahudi göçüne kısıtlamalar getirdi. Dünyanın dört bir yanındaki ülkeler Holokost'tan kaçan Yahudi mültecileri geri çevirirken, Yahudileri Filistin'e getirmek için Aliyah Bet olarak bilinen gizli bir hareket örgütlendi. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Filistin'in toplam nüfusunun %31'i Yahudiydi. Birleşik Krallık kendisini göç kısıtlamaları nedeniyle bir Yahudi isyanıyla karşı karşıya buldu ve Arap toplumuyla sınır seviyelerin üzerinde devam eden çatışmalara maruz kaldı. Haganah, İngiliz yönetimine karşı silahlı mücadelede Irgun ve Lehi'ye katıldı. Aynı zamanda, Holokost'tan sağ kurtulan yüzbinlerce Yahudi, Avrupa'da yok edilen topluluklarından uzakta yeni bir yaşam arıyordu. Haganah, Aliyah Bet adlı bir programla on binlerce Yahudi mülteciyi gemilerle Filistin'e getirmeye çalıştı. Gemilerin çoğu Kraliyet Donanması tarafından durduruldu ve mülteciler Atlit ve Kıbrıs'taki gözaltı kamplarına yerleştirildi¹⁰.

22 Temmuz 1946'da Irgun, İngilizlerin Filistin idari merkezini bombalayarak 91 kişiyi öldürdü. Saldırı başlangıçta Haganah'ın onayını aldı. Bu operasyon, Agatha Operasyonu'na (İngilizler tarafından Yahudi Ajansına yapılan biri de dahil olmak üzere bir dizi baskın) bir yanıt olarak tasarlandı ve Manda döneminde İngilizlere yönelik en ölümcül operasyondur. Yahudi isyanı, İngiliz ordusunun ve Filistin Polis Gücünün bastırmaya yönelik ortak çabalarına rağmen 1946 ve 1947 boyunca devam etti. İngilizlerin Yahudi ve Arap temsilcilerle müzakere yoluyla bir çözüme aracılık etme çabaları da başarısız oldu; çünkü Yahudiler, bir Yahudi devletini içermeyen ve Filistin'in Yahudi ve Arap devletlerine bölünmesini öneren herhangi bir çözümü kabul etmeye isteksizdi. Filistin'in herhangi bir yerinde devlet kurulmasının kabul edilemez olduğunu ve tek çözümün Arap yönetimi altında birleşik bir Filistin olduğunu söyledi. Şubat 1947'de İngilizler, Filistin meselesini yeni kurulan Birleşmiş Milletler'e havale etti. 15 Mayıs 1947'de BM Genel Kurulu, "Filistin sorununa

¹⁰ Mark Tessler, A History of Israeli-Palestinian Conflict, Indiana University Press, Indiana, 1994, s. 164.

ilişkin bir rapor hazırlamak üzere" bir Özel Komite oluşturulmasına karar verdi. Komite Raporu, Britanya Mandası'nın yerine "bağımsız bir Arap Devleti, bağımsız bir Yahudi Devleti ve Uluslararası Vesayet Sistemi kapsamındaki son şehir olan Kudüs Şehri'nin getirilmesini" öngören bir plan önerdi. " Bu arada, Yahudi isyanı devam etti ve Temmuz 1947'de zirveye ulaştı; bir dizi yaygın gerilla baskını, Irgun'un, üç Irgun ajanının planlanan infazına karşı bir koz olarak iki İngiliz çavuşu rehin aldığı Çavuşlar olayıyla sonuçlandı. İnfazların ardından Irgun, iki İngiliz askerini öldürdü, cesetlerini ağaçlara astı ve bir İngiliz askerinin yaralandığı olay yerine bubi tuzağı bıraktı. Olay İngiltere'de büyük tepkiye neden oldu. Eylül 1947'de İngiliz kabinesi, mandanın artık savunulabilir olmaması nedeniyle Filistin'i boşaltmaya karar verdi¹¹.

29 Kasım 1947'de Genel Kurul 181 sayılı Kararı kabul etti. Karara eklenen plan esasen 3 Eylül raporunda önerilen plandı. Yahudi cemaatinin tanınmış temsilcisi olan Yahudi Ajansı, Zorunlu Filistin'in %55-56'sını Yahudilere tahsis eden planı kabul etti. O zamanlar Yahudiler nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturuyordu ve toprağın yaklaşık %6-7'sine sahipti. Araplar çoğunluğu oluşturuyordu ve arazinin yaklaşık %20'sine sahipti; geri kalanı Manda yetkililerinin veya yabancı toprak sahiplerinin elindeydi. Arap Birliği ve Filistin Arap Yüksek Komitesi bunu reddetti, ve başka herhangi bir bölünme planını reddedeceklerini belirtti. 1 Aralık 1947'de Arap Yüksek Komitesi üç günlük grev ilan etti ve Kudüs'te isyanlar çıktı. Durum bir iç savaşa dönüştü; BM oylamasından sadece iki hafta sonra, Sömürge Bakanı Arthur Creech Jones, İngiliz Mandasının 15 Mayıs 1948'de sona ereceğini ve bu noktada İngilizlerin tahliye edileceğini duyurdu. Arap milisler ve çeteler Yahudi bölgelerine saldırırken, çoğunlukla Haganah'ın yanı sıra daha küçük Irgun ve Lehi ile karşı karşıya kaldılar. Nisan 1948'de Haganah saldırıya geçti. Bu dönemde 250.000 Filistinli Arap çeşitli faktörlerden dolayı kaçtı veya sınır dışı edildi.

İsrail Devletinin Kuruluşu Ve Filistin'de İşgal Yılları

14 Mayıs 1948'de, İngiliz Mandası'nın sona ermesinden bir gün önce, Yahudi Ajansı başkanı David Ben-Gurion, Eretz-İsrail'de İsrail Devleti olarak anılacak bir Yahudi devletinin kurulduğunu ilan etti. Bildirge metninde yeni devletin sınırlarına yapılan tek atıf, Eretz-İsrail (İsrail Toprağı) teriminin kullanılmasıdır. Ertesi gün, dört Arap ülkesinin (Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak) orduları, İngiliz Mandası altındaki Filistin'in bazı bölgelerine girerek 1948

¹¹ E. Montet, A. Lods, Tarihte ve Günümüzde Siyonizm ve Yahudilik, Çeviren: Adnan Yazıcı, Öğren Uğurlu, Kemal Demir, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 373

Arap-İsrail Savaşı'nı başlattı. Yemen, Fas, Suudi Arabistan ve Sudan'dan birlikler savaşa katıldı. İşgalin görünürdeki amacı Yahudi devletinin kurulmasını engellemekti; Bazı Arap liderler "Yahudileri denize sürmekten" söz ediyordu. Benny Morris'e göre Yahudiler, işgalci Arap ordularının kendilerini katletme niyetinde olduğundan endişe ediyorlardı. Arap Birliği, işgalin düzeni sağlamak ve daha fazla kan dökülmesini önlemek olduğunu belirtti.

Bir yıl süren çatışmaların ardından ateşkes ilan edildi ve Yeşil Hat olarak bilinen geçici sınırlar oluşturuldu. Ürdün, Doğu Kudüs de dahil olmak üzere Batı Şeria olarak bilinen bölgeyi ilhak etti ve Mısır, Gazze Şeridi'ni işgal etti. BM, 700.000'den fazla Filistinlinin, Arapça'da Nakba ("felaket") olarak bilinen olay nedeniyle sınır dışı edildiğini veya kaçtığını tahmin ediyor. Yaklaşık 156.000 kişi kaldı ve İsrail'in Arap vatandaşı oldu¹².

İsrail, 11 Mayıs 1949'da BM üyesi olarak kabul edildi. İsrail-Ürdün barış anlaşması müzakere etme girişimi, Mısır'ın böyle bir anlaşmaya vereceği tepkiden korkan İngiliz hükümetinin Ürdün anlaşmasına karşı olduğunu ifade etmesinden sonra başarısızlıkla sonuçlandı. devlet. Devletin ilk yıllarında Başbakan David Ben-Gurion liderliğindeki İşçi Siyonist hareketi İsrail siyasetine hakim oldu.

1940'ların sonu ve 1950'lerin başında İsrail'e göç, İsrail Göçmenlik Dairesi ve hükümet dışı sponsorluğundaki Mossad LeAliyah Bet (lafzen, Göçmenlik Enstitüsü B) tarafından desteklendi. İkincisi, Yahudilerin hayatlarının tehlikede olduğuna ve çıkışın zor olduğuna inanılan Ortadoğu ve Doğu Avrupa başta olmak üzere ülkelerde gizli operasyonlara girişti. Mossad LeAliyah Bet 1953'te dağıtıldı. Göç, Bir Milyon Planı'na uygundu. Bazı göçmenler Siyonist inançlara sahipti veya daha iyi bir yaşam vaadiyle geldiler, bazıları ise zulümden kaçmak için taşındı veya sınır dışı edildi¹³.

İlk üç yılda Holokost'tan sağ kurtulanların ve Yahudilerin Arap ve Müslüman ülkelerden İsrail'e akını, Yahudi sayısını 700.000'den 1.400.000'e çıkardı. 1958'de nüfus iki milyona yükseldi. 1948 ile 1970 yılları arasında yaklaşık 1.150.000 Yahudi mülteci İsrail'e taşındı. Bazı yeni göçmenler mülteci olarak geldiler ve ma'abarot olarak bilinen geçici kamplara yerleştirildiler; 1952'ye gelindiğinde bu çadır kentlerde 200.000'den fazla insan yaşıyordu. Avrupa kökenli Yahudilere genellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki Yahudilere göre daha olumlu davranıldı; ikincisine ayrılan konut birimleri genellikle ilki için yeniden belirlendi, bu nedenle Arap topraklarından yeni gelen Yahudiler genellikle Orta Doğu

¹² Ahron Bregman, A History of Israel, Palgrave Macmillan, New York, 2002, s. 4-5

¹³ Alan R. Taylor, İsrail'in Doğuşu, Çev: Mesut Kardeşhan, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, s. 19

ve Kuzey Afrika ülkelerinde daha uzun süre kaldılar. geçiş kampları. Bu dönemde, kemer sıkma dönemi olarak bilinen dönemde yiyecek, giyecek ve mobilyaların karneye bağlanması gerekiyordu. Krizi çözme ihtiyacı, Ben-Gurion'un Batı Almanya ile, İsrail'in Holokost için parasal tazminat kabul edebileceği fikrine kızan Yahudilerin kitlesel protestolarını tetikleyen bir tazminat anlaşması imzalamasına yol açtı.

Arap-İsrail Çatışmaları

1950'lerde İsrail, Filistinli fedailer tarafından sık sık saldırıya uğradı; bu saldırılar neredeyse her zaman sivillere karşı, özellikle Mısır işgali altındaki Gazze Şeridi'nden, İsrail'in birçok misilleme operasyonuna yol açtı. 1956'da İngiltere ve Fransa, Mısır'ın millileştirdiği Süveyş Kanalı'nın kontrolünü yeniden ele geçirmeyi hedefledi. Süveyş Kanalı ve Tiran Boğazı'nın İsrail gemilerine yönelik devam eden ablukası, İsrail'in güney halkına yönelik Fedailerin saldırılarının artması ve son zamanlarda Arapların tehditkar açıklamaları, İsrail'i Mısır'a saldırmaya sevk etti. İsrail, Süveyş Krizi'nde İngiltere ve Fransa ile gizli bir ittifaka katıldı ve Sina Yarımadası'nı işgal etti, ancak İsrail'in nakliye haklarının garanti edilmesi karşılığında BM tarafından geri çekilmesi yönünde baskı gördü. Savaş, İsrail'in sınırlara sızmasının önemli ölçüde azalmasıyla sonuçlandı¹⁴.

1960'ların başında İsrail, Nazi savaş suçlusu Adolf Eichmann'ı Arjantin'de yakaladı ve yargılanmak üzere İsrail'e getirdi. Eichmann, İsrail'de İsrail sivil mahkemesinde mahkumiyet kararıyla idam edilen tek kişi olmaya devam ediyor. 215 1963 yılının ilkbahar ve yaz aylarında İsrail, İsrail'in nükleer programı nedeniyle ABD ile diplomatik bir soğukluğa girdi.

1964'ten bu yana, İsrail'in Ürdün Nehri'nin sularını kıyı düzlüğüne yönlendirme planlarından endişe duyan Arap ülkeleri, İsrail'i su kaynaklarından mahrum bırakmak için kaynağın yönünü değiştirmeye çalışıyor, bu da bir yanda İsrail ile Suriye arasında gerilimi kışkırtıyordu. ve diğer yanda Lübnan. Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır liderliğindeki Arap milliyetçileri İsrail'i tanımayı reddettiler ve İsrail'in yok edilmesi çağrısında bulundular. 1966'ya gelindiğinde İsrail-Arap ilişkileri, İsrail ve Arap güçleri arasında çatışmalar çıkacak kadar kötüleşmişti.

Mayıs 1967'de Mısır, ordusunu İsrail sınırı yakınlarına yığdı, 1957'den beri Sina Yarımadası'nda görev yapan BM barış güçlerini sınır dışı etti ve İsrail'in Kızıldeniz'e erişimini engelledi. Diğer Arap devletleri güçlerini seferber etti. İsrail bu eylemlerin bir savaş nedeni olduğunu yineledi ve 5 Haziran'da Mısır'a karşı önleyici bir saldırı başlattı. Ürdün, Suriye ve

¹⁴ Bernard Reich, An Historical Encyclopedia of the Arab-Israel Conflict, Aldwych Press, London, 1996, s. 578

Irak İsrail'e saldırdı. Altı Gün Savaşı'nda İsrail, Ürdün'den Batı Şeria'yı, Mısır'dan Gazze Şeridi ve Sina Yarımadası'nı, Suriye'den Golan Tepeleri'ni ele geçirip işgal etti. Kudüs'ün sınırları, Doğu Kudüs'ü de kapsayacak şekilde genişletildi ve 1949 Yeşil Hat, İsrail ile işgal altındaki topraklar arasındaki idari sınır haline geldi¹⁵.

1967 savaşı ve Arap Birliği'nin " Üç Hayır " kararının ardından İsrail, 1967-1970 Yıpratma Savaşı sırasında Sina Yarımadası'ndaki Mısırlıların ve işgal altındaki topraklarda, İsrail'de İsrailileri hedef alan Filistinli grupların saldırılarıyla karşı karşıya kaldı. Çeşitli Filistinli ve Arap gruplar arasında en önemlisi, 1964'te kurulan ve başlangıçta kendisini "vatanı kurtarmanın tek yolu olarak silahlı mücadeleye" adanmış olan Filistin Kurtuluş Örgütü'ydü (FKÖ). 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında, Filistinli gruplar dünya çapındaki İsrail ve Yahudi hedeflerine karşı saldırılar başlattı. Buna 1972 Münih Yaz Olimpiyatları'nda İsraili sporcuların katledilmesi de dahil. İsrail hükümeti, katliamı organize edenlere yönelik bir suikast kampanyasıyla, bombalamayla ve Lübnan'daki FKÖ karargâhına baskınla karşılık verdi.

6 Ekim 1973'te Mısır ve Suriye orduları, Sina Yarımadası ve Golan Tepeleri'ndeki İsrail kuvvetlerine sürpriz bir saldırı düzenleyerek Yom Kippur Savaşı'nı başlattı. Savaş, 25 Ekim'de İsrail'in Mısır ve Suriye güçlerini geri püskürtmesiyle sona erdi, ancak yaklaşık 20 gün içinde toplu olarak 10-35.000 can alan bir savaşta 2.500'den fazla asker öldürüldü. Bir iç soruşturma, hükümeti savaş öncesi ve savaş sırasındaki başarısızlıkların sorumluluğundan temize çıkardı, ancak halkın öfkesi Başbakan Golda Meir'i istifaya zorladı. Temmuz 1976'da İsrail'den Fransa'ya giden bir uçak Filistinli gerillalar tarafından kaçırıldı ve Uganda'daki Entebbe Uluslararası Havaalanı'na indi. İsrail komandoları 106 İsraili rehineden 102'sini kurtardı¹⁶.

Barış Süreci Ve Filistinden Filistinlilerin İhracı

1977 Knesset seçimleri, Menachem Begin'in Likud partisinin İşçi Partisi'nden kontrolü almasıyla İsrail siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Aynı yılın sonlarında Mısır Devlet Başkanı Enver El Sedat İsrail'e bir gezi yaptı ve İsrail'in bir Arap devlet başkanı tarafından ilk kez tanındığı konuşma için Knesset'te konuştu. Sedat ve Begin, Camp David Anlaşmalarını (1978) ve Mısır-İsrail barış anlaşmasını (1979) imzaladılar. Buna karşılık İsrail, Sina Yarımadası'ndan çekildi ve Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki Filistinlilere özerklik

¹⁵ David J. Goldberg, The Promised Land, Penguin Books, London, 1996, s. 173

¹⁶ Tayfur M. Fatih, "Dış Politika", Der., Atila Eralp, Devlet ve Ötesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 73-80

verilmesi konusunda müzakerelere başlamayı kabul etti.

11 Mart 1978'de Lübnan'dan FKÖ gerilla baskını Sahil Yolu katliamına yol açtı. İsrail, FKÖ üslerini yok etmek için Güney Lübnan'ı işgal ederek karşılık verdi. FKÖ savaşçılarının çoğu geri çekildi, ancak İsrail, BM gücü ve Lübnan ordusu yönetimi ele geçirene kadar güney Lübnan'ın güvenliğini sağlamayı başardı. FKÖ kısa süre sonra İsrail'e karşı isyanını yeniden başlattı. Sonraki birkaç yıl içinde FKÖ güneye sızdı ve sınır boyunca ara sıra bombardımana devam etti. İsrail çok sayıda misilleme saldırısı gerçekleştirdi¹⁷.

Bu arada Begin'in hükümeti İsraililere işgal altındaki Batı Şeria'ya yerleşmeleri için teşvikler sağladı ve oradaki Filistinlilerle sürtüşmeyi artırdı. Bazıları, Kudüs Yasası'nın (1980), İsrail'in 1967'de Kudüs'ü hükümet kararıyla ilhak ettiğini teyit ettiğine inandı ve şehrin statüsüne ilişkin uluslararası tartışmayı yeniden alevlendirdi. Hiçbir İsrail mevzuatı İsrail topraklarını tanımlamamıştır ve hiçbir yasa özellikle Doğu Kudüs'ü bu bölgeye dahil etmemiştir. 1981'de İsrail, Golan Tepeleri'ni fiilen ilhak etti. BM Güvenlik Konseyi'nin hem Kudüs Yasasını hem de Golan Tepeleri Yasasını geçersiz ilan etmesiyle, uluslararası toplum bu hamleleri büyük ölçüde reddetti.

7 Haziran 1981'de İran-Irak Savaşı sırasında İsrail hava kuvvetleri, Irak'ın nükleer silah programını engellemek için Irak'ın Bağdat'ın hemen dışında inşaat halindeki tek nükleer reaktörünü yok etti. 1982'deki bir dizi FKÖ saldırısının ardından İsrail, FKÖ üslerini yok etmek için Lübnan'ı işgal etti. İsraililer ilk altı günde FKÖ'nün Lübnan'daki askeri güçlerini yok etti ve Suriyelileri kesin bir yenilgiye uğrattı. İsrail hükümetinin soruşturması - Kahan Komisyonu - daha sonra Begin'i ve birkaç İsraili generali Sabra ve Şatila katliamından dolayı olarak sorumlu tutacak ve Savunma Bakanı Ariel Şaron'u "kişisel sorumluluk" sahibi olarak tutacaktı. Şaron istifaya zorlandı. 1985 yılında İsrail, Kıbrıs'ta Filistinlilerin düzenlediği terörist saldırıya Tunus'taki FKÖ karargâhını bombalayarak karşılık verdi. İsrail 1986'da Lübnan'ın çoğundan çekildi, ancak 2000 yılına kadar güney Lübnan'da İsrail güçlerinin Hizbullah'la çatışmaya girdiği sınır tampon bölgesini korudu. İsrail yönetimine karşı bir Filistin ayaklanması olan Birinci İntifada, 1987'de işgal altındaki Batı Şeria ve Gazze'de koordinesiz gösteriler ve şiddet dalgalarıyla patlak verdi. Sonraki altı yıl içinde İntifada daha organize hale geldi ve İsrail işgalini bozmayı amaçlayan ekonomik ve kültürel önlemleri içeriyordu. Binden fazla insan öldürüldü. 1991 Körfez Savaşı sırasında FKÖ, Saddam Hüseyin'i ve Irak'ın İsrail'e yönelik füze saldırılarını destekledi. Halkın öfkesine

¹⁷ Faruk Sönmezoğlu, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 17

rağmen İsrail, Amerika'nın karşılık vermekten kaçınma çağrılarına kulak verdi¹⁸.

1992'de Yitzhak Rabin, partisinin İsrail'in komşularıyla uzlaşma çağrısı yaptığı bir seçimin ardından başbakan oldu. Ertesi yıl, İsrail adına Şimon Peres ve FKÖ adına Mahmud Abbas, Filistin Ulusal Yönetimine (PNA) Batı Şeria ve Gazze'nin bazı kısımlarını yönetme hakkı veren Oslo Anlaşmalarını imzaladılar. Soyun. FKÖ ayrıca İsrail'in var olma hakkını tanıdı ve terörizme son verilmesi sözünü verdi. 1994'te İsrail-Ürdün barış anlaşması imzalandı ve Ürdün, İsrail ile ilişkilerini normalleştiren ikinci Arap ülkesi oldu. Arap halkının Anlaşmalara verdiği destek, İsrail yerleşimlerinin ve kontrol noktalarının devam etmesi ve ekonomik koşulların kötüleşmesi nedeniyle zarar gördü. Filistinlilerin intihar saldırılarından sonra İsrail kamuoyunun Anlaşmalara verdiği destek azaldı. Kasım 1995'te Yitzhak Rabin, Anlaşmalara karşı çıkan aşırı sağcı bir Yahudi olan Yigal Amir tarafından öldürüldü. 1990'ların sonunda Benjamin Netanyahu'nun başbakanlığı sırasında İsrail El Halil'den çekilmeyi kabul etti, bu hiçbir zaman onaylanmadı veya uygulanmadı ve PNA'ya daha fazla kontrol sağlayan Wye Nehri Mutabakatı'nı imzaladı. 1999'da Başbakan seçilen Ehud Barak, güçlerini Güney Lübnan'dan çekti ve 2000 Camp David Zirvesi'nde PNA Başkanı Yaser Arafat ve ABD Başkanı Bill Clinton ile görüşmelerde bulundu. Barak, Gazze Şeridi'nin tamamını ve Batı Şeria'nın yüzde 90'ından fazlasını kapsayan, Kudüs'ün ortak başkenti olacağı bir Filistin devletinin kurulmasına yönelik bir plan önerdi. Her iki taraf da görüşmelerin başarısızlığından diğerini sorumlu tuttu¹⁹.

2000 yılı sonlarında Likud lideri Ariel Şaron'un Tapınak Tepesi'ne yaptığı tartışmalı ziyaretin ardından İkinci İntifada başladı. Önümüzdeki dört buçuk yıl boyunca devam edecek. İntihar bombalamaları İntifada'nın tekrarlanan bir özelliğiydi. Bazı yorumcular İntifada'nın barış görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması nedeniyle Arafat tarafından önceden planlandığını iddia ediyor. Şaron 2001 seçimlerinde başbakan oldu; Gazze Şeridi'nden tek taraflı olarak çekilme planını gerçekleştirdi ve İsrail'in Batı Şeria bariyerinin inşasına öncülük ederek İntifada'yı sona erdirdi. 2000 ile 2008 yılları arasında 1.063 İsraili, 5.517 Filistinli ve 64 yabancı vatandaş öldürülmüştü.

2006 yılında, Hizbullah'ın İsrail'in kuzey sınırındaki topluluklara topçu saldırısı yapması ve iki İsrail askerinin sınır ötesi kaçırılması, bir ay süren İkinci Lübnan Savaşı'nı hızlandırdı. 2007'de İsrail Hava Kuvvetleri Suriye'deki bir nükleer reaktörü imha etti. 2008'de

¹⁸ William L. Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, Agro Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 292-293,

¹⁹ Avi Shlaim, The Iron Wall. Israel and The Arap World, Penfuin Books, London, 2000, s. 28.

Hamas ile İsrail arasındaki ateşkes bozuldu. 2008-2009 Gazze Savaşı üç hafta sürdü ve İsrail'in tek taraflı ateşkes ilan etmesiyle sona erdi. Hamas, kendi şartlarına göre tamamen geri çekilme ve sınır geçişlerinin açılmasıyla kendi ateşkes ilan etti. Ne roket atışları ne de İsrail'in misilleme saldırıları tamamen durmuş olmasına rağmen, kırılğan ateşkes devam etti. İsrail'in, İsrail'in güneyindeki şehirlere yönelik yüzden fazla Filistinli roket saldırısına yanıt olarak tanımladığı olayda, İsrail, 2012 yılında Gazze Şeridi'nde sekiz gün süren bir operasyon başlattı. Temmuz 2014'te Hamas'ın roket saldırılarını arttırmasının ardından İsrail Gazze'de yeni bir operasyon başlattı. Mayıs 2021'de Gazze ve İsrail'de on bir gün süren yeni bir çatışma yaşandı²⁰.

2010'lu yıllara gelindiğinde İsrail ile Arap Birliği ülkeleri arasında giderek artan bölgesel işbirliği kurulmuş ve İbrahim Anlaşmalarının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. İsrail'in güvenlik durumu, geleneksel Arap-İsrail çatışmasından İran -İsrail vekalet çatışmasına ve Suriye iç savaşı sırasında İran'la doğrudan çatışmaya doğru kaydı. 7 Ekim 2023'te Hamas liderliğindeki Gazze'deki Filistinli militan gruplar İsrail'e bir dizi koordineli saldırı başlatarak 2023 İsrail-Hamas savaşının başlamasına yol açtı. O gün, Gazze Şeridi sınırına yakın topluluklarda ve bir müzik festivali sırasında çoğunluğu sivil olan yaklaşık 1300 İsrailli öldürüldü. Aralarında yaşlıların, kadınların ve 9 aylıktan küçük çocukların da bulunduğu 200'den fazla rehine kaçırılarak Gazze Şeridi'ne götürüldü²¹.

İsrail'in Filistinlilerden Çaldığı Topraklar

İsrail, Bereketli Hilal'in Levant bölgesinde yer almaktadır. Ülke, Akdeniz'in doğu ucunda yer almakta olup kuzeyde Lübnan, kuzeydoğuda Suriye, doğuda Ürdün ve Batı Şeria, güneybatıda Mısır ve Gazze Şeridi ile sınırlanmıştır. 29° ve 34° Kuzey enlemleri ile 34° ve 36° Doğu boylamları arasında yer alır.

İsrail'in egemen toprakları (1949 Ateşkes Anlaşmalarının sınır çizgilerine göre ve 1967 Altı Gün Savaşı sırasında İsrail tarafından ele geçirilen tüm bölgeler hariç) yaklaşık 20.770 kilometre karedir (8.019 mil kare), bunun yüzde ikisi sudur. Ancak İsrail o kadar dar ki (kuzeyden güneye 400 km'ye kıyasla en geniş yeri 100 km) Akdeniz'deki münhasır ekonomik bölge ülkenin yüzölçümünün iki katı kadar. Doğu Kudüs ve Golan Tepeleri de dahil olmak üzere İsrail yasalarına göre toplam alan 22.072 kilometrekaredir (8.522 mil kare) ve askeri kontrol altındaki ve kısmen Filistin yönetimindeki bölge de dahil olmak üzere İsrail

²⁰ Bernard Reich, Historical Dictionary of Israel, The Scarecrow Press, London, 1992, s. 38

²¹ Halil Erdemir, "İsrail Devleti'nin İlanından Önce David Ben-Gurion'un Filistin'i Yahudileştirme Politikası", Akademik Bakış, Calalabad, Cilt: IV, Sayı: 8, Yaz 2011, s. 176-178.

kontrolü altındaki toplam alan Batı Şeria'nın yüzölçümü 27.799 kilometre karedir (10.733 mil kare).

Küçük boyutuna rağmen İsrail, güneydeki Negev Çölü'nden iç kesimlerdeki verimli Jezreel Vadisi'ne, Celile, Karmel dağ sıralarına ve kuzeyde Golan'a kadar çeşitli coğrafi özelliklere ev sahipliği yapmaktadır. Akdeniz kıyısındaki İsrail kıyı ovası ülke nüfusunun büyük bir kısmına ev sahipliği yapıyor. Merkezi dağlık bölgelerin doğusunda, 6.500 kilometrelik (4.039 mil) Büyük Rift Vadisi'nin küçük bir kısmı olan Ürdün Rift Vadisi yer alır. Ürdün Nehri, Ürdün Rift Vadisi boyunca, Hermon Dağı'ndan Hulah Vadisi ve Celile Denizi boyunca, Dünya yüzeyindeki en alçak nokta olan Ölü Deniz'e kadar uzanır. Daha güneyde Kızıldeniz'in bir parçası olan Eilat Körfezi ile biten Arabah vardır. Makhtesh veya "erozyon sirkleri" Negev ve Sina Yarımadası'na özgüdür ve en büyüğü 38 km uzunluğundaki Makhtesh Ramon'dur. İsrail, Akdeniz Havzası'ndaki ülkeler arasında metrekare başına en fazla bitki türüne sahip olan ülkedir. İsrail dört karasal ekolojik bölge içerir: Doğu Akdeniz kozalaklı ağaç-sklerofil-geniş yapraklı ormanlar, Güney Anadolu dağlık kozalaklı ağaç ve yaprak dökken ormanlar, Arap Çölü ve Mezopotamya çalı çölü²².

İsrail'de Nüfus Ve İnsan Manzaraları

İsrail dünyadaki en büyük Yahudi nüfusuna sahiptir ve Yahudilerin çoğunlukta olduğu tek ülkedir. 31 Aralık 2022 itibarıyla İsrail'in nüfusu tahminen 9.656.000'di. 2022'de hükümet, nüfusun %73,6'sını Yahudi, %21,1'ini Arap ve %5,3'ünü "Diğerleri" (Arap olmayan Hıristiyanlar ve herhangi bir dini listelenmemiş kişiler) olarak kaydetti. Son on yılda Romanya, Tayland, Çin, Afrika ve Güney Amerika'dan çok sayıda göçmen işçi İsrail'e yerleşti. Birçoğu ülkede yasadışı olarak yaşadığından kesin rakamlar bilinmiyor ancak tahminler 166.000 ile 203.000 arasında değişiyor. Haziran 2012 itibarıyla yaklaşık 60.000 Afrikalı göçmen İsrail'e girmişti. İsraililerin yaklaşık % 93'ü kentsel alanlarda yaşıyor. Filistinli İsraililerin %90'ı Celile, Üçgen ve Negev bölgelerinde yoğunlaşan 139 yoğun nüfuslu kasaba ve köyde yaşıyor, geri kalan %10'u ise karma şehir ve mahallelerde yaşıyor. 2016 yılında OECD, ortalama yaşam beklentisini 82,5 yıl olarak tahmin etti; bu, dünyadaki yüksek 6. yıldır. İsraili Arapların yaşam beklentisi 3 ila 4 yıl geride kalıyor; hala dünyadaki Arap veya Müslüman çoğunlukta tüm ülkelere göre daha yüksek. İsrail, Yahudi halkının anavatanı olarak kuruldu ve sıklıkla Yahudi devleti olarak anılıyor. Ülkenin Geri Dönüş Yasası tüm Yahudilere ve Yahudi soyundan gelenlere vatandaşlık hakkı tanıyor. İsrail'in

²² Simha Flapan, The Birth of Israel: Myths and Realities, Pantheon Books, New York, 1987, s. 36-37

nüfusunu 1948'den bu yana tutması, kitlesel göç alan diğer ülkelerle karşılaştırıldığında hemen hemen aynı veya daha fazladır. Yahudilerin İsrail'den (yerida olarak adlandırılan) öncelikle Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'ya göçü, demograflar tarafından mütevazı olarak tanımlanıyor, ancak İsrail hükümetinin bakanlıkları tarafından sıklıkla İsrail'in geleceğine yönelik büyük bir tehdit olarak gösteriliyor²³.

İsrailli Yahudilerin yaklaşık %80'i İsrail'de doğmuştur, %14'ü Avrupa ve Amerika'dan, %6'sı ise Asya ve Afrika'dan gelen göçmenlerdir. Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nden gelen Yahudiler ve onların İsrail'de doğan torunları, Aşkenazi Yahudileri dahil, İsrailli Yahudilerin yaklaşık %44'ünü oluşturmaktadır. Arap ve Müslüman ülkelerden gelen Yahudiler ve onların soyundan gelenler, Mizrahi ve Sefarad Yahudileri de dahil olmak üzere Yahudi nüfusunun geri kalanını oluşturur. Yahudilerin karşılıklı evlilik oranları %35'in üzerindedir ve son araştırmalar, hem Sefarad hem de Aşkenazi Yahudilerinden gelen İsraillilerin yüzdesinin yılda yüzde 0,5 arttığını ve okul çocuklarının %25'inden fazlasının artık her ikisinden de geldiğini göstermektedir. Etnik olarak "diğerleri" olarak tanımlanan İsraillilerin yaklaşık %4'ü (300.000), haham kanununa göre Yahudi olmayan ancak Geri Dönüş Kanunu uyarınca vatandaşlığa hak kazanan Yahudi kökenli veya aileden gelen Rus torunlarıdır.

Yeşil Hattın ötesindeki İsrailli yerleşimcilerin toplam sayısı 600.000'in üzerindedir (Yahudi İsrail nüfusunun yaklaşık %10'u). 2016 yılında, Batı Şeria'daki yerleşimlerde 399.300 İsrailli yaşıyordu; buna İsrail Devleti'nin kuruluşundan önceki ve Altı Gün Savaşı'ndan sonra El Halil ve Gush Etzion bloğu gibi şehirlerde yeniden kurulanlar da dahil.. Ayrıca Doğu Kudüs'te 200.000'den fazla, Golan Tepeleri'nde ise 22.000 Yahudi yaşıyordu. Yaklaşık 7.800 İsrailli, 2005'teki ayrılma planı kapsamında hükümet tarafından tahliye edilene kadar Gazze Şeridi'nde Gush Katif olarak bilinen yerleşimlerde yaşıyordu²⁴.

İsrailli Araplar (Doğu Kudüs ve Golan Tepeleri'ndeki Arap nüfus dahil) nüfusun %21,1'ini yani 1.995.000 kişiyi oluşturmaktadır. 2017 yılında yapılan bir ankette, İsrail'deki Arap vatandaşlarının %40'ı "İsrail'deki Arap" veya "İsrail'in Arap vatandaşı", %15'i "Filistinli", %8,9'u "İsrail'deki Filistinli" veya "Filistin vatandaşı" olarak tanımlandı. İsrail" ve %8,7'si "Arap"; İsrailli Arapların yüzde 60'ı devlete olumlu bakıyor. İsrail'in dört büyük metropol alanı vardır: Gush Dan (Tel Aviv metropol alanı; nüfus 3.854.000), Kudüs (nüfus 1.253.900), Hayfa (924.400) ve Beerşeba (377.100).

²³ Ilan Pappé, *The Ethnic Cleaning of Palestine*, Oneworld, Oxford, 2006, s. 23

²⁴ Benny Morris, "The Israeli Defense Forces Intelligence Service Analysis of June 1948", Ed. Ilan Pappé, *The Israel/Palestine Question*, Routledge, London and New York, 1999, s. 171

İsrail'in nüfus ve alan bakımından en büyük belediyesi, 125 kilometrekarelik (48 mil kare) bir alanda 966.210 sakiniyle Kudüs'tür. İsrail hükümetinin Kudüs'e ilişkin istatistikleri, statüsü uluslararası ihtilafli olan Doğu Kudüs'ün nüfusunu ve alanını içermektedir. Tel Aviv ve Hayfa, sırasıyla 467.875 ve 282.832 nüfusla İsrail'in ikinci en kalabalık şehirleri arasında yer alıyor. (347) Bnei Brak'ın (çoğunlukla Haredi) şehri, İsrail'in en yoğun nüfuslu şehridir ve dünyadaki en yoğun nüfuslu 10 şehirden biridir.

İsrail'in nüfusu 100.000'in üzerinde olan 16 şehri var. 2018 yılı itibariyle, İçişleri Bakanlığı tarafından "belediye" (veya "şehir") statüsü verilen 77 İsrail yerleşim yeri bulunmaktadır; bunların dördü Batı Şeria'dadır²⁵

İsrail'de Dil Ve Din Karmaşası

İsrail'in resmi dili İbranice'dir. 2018 yılına kadar Arapça da resmi dildi; 2018'de 'eyalette özel statüye' düşürüldü. İbranice eyaletin ana dilidir ve nüfusun çoğunluğu tarafından her gün konuşulmaktadır. Arapça, Arap azınlık tarafından konuşulmakta ve Arap okullarında İbranice öğretilmektedir.

Eski Sovyetler Birliği ve Etiyopya'dan kitlesel göç nedeniyle (İsrail'de yaklaşık 130.000 Etiyopyalı Yahudi yaşıyor), Rusça ve Amharca yaygın olarak konuşuluyor. 1990 ve 2004 yılları arasında bir milyondan fazla Rusça konuşan göçmen İsrail'e geldi. Fransızca, çoğunluğu Fransa ve Kuzey Afrika kökenli olan yaklaşık 700.000 İsraili tarafından konuşulmaktadır (bkz. Mağrip Yahudileri). Manda döneminde İngilizce resmi dildi; İsrail'in kuruluşundan sonra bu statüsünü kaybetti, ancak resmi dille karşılaştırılabilecek bir role sahip olmaya devam ediyor. Pek çok televizyon programı İngilizce olarak altyazılı olarak yayınlandığından ve dil ilkokulun ilk sınıflarından itibaren öğretildiğinden, pek çok İsraili İngilizce olarak oldukça iyi iletişim kuruyor. İsrail üniversiteleri çeşitli konularda İngilizce dilinde kurslar sunmaktadır²⁶.

2022 itibarıyla İsrail nüfusunun dini bağlılığı %73,6 Yahudi, %18,1 Müslüman, %1,9 Hıristiyan ve %1,6 Dürzi idi. Geriye kalan %4,8'lik kısım, Samiriyecilik ve Bahai gibi inançların yanı sıra "dinsel olarak sınıflandırılmamış" inançları içeriyordu.

İsraili Yahudilerin dini eğilimleri büyük farklılıklar göstermektedir: Pew Research tarafından 2016 yılında yapılan bir anket, %49'unun kendilerini Hiloni (laik), %29'unun

²⁵ David Ben-Gurion, Israel: A Personal History, Çeviren: Nechemia Meyers, Uzy Nystar, Funk & Wagnalls Inc., New York, 1971, s. 361

²⁶ John Lewis Gaddis, Soğuk Savaş, Çeviren: Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 116

Masorti (geleneksel), %13'ünün Dati (dini) ve %9'unun Haredi (ultra) olarak tanımladığını göstermektedir. -Ortodoks). Haredi Yahudilerinin 2028 yılına kadar İsrail Yahudi nüfusunun %20'sinden fazlasını temsil etmesi bekleniyor.

Müslümanlar İsrail'in en büyük dini azınlığını oluşturuyor ve nüfusun yaklaşık %17,6'sını oluşturuyor. Nüfusun yaklaşık %2'si Hristiyan, %1,6'sı Dürzi'dir. Hristiyan nüfus esas olarak Arap Hristiyanlardan ve Arami Hristiyanlardan oluşur, ancak aynı zamanda Sovyet sonrası göçmenleri, yabancı işçileri ve çoğu Hristiyan ve Yahudi tarafından Hristiyanlığın bir biçimi olarak kabul edilen Mesih Yahudiliğinin takipçilerini de içerir. Budistler ve Hindular da dahil olmak üzere diğer birçok dini grubun üyeleri, az sayıda da olsa, İsrail'de varlığını sürdürüyor. Eski Sovyetler Birliği'nden gelen bir milyondan fazla göçmenden yaklaşık 300.000'i İsrail Hahambaşılığı tarafından Yahudi sayılmıyor.

İsrail, tüm İbrahimi dinler için büyük önem taşıyan Kutsal Topraklar'ın büyük bir bölümünü kapsıyor. Kudüs şehri, Ağlama Duvarı ve Tapınak Tepesi'ni (Al-Aksa Camii) içeren Eski Şehir gibi dini inançları açısından önemli olan yerlere ev sahipliği yapması nedeniyle Yahudiler, Müslümanlar ve Hristiyanlar için özel bir öneme sahiptir. bileşik) ve Kutsal Kabir Kilisesi. İsrail'de dini öneme sahip diğer yerler Nasıra (Meryem'in Müjdesi'nin yeri olarak Hristiyanlıkta kutsaldır), Tiberya ve Safed (Yahudilikte Dört Kutsal Şehirden ikisi), Ramla'daki Beyaz Cami'dir (İslam'da kutsaldır). Salih peygamberin türbesi) ve Lod'daki Aziz George Kilisesi ve El-Khadr Camii (Hristiyanlık ve İslam'da Aziz George veya Hızır'ın mezarı olarak kutsaldır). Batı Şeria'da, aralarında Yusuf'un Mezarı, İsa'nın doğum yeri, Rahel'in Mezarı ve Patrikler Mağarası'nın da bulunduğu bir dizi başka dini simge yapı bulunmaktadır. Bahai Dini'nin idari merkezi ve Báb'ın Tapınağı, Hayfa'daki Bahai Dünya Merkezi'nde bulunmaktadır; inancın lideri Akka'ya gömüldü. Mahmood Camii reformcu Ahmediyye hareketine bağlıdır. Hayfa'nın Yahudiler ve Ahmedi Araplardan oluşan karma mahallesi Kababir, ülkede türünün birkaç örneğinden biri²⁷.

İsrailde Eğitime Yönelik Faaliyetler Ve Yasalar

İsrail kültüründe eğitime oldukça değer veriliyor ve eski İsraililerin temel taşı olarak görülüyordu. yılında ülke, %35'lik OECD ortalamasına kıyasla %49'luk yüksek öğrenim gören 25-64 yaşındakilerin yüzdesi açısından OECD üyeleri arasında üçüncü sırada yer aldı. 2012 yılında ülke, kişi başına düşen akademik derece sayısında (nüfusun yüzde 20'si) üçüncü

²⁷ Avi Shlaim, "Israel Between East and West, 1948-56", International Journal of Middle East Studies, Cilt: 36, Sayı: 4, Kasım 2004, s. 657

sırada yer aldı.

İsrail'de okul ömrü 16 yıl ve okuma-yazma oranı %97,8'dir. Devlet Eğitim Kanunu (1953) beş tür okul kurmuştur: laik devlet, dini devlet, ultra ortodoks, cemaat yerleşim okulları ve Arap okulları. Kamu laikleri en büyük okul grubudur ve Yahudi ve Arap olmayan öğrencilerin çoğunluğu bu okullara katılmaktadır. Arapların çoğu çocuklarını eğitim dilinin Arapça olduğu okullara gönderiyor. Üç ile on sekiz yaş arasındaki çocuklar için eğitim zorunludur. Eğitim üç aşamaya bölünmüştür – ilkokul, ortaoku ve lise– Bagrut yeterlilik sınavlarıyla son bulur. Bagrut sertifikası almak için matematik, İbrani dili, İbranice ve genel edebiyat, İngiliz dili, tarih, İncil kutsal yazıları ve yurttaşlık bilgisi gibi temel konularda yeterlilik gereklidir.

İsrail'in Yahudi nüfusu nispeten yüksek bir eğitim düzeyine sahiptir; İsraili Yahudilerin yarısından biraz azı (%46) ortaöğretim sonrası eğitime sahiptir. İsraili Yahudiler (25 yaş ve üstü olanlar arasında) ortalama 11,6 yıllık eğitime sahipler ve bu da onları dünyadaki tüm büyük dini gruplar arasında en yüksek eğitilmiş gruplardan biri yapıyor. Arap, Hıristiyan ve Dürzi okullarında İncil çalışmaları sınavının yerini Müslüman, Hıristiyan veya Dürzi mirası üzerine bir sınav alıyor. 2020'de tüm İsraili on ikinci sınıf öğrencilerinin %68,7'si yeterlilik sertifikası aldı.

İsrail, kaliteli üniversite eğitiminin ülkenin modern ekonomik gelişiminin teşvikinde büyük ölçüde sorumlu olduğu bir yüksek öğrenim geleneğine sahiptir. İsrail'de devlet tarafından desteklenen dokuz devlet üniversitesi ve 49 özel kolej bulunmaktadır. Kudüs İbrani Üniversitesi, dünyanın en büyük Musevilik ve İbranice deposu olan İsrail Ulusal Kütüphanesi'ne ev sahipliği yapmaktadır. Technion ve İbrani Üniversitesi, ARWU sıralamasına göre sürekli olarak dünyanın en iyi 100 üniversitesi arasında yer aldı. Diğer büyük üniversiteler arasında Weizmann Bilim Enstitüsü, Tel Aviv Üniversitesi, Negev Ben-Gurion Üniversitesi, Bar-Ilan Üniversitesi, Hayfa Üniversitesi ve İsrail Açık Üniversitesi bulunmaktadır²⁸.

İsrail'in parlamenter sistemi, orantılı temsili ve genel oy hakkı var. Parlamento çoğunluğu tarafından desteklenen bir parlamento üyesi başbakan olur; bu genellikle en büyük partinin başkanıdır. Başbakan, hükümetin ve kabinenin başıdır. Başkan devletin başıdır ve sınırlı ve büyük ölçüde törensel görevlere sahiptir. İsrail, Knesset olarak bilinen 120 üyeli bir parlamento tarafından yönetiliyor. Knesset üyeliği, siyasi partilerin %3,25'lik bir seçim

²⁸ Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s. 353

barajıyla orantılı temsiline dayanmaktadır; bu da pratikte koalisyon hükümetleriyle sonuçlanmıştır. Batı Şeria'daki İsrail yerleşimlerinde yaşayanlar oy kullanma hakkına sahip ve 2015 seçimlerinden sonra Knesset'in 120 üyesinden 10'u (%8) yerleşimciydi. Parlamento seçimleri her dört yılda bir planlanıyor, ancak istikrarsız koalisyonlar veya güven oylaması bir hükümeti daha erken feshedebilir. Arap liderliğindeki ilk parti 1988'de kuruldu ve 2022 itibarıyla Arap liderliğindeki partiler sandalyelerin yaklaşık %10'unu elinde tutuyor.

İsrail'in Temel Yasaları, kanunlaştırılmamış bir anayasa işlevi görüyor. İsrail, Temel Yasalarında kendisini Yahudi ve demokratik bir devlet ve Yahudi halkının ulus devleti olarak tanımlıyor. 2003 yılında Knesset bu yasalara dayanarak resmi bir anayasa taslağı hazırlamaya başladı²⁹.

İsrail'in resmi bir dini yoktur, ancak devletin "Yahudi ve demokratik" olarak tanımlanması Yahudilik ile güçlü bir bağ oluşturmaktadır. 19 Temmuz 2018'de Knesset, İsrail Devleti'ni esas olarak "Yahudi Halkının Ulus Devleti" ve İbranice'yi resmi dili olarak nitelendiren bir Temel Yasayı kabul etti. Tasarıda Arap diline "özel statü" atfediliyor. Aynı tasarı, Yahudilere benzersiz bir ulusal kendi kaderini tayin hakkı veriyor ve ülkedeki Yahudi yerleşiminin gelişmesini "ulusal bir çıkar" olarak görüyor ve hükümete "bu çıkarı teşvik etmek, ilerletmek ve uygulamak için adımlar atma" yetkisi veriyor.

İsrail'de üç kademeli bir mahkeme sistemi var. En alt düzeyde ise ülke genelinde çoğu şehirde bulunan sulh ceza mahkemeleri bulunmaktadır. Bunların üzerinde hem istinaf mahkemesi hem de ilk derece mahkemesi olarak görev yapan bölge mahkemeleri bulunmaktadır; İsrail'in altı bölgesinden beşinde bulunuyorlar. Üçüncü ve en yüksek kademe Kudüs'te bulunan Yüksek Mahkeme'dir; en yüksek temyiz mahkemesi ve Yüksek Adalet Divanı olarak ikili bir role sahiptir. İkinci rolde, Yüksek Mahkeme ilk derece mahkemesi olarak karar verir ve hem vatandaşlar hem de vatandaş olmayan bireylerin devlet yetkililerinin kararlarına karşı dilekçe vermelerine izin verir³⁰.

İsrail'in hukuk sistemi üç hukuk geleneğini birleştiriyor: İngiliz ortak hukuku, medeni hukuk ve Yahudi hukuku. Stare decisis (emsal) ilkesine dayanır ve çekişmeli bir sistemdir. Mahkeme davaları, jüri rolü olmayan profesyonel hakimler tarafından karara bağlanır. Evlilik ve boşanma dini mahkemelerin yetkisi altındadır: Yahudi, Müslüman, Dürzi ve Hıristiyan. Yargıçların seçimi, başkanlığını adalet bakanının (şu anda Yariv Levin) yaptığı bir seçim

²⁹ 4 Fred J. Khouri, *The Arab Israeli Dilemma*, Syracuse University Press, New York, 1985, s. 149

³⁰ Ilan Peleg, Paul Scham, "Israeli Neo-Revisionism and American Neoconservatism: Unexplored Parallels", *Middle East Journal*, Cilt: 61, Sayı: 1, Kış 2007, s. 73

komitesi tarafından gerçekleştiriliyor. İsrail'in Temel Yasası: İnsan Onuru ve Özgürlüğü, İsrail'deki insan haklarını ve özgürlüklerini savunmayı amaçlamaktadır. " Enclave yasası " nın bir sonucu olarak, İsrail medeni hukukunun büyük bir kısmı işgal altındaki topraklardaki İsrail yerleşimlerine ve İsrail sakinlerine uygulanıyor.

Altı Gün Savaşları Ve İşgal Edilen Arap Toprakları

1967'de Altı Gün Savaşı sonucunda İsrail, Doğu Kudüs'ün de aralarında bulunduğu Batı Şeria'yı, Gazze Şeridi'ni ve Golan Tepeleri'ni ele geçirdi ve işgal etti. İsrail ayrıca Sina Yarımadası'nı da ele geçirdi, ancak 1979 Mısır-İsrail barış anlaşmasının bir parçası olarak burayı Mısır'a iade etti. 236 1982 ile 2000 yılları arasında İsrail, Güvenlik Kuşağı olarak bilinen güney Lübnan'ın bir kısmını işgal etti. İsrail'in bu bölgeleri ele geçirmesinden bu yana, Lübnan dışındaki her bölgede İsrail yerleşimleri ve askeri tesisler inşa edildi.

Golan Tepeleri ve Doğu Kudüs, İsrail yasalarına göre tamamen İsrail'e dahil edildi, ancak uluslararası hukuka göre bu durum geçerli değil. İsrail her iki bölgeye de medeni hukuk uyguladı ve sakinlerine daimi ikamet statüsü ve vatandaşlık başvurusunda bulunma olanağı verdi. BM Güvenlik Konseyi, Golan Tepeleri ve Doğu Kudüs'ün ilhakının "geçersiz" olduğunu ilan etti ve bu bölgeleri işgal edilmiş olarak görmeye devam ediyor. Gelecekteki herhangi bir barış anlaşmasında Doğu Kudüs'ün statüsü, İsrail hükümetleri ile Filistinlilerin temsilcileri arasındaki müzakerelerde zaman zaman zor bir konu olmuştur³¹.

Doğu Kudüs hariç Batı Şeria, İsrail hukukunda Yahudiye ve Samiriye Bölgesi olarak biliniyor. Bölgede ikamet eden yaklaşık 400.000 İsraili yerleşimci İsrail nüfusunun bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu nüfus Knesset'te temsil ediliyor ve İsrail'in medeni ve ceza kanunlarının büyük bir kısmına tabi ve bunların çıktıkları İsrail ekonomisinin bir parçası olarak kabul ediliyor. İsrail, toprak üzerindeki yasal hak talebinden asla vazgeçmeden veya bir sınır belirlemeden bilinçli olarak bölgeyi ilhak etmekten kaçındığı için, toprak İsrail yasalarına göre İsrail'in bir parçası olarak kabul edilmiyor. İsrail'in ilhaka karşı siyasi muhalefeti öncelikle Batı Şeria'daki Filistinli nüfusun İsrail'e dahil edilmesinin "demografik tehdit" olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. İsrail yerleşimlerinin dışında Batı Şeria doğrudan İsrail askeri yönetimi altında kalıyor ve bölgedeki Filistinliler İsrail vatandaşı olamıyor. Uluslararası toplum, İsrail'in Batı Şeria'da egemenliğinin bulunmadığını savunuyor ve İsrail'in bölgedeki kontrolünü modern tarihin en uzun askeri işgali olarak değerlendiriyor.

³¹ Iwao Koboril, Michael H. Glantz, *Central Eurasian Water Crisis*. United Nations University Press (1998), s. 129-130.

Batı Şeria, 1949 Ateşkes Anlaşmalarının ardından 1950'de Ürdün tarafından işgal edildi ve ilhak edildi. Bu ilhaki yalnızca İngiltere tanıdı ve Ürdün o zamandan beri bölge üzerindeki iddiasını FKÖ'ye devretti. Nüfusun çoğunluğu Filistinlilerden oluşuyor ve bunlara 1948 Arap-İsrail Savaşı mültecileri de dahil. Bu topraklarda yaşayan Filistinliler, işgal edildikleri 1967 yılından 1993 yılına kadar İsrail askeri idaresi altındaydı. İsrail-FKÖ tanıma mektuplarından bu yana, Filistin nüfusunun ve şehirlerinin çoğu, Filistin Yönetimi'nin dahili yetkisi altındaydı ve İsrail'in yalnızca kısmi askeri kontrolü altındaydı; ancak İsrail, huzursuzluk dönemlerinde askerlerini yeniden konuşlandırdı ve tam askeri yönetimi yeniden kurdu. İkinci İntifada sırasında artan saldırılara yanıt olarak İsrail hükümeti, İsrail Batı Şeria bariyerini inşa etmeye başladı. Tamamlandığında bariyerin yaklaşık %13'ü Yeşil Hat üzerinde veya %87'si Batı Şeria'da olmak üzere İsrail'de inşa edilecek³².

İsrail'in genel oy hakkı iddiası, bulanık toprak sınırları ve işgal altındaki topraklardaki İsraili yerleşimcilere oy haklarını eşzamanlı olarak genişletmesi ve Filistinli komşularının oy haklarının reddedilmesinin yanı sıra devletin iddia edilen etnokratik doğası nedeniyle sorgulanıyor.

Gazze Şeridi, İsrail yasalarına göre "yabancı bölge" olarak kabul ediliyor; İsrail, Mısır ile birlikte Gazze Şeridi'ni karadan, havadan ve denizden ablukaya alıyor. Gazze Şeridi 1967'den sonra İsrail tarafından işgal edildi. 2005 yılında İsrail'in tek taraflı çekilme planı kapsamında İsrail, yerleşimcilerini ve güçlerini bölgeden uzaklaştırdı, ancak hava sahası ve sularının kontrolünü elinde tutmaya devam ediyor. Çok sayıda uluslararası insani yardım kuruluşu ve BM organının da aralarında bulunduğu uluslararası toplum, Gazze'nin işgal altında olduğunu düşünüyor. Hamas'ın Gazze Şeridi'nde iktidara geldiği 2007 Gazze Savaşı'nın ardından İsrail, sınırı boyunca ve deniz yoluyla Gazze geçişlerinin kontrolünü sıkılaştırdı insani saydığı münferit durumlar dışında kişilerin giriş çıkışlarını engelledi. Gazze'nin Mısır'la sınırı var ve sınır geçişinin nasıl gerçekleşeceği İsrail, Avrupa Birliği ve Filistin Yönetimi arasında yapılan bir anlaşmayla belirleniyordu. Demokrasinin Filistin vatandaşlarına uygulanması ve İsrail demokrasisinin İsrail kontrolündeki Filistin topraklarında seçici olarak uygulanması eleştirildi³³.

Uluslararası Adalet Divanı, İsrail'in Batı Şeria bariyerinin inşasının yasallığına ilişkin 2004 tarihli tavsiye niteliğindeki görüşünde, Doğu Kudüs de dahil olmak üzere İsrail'in Altı

³² Oren, Michael, *Six Days of War*. Oxford University Press. (2002). s. 33-36

³³ Hussein of Jordan, *My "War" with Israel*. London: Peter Owen, (1969). s. 25.

Gün Savaşı'nda ele geçirdiği toprakların işgal altındaki topraklar olduğunu belirtmiş ve ayrıca şunu tespit etmiştir: İşgal altındaki Filistin topraklarında uluslararası hukuku ihlal edecek şekilde duvar inşa edilmesi. Topraklarla ilgili müzakerelerin çoğu, "savaş yoluyla toprak edinilmesinin kabul edilemezliğini" vurgulayan ve ilişkilerin normalleşmesi karşılığında İsrail'e işgal altındaki topraklardan çekilmesi çağrısında bulunan BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı Kararı temelinde yürütüldü. Arap devletleriyle (Barış için toprak). İsrail, işgal altındaki topraklarda, işgalin kendisi de dahil olmak üzere, sistematik ve yaygın insan hakları ihlallerine giriştiği ve sivillere karşı savaş suçları işlediği için eleştirildi. İddialar arasında BM İnsan Hakları Konseyi tarafından uluslararası insancıl hukuk ihlalleri yer alıyor ABD Dışişleri Bakanlığı, Filistinlilere yönelik önemli insan hakları ihlallerine ilişkin raporları 'inandırıcı' olarak nitelendirdi hem İsrail içinde hem de işgal altındaki topraklarda. Uluslararası Af Örgütü ve diğer STK'lar kitlesel keyfi tutuklamaları, işkenceyi, yasa dışı ölümleri, sistemik suiistimalleri ve cezasızlığı belgeledi Filistin'in kendi kaderini tayin etmesi. Başbakan Netanyahu, masumları teröristlerden korumak için ülkenin güvenlik güçlerini savundu ve insan hakları ihlalleriyle ilgili endişe eksikliği olarak tanımladığı durumu küçümsediğini ifade etti. "suçlu katiller" tarafından işlendi.

Uluslararası toplum, İsrail'in işgal altındaki topraklardaki yerleşimlerini uluslararası hukuka göre yasadışı olarak değerlendiriyor. Ancak Birleşmiş Milletler İsrail'e karşı önyargılı olmakla suçlanıyor. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2334 sayılı Kararı (2016'da kabul edildi), İsrail'in yerleşim faaliyetinin uluslararası hukukun "açık bir ihlali" olduğunu belirtiyor ve İsrail'in bu tür faaliyetleri durdurmasını ve işgalci bir güç olarak Dördüncü Cenevre Sözleşmesi kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmesini talep ediyor. Bir Birleşmiş Milletler özel raportörü, yerleşim programının Roma Statüsü kapsamında bir savaş suçu olduğu sonucuna varmıştır ve Uluslararası Af Örgütü, yerleşim programının sivillerin işgal altındaki topraklara yasa dışı transferini oluşturduğunun yanı sıra "yağma" anlamına da geldiğini tespit etmiştir. Lahey Sözleşmeleri ve Cenevre Sözleşmeleri tarafından yasaklanan bu durum, Roma Statüsü'ne göre de savaş suçudur³⁴.

İsrail'in Araplara Uyguladığı Katıllar Ve İnsani Suçlar

İsrail'in işgal altındaki topraklarda Filistinlilere yönelik muamelesi, İsrail'in Roma Statüsü ve Apartheid Suçunun Bastırılması ve Cezalandırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme kapsamında insanlığa karşı bir suç olan apartheid suçuna ilişkin yaygın suçlamalara

³⁴ Hussein of Jordan, *My "War" with Israel*. London: Peter Owen, (1969). s. 25.

yol açtı. 2021'de Orta Doğu'yla ilgili akademik uzmanların katıldığı bir anket, İsrail'i "apartheid benzeri tek devletli bir gerçeklik" olarak tanımlayan akademisyenlerin oranının %59'dan %65'e çıktığını ortaya çıkardı. Bu iddia, İsraili insan hakları örgütleri Yesh Din ve B'tselem'in yanı sıra Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün de aralarında bulunduğu diğer uluslararası insan hakları grupları tarafından, Filistinlilere yönelik muameleye kadar uzanan eleştirilerle doğrulandı. İsrail. Uluslararası Af Örgütü'nün raporu İsrail, ABD, Birleşik Krallık, Avrupa Komisyonu, Avustralya, Hollanda ve Almanya'dan politikacılar ve temsilciler tarafından eleştirildi. Filistinliler, diğer devletlerden temsilciler ve Arap Birliği gibi kuruluşlar tarafından memnuniyetle karşılandı. 2022 yılında, BM İnsan Hakları Konseyi tarafından atanan Kanadalı hukuk profesörü Michael Lynk, durumun apartheid'in yasal tanımına uyduğunu söyledi. Halefi Francesca Albanese ve İsrail-Filistin çatışması başkanı Navi Pillay hakkındaki Daimi Birleşmiş Milletler Gerçek Bulma Misyonu'ndan gelen sonraki raporlar da bu görüşü yineledi³⁵.

Sonuç

İsrail, Birleşmiş Milletler'in 164 üye ülkesinin yanı sıra Vatikan, Kosova, Cook Adaları ve Niue ile diplomatik ilişkiler sürdürüyor. 107 diplomatik misyonu bulunmaktadır; Diplomatik ilişkileri olmayan ülkeler arasında Müslüman ülkelerin çoğu yer alıyor. Arap Birliği'ndeki yirmi iki ülkeden altısı İsrail'le ilişkilerini normalleştirdi. İsrail, Suriye ile resmi olarak 1948'e kadar uzanan kesintisiz bir savaş durumundadır. Lübnan İç Savaşı'nın 2000 yılında sona ermesinden bu yana Lübnan ile benzer şekilde resmi bir savaş durumundadır.

İsrail ile Mısır arasındaki barış anlaşmasına rağmen İsrail, Mısırlılar arasında hâlâ düşman ülke olarak görülüyor. İran, İslam Devrimi sırasında İsrail'i tanımayı geri çekti. İsrail vatandaşları, İçişleri Bakanlığı'nın izni olmadan Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan ve Yemen'i ziyaret edemez. 2008-09 Gazze Savaşı'nın bir sonucu olarak Moritanya, Katar, Bolivya ve Venezuela İsrail ile siyasi ve ekonomik bağlarını askıya aldı, ancak Bolivya 2019'da bağlarını yeniledi.

Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, hemen hemen eş zamanlı olarak İsrail Devleti'ni tanıyan ilk iki ülke oldu. Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkiler, Altı Gün Savaşı'nın ardından 1967'de kopmuş ve Ekim 1991'de yenilenmiştir. ABD, İsrail'i "Ortadoğu'daki en güvenilir ortağı" olarak görmektedir, "ortak demokratik değerlere, dini

³⁵ İlhan Aras, "Filistin-İsrail Arasındaki Temel Sorunlar ve Uluslararası Hukuk", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2010, s.6

yakınlıklara ve güvenlik çıkarlarına" dayanmaktadır. ABD, Dış Yardım Yasası kapsamında (1962'den başlayan dönem) İsrail'e 1967'den bu yana 68 milyar dolar askeri yardım ve 32 milyar dolar hibe sağladı; bu, 2003'e kadar olan dönemde diğer tüm ülkelerden daha fazlaydı. Ankete katılan Amerikalıların çoğu İsrail hakkında sürekli olarak olumlu görüşlere sahip. Birleşik Krallık'ın, Filistin Mandası nedeniyle İsrail ile "doğal" bir ilişkisi olduğu görülüyor. 2007 yılına gelindiğinde Almanya, İsrail devletine ve Holokost'tan sağ kurtulan İsraillilere 25 milyar avro tazminat ödemişti. İsrail, Avrupa Birliği'nin Avrupa Komşuluk Politikası'na dahil edilmiştir.

Türkiye ve İsrail 1991 yılına kadar tam diplomatik ilişkiler kurmamış olsalar da Türkiye, İsrail'i tanıdığı 1949 yılından bu yana Yahudi devleti ile işbirliği yapmaktadır. Türkiye'nin bölgedeki diğer Müslüman çoğunluklu ülkelerle bağları zaman zaman Arap devletlerinin baskısıyla sonuçlanmıştır. Müslüman devletlerin İsrail ile ilişkilerini yumuşatması gerekiyor. Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler, 2008-09 Gazze Savaşı ve İsrail'in Gazze filosuna düzenlediği baskının ardından gerileme yaşadı. Yunanistan ile İsrail arasındaki ilişkiler, İsrail-Türkiye ilişkilerinin gerilemesi nedeniyle 1995'ten bu yana iyileşti. İki ülke arasında bir savunma işbirliği anlaşması var ve 2010 yılında İsrail Hava Kuvvetleri, ortak bir tatbikatla Yunanistan'ın Yunan Hava Kuvvetlerine ev sahipliği yaptı. Leviathan gaz sahası merkezli Kıbrıs-İsrail ortak petrol ve doğalgaz aramaları, Kıbrıs'la güçlü bağları göz önüne alındığında Yunanistan için önemli bir faktör. Dünyanın en uzun denizaltı güç kablosu olan Avrasya Interconnector'daki işbirliği Kıbrıs-İsrail ilişkilerini güçlendirdi.

Azerbaycan, İsrail ile stratejik ve ekonomik ilişkiler geliştiren az sayıdaki Müslüman ülkeden biridir. Kazakistan'ın İsrail ile de ekonomik ve stratejik ortaklığı bulunmaktadır. Hindistan, 1992 yılında İsrail'le tam diplomatik ilişkiler kurdu ve o tarihten bu yana ülkeyle güçlü bir askeri, teknolojik ve kültürel ortaklığı teşvik etti. Hindistan, İsrail askeri teçhizatının en büyük müşterisidir ve İsrail, Hindistan'ın Rusya'dan sonra ikinci büyük askeri ortağıdır. Etiyopya, ortak siyasi, dini ve güvenlik çıkarları nedeniyle İsrail'in Afrika'daki ana müttefikidir.

Kaynaklar

Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, İstanbul, 2011.

Ahron Bregman, A History of Israel, Palgrave Macmillan, New York, 2002.

Alan R. Taylor, İsrail'in Doğuşu, Çev: Mesut Karaşahan, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001.

Avi Shlaim, "Israel Between East and West, 1948-56", International Journal of Middle East Studies, Cilt: 36, Sayı: 4, Kasım 2004.

Avi Shlaim, The Iron Wall. Israel and The Arap World, Penfuin Books, London, 2000.

Avraham Brichta "The New Premier-Parliamentary System in Israel," Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 555, Israel in Transition (Jan., 1998).

Benny Morris, "The Israeli Defense Forces Intelligence Service Analysis of June 1948", Ed. İlan Pappé, The Isral/Palestine Question, Routledge, London and New York, 1999.

Bernard Reich, An Historical Encyclopedia of the Arab-Israel Conflict, Aldwych Press, London, 1996.

Bernard Reich, Historical Dictionary of Israel, The Scarecrow Press, London, 1992.

David Ben-Gurion, Israel: A Personal History, Çeviren: Nechemia Meyers, Uzy Nystar, Funk & Wagnalls Inc., New York, 1971.

David Fromkin, Barışa Son Veren Barış, Çev: Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 2004.

David J. Goldberg, The Promised Land, Penguin Books, London, 1996.

E. Montet, A. Lods, Tarihte ve Günümüzde Siyonizm ve Yahudilik, Çeviren: Adnan Yazıcı, Öğren Uğurlu, Kemal Demir, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006.

Faruk Sönmezöğlü, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.

Fred J. Khouri, The Arab Israeli Dilemma, Syracuse University Press, New York, 1985.

Halil Erdemir, "İsrail Devleti'nin İlanından Önce David Ben-Gurion'un Filistin'i Yahudileştirme Politikası", Akademik Bakış, Calalabad, Cilt: IV, Sayı: 8, Yaz 2011.

Hussein of Jordan, *My "War" with Israel*. London: Peter Owen, (1969).

İlan Pappé, The Ethnic Cleaning of Palestine, Oneworld, Oxford, 2006.

İlan Peleg, Paul Scham, "Israeli Neo-Revisionism and American Neoconservatism: Unexplored Parallels", Middle East Journal, Cilt: 61, Sayı: 1, Kış 2007.

Iwao Koboril, Michael H. Glantz, *Central Eurasian Water Crisis*. United Nations University Press (1998).

İlhan Aras, "Filistin-İsrail Arasındaki Temel Sorunlar ve Uluslararası Hukuk", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2010.

İsrail Hakkında Gerçekler, Kudüs: İsrail Enformasyon Merkezi, 2008, s.75; <http://www.mfa.gov.il/NR/rdonlyres/66876698-4DAB-4A7E-BCC2->

John Lewis Gaddis, Soğuk Savaş, Çeviren: Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

Mark Tessler, A History of Israeli-Palestinian Conflict, Indiana University Press, Indiana, 1994.

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

Martin Edelman, "The new Israeli Constitution," Middle Eastern Studies, Vol.36, No.2, April 2000.

[Michael](#) Oren, *Six Days of War*. Oxford University Press. (2002).

Mordehay Naor & Dan Giladi, Eretz İsrail beMeah HaAşerim (İsrail Savunma Bakanlığı Yayinevi: Tel Aviv, 1990.

Samuel Sager , "Pre-State Influences on Israel's Parliamentary System," Parliamentary Affairs, Vol.25, Issue 1, 1971.

Samuel Sager , "Pre-State Influences on Israel's Parliamentary System," Parliamentary Affairs, Vol.25, Issue 1, 1971.

Samuel Sager , "Pre-State Influences on Israel's Parliamentary System," Parliamentary Affairs, Vol.25, Issue 1, 1971.

Samuel Sager, "Pre-State Influences on Israel's Parliamentary System," Parliamentary Affairs, Vol.25, Issue 1, 1971.

Simha Flapan, The Birth of Israel: Myths and Realities, Pantheon Books, New York, 1987.

Tayfur M. Fatih, "Dış Politika", Der., Atila Eralp, Devlet ve Ötesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

William L. Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, Agro Kitaplığı, İstanbul, 2008.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ ERMENİLER (1460-1876)

* Hanifi OK
** Ahmet ATAŞ
*** Gamze SERT
**** Osman UYSAL
***** Burhan GÜLER
***** Mehmet DENİZ

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :30.11.2023
Makale Kabul Tarihi :05.01.2024
Atıf Bilgisi:

Hanifi Ok, Ahmet Ataş, Gamze Sert, Osman Uysal, Burhan Güler, Mehmet Deniz, “Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeniler (1460-1876)”, *International Journal of Eastern Mediterranean Studies*, Vol. 2, Issue: 1, 2024, ss. 138-170.

Özet

Osmanlı İmparatorluğu kurulduğunda Ermeni tebaasını Bizans'ın zulüm çemberinden çekip almıştı. İlk yıllarda Osmanlı Devleti ile çok iyi bir uyum sağlamış olan Ermeniler Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'a taşınarak bir de patrikhane sahibi edilmişlerdi. Ancak zaman geçtikçe yabancı unsurların Osmanlı topraklarında kapitülasyonlar almaya başlamaları ve imtiyazlar elde etmeleri, kısa sürede Osmanlı imajının körelmesine ve Ermenilerin de diğer milletler gibi giderek daha fazla dikkatlerinin Avrupalılar üzerine kaymasına ve Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir devlet kurma fikrinin doğuşuna doğru hızla evrilmeye başladılar. Ermenilerin on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren baş gösteren tutkuları, bir devlet kurma fikrine dönüşerek, Türkler ile olan dostane ilişkilerini giderek daha fazla saldırgan bir toplum olmay yönüne evirmişlerdir.

Bu makalede Ermenilerin Osmanlı tebaasıyken, bu nimeti terk ederek hızlı bir şekilde yabancılaşmaları ve nihayetinde Kırım Harbi sonrası kendilerine tanınan anayasal haklar sonucunda Türk unsurdan kopma fikrinin gelişmesinin hangi sebeplere dayandığı üzerinde tartışılacaktır

Anahtar Kelimeler: Bizans, Ermeni, Türk, Anadolu, Avrupa, Vatan

Abstract

When the Ottoman Empire was founded, it took its Armenian subjects away from the circle of oppression of Byzantium. Armenians, who had achieved very good harmony with the Ottoman Empire in the first years, were moved to Istanbul by Mehmet the Conqueror and were given a patriarchate. However, as time went by, foreign elements began to take capitulations and obtain privileges in the Ottoman lands, and in a short time, the Ottoman image began to fade, and the attention of the Armenians, like other nations, increasingly shifted to the Europeans, and the idea of separating from the Ottoman Empire and establishing an independent

* Müdür Yardımcısı, Hassa Söğüt Gazipaşa İlkokulu, hanifi.sa@hotmail.com, Orcid: 0009-0005-0046-7422

** Müdür Yardımcısı, Alparslan İlkokulu, ahmetatas2775@gmail.com, Orcid No: 0009-0004-9219-3862

*** Müdür Yardımcısı, Şahinbey Alparslan Anaokulu, kartanesi27gmz@gmail.com, Orcid:0009-0003-8431-1606

**** Müdür, Harbiye Selman Nasır Eskiocak İlkokulu, osman.uysal@hotmail.com, Orcid: 0009-0004-8643-9520

***** Müdür Yardımcısı, Alparslan İlkokulu, bguler3321@gmail.com, Orcid:0009-0006-4075-8635

***** Müdür Yardımcısı, Mete Uygun İlkokulu, memetdeniz@gmail.com, Orcid No: 0009-0000-7987-9713

state began to evolve rapidly. The passions of the Armenians, which emerged from the beginning of the nineteenth century, turned into the idea of establishing a state, and their friendly relations with the Turks gradually evolved into an aggressive society.

In this article, it will be discussed the reasons for the rapid alienation of the Armenians, while they were Ottoman subjects, by abandoning this blessing and ultimately the development of the idea of breaking away from the Turkish element as a result of the constitutional rights granted to them after the Crimean War.

Key Words: Byzantine, Armenian, Turkish, Anatolia, Europe, Homeland

Giriş

14. yüzyılın son yarısında ve 15. yüzyıl boyunca Batı Avrupa Rönesans'ı yaşadı, Müslümanları İspanya'dan çıkarmayı başardı ve Yeni Dünya'yı keşfetti. Önümüzdeki iki yüzyıl boyunca Avrupa, Keşif Çağı, Reformasyon ve Karşı-Reformasyon, Kilise ile Devlet arasındaki yenilenen mücadele, feodalizmin gerilemesi, kent sınıflarının yükselişi ve merkezileşmiş ulus-devletlerin ve mutlakiyetçiliğin ortaya çıkışıyla dönüşecek. hükümdarlar. Müslümanlar ve Çinliler askeri açıdan Batı'ya eşit veya üstündü. İlki, Haçlıları Orta Doğu'dan püskürtmüştü ve Küçük Asya ve Doğu Avrupa ile Kafkaslar'daki Hıristiyan halkları, Kuzey Afrika'daki yerli kabileleri ve Hindistan'daki Hinduları yönetmekte özgürdü. Çinliler, Orta ve Doğu Asya'daki çeşitli halklar üzerinde hakimiyet kuracaktı. Doğu ile batı arasındaki serbest ticaret, yerini seçilmiş rotalar ve şirketler aracılığıyla daha kısıtlı ticarete bırakacaktır. Çin yalnızlaşmış Ming ve Ch'ing hanedanları Batı için tehdit oluşturamazken, Osmanlı Türkleri kılığında Müslümanların Orta Avrupa'nın kapısını çalması bazı Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti arasında düşmanlığa neden oldu¹.

Orta çağın sonlarında Müslüman dünyası da büyük dönüşümlere tanık oldu. Mısır'daki Memluklar, Batı Anadolu ve Balkanlar'daki Osmanlı Türkleri, Doğu Anadolu ve Kuzeybatı İran'daki Kara ve Beyaz Koyun kabile konfederasyonları, Kuzeydoğu İran ve Orta Asya'daki Timurlular, sonuçta iktidar mücadelesine giriştiler. üç güçlü Müslüman imparatorluğun ortaya çıkışı: Küçük Asya'daki Osmanlılar, Arap ülkeleri ve Balkanlar; İran, Kafkaslar ve Orta Asya'nın bazı bölgelerindeki Safeviler ve Hindistan yarımadasındaki Babürler².

On altıncı yüzyılda ve on yedinci yüzyılın başlarında Osmanlılar ve Safeviler Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Mezopotamya'da birbirleriyle savaştılar. Çatışmaların büyük bir kısmı Ermeni anavatanında gerçekleşti - Muşlu Hovhannes ve Aparanlı Simeon'un yakındığı olaylar - ve nihayet 1639'da iki gücün yüz yıllık düşmanlıklarını durdurup Zuhab

¹ Erdal İLTER, "Ermeni Mes'elesi" nin Perspektifi ve Zeytûn İsyancıları (1780-1880), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1988, s. 29.

² George A. Bournoutian, A Concise History of the Armenian People, (From Ancient Times to the Present), California 2006, s.188.

Antlaşması'nı imzalamasıyla sona erdi. Kasr-ı Şirin Antlaşması olarak da bilinir). Antlaşma, Ermenistan'ı bir kez daha doğu (Pers Ermenistanı olarak da bilinir) ve batı (bazen Türk Ermenistanı olarak da anılır) bölümlerine ayırdı. Şirak Ovası bu ikisi arasında bir nevi sınır haline geldi. Kars Kalesi de dahil olmak üzere batıdaki topraklar Osmanlıların eline geçti; Ani'nin doğusundaki topraklar ve Arpaçay Nehri ise İran'ın bir parçası oldu. Bağdat ile diğer çekişme merkezleri olan kutsal şehirler Necef ve Kerbela Osmanlıların eline geçti.

Ayrıca 16. yüzyılın sonlarında Anadolu'da Celali isyanları olarak bilinen isyancı birliklerin yol açtığı yıkım (Tokatlı Stepanos, Tokatlı Hakob ve Tokatlı Khachatur tarafından anlatılmıştır) birçok eski Ermeni merkezini yok etmiştir. Mülkiyetin yok olması, kıtlık, hastalıklar, zorla din değiştirmeler ve yeniden yerleşim, nüfusu azalttı ve Ermenistan'ın ekonomik canlılığını önemli ölçüde azalttı. Siunik ve Lori'deki birkaç prens dışında, kalıtsal toprak sahibi Ermeni soyluları neredeyse ortadan kayboldu. Ermeni Kilisesi hem kendisinin hem de cemaatinin hayatta kalmasını sağlamak için Müslüman yönetimine boyun eğdi. Osmanlı, Safevi ve Babür hükümdarlarının her biri Ermeni tebaasına farklı muamele ediyordu. Osmanlılar ve İranlılar Kilise'ye Ermeni tebaalarının hem siyasi hem de dini liderliğini verdiler. Daha hoşgörülü Babürlerin yerleşik bir politikası yoktu ancak genellikle kendi topluluklarının sorumluluğunu Ermeni laik liderlere bırakıyorlardı. Sonraki dört bölümde tarihi Ermenistan'ın yanı sıra Osmanlı, İran ve Babür imparatorluklarının çeşitli şehirlerine dağılmış olan bu topluluklardaki yaşam incelenecek.

Batı Küçük Asya'daki Ermeniler, Bizans döneminde buraya göç etmişler ve Orta Çağ'ın başlarında, askeri ve siyasi önem kazandıkları Konstantinopolis başta olmak üzere birçok şehirde büyük topluluklar kurmuşlardı³. Ancak on birinci yüzyıla gelindiğinde Konstantinopolis'teki sayıları azalmıştı ve Selçuklu Türklerinin Ermenistan'ı istila etmesi bu şehre yeni yerleşimciler getirmiş olsa da Ermeni varlığı önemsiz kalmıştı. Kaynaklar, Sultan II. Mehmed'in (1444-1446 ve 1451-1481), Konstantinopolis'i fethettikten kısa bir süre sonra, Anadolu'dan ve Kırım'dan çok sayıda Ermeni'yi zorla bu şehre yerleştirdiğini gösteriyor. Bu tür tehcirler on altıncı yüzyıl boyunca devam etti ve Osmanlı başkentindeki Ermeni cemaatinin sayısını önemli ölçüde artırdı.

Ermeni Milleti

³ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley..., s. 189; M. Kemal ÖKE, Ermeni Meselesi, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul 1986, s. 88-89.

On sekizinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlılar, Arap fatihlerin Orta Doğu'da yüzyıllar önce gevşek bir şekilde kurdukları şeyi, yani imparatorluklarındaki çeşitli tebaa halklarını siyasi veya ırksal gruplar halinde değil, dini topluluklar halinde örgütlemeyi tamamen kurumsallaştırmıştı. Böylece Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler, her biri kendi dini liderinin denetimi altında olan ve millet adı verilen ayrı topluluklar halinde gruplandılar. Her topluluk sonunda kendisini Konstantinopolis'in kendi mahallesi ve diğer şehir merkezleriyle sınırladı. Son zamanlardaki araştırmalar, millet sisteminin on beşinci yüzyılda veya Konstantinopolis'in düşüşünden hemen sonra tam gelişmiş bir kurum olarak ortaya çıktığı fikrine meydan okuyor. Osmanlı'nın çok daha sonralara kadar gayrimüslimlere karşı tutarlı bir politikası olmadığı ve millet sisteminin yavaş yavaş geliştiği artık kesin görünüyor. Osmanlılar, on sekizinci yüzyılın sonları veya on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar millet terimini nadiren kullandılar; o dönemde bu terim esas olarak Rum, Ermeni ve Yahudi toplulukları için kullanıldı.

Yeni araştırmalar, Sultan II. Mehmed'in Konstantinopolis Ermeni Patriği makamının kurulmasındaki rolü konusunda da şüphe uyandırdı. Geleneğe göre 1461 yılında Sultan, Bursa Piskoposu Hovakim'i Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin ilk Patriği olarak atadı. Ancak gerçekte Konstantinopolis Ermeni Patrikhanesi'nin gelişimi daha uzun süren bir süreç gibi görünüyor. On altıncı yüzyılın ilk çeyreğine kadar Ejmiatsin Kutsal Makamı Osmanlı İmparatorluğu sınırlarının dışında, komşu düşman topraklarındaydı. Sultan Mehmed, bu nedenle Konstantinopolis'in Ermeni piskoposunu o şehir ve çevresindeki Ermenilerin lideri olarak tanıdı. Daha sonra, İranlılar Ermeni dini hiyerarşisine karşı hoşgörülü ve cömert davrandıkları için, İran yanlısı Ejmiatsin'in Batı veya Türkiye Ermenistanı üzerindeki etkisinden korkan gelecekteki Osmanlı padişahları, birçok Ermeni'yi yalnızca iç kesimlerden Konstantinopolis'e yerleştirmekle kalmadı, aynı zamanda onlara Ermenileri de verdi⁴. Osmanlılar böylece hem Ermenilerin sadakatini sağlamayı hem de Ejmiatsin'i zayıflatmayı umuyorlardı. Daha sonra Erzurum gibi diğer Ermeni cemaatleri de eşit statüde piskoposluklar kurdular. Dolayısıyla Konstantinopolis'in Ermeni piskoposu başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Ermeniler üzerinde yetkiye sahip değildi. Sis Katolikosluğu Kilikya Ermenileri üzerinde yargı yetkisine sahipti; Ahtamar'ın Van ve çevresindeki Ermenilere, Kudüs Patrikhanesi'nin Arap topraklarındaki Ermenilere karşı tutumu. Ancak 19. yüzyıla

⁴ Kâmuran GÜRÜN, Ermeni Dosyası, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983, s. 66; Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 190.

gelindiğinde Katolikoslukların rekabeti, etkili Ermeni mali seçkinlerinin (amiralar) yükselişi, Ermeni ve Ermeni olmayan Katolikler tarafından okullar açılması ve Ejmiatsin'in Rusya topraklarına dahil edilmesi nedeniyle, Konstantinopolis'in Ermeni başpiskoposu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Apostolik Ermeniler üzerinde fiili otoriteyi üstlendi. Böylece hem siyasi hem de dini ayrıcalıklara sahip ayrı bir Patrikhane kuruldu. Osmanlılar, Ermeni Vatikanına ya da Ermeni Kilisesi içindeki başka herhangi bir otoriteye hesap vermek zorunda olmayan bir Ermeni dini makamıyla uğraşmak onları fazlasıyla rahatlattı. Gerçekte Ejmiatsin, Sis ve Ahtamar Katolikosu ile Kudüs Patriği dini konularda daha yüksek yetkiye sahipti, ancak Konstantinopolis'in siyasi, mali ve coğrafi konumu, Ermeni Patriğini gerçekten de zorlu bir şahsiyet haline getiriyordu.

Daha önceki yorumlara göre Osmanlılar, Konstantinopolis'in düşmesinden sonra Hıristiyanları iki genel gruba ayırmıştı: Rum Patriği'nin yetkisi altına alınan Dyofizitler ve Ermeni Patriği'nin yetkisi altına alınan Monofizitler. Böylece, Sırp Kilisesi gibi Balkanlar'daki çeşitli Ortodoks Kiliseleri, bir miktar özerkliğe sahip olmakla birlikte, Konstantinopolis Rum Patriği'nin yetki alanına girdi; ve özerk Kıpti, Etiyopya ve Suriye Yakubi Kiliseleri teknik olarak Ermeni Patrikhanesine tabiydi. Bu düşünceye de itiraz edildi ve bu yönde bazı girişimlerde bulunulmasına rağmen bunların sonuçsuz kaldığı artık kesin görünüyor. Her halükarda, on sekizinci yüzyılın sonlarında çeşitli Ortodoks ve Doğu ayin Kiliseleri kendi dini kurumları üzerinde tam kontrole sahipti. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Hıristiyan misyonerlerin faaliyetleri ve hükümetlerinin baskıları nedeniyle Katolik ve Protestan olmak üzere iki yeni millet de ortaya çıktı⁵.

Millet aslında kendi kendini yönetiyordu. Okullar, hayır kurumları ve hastaneler gibi kendi kurumlarını sürdürmesine izin verildi. Kanun ve düzenden ve topluluk içindeki anlaşmazlıkların çözümünden sorumluydu. Ermeni Patriği padişah tarafından onaylandı ve halkı üzerinde tam yetkiye sahipti. Kendi mahkemesi vardı ve toplumunun tamamına sivil ve dini adaleti dağıtabiliyordu. Küçük bir polis gücünün yanı sıra bir hapisaneyi de elinde tutuyordu. İmparatorluklarının bazı kısımlarında azınlık olan Türkler, fethettikleri çeşitli etnik grupların yarı özerk bir şekilde faaliyet göstermesine izin vererek ve dini liderlere kendi yöneticileri altında sahip olduklarından daha büyük idari yetkiler vererek düzeni korumayı başardılar. Ancak Ermeniler ve diğer Hıristiyanlar hâlâ fethedilmiş halklardı ve öyle muamele

⁵ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley...., s. 191; Bernard Lewis, Modern Türkiye Nin Doğusu, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1970, S. 51.

görüyorlardı. Özellikle iç bölgelerdeki statüleri, en iyi şekilde "haraç ödeyen tebaa" olarak tercüme edilebilecek reaya statüsündeydi. Örneğin Osmanlılar, 18. yüzyıla kadar, (Ermeni şair Sebastialı Thaddeus'un tanımladığı gibi) Ermeniler de dahil olmak üzere Hıristiyan köylerini, Müslüman olarak yetiştirilecek ve ya devlete yazılacak devşirme ya da gençlerden oluşan bir koleksiyona tabi tutuyordu. Yeniçeri ocağı (ateşli silah kullanımında uzman piyadeler) veya hükümet idaresi. Diğer gayrimüslimler gibi Ermenilerin de silah taşımaya izin verilmiyordu ve bu nedenle askerlik hizmetinden muaf tutuldular. Genellikle cizye vergisi ödemeleri gerekiyordu ve onların şahitlikleri Müslüman mahkemelerinde nadiren kabul ediliyordu. Son olarak Anadolu'daki Ermeniler, Osmanlılar tarafından geleneksel otlaklarından buraya göç etmeye teşvik edilen veya Ermenilerin terk ettiği bölgelere yerleşen göçebe halk olan Kürtlerin sürülerine kışlak sağlamak zorunda kaldı. En iyi ihtimalle, Osmanlı'nın altın çağında millet sistemi, gayrimüslimlere, fethedilen veya Avrupalıların yönetimi altındaki Hıristiyan olmayan tebaadan daha adil muamele vaat ediyordu. En kötüsü, imparatorluğun gerilemesi ve çöküşü sırasında Hıristiyan azınlıklar gasp ve pogromlara maruz kaldı.

Osmanlı padişahları Anadolu'nun kontrolünü sıkı bir şekilde kaybettikçe ve Kürt akınları ile Şii isyanları burada istikrarsız koşullar yarattıkça, giderek daha fazla Ermeni zanaatkar Konstantinopolis'e çekildi. Daha sonraki bazı padişahlar da Ermenileri oraya yerleşmeye teşvik etti ve bunun sonucunda 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı başkentindeki Ermeni nüfusu 250.000'e ulaştı. Şehir dünyadaki en büyük Ermeni cemaatine sahipti ve bazı rivayetlere göre Ermeni Patriği önemli ve güçlü bir yetkili haline gelmişti⁶. Ancak Osmanlı İmparatorluğu geriledikçe patriklik makamının istikrarı da bozuldu. 1461'den 1600'e kadar sadece on altı Patrik bu makamda yer alsa da, 1600 ile 1715 arasında elli dört Patrik görevdeydi. Rüşvet, yolsuzluk ve adam kayırmacılık Osmanlı toplumunun her katmanına nüfuz ettiğinden, Patrikhane çıkar sahibi grupların etkisi altına girdi.

Amiralar

On sekizinci yüzyıla gelindiğinde patriklik makamına bir miktar istikrar geri geldi. Aynı dönemde, amiras ("şef" veya "komutan" anlamına gelen Arapça emir kelimesinden gelir) olarak bilinen güçlü bir Ermeni bankacı ve memur grubunun ortaya çıkması tesadüf değildir. Bu resmi olmayan oligarşi, vezirlere, paşalara, vergi toplayıcılarına ve gelir getirici

⁶ Fikret TÜRKMEN, "Tarih Boyunca Türk-Ermeni Kültür İlişkileri", Türk Tarihinde Ermeniler, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, İzmir 1983, s. 62-63; Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 192.

bir pozisyon satın almak isteyen diğer kişilere borç vererek güç kazanmayı başardı. En zengin amiralardan bazıları padişaha borç verenlerdi ve bu nedenle sarayda büyük nüfuza sahiptiler. Seçkin grupların bir parçası olan amiraların yalnızca Osmanlı ileri gelenlerine özel kıyafetler giymelerine ve ata binmelerine izin veriliyordu; her iki ayrıcalık da genellikle gayrimüslimlere verilmedi. Hayır kurumlarını desteklediler ve daha sonra önemli Ermeni liderler olacak birçok kişinin eğitimini finanse ettiler. Bir tarihçi 77 farklı aileye ait 166 kadar amira tespit etti.

Düzyan, Balian ve Dadyan amira ailelerinin üyeleri sırasıyla imparatorluk darphanesinin müdürü, imparatorluk baş mimarı ve barut değirmeninin şefi pozisyonlarında bulunuyorlardı. Amiralar, zenginlikleri ve Saraydaki statüleri nedeniyle Ermeni milletinin işleri ve Patrik seçimi üzerinde büyük etkiye sahipti. Amiralar sık sık Ermeni tüccarlar ve aydınlarla istişarede bulunuyorlardı, ancak genel olarak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar Ermeni milleti üzerinde Patrik'inkine eşit ve çoğu zaman onu aşan bir kontrole sahiptiler⁷.

Mkhitaristler

On sekizinci yüzyılın sonlarından önce, Osmanlı dünyasındaki Ermeni edebi faaliyetleri, Van Gölü kıyısındaki Lim manastırı veya Kırım'daki Kutsal Haç manastırı gibi manastırlarla sınırlıydı. Mokklu Nerses, Bitlisli David, Kaffalı Var dan, Karinli Hakob gibi filozof, tarihçi ve şairler küçük eserler yazmışlardır⁸. On altıncı yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Ermeni matbaası faaliyet gösteriyor olmasına rağmen, iki yüzyıldır süren savaşlar ve Anadolu'daki yerel beylerin Ermenilere karşı sert muamelesi, öğrenimde keskin bir düşüşe yol açmıştı. Tamamı din üzerine olan yalnızca birkaç kitap yayımlandı. Ermeni kültürel faaliyetlerinin yeniden canlandığına dair ilk somut deliller 17. yüzyılda başladı. Sebastialı Ğazar ve Salazorlu David gibi şairler edebiyat tarihçilerinin dikkat çektiği şairler arasındadır. Ancak dönemin en önemli Ermeni aydını, 1677'de kısa ömürlü bir matbaa kuran Eremia Çelebi Kiumurjian'dır (1637-1695). Konstantinopolis'te konuşulan Ermeni lehçesiyle yazdığı Konstantinopolis Tarihi önemli bir eserdir. . Onun Ermeni Kilisesi'nde reform yapma çabaları din adamları tarafından dirençle karşılandı ve ilerici unsurlar arasında hoşnutsuzluğu artırdı, bu da dolaylı olarak Mkhitarist tarikatın kurulmasına yol açtı.

⁷ Bayram KODAMAN, Sultan İL Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1987, s. 108.

⁸ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peoply..., s. 193.

Başrahip Mkhitar, 1676'da Sebastia'da (Sivas) doğdu. Ermeni Apostolik rahipliğine katıldıktan sonra Batı Ermenistan'ı gezdi ve kendi memleketinde Ermeni eğitiminin en düşük seviyesine ulaştığına ikna oldu. Hemşerilerinin manevi ve entelektüel ihtiyaçlarını karşılayacak bir dini düzen kurmaya çalıştı. Ermeni din adamları tarafından reddedildi ve bir dizi Latin misyonerle görüştüktan sonra Batı Kilisesi'nin misyonu için gerekli araçlara ve desteğe sahip olduğunu hissetti⁹. 1695'te Halep'te Katolikliği kabul eden Mkhitar, 8 Eylül 1701'de Konstantinopolis'te on üyeli yeni bir tarikat kurdu. Mkhitar, Papalık otoritesine bağlı kalmanın ve Ermeni milletine sadık kalmanın mümkün olduğunu savundu. Faaliyetleri sadece Ermeni Patrikhanesini kızdırmakla kalmadı, aynı zamanda Latin misyonerler tarafından da olumsuz karşılandı ve hiçbiri onun ikili sadakatini kabul edemedi. Mkhitaristler, o zamanlar Venedik buzunun kontrolü altında olan Yunanistan'daki Mora'ya gitmek zorunda kaldılar.

1705'te Mkhitaristler, Papa XI. Clement'e (1700-1721) tarikatlarını tanıması için dilekçe verdiler. Propaganda Fide tarafından eğitilen Katolik misyonerler tarafından yayılan ve Mkhitar'ı Katolik Kilisesi'nin ayinlerini tahrif etmekle suçlayan söylentilerden endişe duyan Vatikan, Mkhitar'ın tanınmasını 1712'ye kadar erteledi. 1715'te Osmanlılar Morea'yı aldı, Mkhitarist manastırını yok etti. ve rahipleri Venedik'e gitmeye zorladı. Venedik Senatosu, tarikatın eski bir cüzam sığınağı olan San Lazzaro adasına verilmesi yönünde oy kullandı ve tarikatın kuruluşundan on altı yıl sonra, 8 Eylül 1717'de Mkhitaristler oraya taşındı¹⁰. 1718'de Mkhitar, devam eden söylentilere karşı tarikatını savunmak için Roma'ya gitti. Vatikan'ı kendi Ortodoksluğuna ikna etmeyi başardı ve hayatının geri kalanını dini ve entelektüel faaliyetlere adadı. 27 Nisan 1749'da San Lazzaro'da öldü. 1773'te Mkhitaristlerin hoşnutsuz babaları Venedik'i terk etti ve sonunda 1803'te Trieste'de tarikatın ayrı bir şubesini kurdu. Napolyon'un İtalya'yı işgalinden sonra Viyana'ya kaçtılar ve 1811'de burada yeni bir merkez kurdular.

Mkhitaristler, Ermeni kültürünün korunmasının yanı sıra Ermeni tarihi ve dili çalışmalarının yeniden canlandırılmasıyla da derinden ilgileniyorlardı. Bu amaca ulaşmak için diğer Ermeni kurumlarından daha fazlasını yapabildiler. Avrupa klasiklerini Ermeniceye çevirerek, Latince, Yunanca ve diğer dillerdeki birincil kaynakları kullanarak tarihi, dilsel, edebi ve dini eserler yazmaya başladılar. Babalar Çamçıyan (1738-1823), Avetikyan (1751-1827), Bagratuni (1790-1866), Aytenyan'ın (1824-1824) çabaları

⁹ Halil İNALCIK, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", Belleten, c. XXVIII, nu. 112, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1964, s. 626-27.

¹⁰ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 194.

1902), Minasyan (1799-1866) ve Alişan (1820-1901) gramerler, sözlükler, tarihler, oyunlar ve çok sayıda filolojik, coğrafi ve teolojik eser ürettiler. İranlı-Ermeni ve özellikle Hintli-Ermeni tüccarların mali desteğiyle Mkhitaristler okullar kurdular ve iki süreli yayın çıkardılar; Bazmavep 1843'ten itibaren Venedik'te, Handes Amsoreay ise 1887'den itibaren Viyana'da basıldı. Venedik cemaati çabalarını şu konularda yoğunlaştırdı: Ermeni tarihi ve edebiyatı, Viyana'daki rahipler ise Ermeni dili ve filolojisi üzerine yoğunlaşmışlardı. Mkhitaristler yalnızca Avrupa'nın Ermeni geçmişini öğrenmesini sağlamakla kalmadı, aynı zamanda çalışmaları Batı düşüncesini Osmanlı ve Rus imparatorluklarındaki Ermenilere kanalize etti ve on dokuzuncu yüzyılda Ermeni kültürünün canlanışının şekillenmesinde önemli bir rol oynadı. Hem Venedik hem de Viyana Mkhitarist cemaatleri yirminci yüzyılda aktif kaldılar ve 2000 yılında tek bir tarikat altında yeniden birleştiler¹¹.

Doğu Sorunu

On beşinci yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadar Osmanlılar, Doğu ve Orta Avrupa'nın büyük bir bölümünün tartışmasız efendisiydi. Bu arada Kazaklar, Karadeniz'in kuzeyindeki meralarda uzun süren Slav kolonizasyonu sürecini tamamladılar ve Don bölgesini, Rusya'nın doğuya doğru Balkanlar'a doğru yayılacağı bir askeri üs haline getirdiler¹². Rus yöneticilerin ve devlet adamlarının eylemlerinden cesaret alan Doğu Avrupa'nın Slav ve Ortodoks halkları, zamanla Rusya'yı Osmanlı yönetiminden kurtarıcı olarak görmeye başladılar. Sultan Süleyman'ın ölümünün (1566) ardından yavaş yavaş gerilemeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu, 17. yüzyılda Avusturya, Polonya ve Rusya'ya karşı bir dizi yenilgiye uğradı. Bazı Osmanlı yetkilileri, özellikle de Köprülü ailesinden vezirler gidişatı tersine çevirmeye çalıştı ama 1683'te iki ay süren kuşatmanın ardından Viyana'nın alınamaması, Osmanlı üstünlüğünün sonunun habercisi oldu. On sekizinci yüzyılın başlarında Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) Antlaşmaları Osmanlı'nın Avrupa'daki ilk büyük toprak kaybına yol açtı. Avusturya, Macaristan'ın, Transilvanya'nın, Hırvatistan'ın ve Slovenya'nın tamamını aldı; Polonya Podolya'yı ele geçirdi; ve Rusya Karadeniz'e doğru ilerledi. Osmanlı, başta Avrupalılar arasındaki anlaşmazlıklar ve Fransa'nın desteğiyle daha fazla kayıp vermekten

¹¹ Ercüment KURAN, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1887-1897)", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile ilişkileri Sempozyumu, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, Ankara 1985, s. 19-20.

¹² Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley...., s. 195.

kurtuldu¹³.

On sekizinci yüzyıl, Büyük Petro'nun (1689-1725) ve özellikle Büyük Katerina'nın (1762-1796) Rus nüfuzunu Balkanlar ve Transkafkasya'ya genişletmeyi başardığı bir dizi Rus-Türk savaşına tanık oldu. Avusturya'nın Orta Avrupa'nın yükselen gücü Prusya'yla meşgul olması, durumdan yararlanma veya Rusya'nın yayılmasını durdurma girişimlerini engelledi. Avusturyalılar, Rusya'nın Balkanlar'da artan nüfuzundan korkmalarına rağmen, Catherine'in kendilerine karşı Prusya ile ittifak kurmasından korktuğu için onunla işbirliği yapmak zorunda kaldılar. Catherine'in Osmanlılarla yaptığı ilk savaş (1768-1774) karada ve denizde büyük zaferlerle sonuçlandı. Her ikisi de Rusya'nın kazanımlarıyla ilgilenen Avusturyalı Maria Theresa (1740-1780) ve Prusyalı Büyük Frederick (1740-1786), Rusya'nın ilerleyişini durdurmaya çalıştılar ve 1772'de Rusya ile Polonya'nın bölünmesi konusunda anlaşmaya vardılar. Almanların baskılarına rağmen Catherine, Rusya'daki Pugaçev İsyanı'nın (1772-1774) onu bir anlaşma imzalamaya zorladığı 1774 yılına kadar Osmanlılarla savaşı bitirmeyi reddetti.

Kılıçlık Kaynarca Antlaşması (1774) Rusya'ya yalnızca Kırım'da bir dizi kale ve Karadeniz'deki ticari gemilerine serbest dolaşım hakkı vermekle kalmadı, aynı zamanda Kırım Tatarlarını Osmanlı hükümdarlığından bağımsız hale getirdi. Ancak daha önemlisi, Osmanlı'nın Moldavya ve Eflak'taki (bugünkü Romanya) insanlara daha geniş ölçüde özyönetim hakkı tanıyarak, Rusya'nın onlar adına müdahale etmesinin yolunu açık bırakma vaadiydi. Ayrıca Osmanlılar, Ortodoks Hıristiyanları korumayı kabul ederek, Rusya'nın Konstantinopolis'te bir kilise inşa etmesine izin vermekle kalmayıp, ona bölge dışı ayrıcalıklar da tanıdı¹⁴. Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusya'nın Balkanlar'a gelecekte yapacağı tüm müdahalelerin bahanesini oluşturdu. Bu anlaşmanın Rusya tarafından yorumlanması, onlara Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Slav ve Ortodoks azınlıkların davasını savunma hakkını veriyordu. Osmanlılar ve Batılı güçler, özellikle de İngiltere aynı fikirde değildi. Antlaşmanın Rusya'ya yalnızca Konstantinopolis'te bir kilise sahibi olma hakkı verdiğini ve azınlıklarla ilgili geri kalan hükümlerin son derece belirsiz olduğunu düşünüyorlardı.

Yükselen Balkan milliyetçiliği dalgası ile Rusya ve Avusturya'nın bölgedeki rekabet ve yayılmacı tasarımlarının nasıl ele alınacağı ve bunların Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki olası etkilerinin nasıl ölçüleceği sorunu "Doğu Sorunu" olarak bilinmeye başlandı. Pek çok

¹³ Esat UR AS, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, ed. Tül ay DURAN, genişletilmiş ikinci baskı, Belge Yayını, İstanbul 1987, s. 156-71.

¹⁴ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley...., s. 196.

kişinin inandığı gibi, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu olarak anılan “Avrupa'nın Hasta Adamı”nın ölmesi gerekiyorsa, Avrupa'daki güç dengelerini değiştirmeden ve kargaşa yaratmadan nasıl parçalanacaktı? topyekun bir Avrupa savaşı mı? Yüz yıldan fazla bir süre boyunca Doğu Sorunu, her büyük konferansta veya anlaşmada konuyu ele alan politikacıların aklında kaldı. Sorunun çözülememesi, Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın Saraybosna'da (1914) öldürülmesiyle sonuçlandı; bu, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı oldu ve Osmanlı, Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarını yok etti.

Her ne kadar Doğu Sorunu öncelikli olarak Balkanları ilgilendirse de İngiltere'nin Hindistan, Mısır ve Basra Körfezi'ndeki hayati çıkarları, onu Rusya'nın Akdeniz'deki yayılmasına karşı Türkleri desteklemeye zorladı. Catherine 1783'te Kırım'ı ilhak etti ve birkaç yıl sonra Osmanlılarla ikinci savaşına (1787-1792) başladı¹⁵. Avusturya ve Prusya'nın her ikisi de Fransız Devrimi ile meşguldü, ardından Catherine'in Doğu Avrupa'ya yayılmasını kontrol etmeye çalıştılar. Prusya, Polonya'ya doğru hamle yapmaya başladı ve Avusturya, Osmanlılarla ayrı bir barış yaptı. Rusya, çok az toprak elde etmesini sağlayan Yaş Antlaşması'nı (1792) imzalamak zorunda kaldı. Bir yıl sonra, 1793'te Rusya ve Prusya, Polonya'nın ikinci bölünmesini tamamladılar ve 1795'te, Polonya'nın üçüncü bölünmesiyle Polonya'nın bağımsızlığına son verdiler¹⁶.

III. Selim Tanzimatı ve Tanzimat Dönemi (1789-1876)

Fransız Devrimi Avrupa'yı sarsarken, devletlerine yönelik dış tehditlerin farkında olan bazı Osmanlı liderleri, bir zamanların büyük imparatorluğunun yapısında reform yapmayı ciddi olarak düşünmeye başladı. Yerel Müslüman beyler veya derebeyler Anadolu'nun büyük bir kısmını kontrol ediyorlardı. Balkanlar'ın Osmanlı yetkililerinin gasplarından bıkan ve Rusya tarafından cesaretlendirilen Hıristiyan nüfusu sürekli isyan halindeydi. Bir zamanlar korkulan Yeniçeri, savaşmak yerine iş yapan verimsiz bir askere dönüşmüştü. Yeniçeriler, muhafazakar dini liderlerle birlikte, böyle bir yolu destekleyen padişahları tahttan indirerek veya öldürerek imparatorluğun her türlü modernleşmesine direndiler.

Fransız Devrimi'nin başladığı yıl III. Selim (1789-1807) Osmanlı tahtına çıktı. Başlangıçta o da seleflerinden bazıları gibi imparatorluğun eski disiplinini yeniden tesis etmesi halinde kurtarılabileceğini düşünüyordu. Modern silahlar dışında modernizasyona

¹⁵ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 197.

¹⁶ Stanford J. SHAW-Ezel Kural SHAW, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, çev. Mehmet HARMANCI, c. II, E Yayını, İstanbul 1983, s. 228.

gerek yoktu; hükümetin yalnızca suiistimallere ve verimsizliklere son vermesi gerekiyordu. Ancak Yaş Antlaşması'ndan sonra Selim daha kapsamlı bir yeniden yapılanmanın gerekli olduğunu fark etti. Nizam-i Cedid (Yeni Düzen veya Yeni Ordu) adı verilen, Avrupa örneklerini örnek alan küçük ve etkili bir askeri güç kurdu. Ayrıca Osmanlı donanmasını yeniden canlandırdı ve silah ve barut üretimi için birçok modern fabrika kurdu. İdari, mali ve yargı reformları, en iyi ihtimalle kısmen başarılı olsa da, Batılı fikir ve kurumlara kapıyı açtı ve Türkiye'nin modernleşmesinin temelini attı.

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin getirdiği sosyo-politik değişiklikler, matbaanın ortaya çıkışı ve Avrupalı ticari ve teknik danışmanların gelişimiyle Osmanlı İmparatorluğu'na da nüfuz etmişti¹⁷. Ne ironiktir ki, Hıristiyan azınlıklar, özellikle de Balkanlar'dakiler, bu değişimlerden ilk yararlananlar oldu. Tüccarları yeni fikirleri Doğu Avrupa'ya ithal ederken, diasporaları da entelektüel ve devrimci faaliyetleri teşvik edip finanse etti. Balkanlar'daki entelektüellerin çoğu, Herder ve Fichte gibi 18. yüzyıl Avrupalı teorisyenlerinin kültürel milliyetçiliğini benimsedi. Yerel diller, bölgenin yeni edebi araçları olarak klasik dillerin yerini aldı. Etnik azınlıkların ulusal bilinci böylece ilk olarak edebi bir canlanma yoluyla ve Napolyon'un devrimci fikirleri yaymasından sonra ayaklanmalar ve özerklik veya bağımsızlık talepleri aracılığıyla ifade edildi. Sırp, Yunanlılar, Romenler ve Karadağlılar gibi bazı gruplar, Rusya'nın siyasi ve dini etkisi nedeniyle hızla uyanmış ve 19. yüzyılın ilk yarısında tanınmıştır. Araplar ise bu yüzyılın sonlarında siyasi canlanmalarına başladılar. Ancak Makedonlar, Arnavutlar ve son olarak Kürtler gibi diğerleri taleplerini ancak yirminci yüzyılın başlarında dile getirdiler¹⁸.

Napolyon'un yenilgisi ve 1815'teki Viyana Kongresi de Osmanlıların, Fransız devrimci fikirlerine karşı muhafazakar bir tepki olarak Avrupalı güçlerin kendi statükoyu korumayı ve Avrupa'da gelecekteki devrimleri bastırmayı kabul etmelerine yardımcı oldu. Sonuç olarak, Avusturyalı ve İngiliz devlet adamları Mettemich ve Castlereagh, Rus çarı I. Alexander'ı (1801-1825) Rusya'yı Sırp isyanına (1815-1817) ya da Yunan bağımsızlık savaşının ilk evresine dahil etmemeye ikna ettiler. Bu arada, bu isyanlar ve Osmanlı'nın Mısır genel valisi Muhammed Ali Paşa'nın bağımsız eylemleri, padişahlara, Mısır'da ciddi reformlara acil ihtiyaç duyulduğunu kesin olarak gösterdi. Osmanlı İmparatorluğu. III. Selim gerici unsurlar tarafından öldürülmesine rağmen, Sultan II. Mahmud (1808-1839) nihayet

¹⁷ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 198.

¹⁸ Yuluğ Tekin KURAT, Osmanlı İmparatorluğu nun Paylaşılması, Turhan Kitabevi, Ankara 1986, s. 12.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdı ve Avrupa'nın yardımıyla tamamen modern bir ordu kurmaya başladı¹⁹.

Yeni Rus çarı I. Nicholas (1825-1855), muhafazakar bir otokrat olmasına rağmen aynı zamanda Rus Ortodoksluğunun savunucusuydu ve Balkan Hıristiyanlarına sempati duyuyordu. Osmanlılara karşı daha sert bir tavır aldı ve 1828'de onlara karşı savaş başlattı. Bir yıl sonra, Edirne Antlaşması (bugünkü Edime) Rusya'ya yalnızca batı Gürcistan'ın çoğunu vermekle kalmadı, aynı zamanda özerk bir Moldavya ve Eflak'ı da yarattı²⁰. Birkaç ay sonra, 1830'da Rus yardımı, pek çok Avrupalı liberalin sempatisini çeken Yunanistan'ın da bağımsızlığına kavuşmasını sağladı. Birkaç yıl sonra Rusya, Muhammed Ali'nin Suriye'yi işgaline ve Küçük Asya'ya doğru ilerlemesine karşı Osmanlılara yardım etmeye karar verdiğinde Balkanlar'daki nüfuzunu artırdı. Unkiar Skelessi Antlaşması (1833) ile Rusya, Boğazlar'ın (Karadeniz'i Marmara Denizi'ne bağlayan İstanbul Boğazı ve Mara Denizi'ni Ege Denizi'ne bağlayan Çanakkale Boğazı) kapatılması karşılığında padişahın koruyucusu oldu. Rusya dışındaki tüm yabancı savaş gemilerine.

İngiltere'nin başını çektiği Avrupa'nın geri kalanı Rusya'nın bölgedeki hakimiyetini kabul edemedi. İngilizler, Türklerin imajını iyileştirmek ve aynı zamanda Rusya'nın mazlum Balkan Hıristiyanlarının koruyucusu rolünü zayıflatmak için Osmanlıları reformlar yapmaya ikna etti. 1839'da genç Sultan I. Abdülmecid (1839-1861), Batılı reformlardan yana olan yetkililerin tavsiyesi üzerine, Hattı Şerif-i Gülhane'yi ("Gül Odasının Yüce Fermanı") yayınladı. tüm tebaasının mülkiyetindedir. Askeri reformlar ve vergi reformları, merkezi bir yönetim, büyükler meclisi, eyalet konseylerinin kurulması, dini açıdan karma mahkemeler ve teknik kolejler vaat ediyordu. Hatt-i Şerif, fiilen bu reformların bir kısmını hayata geçirmiş ve 1876 yılına kadar sürecek olan Tanzimat ("yeniden düzenleme" veya "reform") dönemini başlatmıştır.

Her ne kadar fermanlar gelenekten kopmuş ve genel olarak Müslüman dini liderlerin karşı çıktığı bu kanunlar yasal olarak yürürlüğe konmamış, bunları istediği zaman iptal edebilen padişah tarafından uygulanmıştır. Daha da önemlisi, reform vaadi, Osmanlıların Balkanlar'daki Rus taleplerine karşı koymasını sağladı ve 1841'de Unkiar Skelessi Antlaşması'nın geçerliliği sona erdiğinde, tüm Avrupalı güçler tarafından imzalanan Boğazlar Sözleşmesi, Boğazları tüm yabancı savaş gemilerine kapattı. Bu, Rusya'nın Osmanlı

¹⁹ Kemal BEYDİLLİ, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", Belgeler, c. XIII, nu. 17, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, s. 368

²⁰ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 199.

İmparatorluğu üzerindeki kısa süreli etkisini etkili bir şekilde sona erdirdi.

Genel olarak reformlar geniş kapsamlı değildi ve kültürel canlanmalarla uyanan ve zaman zaman Rusya tarafından desteklenen Slav azınlıkları daha somut değişiklikler talep etmeye devam etti. Kri Savaşı (1853-1856) yakalanması zor barışı paramparça etti. Görünüşte Ruslar ile Fransızlar arasında Kudüs'teki Kutsal Yerlerin korunmasına ilişkin bir anlaşmazlık olarak başlayan savaş, gerçekte Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan kaynaklanan Rusya'nın devam eden iddialarına karşı Avrupa'nın birleşik meydan okumasıydı²¹.

Rus kuvvetleri Anadolu'da galip gelse de, Kırım'daki yenilgileri yeni çar II. Aleksandr'ın (1855-1881) barış talebinde bulunmasına neden oldu. Paris Antlaşması (1856) ile Osmanlılar nihayet "Avrupa İttifakı"na kabul edilirken, Rusya Batı Ermenistan'da ele geçirdiği bölgeleri geri vermek ve Karadeniz'deki tahkimatlarını sökmek zorunda kaldı. Gelecekteki Rusların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıkların işlerine karışmasını engellemek için İngiliz, Fransız ve Avusturya büyükelçileri, Sultan Abdülmecid'i Hatti Humayun ("İmparatorluk Fermanı") adlı başka bir reform fermanı yayınlamaya zorladı. Yeni kararname, Hıristiyan tebaanın can, şeref ve mal güvenliğini güvence altına alıyor ve cizye vergisini kaldırıyordu. Buna ek olarak, millet başkanlarının sivil yetkileri de büyük ölçüde kısıtlandı; bu, Ermeni toplumu üzerinde büyük etki yaratacak bir eylemdi.

Aynı zamanda tam vicdan özgürlüğü de güvence altına alınmıştı ve her sivil makam tüm vatandaşlara açıktı. Hıristiyanlar askerlik hizmetine hak kazandılar, ancak muafiyet satın alma seçeneği de vardı. Reformlar bir kez daha büyük kent merkezlerine fayda sağladı ve taşradaki koşullar üzerinde çok az etkisi oldu veya hiç etkisi olmadı²².

Ermeni Kültürünün Dirilişi

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Avrupalı tarihçiler, arkeologlar ve hatta sanatçılar doğu kültürlerine derin bir ilgi duymaya başladılar. Babil, Mısır, İran, Yunan, Çin ve Ermeni kültürü Fransız, Alman ve İngiliz takipçilerin ilgisini çekti. Oryantalizm bir moda haline geldi ve gezginler Orta Doğu'yu ziyaret ederek deneyimlerini anlatan birçok resimli cilt üretti. Mkhitaristlerin faaliyetleri Avrupa'da Ermeni tarihi ve dilinin araştırılmasını kolaylaştırdı. İngiliz şair Lord Byron Venedik'te onlarla Ermenice eğitimi aldı. Langlois, Brosset ve Hiibschmann gibi bilim adamları sadece Ermeni tarihi ve dili üzerine çalışmalar yazmakla

²¹ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 200.

²² Enver Ziya KAR AL, Osmanlı Tarihi, c. VIII, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1962, s. 66, 129.

kalmadı, aynı zamanda Hiibschmann Ermenice'nin Hint-Avrupa dil ağacının ayrı bir dalı olduğunu tespit etti²³.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin uyanmasında diğer güçlerin daha doğrudan sorumluluğu vardı. Her ne kadar erken dönem Katolik misyonerlik faaliyetleri Ermeni Kilisesi'nin sert direnişiyle karşılaşmış olsa da, on dokuzuncu yüzyılda yapılan reformlar millet reislerinin konumunu zayıflatmıştı. Avrupalı devletler Osmanlı İmparatorluğu üzerinde büyük tavizler ve nüfuz elde etmişti. Fransız ve İtalyan misyonerlerin yanı sıra İngiliz ve Amerikalı misyonerler, Osmanlı Türkiye'sinde yüksek öğrenim kurumları da dahil olmak üzere misyonlar ve okullar açtılar²⁴. Müslümanları din değiştirme konusunda çok az başarı elde ederek, çabalarını Ermeniler ve diğer Hıristiyanlar üzerinde yoğunlaştırdılar. Her ne kadar Ermenilerin çoğu ana Kilise içinde kalmış ve misyonerlerin sunduğu eğitimden yararlanmış olsa da, yine de Batı'nın ilerici fikirlerinden etkilenmişlerdi. Fransız etkisiyle Ermeni Katoliklerin sayısı arttı ve 1831'de Ermeni Katolik milletinin oluşmasıyla sonuçlandı.

Amerikalı Evanjelik misyonerler on dokuzuncu yüzyılın başlarında geldi. İncil'i Ermenice yerel dilde ve Ermeni karakterleriyle yazılmış Türkçe olarak basmakla başladılar. Ermenistan'ı ziyaret eden ilk iki Amerikalıdan biri olan Eli Smith (1830-1831) ve Anadolu'nun ve Kilikya'nın her büyük şehrinde okul açan William Goodell gibi yetenekli ve kararlı kişileri gönderdiler; yüzyılın ortasına gelindiğinde ise 8.000'den fazla Ermeni din değiştirmişti. 1847'de Amerikan ve İngiliz baskıları Ermeni Evanjelik milletini yarattı. Bu milletlerin kurulması, Katolik ve Evanjelik Ermenilere (Ermeni nüfusunun yüzde iki ila üçü kadar) yalnızca yüksek öğrenimlerini yurtiçinde veya yurtdışında sürdürme veya Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etme fırsatı vermekle kalmadı, aynı zamanda zaman zaman, Avrupalı dindaşlarının diplomatik korumasından yararlanmak.

Bu arada, İzmir'deki Ermeni entelektüel sınıfı ve Konstantinopolis'teki dini hiyerarşi, Mkhitarist ve Cizvit faaliyetlerine ve ayrıca Madras çevresinin yazılarına tepki göstererek ve onlardan etkilenerek bir dizi okul kurmuştu. Hastaneler ve dini ve laik eserleri basan on yeni matbaa. Bu projelerin çoğu amiralar tarafından finanse edildi. Ancak Ermeni okulları Ermeni uyanışında da önemli bir rol oynadı.

Selim'in reformları kamu eğitimine getirilen kısıtlamaları kaldırdı. 1790'dan 1800'e kadar Konstantinopolis'te Ermeni Kilisesi tarafından işletilen az sayıda ilkokul açıldı.

²³ Cevdet KÜÇÜK, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1986, s. 8-12

²⁴ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 201.

1820'den sonra kız okulları açıldı. Katolik ve Evanjelic misyonerlerin itirazları, Ermeni Kilisesi'ni, üst düzey bir okul da dahil olmak üzere çok daha fazla okul açmaya zorladı. 1839'da Konstantinopolis'teki Jemaran Akademisi. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Tanzimat sayesinde yalnızca Konstantinopolis'te kırk kadar okul ve iki Ermeni kolejinde okuyan 5.000'e yakın Ermeni öğrenci vardı. Toplumdan, özellikle de zenginlerden alınan vergiler, pratikte ücretsiz olan bu okulları destekledi ve her yıl yaklaşık iki düzine öğrencinin Fransa'da okumak için burs almasını mümkün kıldı²⁵. Dönüşlerinde bu öğrenciler ders vererek, yazarak veya gazete yayınlamaya Avrupa fikirlerini yaydılar. Tanzimat döneminin (1876) sonuna gelindiğinde, ilkokul ve ortaokullar altı batı Ermeni vilayetine veya vilayetine (Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakir, Harput ve Sivas) yayılmıştı²⁶.

Bu arada İzmirli Ermeniler, bütün bir entelektüel kuşağına Fransız edebiyat düşüncesi aşlayan Stepan Voskanyan (1825-1901) gibi öğretmenlerin ilgisini çeken Mesropyan Koleji'ni kurdular. Kolejin bir diğer mezunu da çevirmen, romancı ve gazeteci Matteos Mamuryan'dı (1830-1901). Paris'te okuduktan sonra 1851'de İzmir'de bir okul açtı ve 1871'de aylık dergi Arevelian Mamul'un editörü oldu. Vananlı Hovhannes (1772-1841) bu okulun bir başka tanınmış öğretmeni idi.

Diğer eğitimciler, çevirmenler ve gazete editörleri de yanıt verdi. Bütün bir nesli uyandırmaya yetecek kadar güçlü. Bunların arasında şunlar vardı: Bir dizi gramer kitabı yayınlayan Grigor Peştimalçıyan (1778-1837); Pascal ve Rousseau'nun eserlerini çeviren ve haftalık Hayastan (Ermenistan) dergisinin editörlüğünü yapan Hovhannes Teroyents (1801-1888); Üsküdar Koleji'nde öğretmenlik yapan ve daha sonra Ermeni Ulusal Meclisi'ne seçilen Khachatur Misakian (1815-1891); Grigor Odian (1834-1887) ile birlikte Ermeni Ulusal Anayasası taslağını hazırlayanlar arasında yer alan Nahapet Rusinian (1819-1876); Nikohayos Zorayan (1821-1859); Harutyun Svadjian (1931-1874); ve şair Mkrtiç Beşiktaşlıyan ile birlikte Ulusal Kültür ve Eğitim Birliği'ni kuran Hovsep Şişmanyan (Dzerents) [1822-1888]. Bir dizi büyük oyun yazarı da ortaya çıktı; bunlar arasında Hakob Baronyan (1843-1891) ve Bedros Turyan (1851-1872) vardı. Çok sayıda şair, romancı, denemeci ve öykü yazarı da ortaya çıktı. Bunlar arasında Matteos Mamuryan (1830-1901), Srбуhi Dussap (c. 1841-1901),

²⁵ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 202.

²⁶ Midhat Sertoglu, "Türkiye'de Ermeni Meselesi", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, c. I , nu."4, Menteş Yayını, İstanbul 1968, s. 22.

Grigor Zohrab (1861-1915)²⁷;

Yeruhan (1870-1915); Artaşes Harutyunyan (1873-1915); Ruben

Zartaryan (1874-1915); Misak Kuyumcuyan (1877-1913); Gegham

Parseğyan (1883-1915); Daniel Varuzhan (1884-1915); Tigran

Cheokiurian 1884-1915); Ruben Sevag (1885-1915); Siamanto

(1878-1915); Hovhannes Harutyunyan (1860-1915); Melkon Kurçıyan (1859-1915);

Ve birçok diğeri. Çalışmaları Avrupalı meslektaşlarının romantik milliyetçiliğini taklit ediyordu. Kadın ve erkek etkinliklerinin bu denli büyük bir edebi üretiminin sonucu, Osmanlı Türkiye'sindeki Ermenilerin on dokuzuncu yüzyıl boyunca devam eden ve Ermeni Soykırımı ile sona eren zartok'u, yani bir rönesansı veya kültürel uyanışıydı²⁸.

1839 reformları, 1840'ta İzmir'de yayınlanan ilk yerel süreli yayın Ağrı Şafağı'nın çıkmasını sağladı. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde birçok Ermeni yazar, Kilisenin ve muhafazakar hiyerarşinin uyarılarını göz ardı ederek, Konstantinopolis'in konuşulan yerel dilini benimsedi ve bugün Orta Doğu, Avrupa ve Orta Doğu'nun büyük bölümünde konuşulan modern Batı Ermenicesini geliştirdi. Amerika kıtası. Ermeni edebiyatında canlanmanın başladığı İzmir ile daha kozmopolit atmosferi İzmirli aydınları cezbeden Konstantinopolis arasında bir tür rekabet ortaya çıktı. 1852'de Dedeyan ailesi İzmir'de yeni bir matbaa kurdu; bu matbaa otuz yıl içinde Fransız, İngiliz ve Alman romantik yazarların yaklaşık 200 Ermenice çevirisini yayımladı ve bunlar da yukarıda adı geçen Ermeni yazarlardan bazılarını etkiledi. Klasik tragediyalar Ermeniceye de çevrilerek Konstantinopolis'te Mikirtç Beşiktaşlıyan'ın (1828-1868) idaresinde kurulan ilk tiyatrodan sahnelendi²⁹.

Basın, Ermeni kültürünün canlanmasında çok önemli bir rol oynadı. Osmanlı Türkiye'sinde yayınlanan ilk gazeteyi 1812 yılında Ermeniler kurdu. 1840 ile 1866 yılları arasında Konstantinopolis'te on dört Ermeni dergisi kuruldu. Bunlar arasında en çok dikkat çekenler Garabed Utudjian'ın editörlüğünü yaptığı Masis; Harutiun Svajian'ın editörlüğünü yaptığı Bee; ve Anavatan, Arpiar Arpiarian (1851-1908) tarafından düzenlenmiştir. Batı Ermenistan'ın en etkili dergileri, geleceğin Katolikosu Khrimian'ın Van ve Muş'ta çıkardığı

²⁷ Turgut İŞIKSAL, "Ermeni Faaliyetleriyle İlgili Araştırmalarda Osmanlı Belgelerinin Önemi ve 1893 Merzifon Olayı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, c. XIV, nu. 79-80-81, Menteş Yayını, İstanbul 1974, s. 47-52; s. 23-31

²⁸ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 203.

²⁹ Tarık Zafer TUN AYA, Türkiye'de Siyasî Partiler 1892-1952, Doğan Kardeşler Yayını, İstanbul 1952, s. 22-23; Ahmed Bedevî KURAN, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele. Baha Matbaası, İstanbul 1956, s. 138-39.

Vaspurakan Kartalı ve Taron Kartalı idi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında bu ve bir kısmı günlük gazete haline gelen çok sayıda süreli yayın, Anadolu'da yaşayan Ermeni kitlelerinin siyasi uyanışında büyük rol oynadı³⁰.

Ermeni Ulusal Anayasası

Balkanlar'daki Hıristiyanlardan farklı olarak Ermeniler, Babîâlî'ye (veziriazamın resmi ikametgahı ve hükümetin merkezi Bab Ali, "Yüce Babîâlî" veya kısaca "Babîâlî" olarak anılırdı) karşı isyan etmediler veya kışkırtma yapmadılar ve Onları "sadık" millet olarak gören Osmanlılar tarafından tercih ediliyordu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde Konstantinopolis ve İzmir'deki Ermeni cemaati sosyal ve ekonomik olarak tabakalaşmıştı³¹. 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra imparatorluktaki tüm Rumlar şüpheli hale geldi ve Ermeniler onları birçok mevkiye yerleştirerek amirallerin gücünü daha da artırdı. Amiralardan yanı sıra Ermeni tüccarlar da büyük miktarda servet biriktirmişlerdi ve birçoğu Avrupalı firmaların acentesi olmuş, İtalya ile baharat, mücevher, halı, kumaş, züccaciye, kehribar, silah, kurutulmuş meyve ve kürk ticareti yapmıştı. Hollanda, Fransa, İran, Hindistan ve Rusya³².

Ermeni orta sınıfı esnaf ve loncalar halinde gruplandırılmış zanaatkarlardan ve zanaatkarlardan oluşuyordu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında yaklaşık 40.000 üyeli yüz kadar Ermeni loncasının varlığı kayıtlara geçmiştir. Ancak Konstantinopolis ve İzmir'deki Ermenilerin hepsinin durumu iyi değildi. Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen onbinlerce Müslüman mültecinin yeniden yerleştirilmesi, Anadolu'nun doğu illerinde yaşam koşullarının kötüleşmesine yol açmıştı. 1860 yılına gelindiğinde yaklaşık 20.000 Ermeni göçmen işçi ya da Ermenice pandukht iki şehre akın etmiş, burada kalabalık evlerde yaşıyor, vasıfsız işlerde çalışıyor ve hastalık ve ihmalden ölüyordu. Yüzyılın sonuna doğru çok daha fazlası geldi.

Tanzimat kanun önünde bireysel hakları ve eşitliği güvence altına aldığından, değişiklik talep eden Ermeni liberalleri sonunda Patrik ve emirlerin otoritesine meydan okudular. Daha az nüfuza sahip tüccarlar, aydınlar (eğitimlerinin bir kısmını amiralar bizzat finanse etti), zanaatkarlar ve hatta sıradan işçilerden bazıları, oligarşik yönetimlerine son

³⁰ Niyazi BERKES, The Development of Secularism in Turkey, McGill University Press, Montreal, 1964, s. 307-8.

³¹ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley...., s. 204.

verilmesini talep etmeye başladılar. 1838'de loncanın aktif üyelerinden bazıları amiralara karşı ayaklandı ve topluluğun işlerinde söz sahibi olmayı talep etti. Bölünme o kadar ciddileşti ki Patrikhane ve Osmanlı hükümeti müdahale etmek zorunda kaldı ve 1841'de amiralara Ermeni maliyesinin idaresinde yardımcı olmak üzere yirmi dört tüccar ve zanaatkardan oluşan bir komite kurulduğunda loncalar büyük bir zafer elde etti. Apostolik darı. 1847'ye gelindiğinde iki organ daha, on dört din adamından oluşan bir dini konsey ve yirmi sıradan kişiden oluşan bir sivil konsey, topluluğun işlerini denetlemeye başladı. Kısa sürede eğitim, ekonomi ve yargı işleriyle ilgili konseyler de ortaya çıktı³³. 1848'de amiralar popüler bir Patriği istifaya zorlayarak kontrollerini yeniden sağlamaya çalıştılar. Konstantinopolis Ermenileri protesto için ayaklandılar ve başka bir popüler din adamını seçtiler. Osmanlılar değişim için son dürtüyü sağladı. 1856'da Hatt-i Humayun, belirtildiği gibi, tabi toplulukların kendi laik ve dindar üyeleri arasından seçilecek temsili bir hükümete sahip olabileceklerini resmen karara bağladı³⁴. Ermeni Apostolik milletinin tek sözcüsü olan Ermeni Patrikliği'nin gücü azalıyordu.

Her dini cemaat kendi kendini yöneten bir belge hazırlayacak ve bunu Babıali'ye sunacaktı. Ermeniler, 1857'de bir taslak, 1859'da ise revize edilmiş bir belge sunan ilk azınlık grubuydu. Amiralar ve muhafazakar din adamları her ikisini de reddettiler. Sonunda bir uzlaşmaya varıldı ve 24 Mayıs 1860'ta, Ermeni milletinin dindar ve laik üyelerinden oluşan bir anayasal meclis, seçilmiş bir konsey tarafından uygulanmak üzere Ermeni Ulusal Anayasasını veya azgayin sahmanadrutiwn'u onayladı. Her ne kadar konsey, Kudüs Patrikhanesi'nin yetki ve yargı yetkisi konusunda Kudüs Patrikhanesi ile tartışmasına ve belgenin Babıali tarafından onaylanması konusunda bazı sorunlar yaşamasına rağmen, Mart 1863'te biraz revize edilmiş bir belge, Ermeni milletiyle ilgili olduğu için Osmanlı hukukunun bir parçası haline geldi³⁵.

Anayasa yeni tip bir Ermeninin eseri idi: Avrupa'yı ziyaret etmiş ya da Avrupa kurumlarında eğitim almış ve 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarındaki liberal ve anayasal fikirlerden etkilenen genç erkekler. Belge, bireyin ve toplumun birbirlerine karşı hak ve yükümlülüklerini özetleyen altı ilkeyi ortaya koyuyordu. Eğer birey kendi payına düşen

³² Ernest Edmondson RAMSAUR, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton University Press, Princeton 1957, s. 71.

³³ Rifat UÇAROL, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 416

³⁴ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*...., s. 205.

³⁵ Yusuf Hikmet BAYUR, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, c. 1/1, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1963, s. 339; Sina AKŞİN, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s. 65-69.

vergileri ödeyecek, hizmetleri yerine getirecek ve idari konseye itaat edecekse, çocukları için eğitim, geleneklerinin ve Kilisesinin korunması ve toplumu için güvenlik bekleyebilirdi. Anayasanın, toplumun dini ve sivil işlerini her düzeyde kapsayan doksan dokuz maddesi vardı. Ulusal konseyde imparatorluk genelindeki Ermenilerden yüz kırk temsilci bulunacaktı: Konstantinopolis'ten yirmi din adamı ve seksen sivil ve diğer büyük şehir merkezlerinden kırk kişi. Altı vilayetteki, yani Batı Ermenistan'daki Ermenilerin çoğu ne bu girişime dahil oldu ne de bundan etkilendi. Konsey, Konstantinopolis ve Kudüs Patriklerinin seçimine katıldı, ancak ikincisinin seçimindeki rolleri sorgulandı. Ejmiatsin'deki Katolikos seçimine de katıldılar. Sis ve Ahtamar Katolikoslukları, konseyin daha önceki varsayımlarının aksine, bu karara karşı sorumlu değildi. Babıali'nin Patrik'i onaylama hakkını saklı tutmaya devam ettiği ve Ermenilerin bireysel veya kolektif haklarını resmi olarak garanti altına almayı reddettiği dikkate alınmalıdır; bu dava yaklaşık yirmi yıl sonra gündeme gelecekti.

İran'daki Ermeniler (1501-1896)

MS 3. yüzyıldan önce İran'ın (Pers) Ermenistan'ın kültürü üzerinde diğer komşularından daha fazla etkisi vardı. İran ve Ermeni soyluları arasında evlilikler yaygındı. İki halk pek çok dini, siyasi ve dilsel unsuru ve geleneği paylaşıyordu, hatta bir zamanlar aynı hanedanı da paylaşıyorlardı. Ancak dördüncü yüzyılda Sasani politikaları ve Ermenilerin Hıristiyanlığa geçmesi, Ermenileri Zerdüş İnan'dan uzaklaştırmış ve onları Batı'ya yöneltmiştir.

İnan İmparatorluğu'nu sona erdiren ve yedinci yüzyılda İnan'ın İslam'ı kabul etmesini sağlayan Arap fetihleri, Ermenileri kültürel olarak komşularından daha da uzaklaştırdı. On birinci yüzyılda Selçuklu Türkleri binlerce Ermeni'yi İnan Azerbaycan'ına sürdü; burada bir kısmı köle olarak satıldı, bir kısmı da zanaatkar ve tüccar olarak çalıştı. Moğolların 13. yüzyılda İnan'ı fethi, galiplerin olumlu muamelesi gören Ermenilerin Hazar, Karadeniz ve Akdeniz arasındaki uluslararası ticarete önemli bir rol oynamasını sağladı. Ermeni tüccarlar ve zanaatkarlar, tarihi Ermenistan sınırındaki İnan şehirlerine yerleştiler. Marco Polo'ya göre Sultanieh, Marand, Khoi, Salmas, Maku, Maraghe, Urmiye ve özellikle İnan Azerbaycan'ındaki Moğol merkezi Tebriz'in hepsinde büyük Ermeni nüfusu vardı³⁶.

³⁶ Salâhi R. Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908 -Aralık 1909)", Belleten, c. LI, nu. 201, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, s. 1278, 1279, 1289.

Osmanlı-Safevi Rekabeti

On dördüncü yüzyılın sonundaki Timur istilası ve on beşinci yüzyılda Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Türkmen hanedanları arasındaki savaşlar, tarihi Ermenistan'ın nüfusu üzerinde yıkıcı bir etki yarattı³⁷. On beşinci yüzyılın son kısmı Ak-Koyunluların zayıflamasına ve Osmanlı Sultanı II. Bayazid'in (1481-1512) bu durumdan yararlanarak topraklarını doğuya, Ermenistan'a doğru genişletme girişimlerine tanık oldu. ve kuzeybatı İran. Ancak 16. yüzyılın başlarında İran yeni bir hanedan olan Safeviler (1501-1732) altında birleşti ve yaklaşık dokuz yüzyıl sonra bir kez daha günümüze kadar devam eden bir ulus olma duygusunu kazandı³⁸.

Safeviler, Şeyh Safiyüddin'in İran Azerbaycan'ında kendi Sufi tarikatını kurduğu on dördüncü yüzyılın başlarında önem kazandı. Bir asır sonra, artık Safevi olarak bilinen tarikat, tamamen Şii bir karaktere bürünmüş ve kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu'daki Türkmen kabileleri arasında destek toplamaya başlamıştı. Tarikat, kendilerini kızılbaş veya (taktıkları kırmızı berelerden dolayı) "kızılbaşlar" olarak adlandıran bir dizi büyük Türk kabilesinin desteğini aldı. 1501'de Safevi lideri İsmail, Transkafkasya'nın bir kısmını Ak-Koyunlulardan ele geçirdi ve kendisini Şah ilan etti. On yıl sonra İran'ın, tarihi Ermenistan'ın ve doğu Transkafkasya'nın büyük bir bölümünün kontrolünü ele geçirmeyi başardı ve yalnızca Peygamber Muhammed'in damadı Ali'nin soyundan geldiğini iddia etmekle kalmayıp aynı zamanda Şahları Şii imamların veya azizlerin reenkarnasyonları olarak görüyorlardı. Böylece Şiilik İran'ın devlet dini haline geldi ve öyle de kalmaya devam ediyor.³⁹

Safevilerin ortaya çıkışı ve doğuda Şiiliğin yükselişi

Anadolu, halifelik iddiası ve Müslüman dünyasının liderliğine yeni İran hanedanı tarafından meydan okunan Osmanlılar için büyük bir tehdit oluşturuyordu. 1514 yılında Sultan I. Selim (1512-1520) Fırat Nehri'ni geçerek ilk kez tarihi Ermenistan'a girdi. Şah İsmail, Osmanlılarla savaşmaya hazır değildi ve kuvvetlerini geri çekerek, ilerleyen Osmanlı ordusunun önüne geçmek için yolda birçok köyü yaktı. Binlerce Ermeni topraklarını terk etmek zorunda kaldı. Osmanlılar Ermenistan'ın içlerine kadar ilerlediler ve 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Muharebesi'nde üstün sayı ve topçu gücüyle İran ordusunu yok ettiler. Selim, Safevilerin idari merkezi Tebriz'i ele geçirmesine rağmen, Osmanlı askeri liderlerinin

³⁷ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley...., s. 208.

³⁸ Cemal Anadol, Tarihin Işığında Ermeni Dosyası, Turan Kitabevi, İstanbul 1982, s. 308.

³⁹ Amil Çelebioglu-Yusuf Ziya Öksüz, Türk Bilmeceleri Hazinesi, Kitabevi Yayını, İstanbul 1995, s. 100, 108, 112

Tebriz'de kışlamayı veya düşmanı İran dağlarına kadar takip etmeyi reddetmesi nedeniyle bir hafta sonra geri çekilmek zorunda kaldı. Bu durum, özellikle Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) ile karşı karşıya kaldığında yakıp yıkma politikası izleyen Şah Tahmasp'ın (1524-1576) saltanatı sırasında defalarca tekrarlanacaktı⁴⁰. Sert Ermeni iklimi ve Konstantinopolis'ten ulaşım ve onunla iletişimdeki zorluklar, Safevilerin bu tür yenilgilerden defalarca kurtulmasını mümkün kıldı. Safeviler Tebriz'i geri almayı başarsa da İran, Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını ele geçirdi. İki güç arasında 1555'te yapılan ilk barış anlaşması, tarihi Ermenistan'ın batı kısımlarını Osmanlı'nın eline bırakırken, doğu kısımları İran kontrolüne girdi. Tebriz'in savunmasızlığını fark eden Tahmasp, başkenti güneye, Kazvin'e taşıdı⁴¹.

Tahmasp'ın tahta geçmesiyle ilgili belirsizlik, Osmanlıları 1578'de yeniden Ermenistan'ı işgal etmeye ve 1590'a kadar seferlerine devam ederek Transkafkasya'nın büyük bölümünü ele geçirmeye ve Tebriz'i yeniden işgal etmeye teşvik etti.

Ermeni şairler Ahtamarlı Gregory ve Bağışlı Karapet'in de tanık olduğu bu çatışmanın ortasında kalan bazı Ermeniler Konstantinopolis'e, diğerleri ise İran Azerbaycan'ına sürüldü. Sultan Selim ve halefleri onların yerine Ermenistan'a Kürt aşiretlerini yerleştirdiler; bu politika on yedinci yüzyıla kadar devam etti. Ermeniler gibi Hint-Avrupalı konuşan Kürtler de Sünni, Şii ve Yezidi mezheplerine bölünmüş Müslümanlardı. Nakdi vergiden muaf olan, ancak sürülerinin bir kotasını sunmak ve sınır bölgelerini korumak zorunda olan göçebe bir halktı. Tarihi Ermenistan'a yerleşmeleri, daha sonra hem devlet Kürtleri kontrol etmekte güçsüz kaldığında hem de tam tersi onları Ermenilere karşı kullandığında Ermeniler için büyük bir sorun yaratacaktı. Uzayan Ottomail-Safevi savaşı ve zorunlu göçler, tarihi Ermenistan'ın bazı kısımlarında nüfusun azalmasına neden oldu ve Kürt yerleşimi, sosyal ve etnik dengeyi değiştirdi⁴².

Büyük Göç

İran Ermeni toplumu üzerinde en büyük etkiyi bırakan kişi Büyük Şah Abbas'tır (1587-1629). İran ordusunun karşılaştırmalı zayıflığının farkına vararak, 1590'da Osmanlılarla hızla bir anlaşma imzaladı ve doğu Ermenistan'ı ve İran Azerbaycan'ının bir kısmını terk etti. Daha sonra Gürcü ve Ermeni paralı askerleri ve keskin nişancı olarak din değiştirenleri

⁴⁰ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley..., s. 209.

⁴¹ Cahit Öztelli, Evlerinin Önü Halk Türküleri. Hürriyet Yayını, İstanbul 1972, s. 760-61

⁴² Ahmet Caferoglu, Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1994, s. 49-50.

toplayarak yeni bir kuvvet oluşturmaya başladı ve Avrupa'nın yardımıyla topçuları şekillendirip modern bir ordunun temelini attı. Başkentini Kazvin'den daha güvenli bir yer olan İsfahan'a taşıdı. İsfahan aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun yumuşak göbeği Bağdat'a da daha yakındı.

On yedinci yüzyılın başlarında Abbas, 1590'da Osmanlılarla yaptığı barışı bozacak kadar güçlü olduğunu hissetti⁴³. Anadolu'daki Celali isyanlarından yararlanan Şah, 1603 sonbaharında Osmanlı'ya doğru ilerledi. İran Azerbaycan'ını geri almak ve Osmanlıları da Transkafkasya'dan çıkarmak. Tebriz, Merand, Ordubad, Agulis şehirlerini ve Culfa kasabasının da dahil olduğu Nahçıvan eyaletini almayı başardı. Şah, artık ağır Osmanlı vergilerine dayanamayan Ermeniler ve dini zulümlerden bıkmış Şii Müslümanlar tarafından kurtarıcı olarak karşılandı. Bir süredir uluslararası ticaretle uğraşan Culfa'nın Ermeni tüccarları özellikle İran'ın Culfa'yı ele geçirmesinden memnundu. Birincil bir kaynağa göre Nahçıvan vilayetindeki Sünniler öldürüldü ve Safevi ordusu onların köylerini yerle bir etti. Aynı kaynak, Abbas'ın bölgenin ekonomik canlılığını yeniden kazanmasını engellemek için bu dönemde Culfa'daki Ermeni tüccarları İran'a sınır dışı ettiğini ekliyor. Ancak diğer tüm çağdaş kaynaklar, 1603 yılında yalnızca Nahçıvan'ın ana kalesinin yıkıldığını ve 1604 yılına kadar Ermeni nüfusunun taşınmadığını göstermektedir⁴⁴.

Kasım 1603'te Abbas, Osmanlılar tarafından inşa edilen zorlu bir kale olan Erivan kalesini kuşattı. Kuşatma yedi aydan fazla sürdü. Şah 10.000'den fazla yerel Ermeni ve Müslümanı askere aldı ve bu da o eyalette ekonomik bir gerileme anlamına geliyordu. 1604 yazında, Osmanlı'nın karşı saldırı haberi üzerine Abbas, Kars ile Ani arasındaki toprakların çoğunu yerle bir etti ve Ermenileri İran Azerbaycan'ına sürdü. Abbas, Osmanlıların kışa bu kadar yakın bir saldırı düzenlemeyeceğinden emindi ve bazı kaynaklara göre sonbaharda ordusunun çoğunu terhis etti. Ancak Osmanlılar ilerleyerek Şah'ı hazırlıksız yakaladı. Bayezid, Van ve Nahçıvan bölgelerinde yaşayan halkın tamamının zorla göç ettirilmesi ve yakıp yıkmaya politikası uygulanması yönünde Abbas'tan emir çıktı.

Birincil kaynaklara göre 1604 ile 1605 yılları arasında 250.000 ila 300.000 kadar Ermeni bölgeden uzaklaştırıldı. Binlercesi Aras Nehri'ni geçerken öldü. Ermenilerin çoğu, daha önce diğer Ermenilerin yerleştiği İran Azerbaycan'ına yerleştirildi. Bazıları Mazandaran bölgesine ve Sultaniye, Kazvin, Meşhed, Hamadan ve Şiraz şehirlerine ulaştı. Culfa'nın

⁴³ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 210.

⁴⁴ Mehmet Eröz, Hıristiyanlaşan Türkler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1983, s. 49-50.

zengin Ermenileri Safevi başkenti İsfahan'a getirildi. Culfa topluluğuna özel ilgi gösterildi ve göçleri sırasında daha az acı çekmiş görünüyorlar. Zayandeh Rud kıyılarına yerleştirildiler ve 1605'te onlar için Yeni Culfa (Nor Jugha) adında bir kasaba inşa edildi. Yeni yerleşimi İranlı duvar ustaları Ermeni ustalarla birlikte inşa etti⁴⁵. Pek çok kilise inşa edildi, bunlardan 13'ü günümüze kadar ayakta kaldı. Ermenilerin diğer azınlıklara tanınmayan hakları vardı.

Kendi belediye başkanlarını veya (kalantar) seçtiler, kilise çanları çaldılar, halka açık dini törenlerin kendi mahkemelerini kurmasını sağladılar ve giyim veya şarap üretimi konusunda hiçbir kısıtlamaları yoktu. Yeni Culfa'da hiçbir Müslüman ikamet edemezdi. Ermenistan belediye başkanına bürokratik karışıklıkları aşması ve İsfahan çevresindeki iki düzine Ermeni köyü üzerinde yetkiye sahip olması için şahın kraliyet mühürlerinden biri verildi. Her yetişkin erkekten toplanan altın cinsinden cizye vergisini toplayıp taht için ödedi. Zamanla Yeni Culfa ve çevre köylerdeki Ermeni nüfusu 50.000 civarına çıktı⁴⁶.

Culfa'nın yükselişi ve 1639 antlaşmasının ardından oluşan barış koşulları, Culfa ve İran Ermenistanı'nda Ermeni edebiyatçıların ortaya çıkmasını sağladı. Bunların arasında filozof ve gramerci Julfa'lı Simeon; Erivanlı Voskan'ın 1669'da Amsterdam'da yayımladığı ilk tarih kitabı olan Tarih Kitabı'nın sahibi ünlü tarihçi Tebrizli Arakel; Kanakerli Deacon Zakaria'nın Chronicle'ı, Agulis'li gezgin-tüccar Zakaria'nın Günlüğü; Safevilerin düşüşünden sonra Osmanlı'nın Doğu Ermenistan'ı işgalini anlatan Yerevanlı Abraham'ın Savaş Tarihi ve Giritli Katolikos Abraham'ın Chronicle'ı. Arakel'in çalışması, İran'a zorunlu Ermeni göçünü ayrıntılı bir şekilde anlatması açısından özellikle değerlidir. Katolikos Abraham'ın eseri Nadir Şah'ın taç giyme töreninin en ayrıntılı anlatımını içermektedir.

Ermenilere ticaret imtiyazları ve ipek ticaretinde tekel hakkı tanındı, bu da toplumu zengin ve nüfuzlu bir topluluğa, Yeni Culfa'yı ise İran ile Avrupa arasındaki ticaretin ana merkezine dönüştürdü. Ermenilere iş kurmaları ve hafif sanayi kurmaları için faizsiz krediler verildi⁴⁷.

Kısa süre sonra Şah'ın korumasından yararlanan Ermeniler, İran'ın Avrupa, Rusya ve Hindistan ile ticaretinin büyük bir bölümünü ele geçirdi. Yeni Culfa tüccarları, Levant, Doğu Hindistan ve Muscovy şirketleriyle rekabet eden ticaret şirketleri kurdular ve Kabil, Herat, Kandahar, Marsilya, Venedik, Cenova, Moskova ve Amsterdam'da ve İsveç'in Po şehirlerinde

⁴⁵ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley..., s. 211.

⁴⁶ A.B.M Habibullah: The Foundation of Muslim Rule in India, Second Rev. ed., Allahabad, 1961, s.271 ve ss.320-328.

⁴⁷ A. K. Kasım, Dirasatü fi Tarihi Mısri'l İctimaî, 2.ed, Kahire, 1983, ss. 66-86.

işletmeler kurdular. kara, Almanya, Hindistan, Çin, Endonezya ve Filipinler. Abbas, Yeni Culfa'da, ipek tekelinin son derece zengin kıldığı, hocalar veya ileri gelenler olarak bilinen en başarılı tüccarların evlerinde vakit geçirirdi. Kaynaklar, Doğu ve Batı sanat eserleriyle süslenmiş, altın mutfak eşyalarıyla dolu masaların bulunduğu muhteşem evlerini anlatıyor⁴⁸. Ermeniler her ipek balyası için belli bir ücret ödediler ve kârlarının büyük bir kısmı İran'da kaldı. Osmanlı'nın denizaşırı ticaretten elde ettiği kâr düştü ve Basra Körfezi Batı ile ticaretin merkezi haline geldi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri açıdan gerilemesi Batı'yı Doğu'da yeni temaslar kurmaya teşvik etti. Diplomatlar, önde gelen kişiler ve tüccarlar İran'a gönderildi ve çoğu Yeni Culfa'ya yerleştirildi. Ermeni tüccarların bu Avrupalılarla ilişkileri, onları, Şah'ın Osmanlılara karşı diplomatik ve ticari ittifaklar kurmasını sağlayan bir kanal haline getirdi.

Yeni Culfa Ermenileri başka açılardan da diasporanın eşsiz bir parçası haline geldi. Ejmiatsin tarafından atanan ve İran ve Irak'taki tüm Ermeniler üzerinde yargı yetkisine sahip olan, kendi piskoposlarının altında ayrı bir dini birim oluşturdu. Bu nedenle Yeni Culfa kısa sürede bir kültür merkezi haline geldi. Sadece Hocaların oğulları için değil, aynı zamanda daha az tanınmış Ermeni ailelerinin yetenekli erkek çocukları için de bir okul açıldı. Mezunlar arasında geleceğin katolikosu Julfalı Hakob'un (1655-1680) yanı sıra çok sayıda tarihçi ve çevirmen de vardı. Rahip olan bir mezun, matbaa sanatını öğrenmek için İtalya'ya gönderildi ve İran'daki ilk matbaayı geri getirdi. İran'da herhangi bir dilde basılan ilk kitap, Mezmurlar kitabınının 1638'de basılan Ermenice tercümesiydi. Elyazması tezhipleri, on yedinci yüzyılın ilk yarısından başlayarak, onun çalışmalarıyla farklı bir Yeni Culfa üslubu geliştirdiler. Aslen Ermenistanlı olan Khizanlı Mesrop. Hatta birkaç sanatçı Hocaların Yeni Culfa'ya getirdiği Avrupa resimlerini kopyalamaya bile başladı. 1600'den önce Ermeni tüccarlar yaklaşık beş yüz yıl boyunca Doğu teknolojisini Avrupa'ya taşımışlardı. On yedinci yüzyıldan itibaren Yeni Culfa tüccarlarından başlayarak Ermeniler, Batı teknolojisini ve kültürünün Batı Asya'ya tanıtılmasında başlıca kanallardan biri oldu⁴⁹.

On yedinci yüzyılın Avrupalı kaynakları, Şah Abbas'ı, Ermenileri Türk saldırısından kurtaran ve Yeni Culfa'da refaha kavuşmalarına olanak tanıyan büyük bir Ermeni hayırseveri olarak tasvir eder. Ancak Tebrizli Arakel gibi çağdaş Ermeni tarihçiler, Şah Abbas'ın tehcirini ve Ermenistan'daki Türk-İran çatışmasını büyük bir felaket olarak görüyorlar; bu felaket

⁴⁸ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 212.

⁴⁹ S.M İkrâm, Muslim Civilization in India, ed.by Ainslie T.Embree, Second Print., New York, 1965, s.96

sırasında topraklar yandı, birçok insan acı çekti ve öldü, bu da Ermenileri ülkede azınlık haline getirdi. tarihi vatanlarının bir parçası.

Abbas'ın politikalarının gerçekten de bazı yıkıcı etkileri oldu⁵⁰. Uzun vadede zorla tehcir, İran ve Hindistan'daki Ermeni diasporasının temelini oluşturdu; bu topluluklar, göreceğimiz gibi, on dokuzuncu yüzyılda Ermeni kültürel ve siyasi canlanmasında önemli bir rol oynayacaktı. .

İran'daki Ermeni ekonomik gücünün soyut faydalarından biri, Ermeni imajının ve ulusal bilincinin dönüşümüydü. Yüzyıllar süren yabancı yönetimin ardından Ermenilere, onları fetheden muadilleriyle eşit ve zaman zaman daha büyük ayrıcalıklar tanındı. Bu artan prestij Kilise'ye de yayıldı ve Ejmiatsin'deki liderlerin çevredeki piskoposluklar ve topluluklar üzerinde bir miktar kontrol kazanmalarını ve Konstantinopolis ve Kudüs Patrikleriyle bağlar kurmalarını sağladı. Bu yeni statü aynı zamanda bazı laik Ermeni liderlerin tanınmasına ve yerel destek toplamasına da olanak tanıdı. Bu özellikle şahların, Kilisenin ve Ermeni tüccarların himayesi altında Karabağ'daki atalarının tımarlarını koruyan ve genişleten Karabağ ve Sünik'in beyleri veya melikleri için geçerliydi. Melikler doğu Ermenistan'daki Ermeni soylularının son çocuklarıydı. Dağlık bölgelerde yaşıyorlardı ve genellikle doğrudan şahlara haraç ödüyorlardı. Kilise liderlerinin aksine, birlik eksikliği içindeydiler ve toprak sahibi ve silahlı Hıristiyan soylularını tehdit olarak gören Müslüman yöneticilerle mücadele etmek zorundaydılar. Ancak özerklikleri ve ara sıra meydan okumaları halktan destek aldı ve bazı Ermeni tüccarlar ve din adamlarıyla birlikte Ermeni kurtuluş hareketini başlattılar⁵¹.

Doğu Ermenistan (1639-1804)

Zuhab Antlaşması, 1639'da tarihi Ermenistan'ı, batı Ermenistan'ı alan Osmanlılar ile doğu Ermenistan'ı alan Safeviler arasında paylaştırdı. Doğu Ermenistan, Çukur Sa'd'ın Beylerbeyi'ne (Erivan ve Nahcivan bölgeleri) ve Karabağ'ın Beylerbeyi'ne (Karabağ-Sünik ve Gence bölgeleri) bölünmüştü. Dolayısıyla ilki, tarihi Ermeni eyaletleri Ayrarat, Gugark ve Vaspurakan'dan kesitlerden oluşuyordu; ikincisi Artsakh, Siunik ve Utik'ten. Çoğunluğu Kaçar boyundan olan hanlar tarafından yönetilen bölgeler, İran Azerbaycanı'nın Tebriz şehrinde görevli bir genel valinin denetimi altındaydı. Çukur Sa'd Beylerbeyi özellikle önemliydi, çünkü ana şehri Erivan, İran'ın Osmanlılara karşı savunmasının merkeziydi⁵².

⁵⁰ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley..., s. 213.

⁵¹ A. Cevdet Paşa: Tarih-i Cevdet, c.XI, ss. 113-114.

⁵² Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley..., s. 214.

Her ne kadar Abbas, Yeni Culfa Ermenilerini korumuş ve Katolik misyonerlerin cemaate büyük nüfuz etmelerini engellemiş olsa da, onun ölümü ve 17. yüzyılın ikinci yarısında Safevi yönetiminin nihai olarak gerilemesi, bazı hocaların Hindistan ve İtalya'ya göç etmesine neden oldu. ticaret evlerinin şubelerini kurdular. İranlı bir ticari denizciliğin yokluğu, Yeni Culfa'daki Ermeni tüccarların, zamanla, on sekizinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde Doğu Hindistan Şirketi gibi büyük İngiliz veya Hollandalı anonim girişim şirketlerine ayak uyduramayacakları anlamına geliyordu. Bölgedeki ticaretin büyük bir kısmını kapsıyor. On sekizinci yüzyılın başlarında Şiiilerin artan hoşgörüsüzlüğü ve Ermenilerin aleyhine olan yeni yasalar, hocalar için de zor bir durum yarattı ve bunların çoğu Rusya, Hindistan, Orta Doğu ve Batı Avrupa'ya göç etti. Kendi ülkelerindeki güvensizlik aynı zamanda Ermenilerin koruma ve hatta kurtuluş için Katolik Avrupa'ya ve özellikle Ortodoks Rusya'ya yönelmesi anlamına da geliyordu. Safevilerin düşüşü ve 1722'de İsfahan ve Yeni Culfa'nın Afgan işgali, hocaların nüfuzunun sona erdiğinin işaretiydi, ancak İran'daki Ermeni varlığına son vermedi. İsfahan, Yeni Culfa ve İran'ın bazı şehirlerinde büyük Ermeni toplulukları kaldı⁵³.

Safevilerin düşüşü Büyük Petro'yu Hazar kıyı bölgelerini işgal etmeye teşvik ederken, Osmanlılar Zuhab barışını bozarak 1723'te doğu Ermenistan ve doğu Gürcistan'ı işgal etti. İki yıl içinde Osmanlılar tüm bölgeyi kontrol altına aldı. Avan Yüzbaşı, David Bek ve Mkhitar Sparapet liderliğindeki Ermeni meliklerinin neredeyse on yıl boyunca onları oyaladığı Karabağ ve Siunik hariç. Osmanlılar Tiflis (bugünkü Tiflis), Nahcivan, Gence ve Erivan'da garnizonlar kurdu. Erivan kalesi onarıldı ve Doğu Ermenistan'daki Osmanlı askeri valisinin idari merkezi olarak hizmet verdi⁵⁴.

1736'ya gelindiğinde yeni hükümdar Nadir Şah (1736-1747) ve yeni hanedan Afşarlar, İran'da düzeni yeniden sağlamış, Rusları geri çekilmeye ikna etmiş ve Osmanlıları 1639 sınırlarına geri itmişti. Şah, Osmanlılara karşı tavırlarından dolayı onları haraçtan muaf tuttu ve özerkliklerini tanıdı. Şah'ın dostu olan Giritli Katolikos Abraham (1734-1737), Nader'in taç giyme töreninin onur konuğuydu. Yeni Şah sadece Ejmiatsin'i ziyaret etmekle kalmadı, aynı zamanda vergiden muaf statüsünü de yeniden doğruladı. Nader, başta Karabağ olmak üzere doğu Ermenistan'daki bazı Türk boylarını uzaklaştırdı ve bölgeyi dört hanlığa böldü:

⁵³ Mirmiroğlu, Vladimir: Fatih Sultan Mehmet Han Hazretlerinin Devrine Ait Tarihi Vesikalar, İstanbul, 1945, ss. 51-52.

⁵⁴ Mirmiroğlu, Vladimir: Fatih Sultan Mehmet Han Hazretlerinin Devrine Ait Tarihi Vesikalar, İstanbul, 1945, ss. 51-52.

Erivan, Nahçıvan, Gence ve Karabağ⁵⁵.

Nader'in 1747'deki suikastı doğu Ermenistan'da on beş yıllık bir kaos dönemini başlattı. Sürgün edilen Türk boyları geri döndü ve Cavanşir boyu liderliğindeki Karabağ ovalarında güçlü bir varlık kurdu. Gülistan, Haçen, Jraberd, Varanda ve Dizak'tan oluşan beş ilçenin yanı sıra Siunik'in (daha sonra Dağlık Karabağ ve Zengezur) bazı bölgelerinden oluşan Karabağ'ın dağlık bölgeleri, belirtildiği gibi, Ermeni meliklerinin kontrolü altındaydı. Bölgenin Gandzasar'da kendi dini makamı vardı. Kur Nehri'ne kadar uzanan ovalarda Türk ve Kürt konfederasyonları yaşıyordu. Panah Han Cavanşir ve oğlu İbrahim Han, diğer meliklerle kavga eden Varandalı Melik Şahnazaryan'la ittifak kurarak, yalnızca Ermenilerin kalesi olan Dağlık Karabağ'ın bir bölümünde yer edinmeyi başardılar.

1762'ye gelindiğinde başka bir hükümdar ve hanedan olan Karim Han Zand (1750-1779), İran'ın çoğunun kontrolünü ele geçirdi ve doğu Ermenistan hanları tarafından hükümdarları olarak tanındı. Ancak iktidar merkezi İran'ın güneyindeydi ve Transkafkasya, her ikisi de doğu Ermenistan'ın bazı kısımlarını nüfuz bölgelerine ayıran Karabağlı İbrahim Han ile doğu Gürcistan Kralı II. Erekle'ye (1762-1798) bırakıldı. Kerim Han'ın 1779'da ölümü, İbrahim, Erekle, Erivan ve Gence hanları ile Ermeni melikleri arasında on beş yıllık bir çatışmayı daha başlattı. Erivan ve Karabağ hanlıklarından Rusya ve Gürcistan'a daha fazla Ermeni göç etti. Doğu Gürcistan'ın ana şehri Tiflis, büyük bir Ermeni merkezi haline geldi⁵⁶.

Rusya'nın Kırım'ı İlhakı Ve Özellikle 1783

Erekle ile yapılan Georgievsk Antlaşması bir kez daha Rusya'yı Transkafkasya meselelerine dahil etti. Bölge hanları kendi aralarında ve Gürcistan, Rusya veya İran ile ayrı ayrı barış anlaşmaları yapma telaşına düştüler. Bu arada İran başka bir hanedan mücadelesinin sancıları içindeydi. 1790'a gelindiğinde, Kaçar klanının lideri Ağa Muhammed Han, taht için yarışan diğer tüm rakipleri bastırdı ve şimdi eski Safevi topraklarını yeniden kurmaya yemin etti. Doğu Ermenistan'daki hanların çoğu kısa sürede teslim oldu, ancak Rusya'nın korumasına güvenen Gürcistanlı Erekle bu teklifi reddetti. Ağa Muhammed Gürcistan'ı işgal etti, 1795'te Tiflis'i yağmaladı ve dönüşünde Şah olarak taç giydi (1796).

Büyük Catherine, Rusya'nın prestijini yeniden sağlamak için İran'a savaş ilan etti ve Transkafkasya'ya bir ordu gönderdi. Ancak kısa bir süre sonra ölümü bu kampanyaya son

⁵⁵ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 215.

⁵⁶ Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, c.I, İstanbul 1990, s. 477

verdi⁵⁷. Ağa Muhammed kısa süre sonra Hıristiyan nüfusun Doğu Gürcistan ve Doğu Ermenistan'dan uzaklaştırılmasını düşündü. Yeni seferi, 1797'de suikasta kurban gittiği Karabağ'da başladı. Ağa Muhammed Han, gençliğinde klanının düşmanları tarafından hadım edilmişti ve bu nedenle yerine yeğeni Fath 'Ali Şah Kaçar geçti. On dokuzuncu yüzyılın başlarında yeni Şah üçüncü ve son bir Rus saldırısıyla karşı karşıya kaldı⁵⁸.

Doğu Ermenistan'ın Sosyoekonomik Koşulları (17. - 19. Yüzyıllar)

On yedinci yüzyılda Safeviler İran ekonomisini dönüştürdü. Asya ile Avrupa arasındaki ticaret yolları üzerinde yer alan Doğu Ermenistan'daki bazı kasabalar Hindistan, Çin ve İran'dan gelen mallar için depo görevi görüyordu ve bu mallar sırasıyla Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve İran pazarlarına ulaşıyordu. Batı Avrupa. Bakımlı, güvenli yollar, tek tip tarifeler ve konforlu kervansaraylar malların transferine yardımcı oldu. Doğu Ermenistan, Karabağ'dan buğday ve ipek, Erivan'dan ise kuru meyve, tuz, deri ve bakır ihraç ediyordu. Büyük göçebe nüfus, Ermeniler ve Türk ustalar tarafından dokunan, renk ve desenleri nedeniyle değer verilen yün ve Kafkas halı ve kilimlerini tedarik ediyordu.

Rusya'nın fethinden önce Doğu Ermenistan'ın nüfusu Müslüman çoğunluk ve Ermeni azınlıktan oluşuyordu (her ne kadar bazı bölgelerde Ermeniler çoğunlukta olsa da). Müslümanlar, idarenin çoğunu ve ordunun bir kısmını oluşturan Perslere bölünmüştü; çiftçilik yapan veya ordunun dengesini oluşturan yerleşik ve yarı yerleşik Türk aşiret grupları; ve geleneksel göçebe bir yaşam sürdüren ve İran süvarilerinin bir bölümünü oluşturan Kürtler. Ermeniler ticaretle uğraşıp zanaatkarların çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen çoğunluğu çiftçiydi⁵⁹.

Hanlar savunmadan ve vergilerin toplanmasından sorumluydu ve genellikle hanlıklarında tek otorite onlardı. Kendileri vergiden muaftı ve hizmetlerinin karşılığı olarak kraliyetten topraklar aldılar. Merkezi hükümet zayıfladığında veya çöktüğünde hanlar, kendi topraklarının kalıtsal sahipleri olma eğilimindeydi. İdareyi vergi tahsildarları, muhasebeciler, yazıcılar, polis memurları, hakimler ve diğer yetkililer yönetiyordu. Çeşitli emlak vergileri ve katı arazi mülkiyeti sistemi, gelirleri sağlıyor ve idari yetkililere tazminat ödüyordu⁶⁰. Çoğu

⁵⁷ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 216.

⁵⁸ Atsız, Bedriye: "16-17. Yüzyıl Osmanlı Vakayinamelerinde Arnavut İmajı", Tarih ve Toplum, Mayıs-1992, S.101, s. 308.

⁵⁹ B-Lewis, Braude, B (ed.): Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of A Plural Society, vol:I, New York, 1982, s. 13.

⁶⁰ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People..., s. 217.

köylü için angarya veya zorunlu çalıştırma zorunluymdu. Ermeni köyleri büyükleri tarafından denetleniyordu ya da bağışlanmış ve hayırsever, vergiden muaf mülk veya vakıf olarak Kilise'ye aitti. Müslüman yaşlılar (kadhoda) kendi köylerini denetlediler. Doğu Ermenistan kurak bir bölge olduğundan sulama, orada yaşayanların yaşamında çok önemli bir rol oynuyordu. Bazıları yirmi mil uzanan kanallar yaygındı ve sulamadan sorumlu yetkililer, tüm çiftçilere su sağlamak için katı kurallara uyuyordu⁶¹.

Büyük köyler ortaklaşa çiftçilik yaparken, büyük klanlar genellikle küçük yerleşim yerlerinde çiftçilik yapıyordu. Tarım arazileri ilkel iki tarla rotasyon sistemini izliyordu; Parselin yarısı ekilmiş ve yarısı nadasa bırakılmıştır. Öküz ve tahta pulluklar kullanılmış, gübre hem gübre hem de yakıt olarak kullanılmıştır. Bal, fındık, darı, arpa ve çeşitli yağlı tohumlar başlıca ürünlerdi. Ünlü Ermeni kırmızı boyasının kaynağı olan kırmızböcekleri oldukça değerliydi. Bahçeler ve meyve bahçeleri özellikle boldu ve başta üzüm ve sebze olmak üzere çok çeşitli meyveler üretiliyordu. Köylüler hasatlarının çoğunu vergi olarak devlete veya lorda teslim ettikleri için hayat tutumluydu. Pirinç, et ve kaliteli buğday bayramlara ayrıldı. Yoğurt, peynir ve toprak fırınlarda pişirilen ekmek, yeşillik ve sebzelerin yanı sıra ana diyeti oluşturuyordu. Çok az kişinin yatağı vardı; çoğu hasır üzerinde uyuyor ve tahta mutfak eşyaları kullanıyordu⁶².

Aile hayatı ataerkildi. Erkekler tarlalarda veya otlaklarda çalışırken, kadınlar en yaşlı dişinin (tantikin) gözetiminde tahıl harmanlıyor, yün eğiriyor ve halı yapıyordu. En yaşlı erkek (ağa, tanmetz veya tanuter) klanın başındaydı ve çoğu konuda son sözü söylüyordu. Oğullara miras kalırken, kızlara genellikle çeyiz veriliyordu. Tıpkı Müslüman meslektaşları gibi Ermeni kadınlar da erkeklerin veya yabancıların önünde nadiren konuşuyor, yüzlerini örtüyor ve gözlerden uzak kalıyorlardı. Evlilik ve boşanmaya ilişkin din ve gelenekler dışında Müslümanlarla Ermeniler arasında çok az farklılık vardı. Her iki grup da aynı asırlık alışkanlıkları, önyargıları ve batıl inançları paylaşıyordu⁶³.

Sonuç

1801'de Rusya Gürcistan'ın doğusunu ilhak etti ve Transkafkasya'ya son girişine başladı. 1804'te Rusya Birinci Rus-İran Savaşı'nı (1804-1813) başlattı ve bir yıl sonra

⁶¹ Muzbeğ, İskender: "Türkün Dini Hoşgörüsü ve Sırp Kilisesi", Erdem (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı III), c. 8, s. 24, Ankara, 1996, ss. 863-864.

⁶² Artinian, Vartan, The Armenian Constitutional System in the Ottoman Empire 1839- 1863, İstanbul, ty, s.10.

⁶³ Sanjian, Avedis K, The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion, Cambridge 1965, s. 100.

Karabağ Ermenilerinin yardımıyla Doğu Ermenistan'ın yarısını ele geçirdi⁶⁴. Geçtiğimiz yüzyılın kaotik siyasi ve sosyoekonomik koşulları ve birçok Ermeninin Gürcistan'a gitmesi, İran'ın Transkafkasya savunmasının merkezi olan Erivan'ın ekonomisine zarar verdi. İranlılar, doğu Ermenistan'ın geri kalanını kurtarmak için bölgeye büyük miktarda mali destek sağladılar ve burayı yönetmesi için yetenekli bir vali olan Hosein Qoli Khan'ı atadılar. Han, İran veliahtı Abbas Mirza ile birlikte bir dizi idari ve askeri reform başlattı ve Napolyon'un seferlerinin yardımıyla yirmi yıl boyunca Doğu Ermenistan'da geri kalan topraklar üzerinde Rus planlarını engellemeyi başardı. Sonunda, İkinci Rus-Pers Savaşı (1826-1828) sırasında üstün Rus kuvvetleri, Aras Nehri'nin kuzeyindeki tüm toprakları fethetti. Transkafkasya, Rus İmparatorluğu'nun bir parçası haline geldi ve bundan böyle Rusya Ermenistanı olarak bilinen doğu Ermenistan'ın kaderi, ayrılmaz bir şekilde Rusya'nın kaderine bağlıydı. 1830'a gelindiğinde yaklaşık 30.000 Ermeni kuzey İran'ı terk ederek Rusya'ya yerleşti.

İran'daki Ermeni toplumu, Rusya'daki Ermeni tüccarlarla olan ticari bağlar sayesinde 19. yüzyılın ikinci yarısında yeniden canlandı. Yeni Culfa da yeniden ortaya çıktı ve Kutsal Kurtarıcı'nın katedral-manastır kompleksi mükemmel bir kütüphane düzenledi. İlk Ermeni dergisi ve Yeni Culfa Ermenilerinin tarihi 1880'de yayımlandı. Yeni Culfa'daki Ermeni okulu devlet yardımı aldı, Ermeni din adamları ve kiliseler vergiden muaf tutuldu ve el konulan Kilise mülkleri iade edildi. Ermeni tüccarlar Hazar ve Basra Körfezi bölgelerinde yeni ticarethaneler açarak Rusya, Hindistan ve Avrupa ile ticaret yaptılar. Kurutulmuş meyve, deri ve halı ihraç edilirken, makine, züccaciye ve kumaş ithal edildi. Kraliyet sponsorluğu, Ermenileri Tahran'a getirdi; burada Nasr al-Din Shah (1848-1896), onların dil yeteneklerinden ve yabancı bağlantılarından yararlanarak onları Avrupa elçisi olarak kullandı. Mirza Malkum Khan, David Khan Melik Shahnazar ve Hovhannes Khan Masehian gibi bazıları Masonluğun, Batı siyasi düşüncesinin ve teknolojik yeniliklerin İran'a getirilmesinden sorumluydu. Ermeni terziler ve kuyumcular Avrupa modasını tanıttılar ve Ermeni fotoğrafçılar bu mesleğin ilkleri arasında yer aldı. Ermeniler aynı zamanda Batı tarzı ilk ressam ve müzisyenlerdendi. On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde İran'ın bir düzine şehrinde yaklaşık 100.000 Ermeni yaşıyordu. İran Azerbaycan'ındaki Ermeniler çok geçmeden Transkafkasya'daki Ermenilerin ulusal ve siyasi fikirleriyle tanıştılar ve görüleceği gibi yirminci yüzyıl İran tarihinde önemli bir rol oynayacaklardı.

⁶⁴ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley....., s. 218.

Kaynaklar

- A. K. Kasım, *Dirasatü fi Tarihi Mısri'l İctimaî*, 2.ed, Kahire, 1983.
- A.B.M Habibullah: *The Foundation of Muslim Rule in India*, Second Rev. ed., Allahabad, 1961.
- Ahmet Caferoglu, *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1994.
- Amil Çelebioglu-Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceleri Hazînesi*, Kitabevi Yayını, İstanbul 1995.
- Cahit Öztelli, *Evlerinin Önü Halk Türküleri*. Hürriyet Yayını, İstanbul 1972.
- Cemal Anadol, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, Turan Kitabevi, İstanbul 1982, s. 308.
- Cevdet KÜÇÜK, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1986, s. 8-12
- Enver Ziya KAR AL, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1962, s. 66, 129.
- Ernest Edmondson Ramsaur, *The Young Turks: Prelude To The Revolution Of 1908*, Princeton University Press, Princeton 1957, S. 71.
- Kemal Beydilli, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Belgeler*, c. XIII, nu. 17, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, s. 368
- Mehmet Eröz, *Hıristiyanlaşan Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1983.
- Midhat Sertoglu, "Türkiye'de Ermeni Meselesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c. I , nu."4, Menteş Yayını, İstanbul 1968, s. 22.
- Niyazi BERKES, *The Development of Secularism in Turkey*, McGill University Press, Montreal, 1964, s. 307-8.
- Rifat UÇAROL, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 416
- Salâhi R. Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908 -Aralık 1909)", *Bellekten*, c. LI, nu. 201, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, s. 1278, 1279, 1289.
- Stanford J. SHAW-Ezel Kural SHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet HARMANCI, c. II, E Yayını, İstanbul 1983, s. 228.
- Tarık Zafer TUN AYA, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1892-1952*, Doğan Kardeşler Yayını, İstanbul 1952, s. 22-23; Ahmed Bedevî KURAN, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*. Baha Matbaası, İstanbul 1956, s. 138-39.
- Turgut İŞIKSAL, "Ermeni Faaliyetleriyle İlgili Araştırmalarda Osmanlı Belgelerinin Önemi ve 1893 Merzifon Olayı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*,c. XIV, nu. 79-80-81, Menteş Yayını, İstanbul 1974, s. 47-52; s. 23-31
- Yuluğ Tekin KURAT, *Osmanlı İmparatorluğu nun Paylaşılması*, Turhan Kitabevi, Ankara 1986, s. 12.

Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, c. 1/1, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1963, s. 339; Sina AKŞİN, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s. 65-69.

A. Cevdet Paşa: Tarih-i Cevdet, c.XI, ss. 113-114.

Ahmet Akgündüz,: Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, c.I, İstanbul 1990.

Atsız, Bedriye: "16-17. Yüzyıl Osmanlı Vakayinamelerinde Arnavut İmajı", Tarih ve Toplum, Mayıs-1992.

Bayram KODAMAN, Sultan İL Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1987.

Bernard Lewis, Modern Türkiye Nin Doğusu, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1970.

B-Lewis, Braude, B (ed.): Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of A Plural Society, vol:I, New York, 1982.

Ercüment KURAN, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1887-1897)", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu ile ilişkileri Sempozyumu, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, Ankara 1985, s. 19-20.

Erdal İLTER, "Ermeni Mes'eleleri" nin Perspektifi ve Zeytûn İsyanları (1780-1880), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1988.

Esat UR AS, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, ed. Tül ay DURAN, genişletilmiş ikinci baskı, Belge Yayını, İstanbul 1987, s. 156-71.

Fikret TÜRKMEN, "Tarih Boyunca Türk-Ermeni Kültür İlişkileri", Türk Tarihinde Ermeniler, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, İzmir 1983.

George A. Bournoutian, A Concise History of the Armenian People, (From Ancient Times to the Present), California 2006.

Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", Belleten, c. XXVIII, nu. 112, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1964, s. 626-27.

Kâmuran GÜRÜN, Ermeni Dosyası, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983.

M. Kemal ÖKE, Ermeni Meselesi, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul 1986.

Mirmiroğlu, Vladimir: Fatih Sultan Mehmet Han Hazretlerinin Devrine Ait Tarihi Vesikalar, İstanbul, 1945.

Muzbeğ, İskender: "Türkün Dini Hoşgörüsü ve Sırp Kilisesi", Erdem (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı III), c. 8, s. 24, Ankara, 1996.

S.M İkrâm, Muslim Civilization in India, ed.by Ainslie T.Embree, Second Print., New York, 1965.

Artinian, Vartan, The Armenian Constitutional System in the Ottoman Empire 1839- 1863, İstanbul, ty.

Sanjian, Avedis K, The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion, Cambridge 1965.

PETER E. WEINBERGER'İN İSRAİL VE FİLİSTİN DİN ADAMLARINI
DİNLER ARASI DİYALOĞA ÇAĞIRMA ARAYIŞLARI

*Seyfedtin CAN
**Filiz ÖZTÜRK
***Mehmet KORUN
****Cumali BOZOĞLU
*****Hüseyin ÖZDEMİR
**** Fatime Tuba KOYUNCU

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :30.11.2023
Makale Kabul Tarihi :07.01.2024
Atf Bilgisi:

Seyfedtin Can, Filiz Öztürk, Mehmet Korun, Fatime Tuba Koyuncu, Cumali Bozoğlu, Hüseyin Özdemir, "Peter E. Weinberger'in İsrail Ve Filistin Din Adamlarını Dinler Arası Diyaloğa Çağırma Arayışları", *International Journal of Eastern Mediterranean Studies*, Vol. 2, Issue: 1, 2024, ss. 171-196.

Özet

Peter E. Weinberger, İsrail'in işgal ettiği topraklarda Filistinlilere hayat hakkı tanınması gerektiğini ancak normale dönülebilmesinin şartlarını henüz olgunlaşmadığını belirtmektedir. Weinberger, İsrail'in saldırıları altında bir barışın mümkün olmadığını bunun yolunun açılabilmesi için öncelikle İsrail'in sonrasında Filistinlilerin fedakarlık yaparak, bir uzlaşma yolu bulmalarını gerektiğini belirtmektedir. Bunun için de yapılması gereken en doğru şeyin ortak payda olan din üzerinden geliştirilecek bir barış ortamının sağlanması olacağına vurgu yapmaktadır. Din adamları arasındaki bu uzlaşmanın şartlarının İslamiyet'in de "İbrahimi" dinlerden olması sebebiyle bu uzlaşmanın İbrahim A. S. üzerinden yapılmasının yolu aranmalı, bir ortak payda bulunarak iki toplum arasında gerçek bir barış sağlanabilmesi temin edilmiş olacağına dikkat çekmektedir. Bu meseleyi bir proje olarak sunmak suretiyle iki toplum arasında bir uzlaşma bulmaya çalışmaktadır.

Bu makalede İsrail ile Filistin arasında bulunabilecek bir ortak payda üzerinden yeni bir devlet ve yaşam hakkı arayışı incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap, İsrail, Filistin, Barış, Savaş, Din, İbrahim.

* Müdür Yardımcısı, Ömer Asım Aksoy İlkokulu, seymelcan@gmail.com, Orcid no: 0009-0002-4540-4052

** Müdür Yardımcısı, Ezogelin Halk Eğitim Merkezi, ozturkfiliz2727@gmail.com, Orcid no: 0009-0009-5485-3694

*** Öğretmen, Abdurrahman Alaattinoğlu Anadolu Lisesi, mhmtkorun21@hotmail.com, Orcid: 0009-0009-4810-3096

**** Müdür, Kadriye Abdülmecit Özgözen Ortaokulu, cumalibozoglu@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-7383-7384>

***** Müdür, Sevsen Nevzat Şahin Ortaokulu, ozdemirh81@gmail.com, Orcid: 0009-0009-9466-3027

**** Müdür Yardımcısı, Şehitkamil Empati Ortaokulu, ftubas84@gmail.com, Orcid no: 0009-0006-5554-1498

Abstract

Peter E. Weinberger states that Israel should grant Palestinians the right to life in the occupied lands, but the conditions for returning to normal have not yet matured. Weinberger states that peace is not possible under Israeli attacks and that in order to pave the way for this, first Israel and then the Palestinians must find a way to compromise by making sacrifices. He emphasizes that the best thing to do for this is to create an environment of peace that will be developed through religion, which is the common denominator. He points out that the conditions for this reconciliation between the clergy are that since Islam is one of the "Abrahamic" religions, a way to make this reconciliation through Ibrahim A.S. should be sought, and by finding a common denominator, a real peace between the two communities will be ensured. By presenting this issue as a project, it tries to find a compromise between the two communities.

This article examines the search for a new state and the right to life through a common denominator between Israel and Palestine.

Key Words: Arab, Israel, Palestine, Peace, War, Religion, Abraham.

Giriş

Nisan 2004'te Başkan George W. Bush, ABD'nin İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un Gazze Şeridi'nden ve Batı Şeria'nın bazı kısımlarından çekilmeye yönelik tek taraflı planlarını destekleyeceğini duyurdu. Başkan bu girişimi memnuniyetle karşıladı ve şu ifadelerle yer verdi: "Eğer tüm taraflar bu anı benimsemeyi seçerlerse, ilerlemenin kapısını açabilirler ve dünyanın en uzun süredir devam eden çatışmalarından birine son verebilirler." İsrail-Filistin barışını önemli ölçüde etkileyecek⁶⁵. İlk olarak, ABD başkanı İsrail'in Batı Şeria'daki en büyük yerleşim bloklarını ilhak etme isteğini onayladı: "İsrail'in halihazırda mevcut büyük nüfus merkezleri de dahil olmak üzere sahadaki yeni gerçekler ışığında, nihai statü müzakerelerinin sonucunun böyle olması gerçekçi değil. 1949'daki ateşkes hatlarına tam ve eksiksiz bir dönüş ve iki devletli bir çözümü müzakere etmek için daha önce yapılan tüm çabalar aynı sonuca varmıştı. Filistinliler için muazzam bir önem taşıyor ve mültecilerin şu anda İsrail sınırları içinde bulunan topraklara geri dönme hakkı var. Başkan şunları ifade etti: "Filistinli mülteci sorununa yönelik herhangi bir nihai statü anlaşmasının parçası olarak üzerinde anlaşmaya varılmış, adil, adil ve gerçekçi bir çözüm çerçevesinin, bir Filistin devletinin kurulması ve Filistin sorununun çözümü yoluyla bulunması gerektiği açık görünüyor." İsrail yerine mülteciler oradaydı."⁶⁶ Daha önceki hiçbir ABD yönetimi, İsrail ile Filistinliler arasındaki nihai statü müzakerelerini bu şekilde önceden engellememişti. Bush yönetimi yetkilileri, nihai statü müzakerelerine önyargılı davranmadıklarını savunuyorlar.⁶⁷ Başkan'ın, çoğu bilgili gözlemcinin uzun süredir nihai bir İsrail-Filistin barışının içeriği

⁶⁵ For the full text of the President's speech, see <http://www.state.gov/p/nea/rls/rm/31418.htm>.

⁶⁶ Aynı yer.

⁶⁷ Jon Leyne, "Bush pre-empts Mideast negotiations" BBC News Online, 14 April 2004, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/3627465.stm>.

olmasını beklediği şeyi açıkça ifade ettiğine dikkat çekiyorlar⁶⁸. Gerçekten de Bush haklı olarak iki devletli bir çözümü müzakere etmek için yapılan tüm önceki girişimlerin bir sonuç vermediğini bu sebeple de “Cenevre Anlaşması” gibi çabalara benzer bir öneride bulunmuş oldu.⁶⁹ Ancak başkanın bahsettiği bu öneri ile daha önceki çabaların aksine, Filistinliler bu son müzakerelerin tamamen dışında tutuldu. ABD-İsrail mutabakatı, Filistinlilerle herhangi bir paralel görüşme yapılmadan çözüldü. Filistin açısından bakıldığında ABD, gelecekteki müzakereleri önemli ölçüde baltaladı çünkü daha bu tartışmalar başlamadan iki temel talebi reddetti. Filistinli bir müzakereci artık geri dönüş hakkında feragat etme karşılığında taviz almayı bekleyemez çünkü o, ABD'nin zaten bu prensibe karşı çıkmaya kararlı olduğunu biliyor⁷⁰.

Arap dünyasındaki Amerikan müttefikleri, Şaron planına verdiği desteğe karşı bir denge unsuru olarak ABD'ye Filistinlilerle paralel görüşmeler başlatması konusunda baskı yaptı. Ürdün Kralı Abdullah'ın ısrarı üzerine Başkan Bush, Filistin Yönetimi (PA) Başbakanı Ahmed Kureyya'ya bir mektup göndererek, Filistinlilerin devlet olma umutlarının hâlâ müzakereler yoluyla elde edilebileceğini garanti etti.⁷¹ Başkanın mektubunun diplomatik

⁶⁸ Peter E. Weinberger'in, “Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers”, Center for World Religions, Diplomacy, and Conflict Resolution Institute for Conflict Analysis and Resolution George Mason University, May 2004, s. 2; Jon Leyne, “Bush pre-empts Mideast negotiations” BBC News Online, 14 April 2004, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/3627465.stm>.

⁶⁹ Temmuz 2000'deki Camp David Zirvesi'nde İsrail-Filistin nihai statü anlaşmasının sağlanamamasının ardından iki taraf arasındaki müzakereler devam etti. İlerleme kaydedildi ancak kapsamlı bir anlaşmaya varılamadı. Son bir çabayla ABD Başkanı Bill Clinton, Aralık 2000'de Beyaz Saray'da yapılan bir toplantıda İsrail ve Filistinli müzakerecilerle öneriler veya "Parametreler" sundu. Clinton'un "Parametreleri" nihai statü anlaşmasının şartları değil, nihai statü anlaşmasının kurallarıydı. önümüzdeki haftalarda ulaşılabileceğini umduğu müzakereleri hızlandırdı. Clinton, Ocak 2001'de görevden ayrılacağı zaman önerilerinin halefi için bağlayıcı olmayacağını açıkladı. Filistin lideri Yaser Arafat sonunda Clinton'un parametrelerini çekincelerle kabul etti. İsrail Başbakanı Ehud Barak da parametreleri kabul etti ancak soru ve endişelerle. Parametreler, Ariel Şaron'un seçilmesinden hemen önce Ocak 2001'de Mısır'ın Taba kentinde gerçekleştirilen Nihai Statü müzakerelerinin temelini oluşturdu. http://www.fmep.org/documents/clinton_parameters12-23-00.html adresindeki “Clinton Parametreleri” ve “Taba Anlaşması”na bakın. Clinton planından bu yana, Nihai Statü anlaşması oluşturmak için iki büyük "ikinci yol" girişimi yaşandı. Eylül 2002'de Filistinli akademisyen Sari Nusseibeh ve İsrail iç güvenlik servisinin eski başkanı Ami Ayalon, İsrail-Filistin barışı için bir dizi noktayı yayınladılar. Bu tarihten bu yana 100.000 İsraili ve 70.000 Filistinli bu anlayışları destekleyen dilekçelere imza attı. Nusseibeh ve Ayalon, "Halkların Sesi" olarak da bilinen planlarını tanıtmak için ABD'yi ziyaret etti. Anlaşmanın arka planı ve metni için bkz. <http://www.fmep.org/analiz/nusseibeh-ayalon-agreement.html>. Aralık 2003'te, eski İsrail Adalet Bakanı Yossi Beilin ve eski Filistin Yönetimi Enformasyon Bakanı Yasser Abed Raboo liderliğindeki ekipler, İsrail-Filistin kalıcı statü düzenlemesinin temeli olarak bir Nihai Statü anlaşması taslağı yayınladı. “Cenevre Anlaşması” olarak bilinen öneri, uluslararası alanda büyük ilgi ve tantana konusu oldu. Destekçileri, bunun resmi barış anlaşması olarak kabul edilmesi için yerel ve uluslararası destek aramaya devam ediyor. Anlaşmanın metni ve haritaları için bkz. <http://www.geneva-accord.org>.

⁷⁰ Weinberger'in, “Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers”, s. 2.

⁷¹ “US seeks to reassure Palestinians” BBC News Online, 11 May 2004, http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/3705695.stm

sonuçları önemlidir. Filistinlilere güven vermek için kullanılabilir. Başkan, İsrail'in Batı Şeria'daki en büyük Yahudi yerleşim bloklarını ilhak etme isteğini desteklemeye devam ederken, nihai sınırların Filistinlilerin rızası olmadan çizilemeyeceğini belirtti.⁷² Bu, örneğin Filistinlilerin belki de toprak kayıpları için tazminat talep edebilecekleri anlamına geliyor. Bu tazminat nihai statü anlaşması imzalanmadan önce arazi takası şeklinde de olabilir. Filistinli mülteciler meselesinde de benzer bir durum söz konusudur. Her ne kadar mültecilerin İsrail yerine gelecekte kurulacak bir Filistin devletine yerleştirilmesi yönünde görüş sunsa da, başkan hiçbir zaman bu konuda müzakere yapılamayacağını söylemedi. Filistinliler, nihai statü anlaşmasının bir parçası olarak, mali tazminat ve hatta mültecilerin acılarını ve kayıplarını kabul eden sembolik düzenlemeler de dahil olmak üzere alternatif tatmin edici unsurlar talep etmekte hâlâ özgürler⁷³.

ABD ayrıca, İsrail'in çekilmesinden sonra sorumlu bir Filistin liderliğinin kontrolü ele geçirmesini sağlamada aktif bir rol üstlenmelidir. Gerçekten de çekilme ihtimali giderek artıyor gibi görünüyor. Likud partisinin planı bağlayıcı olmayan bir referandumda reddetmesine rağmen Şaron, planın onayını almanın başka bir yolunu bulmaya kararlı.⁷⁴ İsrail halkının çoğunluğunun çekilmeyi desteklediği göz önüne alındığında, Şaron'un başarılı olması muhtemel. (Yakın zamanda Tel Aviv'de "Gazze'den çıkın ve konuşmaya başlayın" pankartı altında düzenlenen bir gösteriye 150.000'den fazla kişi katıldı.⁷⁵) Ancak barış içinde bir arada yaşama ve İsrail ile müzakerelere geri dönüşe inanan Filistinlilerin bunu kabul edip etmeyecekleri tam olarak kesin değil⁷⁶.

İsrail'in geri çekilmesi, Gazze Şeridi'nde Filistin Yönetimi'nden ayrı bir Filistinli grup veya varlığın ortaya çıkmasına yol açabilir. Filistin Yönetimi, son üç yılda İsrail'in misilleme tedbirleriyle defalarca darbe alan ve ayrıca yolsuzluk ve iç bölünmelerle boğuşan kırılğan bir durumda. Bu durum, İsrail'in çekilmesinden sonra geride kalan boşluğu doldurmaya çalışacak olan milliyetçi savaş ağalarının ve Hamas gibi İslamcı örgütlerin yükselişine yol açtı. ABD

⁷² Glenn Kessler, "Talks with Palestinian Officials to Resume: Bush Commits US to a 'Just Peace' " Washington Post 13 May 2004, , <http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn/A6856-2004May6?> For similar language expressed to the Israelis, see also Letter from President Bush to Israeli Prime Minister Sharon, <http://www.state.gov/p/nea/rls/rm/31490.htm>.

⁷³ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s. 3

⁷⁴ Kessler, <http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn/A6856-2004May6?>

⁷⁵ Lili Galili, Mazal Mualem, and Tsahar Rotem, "Over 150,000 attend rally calling for Gaza withdrawal" *Ha'aretz* 15 May 2004, <http://www.haaretz.com/hasen/spages/427546.html>.

⁷⁶ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s. 3.

Dışişleri Bakanı Colin Powell, Sharon planının barış sürecinde ilerlemek için nasıl bir “fırsat” olabileceğini tartışmak üzere 15 Mayıs'ta Filistin Yönetimi Başbakanı Ahmed Kureia ile Ürdün'de bir araya geldi.⁷⁷ ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleeza Rice, bundan kısa bir süre sonra Kureia ile görüştü. 17 Mayıs'ta Almanya'da, farklı güvenlik güçlerini etkili bir birim halinde yeniden organize etmek de dahil olmak üzere, Filistin Yönetimi'nin terörizmle mücadelede alabileceği önlemler konusunda istişarede bulunmak.⁷⁸ Kureyya gibi liderlere ulaşmaya yönelik bu yaklaşımı temel alarak, ABD'nin harekete geçmesi gerekiyor. İsrail'in Gazze'den tamamen çekilmesini ve yetkinin Filistinlilere devredilmesini sağlayacak düzenlemeleri aktif olarak şekillendiriyor⁷⁹.

Böyle bir yanıt, iki taraf arasındaki müzakerelerin eninde sonunda devam edebileceği bir atmosferin oluşması açısından hayati önem taşıyor. Ek Hususlar Sorumlu liderliğin desteklenmesinin önemli bir karşılığı da kalplerin ve zihinlerin değişmesidir. ABD, müzakere masasına dönme niyetinde olan liderlerin güçlendirilmesine yardımcı olabilir, ancak bu isimler halk desteği olmadan başarılı olamayacak.

Liderlerin barış yapma kararlılığına sahip olmaları gerektiği kesinlikle doğrudur ancak barışı sağlama yalnızca liderliğe bağlı değildir. Bu bağlamda, başarısızlıkla ilgili yorum yapması istenen en kıdemli Filistinli müzakereci Saeb Erekat'tan alıntı yapmak faydalı olacaktır.

İsraililerin ve Filistinlilerin 2000-2001'de nihai statü anlaşmasına varmaları. Filistinli müzakereci ilk başta “suçlama oyunu” oynasa da, kısa süre sonra tavrını değiştirdi ve oldukça etkileyici bir açıklama yaptı:

Saeb Erekat

...Müzakerelerin tüm konularında kapsamlı bir barış sağlamak için gerekenlere halkımızı hazırlamadığımıza inanıyorum; bu, öğrenilen bir derstir.

BBC Haber Moderatörü

Eğer öyle diyebilirsen, bu ilginç bir ihmal. Bunu yapmak için ne yapabilirdin?

Saeb Erekat

Daimi Statü müzakereleriyle ilgili konulardan bahsettiğinizde, bir Filistinli olarak bana

⁷⁷ Colin L. Powell, “Remarks With Palestinian Authority PrimMinister Ahmed Qurei”, US Department of State website, <http://www.state.gov/secretary/rm/32500.htm>.

⁷⁸ “Qurei urged to back Sharon plan” BBC News Online, 17 May 2004, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3720973.stm.

⁷⁹ Weinberger'in, “Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers”, s.4

veya İsraili meslektaşlarıma, konu Kudüs olduğunda, yerleşim yerleri, sınırlar ve mülteciler bunlar bize nefes aldırın ve dinlerimizin bir ürünü olan konulardır. Tarih, coğrafya, antik çağlar ve 3000 yıllık karmaşıklığı ele alma süreci sandığımız kadar kolay değil. Dolayısıyla, kamuoyunu -Filistin halkını- gerekenlere hazırlamak dediğimde gerçekten ciddiym ve aynı zamanda İsraili meslektaşlarımızın da kendi kamuoyunu hazırlaması gerekiyor çünkü çoğu zaman seçmenlerimize bakıyoruz ve onların duymayı sevdiği şeyleri söylüyoruz.⁸⁰

Erekat'ın gözlemi önemli bir soruyu gündeme getiriyor: Eğer İsraililer ve Filistinliler barış süreci varken birlikte yaşamayı ve uzlaşmayı kabul etmeye yeterince hazırlıklı değilse, yaklaşık dört yıl süren çatışmalar ve kan dökülmesinden sonra bu mesajın iletilmesi nasıl mümkün olabilir? Cevap, gelecekteki bir nihai statü anlaşmasını başarılı kılmak için gerekli olacak tutum ve ilişkilerdeki değişiklikleri teşvik edecek kadar güçlü olan yeni, öncelikli çatışma çözümü biçimlerini denklemin içine sokmaya çalışmak gibi görünüyor. Buna göre, bu çalışma, dinin İsrail-Filistin barışı sağlama sürecinin ayrılmaz bir bileşeni olabileceğini savunan Gopin'in (2002) yolunu takip edecektir.⁸¹ Din, hem düşünce hem de pratik olarak, burada sunulan somut politika önerileriyle arayüz oluşturacaktır.

Neden Din?

Pek çok kişi dinin İsrail-Filistin ilişkilerinde birincil faktör olmadığını savunuyor. Dini bir boyutun kabul edilmesi söz konusu olsa da, çatışma hâlâ esas olarak toprak üzerindeki rakip milliyetçi iddialar çerçevesinde görülüyor.⁸² Ne yazık ki, bu perspektifin diplomatik ilişkisi, dinin İsrail-Filistin barış sürecinin tamamen dışında bırakılması haline geldi. Örneğin, 1994 yılında, o zamanın siyasi aktivisti olan Haham Michael Melchior, Yaser Arafat'ın özel danışmanı Marwan Kanafani ile barış sürecine eşlik edecek dini diyalogun gerekliliği hakkında konuştu. Kanafani şöyle cevap verdi: "İhtilafta dinin çaresine bakmanın yolu şeyhleri camilere, hahamları sinagoglara, papazları da kiliselere koymak ve sonra kapıları arkalarından kilitleyip anahtarları denize atmaktır. Sürece müdahale edin."⁸³

Melchior bir kez daha Yahudi-Müslüman diyalogu fikrini bu kez doğrudan İsrail

⁸⁰ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.5; Transcript of on-line video interview "Ask Saeb Erekat," BBC Talking Point with Paul Reynolds, 18 June 2003, http://news.bbc.co.uk/2/hi/talking_point/2993434.stm#1.

⁸¹ Marc Gopin, *Holy War, Holy Peace: How Religion Can Bring Peace to the Middle East* (New York: Oxford University Press, 2002).

⁸² See, for example, Mark Tessler, *A History of the Israeli-Palestinian Conflict* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1994).

⁸³ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.6; Danny Rubinstein, "For some, a secular quick fix could never work" *Ha'aretz* 25 January 2004, <http://www.haaretz.com/hasen/spages/386473.html>.

Başbakanı Ehud Barak'a önerecekti, ancak o sırada Barak dini meselelerle yüzleşmenin durumu daha da kötüleştirileceğini öne sürerek bu fikri reddetmişti.⁸⁴ Gerçekten de, eğer Din, İsrail-Filistin barışı bağlamında ele alınsa da, olumsuz bir gözle görülme eğilimindedir. Bunun nedeni hiç şüphesiz Hamas veya farklı bir ölçüde Gush Emunim (İsraili Yahudiler arasındaki ana dini yerleşim hareketi) gibi barış sürecine uzun süredir karşı olan dini aktörlerin tavizsiz konumları ve şiddete destek vermeleridir.⁸⁵ Bu çalışma bu tür grupların duruşlarını savunmaz veya haklı çıkarmaz. Ancak bu hareketlere sıklıkla ilgi duyan dindar kişilerin otomatik olarak aşırıcılığa eğilimli veya prensipte barışa karşı çıkan kişiler olarak görülmesine karşı uyarıda bulunuyor. Bu bireylerin çoğunun Oslo'da herhangi bir ifade yolu görememesi mümkün çünkü bu tamamen laik bir olguydu. Bu nedenle, aynı kişilerden bazılarının, eğer bir barış anlaşması mümkün olsaydı, bir barış anlaşmasını kolaylıkla desteklemesi ihtimali mevcuttur⁸⁶.

Din temelli çatışma çözümü çabaları aynı zamanda bazı laik insanları da güçlü bir şekilde etkileyebilir, hatta dönüştürebilir. Din sıklıkla karmaşık kimlik ve öz algı kavramlarıyla ilgilidir. Aslında, bir dizi uluslararası çatışmada, ilgili grupların ilkel kimlikleri büyük ölçüde dine dayanmaktadır. Dünyada, İsraililer ve Filistinliler de dahil olmak üzere, kimliklerini şu anda etno-milliyetçi terimlerle çerçeveleyen, ancak kendilerini derinden özdeşleştiren ataları, büyük ölçüde dine dayalı farklı bir grup kimliği anlayışına sahip olan pek çok halk var.⁸⁷ Laik bir toplum Bu tür bir toplumdaki gelen bir kişi, dini bir dünya görüşüne olduğundan çok daha yakındır. Daha derin bir düzeyde, en laik birey bile kolektif köken ve benlik duygusuna hitap eden dini semboller ve fikirler tarafından potansiyel olarak (iyi ya da kötü) dönüştürülebilir. Bu nedenle, din temelli bazı çatışma çözümü çabalarının, laik insanların kalplerine ve zihinlerine, barış için geleneksel, rasyonel argümanlardan daha başarılı bir şekilde hitap edebileceği bir senaryo tasavvur etmek mümkündür⁸⁸.

⁸⁴ Danny Rubinstein, "For some, a secular quick fix could never work" *Ha'aretz* 25 January 2004, <http://www.haaretz.com/hasen/spages/386473.html>.

⁸⁵ "Gush Emunim" means "Bloc of the Faithful."

⁸⁶ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.7

⁸⁷ Milliyetçilik ve kimliklerin toplumsal inşası üzerine çok geniş bir literatür vardır. Okuyucu ilk olarak Anthony D. Smith'in çalışmasına, özellikle de etnisite veya ethnîe kavramına yönlendirilir. ilkel ve şekillendirilebilir. Bkz. Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökenleri* (New York: Blackwell, 1998). Modern zamanlarda Batı'da dinin gerilemesinin milleti "hayal etmeyi" veya icat etmeyi mümkün kıldığını savunan farklı bir görüş için, Benedict Anderson'ın ufuk açıcı eseri *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökeni ve Yayılması Üzerine Düşünceler 2*. Baskıya bakınız. (New York: Verso Press, 1991).

⁸⁸ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.7.

Bu çalışma, İsrail-Filistin bağlamında halihazırda kullanılmakta olan - ayrı ayrı ve büyük ölçüde koordinesiz bir şekilde de olsa - din temelli çatışma çözümünün üç yolunun altını çiziyor ve daha sonra, barışı sağlamada önemli ölçüde daha büyük sonuçlar elde etmek için bunların nasıl entegre edileceğini öneriyor. İsrail'in çekilme planının tamamlayıcısı bu üç yol şunlardır⁸⁹:

- Dinlerarası Diyaloglar, farklı dini/ruhani liderler ve onların takipçileri arasındaki tartışmalar; inançlarda ortak zemin bulma ve birbirleriyle yeni ilişkiler geliştirmenin olası yollarını keşfetme niyetiyle,
- Odaklanmış Yenilik, dini metinleri ve gelenekleri barışçıl bir arada yaşamayı teşvik edecek şekilde yeniden okumak ve yorumlamak,
- Katılımcı Dönüşüm, farklı dini topluluklar arasında köprüler kurmak için olumlu ritüellerin kullanılması ve geleneklerin onurlandırılması.

Dinlerarası Diyaloglar

Bir anlamda, farklı dini geçmişlere sahip insanların inançlarının çeşitli yönlerini tartışmak ve karşılaştırmak için bir araya geldiği her durumda, dinler arası diyalog meydana gelir. Ancak Orta Doğu'da, özellikle de İsrail-Filistin ilişkileri bağlamında, bu tür karşılaşmalar iki tür ortamdaki birinde meydana gelme eğilimindedir: 1) ana akım olmayan küçük dini aktörler (Sufiler veya Müslüman mistikler, liberal ortodokslar dahil) arasında. Yahudi barış grupları, çeşitli Hıristiyan din adamları – genellikle pasifist eğilimlere sahip olanlar, yalnız hahamlar ve şeyhler); ve 2) kıdemli/yetkili dini şahsiyetler ile onların takipçilerinin seçilmiş bir temsili arasında. Tabandan gelen dinler arası diyalogları hiçbir şekilde caydırıcı olmasa da, ikinci tür karşılaşmaların yakın vadede daha büyük bir barış yapıcı etkiye sahip olması daha olasıdır. Buna göre bu çalışma, “İskenderiye Süreci” olarak adlandırılan, üst düzey din adamları arasındaki toplantıların bir örneğine odaklanıyor⁹⁰.

20-21 Ocak 2002'de eski Canterbury Başpiskoposu Dr. George Carey'nin girişimiyle Mısır'ın İskenderiye kentinde dinler arası bir zirve toplandı. Mısır, İsrail ve Filistin Yönetimi'nden yaklaşık yirmi din alimi, barış ve bir arada yaşama konusunda fikir alışverişinde bulunmak için bir araya geldi. Mısır heyetine El Ezher lideri Şeyh Muhammed

⁸⁹ Weinberger'in, “Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers”, s.8

⁹⁰ Weinberger'in, “Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers”, s.8

Seyyid Tantavi başkanlık etti. (Merkezi Kahire'de bulunan El Ezher, İslam dünyasının en eski ve en saygın bilimsel öğrenim merkezidir.) İsraili temsilciler arasında eski Sefarad Hahambaşı Eliyahu Bakshi-Doron, dönemin Dışişleri Bakan Yardımcısı Haham Michael Melchior ve Haham Menachem Frohman da vardı. Batı Şeria'daki Tekoa yerleşimi.⁹¹ Filistinli Müslüman katılımcılar arasında Filistin Şeriat mahkemeleri Baş Yargıcı Şeyh Taysir el-Tamimi, eski Filistin Devlet Bakanı Şeyh Talal Sidr ve Filistin polis kuvvetleri müftüsü Şeyh Abdulsalam Abu Shkedem vardı.⁹² Filistinli Hıristiyan temsilciler Latin Patriği Michel Sabah, Melkit Başpiskoposu Boutros Muallem ve Kudüs Anglikan Piskoposu Rt. Muhterem Riah Abu El-Assal.⁹³ İskenderiye zirvesi önemli bir başlangıcı temsil ediyordu. Tartışmaların zaman zaman, özellikle de Kudüs'ün gelecekteki statüsü gibi son derece hassas konulara gelindiğinde çalkantılı olduğu bildirildi.⁹⁴ Bununla birlikte, toplantı, “Dindarların İskenderiye'nin İlk Bildirgesi” başlıklı yedi maddelik ortak bir bildirin yayımlanmasıyla sonuçlandı. Kutsal Toprakların Liderleri.” Ana maddesi şöyle diyordu⁹⁵:

İnanç geleneklerimize göre, Tanrı adına masumları öldürmek, O'nun Kutsal Adına saygısızlıktır ve dünyada dini karalamaktadır. Kutsal Topraklardaki şiddet, tüm iyi niyetli insanların karşı çıkması gereken bir kötülüktür.⁹⁶ Açıklamada daha sonra İsraililere ve Filistinlilere şiddetten kaçınmaları ve birbirlerinin dini ve tarihi haklarına saygı duyan komşular olarak birlikte yaşamaları çağrısında bulunuldu. Ayrıca ibadet özgürlüğünün ve kutsal mekanların korunmasının güvence altına alınması gerektiğine de dikkat çekti. Dinlerarası zirve uluslararası toplumun dikkatinden kaçmadı. Hem İngiltere Başbakanı Tony Blair hem de Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek konferansı tanıdı ve ülkelere resmi destek sözü verdi. Dahası, İskenderiye konferansından sonra bir takım alt komiteler planlama ve sosyal yardım faaliyetlerine katılmaya devam etti⁹⁷. Girişimin temsilcileri daha sonra Papa II. John Paul, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın yanı sıra Rusya ve Avrupa

⁹¹ “Sephardi” refers to Jews of Middle Eastern and North African origin.

⁹² haria” is Islamic law.

⁹³ “Melchite” refers to Eastern Christians adhering to Chalcedonian orthodoxy.

⁹⁴ Reuven Paz, “Religion and Politics in Alexandria” Policy Watch # 599, February 1, 2002 Washington Institute for Near East Policy, http://www.ciaonet.org/pbei/winep/policy_2002/2002_599.html.

⁹⁵ Weinberger'in, “Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers”, s. 9.

⁹⁶ For a full text of the Declaration see Appendix II in Yehezkel Landau, “Healing the Holy Land: Interreligious Peacebuilding in Israel/Palestine” Peaceworks No. 51 (Washington DC: United States Institute of Peace, September 2003): 51-2.

⁹⁷ For full text of the plan, “A Performance-Based Roadmap to a Permanent Two-State Solution to the Israeli-Palestinian Conflict,” See US Department of State website, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2003/20062.htm>.

Birliği liderleriyle bir araya geldi. Daha da önemlisi, İskenderiye grubu o zamandan beri ABD'nin tam desteğini aldı. Aralarında ABD'nin İsrail Büyükelçisi Daniel Kurtzer'in de bulunduğu Amerikalı diplomatlar, girişimin kilit katılımcılarıyla irtibat kurmaya başladı. İskenderiye grubu da ABD destekli “Yol Haritası” barış planını destekledi ve resmi barış sürecinin tekrar yoluna girmesi çağrısında bulundu.⁹⁸

Konferansın bazı Müslüman organizatörleri açısından olumsuz sonuçlar oluştu. Özellikle Şeyh Tantavi sözlü saldırılara maruz kalıyor, hatta ölüm tehditleri bile alıyordu. Mısır'ın üst düzey dini figürü ve Sünni İslam konusunda saygın bir uluslararası otorite olan Tantavi, uzun süredir aşırılıkçı Müslümanların muhalefetiyle karşı karşıya kalıyor. Aslında El Ezher, onun liderliği altında radikal etkilerden uzaklaşmış ve ılımlı bir İslam anlayışına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.⁹⁹ Ancak İsrail-Filistin çatışması, özellikle Mısır'ın düşmanca iklimi göz önüne alındığında, Mısır ve Arap dünyası için son derece duygusal bir konudur. İskenderiye konferansına katılımını takip etmesi muhtemelen Şeyh Tantawi'nin bazı sakıncalı yorumlar yaparak İslami destek için yarışa girmesine neden oldu. Örneğin, Nisan 2002'de, İskenderiye ilanının yapılmasından üç ay sonra, Tantawi haftalık bir vaazında Yahudileri aşağılayıcı bir şekilde konuştu.¹⁰⁰ Başka bir örnekte, Tantavi'nin adı, Filistin'deki intihar saldırılarına destek ifadesine eklendi.¹⁰¹ Bu olaylar rapor edildi. Batı ve İsrail medyasında ve anlaşılır bir şekilde insanları rahatsız etti. Ancak bu açıklamaların yapıldığı hassas bağlamın ve Tantavi'nin İskenderiye sürecine olan bağlılığından gerçek anlamda vazgeçmediğinin farkına varmak önemlidir. Aslına bakılırsa bu deneyim, Tantavi ve dinler arası girişimin diğer organizatörlerini, barışçıl bir arada yaşama fikri için Müslümanların desteğinden yararlanma çabalarını iki katına çıkarma ihtiyacı konusunda etkilemiş görünüyor¹⁰².

12-15 Ocak 2004'te İskenderiye süreci büyük ölçüde İslami yönelimli önemli bir alt komite toplantısı gerçekleştirdi. Kahire'de düzenlenen bu ikinci toplantıya Batı Şeria ve Gazze şeridinden yaklaşık 35 Filistinli Müslüman lider katıldı. Şeyh Tantawi, El Ezher'in himayesi aracılığıyla katılımcıları resmi olarak davet etti ve onlara "Sünni dünyasının tam

⁹⁸ Weinberger'in, “Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers”, s.10.

⁹⁹ Paz, http://www.ciaonet.org/pbei/winep/policy_2002/2002_599.html.

¹⁰⁰ Julie Stahl, “Palestinian Leaders Want to Be a Force for Peace” CNS News Service 14 January 2004, <http://www.crosswalk.com/news/1241056.html>.

¹⁰¹ Rubinstein,, <http://www.haaretz.com/hasen/spages/386473.html>.

¹⁰² Weinberger'in, “Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers”, s.11.

meşruiyetine" sahip olduklarına dair güvence verdi.¹⁰³ Canterbury Başpiskoposu Dr. Rowan Williams, özel bir temsilci olan Rahip Andrew White'ı gönderdi. onun adına toplantıya katılmak¹⁰⁴.

İlk İskenderiye konferansına katılan Haham Michael Melchior ve Haham Menachem Frohman da gözlemci olarak hazır bulundu. Ana katılımcı grubu, Filistinli Müslüman toplumunun geniş bir yelpazesini temsil ediyordu. İlk İskenderiye konferansına katılan Şeyh Taysir el-Tamimi ve Şeyh Talal Sidr gibi isimlerin yanı sıra, tartışmalara ilk kez bir dizi orta düzey din adamı da katıldı. Katılımcılar arasında Hamas'a bağlı El Watan gazetesinin bağımsız fikirli editörü ve Filistin Yönetimi'nin eski İletişim Bakanı İmad El Faluji gibi kişiler de vardı. Ocak 2004'teki Kahire toplantısının katılımcıları, İslam'ın doğası ve karakteri üzerine kapsamlı bir tartışmaya giriştiler. Toplantının sonunda "barış gücü" olma isteklerini dile getirdiler.¹⁰⁵ Görünen o ki, iki hahamın görüşmelere katılımı, çoğu Filistinli orta düzey din adamlarının üzerinde çarpıcı bir etki yarattı. daha önce herhangi bir dinler arası diyaloga katılmamıştım. Canon White, bu müftü ve şeyhlerin, onların acılarına sempati duyan ve "adil bir barış" için kendileriyle işbirliği yapmaya istekli Yahudi dini şahsiyetlerin bulunması karşısında şaşkına döndüklerini gözlemledi.³⁰ Haham Melchior, aralarında bazılarının da bulunduğu Filistinli katılımcılardan birkaçıyla uzun uzadıya görüştü. Hamas ve İslami Cihad ile oldukça önemli bağları olan kişiler.¹⁰⁶

Onların hem İsrail'in varlığını kabul eden hem de İsrail-Filistin çatışmasına iki devletli çözümü savunan pragmatik bireyler olduğuna inanıyordu. Ancak barışa katkıda bulunma arzuları sahadaki siyasi gerçeklere dair korkuları ve bunları değiştirememeleri nedeniyle yumuşamış durumdalar. Filistinli İslam liderlerinin çoğu, intihar saldırılarını ve diğer terörizm biçimlerini eleştirdi, ancak bunu belirten bir bildiriye imzalamaya kesinlikle isteksizdi. Yahudi din adamlarıyla fotoğraf çekirtmekten bile çekiniyorlardı. Bu suskunluğa rağmen Kahire toplantısını düzenleyenler toplantının başarılı olduğunu düşünüyorlardı. Canon White, Filistinli Müslüman katılımcıların sayısının şimdiye kadar katılan en yüksek sayı olduğunu kaydetti; normal yedi kişiden yaklaşık 30 kişi daha fazla, bu daha da geliştirilebilecek önemli

¹⁰³ Yoav Stern, "Israeli rabbis participate in Muslim peace conference in Cairo" *Ha'aretz* 16 January 2004, <http://www.haaretz.com/hasen/spages/383155.html>.

¹⁰⁴ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.11.

¹⁰⁵ Stahl, <http://www.crosswalk.com/news/1241056.html>.

¹⁰⁶ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.12.

bir gelişme.¹⁰⁷ İskenderiye sürecinin daha etkili bir süreç haline gelmesi için sayının artırılması gerekecek. Filistinli din adamlarının kamuya açık açıklamalarda bulunma veya barış jestleri yapma konusundaki isteksizliğinin, dinler arası diyaloglar devam ettikçe değişmesi pek mümkün görünmüyor. Bu sadece bir iletişim sorunu ya da mesajın iletilmesi ihtiyacı değildir. Görüşmelere katılan Filistinli Müslümanların sayısı ikiye, üçe katlansa bile benzer bir sonuç çıkacaktı. Filistin topraklarındaki hukuksuzluk nedeniyle bu müftüler ve şeyhler açıkça şiddete karşı ve barıştan yana konuşarak hayatlarını riske atacaktı. Karşılaştıkları hahamların iyi niyeti, onların aksini yapması için yeterli bir güvence değildir. Tartışmalara başka bir unsurun da dahil edilmesi gerekiyor; Filistinli din adamlarının şu anda söylemekten çekindikleri veya söylemekten korktukları fikirleri yeniden paketlemelerine olanak tanıyacak bir şey.¹⁰⁸

Odaklanmış Yenilik

Tüm dini gelenekler geniş ve değişkendir ve dünyadaki değişen koşullara yanıt olarak yeniden okunabilir veya yeniden yorumlanabilir. Dinin bu uyum sağlayıcı doğası ilerici veya gerici bir biçim alabilir. Modern Katolik Kilisesi'nin ortaya çıkmasında etkili olan İkinci Vatikan Konsili (1962-1965), ilerici çeşitliliğin bir örneğidir.¹⁰⁹ Temel inanç doktrinleri değişmez, ancak dini inançlarda daha büyük bir açıklık ve esneklik duygusu vardır. Dini köktencilik, inançtan bağımsız olarak, bu olgunun diğer, gerici biçimini örneklendiriyor.

Her iki durumda da, dini geleneğin odaklanmış bir yeniliğine dahil olan ve aktif olarak onun mesajını ilerletmeye çalışan itici bir unsur vardır. Bu nedenle, İsrail-Filistin barışı bağlamında kilit nokta, barış içinde bir arada yaşama fikrini inancın yankı uyandıran ve önde gelen bir yönü haline getirme çabasına yoğun bir şekilde dahil olan dini şahsiyetleri güçlendirmektir¹¹⁰.

Hem İsrailileri hem de Filistinlileri etkileyen dindar-laik ayrımının arka planında, dinsel barışın sağlanmasına yönelik odaklı bir yenilik de gerçekleştirilecek. Gerçekten de, bu doğrultudaki iç bölünmeler, barış için dini seçmen kitleleri oluşturma yeteneğini büyük ölçüde etkilemektedir. Daha önce kısaca bahsedildiği gibi, pek çok dindar kişi, barışın

¹⁰⁷ Rubinstein, <http://www.haaretz.com/hasen/spages/386473.html>.

¹⁰⁸ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.13.

¹⁰⁹ Konsil'in özellikle ayinle ilgili kararları dünya çapındaki Katoliklerin yaşamını etkiledi. Vatikan II'den sonra Ayin kutlamalarında yerel dilin kullanımına izin verildi ve 1970'te yeni Kutsal Ayin ve Novus Ordo (Yeni Ayin Düzeni) kuruldu. Halkın artan katılımı, İkinci Vatikan Konsili'nden sonra Katolik yaşamını da farklılaştırıyor.

¹¹⁰ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.13.

kendilerine tamamen laik terimlerle sunulması halinde, barışı reddedecektir. (Yoğun bir dindar dünya görüşüne sahip bir birey, yalnızca ekonomik kazanç, ulusal çıkar veya güvenlik kaygılarına dayalı bir barış argümanından etkilenmeyecektir.) Ancak bu, toprak veya kutsal yerler üzerindeki kontrol gibi konuların barış için geçerli olduğu anlamına gelmez. Dini açıdan müzakere edilemez. Ancak hayati önem taşıyan şey, müzakereleri çevreleyen dini bağlamdır. Örneğin, İsrail'de hatırı sayılır bir takipçi kitlesine sahip olan merhum Haham Eliezer Shach, bir keresinde işgal altındaki toprakların geri verilmesine yönelik herhangi bir dini itirazı olmamasına rağmen, yine de Oslo barış sürecine karşı çıktığını çünkü bunun "tarafından üstlenilen bir girişim" olduğunu söylemişti. tavşan yiyenler.”¹¹¹ Tavşan koşer bir hayvan değildir; dolayısıyla Shach, yalnızca dindar kişilerin önemli bir danışmanlık rolü oynadığı bir barış anlaşmasını destekleyeceğini ve bu anlaşmayla güven duyacağını kastetmişti. Filistin tarafında da benzer bir dinamik var. Pek çok dindar Filistinli, barış fikrini küçümseyerek laik Filistin Yönetimi liderliğinin "yozlaşmış ve yozlaşmış" yaşam tarzıyla ilişkilendirmeye başladı. Bu nedenle odaklanmış bir inovasyon çabası, barış için argümanlarını ruhlara, barış duygusuna derinlemesine hitap eden terimlerle ortaya koymalıdır. Dindar insanların düzeni ve anlamı¹¹².

Şimdi, barışı sağlama aracı olarak kimlik ve bölgeye ilişkin ortak dini anlayışları teşvik etmek için ortak çalışmaya başlayan İskenderiye sürecindeki iki katılımcının, Haham Menachem Frohman ve Şeyh Talal Sidr'in ilgili bazı faaliyetlerini tartışmak yararlı olacaktır. Her iki adamın da stereotiplere meydan okuduğu söylenmelidir. Gush Emunim'in kurucularından ve Batı Şeria'daki Tekoa yerleşiminin hahamlarından biri olan Frohman, birkaç yıldır Filistinli Müslüman dini şahsiyetlerle diyaloglar yürütüyor¹¹³.

Hahamın bir yerleşimci lideri olmasına rağmen Filistinli din adamları ona saygı duyuyor ve olumlu tepki veriyor.¹¹⁴ Batı Şeria'nın El Halil kentinde Hamas'ta aktivist olan Şeyh Sidr, Haham Frohman'la karşılaşmasından o kadar etkilenmişti ki, sonunda kendini İslamcı hareketten tamamen ayrılmak zorunda hissetti.¹¹⁵ (Daha sonra Filistin Yönetimi'nde

¹¹¹ Rubinstein, <http://www.haaretz.com/hasen/spages/386473.html>.

¹¹² Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.14.

¹¹³ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.14.

¹¹⁴ Gopin, 43. Frohman ayrıca eski İsrail Başbakanları Şimon Peres ve Benjamin Netanyahu, Filistin Yönetimi Başkanı Yaser Arafat ve merhum Şeyh Ahmed gibi üst düzey siyasi aktörlerle de görüştü. Yasin, Hamas'ın kurucusu ve ruhani lideri.

¹¹⁵ Eliyahu McLean, "Harnessing the Power of the Human Spirit for Peace in the Middle East" *Ahimsa Newsletter: A Quarterly for the Promotion of Universal Values* Vol. 10, No. 3 & 4,

dinler arası ilişkilerden sorumlu bakan olacaktı.) Haham ve şeyh, dini kimliğin Yahudiler ve Müslümanlar tarafından paylaşılan güçlü, temel yönlerine inanıyordu: Patrik İbrahim'in soyundan geldiği inancı veya toprakların, özellikle de sevgili Peygamberlerin yaşadığı ve gömüldüğü yerlerin kutsallığına olan inanç, iki toplum arasında bir köprü görevi görebilir.³⁹ Bu temel inançları, yapıldığı gibi dışlayıcı terimlerle sunmak yerine, Gerginlik ve çatışma zamanlarında amaç, farklı olan gruba yönelik algı ve bakış açısında bir değişiklik yaratmak için inanç ortaklığını vurgulamaktır. Başka bir deyişle, dini inancın ortak yönlerinin onurlandırılması, aynı zamanda her iki halkın da değerinin ve saygısının kabulü anlamına gelecektir. "İbrahimi inanç toplulukları" düşüncesiyle barışçıl bir bağ kurulabilir. Frohman ve Sidr, bu doğrultuda düşünerek ve geleneklerini ortak terimlerle yeniden okuyarak, İsrail-Filistin çatışmasının en tartışmalı sorunlarından bazılarını yaratıcı çözümler bulmayı başardılar. Örneğin, tartışmalı kutsal mekanın İsrail ya da Filistin ulusal kontrolü altına alınmasının aksine, Kudüs'teki Haram el Şerif/Tapınak Tepesi'ne "İlahi egemenlik" verilmesini öngören bir planın ayrıntılarını üzerinde çalıştılar.¹¹⁶

"İbrahimi inanç toplulukları" temasının İskenderiye sürecine başarılı bir şekilde dahil edilebilmesi için önce somut bir boyut kazanması gerekecek. Ocak 2004'teki alt komite toplantısına katılan Filistinli din adamları, "İbrahimi topluluklar" fikrini ilerletmenin, "barış gücü" olmak için atabilecekleri nispeten tehdit edici olmayan bir ilk adım olduğuna muhtemelen ikna olmuş olabilirler. Muhtemelen bu mesajı örneğin haftalık vaazların bir parçası olarak takipçileriyle paylaşmayı kabul edeceklerdir. (Benzer bir çaba kolaylıkla İsrail tarafında da başlayabilir.) Ancak hem Filistinliler hem de İsraililer olmak üzere pek çok sıradan insan, kendilerine ilk sunulduğunda "İbrahimi topluluklar" kavramına şüpheyle yaklaşacaktır. Fikir çok uzak görünecek. Buna göre, din adamlarının başlatabileceği veya onaylayabileceği, takipçilerinin bir arada yaşama mesajını kişisel olarak deneyimlemelerine izin verecek gerçek hayatta bir karşılığı olmalıdır¹¹⁷.

<http://www.ahimsaberkeley.org/newsletter/Oct03/content/mclean.html>.

¹¹⁶ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.15; Aynı eser. "Haram al Sharif", "Asil Tapınak" anlamına gelir. Bölgede, İslam'ın üçüncü en kutsal mekanı olan ve Hz. Muhammed'in cennete yükseldiği yerin anısına inşa edilen Mescid-i Aksa veya Kubbet-üs-Sahra yer alıyor. Bu alan aynı zamanda Yahudiliğin en kutsal yeri olan İkinci Tapınağın Batı Duvarı'nın üzerinde yer almaktadır. Merhum Ürdün Kralı Hüseyin'in Harem-i Şerif/Tapınak Tepesi için zaman zaman "İlahi egemenlik" fikrini ortaya attığını ancak bu önerisinin hiçbir zaman Frohman-Sidr planı kadar iyi geliştirilmediğini de söylemek gerekir.

¹¹⁷ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.16; Lisa Schirch, *Ritual Peacebuilding: Creating Contexts Conducive to Conflict Transformation* PhD Thesis (Fairfax, VA: George Mason University, 1999): 47.

Katılımcı Dönüşüm

Her dini gelenek, ana inançlarını aktarmaya yardımcı olmak için ritüel ve sembolik faaliyetleri kullanır. Aslında imanın yaşanmış yönleri (ibadetlerin yerine getirilmesi, bayramların kutlanması, hac) çoğu zaman en anlamlı olanlardır. Ritüel insanları özel bir ortama yerleştirir ve bu nedenle özellikle belirli bir mesajın iletilmesinde etkilidir. Bireyler bu deneyimlerden dönüşerek çıkarlar. Bu faaliyetlere katılımın benlik farkındalığını arttırdığı ve farklı insanların algılarını büyük ölçüde etkilediği de bir gerçektir. Ancak bu yeni benlik ve diğerleri duygusunun olumlu ve kabul edici olmasını ve küçümseyici bir nitelikte olmamasını sağlamak önemlidir. Örneğin, Müslümanların Mekke ve Medine'ye yaptığı hac ziyaretinin ırksal ve etnik kardeşlik duyguları ürettiği uzun süredir biliniyor, ancak militanlar hacı giderek artan bir şekilde Amerikan karşıtı mesajları yaymak için de kullanıyor.¹¹⁸ Bu açıdan bakıldığında, “katılımcı unsur” İbrahimi topluluklar fikri, baskın bir akrabalık duygusunu iletecek şekilde oluşturulmalıdır. Ancak denemeniz tavsiye edilmez¹¹⁹.

Yahudi ve İslami ritüelleri, her iki tarafı da etkileyecek şekilde tasarlanmış tek bir formda birleştirin. Böyle bir adım, her geleneğin benzersizliğinden uzaklaşacak ve dolayısıyla birçok kişi tarafından reddedilecektir. Ancak Yahudilerin ve Müslümanların uzlaşma duygularını teşvik edecek şekilde birbirlerinin ritüellerini gözlemlemeleri ve saygıyla katılmaları mümkündür. Yahudilik ve İslam'ın benzer özür, bağışlama ve yas ritüelleri vardır. Her iki inancın mensupları için bu gelenekler geleneksel olarak öfkeli ve travmatik zamanlarda duygusal yenilenmeyi sağlamak için kullanılmıştır. İstedikleri takdirde Müslümanlar ve Yahudiler de birbirlerinin şifa ritüellerine nispeten kolaylıkla katılabilirler. Dahası, bunu sıklıkla yapmak yaralıları büyük ölçüde harekete geçirir ve insani kardeşliğe dair yeni duyguların oluşmasına katkıda bulunur. Bu tür faaliyetler Mart ayında ortaya çıkan diplomatik krizin çözümünde başarıyla kullanıldı¹²⁰.

1997'de Ürdünlü bir asker, Ürdün Nehri üzerindeki bir doğa koruma alanını ziyaret eden birkaç İsraili kız öğrenciyi vurup öldürdükten sonra. Ürdün hükümeti resmi olarak üzüntüsünü dile getirdi ve başsağlığı diledi, ancak öfkeli İsraililer bu ilk tepkiden memnun

¹¹⁸ Suudi hükümeti hac sırasında siyasi faaliyetleri hem resmi olarak yasaklıyor hem de kısıtlamaya çalışıyor. Yine de bu tür olaylar yaşanıyor. Şii ve İsrail karşıtı mesajların da giderek yaygınlaştığını da söylemek gerekiyor. Irk düşmanlığının ortadan kaldırılmasında haccın olumlu değerinin çarpıcı bir örneği için. bk. Malcolm X with Alex Haley, *The Autobiography of Malcolm X* (New York: Grove Press, 1964), 339-342.

¹¹⁹ Weinberger'in, “Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers”, s.16.

¹²⁰ Weinberger'in, “Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers”, s.17.

değildi. Nitekim dönemin İsrail Dışişleri Bakanı David Levy, Kefaret Günü ile ilişkilendirilen bir dil kullanarak, "Bağışlama olamaz, günahların bağışlanması olamaz" yanıtını vermişti.¹²¹ Levy, yalnızca Tanrı'nın affedebileceği bazı eylemler olduğunu kast ediyordu. Durumu sakinleştirmek için merhum Kral Hüseyin ve kardeşi Prens Hasan, Yahudilik ve İslam'da tövbe eden bir kişinin Tanrı'nın yanı sıra zarar verdiği kişilerden bağışlanma isteyebileceği ortak uygulamalardan düşünceli bir şekilde yararlandılar.¹²² İlk önce Prens Hasan uçtu. Sembolik bir sorumluluğun kabulü olarak katliam mahalline. İsrail Savunma Bakanı'nın yanında durarak, yapılanlardan dolayı derin kişisel utanç duyduğunu ifade etti. Yahudilik ve İslam'da da ziyaretçilerin kederli akrabalarını teselli ettiği benzer yas gelenekleri vardır.¹²³

Bu doğrultuda Kral Hüseyin, İsrail'deki yaşlı ebeveynlerle görüşmek üzere İspanya'ya yaptığı resmi ziyareti yarıda kesti. Kral, yas tutan her evi ziyaret etti ve hatta ritüel yas töreni için yerde oturan ailelerin yanında diz çöktü. Onlara hem bir kral hem de bir baba olduğunu ve dolayısıyla onların kaybıyla kişisel olarak özdeşleşebileceğini söyledi. Televizyonda yayınlanan ve geniş çapta haberleştirilen bu jestler İsrail'deki pek çok insanı etkiledi ve bu korkunç olayın kapanmasına yardımcı oldu. Farklı dini geleneklerin onurlandırılması katılımcı dönüşümün önemli bir bileşenidir. Bu tür jestler, İsrail-Filistin ilişkilerinde sıklıkla ortaya çıkan tarihsel hassasiyetlerin ele alınmasına yardımcı olabilir. Çoğunlukla, İsrail'deki ve diğer yerlerdeki Yahudiler, geçmişteki yanlışların düzeltilmesine yardımcı olmayı amaçlayan dinsel saygı önerilerine olumlu yanıt verdiler. Örneğin, 1986'da Papa II. John Paul, bir sinagogu ziyaret eden ilk papaz oldu. Papa, Roma Büyük Sinagogu'ndaki cemaate şunları söyledi: "Sizler bizim çok sevdiğimiz kardeşlerimizsiniz ve bir bakıma bizim ağabeylerimiz olduğunuz da söylenebilir."¹²⁴ -egemen azınlık statüsü ve modern zamanlarda Yahudiler tarafından fethedilmiş olmak pek çok Filistinli Müslüman için özellikle aşağılayıcıdır. Bu ortamda dindar Müslümanlar İsraililerin hakaretlerine karşı özellikle hassastır. Tersine, onur ve saygı jestleri özellikle güven vericidir. Örneğin, 1997'de İsraili bir aşırılık yanlısı Batı Şeria'nın Hebron şehrinde Muhammed peygambere hakaret eden bir broşür dağıttı. Şehrin Müslüman sakinleri çileden çıktı ve olay, Filistin topraklarında çığ gibi büyüye bilirdi.¹²⁵

¹²¹ Raymond Cohen, "Language and Conflict Resolution" *International Studies Review* Vol. 3 Issue 1 2001: 50.

¹²² Uygulama İslam'da "afwa", Yahudilik'te "slicha" olarak bilinir.

¹²³ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.17.

¹²⁴ Papal address to the Great Synagogue of Rome, April 13, 1986, http://www.bc.edu/bc_org/research/cjl/Documents/John_Paul_II/romesynagogue.htm.

¹²⁵ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.18.

O dönemdeki siyasi liderler durumu sakinleştiremediği için İsrail'in eski Sefarad Hahambaşı Eliyahu Bakshi-Doron, El Halil Müftüsü ile görüşmeye getirildi. Bakshi-Doron ona, broşürdeki mesajın Yahudiliğin öğretilerine aykırı olduğunu ve "İlahi İsme saygısızlık" olduğunu açıkladı. Müftü bu saygı jestinden çok etkilendi ve şehirdeki her Müslüman vaizin yanına gitti. Hahambaşı'nın sözlerine atıfta bulunarak onları cemaatçilerini sakinleştirmeye teşvik etmek¹²⁶.

İsrail'deki dinler arası dernekler, onur temelli ritüel barışı sağlama çabalarını başarıyla üstlendiler. Bunlar köprüler kurmaya yönelik olumlu eylemlerdir ve yukarıda anlatılan örneklerde olduğu gibi mutlaka olumsuz olaylara tepki olarak yapılmamalıdır. Örneğin yakın zamanda İsrail'in Celile bölgesinde düzenlenen büyük ölçekli bir etkinlikte Yahudiler, Hıristiyanlar ve Dürziler Ramazan orucunu açan yemeği Müslüman komşularıyla paylaştılar.¹²⁷ Kutlamanın en önemli anlarından biri, ziyaret gruplarını temsil eden dini liderlerin bir araya gelmesiydi. Toplantıda bir konuşma yaptı ve İslam'a ve onun geleneklerine saygıdan bahsetti. Ancak bu tür bir etkinliğin başarılı olmasının eşit derecede önemli bir nedeni de, bu olayda yemek yeme gibi, katılan herkesin doğal olarak anladığı bir unsur içermesidir. Özellikle bir topluluk onurlandırılıyor ancak tüm katılımcılar ortak yemek aracılığıyla bağ kuruyor. Toplantının mesajı gündelik yaşamın bir parçası olarak deneyimleniyor ve bu nedenle meşru ve normal görülüyor. Benzer bir olgu diplomaside sıklıkla görülür. "Arabuluculuk konusundaki başarılı uluslararası çabaların çoğu, çatışma halindeki insanlar akşam yemeği yerken, sigara içerken, müzik eşliğinde dans ederken veya müzakere odası dışında bir yerdeyken büyük ilerlemeler kaydetti."¹²⁸ Celile olayı İsrail'de tekrarlanabilir. -Filistin barışı sağlama bağlamı. İsrail'in Arap ve Yahudi vatandaşları arasındaki durumun, işgal altındaki topraklardaki İsraililer ve Filistinlilerinkinden farklı olduğu doğrudur. Ancak güvenli ve izin veren bir ortam olması durumunda bu tür namusa dayalı faaliyetler yine de yapılabilir. İskenderiye sürecinin bir sonraki toplantıları, "İbrahimi inanç toplulukları" temasını, olumlu ritüellerin kullanılması ve geleneklerin onurlandırılması gibi katılımcı dönüşüm araçlarıyla bir araya getirmelidir. Ocak 2004'teki alt komite toplantısına katılanların, kendi topluluklarında "barış güçleri" olma konusunda bir dizi takip

¹²⁶ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.19.

¹²⁷ Eliyahu McLean, "Ramadan Celebration in Rama, Galilee" *IFOR In Action* Newsletter Winter 2003: Dürziler İslam'ın bir kolu olan dini bir mezheptir. 7 at http://www.ifor.org/docs_updates/iforaction%20Dec%2003.pdf.

¹²⁸ Lisa Schirch, "Ritual Reconciliation: Transforming Identity/Reframing Conflict" in Muhammad Abu-Nimer ed., *Reconciliation, Justice, and Coexistence: Theory and Practice* (Lanham, MD: Rowman and

görüşmesine katılmaya davet edilmesi gerekiyor. Bu oturumların, resmi barışı sağlama girişimlerini ve nihai olarak müzakere sürecine geri dönüşü tamamlayabilecek din temelli bir çatışma çözümü programının çekirdeğine dönüşmesi amaçlanmaktadır¹²⁹.

Aşama I

Bu programın ilk aşaması, İsrail'in Gazze Şeridi'nden çekilmesini ve yetkinin Filistinlilere devredilmesini denetlemeye yönelik ABD öncülüğündeki çabalara karşılık gelecek. Bu sürecin bir parçası olarak, Filistin Yönetimi'ni güçlendirmek ve yönetim sorumluluklarını yeniden üstlenebilmesini sağlamak için gereken acil durum fonlarını toplamak amacıyla "Yol Haritası"na (ABD, AB, BM ve Rusya) sponsorluk yapan Dörtlü'nün yeniden bir araya getirilmesi gerekecektir. Benzer şekilde ABD, Mısır ve Ürdün de Filistin güvenlik güçlerinin yeniden yapılandırılması ve eğitilmesinde rol oynamalıdır. Bu konuda gözle görülür ilerleme işaretleri olması gerekiyor çünkü Filistinlilerin genel siyasi durumu, din adamlarının İskenderiye toplantılarına devam eden katılımının arka planını oluşturuyor. Filistinli din adamlarıyla yapılacak takip toplantılarına El Ezher Şeyhi Muhammed Seyyid Tantavi'nin liderlik etmesi tavsiye ediliyor. Bir öncü olarak, " İnançlı İbrahim Cemaatleri" mesajını geliştiren başlıca kişiler olan Şeyh Talal Sidr ve Haham Menachem Frohman'ın, onun onayını almak ve onu orta düzey kişilerle konuşmaya ikna etmek için Tantavi ile ayrı ayrı görüşmesi gerekecek. Ocak 2004'teki toplantıda Filistinli din adamlarının İslam'ın barışçıl karakteri hakkında kapsamlı bir fikir alışverişinde buldukları hatırlanacaktır. Böylece Tantavi bu temayı temel alarak onlara "İbrahimi topluluklar" mesajını sunabilir. Tantavi, ilmi otoritesi nedeniyle, ziyarete gelen Filistinli din adamlarına, inancın ortak yönlerine saygı göstermenin hem bir barış eylemi hem de gerçek ve meşru bir İslami uygulama olduğu anlayışını aşılama konusunda en yetenekli kişidir¹³⁰.

Filistinli din adamlarıyla yapılacak takip toplantılarına El Ezher Şeyhi Muhammed Seyyid Tantavi'nin liderlik etmesi tavsiye ediliyor. Bir öncü olarak, "İbrahimi inanç toplulukları" mesajının başlıca geliştiricileri olan Şeyh Talal Sidr ve Haham Menachem Frohman, onun onayını almak ve onu orta düzey din adamlarıyla konuşmaya ikna etmek için Tantavi ile ayrı ayrı görüşmek zorunda kalacaklar. Ocak 2004'teki toplantıda Filistinli din adamlarının İslam'ın barışçıl karakteri hakkında kapsamlı bir fikir alışverişinde buldukları

Littlefield, 2001): 136

¹²⁹ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.19-20.

hatırlanacaktır. Böylece Tantavi bu temayı temel alarak onlara “İbrahimi topluluklar” mesajını sunabilir. Tantavi, ilmi otoritesi nedeniyle, ziyarete gelen Filistinli din adamlarına, inancın ortak yönlerine saygı göstermenin hem bir barış eylemi hem de gerçek ve meşru bir İslami uygulama olduğu anlayışını aşılama konusunda en yetenekli kişidir¹³¹.

Şeyh Tantavi ile çalışmak karmaşık olacak. Daha önce de belirtildiği gibi Tantavi, İskenderiye sürecine karardır ancak aynı zamanda muhalefetle ve hayatına yönelik potansiyel tehlikelerle de karşı karşıyadır. Tantavi'nin Filistinli din adamlarıyla kolaylıkla işbirliği yapması ve tartışmaları başarılı bir şekilde yönetmesi muhtemeldir. Bu çabaya katılması nedeniyle aşırı Müslümanlardan tekrar ölüm tehditleri alması da aynı derecede muhtemel. Tantavi, 2002'de olduğu gibi, Filistin'deki intihar saldırılarını destekleyen bir açıklama yaparak bu unsurları yatıştırmayı gerekli görebilir. Eğer bu gerçekleşirse, İsrail'deki ve başka yerlerdeki bazı kişiler hiç şüphesiz Tantavi'nin ikiyüzlü olduğuna inanacak ve dolayısıyla onun parçası olduğu herhangi bir çabaya karşı güvensiz hale gelecektir. İskenderiye sürecinin sponsorları için temel zorluk, Tantavi'nin faaliyet gösterdiği bağlamı açıklayarak ve girişimin başarılı olması halinde elde edilecek potansiyel kazanımları vurgulayarak bu kaygıları gidermeye çalışmak olacaktır¹³².

Takip toplantıları için din adamlarına katılımcı dönüşümün yolları hakkında bilgi verebilecek özel kolaylaştırıcılar seçilmelidir. Aslına bakılırsa bunlar, çoğunlukla İsrail içindeki Araplar ve Yahudiler arasında, ancak daha küçük bir ölçüde İsraililer ile Filistinliler arasında benzer çabalara zaten dahil olan kişilerdir. Kolaylaştırıcılar Müslüman olmalı ve ana akım dini geçmişe sahip olmalıdır. Kolaylaştırıcıların rolü, "İbrahimi topluluklar" temasını yansıtan ortak ritüel ve onur temelli faaliyetleri din adamlarına açıklamak veya genel bir bakış sunmak olacaktır. Din adamlarının bu faaliyetleri yürütmek için eğitim almaları gerekmeyecek ancak bunlara aşina olmaları gerekecek. Din adamlarının aynı zamanda bu etkinliklerden hangisine katılmak için cemaatlerine eşlik etmek istediklerini de belirtmeleri gerekecek. Din adamlarına ayrıca, topluluklarının etkili üyelerine yaklaşma ve başladıktan sonra onları bu etkinliklere katılmaya çağırma görevi verilecek¹³³.

¹³⁰ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.20.

¹³¹ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.20-21.

¹³² Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.21.

¹³³ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.22.

Başarı Kriterleri

Takip toplantılarının gerçekleştirilmesi için çeşitli tarafların desteği çok önemlidir. Canterbury Başpiskoposunun ofisi İskenderiye sürecinin arkasındaki temel itici güç olmuştur. Özellikle, Şeyh Tantavi'yi dinler arası girişime katılma konusunda ikna eden kişiler Canon White ve ekibi olmuştur. Anglikan Kilisesi ile özel bir ilişkiye sahip olan ve İskenderiye sürecini destekleyen Birleşik Krallık hükümeti, Canterbury Başpiskoposluğunun bu son çabayı teşvik etmesi için güçlü bir şekilde teşvik edilmelidir. Benzer şekilde, Mısır hükümeti oturumları yönetmesi için Tantavi'ye destek ve güvenlik sözü verebilir. Son olarak din adamlarının toplantılara katılması için İsrail ve Filistin Yönetimi'nin onay vermesi gerekiyor. Programdaki Filistinli katılımcıların muadili olarak görev yapacak İsraili Yahudi din adamlarının ve dini aktörlerin belirlenmesine ve örgütlenmesine başlamak gerekiyor. Bu görev Filistin tarafında olduğundan biraz daha kolay olmalı¹³⁴.

İsrail, son dört yıldır yaşanan şiddet olaylarından etkilenmiş olsa da hâlâ barışçıl bir sivil toplumun ve hatta dini bir barış kampının bulunduğu bir kanun ve düzen yeridir. Filistinli din adamları gibi, sonunda seçilen İsraililerin de “İbrahimi inanç toplulukları” mesajını kendi topluluklarıyla paylaşmaları ve katılımcı dönüşüm faaliyetlerine katılmayı kabul etmeleri gerekecek. Ancak İsrail tarafında kime yaklaşılabileceğine karar verme sürecinde büyük özen gösterilmesi gerekecek. Örneğin, halihazırda dinler arası faaliyetlerde oldukça deneyimli olan İsraili Yahudilerden oluşan küçük bir çevre var ve bu nedenle onları bu son çabaya dahil etmek başlangıçta oldukça ihtiyatlı görünüyor. Ancak aynı kişilerin bir kısmı, İsrail kamuoyunun geneli tarafından çok sıra dışı olarak değerlendirilecektir ve bu nedenle, kalpleri ve zihinleri etkilemek üzere tasarlanmış, oldukça görünür bir kamu kampanyasında belki de belirgin bir şekilde yer almamalıdır. Dindar İsraili Yahudilerin herhangi bir örneğinde bir çeşitlilik unsuru olması kaçınılmazdır, ancak yine de genel olarak dini toplumu bir bütün olarak yansıttığına inanılan ana akım dini yönelime sahip kişilerin, bireylerin ve grupların seçilmesi tavsiye edilir¹³⁵.

Önemli etkinlikleri organize edecek çalışma gruplarının oluşturulması önemlidir. Çalışma gruplarının öncelikle ne tür ortak katılımcı faaliyetlerin gerçekleştirilebileceğine karar vermesi gerekecektir (özür/yas, hangi tatil ve etkinliklerin “İbrahimi inanç toplulukları”

¹³⁴ Weinberger'in, “Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers”, s.22.

¹³⁵ Weinberger'in, “Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers”, s.23.

temasını en iyi şekilde yansıttığı vb.). Aynı zamanda planlamaya da katılmaları, yani İsraili ve Filistinli grupları bir araya getirmeleri, tanıtım yapmaları ve medyada yer almaları gerekecek. Haham Michael Melchior gibi nüfuz sahibi üst düzey isimlerin bu çabalara belli bir kapasiteyle katılması verimli olabilir¹³⁶.

Beklenen sonuçlar

Programa yönelik sessiz bir coşku olması muhtemel, birçok insanı dönüştürme potansiyeline sahip olduğuna dair bir algı var. İsraililer her açıdan katılmayı kabul edecek ancak kişisel güvenlik konusunda soruları olacak. Tantawi'nin onayını duyduktan sonra Filistinli din adamlarının çoğu (ama muhtemelen hepsi değil) "İbrahimi inanç toplulukları" mesajını kendi topluluklarıyla paylaşmayı kabul edecek. Gelecek tarihlerde seçilmiş gruplara ortak ritüel/uzlaşma faaliyetlerine eşlik etmeyi geçici olarak kabul edecekler. Ancak rızaları belirsiz olacak ve katılımlarının devam etmesi, İsrail'in geri çekilmeyi fiilen uygulamasına ve Filistin Yönetimi ile müzakerelerde devam eden ilerlemeye bağlı kalacak¹³⁷.

Aşama II

Programın ikinci aşamasının, Gazze Şeridi ve Batı Şeria'nın belirlenen bölgelerinde Filistinlilerin tam kontrolünün üstlenilmesinden sonra gerçekleşmesi planlanıyor. Bu dönem Filistinliler için "hakikat anı" olacak. İsrail'e ve uluslararası topluma hukukun üstünlüğünü tesis edebileceklerini ve terörle mücadele etmeye istekli olduklarını bir kez ve son olarak göstermek zorunda kalacaklar. Bu sürecin bir parçası olarak Filistin Yasama Konseyi için yeni seçimler düzenlemek verimli olabilir.¹³⁸ Her halükarda, Filistin topraklarındaki yeniden yapılanma ve reform, din temelli bir çatışma çözümü programının başarıya ulaşması için kesinlikle çok önemlidir. Daha önce de belirtildiği gibi Filistinli din adamları, korku ve kanunsuzluk ortamında olumlu, umut verici bir mesaj yaymaya ve ortak uzlaşma faaliyetlerine zemin hazırlamaya başlayamazlar¹³⁹.

Ortak ritüel aktivitelerin yapısı oldukça basittir. Tipik bir oturum muhtemelen her iki taraftan da yaklaşık 40-50 kişiyi içerecek ve birkaç saat sürecektir. Bu, ya İslam'da Yahudilik ile eş zamanlı temalara sahip bir tür uzlaşma faaliyeti olacak ya da "İbrahimi inanç

¹³⁶ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.23.

¹³⁷ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.24.

¹³⁸ Bu sürecin nasıl ilerleyebileceğinin bir taslağı için, Khalil Shikaki, "Stop Hamas with a Vote" *New York Times* 26 March 2004, <http://www.nytimes.com/2004/03/26/opinion/26SHIK.html?ex=1080882000&>.

¹³⁹ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.24.

toplulukları" temasıyla bir tür yankı uyandıran büyük bir İslami veya Yahudi bayramının kutlanması olacak (Id al Kurban, Rosh HaShanah, vesaire.). Çekirdek üyelerin ve periyodik yeni katılımcıların yer alacağı gruplar, her dört ila altı haftada bir, İsrail ve Filistin bölgeleri arasında dönüşümlü olarak toplanacak. Faaliyetler iyi bir şekilde tanıtılacak ve sonunda yerel ve uluslararası medyada bir miktar yer alacak¹⁴⁰.

Başarı Kriterleri

Güvenlik kaygıları projeyi başarılı da yapabilir, başarısız da olabilir. Etkinlikler Filistin kasaba ve şehirlerinde düzenlendiğinde, yenilenen Filistin Yönetimi'nin tüm katılımcılara yeterli koruma sağlaması gerektiği kesinlikle doğrudur. Ancak İsrail'in tepkisi de bir o kadar önemli. Filistinlilerin ortak bir ritüel faaliyetine katılmak için İsrail'e gitmeyi planladıkları ancak İsrail yetkililerinin kimliklerini ve ülkeye giriş iznini doğrulayana kadar bir kontrol noktasında saatlerce beklemek zorunda kaldıkları bir durumu tasavvur etmek mümkün. (Bazılarının girişleri tamamen reddedilebilir.) Böyle bir deneyim, Filistinli katılımcıların iyi niyetini zedeleyecek ve programın genel başarısını kesinlikle engelleyecektir. İsrail'in sınırlarını denetleme konusunda meşru bir hakkı olsa da, bu çatışma çözümü çabasının mümkün olduğu kadar az engelle ilerlemesini sağlamak için özel önlemlerin alınması düşünülmelidir¹⁴¹.

Beklenen sonuçlar

Ortak ritüeller, yalnızca gerçek katılımcılar arasında değil, aynı zamanda daha geniş topluluklarda da algıların değişmesine yardımcı olacaktır. Bunlar, Filistin sivil toplumunda ılımlı bir İslami söylemin yerleşmesini teşvik etmeye yardımcı olacak ve Filistin hükümetinin kamu medyasında, okullarda, devlet destekli camilerde vb. teşvik edeceği barışçıl mesajın somut, gözlemlenebilir bir gösterimini sağlayacak. İsrail tarafında dinamik oluşacak. Faaliyetler, dindar Yahudiler arasında tartışmalara yol açacak ve işgal altındaki topraklardan daha fazla geri çekilmeye karşı manevi temelli argümanlara verilen desteği köreltecek. Aynı olaylar, Filistinlilerle bir arada yaşamının mümkün olmadığına ya da nihai bir statü anlaşmasına hiçbir zaman ulaşamayacağına inananlar için bir tür bilişsel uyumsuzluk,

¹⁴⁰ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.25.

¹⁴¹ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.25.

olumlu karşıt kanıt olarak hizmet edecek şekilde bir takım laik İsrailileri de etkileyecek¹⁴².

Aşama III

Projenin son aşamasının nihai durum görüşmelerinin başlamasıyla gerçekleşmesi planlanıyor. Bu aşamaya gelmek zorlu olacak. İsrail hükümetinin içinde Gazze'den çekilmeyi ve Batı Şeria'da inşa edilen güvenlik bariyerini fiilen kalıcı bir sınır haline getirmeye çalışacak güçler var. Filistinli katı milliyetçiler ve İslamcılar da anlaşmanın gerçekleşmesini engellemeye çalışacaklar. ABD ve Dörtlünün diğer üyeleri bu nedenle bir nevi ebe rolü üstlenmek zorunda kalacaklar¹⁴³.

Her iki tarafı da sürekli olarak ileriye doğru iten bir rol. Zamanın bu noktasında, "İbrahimi topluluklar" faaliyetlerinin kalpler ve zihinler üzerinde en büyük etkiye sahip olması ve dolayısıyla sivil toplumun ötesine geçerek resmi liderleri ve müzakerecileri dahil etmeye başlaması gerekecek. Nihai statü müzakereleri başlarken, her iki tarafın üst düzey dini ve siyasi liderleri ulusal televizyonda yayınlanan uzlaşma ritüeline katılmaya hazır olmalıdır. Bu etkinlik aslında taban seviyesinde gerçekleştirilecek ortak ritüellerin daha dramatik bir versiyonu olacak. Kolaylaştırıcılar ve "İbrahimi topluluklar" programlarından seçilmiş bir grup katılımcı, bu özel girişimi yürütecek ve üst düzey dini ve siyasi liderler de katılarak sembolik, oldukça görünür bir rol oynayacaklar. Televizyonda yayınlanan ortak ritüelin amacı İsrail ve Filistin halkına güven duygusunun yeniden tesis edildiğini ve nihai statü müzakerelerinin iyi niyet ortamında gerçekleşeceğini anlatmaktır¹⁴⁴.

Başarı Kriterleri

Siyasi liderlere ve üst düzey dini şahsiyetlere başarıyla kur yapılmalı. Siyasi liderlerin kişisel düzeyde hoşlanmayabilecekleri diğer taraftan bireylerle görünmeyi kabul etmeleri gerekecek. Karşı taraf hakkında aşağılayıcı ifadelerde bulunmaktan kaçınmalı ve bu ulusal olayda kendilerinin ortaya çıkmasının gerekli olduğunu anlamalıdır¹⁴⁵.

Televizyonda yayınlanan etkinlik, barış anlaşmasına yönelik halk desteğini güçlendirecek. Aynı kriterler üst düzey din adamları için de geçerlidir. Ancak dini şahsiyetlerin uzlaşma ritüelinin ruhuna aykırı olacak duyarsız yorumlardan kaçınma

¹⁴² Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.25-26.

¹⁴³ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s. 26.

¹⁴⁴ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s. 26.

¹⁴⁵ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s. 26.

konusunda özellikle dikkatli olmaları gerekmektedir. Geçmişte İsrail Hahambaşlıları ve Kudüs Filistin Müftüsü gibi üst düzey dini otoriteler de bu tür açıklamalarda bulunmuştu. Nihai statü müzakerelerinin hemen başlangıcında bu tür davranışların tekrarlanması son derece talihsizlik, hatta büyük bir utanç olurdu¹⁴⁶.

Sonuç

Ulusal düzeyde televizyonda yayınlanan etkinlik, barışa siyasi destek anlamına gelecek uzlaşma konusunda belirgin bir şekilde meşgul olan, belki de fiziksel olarak kucaklaşan üst düzey dini liderlerin görülmesi birçok insanı duygulandıracak. Bu olayın kalpler ve zihinler üzerinde daha önceki tabandan gelen ortak ritüellerden daha büyük bir etkisi olabilir çünkü tam da üst düzey dini liderleri kapsamaktadır. Her iki halkın kültürel ve manevi hassasiyetlerine hitap eden bir iyileştirme jesti olarak, son dört yıldaki çatışmalar sırasında artan çatışmanın bazı daha derin yönlerinin ele alınmasına yardımcı olacaktır. Üst düzey dini liderlerin bazıları (hepsi değil) de bu deneyimden derinden etkilenecek ve daha sonra barış için önemli lobi güçleri haline gelecekler. Son olarak, siyasi liderlerin törendeki sembolik görünümü her iki taraftaki halk tarafından takdir edilecek ve saygı duyulacak, ancak bazı kişiler onların samimiyeti konusunda şüpheli olmaya devam edecek¹⁴⁷.

İsrail-Filistin çatışmasının çözümü mümkündür. Bu hedefe ulaşmak için ABD ve Dörtlülük'nün ve kesinlikle İsrailiilerin ve Filistinlilerin güçlü ve kararlı liderliğine ihtiyaç var. Ancak resmi barışı sağlama önlemlerini, nefretleri ve bölünmeleri ortadan kaldıracak, hayal kırıklığına uğramış insanları barışın bileşenleri haline getirebilecek yeni çatışma çözümü biçimleriyle güçlendirmek de aynı derecede önemlidir. Bu çalışmada tanımlanan strateji - İskenderiye sürecinin dinler arası girişimini temel alarak, "İbrahimi inanç toplulukları" mesajını katılımcı dönüşüm araçlarıyla birlikte ilerleterek - bu amaca ulaşmanın uygulanabilir ve acil bir yolunu sağlar. Bu dine dayalı önlemler, İsrail'in Gazze'den çekilme planının nihai statü anlaşmasına ve dolayısıyla kalıcı bir barışa dönüşmesini sağlamaya yardımcı olabilir.

Kaynaklar

"A Performance-Based Roadmap to a Permanent Two-State Solution to the Israeli-Palestinian Conflict," See US Department of State website, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2003/20062.htm>.

¹⁴⁶ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.27.

¹⁴⁷ Weinberger'in, "Incorporating Religion Into Israeli-Palestinian Peacemaking: Recommendations For Policymakers", s.27-28.

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

“Ask Saeb Erekat,” BBC Talking Point with Paul Reynolds, 18 June 2003, http://news.bbc.co.uk/2/hi/talking_point/2993434.stm#1.

“Clinton Parameters” and “Taba Agreement” at http://www.fmep.org/documents/clinton_parameters12-23-00.html.

“Melchite” refers to Eastern Christians adhering to Chalcedonian orthodoxy.

“Qurei urged to back Sharon plan” BBC News Online, 17 May 2004, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3720973.stm.

“Sephardi” refers to Jews of Middle Eastern and North African origin.

“US seeks to reassure Palestinians” BBC News Online, 11 May 2004, http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/3705695.stm

1998). For a different view arguing that the decline of religion in the West in modern times made it possible to “imagine” or invent the nation, see Benedict Anderson’s seminal work, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* 2nd Ed. (New York: Verso Press, 1991).

Colin L. Powell, “Remarks With Palestinian Authority Prime Minister Ahmed Qurei”, US Department of State website, <http://www.state.gov/secretary/rm/32500.htm>.

Danny Rubinstein, “For some, a secular quick fix could never work” *Ha’aretz* 25 January 2004, <http://www.haaretz.com/hasen/spages/386473.html>.

Eliyahu McLean, “Harnessing the Power of the Human Spirit for Peace in the Middle East” *Ahimsa Newsletter: A Quarterly for the Promotion of Universal Values* Vol. 10, No. 3 & 4, <http://www.ahimsaberkeley.org/newsletter/Oct03/content/mclean.html>.

Eliyahu McLean, “Ramadan Celebration in Rama, Galilee” *IFOR In Action* Newsletter Winter 2003: 7 at http://www.ifor.org/docs_updates/iforaction%20Dec%2003.pdf. The Druze are a religious sect that is an offshoot of Islam.

Glenn Kessler, “Talks with Palestinian Officials to Resume: Bush Commits US to a ‘Just Peace’ ” *Washington Post* 13 May 2004, , <http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn/A6856-2004May6?> For similar language expressed to the Israelis, see also Letter from President Bush to Israeli Prime Minister Sharon, <http://www.state.gov/p/nea/rls/rm/31490.htm>.

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/3627465.stm>.

<http://www.fmep.org/analysis/nusseibeh-ayalon-agreement.html>. In December 2003, teams led by former <http://www.geneva-accord.org>.

<http://www.state.gov/p/nea/rls/rm/31418.htm>.

Jon Leyne, “Bush pre-empts Mideast negotiations” BBC News Online, 14 April 2004,

Julie Stahl, “Palestinian Leaders Want to Be a Force for Peace” CNS News Service 14 January 2004, <http://www.crosswalk.com/news/1241056.html>.

Khalil Shikaki, “Stop Hamas with a Vote” *New York Times* 26 March 2004, <http://www.nytimes.com/2004/03/26/opinion/26SHIK.html?ex=1080882000&>.

Lili Galili, Mazal Mualem, and Tsahar Rotem, “Over 150,000 attend rally calling for Gaza withdrawal” *Ha’aretz* 15 May 2004, <http://www>.

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

haaretz.com/hasen/spages/427546.html.

Lisa Schirch, "Ritual Reconciliation: Transforming Identity/Reframing Conflict" in Muhammad Abu-Nimer ed., *Reconciliation, Justice, and Coexistence: Theory and Practice* (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2001): 136.

Lisa Schirch, *Ritual Peacebuilding: Creating Contexts Conducive to Conflict Transformation* PhD Thesis (Fairfax, VA: George Mason University, 1999): 47.

Malcolm X with Alex Haley, *The Autobiography of Malcolm X* (New York: Grove Press, 1964), 339-342.

Marc Gopin, *Holy War, Holy Peace: How Religion Can Bring Peace to the Middle East* (New York: Oxford University Press, 2002).

Mark Tessler, *A History of the Israeli-Palestinian Conflict* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1994).

Papal address to the Great Synagogue of Rome, April 13, 1986, http://www.bc.edu/bc_org/research/cjl/Documents/John_Paul_II/romesynagogue.htm.

Raymond Cohen, "Language and Conflict Resolution" *International Studies Review* Vol. 3 Issue 1 2001: 50.

Reuven Paz, "Religion and Politics in Alexandria" Policy Watch # 599, February 1, 2002 Washington Institute for Near East Policy, http://www.ciaonet.org/pbei/winep/policy_2002/2002_599.html.

Yehezkel Landau, "Healing the Holy Land: Interreligious Peacebuilding in Israel/Palestine" *Peaceworks* No. 51 (Washington DC: United States Institute of Peace, September 2003): 51-2.

Yoav Stern, "Israeli rabbis participate in Muslim peace conference in Cairo" *Ha'aretz* 16 January 2004, <http://www.haaretz.com/hasen/spages/383155.html>.

İLK ÖZERK ERMENİ HÜKÜMDARLARI OLDUĞU İDDİA EDİLEN
YERVANDUNİLER (MÖ 585-189)

*Neziha KOÇ
**Ayhan YİĞİT
***Umut YENMEZ
****Kaderim BOYACI
*****Damla İNCEOĞLU
*****Zehra Gözde GEDİK

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :30.11.2023
Makale Kabul Tarihi :08.01.2024
Atıf Bilgisi:

Neziha Koç, Ayhan Yiğit, Umut Yenmez, Kaderim Boyacı, Damla İnceoğlu, Zehra Gözde Gedik, "İlk Özerk Ermeni Hükümdarları Olduğu İddia Edilen Yervanduniler (M.Ö. 585-189)", *International Journal Of Eastern Mediterranean Studies*, Vol. 2, Issue: 1, 2024, Ss. 197-216.

Özet

George A. Boumoutian tarafından kaleme alınan "A Concise History of the Armenian Peopley" adlı eserde Ermenilerin kökenlerine işaret edilmektedir. Bu eserde verilen bilgiler her ne kadar seçilmiş bir bibliyografyaya bağlanmış olsa da yazar verdiği bilgileri doğrudan bir kaynak göstermek suretiyle değil, kendi tecrübelerinden ve genel bilgiler üzerinden yazdığı anlaşılmaktadır. Bu sebele eserin birinci elden kaynakları hakkında bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Bu itibarla Ermenilerin geçmişi hakkında burada verilen bilgilerin pek çoğu ihtimal ve muhtemellere dayandırıldığından bilimsel ve ilmi olarak değerlendirilemeyeceği kanısındayız. Bilgilendirme amaçlı olduğu düşünülse de bilgilerin pek çoğu iddiadan ibaret olduğu için bu bilgileri belge olarak kullanmak da pek doğru olmayacaktır.

Bu makalede George A. Boumoutian'ın eserinden alınan bir bölümün Türkçesi verilmekte olup, eserin içerdiği bilgilerin nasıl bir akli özellik taşıdıklarına işaret edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, Boumoutian, Medler, Persler, Bizanslılar

Abstract

The origins of the Armenians are pointed out in the work titled "A Concise History of the Armenian Peopley" written by George A. Boumoutian. Although the information given in this work is linked to a selected bibliography, it is understood that the author wrote the information he provided based on his own experiences and general information, not by citing a direct source. For this reason, it does not seem possible to say anything about the primary sources of the work. In this respect, we believe that most of the information given here about the past of the Armenians cannot be evaluated scientifically as it is based on probabilities and probabilities. Although it is thought to be for informational purposes, it would not be correct to use this information as a document since most of the information consists of claims.

* Müdür Yardımcısı, Çiğdem Anaokulu, nezihakocukt@gmail.com, Orcid No: 0009-0001-2455-1929

** Müdür, Safa Mehmet Kurt Ortaokulu, ayigit7981@gmail.com, Orcid no:0009-0005-9521-3387

*** Öğretmen, Safa Mehmet Kurt Ortaokulu, umutyenmez@gmail.com, Orcid no: 0009-0004-1919-7349

**** Uzman Öğretmen, Şehit Mehmet Nuri Akdemir Ortaokulu, kaderimboyaci@gmail.com, Orcid no: 0009-0004-0677-8806

***** Müdür Yardımcısı, Şehit Mehmet Nuri Akdemir Ortaokulu, damlaa.inceoglu@gmail.com, Orcid no: 0009-0001-1540-664X

***** Müdür, Şehit Mehmet Nuri Akdemir Ortaokulu, zehragozdegedik@gmail.com, Orcid no: 0009-0008-7041-4993

In this article, the Turkish version of a section taken from George A. Boumoutian's work is given, and an attempt is made to point out what kind of mental feature the information contained in the work has.

Key Words: Armenians, Boumoutian, Medes, Persians, Byzantines

Giriş

Urartu krallığının sonu ve Artashesian (Artaxiad) hanedanı yönetimindeki Ermeni krallığının başlangıcını kapsayan dört yüzyıl, yalnızca Ermeniler için değil, aynı zamanda dönemin birçok halkı ve kültürü için de biçimlendirici yıllardı¹. Günümüz dinlerinin, dillerinin, sanatlarının, felsefelerinin ve hukuk sistemlerinin birçoğu, Hint-Avrupalıların hakimiyetine ve Avrasya'da Klasik Çağ'ın çiçek açmasına tanıklık eden bu dönemde gelişmiştir².

Orta Doğu'da, Medler imparatorluğunun yerini, sonraki iki yüzyıl boyunca Orta Asya ve Mısır'ın yanı sıra bu bölgenin çoğunu kontrol eden ilk büyük Pers veya İran İmparatorluğu aldı. Avrupa'da Klasik Yunanistan, altın çağına ve şehir devletlerinin yükselişine, ayrıca onların gerilemesine ve sonunda Makedon Philip'in fethine tanık oldu. Büyük İskender uygar dünyanın büyük bir bölümünü fethetti, Pers İmparatorluğu'nu yendi ve Helenizm'i Asya ve Kuzey Afrika'ya tanıttı. Roma kendi cumhuriyetini kurdu, İtalyan yarımadasındaki gücünü pekiştirdi, Kartaca ile savaştı, İskender'in haleflerinin Yunanistan'ını ele geçirdi ve Asya ve Afrika'daki güçlerine meydan okudu. Mauryan İmparatorluğu Hindistan'ı birleştirdi ve Budizm, Jainizm ve Hinduizm Güney Asya'ya yayıldı. Doğu Asya'da Chou ve Ch'in (Qin) hanedanları döneminde Çin, Konfüçyüsçülük, Taoizm, Hukukçuluk ve Değişimler Kitabı'nın felsefi ve sosyal rehberliği altında Çin Seddi'nin arkasında birleşmeye başladı. Olmec kültürü Meksika'da gelişmeye devam ederken, Sahra altı Afrika'da şehir devletleri ortaya çıkmaya başladı. Birkaç on yıl öncesine kadar ilk Ermeni hanedanının ancak MÖ 2. yüzyılın başında ortaya çıktığına inanılıyordu³.

Ancak Ermenistan'da Medler ve Persler tarafından atanan valiler olarak hüküm süren Yervanduni (Orontid/Eruandid/Yervandian) adlı eski bir aileye dair yeni kanıtlar var. Pers İmparatorluğu'nun Büyük İskender'in eline geçmesinden sonra Yervanduni valileri özerk hareket etmeye başladı. Bazıları Yervandunilerin Urartu kökenli olduğuna inansa da kökenleri bilinmiyor. Muhtemelen kan ya da evlilik yoluyla Pers kraliyet ailesiyle bağlantılıydılar. Yervandunilerin kendileri Ermeni olmasa da sonunda Ermenilerle evlenmeleri mümkündür.

¹ George A. Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*, (From Ancient Times to the Present), California 2006, s.19.

² Azarpay, G. *Urartian Art and Artifacts: A Chronological Study*. Berkeley, 1968, s. 11.

³ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley...*, s. 20; Burney, C. and Lang, D.M. *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and the Caucasus*. New York, 1972.

Yervanduni terimi en az dört valinin adı olan Yervand'dan türetilmiştir. Yervanduniler hakkında fazla bir şey bilinmiyor. Birbirini takip eden hanedanlar ve istilalar o dönemde Ermenistan kültürünün çoğunu yok etti. Ancak Türkiye'nin Nemrud Dağı'nda, M.Ö. Birinci Yüzyılda Yervand birlikleriyle akraba olan bir Kommagene hükümdarı tarafından dikilmiştir⁴.

Medler ve Ermenistan

Belirtildiği gibi Medler, Babillilerle birlikte M.Ö. 610 yılına kadar Asur İmparatorluğu'nun büyük bir kısmını ezip bölmüşlerdi. Yeni Babil krallığı bir asırdan az sürdü. En ünlü hükümdarı, Kudüs'ü fetheden ve birçok Yahudiyi köle olarak alan ve böylece Babil esaretini başlatan Nebuchednezzar'dı. Bu arada Medler Urartu ve Mezopotamya'nın bazı kısımlarını ilhak etmeye devam etti ve MÖ 585'te büyük bir güç haline geldi. Medler, Urartu'nun yanı sıra Elam, Kapadokya, Partlar ve İran'ı da içeren geniş bölgelerinin kontrolünü sürdürmek için yerel valiler atadılar. Bu son eyaleti Yervanduni ailesinin bir üyesi yönetiyordu⁵.

Pers İmparatorluğu ve Ermeniler

MÖ altıncı yüzyılın ortalarına gelindiğinde, aralarında Yervandunilerin de bulunduğu bu vasal grupların bir kısmı, Pers Kralı Büyük Kiros'un önderliğinde Medlere karşı isyan etmişti. MÖ 553'e gelindiğinde Cyrus, Medleri devirmiş ve Ahameniş hanedanını kurmuştu. Cyrus ve oğlu Cambyses daha sonra Hindistan'dan Ege'ye ve Akdeniz'e, Ermenistan ve Mısır'a kadar uzanan bir bölgeyi fethetti. Bu süreçte Persler Yahudileri Babil esaretinden kurtardılar ve Kudüs tapınağının yeniden inşasına izin verdiler. Ancak bu çok uluslu bölgeyi, Büyük İskender'in MÖ 331'de mağlup etmesine kadar büyük Pers İmparatorluğu'na dönüştüren kişi, Ahameniş ailesinin bir başka üyesi olan I. Darius'tu (Büyük) varlığını sürdürmüştür⁶.

Bu dönemde Ermeniler hakkında çok az şey biliniyor, ancak muhtemelen eski Urartu krallığında yaşayan diğer gruplarla toprak ve askeri gücü paylaşıyorlardı. Geleneğe göre Kyros, Medyan sarayında rehin iken başka bir rehine olan Ermeni prensi Tigran-Yervand ile arkadaş olmuş ve böylece Ermeniler ile Persler arasında iyi ilişkiler kurmuş ve bu da kısa

⁴ Burney, C. and Lang, D.M. *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and the Caucasus*. New York, 1972, s. 55.

⁵ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley...*, s. 20; Forbes, T. *Urartian Architecture*. Oxford, 1970, s. 88.

⁶ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley...*, s. 20-21.

sürede Ermenilerin eski Urartu Devleti'nin tamamını yönetmesine olanak sağlamıştır. Her halükarda, MÖ altıncı yüzyılın sonlarında Ermeni gücü ve kültürel hakimiyeti önemli ölçüde artmıştı⁷.

Aslında, Urartu'nun düşüşünden yalnızca üç nesil sonra, Ermeniler, yaklaşık olarak M.Ö. Darius'un başarılarını ve fetihlerini anmak için MÖ 520. Bu, Ermenistan adının (Armina olarak yazılı) kayıtlı tarihte ilk kez ortaya çıkışıdır. Her ne kadar belirtildiği gibi Ermeniler kendilerini Hai olarak adlandırsalar da, Ermeni olmayanlar Farsça ve Yunanca (Ermeniler Ermenilerden Armenioi olarak söz etmektedir) terimlerini benimsemişlerdir⁸.

Darius'un yeni vergilere isyan eden Ermenilere karşı bir dizi sefer düzenlediğine dair kanıtlar var. Yeni satrap olarak Yervanduniler yerine bir İranlı veya başka bir Ermeni aileyi atamış olabilir, çünkü bir sonraki yüzyıla kadar onlardan eyalet valisi olarak bahsedilmiyor.

Darius, imparatorluğunu yirmi üç satraplığa (eyalete) ayırdı ve güvendiği aile üyelerini veya arkadaşlarını bu eyaletlerin satrapları veya valileri olarak yerleştirdi (bkz. Harita 4). Ermenistan, Nakş-ı Rostam'daki Farsça yazıtlarda 10. satraplık olarak listelenmiştir. Beşinci yüzyılda Herodot, Ermenilerin 13. satraplığı işgal ettiğinden bahsederken, Urartuların (Alarodyalılar) kalıntıları da 18. satraplıkta yaşıyordu. Ermeniler çok geçmeden bu satraplıklarda baskın güç haline geldiler ve diğer grupları boyunduruk altına aldılar veya asimile ettiler⁹.

İlk Ermeni Valileri Yervanduniler

Pers İmparatorluğu çok geçmeden orta İran'daki Susa'yı Batı Küçük Asya'daki Sardeis'e bağlayan bir kraliyet yolu ile birbirine bağlandı. Yolda kraliyet habercileri ve gezginler için dinlenme yerleri vardı; Yaklaşık 150 mil boyunca uzanan bu istasyonlardan on beşi güney Ermenistan'dan geçiyordu (bkz. Harita 4). Ermeniler her yıl gümüş ve at olarak büyük bir haraç ödemek ve imparatorluk ordusuna birliklerle katkıda bulunmak zorunda olmalarına rağmen, imparatorluğa dahil olmaları ve kraliyet yolunun mümkün kıldığı iletişim, eski toprakların çoğunu yavaş yavaş sağlamlaştırılmalarına olanak sağladı. Urartu toprakları. Ahamenişler hoşgörülüydü ve barış korunduğu ve haraç ödendiği sürece, Ermeniler de dahil olmak üzere tebaa halklarının yerel gelenekleri takip etmelerine ve kendi tanrılarına ibadet

⁷ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 21; Gamkrelidze, T.V. and Ivanov, V.V. *Indo-European and Indo-Europeans: A Reconstruction and Historical Typological Analysis of a Proto-Language and Proto-Culture*, 2 vols. (in Russian). Tbilisi, 1984, s. 45.

⁸ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 21

⁹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 21

etmelerine izin verdiler¹⁰.

MÖ 5. yüzyılın sonlarından itibaren satraplara bırakılan Ermenistan, Ahameniş Hanedanlığı'nın sonuna kadar genel olarak Pers İmparatorluğu'nda barış içinde varlığını sürdürdü. Ermeniler, MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Yunan seferlerinde ve diğer seferlerde Pers ordusunda görev yapmışlar ve Darius III'ün İran'ı Büyük İskender'e karşı savunan Pers kuvvetleri arasında yer almışlardı¹¹.

Bu dönemde Ermenistan'a ilişkin ana kaynak Yunan tarihçi Ksenophon'un Anabasis'idir ("Ülkenin Yürüyüşü"). Xenophon, tartışmalı bir veraset adayı adına müdahale etmek için MÖ 401'de İran'a giren Yunan birlikleri arasındaydı. Ne yazık ki Yunanlılar, adayları daha gelmeden mağlup oldular ve Ermenistan üzerinden geri çekilmek zorunda kaldılar (bkz. Harita 4). Ksenophon, Ermenistan'ın doğu kesimlerinde hüküm süren Pers kralı I. Artaxerxes'in damadı Yervand'dan bahseder. Bölgede yaylalarda izole edilmiş bir Ermeni nüfusunun yanı sıra Ermeni olmayan bir nüfusun da bulunduğunu kaydediyor. Çeşitli kabileler arasında Kardukhoi ve Khaldoioi'den bahseder; ikincisi muhtemelen asimilasyona direnen Urartulardı. Bazı tarihçiler onların günümüz Kürtlerinin ataları olduğunu iddia ederken, diğer tarihçiler de Kürtlerin eski Medlerin torunları olduğunu iddia etmektedir¹².

Ksenophon ayrıca Ermenistan'ın batı bölgelerinin valisi ve Pers kralının kişisel arkadaşı olan ve kralın atına binmesine yardım etme onuruna sahip olan Tiribazus'tan da bahseder. Ksenophon araziye anlatırken herhangi bir büyük şehrin varlığından bahsetmez, ancak bölgenin yer üstünde müstahkem evlerin bulunduğu köylerden ve yeraltı kışlaklarından oluştuğunu kaydeder. Nüfusun büyük bir kısmı Ermenice konuşuyordu, tepelerde yaşayanların ise kendi lehçeleri vardı. Satrap, halkla eyalet yönetimi arasında arabuluculuk yapan aşiret büyükleriyle birlikte çalışıyordu. Nüfus esas olarak tarımla ve binlercesi İran'a yıllık haraç olarak gönderilen ünlü Ermeni atları da dahil olmak üzere hayvancılıkla uğraşıyordu. Ksenophon, çeşitli etler, sebzeler, ekmekler, yağlar ve şaraplar da dahil olmak üzere bol miktarda yiyecek bulunduğunu bildiriyor. Ayrıca, kamışa benzeyen bir şeyle içilen bir tür birayı da anlatıyor; bu içeceğin kayıtlı tarihteki ilk sözlerinden biri. Ermeniler kısa ve tıknaz, düz siyah saçlı, koyu renk gözlü ve çıkık burunlu olarak tasvir edilmiştir.

¹⁰ Kavoukjian, M., *Armenia, Subartu and Sumer*. Montreal, 1987. Mallory, J.P. *In Search of the Indo-Europeans*. London, 1989. Piotrovskii, B.B. *Urartu: The Kingdom of Van and its Art*. New York, 1967, s. 90; Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 22.

¹¹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 22.

¹² B Kavoukjian, M., *The Ancient Civilization of Urartu: An Archeological Adventure*. New York, 1969, s. 53; Renfrew, C. *Archeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*. Cambridge, 1988, s.

Persepolis'teki bir kabartmada Ermeniler bir at ve başka haraç sunarken tasvir edilmiştir. O zamanın Medleri gibi giyinmişler, saçları enseden toplanmış, bilekten bağlı pantolonların üstüne dizlere kadar uzanan tunikler giymişler. İmparatorluk yönetiminin dili olan Aramice, Ermenistan'a tanıtıldı ve yüzyıllar boyunca resmi belgelerde kullanılmaya devam etti. Bu arada yazıtların çoğunda eski Farsça çivi yazısı kullanılıyordu¹³.

Ksenophon, Ermenilerle konuşmak için Farsça bir tercüman kullandığından ve bazı Ermeni köylerinde Ermenilerin Farsça cevap verdiklerinden bahseder. Belli ki Farsça bilgisi Ermeniler arasında yayılmıştı. Farsçanın Ermeni dili üzerindeki etkisi, günümüze kadar Ermeni dilinde kalan binlerce Farsça kelimeye açıkça görülmektedir. Ermeniler çok geçmeden Pers toplumsal yapısını ve Zerdüşt panteonunu benimsediler. Bunlar arasında göğün ve yerin yaratıcısı Aramazd; ışık tanrısı Mihr; Aşk tanrıçası Astghik; Savaş tanrısı Vahagn; Tır, sanat ve bilim tanrısı. Bereket ve bilgelik tanrıçası olan Ermeni tanrısı Anahit, Persler tarafından benimsenmiştir. Pers İmparatorluğu'nda yaygın olan diğer kült ve dini inançların yanı sıra Mithra kültü de yavaş yavaş Ermenistan'a da yayılmaya başladı. Anahit'in Ermenistan'daki birçok tapınağı ve ona adanan festivaller, bu tanrıçanın Ermeniler arasında özel bir favori olduğunu ve onların koruyucusu olarak hizmet ettiğini gösteriyor. Med ve Pers etkilerine rağmen yavaş yavaş yerel geleneklerden etkilenen bir Ermeni kültürel kimliği şekillenmeye başladı¹⁴.

Ahamenişlerin gerilemesiyle birlikte bazı satraplıklar özerkliklerini savunmaya başladı. MÖ 4. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Yervanduniler Ermenistan'ın çoğunu tek bir eyalette birleştirmiş, batı komşuları Kommagene ile yakın evlilik ittifakları kurmuş ve aslında Pers İmparatorluğu içinde özerk bir birim yaratmışlardı¹⁵.

Büyük İskender ve Helenizm

Bu iki yüzyıl boyunca Persler, Herodot'un Pers Savaşları Tarihi'nde kaydettiği bir mücadele olan Yunan anakarasını defalarca kontrol etmeye çalıştı. Hiçbir zaman başarılı olmasa da İran, rakip Yunan şehir devletlerine altın sağlayarak Yunanistan'ı tehdit etti. Büyük İskender'in Asya'ya geçip Pers İmparatorluğu'na saldırmasıyla bu tehdit ortadan kalktı. Ahamenişlerin sonuncusu III. Darius, aralarında Ermeni sa trap Yervand'ın da bulunduğu

12.

¹³ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley...*, s. 22-23.

¹⁴ Bedoukian, P. *Coinage o f the Artaxiads o f Armenia*. London, 1978. Dandamaev, M. *Political History of the Achaemenid Empire*. Leiden, 1990, s. 47.

¹⁵ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley...*, s. 23-24; Dandamaev M. and Lukonin, V. *Culture and Institutions o f AncientIran*. Cambridge, 1988, s. 51.

vasallarıyla birlikte imparatorluğunu savunmaya çalıştı ancak MÖ 333'te Issus ve MÖ 331'de Gaugamela savaşlarında ezildi. Daha sonraki Romalı tarihçilere göre bu savaşlarda Ermeni birliği çok büyüktü. İskender uygar dünyanın büyük bir bölümünü fethederek yeni şehirler ve askeri koloniler kurdu ve Yunanlıları ve Makedonları Asya ve Kuzey Afrika'ya yerleştirdi (bkz. Harita 4). Onun ölümünden sonra Yunan kültürü yerli doğu halklarının kültürüyle karışmış ve Ermenistan'da Helenistik bir kültür ortaya çıkmıştır¹⁶.

Seleukoslar (MÖ 312-64)

Büyük İskender'in MÖ 323'teki ölümünün ardından, Asya ve Afrika fetihleri çok geçmeden iki generali arasında paylaştırıldı. Seleukos eski Pers İmparatorluğu üzerinde hak iddia ederek Seleukos hanedanını kurarken, Ptolemaios Mısır'ı ele geçirip Ptolemaios hanedanını kurdu (bkz. Harita 5). Her ne kadar ilk Seleukoslar Yunan oligarşik şehir devletleri kavramını beraberlerinde getirmiş olsalar da, bu batılı fikirler eski Pers İmparatorluğu'nun her yerinde hemen kabul görmedi. Yunan kültürü esasen kentsel bir kültür olduğundan Seleukoslar, Yunan yerleşimcileri ve yöneticileri cezbetmek için yeni şehirler kurmak zorunda kaldılar. Rumlarla Rum olmayanlar arasında bölünme ve ayrımcılık oluşmaya başladı. Seleukoslar, çoğunlukla Helenistik din ve kültürü korurken, sonunda Pers krallık kavramını benimsedi¹⁷.

Saltanatlarının başlarında Seleukoslar, düşmanlarına karşı kullanmak üzere 500 fil karşılığında Hint topraklarını Chandragupta Maurya'ya bıraktılar. Elli yıl sonra, Doğu İran'ın Partlar yönetimi altında bağımsızlığını ilan etmesi ve Orta Asya'nın Greko-Baktriya hanedanı yönetimi altında parçalanmasıyla Seleukos İmparatorluğu daha da küçüldü¹⁸.

Ermenistan'da Yervanduni Kuralı

Bu arada Ahameniş İmparatorluğu'nun çöküşü Yervanduniler için tam bağımsızlık ilan etme fırsatı yaratmıştı. İskender Ermenistan'dan hiç geçmediği ve bu nedenle bölgede askeri varlık bırakmadığı için Yervanduniler Yunanlılara haraç vermeyi reddetti. İskender'in ölümünden sonra da Ermeniler, Seleukosluların dayattığı valilere karşı bu tavrını sürdürdüler. Yervanduniler Aras Vadisi'nin kontrolünü ele geçirdiler, Sevan Gölü'ne ulaştılar ve Seleukos saldırılarına karşı savunmasız olan Armavir'in yerine, Aras ve Akhurya nehirlerinin birleştiği noktada Yervandaşat'ta yeni bir başkent inşa ettiler. Geleneğe göre Yervandaşat'ın kuzeyinde,

¹⁶ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 24.

¹⁷ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 24; Diakonov, I. *Prehistory of the Armenian People*. Delmar, NY, 1985. Diakonov, I. and Neroznak, V. *Phrygian*. Delmar, NY, 1985, s. 33.

¹⁸ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 24-25.

Akhuryan'ın sol yakasındaki Bagaran'da da yeni bir dini merkez inşa ettiler. Yervanduniler Ermenistan'ın büyük bir kısmını yönetseler de, Helenleşmiş batı bölgelerini hiçbir zaman kontrol altına alamadılar¹⁹.

MÖ 3. yüzyıla gelindiğinde üç Ermenistan ortaya çıkmıştı: Fırat'ın kuzeybatısındaki Küçük Ermenistan veya Küçük Ermenistan; Büyük Ermenistan veya Ermeni Binbaşı; ve güneybatıda Sophene veya Tsopk (bkz. Harita 6). Küçük Ermenistan, Helenistik etki altına girdi ve bazen de Pontus hükümdarları olan Seleukosların veya Kapadokya'nın siyasi kontrolü altına girdi. Tarihi Ermenistan'ın çoğunu kapsayan Büyük Ermenistan, göreceli coğrafi izolasyonu, Seleukoslar ile rakipleri arasındaki savaşlar ve Seleukos hükümet merkezinin uzak Suriye'deki Antakya'ya taşınması nedeniyle siyasi özerkliğinin çoğunu korudu. Kraliyet yolu üzerinde bulunan Sophene, siyasi koşullara bağlı olarak farklı zamanlarda ya bağımsızdı ya da Büyük Ermenistan'ın bir parçasıydı. Yervanduniler Büyük Ermenistan ve Sophene'yi yönetmeye devam ettiler ve aralarında I. Seleukos'un da bulunduğu bazı Seleukos kralları bu bölgeleri kontrol altına almaya çalışsa da, kısa süre sonra Yervandunilerin bağımsız statüsünü kabul ettiler²⁰.

Yervanduni ailesinin Ermenistan'daki hakimiyeti kısa süre sonra sona erdi. Bu, Antiochus III (M.Ö. 223-187) yönetimindeki Seleukosların imparatorluklarını yeniden canlandırmaya ve Ermenistan'ı vasal bir devlet haline getirmeye çalıştıkları zaman meydana geldi. Muhtemelen Yervandunilerle akraba olan Ermeni soylu Artashes (Artaxias), Antiochus tarafından isyana teşvik edildi ve MÖ 190 civarında başka bir akrabasıyla birlikte son Yervanduni'yi devirerek ilk Ermeni krallığının temellerini attı. Yervanduniler azimli yöneticiler olarak değerlendirilmelidir. Bir dizi isyanda I. Darius'a direndiler, Pers İmparatorluğu'nun çöküşü sırasında bir dereceye kadar özerklik elde ettiler, Yunan valileri reddettiler, Seleukosları geri çevirdiler ve genel olarak bağımsızlıklarını korudular²¹.

Toplum ve Kültür

İki yüzyıllık Seleukos varlığı boyunca, Orta Doğu'da artık ticaret ve sanat dili olan Yunanca, periyodik olarak Ermenistan'ın idari dili olarak Aramice'nin yerini aldı ve üst sınıflar tarafından sıklıkla konuşuldu. Ermenistan'da Apollon ve Artemis adına Yunan tarzı

¹⁹ Debevoise, N.C. *A Political History of Parthia*. Chicago, 1938. Dio Cassius. *Roman History*. London, 1955, s. 44; ayrıca bk. Diodorus Siculus, *History*. London, 1946.

²⁰ Bury, J.B. *History of Greece to the Death of Alexander*. London, 1955, s. 88; Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 25.

²¹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 25-26; Dodgeon, M.H. & Lieu, S.N. *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, AD 226-363*. London, 1991, s. 55.

tapınaklar inşa edildi. Tüm Asya'da olduğu gibi burada da Yunanca yazıtlı paralar ortaya çıktı. Uluslararası ticaret Ermenistan'dan geçiyor ve beraberinde hem Doğu hem de Batı kültürü ve bilimini getiriyordu.

Yunan takvimi, hukuku ve dini inançlarının yanı sıra tiyatro, felsefe, sanat ve mimarinin de ilerleme kaydetmesine rağmen, Büyük Ermenistan Helenizm'den yalnızca kısmen etkilendi. Fars (İran) kültürünün yanı sıra Ermeni dili ve gelenekleri de baskın bir güç olarak kaldı. En önemli değişiklik Yervandaşat, Yervandakert ve Arşamashat (Arsamosata) gibi şehirlerin yükselişiydi; bunlar daha sonra Büyük Ermenistan'ın birleşmesini kolaylaştırdı²².

Ermeni Krallığının Oluşumu

İsa'nın doğumundan önceki son iki yüzyıl, küresel medeniyette önemli bir dönemdi. Büyük Han Hanedanlığı, Çin'de dört yüz yıldan fazla süren egemenliğine başladı ve Yamato klanı, ilk Japon devletinin temellerini attı. Ptolemaioslar Mısır'ı yönetmeye devam etti. Çeşitli istilacılar Hindistan'daki Mauryan İmparatorluğu'nu parçaladılar ve Helenizmin unsurları kuzeybatı eyaletlerine tanıtıldı. İran'da, başka bir İranlı grup olan doğu Pers'teki Partlar, Arşak hanedanı altında yeni bir imparatorluk kurdu. Batı'daki en önemli gelişme, Afrika'daki Kartacalıları yok eden, Yunanistan ve Makedonya'yı ele geçiren, Suriye ve Küçük Asya'daki Seleukos Devleti'nin yerine geçen Roma Cumhuriyeti'nin yükselişidir. Aynı dönem, tanınan ilk Ermeni krallığının doğuşuna ve onu çevreleyen güçler açısından yeni stratejik önemine tanık oldu²³.

Belirtildiği gibi Yervandialılar Seleukos saldırılarına direnmiş ve Büyük Ermenistan'ı özerk tutmuştu. Roma'nın yükselişi ve Yunanistan ve Makedonya'ya doğru ilerlemesi Suriye'deki Seleukos konumunu tehdit etti. Hattın son kayda değer hükümdarı III. Antiochus, MÖ 2. yüzyılda yavaş yavaş orta İran'a kadar nüfuz eden Partların ilerleyişini durdurarak Seleukos İmparatorluğu'nu yeniden kurma girişiminde bulundu. Daha sonra egemenliğini, kendi topraklarını çevreleyen özerk bölgeler üzerinde genişletmeye çalıştı. MÖ 2. yüzyılın başında Antiochus, Yervanduni ailesinin bazı üyelerini hükümdarlarına meydan okumaya ve Seleukoslara bağlılıklarını değiştirmeye ikna etmeyi başardı. Artashes (Artaxias) ve Zareh (Zariadres) onun teklifini kabul ederek son Yervanduni'ye isyan ettiler, Antiochus'tan askeri unvanlar aldılar ve kendilerini Ermenistan'ın valisi ilan ettiler. Artashes, Yervandashat'ın ve

²² Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 26.

²³ Frye, R. *The Heritage of Persia*. London, 1962, s. 46; Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 27.

Büyük Ermenistan topraklarının tamamının kontrolünü ele geçirirken Zareh, Sophene'i aldı²⁴.

Doğu'da Roma Varlığı

Doğuda kendini güvende hisseden Antiochus, Seleukosların önderliğinde yeni bir Helenistik imparatorluk tasavvur etti. Sonuç olarak Makedonya ve Yunanistan'a ilerledi ve buradaki Roma varlığını ortadan kaldırmaya ve Büyük İskender'in anavatanı üzerindeki Seleukos kontrolünü genişletmeye çalıştı. Ancak MÖ 190'da Magnesia savaşında Roma'ya yenildi ve Apamea Barışı (MÖ 189) ile Küçük Asya ve kuzeybatı Suriye'deki mallarını kaybetti. Roma'nın Asya'daki yeri artık daha güvenliydi. Roma varlığı sonraki sekiz yüzyıl boyunca bölgeyi etkileyecekti. Ancak Seleukos krallığı artık yeni sorunlarla karşılaştığı Suriye ve Filistin'e sıkıştı. Epiphanes olarak bilinen IV. Antiochus, Kudüs Tapınağı'na saygısızlık ettiğinde, Judas Maccabeus'un önderliğindeki Yahudiler, MÖ 168'de isyan çıkardılar; bu çatışma, Seleukosları sonraki üç yıl boyunca meşgul eden bir çatışmaydı. Bu durumdan yararlanan Partlar, İran'ın kontrolünü ele geçirdiler ve Doğu'da yeni bir güç haline geldiler. Roma, Seleukosları daha da zayıflatmak ve aynı zamanda kendi topraklarını korumak için bir strateji oluşturdu. Küçük Asya'daki eski Seleukos İmparatorluğu'nun, Mezopotamya'nın batısında gelecekteki herhangi bir Part ilerlemesine karşı tampon görevi görecek, Roma'ya dost daha küçük devletlere bölünmesini teşvik etti. Ermenistan, Kapadokya, Kommagene ve Pontus böylece Roma'nın müttefikleri olarak ortaya çıktılar ve Magnesia savaşı ve Apamea anlaşmasından sonra Roma tarafından resmen bağımsız krallıklar olarak tanındılar²⁵.

Artaşes ve Yeni Hanedanlığın Kuruluşu

Roma, hem Yervanduni hem de Pers soylu aileleriyle ilişkisi olduğunu iddia eden Artashes'i MÖ 189 veya 188'de Ermenistan kralı olarak tanıdı. Ermenistan artık hem Pers hem de Roma tarafından egemen bir devlet olarak görülüyordu. Artashes, topraklarında bir araştırma yaparak hükümdarlığını başlattı. Ermenistan'da kaydedilen ilk Aramice yazılmış sınır taşları Sevan Gölü bölgesinde bulundu²⁶.

Artashes, ülkesinin yeni statüsünü doğrulamak ve Yervanduni geçmişinden kurtulmak için Aras Nehri'nin sol kıyısında, bugünkü Khorvirap yakınlarında yeni bir başkent Artaşat (Artaksata) inşa etti. Bu iyi planlanmış Helenistik şehir, sonraki dört yüz yıl boyunca

²⁴ Garsoian, N., "Byzantium and the Sasanians" in *Cambridge History of Iran* (Vol. III/1). Cambridge, 1983, s. 22; Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 27-28.

²⁵ Garsoian, N., *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade* (English translation and commentary by N.Garsoian). Lisbon, 1965, s. 82.

Ermenistan'ın başkenti olarak kaldı. Artashes tarafından Bagaran'daki Yervanduni dini merkezinden yeni şehre çeşitli Yunan ve Pers tanrılarının heykelleri getirildi ve bu da Arta'yı yeni Ermeni krallığının hem siyasi hem de dini merkezi haline getirdi. Şehrin büyüklüğü ve büyük tahkimatları, Kartacalı Hannibal'in planlama ve inşaatta yardım ettiği efsanesinin doğmasına neden oldu. Hem Strabon hem de Plutarch bu iddiayı yinelese de bunu doğrulayacak başka bir kanıt yoktur. Artashes bir idari yapı ve vergi sistemi kurdu ve araziye ailesi ve sadık hizmetlileri arasında dağıttı. Ayrıca Medler, Kafkas Arnavutları ve İberyalıların (Gürcüler) yaşadığı bölgeleri de ilhak ederek topraklarını genişletti. Ancak Sophene'yi Zareh'ten alma çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Pontus'un kontrolü altındaki Küçük Ermenistan da Artashes'in ana şebekesinin dışında kaldı²⁷.

Suriye kıyılarını ve Mezopotamya'yı yeniden ele geçirmeye çalışan Seleukoslar, nihayet M.Ö. 165'te Yahudileri zaptettiler ve Artashes'in saltanatının sonunda hem İran'a hem de Ermenistan'a saldırdılar. Artashes, Antiochus IV tarafından mağlup edildi ve esir alındı, ancak serbest bırakıldı ve haraç karşılığında hüküm sürmeye devam etti. Ermenistan'ı ve tampon devletlerini müttefikleri ya da daha büyük olasılıkla potansiyel vasalları olarak gören Roma, Ermenistan'daki durumdan memnun değildi, ancak kendi iç sorunları ve Kartaca'ya yaptığı son sefer, onu meselelere müdahale edemeyecek kadar meşgul etti. Asya'nın. Seleukoslar uzun vadede egemenliklerini yeniden kurmayı başaramadılar ve sonraki yüz yıl boyunca yalnızca Suriye'nin bazı kısımlarında hüküm sürdüler. Ancak Partlar iktidar boşluğunu kolaylıkla doldurdular ve Arşak ailesinden I. Mithradates'in (M.Ö. 171-138) önderliğinde seleflerinin hem Pers hem de Helenistik kültürünü benimseyen büyük bir güç haline geldiler. Kısa süre sonra Mezopotamya'ya yerleştiler ve Dicle Nehri üzerindeki Ktesiphon'da başka bir başkent inşa ettiler. Bu arada Roma, Küçük Asya'daki konumunu sağlamlaştırmak ve nüfuzunu kademeli olarak Fırat Nehri'ne kadar genişletmekle yetiniyordu. Dolayısıyla iki yeni gücün üç yüzyıldan fazla sürecek bir rekabete girmesi an meselesiydi²⁸.

Şimdilik, Roma'nın olaya müdahale etmemesi, Artashes'in halefleri Artavazd I (MÖ 160-115) ve I. Tigran'ı (Tigranes) (MÖ 115-95) Partların kaprislerine maruz bıraktı. Artavazd, Partlar tarafından mağlup edildi ve yeğenini rehin olarak Ktesiphon'a göndermek zorunda kaldı. O yüzyılım geri kalanında, Ermenistan haraç ödediği ve rehineler sunduğu sürece İran'la

²⁶ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 28.

²⁷ Mommsen, Th. *The Provinces of the Roman Empire from Caesar to Diocletian*. London, 1909, s. 66.

²⁸ Olmstead, A. T. *History of the Persian Empire*. Chicago, 1948. Pliny. *Natural History*. London, 1958, s. 16; Polibius. *The Histories*. London, 1961. Procopius. *Works*. London, 1954, s. 54.

ilişkiler barış içindeydi. Barış, MÖ 1. yüzyılda Çin, Roma ve İran arasındaki ticareti teşvik etti ve bu da İpek Yolu sayesinde mümkün oldu. Partlar Ermenistan'ın büyük bir ticaret merkezi olarak öneminin farkına vardılar ve Artashat bu Doğu-Batı ticareti için önemli bir durak haline geldi. Artashesianlar ticareti daha da kolaylaştırmak için Ermenistan'da bir darphane kurdular. Ticaret ve yeni şehirlerin yükselişi Helenistik etkileri daha da davet etti. Aynı zamanda Sophene'nin güneye ve batıya doğru genişlemesi iki Ermeni topraklarının kültürel olarak birbirine yakınlaşmasına da yardımcı oldu. Yunanca ve Farsça Ermeni üst sınıflarının dili olarak kalırken, her iki Ermeni bölgesindeki kitleler de Ermenice konuşuyordu. Aramice, birçok Farsça terimle birlikte yönetim dili olmaya devam etti²⁹.

Hıristiyanlık öncesi dönemin son yüzyılına egemen olan Roma ve Partlar arasındaki güç mücadeleleri, her ikisi de parçalanmış Seleukos topraklarının ve Ermenistan'ın kontrolünü ele geçirmeye çalışıyor. Kartaca'yı yok ettikten ve bir dizi iç reform gerçekleştirdikten sonra Roma, gözünü bir kez daha Asya'ya çevirdi. Roma lejyonları Suriye'ye geldi ve yerel yöneticileri Roma otoritesini kabul etmeye zorladı. Küçük Asya'yı güvence altına almak isteyen Roma, Kapadokya ve Kommagene'nin kontrolünü ele geçirdi. MÖ 96'da Kilikya'nın Romalı valisi Sulla ve Partların temsilcileri Mezopotamya'daki tartışmalı bölgeleri nüfuz bölgelerine bölmek için bir araya geldi. Ancak Roma'nın Asya'daki eylemleri, Seleukos imparatorluğunu yeniden canlandırmak isteyen Pers kökenli Helenistik bir soylu olan Pontus krallığının lideri Mithradates VI Eupator'a düşmanlık yarattı ve kısa süre sonra Küçük Asya'yı ve Yunanistan'ı özgürleştirme misyonuna girişti³⁰.

Bu arada Roma'daki durum istikrarlı olmaktan uzaktı. Gracchi kardeşlerin sosyal reformları tam olarak uygulanmamıştı ve Romalı olmayanlar tam vatandaşlık meselesi yüzünden isyan çıkardılar. Kısa sürede geniş bir bölgeyi fetheden Roma, burayı yönetmeye hazırlıksızdı. Ordu ve Senato iktidar için yarıştıyordu.

Cumhuriyetçi yönetim defalarca sınıandı; generaller, özellikle de yabancı seferlerde şöhret ve servet elde eden generaller, devletin kontrolünü ele geçirmeye çalıştılar. Büyük Tigran Ermenistan Kralı I. Tigran'ın MÖ 95 yılında ölümünün ardından, Ctesiphon'da rehin tutulan oğlu II. Tigran, özgürlüğü karşılığında güneydoğu Ermenistan'daki bazı vadileri İran'a bırakmayı kabul etti. Tigran'ın ülkede iktidarı aldıktan sonraki ilk işi Sophene'yi fethetmek ve

²⁹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 29.

³⁰ Rostovtzeff, M.I., *Social and Economic History of the Roman Empire*. 2 vols. Oxford, 1957, s. 77.

iki Ermeni bölgesini siyasi olarak birleştirmek oldu. Bundan sonra, kısa aralıklarla hariç, Sophene Büyük Ermenistan'ın bir parçası olarak kaldı. Ancak Küçük Ermenistan, Ermeni krallığının dışında kalmaya devam etti ve aslında hiçbir zaman Büyük Ermenistan ile aynı hükümdarın yönetimi altında olamayacaktı. Pontuslu Tigran ve Mithradates, bölgedeki Roma ve Part varlığının kendi egemenlikleri için sürekli bir tehlike olduğunun farkına vardılar. Roma'daki iç savaş ve İran'ın verasetiyle ilgili sorunlar, onları bölgede üçüncü bir güç, Pontus ve Ermenistan liderliğinde İran ve Roma'ya meydan okuyacak bir federasyon yaratma girişiminde bulunmaya teşvik etti. Bu ittifak Tigran'ın Mithradates'in kızıyla evlenmesiyle kesinleşti. Doğu kanadını güvence altına alan Mithradates, Kapadokya'yı ve Küçük Asya kıyılarını ilhak etti. Böyle bir ittifakın kendi planlarına zarar vereceğinin farkına varan İran ve Roma, farklılıklarından vazgeçip yeni tehdidi ortadan kaldırmaya odaklanma konusunda anlaştilar. Bu, iki gücün Ermenistan'ı ve çevresindeki bölgeleri bölmeyi planladığı ilk ama son sefer değildi. Daha sonraki Romalı komutanlar gibi başarılı bir doğu seferini siyasi ve maddi kazanç elde etme fırsatı olarak gören Sulla, Pontus hükümdarını Kapadokya'dan kovmak için geri döndü. MÖ 84'te Mithradates'i Yunanistan'dan çıkarmayı başardı ve diktatör unvanını üstlenmek üzere Roma'ya döndü. Ancak Mithradates arayışından vazgeçmedi ve sonraki on yıl boyunca Romalıları, Yunanistan'ı işgal ederek ve Küçük Asya'daki Roma otoritesine meydan okuyarak meşgul etti³¹.

Mithradates'in Romalıları uzakta tutması ve batı kanadını güvende tutması nedeniyle Tigran doğuya yoğunlaştı. Part kralının ölümü ve Orta Asya'dan İran'a göçebe istilaları, Tigran'ın MÖ 90'da Partlara bıraktığı vadileri geri almasına olanak sağladı; daha sonra güneye doğru genişledi ve Mezopotamya'nın bazı kısımlarını ele geçirdi. MÖ 85'e gelindiğinde Tigran, Farsça "Kralların Kralı" unvanını kullanmaya başladı ve resmi olarak dört genel valinin katılımıyla görev yaptı. Bir grup Suriyeli soylu Tigran'ı yönetime davet ettiğinde Tigran Kommagene, Kuzey Suriye, Kilikya ve Fenike'yi ilhak etti. Böylece Tigran'ın imparatorluğu Akdeniz'den Hazar Denizi'ne kadar genişledi ve kısa bir süre için Ermenistan bir imparatorluk haline geldi³².

Büyük Seleukos merkezi ve Suriye'nin başkenti Antakya, Tigran'ın Levant'taki karargahı oldu. Tigran böylece Fırat'ın batısındaki eski Seleukos topraklarının çoğunun kontrolünü ele geçirdi. Ancak Tigran, büyük imparatorluğunu daha iyi yönetmek için yeni bir

³¹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 31.

³² Rostovtzeff, M.I., *Social and Economic History of the Hellenistic World*. 3 vols. Oxford, 1941, s. 40; Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 31.

başkent olan Tigranakert'i (Tigranocerta) inşa etti ve Yahudileri, Arapları ve Yunanlıları Mezopotamya, Kilikya ve Kapadokya'dan zorla yerlerinden ederek buraya ve diğer yeni Ermeni şehirlerine yerleşti. Tigranakert, içlerine depolar ve ahırlar inşa edilebilecek kadar geniş duvarlara sahip büyük bir şehirdi. Yunan oyunlarının oynandığı bir tiyatro inşa edildi. Kentin etrafı parklar ve avlanma alanları ile çevriliydi. Ne yazık ki, Tigranakert'in kalıntıları bulunamadı ve yeri tartışıldı; ancak muhtemelen Tell-Ermen, Amida (bugünkü Diarbekir) ve Martyropolis (bugünkü Miyafarkin) arasında bir yerde bulunuyordu³³.

Tigran'ın büyük Helenistik merkezleri işgal etmesiyle Helenizm artık Ermenistan'ın kenarlarında değildi, Ermeni yaşamının çoğu yönüne nüfuz etmişti. Tigran'ın Mithradates'in kızıyla evlenmesi ve imparatorluğuna çok sayıda Yunanlının gelmesi, Yunanca'nın Farsça ile birlikte üst sınıfların dili olarak kalması, Ermenice'nin ise kitleler tarafından konuşulmaya devam etmesi anlamına geliyordu. Yunan tiyatrosu ana eğlence biçimi haline geldi. Ancak Tigran'ın saray protokolünde ve soyluların ihtiyaç duyduğu hizmetlerde Pers etkisi devam ediyordu ve bunların hiçbirinin Yunan ya da Roma gelenekleriyle hiçbir ortak yanı yoktu³⁴.

Sulla MÖ 79'da kamu hayatından emekli olduğunda, yeni askeri komutanlar konumlarını yükseltmeye çalıştı. Roma Senatosu, iç huzursuzluğu azaltmak ve Roma'nın doğu bölgelerinde baş belası olan Mithradates savaşlarını sona erdirmek için yabancı kampanyalara memnuniyetle izin verdi. MÖ 74'te Romalı general Lucullus Pontus'u işgal etti ve Mithradates'i Ermenistan'a sığınmaya zorladı. Roma'ya karşı Ermeni-Pontus ittifakını bozmak istemeyen Tigran, kayınpederini teslim etmeyi reddetti ve Roma'nın Ermenistan'a yönelik saldırılarıyla karşı karşıya kaldı. MÖ 69'da Lucullus Tigranakert'i kuşattı. Çoğunluğu Ermeni olmayan kent halkının kapıları açması üzerine Tigranakert, Roma birliklerinin eline geçti ve yağmalandı³⁵.

Tigran'ın yerel yöneticileri Roma'nın yanında yer aldı ve Tigran, Suriye ve Mezopotamya'nın kontrolünü kaybetti. Lucullus, Artashat'ı almaya çalıştı ama başarısız oldu ve Perslerle ittifak kuramayınca Roma'ya döndü. Tigran ve Mithradates daha sonra Pontus'u, kuzey Suriye'yi ve Kommagene'yi yeniden fethine başladı³⁶. Ancak Roma iddiasından

³³ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 32.

³⁴ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 32; Tam, W., *Hellenistic Civilizations*. London, 1930, s. 16.

³⁵ Russell, J. *Zoroastrianism in Armenia*. Cambridge, Mass., 1987. Starr, G. *A History of the Ancient World*. New York, 1974, s. 31.

³⁶ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 32; Strabo, *The Geography* (trans. H. L. Jones), 8 vols. London, 1961. Tacitus. *Histories*. London, 1956, s. 55.

vazgeçmedi ve Mithradates'i mağlup eden ve onu doğuya kaçmaya zorlayan Pompey'i gönderdi. Pompeius daha sonra Ermenistan'a doğru ilerledi. Bu arada Tigran'ın iki oğlu ona ihanet etti; biri Pompey'e, diğeri ise Part kampına katıldı. Ermenistan'daki Roma varlığı, Fırat'ın doğusundaki toprakların kontrolünü sağlamak isteyen Partları da kızdırdı. İran, Ermeni ve Roma tehditlerine son vermek ve topraklarını geri almak için Ermenistan'ın savunmasızlığından yararlanarak doğudan saldırdı. Tigran, Artashat'a yapılan Part saldırılarına direndi, ancak Pompey geldiğinde Romalılara direnmenin boşuna olduğunu fark etti ve MÖ 66'da Artashat Barışını kabul etti. Pompey, Ermenistan'ı Roma'nın dostu ve İran'a karşı tampon olarak tutmak için Ermenistan'ı olduğu gibi bıraktı ve Tigran'ın Pers "Kralların Kralı" unvanını korumasına izin verdi. Tigran on yıl daha hüküm sürdü ve MÖ 55'te öldü. Ermenistan'daki durumu çözen Pompey, Karadeniz kıyısındaki bir adada intihar eden Mithradates'in peşine düştü. Pompey daha sonra Küçük Asya ve Suriye'yi Roma eyaletleri ve bağımlı krallıklar halinde yeniden düzenledi. Dahası, muhtemelen bir hak iddiası olan son Seleukos'un yönetimine son verdi ve Helenistik Ortadoğu tarihinde bir sayfayı kapattı³⁷.

Ermeniler Tigran'a en büyük hükümdarları olarak saygı duyuyorlar. Ermenistan'ı küçük bir ulustan dikkate alınması gereken bir güce dönüştüren tek Ermeni İmparatorluğunu kurdu. Ermeniler gurur duyarak yanlışlıkla Tigran'a milliyetçi özellikler attettiler. Aslına bakılırsa Tigran Yunanca ve Farsça konuşuyordu ve Ermeni olmanın ne demek olduğu konusunda modern anlayışa pek sahip değildi. O, aynı zamanda sarayında Pers ihtişamını da koruyan Helenistik bir hükümdardı. Muhtemelen bu dönemde Asya'da adet olduğu üzere çok eşlilik uyguluyor ve muhtemelen asi oğullarını idam ettiriyordu. Bütün bunlarda onun diğer çağdaş hükümdarlardan hiçbir farkı yoktu. Tigran'ın büyüklüğü, bağımsız bir siyasi varlık oluşturma ve coğrafyasının Ermenistan'a dayattığı kısıtlamalardan kurtulma çabasında yatıyordu. İlk başarısı öncelikle hakim siyasi boşluktan kaynaklanıyordu ve sürdürülemezdi. Tigran'ın imparatorluğu, zorla yerlerinden edilen ve Ermenilere sevgi duymayan çeşitli halklardan oluşuyordu. Kültürel olarak, tamamen Helenistik ve şehirleşmiş bir Suriye, muhtemelen daha fazla Pers etkisindeki ve kırsal Ermenistan ile bir arada var olamazdı. Son olarak, Tigran'ın uzun saltanatı ailevi entrikaları ve oğullarının ihanetini besledi. Tigran'ın cesareti ve çabası gerçekten takdire şayan olmasına rağmen, sonuç Ermenistan'ı daha güçlü komşuları arasında askıda bıraktı³⁸.

³⁷ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 33.

³⁸ Toumanoff, C., *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown, 1963, s. 39.

Büyük Tigran'dan sonra Artashesian Ermenistanı

Tigran'ın geri kalan oğlu II. Artavazd (M.Ö. 55-35), saltanatına Roma'nın dostu olarak başladı, ancak babasından çok farklı bir siyasi iklim altında. Seleukosluların ölümü ve Pompey'in Roma'nın Orta Doğu'da tutunmasını sağlamlaştıran zaferleriyle birlikte, Roma'nın tutumu müttefikten çok fatih tavrına dönüştü. Roma'nın Suriye'deki askeri varlığı ve İran'ın işlerine saldırgan müdahalesi, İran'ın bölgede yeni dostlar aramasına yol açtı. İran'ın ticaret yolu üzerinde yer alan ve İran'la olan etnik, dilsel ve kültürel bağları nedeniyle yakın komşusu olan Ermenistan, sonunda Part yürüncesine çekildi³⁹.

İlk üçlü yönetim olarak bilinen Sezar, Crassus ve Pompey arasındaki rekabet, Roma'nın Asya'da tutarlı bir politika izlemesine engel oluyordu. Julius Caesar'ın Batı Avrupa'daki seferlerinin başarısıyla zengin Crassus, İran'a karşı bir sefer yaparak zafer kazanmaya çalıştı. Crassus'un Ermenilerden yardım istemesi Artavazd'ı zor durumda bıraktı. Partların Roma ile herhangi bir askeri işbirliğini Ermenistan'ın düşmanca bir eylemi olarak göreceği açıktır. Ancak Roma, Ermenistan'ı müttefik olarak görüyordu. Bazı kaynaklara göre Artavazd, Crassus'a İran'a Suriye yönünden değil, erzak ve destek alabileceği Ermenistan üzerinden saldırmasını tavsiye etti. Artavazd'ın stratejisi Roma'ya yardım etmek, ancak karşılığında Ermenistan'ı Parth misillemelerine karşı korumak için bir Roma askeri varlığı talep etmektir. Crassus aceleyle Artavazd'ın teklifini reddetti ve Suriye'ye doğru yürüdü. Artavazd daha sonra bağlılığını ya gönüllü olarak ya da Plutarch'a göre Partlar Ermenistan'ı işgal ettiğinde zorla Roma'dan İran'a kaydırıldı. MÖ 53'te Crassus ve Roma lejyonları Carrhae savaşında bozguna uğratıldı. Crassus öldürüldü ve Partlar Roma sancaklarını ele geçirdi. Ermenistan ile İran arasındaki yakınlaşma, Artavazd'ın kız kardeşinin Parthlı varislerle nişanlanmasıyla mühürlendi. Roma kaynaklarına göre Artavazd ve Part kralı, düğün kutlamasında Crassus'un başı gümüş bir tabakta sunulduğunda bir Yunan oyunu izliyorlardı. Roma artık Ermenistan'a güvenmiyordu, ancak Sezar'ın Pompey'le kavgası ve Kleopatra'yla olan ilişkisi Crassus'un intikamını almak ve Roma sancaklarını yeniden ele geçirmek için herhangi bir eylemi engelledi⁴⁰.

Bu arada Artavazd, Pers'in müttefiki olarak kalarak Roma'ya karşı dostane girişimlerde bulunmak için her türlü çabayı gösterdi. Sezar'ın öldürülmesinin ardından

³⁹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s.34.

⁴⁰ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s.34.

Roma'da Mark Antony, Octavianus (daha sonra Augustus) ve Lepidus'tan oluşan ikinci bir üçlü hükümdarlık ortaya çıktı. MÖ 41'de Kleopatra'nın teşvikiyle Mark Antony, Roma standartlarını Partlardan geri alarak Roma'daki konumunu güçlendirmeye çalıştı. Crassus gibi Antonius da Ermenistan'ın yardımını talep etti. Artavazd başlangıçta Antonius'la işbirliği yaptı, ancak MÖ 36'da Antonius'un birlikleri bir yenilgiye uğradığında Artavazd, Romalıların Ermenistan'da kışı geçirmesini memnuniyetle karşıladı, ancak savaş için asker göndermeyi reddetti. Antonius, yenilgisinden Artavazd'ı sorumlu tuttu ve MÖ 35'te Artashat'a yürüdü ve Artavazd ile ailesinin bazı üyelerini, daha sonra Artavazd'ın idam edileceği Mısır'a götürdü. Antonius, bu olay için bir madeni para basarak "Ermenistan'ın fethini" antı ve sembolik bir hareketle Ermenistan'ı Kleopatra'nın küçük oğluna verdi. Artavazd'ın oğlu Artashes II, İran'a kaçtı ve MÖ 30'da Partların yardımıyla tüm Roma garnizonunu yok ederek ülkesini ele geçirdi. Artashes'in MÖ 20'deki ölümü, Ermenistan'ı ya şimdi Roma İmparatoru olan Augustus'a ya da Partlara bakan farklı iç hiziplere açık hale getirdi. Daha sonra Ermenistan'da bir dizi Artashesian hüküm sürdü; bunların arasında Roma ya da Part adayı olarak Erato adında bir kraliçe de vardı (bu kraliçenin resmi bir madeni para üzerinde görülüyor). MS 10 civarında hanedan, birçok rakibini ortadan kaldıran bir iktidar mücadelesi döneminin ardından yok oldu. Augustus yönetimindeki Roma İmparatorluğu ve onun halefleri, Hıristiyanlık döneminin ilk yüzyılının ilk yarısının büyük bölümünde Ermenistan'ı kontrol etti⁴¹.

Toplum ve Kültür

Artashesian dönemde Helenizm Büyük Ermenistan'a daha fazla nüfuz etti. Pers-Ermeni tanrılarının Yunanca karşılıkları daha yaygın hale geldi. Aramazd'ın yerine Zeus, Mihr'in yerine Hephaestus, Anahit'in yerine Artemis, Vahagn'ın yerine Herkül, Astghik'in yerine Afrodit, Apollon'un yerini Tir aldı. Sanatsal eğilimler, Ahameniş ve Yunan geleneklerini harmanlayan Kommagene'deki eğilimlere benzer olmalı. Yunan rahipleri ve kültürleri şüphesiz Ermenistan'a çok sayıda heykel getirmişlerdir; bunlardan Afrodit'in bronz başı (bazı kaynaklar bunun Anahit'i veya başka bir tanrıyı temsil ettiğini iddia etse de) hayatta kalan tek örnektir. Bu dönemden geriye hiçbir resim ya da mimari eser kalmamıştır. Helenistik kültürün hem Sasaniler hem de ilk Hıristiyanlar tarafından yok edilmesi ve Ermenistan'ın sayısız istilası geriye çok az kalıntı bıraktı. Yunan ve Fars etkilerine rağmen Ermeniler kendi dillerini ve geleneklerini korumaya devam ettiler; bu belki de yeni yeni ortaya çıkan bir öz kimliğin ve Kommagene ve Kapadokya'nın başına gelen asimilasyon

⁴¹ Xenophon, *Anabasis* (The Persian Expedition) [trans. R. Warner]. London, 1975, s.77.

korkusunun bir işaretiydi⁴².

Bu döneme ilişkin bilgilerimizin çoğu nümismatik ve Roma kaynaklarından gelmektedir. İkincisi, Ermenileri ilgilendiren siyasi konularda mutlaka objektif değildi. Sikkelerde, özellikle Büyük Tigran'a ait olanlarda, tasarımı benzersiz olan Ermeni tacı veya tacı tasvir ediliyor. Kraliyet tacı, sekiz köşeli bir yıldızın her iki yanında kuşlarla süslenmiş kesik koni biçiminde şapkaya benzer bir başlığın etrafına sarılıydı; tacın omuzlara düşen kanatları vardı. Bu dönemin Ermeni kralları, çoğu Helenistik hükümdar gibi sakalsız olarak tasvir edilmiştir. Dönemin literatürü günümüze ulaşmamıştır ancak kaynaklarda ünlü Rumların Ermenistan'a sığındığı ve Artavazd'ın Yunanca trajediler, söylevler ve tarihler yazdığı belirtilmektedir. Tigranakert ve Artashat'ta Yunan oyunları sahnelendi ve Roma'da eğitim gören bir dizi Ermeni, Tiran adında biri Cicero'nun arkadaşı oldu.

Ticaret, özellikle Büyük Tigran'ın hükümdarlığı döneminde ekonominin temel temelini oluşturuyordu. Plutarch, Tigranakert'teki büyük hazineden ve Ermenistan'ın genel zenginliğinden bahseder. Tigranakert, Artashat, Şam ve Antakya'da darphaneler vardı. Ermenistan'ın daimi bir ordusu vardı ve paralı askerler kullanmıyordu. Halkın çoğunluğu muhtemelen henüz toprağa tamamen bağlı olmayan, ancak statüleri giderek serf benzeri hale gelen köylülerden oluşuyordu. Toprak krala, soylulara ya da köy komününe aitti. Kölelik vardı ama önemli bir kurum değildi ve ekonominin temelini oluşturmuyordu. Soylular veya nakhararlar ilk kez bu dönemde ortaya çıktı. Tigran bazılarını imparatorluğunun uzak bölgelerine vali olarak atadı, diğerleri ise (dört büyük soylu veya genel vali gibi) sarayda ona hizmet etti. Feodal bir sisteme dönüşen ve sonraki on beş yüzyıl boyunca Ermeni siyaseti ve toplumu üzerinde büyük etkisi olacak olan Artashesian döneminin sonunda biraz parçalı bir idari yapı ortaya çıkmaya başladı⁴³.

Sonuç

İlk Ermeni hanedanı iki yüz yıl ayakta kalmayı başarmış ve kısa bir süre için bölgede büyük bir güç haline gelmiştir. Roma'nın Asya'ya müdahalesi ve egemenliğinin Fırat Nehri'ne kadar yayılması, yakınlardaki Partların başkenti Ctesiphon'u tehdit etti. Partlar Roma varlığını ortadan kaldıramadılar ve Roma da Orta Doğu'daki ekonomik ve siyasi varlıklarından vazgeçmeyecekti. Anaşesliler ilk olarak bu ikili tehdide karşı koyabilecek kadar güçlü bir

⁴² Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s. 35-36.

⁴³ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People...*, s.36.

devlet yaratmaya çalıştılar. Çöküşü, iki güçle ilişkileri dengeleme çabalarının başarısız olmasına yol açtı. Hıristiyanlık döneminin şafağında, ilk Ermeni krallığının bağımsızlığı, Batı Asya'daki Doğu-Batı rekabetinin bir kurbanı oldu.

Kaynaklar

- Azarpay, G. *Urartian Art and Artifacts: A Chronological Study*. Berkeley, 1968.
- Burney, C. and Lang, D.M. *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and the Caucasus*. New York, 1972.
- Forbes, T. *Urartian Architecture*. Oxford, 1970.
- Gamkrelidze, T.V. and Ivanov, V.V. *Indo-European and Indo-Europeans: A Reconstruction and Historical Typological Analysis of a Proto-Language and Proto-Culture*, 2 vols. (in Russian). Tbilisi, 1984.
- Kavoukjian, M., *Armenia, Subartu and Sumer*. Montreal, 1987. Mallory, J.P. *In Search of the Indo-Europeans*. London, 1989. Piotrovskii, B.B. *Urartu: The Kingdom of Van and its Art*. New York, 1967.
- Kavoukjian, M., *The Ancient Civilization of Urartu: An Archeological Adventure*. New York, 1969.
- Renfrew, C. *Archeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*. Cambridge, 1988.
- Bedoukian, P. *Coinage of the Artaxiads of Armenia*. London, 1978. Dandamaev, M. *Political History of the Achaemenid Empire*. Leiden, 1990
- Dandamaev M. and Lukonin, V. *Culture and Institutions of Ancient Iran*. Cambridge, 1988.
- Diakonov, I. *Prehistory of the Armenian People*. Delmar, NY, 1985. Diakonov, I. and Neroznak, V. *Phrygian*. Delmar, NY, 1985.
- Debevoise, N.C. *A Political History of Parthia*. Chicago, 1938. Dio Cassius. *Roman History*. London, 1955.
- Diodorus Siculus, *History*. London, 1946.
- Bury, J.B. *History of Greece to the Death of Alexander*. London, 1955.
- Dodgeon, M.H. & Lieu, S.N. *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, AD 226-363*. London, 1991.
- Frye, R. *The Heritage of Persia*. London, 1962.
- Garsoian, N., "Byzantium and the Sasanians" in *Cambridge History of Iran* (Vol. III/1). Cambridge, 1983.
- Garsoian, N., *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade* (English translation and commentary by N.Garsoian). Lisbon, 1965.
- Mommsen, Th. *The Provinces of the Roman Empire from Caesar to Diocletian*. London, 1909.
- Olmstead, A. T. *History of the Persian Empire*. Chicago, 1948. Pliny. *Natural History*. London, 1958
- Polibius. *The Histories*. London, 1961. Procopius. *Works*. London, 1954.
- Rostovtzeff, M.I., *Social and Economic History of the Roman Empire*. 2 vols. Oxford, 1957.
- Rostovtzeff, M.I., *Social and Economic History of the Hellenistic World*. 3 vols. Oxford, 1941.
- Russell, J. *Zoroastrianism in Armenia*. Cambridge, Mass., 1987. Starr, G. *A History of the Ancient World*. New York, 1974.
- Strabo, *The Geography* (trans. H. L. Jones), 8 vols. London, 1961. Tacitus. *Histories*. London, 1956.
- Tam, W., *Hellenistic Civilizations*. London, 1930.
- Toumanoff, C., *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown, 1963.

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

Xenophon, *Anabasis* (The Persian Expedition) [trans. R. Warner]. London, 1975.

BENJAMİN BRAUDE'NİN "OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
HİRİSTİYANLAR VE YAHUDİLER" ADLI ESERİN TANITIMI

*Şener ABAK
**Serap YAĞCI
***Zehra KOLSUZ
****Ahmet HANÇERLİ
*****Hüseyin AKPINAR
*****Zeynep HANÇERLİ

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :30.11.2023
Makale Kabul Tarihi :09.01.2024
Atıf Bilgisi:

Şener Abak, Serap Yağcı, Zehra Kolsuz, Ahmet Hançerli, Hüseyin Akpınar, Zeynep Hançerli, "Benjamin Braude'nin "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanlar Ve Yahudiler" Adlı Eserin Tanıtımı", *International Journal Of Eastern Mediterranean Studies*, Vol. 2, Issue: 1, 2024, ss. 217-239.

Özet

Benjamin Braude'nin "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanlar Ve Yahudiler" Adlı Eserin Tanıtımının yapıldığı bu makalede eserin Osmanlı Devleti'nde millet sisteminin nasıl ortaya çıktığı ve bu fikrin uygulanmasında meydana gelen aksaklıklar ele alınmaktadır. Eserin tamamına hakim olan Osmanlı toplum yapısında Hıristiyanlara verilen önemin son dönemlerde giderek artmasına karşılık, Yahudilerin de bu devirden itibaren toplum içerisindeki yerinin giderek önem kazandığına dikkat çekilmektedir. Yahudiler 1570'li yıllarda Osmanlı topraklarına ayak bastıklarında İspanya'dan sürgüne gönderilmişlerdi. Osmanlı Devleti bu sürgünden kaçan, katledilen ve yokluğa mahkum edilen Müslümanların yanı sıra aynı şiddetin mağdurları olduğu iddia edilen Yahudileri de Osmanlı topraklarına almakta bir mahzur görmemişlerdir. Ancak zaman içerisinde gelişmiş bir topluma dönüşen Yahudiler, Osmanlı sarayının vaz geçilmez finansörleri ve bankerleri haline gelmişlerdi. Tıp ve eczacılıkta da mahir olan bu toplum Osmanlı sarayına girmekte hiç de zorluk çekmemiştir. Onların bu girişkenliği kısa sürede Osmanlı toplumunda da benimsenmişlerdir.

Bu makalede Müslümanlara nazaran Hıristiyanların sürekli dışladığı Yahudilerin bir devlet kurma yolunda almış oldukları mesafe üzerine tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İsrail, İspanya, Müslüman, Yahudi, Göç ve katliam.

Abstract

In this article, which introduces Benjamin Braude's work called "Christians and Jews in the Ottoman Empire", the work discusses how the millet system emerged in the Ottoman Empire and the problems that occurred in the implementation of this idea. It is pointed out that although the importance given to Christians in the Ottoman social structure, which dominates the entire work, has increased in recent times, the place of Jews in

* Müdür, Şehit Enes Kaya Ortaokulu senerabak@gmail.com, Orcid No: 0009-0003-4674-8743

** Müdür, Yıldırım Beyazıt Anaokulu, statikmetod@hotmail.com, Orcid no: 0009-0009-8048-8862

*** Öğretmen, Servi Erdemoğlu Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, zhrakolsuz38@gmail.com, Orcid No: 0009-0004-9728-9011

**** Müdür Yardımcısı, Şehit Enes Kaya Orta Okulu, ahmethancerli27@gmail.com, Orcid No: 0009-0001-5099-0247

***** Öğretmen, Ertuğrulgazi İlkokulu, huseyinakpinar27@hotmail.com, Orcid no: 0009-0001-6400-6511

***** Öğretmen, Servi Erdemoğlu Mesleki Ve Teknik Anadolu Lisesi, zhancerli27@gmail.com, Orcid No: 0009-0004-8417-3941

society has also become increasingly important since this period. Jews were exiled from Spain when they set foot on Ottoman lands in the 1570s. In addition to the Muslims who escaped from this exile, were massacred and condemned to extinction, the Ottoman Empire did not see any harm in admitting the Jews, who were allegedly victims of the same violence, into the Ottoman lands. However, the Jews, who turned into a developed society over time, became the indispensable financiers and bankers of the Ottoman palace. This community, which was also skilled in medicine and pharmacy, had no difficulty in entering the Ottoman palace. Their initiative was soon adopted by Ottoman society.

This article discusses the progress made by the Jews, who were constantly excluded by Christians compared to Muslims, towards establishing a state.

Key Words: Israel, Spain, Muslim, Jew, Immigration and massacre.

Giriş

Benjamin Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Abridged Edition, USA 2014, s. 1-51. adlı editöryal çalışmasıyla 15 bölüm'den oluşan bir eser vücuda getirmiştir. Bu esere *seçilmiş bir kaynakça ve bir de bibliyografya eklemiştir. Eserin bölümleri bir çok önemli tarihçi tarafından oluşturulmuştur. Editör olarak Benjamin Braude tarafından yazılmış bir önsöz (s.1-51), ikinci bölüm İ. Metin Kunt tarafından oluşturulmuştur. Bu bölümde “Zimmi'nin Askerî'ye Dönüşümü (s. 51-65) incelenmiştir. Benjamin Braude tarafından kaleme alınan üçüncü bölümde ise Osmanlı Devleti'nin yek vücut haline getirdiği iddia edilen “Millet Sistemi” ve onun “Temel Mitleri (s. 65-86) kaleme alınmıştır. Kevork B. Bardakjian ise son dönemlerin popüler konularından olup, Fransa'nın çıkardığı bir kanun sonrasında Türkiye'de bu işin öncülüğünü yapan birçok yazarın artık yazmayı bırakmış olduğu Ermeni meselesi hakkında “Konstantinopolis Ermeni Patrikhanesi'nin Yükselişi” (s. 87-99) adlı bir bölüm yazarak, Fransa'ya rağmen halen bu konuların işlenebildiğini göstermesi açısından önemli bir adım atmıştır. Tabii şu husus gözden kaçırılmamalıdır. Fransa Ermeniler aleyhinde yazarları cezalandırmak istediğinden Türkiye'de sözde Ermeni meselesi üzerine çalışanları korkuturken, Kevork B. Bardakjian gibi yazarlar, Ermenilerin aleyhine bir şey yazmayacağı açıktır. O sebeple Bardakjian'ı bu konudan geri bırakabilecek bir endişe de duyulmadığı açıkça belirtilmelidir. Türkiye'deki sözde Ermeni tarihçilerinin Fransa'yı dikkate alarak Ermenileri eleştirel bir tarzda ele alan yazarların bu konudan kesilmesi de oldukça ilgi çekicidir. Halbuki Fransa Türkiye olmadığı gibi, Fransa'nın Ermenileri temsil eden bir ülke olduğunun da böylece kabul edilmiş olması, Türkiye'de bu konuda kalem tutan ellerin de bir yerlerden güdülmekte olduklarının işaretidir.*

Eserin 5. Bölümünü Joseph R. Hacker yazmıştır. “Osmanlı'nın Yahudilere Yönelik Politikası ve Yahudi Tutumları On Beşinci Yüzyılda Osmanlılara Doğru” (s.99-108), adlı bu bölümde Yahudilerin Endülüs'ten kovulduğu yıllar ve Osmanlı Devleti'nin onları kabul etmesi üzerine oluşturulmuştur. Burada bir hususu çok iyi açıklamak gerekmektedir,

Osmanlıların Yahudileri kabul edişleri meselesi tamamen bir bilinçsizlikten öte bir şey değildir. Osmanlılar mazlumu içerisine almakla, onu saraya taşımakla ve ona marifetine göre payeler giydirmekle meşhur bir hanedanlıktır. Oysaki Yahudilerin Osmanlı tarafından kabul edileceği aşikar olup, amaç Yahudileri İspanyollar tarafından kovulması meselesi değildir. Tıpkı İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'dan kovulmaları gibi suni bir meseledir. Yani planlı ve programlı bir mesele olup, Akdeniz'deki ticari yolların değiştirilmesi sebebiyle gelirlerinde ciddi azalmalar yaşayan bir devletin, zengin ve marifetli bir toplumu içerisine almayacağını düşünmek biraz saf dillik olur ve Osmanlılar da ardını araştırmadan bu topluma kapılarını sonuna kadar açmıştır. Onların geliş sebebi Kutsal topraklar olurken, Osmanlı'nın alış sebebi tamamen ticari ve sınıdır. Richard Clogg tarafından yazılan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum Darı" adlı bölümde (s. 109-132) ise Osmanlı toplumunun önemli bir parçasını oluşturan Rum toplumunun geçmişten geleceğe bir panoraması yapılmıştır. Bu bölüm de bir önceki bölümlerde olduğu gibi adamına yazdırılan bölümlerden biridir. Yani kitabın tamamında kişiler genel olarak yazdıkları toplumun bir parçası olmasına dikkat edilmiştir. Hagop Barzumyan, esere katkıda bulunduğu yedinci bölümde "Ermeni Amira Sınıfının Osmanlı İmparatorluğundaki İkili Rolü Osmanlı Hükümeti ve Ermeni Milleti" üzerine yazmıştır. Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin "en sadık tebaa" statüsü vermiş olduğu Ermeni toplumu arasından Ermenilerin nasıl yükseldiği ve sonunda Osmanlı'ya düşman bir topluluk haline nasıl geldiği üzerinde durulmuştur. Robert Mantran tarafından kaleme alınan sekizinci bölümde ise "Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıllarda Yabancı Tüccarlar ve İstanbul'daki Azınlıklar" (s. 133-146) ele alınmıştır. Bu bölüm Osmanlı Devleti'nin giderek nasıl sömürgeleştirilmeye çalışıldığı üzerinde durmuştur. Osmanlı Devleti'nin dünya ticaretinin kontrolünü elinden kaçırdıktan sonra yanlış bilinen bir ifade ile Ermeni, Yahudi veya Rum azınlık değil, Osmanlı vatandaşı bu topluluklara devredilen ticaretin yanı sıra, banker statüsünde Galata'da oturan Avrupa kökenli milletler azınlık olarak nitelendirilmesi gerekmektedir. Türk toplumunda Ermeni, Yahudi ve Rumların azınlık olarak kabul edildikleri dönem maalesef ki Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra olmuştur ve onlar çoğunluğu, Türkler ise azınlığı temsil eden bir duruma düşürülmüştür. Charles Issawi yazmış olduğu dokuzuncu bölümde "Ondokuzuncu Yüzyılda Milletın Ekonomik Durumunun Dönüşümü" (s. 159-18) adlı bölümde Osmanlı toplumunda şimdilerde azınlık sayılan toplulukların yükselen vatandaşlık maceralarını ve toplum içerisinde nasıl önemli sınıflar oluşturduklarını izah etmektedir. Roderic H. Davinson "Ondokuzuncu Yüzyılda Değişimin Ajanları Olarak

Milletler” (s 187-208) adlı bölümde Osmanlı toplumunda meydana gelen değişimi izah etmektedir. Bu bölümün temel mantığı Osmanlı toplumlarında ondokuzuncu yüzyıl Türklerin zayıfladığı, gayrimüslimlerin ise yükselişe geçtiği bir dönem olarak tasvir edilmektedir. Carter V. Findley, yazdığı on birinci bölümde “Osmanlıcılığın Asit Testi: Osmanlıcılığın Kabulü

Geç Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler” (s. 209 -240) adlı bölümde ise Osmanlı politikaların kabulü sırasında Genç Osmanlıların oynadığı role dikkat çekmekte ve bu rolün en önemli halkası olarak gayrimüslim toplumun yine Genç Osmanlılar tarafından dikkate alınacak yeni bir statü verilmesiyle başlayan Osmanlı parçalanışını izah etmektedir. Moşe Ma’oz ise Osmanlı’nın kanayan yarası Suriye üzerine yazdığı on ikinci bölümde “Tanzimat Döneminde Osmanlı Suriye'sinde Toplumsal Çatışmalar: Siyasi ve Ekonomik Faktörlerin Rolü” (s. 241-256) üzerinde durmakta ve özellikle Müslümanlar arası toplumsal çatışmaların ilk defa bu eyalette başlatıldığını, özellikle Avrupalı unsurların bu eyaleti karıştırmak suretiyle Osmanlı toplumunu bölme ve parçalama siyaseti uyguladıklarına dikkat çekmektedir. Samir Halaf ise Moşe Ma’oz’un bıraktığı yerden alarak, Suriye’nin bölünüşü ve yeni bir toplum oluşturulması aşamasında Lübnan’ın oynadığı rol üzerinde durmuştur. Samir Halaf, yazdığı on üçüncü bölümde “Ondokuzuncu Yüzyıl Lübnan’ında Toplumsal Çatışma” (s. 257-286) adlı makaleyi ele almıştır. Bu makalede Lübnan bunalımı ele alınmakta, Türk, Arap, Dürzi ve Maruni grupların Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından gönderilen oğlu İbrahim Paşa’nın nasıl birbirine düşürüldüğünü ve sonuçta Osmanlı bilincini yitirmiş yeni bir toplumun, Lübnan toplumunun yaratılışını ele almaktadır Feroz Ahmed ise yazdığı on dördüncü bölümde “Rum, Ermeni ve Yahudilerle İttihatçı İlişkiler

Osmanlı İmparatorluğu Toplulukları, 1908–1914” (s. 287-326) adlı uzun bölümde Osmanlı toplumunu oluşturan milletler arasında yer alan Rum, Ermeni ve Yahudilerin İttihatçılarla olan ilişkilerine ve bu toplulukların Osmanlı toplumunu nasıl ayrıştırdıklarını ortaya koyan, sonuçta da Osmanlı toplumunu bölmek ve parçalamak konusunda İttihat Terakki’nin oynadığı rolü ifade eden bir bölüm ortaya koymuş olduğu görülmektedir. Son bölümü Doris Behrens-Abouseif yazmıştır. O, kaleme aldığı on beşinci bölümde “Kıptilerin Siyasi Durumu, 1798–1923”nu ele almıştır. (s. 325-346). Onun bu bölümü ele alışıında önemli bir çıkarım vardır. Osmanlı toplumunda pek bilinmeyen ancak özellikle Mısır’da büyük rol oynayarak, son dönemde Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın gizli kuvvetleri haline gelen bir milleti ortaya koyması, Osmanlı toplumunun gizemlerini açmak yönünde önemli bir

katkı sağladığı söylenebilir. Kitabın belki de en önemli yeri, en önemli mihenk taşı bu bölüm olduğu düşünülmektedir. Öyle ki, günümüzde Mısır'ı İsrail ile birlikte yöneten bu toplumun ortaya çıkışı ve Osmanlı Mısır'ından bu günkü Mısır'ı kuran bir topluluk olmalarına şüphesiz Fransa'nın ırkları ayırıştırma ve köklerine döndürme politikalarının büyük katkısı vardır.

Kitap on beş bölümden oluşmaktadır. Ancak Osmanlı toplumunu ve üzerinde oynanan tarihsel oyunları anlatabilmek ve anlayabilmek için mutlak surette Benjamin Braude'nin yazmış olduğu önsözün de burada bir çevirisinin verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu sebeple elden geldiğince anlaşılır bir Türkçe çeviri burada okura sunulmuştur.

Benjamin Braude, yazmış olduğu önsöze şu cümlelerle başlamıştır: “Otuz yıl önce bu kitabın ilk baskısı çıktı. Aradan geçen on yıllarda, ele aldığı tarihsel sorunlar, hatta daha da güncel hale geldi. Temalarının önemi arttı. Sovyetler Birliği ve uydularının çöküşünün teşvik ettiği, kendine güveni giderek artan Türkiye'nin ekonomik yükselişinin cesaretlendirdiği, Arap dünyasındaki otokratik karşıtı hareketlerin mayalanmasından ilham alan alternatif siyasi ve sosyal sistemler arayışı, kullanılabilir bir geçmiş arıyordum. Eski Yugoslavya, Libya, Lübnan, Suriye, Irak ve İsrail-Filistin'de (tüm bölgeler daha önce Osmanlı yönetimi altındaydı) onlarca yıldır aralıklı olarak devam eden toplumsal çatışmalar, bu hanedanın yüzyıllar boyunca hüküm süren karşılaştırmalı istikrarına yönelik bir dereceye kadar nostaljiye yol açtı. . Ancak bu tür bir nostalji, bu gerilimleri yaratanın tam olarak Osmanlı politikalarının mirası olduğu suçlamasıyla karşı karşıya kalıyor.

Üç gastronomik metafor zıt görüşleri yansıtıyor. Osmanlı İmparatorluğu, birçok topluluğun bir araya gelerek farklılıkların varlığını sürdürmesine izin veren ortak bir duyarlılık yarattığı iyi niyetli bir eritme potasıydı. Alternatif olarak Osmanlı İmparatorluğu, tebaasının doğal içgüdülerini kaba kuvvetle bastıran bir düdüklü tencereydi. İmparatorluğun çöküşü perdeyi kaldırdığında, uzun süredir acı çeken tebaası bastırılmış bir öfkeyle tepki gösterdi. Üçüncü, daha tarafsız bir metafor Fransızca'da İngilizce'den daha iyi bilinir. İmparatorluk bir makedoine ya da makedonyaydı; bir meyve salatası ya da bazen çiğ, bazen pişmiş karışık sebzelerden oluşan bir yemektir. Bu gastronomik terim, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Osmanlı Makedonya'sı ve çevresinin (içerde etnik, dilsel ve dinsel grupların şaşırtıcı bir kaleidoskopundan ve dışarıda tüm komşu devletlerden oluşan) kötü şöhretli çok taraflı çatışmalarla patlak vermesiyle özel bir geçerlilik kazandı. Makedonya'nın endişe verici karakteri yirmi birinci yüzyılda da devam etti. Komşusu Yunanistan'ın benzeri görülmemiş

ısrarı nedeniyle, Makedonya Cumhuriyeti 1993 yılında Birleşmiş Milletler'e katıldığından beri, bu uluslararası kuruluşta tuhaf bir isimle, eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti olarak kısaltılmış bir isimle iş yapmak zorunda kaldı. FYROM¹.

Aslında, Makedon metaforu yüzyıllar önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yıllarına ve Yugoslavya'nın dağılmasına damgasını vuran mücadelelerden çok önce ortaya çıktı. Ve on sekizinci yüzyıldaki bu referans, modern bilincin Makedonya'sına değil, görünüşe göre tarihin en ünlü Makedonu Büyük İskender'in genişleyen ve çeşitliliğe sahip antik imparatorluğuna yönelikti².

Osmanlı (veya Osmanlı) hanedanının kurucusu olan Osman İmparatorluğu aracılığıyla İskender İmparatorluğu'nu ima eden bir terimin varlığını sürdürmesi pek de şaşırtıcı değildir. Her ne kadar İskender'in toprakları daha doğuya, Osman'ın toprakları ise daha batıya uzansa da, her birinin toprak çekirdeği benzerdi. Mutatis mutandis, her ikisi de nispeten farklı popülasyonları bir araya getirdi. Osman'ın halefleri, özellikle de Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman, İskender'in mirasını hevesle benimsedi. Bununla birlikte, farklılıklar da önemliydi. Osman'ın siyasi sisteminin daha dayanıklı olduğu ortaya çıktı, ancak kültürel kalıcılığı daha azdı. İskender ve halefleri Doğu Akdeniz'i Helenleştirdiler. Osmanlı tarihinin büyük bölümünde Türkleştirmeye yönelik benzer bir çaba hiçbir zaman başarılı bir şekilde denenmemiştir. Ve imparatorluk çökerken bu politika izlendiğinde, Osmanlı geçmişinin çoğunu reddeden feci bir çaresizlik eylemiydi; kavram olarak çok farklı bir sapmaydı ve İskender'in Helenizminden kaynaklanıyordu.

İskender'in siyasi mirasçıları çok geçmeden hızla kurulan imparatorlukların merkezkaç eğilimlerine yenik düştüler. Tipik olarak kurucuların mirasçıları veya vekilleri tarafından yönetilen ayrı eyaletlere bölünürler. Osmanlı siyasi sistemi bu tür bir parçalanmayı (Cengiz Han'ın ve İskender'in imparatorluklarının kaderi) önleme konusunda oldukça başarılıydı. Osmanlı'nın başarısı bir dereceye kadar talihli bir başarısızlıktan kaynaklanıyordu. Her ne kadar imparatorlukları sonunda Makedonlarla karşılaştırılabilecek bir büyüklüğe ulaşmış olsa da (hiçbir zaman Moğol İmparatorluğu'nun genişliğine ulaşamamıştı) başarıları da o kadar hızlı olmadı. Daha mütevazı genişleme hızları, Osmanlı Hanesi aracılığıyla hanedanın verasetinin temel ilkesinin oluşturulmasına zaman tanıdı.

¹ Benjamin Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Abridged Edition, USA 201, s. 1.

² Macédoine hakkında bk. Oxford English Dictionary on-line, <http://www.oed.com.libproxy.smith.edu:2048/view/Entry/111796?redirectedFrom=mac%C3%A9doine#eid>, accessed 14 October 2012.

İskender'in saltanatının kısalığına ve siyasi mirasına rağmen, yönettiği bölgelerde, özellikle de antik Yakın Doğu'da yaşanan kapsamlı kültürel dönüşüm, pratikte benzersizdir. Gelecek milenyumda aynı bölgenin büyük bir kısmının Hıristiyanlaştırılması ve daha sonra İslamlaştırılması ve Araplaştırılması, Makedonların başarısını gölgede bırakacak gibi görünebilir. Ama aslında onlar sadece onun üzerine inşa edip güçlendirdiler. Helenleşme, eski İsrail topraklarını ve tapınak kültürünü, sonraki İbrahimi geleneklerin yaratılmasına yardımcı olan Yahudiliğe dönüştürmede vazgeçilmez bir adımdı³.

İskender'in dilinin Doğu Akdeniz'in ortak dili olarak yükselişi, İsrail kutsal kitabının, fatihin kurduğu Mısır şehri İskenderiye'de tercüme edilen Yunanca versiyonu aracılığıyla tercüme edilmesini ve yayılmasını teşvik etti. Septuagint olarak bilinen bu çalışma, doğrudan ve dolaylı olarak Hıristiyan ve Müslüman kutsal metinlerini (2. kitabı) şekillendirdi.

Askeri fethin olmazsa olmaz şartının ötesinde Helenizmin başarısının iki sırrı vardı. Her ikisinin de kökleri, Yunan düşüncesinin en iyi yönlerinin açıklandığı evrenselliğe dayanıyordu. Öteki'ni küçümsemesine rağmen -özellikle Pers rakiplerine yönelik olarak- Yunan felsefe geleneği, yakın doğudaki muadillerine, geçmişe ve geleceğe göre nispeten daha az etnosentrik bir dünya görüşü sunuyordu. Daha da önemlisi, Yunan dininin çoktanrıcılığı, filozof David Hume'un bin yıl sonra fark ettiği bir özellik olan, dışlayıcı İbrahimi tektanrıcılıklardan daha kolay bir şekilde yeni fethedilen toprakların yerel çoktanrıcılığını senkretik olarak kabul edebilir, bütünleştirebilir ve nüfuz edebilir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam, değişen derecelerde diğer dinleri barındırmak için kendi istisnai yöntemlerini geliştirdiler, ancak süreç zaman zaman onların içsel değerleriyle gerilim içindeydi. Helenizm'in antik yakın doğuda kabulü, Hume'un da savunucusu olduğu modern varyantı olan Aydınlanma'nın dünya çapında yayılmasının habercisiydi. Osmanlı sisteminin kültürel bileşenleri hiçbir zaman Helenizm'in yayılmasına yardımcı olan evrensel çekiciliğe ulaşamadı.

Ve şimdi ikinci sırada geliyoruz. İskender Aristoteles'ten ders aldı. Osman'a kim ders verdiyse dünya tarihinde çok az iz bırakmıştır. Makedon lider, evrensel öneme sahip geniş kapsamlı, derin ve sistematik içgörüler üreten bir bölgede kuruldu. Tam tersine, on dördüncü yüzyıl Anadolu'su kültürel açıdan geri kalmış bir suydur. Nesiller boyunca Osmanlı hanedanı, Konstantinopolis'i estetik ve entelektüel anıtlarla dolu büyük bir metropol haline getirdi, ancak hiçbir zaman antik Atina ve onun yan kuruluşlarında elde edilenlerin özgünlüğüne,

³ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire: ..., s. 2.

parlaklığına ve geniş çekiciliğine eşit olamadı. Böyle bir karşılaştırma Osmanlıları karalamaktan ziyade, bu hanedanın imparatorluk ilhamlarından biri olan İskender'in olağanüstü başarısının altını çiziyor. Makedon coğrafi olarak en yakın model olsa da tek model değildi⁴.

İslam'ın Rolü

İslam perspektifinden bakıldığında, fethedilen gayrimüslim halklara, Muhammed'in önderlik ettiği, ardından onun halefleri ve en sonunda Emevi ve Abbasi Halifelikleri tarafından yönetilen ilk yönetimler tarafından uygulanan muamele, Osmanlı politikasının temelini oluşturur. Bu uygulamalar, bilim adamlarının zimme adını verdikleri, yani Müslüman hükümdar ile gayrimüslim tebaa arasında belirli grupların yaşamasına ve dinlerini uygulamalarına izin verileceği koşulları belirleyen sözleşmeye dayalı bir bağ olarak adlandırdıkları bir ilişki içinde sistemleştirildi. Bu anlaşmaya tabi olanlara Arapçada ehl-i zimme, yani "zimme halkı" veya tekili zimmi deniyordu; Modern Türkçede ehli zimma veya zimmi⁵.

Teorik olarak, Kur'an'a göre (2:62, 5:69 ve 22:17), meşru grupların tek tanrılı kutsal dinleri (Yahudilik, Hıristiyanlık veya kökeni ve inancı belirsiz olan üçüncü bir grup) takip etmesi gerekiyordu. Sabiiler. Buna karşın müşrikler için böyle bir ödeneğin olmaması gerekiyordu. Seçimleri kesindi: dönüşüm ya da kılıç. Bu radikal tercihin önce geniş Zerdüş ve daha sonra Müslüman yönetimi altına giren Hindu nüfusa dayatılmasının önündeki pratik engeller, bunu nadir hale getirdi. Buna göre gizemli Sabiiler, birçok teolojik günahı örten incir yaprağı haline geldi. Zimmet ilişkisi üç farklı düşünceden kaynaklanmıştır: teolojik, pratik ve emperyal.

Teolojik. İslam'ın dayandığı Muhammed'e gelen ilahi vahiy, kendisini, peygamberlik seleflerine, özellikle de Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından bildirilen ilahi ilhamla kutsal metinlere bahşedilen vahiy ile aynı olarak anladı. İbrahimi topluluklar arasındaki farklılıklar büyük ölçüde hatalı aktarımdan kaynaklanıyordu: dikkatsiz takipçiler sözcüğü çarpıtmışlardı. Özünde her üçü de aynı gerçek ilahi mesajı içeriyordu; gerçi İslam'ınki tek doğru versiyonu, çünkü orijinalini koruyan tek versiyon oydu. Buna göre, bu tür temel geleneklere yönelik sistematik zulüm, diğerlerinin yanı sıra Musa, Davut ve İsa'yı da içeren Adem'le başlayan ve Muhammed'le doruğa ulaşan peygamberlik sürekliliğinin temel zincirini kırabilir. İslam'ın

⁴ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire:..., s. 3.

⁵ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire:..., s. 3.

dayandığı vahiy geleneği buydu. Hem Hıristiyanlık hem de İslam, İbrahimi öncüllerinden bir dereceye kadar kopmuş olsa da, İslami kopuş, Hıristiyanlığınkinden daha incelikli ve daha az kategorikti(s.4).

Pratik. Başlangıçtaki pratik düşünce, yüzyıllar boyunca Sabiilerin periyodik olarak yeniden tanımlanmasına yol açan düşünceyle aynıydı. Yedinci yüzyılın genişlemesi sırasında Müslümanlar, kitlesel din değiştirme ve asimilasyonu düşünemeyecek kadar çok sayıda gayrimüslimleri çok hızlı bir şekilde fethettiler. Yine de bu yeni tebaanın, özellikle de Hıristiyanların eylemleri ve bağlılıkları konusunda anlaşılır bir ihtiyat devam ediyordu. Buna göre yetkililer, dağların ötesindeki dini ve siyasi kurumlarla teması caydırarak yeni fethedilenlerin beşinci kol olmasını engellemek için adımlar attı. Sembolik ve maddi açıdan devlet, gayrimüslimlerden Müslüman efendilerine karşı alçakgönüllülikle davranmalarını bekliyordu. Hıristiyan ve Yahudi ibadethanelerinin yüksekliği camilerden daha alçak olacaktı. Kilise çanları ve halka açık dini geçit törenleri yasaklandı. Mevcut kilise ve sinagoglar onarılabılırken yenilerinin yapılması yasaklandı.

Ekonomik açıdan, ilk Müslüman yöneticiler gayrimüslimlere benzersiz mali talepler dayatıyordu. Yalnızca onların belirli vergileri, özellikle de arazilerden alınan harç, kharaj (Modern Türkçe, haraç) ve/veya cizye (Modern Türkçe, cizye) gibi vergileri ödemeleri gerekiyordu⁶. Bu vergilerin adı ve kesin koşulları nadiren sabit kaldı. Mesela Osmanlı döneminde gayrimüslimlerin gümrük vergileri daha yüksekti. Genelde gayrimüslimler önemli bir ödeme yapmıyorlardı.

En azından teoride Müslümanlara dayatılan ondalık (zekât) yükünü yükleyemeyiz. Zekat zenginliğin bir yüzdesiydi, zimmi vergileri ise aynı derecede gelire dayalı değildi. Görünüşe göre Osmanlı yönetimi altında zekatın kendisi terk edilmişti. Yüzyıllar boyunca ve ülkelerde tüm vergilerin kesin koşulları değiştiğinden, hangi grubun daha fazla yüke sahip olduğunu kategorik olarak belirtmek imkansızdır. Ancak vergilerin Müslümanlara gayrimüslimlerden daha fazla fayda sağladığı açıkça görülüyor. İlk yüzyıllarda zimmi vergileri Müslüman devletinin ana gelir kaynağıydı ve zekat yalnızca Müslüman toplumun yararına yönelikti.

Müslüman devlet, gayrimüslim tebaasına en iyi ihtimalle iyi niyetli bir ihmalle davrandı ve onlara sadece dini uygulamalar, inanç ve eğitim değil, aynı zamanda evlilik, boşanma ve miras gibi kişisel statü kanunları da dahil olmak üzere birçok alanda önemli

⁶ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire: ..., s. 4.

ölçüde özgürlük tanıdı. Bu topluluklar, çoğunlukla dini otoritelerinin liderliği altında, önemli bir özerkliğe kavuştular.

İmparatorluk. Emperyalist düşünce belki de bunların arasında en önemlisiydi. Müslüman devlet tarafından benimsenen politikaların çoğu, yerli antik yakın doğu imparatorluklarının köklü örneklerinden yararlanıyordu. Bazı dikkate değer istisnalar dışında, antik İran'daki Part ve Sasani hükümdarları, Bizans İmparatorluğu'ndaki zulümden kaçan Yahudileri ve sapkın Hıristiyanları memnuniyetle karşıladılar. Pers hükümdarları mültecilere önemli ölçüde toplumsal özerklik tanıdı. Pers devleti hızla fethedilip tamamen Müslüman imparatorluğuna asimile edildiğinden, İran idari uygulamaları İslami devlet yönetimini büyük ölçüde şekillendirdi. Ayrıca İran halkı, Araplardan sonra çok sayıda din değiştiren ilk halk oldu ve bu da kültürel miraslarını daha da güçlendirdi. Bu durum en çok, klasik İslam hanedanlarının en uzun ömürlü ve en etkili olanı olan Abbasi halifeliğinde açıkça görülüyordu. Bu tür İslam öncesi politikalar böylece İslam hukuku ve uygulamasına o kadar entegre oldu ki, bunların İslami olmayan kökenleri kısa sürede unutuldu.

Yükselen Osmanlı Politikaları

Osmanlılar 14. yüzyılda iktidara gelmeye başladıklarında, ilk Müslümanların yedi yüzyıl önce karşılaştığına benzer bir Hıristiyan demografik hakimiyetiyle karşı karşıya kaldılar, ancak hanedanın politikaları ve sonuçları seleflerinininkinden farklıydı. Her birinin karşılaştığı gayrimüslim toplulukların doğası da farklıydı.

Kuruluşunun ilk yüzyılları boyunca, kabaca 16. yüzyılın başlarına kadar, Osmanlı diyarı, bir yanında bir grup Hıristiyan devletle komşu olan, Hıristiyan çoğunluğa hükmeden Müslüman bir azınlıktan oluşuyordu. Söz konusu Hıristiyan nüfus ve hayatta kalan Hıristiyan hanedanları büyük ölçüde Ortodoks'tu, ancak batı çevresindeki Hıristiyan devletler Katoliktir⁷. Teolojide birleşmiş olmalarına rağmen Balkan Ortodoksları, etnik gruplar ve hiyerarşilerden oluşan bir Makedonya'ya bölünmüştü. Üst kesimlerde, Ortodoks Kilisesi'nin hiyerarşisi Yunanca konuşuyordu ya da doğuştan Yunanca olmasa da en azından Helenleşmişti.

Dindar olmayanlar çeşitlilik gösteriyordu: esas olarak Yunanlılar, çeşitli türlerden Slavlar, bazı Arnavutlar ve Romenceye benzer bir dil konuşan Ulahlar gibi diğer küçük gruplar. Dahası, Balkanların etnik açıdan karışık Ortodoksları ile Anadolu'nun büyük ölçüde Rum Ortodoksları arasında önemli bir ayrım vardı. Bizanslıların Malazgirt (Modern Türkçe'de Malazgirt) savaşında Selçuklu Türklerine yenilmesi sonucu doğu sınırlarının

⁷ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire:..., s. 5.

kontrolünü kaybetmelerinin ardından 1071 yılından bu yana Anadolu Türk nüfuzuna açık hale geldi. Selçuklular bu yeni Türk unsurlarının en güçlüleriydi; göçebeler, yağmacılar ve organize savaşçılar. Diğer pek çok küçük Türk grubu da İran'dan ve Orta Asya'dan batıya doğru sürekli istilalar yaparak bölge genelinde yerel beylikler kurdu, antik Bizans'ı başkenti ve yakın çevresiyle sınırlı bir sağır devlete indirgedi. Ancak bu yüzyıllarda Ortodoks Bizans'ın uğradığı en dramatik aşağılama İslam'dan değil, Hıristiyan kardeşlerinden kaynaklanıyordu. 1203'te Kudüs'ü Müslüman yönetiminden kurtarmayı amaçlayan Dördüncü Haçlı Seferi, asıl destekçisi Venedik tarafından Konstantinopolis'i kuşatmak üzere yönlendirildi. 1204'te muzaffer Katolik orduları Yunanistan'ı ve Bizans'ın Küçük Asya'sının çoğunu fethetti. İşgalcilerin sonuncusu 1261 yılına kadar Latin Krallığı haline gelen Konstantinopolis'ten nihayet sürülmedi. Latin hainliğinin mirası çok daha uzun sürdü.

Bu iki cepheli saldırının etkisi Küçük Asya'daki Hıristiyanlığı baltaladı. Ortodoks Kilisesi, Bizans hamisini ve takipçilerinin inançlarını kaybetti. Mali ve kurumsal destekten yoksun kalan nüfusun büyük bir kısmı giderek Türk'e dönüştü. Rum Ortodoks cemaatinden geriye kalanların morali büyük ölçüde bozuldu; inançlı gruplar yarımadanın dört bir yanına azınlıklar halinde dağılmıştı. Bunun tersine Balkanlar, yalnızca Yunan olmasa da Ortodoks tabyası olarak kalmıştı. Türkler Avrupa'ya Küçük Asya kadar derinlemesine nüfuz edemediler. Dördüncü Haçlı Seferi'nde Katolikler, Konstantinopolis ödülüne giderken Balkan iç bölgelerinin kıyılarını yağmalayarak dolaşmışlardı. Daha önce, Bizans İmparatorluğu geriledikçe, başlangıçta emperyal, dini, kültürel ve siyasi uydular olan yerel Slav rejimleri yavaş yavaş daha fazla özerklik kazandı. Latin Krallığı'nın hüküm sürdüğü yıllarda bu süreç çarpıcı biçimde arttı. Sırp Krallığı ve Kilisesi benzeri görülmemiş bir bağımsızlığa kavuştu ve Bulgar İmparatorluğu papalık tarafından tanındı.

Dördüncü Haçlı Seferi'nin ardından Osmanlılar, yakınlardaki kuzeybatı Anadolu'da ilk güçlerini kazandılar. 1320'lerdeki ilk büyük ödülleri, şimdi bir kez daha Bizans'a dönüşen Konstantinopolis'e giden ticaret yollarının önemli bir bağlantısı olan Bursa'ydı. Sonraki otuz yıl boyunca istikrarlı bir şekilde genişlediler ve Marmara Denizi'nin güney kıyısı üzerindeki kontrollerini sağlamlaştırdılar. Ancak 1354 yılında Çanakkale Boğazı'nın kuzey kıyılarında bir Allah'ın eylemi gerçekleşti. Küçük Asya'yı ayıran boğazların karşısındaki Gelibolu depremlerle yerle bir oldu⁸.

Güneydoğu Avrupa'dan. Yunan halkının şehri terk etmesi üzerine Osmanlılar şehri ele

⁸ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire: ..., s. 6.

geçirerek Balkanlar'a bir köprübaşı açtı. Kendilerine sunulan fırsatı acımasızca değerlendirdiler. Sonraki yarım yüzyıl boyunca güney Slavlığın çoğunu fethettiler. Bu noktada yeni başkentleri Edirne ve siyasi güç merkezleri de artık Avrupa'daydı ve hanedanın tarihinin büyük bir bölümünde de öyle kaldı.

On dördüncü yüzyılın ortalarında Osmanlılar, Anadolu'daki Türk soydaşlarından oldukça farklı bir gayrimüslim nüfusla karşı karşıyaydı. Yüzyıllar süren Türk göçü olmadığında demografik dengenin büyük çoğunluğu Hıristiyanlardan oluşuyordu. Her ne kadar Slav rejimleri Dördüncü Haçlı Seferi'nin Bizans'a yaşattığı aşağılanmadan yararlanmış olsalar da zayıf ve siyasi açıdan kırılğan kaldılar. Ancak onların dini bağlılıkları, neredeyse eş zamanlı Katolik ve Müslüman istilalarının yarattığı darbeye sarsılmamıştı. Yine de Osmanlı onlara galip geldi. Galip geldiklerinde yeni bir durumla karşı karşıya kaldılar.

Osmanlı ve Erken Arap Politikalarının Karşılaştırılması

Daha önce belirtildiği gibi en yakın paralel, Arapların Bizans Asya'sının çoğunu ve hem Bizans Afrika'sının hem de Sasanî İran'ının kırk yıldan kısa bir süre içinde fethedilmesiydi. Zaman çizelgesi kabaca Osmanlı'nın Avrupa'ya yönelik atılımıyla eşleşirken, yedinci yüzyıldaki genişleme hem fethedilen topraklar hem de yönetimi altına alınan nüfus çeşitliliği açısından on dördüncü yüzyıldaki genişlemeyi geride bıraktı. Benzerlikler ve farklılıklar öğreticidir.

Fetihe giden her iki yol da, yeni mağlup edilenler arasındaki geçmiş anlaşmazlıklar ve anlaşmazlıklar tarafından döşendi. İlk Müslümanların iktidara gelmesinden yaklaşık yarım yüzyıl önce, Bizanslılar ve Sasanîler, Muhammed'in takipçilerinin fethettiği bölgelerde kanlı ve yıkıcı bir savaş yapmışlardı. Daha yüzyıllar boyunca, Bizans Hıristiyanlığı, İsa'nın doğasına dair yıkıcı bir bölgesel-teolojik iç savaşla harap edilmişti. Konstantinopolis'teki merkezi hükümet ile Mısır ve Suriye'deki (yani bugünkü Suriye, Lübnan, Ürdün ve İsrail/Filistin'den oluşan tarihi Suriye) eyalet halkları arasındaki teolojik anlaşmazlıklar, çevrenin kurabileceği sadakat bağlarını zayıflattı. çekirdeği hissettim. Hepsi Hıristiyan olmasına rağmen, bir yanda Mısır'daki Kıptiler ile Suriye'deki Yakubiler ile diğer yanda sözde Ortodokslar arasındaki bölünmeler o kadar büyüktü ki, Ortodoks olmayanların çoğu - İsrail'deki ilk kaostan sonra- o kadar büyüktü ki. askeri çatışma - Müslüman işgalcileri, Bizans teolojik baskısı altında katlandıkları zulümden kurtaranlar olarak neredeyse memnuniyetle karşılayabilirdi. Anlaşmazlığın siyasi doğası, Bizans İmparatorluğu'na sadık olan rakipleri Melkites (Krallar) tarafından Ortodoks'a verilen orijinal ismin sinyalini

veriyordu⁹. Devlete bağı bir dinin kusurları, Sasani hanedanının yenilgisinin Zerdüştlük'ün temel dayanağını ortadan kaldırdığı İran'da daha da açık bir şekilde ortaya çıktı. Bir kez bu kadar mahrum bırakılan Pers Zerdüştlüğü, yaklaşık üç yüzyıl içinde Pers İslamı haline geldi. Fethedilen ve din değiştiren ilk ülke burasıydı.

Mısır ve Suriye'nin yanı sıra eski Sasani Mezopotamya'sının İslamlaşması daha yavaş ilerledi. Çoğunluğun Müslümanlığa yöneldiği kesin nokta daha az açıktır, ancak bu İran'dan en az bir veya iki yüzyıl sonraydı. Açıkça görülüyor ki, bugün bile bu bölgeler, fetih zamanında var olandan daha fazla Hıristiyanlık çeşidi içeriyor ve bu nedenle Hıristiyan âleminin çoğunda yaygın olarak mevcut. Müslüman yönetimi, Hıristiyan yönetimine göre daha fazla Hıristiyan çeşitliliğini teşvik etti çünkü Müslüman yönetimi, önceden statüko kuralına bağı kalıyordu ve böylece bir Hıristiyan grubun diğerini ezmesini engelliyordu. Bu, teolojik bir derin dondurucu yarattı. Modern artış büyük ölçüde Osmanlı yetkililerinin Katolik ve Protestan misyonerliklerine yalnızca Hıristiyan kardeşlerini hedef aldıkları sürece izin verme ve dolayısıyla mezhep sayısını artırma konusundaki olağanüstü istekliliğinden kaynaklanmaktadır. Hıristiyanlığın teolojik çeşitleri yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüş ve hatta büyümüş olsa da, tebliğcilerin sayısı azalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden ve Avrupa'daki sömürge ve yarı-sömürge yönetiminin sona ermesinden bu yana, Türkiye ve Arap dünyasındaki Hıristiyanların sayısı hızla azalıyor.

Yedinci yüzyıldaki Arap fetihlerinin ardından meydana gelen kültürel dönüşümler merak uyandırdı. İki paralel süreç iş başındaydı: İslamlaşma ve Araplaşma. Paradoksal olarak birlikte çalışmadılar. İslamlaşmayı kabul eden bölge olan İran, Araplaşmaya şiddetle direndi. Her ne kadar Fars dili, Zerdüştlük'ün aksine, Arap alfabesi ve dili tarafından dönüştürülmüş olsa da, fetih şokunu ve devlet himayesini kaybetmenin şokunu atlatarak, İslam öncesi gururlu mirasını korudu ve kendine özgü, devam eden yaratıcı kimliğini yeniden öne sürdü. İran'ın batısındaki Asya Araplaştırmayı kabul etti ancak İslamlaşmayı geciktirdi.

Kıptiler, Yakubiler ve Yahudiler Bizans'ın düşmanca ortamında uzun süre hayatta kaldıklarından, İslam devletinin nispeten iyi niyetli ihmali hoş bir rahatlama oldu. Abbasiler yönetimindeki Mezopotamya'daki Nasturiler ve diğer gayrimüslimler, sonunda Sasani statükosuna benzeyen bir şeye geri döndüler. Ancak Levant'taki Ortodokslar - İran'daki Zerdüştlükler gibi - devlet desteğini kaybetme gibi alışılmadık bir duruma sokuldu. Ancak onlardan farklı olarak, onların merkezi hiyerarşisi ve onu ayakta tutan Bizans devleti, her ne

⁹ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire: ..., s. 7.

kadar çok zayıflamış ve düşman sınırının diğer tarafında olsa da hayatta kaldı. Bu çeşitli nedenlerden dolayı Mısır, Suriye ve Mezopotamya'daki gayrimüslimler İslamlaşmaya Zerdüştlerden daha uzun süre direnebildiler. İslam'a dönüş süreci yüzyıllar boyunca çok yavaş bir şekilde gerçekleşti.

Bunun tersine, bu orta ve batı bölgelerde Araplaşma, İslamlaşmadan çok daha hızlı ilerledi. İslam öncesi hakim diller Aramice, Kıpti ve Yunancaydı. Bizans yönetiminin geri çekilmesiyle birlikte, Makedon Helenizminin geniş kapsamlı mirasına rağmen Yunanlılar önemli desteğini kaybetti¹⁰. Aramice yaygın olarak konuşulmaya devam etti ve aynı zamanda Hıristiyanlar için dini bir ortam oluşturdu. Süryanice olarak da bilinen Hıristiyan Aramice, hem Yakubitler hem de Nasturiler için İncil'in, tefsirlerin ve ayinlerin diliydi. Aramice, Yahudilerin de ortak diliydi. Ayinlerin çoğunda ve halka açık kutsal metinlerin okunmasında İbraniceyi kullanmalarına rağmen, Aramice onu açıklamak ve yorumlamak için temel dil haline geldi. Mısır'da dilsel ayrımlar farklıydı. Eski Mısır dilinden türetilen Kıpti, hem lingua franca hem de lingua sacra idi. Sekizinci yüzyıla gelindiğinde tüm bu bölgelerde Arapça yönetim dili haline geldi. Daha önce olmasa da dokuzuncu yüzyılda yönetim dili herkesin ortak dili haline geldi. Daha sonra önceden var olan diller yalnızca uzak yerleşimlerde ve linguae sacrae olarak varlığını sürdürdü. Arapçanın kabulü ile İslam'a daha yavaş geçiş arasındaki fark neden?

Cevaplar birden fazlaydı. Bu yeni devletin gayrimüslim tebaası, işlerini yürütebilmek için en azından devletin dili hakkında işe yarar bir bilgi edinmek zorundaydı. Yakın akraba Aramice konuşanlar için (Kıpti dilinin aksine) bu geçiş zor olmadı. Arapça, daha önce dilsel olarak bölünmüş olan geniş bir bölgede giderek paylaşılan bir dil haline geldikçe, giderek daha geniş ticari ve kültürel alışverişe yönelik faydası onu daha da çekici hale getirdi. Müslüman Araplar için Kur'an'ın dili olarak Arapça öğrenmek pratikte bir kutsallıktı. Bunun iki çelişkili sonucu oldu. Bir yandan, gayrimüslimler için bu mezhepçi etiket onu potansiyel olarak daha az çekici hale getiriyordu. Öte yandan pratik bir gelişme olarak Arapların Arapçaya olan bağlılığı, dilin yayılmasını yoğunlaştırdı. Sonunda bu genel bağlılık zafer kazandı ve Hıristiyanları ve Yahudileri, kutsal kitabını benimsemeden Arapçayı benimsemeye teşvik etti. İslam ile karşılaştırıldığında, Hıristiyanlık dilsel olarak karışıktır¹¹.

Evanjelik bir inanç olarak onun güçlü yanlarından biri, Hıristiyan sözünün hakikatinin

¹⁰ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire:..., s. 8.

¹¹ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire:..., s. 9.

herhangi bir dilde ifade edilebilmesidir. Sonuç olarak Hıristiyanların bir dilden diğerine geçme konusunda dini bir itirazları yoktu.

Arapçanın İran'a yayılmaması daha da şaşırtıcıdır. Bunu sürdürecektir ne bir devlet ne de bir din varken Fars neden hayatta kaldı? Paradoksal olarak dilin güçlü yanı bu zayıflıklar olabilir. İslam öncesi İran'ın başlarının kesilmesi o kadar hızlı ve tamdi ki, iskelet çerçevesi sağlam kalmıştı. Bizans bürokratlarının kayıp topraklarındaki seçeneklerinin (geri çekilen ordularıyla birlikte kaçmak) aksine, Sasani bürokratlarının kalmaktan başka seçeneği yoktu. Muazzam bir bölgeye yayılan fatihler için en basit karar, bu çerçeveyi olduğu gibi bırakmak, yeni bir liderlik kurmak ve mevcut yönetimi Arap Müslüman cılasıyla kaplamaktır. İranlı ileri gelenler ve yöneticiler İslam'ı seçtikten sonra, onları değiştirmek için daha da az neden vardı. Yani İslamlaşma bir anlamda Araplaşmanın altını oydu. Sonuç olarak Farsça, başlangıçta yazı dili olarak ortadan kaybolursa bile, günlük yönetim dili olarak varlığını sürdürdü¹².

Coğrafya aynı zamanda Araplaşmanın modelini de belirledi. Arabistan ile kuzeyi ve batısı arasındaki deniz ve kara sınırları kolaylıkla geçilebilmektedir. Hiçbir engelleyici dağ sırası veya geçilmez çöller halkların hareketini engellemez. Hicaz ve Necd Araplarının önemli sayılarda yeni fethedilen diyarın orta ve batı topraklarına göç etmesi nispeten kolaydı. Bu tür nüfus hareketleri, muzaffer orduların ve halifelerin tarihlerinde göz ardı edilme eğilimindedir, ancak onlar da aynı derecede önemli bir iz bırakırlar. Yüzyıllar sonra, Osmanlılar iktidara gelmeden önce Anadolu'nun İslamlaşmasına ve Türkleşmesine yardımcı olan şey tam da bu kadar uzun süreli göç oldu. Arap Yarımadası'nın kuzeydoğusundaki coğrafya diğer kanatlarından çok farklıydı. Mezopotamya'nın doğusundaki Zagros Dağları, İran'ın kalbine büyük ölçekli Arap göçünü engelledi. Böyle bir akına açık olan tek bölge, bu dağların güneyi, şimdi Khuzistan olarak bilinen Arap/Bas Körfezi kıyısıydı. Bugün İran İslam Cumhuriyeti'nin Arapların çoğunlukta olduğu tek bölgesi burası.

İlk iki unsurun önemine rağmen, İran'ın imparatorluk geçmişini kendine özgü edebi aktarımı, burada Araplaştırmanın başarısızlığının en önemli tek açıklaması olabilir. İran, İslam medeniyeti için Yunanistan'ın Roma İmparatorluğu için olduğundan çok daha önemliydi. Pers mirası iki ana biçime büründü: yalnızca edebi değil, aynı zamanda imparatorluk bürokratik olarak da. İkincisi zaten belirtilmişti. Bunlardan ilki, Fars kimliğini Kıpti veya Aramice'den farklı şekilde şekillendiren bir edebiyat geleneği nedeniyle İslamlaşmadan sağ çıkabilen kahramanca imparatorluk kuruluş mitleri külliyatıyla ifade

¹² Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire:..., s. 9.

edilmişti. Arap İslamı, Kıptileri ve Aramice konuşanları fethettiğinde, onların kadim atalarının imparatorluk başarıları yüzyıllar süren Bizans ve Hıristiyanlık tarafından silinmişti. Edebi dürtüleri dini bir yön aldığından, Firavun veya Mezopotamya imparatorluk miraslarının çok azını korudular. Arap fethinden hemen önce, Sasani hanedanı hâlâ gelişen bir epik şiir ve hikaye geleneğini koruyordu; bu geleneğin ölümünden sonra da antik dünyanın diğer destanları gibi hem sözlü hem de yazılı olarak varlığını sürdürüyordu. Bu miras, fetihlerden ve dini dönüşümden daha uzun süre dayanacak ve onuncu yüzyılın sonunda, ulusal mirasın büyük canlandırıcısı Firdevsi tarafından bestelenen İran ulusal destanı Şehname'nin 60.000 beyti aracılığıyla yeniden ortaya çıkacak kadar dayanıklı ve yeniydi. Bu canlanma o kadar güçlüydü ki, Farsça'nın Müslüman Yakın Doğu ve Güney Asya'da güzel harfler ve imparatorluk methiyeleri için bir araç haline gelmesini sağladı. Firdevsi'nin yaratılmasına katkıda bulunduğu edebi dil, İslam öncesi Farsçadan farklıydı. Çivi yazısı değil Arap alfabesiyle yazılmıştır. Şiddetli Fars kültürel gururuna rağmen Firdevsi, onuncu yüzyıla gelindiğinde yerleşmiş olan yüzlerce Arabizmden kaçınmadı.

Yedinci ve onuncu yüzyıllar arasında Muhammed, onun en yakın halefleri ve ardından Emevi ve Abbasi Halifeleri, kendi yönetimleri altındaki gayrimüslim gruplara yönelik muameleye ilişkin bir dizi klasik norm oluşturdular¹³. Ancak bu biçimlendirici yüzyıllarda bile normlar tekdüze değildi ve uygulamaları tutarsızdı. Buna göre, bir bütün olarak İslam geleneği Hıristiyanları, Yahudileri ve diğer gayrimüslimleri devlete tabi kılan geniş bir ilkeler dizisi sunarken, bu ilkelerin uygulanması kolaylıkla gelişti.

Orta Asya Faktörü

Klasik İslam devletinin oluşumundan sonra ve Osmanlıların yükselişinden önce, Orta Asya bozkır sınırından gelen istilalar, Yakın Doğu'yu ve tüm İslam dünyasını dönüştürdü ve yeniden canlandırdı. İstilalar iki paralel fakat radikal biçimde farklı biçimler aldı. İlki o kadar yavaş yavaş ve başlangıçta o kadar küçük ölçekte ilerledi ki, hemen bir istila olarak algılanmadı. İkincisi, neredeyse hızlı, ezici ve hayranlık uyandıran askeri gücün simgesi haline geldi. Her ikisi de aynı bölgeden çıkıp aynı bölgeye nüfuz etmiş olmalarına rağmen birbirlerinden bağımsız olarak ilerlediler. Bunlardan ilki, dokuzuncu yüzyıldan onuncu yüzyılın başlarına kadar Türklerin Orta Asya ve Kafkaslardan Yakın Doğu'ya kademeli olarak hareketi ile başladı. Arap kroniklerinde kaydedilen ilk Türkler, Abbasi halifesinin sarayına

¹³ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire:..., s. 10.

paralı askerler olarak geldiler. Dinin merkezindeki misyonerlerle temas kurdukça, çeşitli dini miraslara sahip bu Orta Asyalı göçmenlerin giderek daha fazlası İslam'a geçti. On birinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde artan sayıları ve askeri yetenekleri, Batı Asya'nın çoğunu kontrol eden bir hanedan olan Selçukluların oluşmasına yol açtı. Daha önce de belirtildiği gibi, Türkler Türkiye'den gelmediğinden, Bizans Anadolu'sunu 1071'de Türk nüfuzuna açtılar; Türkler Türkiye'ye geldi¹⁴.

Diğer istilacılar ise Moğollardı. Kültürel ve coğrafi olarak akraba olmalarına rağmen Türkler ve Moğollar ayrı ve farklı gruplardı. Türkler bu ikinci işgalin hem kurbanı hem de nihai yararlanıcısıydı. 1255'te Asya'yı geçip İran'ı ele geçiren Moğollar, Anadolu'yu işgal ederek Selçuklu Türk yönetiminin son karakolunu da yok etti. Üç yıl sonra Mezopotamya'yı fethettiler, Bağdat'ı yağmaladılar ve Selçukluların önceki yüzyıllarda sürdürdüğü bir kurum olan Abbasi Halifeliğine son verdiler. Moğollar, İslami devamlılık ve birliğin bu sembolünü yok ederek, Yakın Doğu'da bir siyasi-dini liderlik boşluğu bıraktılar. Ordularının her şeyi yenen gücünü ortaya koyarak, Türkler dahil tüm Orta Asya halklarının siyasi ve askeri prestijini yükselttiler.

Üç yüzyıl içinde Osmanlı hanedanı diğer Orta Asyalı işgalcinin askeri başarısını taklit etti ve iktidar boşluğunu doldurdu. Onları, Moğolların ardından ortaya çıkan üç yeni güçlü İslam imparatorluğu arasında en başarılı olanıydı. Hanedan, 1300'den 1924'e kadar en uzun süre varlığını sürdürmüş ve en parlak döneminde, Orta Avrupa'dan Hint Okyanusu'na ve Fas'tan İran sınırlarına kadar en geniş topraklara hükmetmişti¹⁵. Doğudaki rakibi Safevi İmparatorluğu 1501'de iktidara geldi ve nihayet 1736'da sona erdi. En büyük haliyle, hakimiyeti, mevcut Azerbaycan Cumhuriyeti'nin de eklenmesiyle kabaca mevcut İran İslam Cumhuriyeti'ne eşdeğerdi. ve Batı Afganistan'ın bazı kısımları. Daha doğuda, 1526'dan 1757'ye kadar hüküm süren Babürler vardı, ancak hanedandan hayatta kalan son kişi, 1857'ye kadar Delhi'deki eski surlarla sınırlıyken bile iktidar iddiasını kaybetmedi. Babürler, Hindistan'ın neredeyse tüm alt kıtasını, günümüzün Karnataka'sına kadar güneyde kontrol ediyordu.

Her üçü de yalnızca eskiden Moğol kontrolündeki topraklarda ortaya çıkmakla kalmadı, aynı zamanda Moğol mirasına da çok şey borçluydu; en açık şekilde Babürler, isimlerinden de anlaşılacağı gibi, aslında Cengiz Han'ın soyundan geliyorlardı. Osmanlılar,

¹⁴ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire:..., s. 11.

¹⁵ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire:..., s. 11.

soybilimsel yaratıcılıklarına rağmen (bir noktada Peygamber Muhammed'in soyundan geldiklerini iddia ediyorlardı) böyle bir soy iddiasında bulunmuyorlardı. Ancak onların en yakın ve en uzun ömürlü Müslüman müttefiki Kırım Giray Hanlığı, o büyük Moğol hanın çizgisindeydi. Osmanlı hanedanı onlarla evlilik ittifakları yaptı. Bir rivayete göre Osmanlı soyu tükenecek olursa veraset Giray Hanlarına kalacaktı. Bu Sünni hanedanların aksine Şii Safeviler bu tür iddialardan kaçındılar. Meşruiyetleri Muhammed'in damadı ve kuzeni Ali ile doğrudan bağlantılarına bağlı olduğundan başka seçenekleri yoktu. Yine de onlar bile Orta Asya'daki pagan sürülerinin dönüştürücü etkisini yansıtan politikalar izlediler.

Moğollar Avrasya'nın çoğunu fethettiğinde onlar Müslüman değillerdi, ancak yarım yüzyıl içinde İslam dünyasındaki hanedan torunlarının tamamı Müslüman oldu. Budist, Nasturi, animist ve Öteki'den İslam'a geçiş yaparken, miraslarının çoğunu hâlâ koruyorlardı. Böylece Moğollar, tebaaları olan gayrimüslimleri ele almada yeni araçlar geliştirerek klasik İslami zimmet palimpsestine başka bir katman daha eklediler. Sonuç, kendi yönetimleri altındaki farklı topluluklara yönelik, İslami hukuk geleneğinin önerdiğinden çok daha değişken ve acımasızca pragmatik bir politikaydı. Böyle bir ayrılma, etkilenen konuların yararına olabilir veya olmayabilir. En ünlüsü, Nestorian Hıristiyanlığının Moğollar sayesinde yükselip düşmesidir. Bağdat'ı yağmalayan Cengiz Han'ın torunu Hülagu Han'ın hem annesi hem de en sevdiği eşi Nasturilerdi. Rejimin desteklediği bu Hıristiyanlar, Moğol diyarında başarılı bir şekilde müjdeyi yaydılar, Doğu Asya'nın uzak bölgelerine kadar ulaştılar; coğrafi büyüklük, zenginlik, sayı ve nüfuz açısından Latin Hıristiyanlığına rakip oldular. Bununla birlikte, Moğolların Yakın Doğu'da siyasi motivasyonla din değiştirmesi ve bunun sonucunda ayrıcalıklı konumlarının ellerinden alınmasından sonra, Nasturilere zulmedildi ve kilise büyük ölçüde Mezopotamya nehri vadisinin durgun sularında hapsedildi.

Bu acımasız pragmatizm - değişen derecelerde - Moğol sonrası üç imparatorluğun her birinin karşılaştıkları büyük zorlukları çözmek için izledikleri tepkileri şekillendirdi¹⁶.

Her biri dini açıdan kendilerinden farklı olan bir çoğunluk nüfusuyla karşı karşıyaydı. Daha önce de vurgulandığı gibi Sünni Osmanlı hanedanının ilk imparatorluğu ezici bir çoğunlukla Hıristiyandı. Sünni Babür hanedanı, güneyde çoğunluğu oluşturan önemli bir Hindu nüfusunu yönetiyordu. Hindu hakimiyeti, Babürlerin sınırlarını Karnataka'nın ötesine asla daha güneye doğru ilerletmemesinin nedenlerinden biriydi. Şii Safeviler, Şiiilerin azınlıkta olduğu, inanılmaz Müslüman dini çeşitliliğe sahip İran'da iktidara geldi. Sonuç

¹⁶ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire:..., s. 12.

olarak üç farklı çözüm ortaya çıktı. Osmanlılar, Hıristiyan elitlerin benimsenmesi, böl ve yönet ve potansiyel muhaliflerin zorla asimilasyonunun bir karışımını izledi. Babür yöneticileri, bazı dikkate değer istisnalar dışında, İslami dini yaşamın en şekillendirilebilir unsuru olan Sufi kardeşlik tarikatlarının kisvesi altında Hindu-Müslüman senkretizminin son derece heterodoks himayesini sürdürürken, Hindu elitlerini de kendi bünyesine almaya çalıştılar. , organize mistisizm. Diğer ikisiyle karşılaştırıldığında Safeviler yine tuhaf bir adamdı. Tek başlarına çok az sayıda gayrimüslimleri yönetiyorlardı. Zimme ilkesi, rakip Müslüman mezheplere yönelik muamele konusunda herhangi bir denetim sunmadığından, tüm Müslüman tebaasını kendi Şii İslam biçimine dönüştürmeye zorlamak için istisnai bir saldırgan zulüm ve propaganda politikası izlemekte özgürdüler. O kadar başarılı oldular ki, dünyadaki tek önemli Şii hakimiyetindeki devleti, İran İslam Cumhuriyeti olarak varlığını sürdüren kendine özgü bir kimliği yarattılar. Diğer iki imparatorlukta zimme prensibi onların politikalarına belirli bir kısıtlama getiriyordu. Yine de her ikisinde de, hem o hem de temel Sünni Müslüman gelenekleri devletin ihtiyaçlarını karşılamak için kırılma noktasını aşmıştı.

Osmanlı Kökenleri ve Hıristiyan Etkisi

Osmanlı örneğinde bu temel gerçekler, ilk iki yüzyıl boyunca egemen olan Hıristiyan çoğunluğu göz ardı eden tarihyazımı yaklaşımı tarafından gizlenmiştir. Osmanlı saray vakanüvisleri ve yirminci yüzyılın başlarındaki en etkili Avrupalı akademisyenler, Osmanlıları Hıristiyanlıkla olan sınırında İslam'ı yaymaya ve tanıtmaya adanmış bir gazi devleti olarak ilan ettiler. Bu yorum gazayı cihatla eş anlamlı olarak ele alır. Aslında cihat ne anlama gelirse gelsin, gazadan farklı bir değer taşır. Her ne kadar İslam uğruna yapılan kutsal savaş anlamına gelse de daha genel anlamda ganimet uğruna yapılan baskın anlamına da sahiptir. Bu anlam, hem İngilizce hem de Fransızca'da bulunan ve sıklıkla Fas ve Cezayir'deki yerel yağmacılığı tanımlamak için kullanılan, etimolojik olarak ilişkili razzia'da varlığını sürdürmektedir. Son zamanlardaki bilim insanları, Osmanlı devletinin yükselişine ilişkin basit bir alternatif açıklama oluşturmadan, orijinal gaza tezine meydan okudu. Muhtemelen en iyisi budur. Devlet oluşumu sürecinin karmaşıklığı ve kanıtların azlığı göz önüne alındığında, basit bir alternatif var olamaz ve farklı hipotezleri aynı anda düşünmek en iyisi olacaktır¹⁷. Pek çok alternatiften biri gazi tezini tersine çevirdi. Yetmiş yılı aşkın bir süre önce, üretken Romen tarihçi ve milliyetçi politikacı Nicolae Iorga, Bizans imparatorluğunun anıtsal tarihine yarı

¹⁷ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire:..., s. 13.

mersiye niteliğinde bir dipnot olarak Byzance après Byzance (1848) adlı kısa bir makale yayınladı. Temel argümanı, Bizans'ın kültürel ve politik bir gerçeklik olarak Osmanlı kontrolündeki Moldavya ve Eflak Prenslığı aracılığıyla hayatta kaldığını ileri sürüyordu. Osmanlılar, normalde Konstantinopolis'in zengin Rum Ortodoks aileleri arasından seçilen hükümdarlarını atadı. Daha genel anlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok Bizans geleneğinin devamını temsil ettiğini ve bu miras olmadan tam olarak anlaşılamayacağını savundu. Bu iddiayı ilk ortaya atan Iorga değildi. Aslına bakılırsa bu, Osmanlı tarafından atanan Boğdanlı ve Eflaklı kültürel ve siyasi liderlerin ileri sürdüğü ve biraz da olsa doğruluk payı ile Bizans aristokrasisinin torunları olduklarını ileri süren argümanlar deposunun bir parçasıydı. Iorga'nın ifade ettiği bilimsel argüman kisvesi altında ortaya çıkması birkaç yüzyıl aldı. Bazı Rumen milliyetçileri ve tarihçileri için Bizans ve Roma İmparatorluğu ile olan bağ, Romanya'nın kökenine ilişkin kuruluş efsanesi açısından hayati öneme sahipti. Romanya'dan Romanya'ya geçiş sürecini destekledi; yani, Bizans'ın Araplaştırılmış adı olan Rum topraklarından ve onun çeşitli bölgelerine ve hangi kimliğe sahip olursa olsun (Müslüman veya Hıristiyan, Türk veya Fars, hatta Yunan) sakinlerine, Roma ülkesine kadar.

Her ne kadar Rumenler bir tür Yunan-Türk kat mülkiyeti iddiasında en ısrarcı olanlar arasında olsalar da, Rumlar bile başlangıçta bunun bir biçimini kabul ediyordu. Bizans ve hatta Helen bilincinin Osmanlıca devamlılığını öne süren ilk kişilerden biri, Konstantinopolis Fatihisi Mehmed'in on beşinci yüzyılda yaşayan Yunan biyografi yazarı Gökçeada'lı Kritovoulos'tur. Elbette onun son derece övgü dolu çalışması, samimi ve doğru bir değerlendirmeden ziyade, yalan da olsa başarılı bir iş başvurusu olarak görülmelidir. El yazmasının kendisi, Topkapı Sarayı Arşivleri'nde yer alan tek bir nüsha halinde varlığını sürdürmüş ve on dokuzuncu yüzyıla kadar pek fazla dikkat çekmemiştir. Bugünkü içeriği hakkındaki bilgiler yirminci yüzyıl Romanya bilimine çok şey borçludur. Açıkçası yaratılışı ve yayılması ilgili taraflara bağlıydı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nu klasik terimlerle tahayyül etme çabası sadece ara sıra Yunanlarla sınırlı değildi. Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlılar, özellikle en iddialı hükümdarlıkları sırasında kendilerini Büyük İskender'in ve tüm Roma'nın imparatorluk geleneklerinin haklı mirasçıları olarak görüyorlardı. İlk Roma Hıristiyan İmparatoru Konstantin'i açıkça tanımasına rağmen, başkentlerine diğer isimlerin yanı sıra Konstantinopolis (veya bunun bir çeşitlemesi) adını vermekten memnunlardı. İstanbul'un tutarlı bir şekilde benimsenmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi merkezini doğuya, Ankara'ya taşımasının ardından herhangi bir şeyin başkenti olmaktan çıktığı 1924

yılına kadar gerçekleşmedi¹⁸.

Hem coğrafi hem de ideolojik olarak Osmanlılar, İslam imparatorlukları arasında en Avrupalı olanıdır. Ancak Hıristiyan-Müslüman demografik dengesini kesin olarak değiştiren Arap topraklarının fethi için Osmanlı İmparatorluğu, İmparator'un yönetimi altında Babür Hindistan'ında ilan edilen Hindu-Müslüman-Sufi sentezine benzer şekilde bir tür Müslüman-Hıristiyan dini senkretizmini benimsemiş olabilir.

Iorga'nın yorumu Bizans etkisini abartmış olsa da, tamamen göz ardı edilmemelidir. Bizans örneği kesinlikle Osmanlıların yararlandığı miraslardan biriydi. Diğer Balkan tarihçileri tarafından dile getirilen neredeyse zıt görüş, Osmanlı devletinin Müslüman teokrasisi olduğu iddiasıdır. Bu terim, kelimenin tam anlamıyla, hükümdarı tanrı olan ve ilahi olarak vahyedilen kanunları bir rahip düzeni tarafından yönetilen bir hükümeti tanımlar. Onun benimsenmesi Osmanlı ve İslam gerçeklerini göz ardı etmektedir. Bazıları bu terimi, Osmanlıların bu toplulukları yönetmek için neden Hıristiyan ve Yahudi dini kurumlarına yöneldiğini açıklamak için kullandı. Aslında bunu tutarlı bir şekilde yapmadılar. Ancak bunu yaptıklarında, sadece en pratik yolu ve kökleri eski yakın doğu imparatorluk uygulamalarına dayanan Müslüman emsalini takip ediyorlardı. Siyasi ve askeri yapıların çöküşünden sonra hayatta kalan tek kurum dini liderlik oldu. Dahası, Dördüncü Haçlı Seferi sırasında Latin Kilisesi'nin Ortodoksluğa haince muamelesi, Doğu Kilisesi'ni Osmanlı politikası için özellikle çekici bir araç haline getirdi; çünkü Latinlerden gelecek yeni bir Haçlı Seferi tehlikesine karşı kendilerini beşinci kol olarak sunmaları pek mümkün değildi.

Otuz yıl önce, bu makaleler ilk kez yayınlanmadan önce, geleneksel yorum, Osmanlı yönetimi altında Hıristiyan ve Yahudi cemaat otoritelerinin işlediği çerçevenin millet sistemi olduğunu ileri sürüyordu. Millet, başlangıçta din tarafından tanımlanan bir topluluk anlamına gelen bir terimdi. Modern Türkçede millet anlamına gelmiştir. Bu eski görüşe göre, 1453'te Konstantinopolis'in fethinden sonra Sultan II. Mehmed, Latin Batı ile yakınlaşmaya karşı çıkmasıyla tanınan bir keşişi Konstantinopolis patrikliği olarak atadı ve onu ve haleflerini tüm Ortodoks inançlıların itibari liderleri yaptı. İmparatorlukta, Mehmed'in patriğe ve kilisesine, cemaatine mali ve hukuki özerklik sağlayan bir dizi ayrıcalık tanıdığı biliniyordu. Merkezi hükümete yapılan vergi ödemeleri kilise aracılığıyla yapılacaktı. Buna karşılık devlet de patriğin otoritesini destekliyordu. Ermeniler ve Yahudilerle de benzer anlaşmaların yapıldığı

¹⁸ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire: ..., s. 14.

söylendi¹⁹.

Sonuç

Bu ciltte sunulan bölümler (Benjamin Braude tarafından yazılan 3. Bölüm, Kevork Bardakjian tarafından yazılan 4. Bölüm ve Joseph Hacker tarafından yazılan 5. Bölüm) ve bunların sonuçlarını genişleten ve değiştiren sonraki yayınların ardından, bu düzenlemelere ilişkin iddiaların artık abartılı olduğu değerlendirilmektedir. İmparatorluğun mahkeme sistemi kayıtları üzerinde yapılan kapsamlı araştırmalar görüşümüzü daha da derinleştirdi ve sözde Müslüman mahkemelerinin sadece Müslümanlar tarafından değil, herkes tarafından istihdam edilen bir adli kurum olarak işlev gördüğünü tespit etti. Hıristiyanlar ve Yahudiler için yasal özerklik ve yasal kurumlar mevcuttu, ancak çoğunlukla işlerini şeriat mahkemelerine götürmeyi tercih ediyorlardı. Ne yazık ki, gayrimüslim mahkemelere ilişkin belgeler daha az olduğundan, bir sistemin diğerine göre göreceli popülerliğini tespit etmek imkansız olabilir. Bununla birlikte, pratik açıdan hukuki özerkliğin pek fazla pratik sonucu olmayabilir.

Osmanlı'nın gayrimüslimlere yönelik politikası, tek tip bir sistemden ziyade, büyük dini toplulukların her birine bir dereceye kadar yasal özerklik ve otorite sağlayan, zamana ve yere göre değişen bir dizi düzenleme olarak daha doğru bir şekilde tanımlanabilir. Sadece geçici olmasa da, yerel ihtiyaçlara yanıt verdi ve buna göre değişkenlik gösterdi. Gerçek liderlik - laik veya dini, resmi veya gayri resmi - farklılık gösteriyordu. Komünal özerkliğin imparatorluk çapında olup olmadığı da farklılık gösteriyordu. Bu toplumsal düzenlemelerin fiili işleyişi ne olursa olsun, son otuz yıldır yapılan tartışmaların çoğu, Osmanlıların 1453'te gayrimüslimleri yönetmeye başlamadığı şeklindeki temel gerçeği küçümsedi. Aslında bunu neredeyse 150 yıl boyunca yapmışlardı. Konstantinopolis'i fethetmeden yıllar önce. Uzun zamandır imrenilen bu ödülü nihayet ele geçirdiklerinde, önceki politikalarını Patrikhane'nin kontrolünün yarattığı yeni durumla birleştirmek zorunda kaldılar. Fetih öncesi ve sonrası süreklilik ve süreksizliklerin incelenmesi, devlet ile gayrimüslimlerin nasıl etkileşimde bulunduğunu incelemenin en iyi yolunu sunmaktadır.

Kaynaklar

Benjamin Braude, "The Jews of Trieste and the Levant Trade in the Eighteenth Century," in G. Todeschini and Pier Cesare Ioly Zorattini, ed., *Il mondo ebraico: Gli ebrei dell' Italia nord-orientale e Impero asburgico dal Medioevo all'Eta contemporanea*, Pordenone, Italy,

¹⁹ Braude, Christians and Jews in the Ottoman Empire:..., s. 15.

1991, p. 335.

Richard Clogg, ed. and tr., *The Movement for Greek Independence, 1770– 1821*, London, 1976, p. 29.

Joseph Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin, written by Himself*, second edition, ed. Amy Apar, Calcutta, 1918, pp. 139–146.

Benjamin Braude, “Christians, Jews, and the Myth of Turkish Commercial Incompetence,” *Relazioni economiche tra Europa e mondo islamico. Secc. XIII- XVIII*, Fondazione Istituto Internazionale Di Storia Economica “F. Datini” Prato, Serie II, Atti delle “Settiman di Studi” e altri Convegno 38, ed. Simonetta Cavociocchi, Prato, 2007, pp. 219–239.

Cevdet Paşa, *Tezahir*, Cavid Baysun, ed., Ankara, 1963, vol. 3, pp. 236–237.

Bernard Lewis, “Ali Pasha on Nationalism,” *Middle Eastern Studies*, 10 (1977), p. 77.

Ahmad, F., Unionist Relations with Greek, Armenian, and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914. In B. L. (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society* (pp. 425-428). New York(1982): Holmes and Meier Pub.

Basyar, Hamdan, Religious Live in Türkiye during Kemal’s Secularism. Interview with Angel Damayanti, University of Indonesia, Depok, 29 May 2023).

Berger, P., Religion and Global Civil Society. In M. J. (Ed.), *Religion in Global Civil Society* (pp. 11-22). Oxford: Oxford University Press (2005).

Beylunioğlu, A. M., Freedom of Religion and Non-Muslim Minorities in Turkey. *Turkish Policy Quarterly*, 139-147, (2015).

Blaikie, N., *Designing Social Research: The Logic of Anticipation*. Cambridge: Polity Press (2010).

Daver, Büllent., Secularism in Turkey, in. Ankara University SBF Dergisi, 43 (01), (1988).

BAGRATUNİ HANEDANI VE ORTAÇAĞ ERMENİ KRALLIKLARI
(884-1375)

*Ali ÇATAL
**Semir YÜCEL
***Ahmet ÇIYCE
****Ali Bektaş GÜZEL
*****Zeynep YEŞİLDAL
*****Süleyman ÇOBANOĞLU

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :05.12.2023
Makale Kabul Tarihi :11.01.2024
Atıf Bilgisi:

Ali Çatal, Semir Yücel, Ahmet Çiyce, Ali Bektaş Güzel, Zeynep Yeşildal, Süleyman Çobanoğlu, "Bagratuni Hanedanı Ve Ortaçağ Ermeni Krallıkları (884-1375)", *International Journal Of Eastern Mediterranean Studies*, Vol. 2, Issue: 1, 2024, ss. 240-263.

Özet

George A. Bournoutian, "A Concise History of the Armenian Peoply" adlı eserinde Ermenilerin kökenleri üzerinde dururken onların Bagratuni Hanedanlığını kurduklarını iddia etmektedir. Bu hanedanlığın kurulduğu topraklar Bizansın da hakim olduğu eski Roma toprakları idi. Bu topraklar Romalılar tarafından terk edildikten sonra bölge boş bir arazi gibi kalmış ancak hemen akabinde Perslerin bölgeye gelişi vasal bir Ermeni Krallığını doğurduğunun iddiasıyla karşı karşıyayız. Oysaki bu topraklar Ermenilerle meskun olduğu zamanlar olmakla beraber ikiye bölünen Roma İmparatorluğu'nun hemen akabinde Doğu Roma İmparatorluğu tarafından yönetilmiş olduğundan, böyle bir krallığın doğuşuna şüphe ile bakılmalıdır. Bournoutian ise bu toprakların Ermeniler tarafından iskan ediliyor olmasını iddiasına kanıt olarak göstererek burada bir vasal krallık, Bagratuni Hanedanlığının kurulduğunu iddia etmektedir. Halbuki, Osmanlı Döneminde de devletin fetret döneminde bir çok yeni beylik teşekkül etmiş olsa da hepsi kısa zamanda yeniden birliğe katıldığı gibi, Bizans da bu toprakları az bir zaman sonra kendi topraklarına katarak, muhtemelen var olsa da böyle bir krallığın varlığına izin vermemiştir.

Bu makalede Bağrati Hanedanlığının varlığı üzerinde durulacak ve Ermenilerin Ortaçağ'da kurdukları iddia edilen devlet oluşumları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bağratuni, Bizans, Ermeni, Roma, Vasal

Abstract

George A. Bournoutian, in his work "A Concise History of the Armenian Peoply", focuses on the origins of the Armenians and claims that they founded the Bagratuni Dynasty. The lands where this dynasty was

* Müdür Yardımcısı, Değirmenbaşı Anaokulu, alicatal82@gmail.com, Orcid no: 0009-0001-0234-5059

** Müdür Yardımcısı, İpek Yolu Çok Programlı Anadolu Lisesi, semiryucel@hotmail.com, Orcid: 0009-0009-9552-8898

*** Müdür Değirmenbaşı İlkokulu, ahmetciyce@hotmail.com, Orcid no: 0009-0005-3352-7604

**** Müdür Yardımcısı, Safa Mehmet Kurt Ortaokulu, alibektasguzel@gmail.com, Orcid no: 0009-0007-5402-3991

***** Öğretmen, Feridun Tınaztepe ilkokulu, zeynepyesildal5@gmail.com, Orcid no: 0009-0009-2034-8550

***** Müdür Yardımcısı, Değirmenbaşı İlkokulu, suleyman__coban@hotmail.com, Orcid no: 0009-0002-5835-981X

founded were the old Roman lands, where Byzantium also dominated. After these lands were abandoned by the Romans, the region remained like an empty land, but we are faced with the claim that the arrival of the Persians in the region immediately afterwards gave birth to a vassal Armenian Kingdom. However, although these lands were inhabited by Armenians, they were ruled by the Eastern Roman Empire immediately after the Roman Empire was divided into two, so the birth of such a kingdom should be viewed with suspicion. Boumoutian, on the other hand, claims that a vassal kingdom, the Bagratuni Dynasty, was established here, citing the fact that these lands were inhabited by Armenians as evidence for his claim. However, although many new principalities were formed during the interregnum period of the Ottoman Empire, all of them re-joined the union in a short time, and Byzantium annexed these lands to its own territory after a short time and did not allow the existence of such a kingdom, even though it probably existed.

In this article, the existence of the Bagrati Dynasty will be emphasized and the state formations that the Armenians allegedly established in the Middle Ages will be emphasized.

Key Words: Bagratuni, Byzantine, Armenian, Roman, Vassal

Giriş

Büyük Ermenistan'ın bazı kısımlarında neredeyse iki yüzyıllık Bagratuni (veya Bagratid) yönetimi, Karolenj İmparatorluğu'nun parçalandığı ve İngiltere, Fransa ve Almanya'da ayrı devletlerin oluşmaya başladığı zamana denk geldi. Romanesk mimari geliyordu ve Cluny'de başlatılan manastır reformları, manastırları dini ve entelektüel yaşamın hayati merkezleri haline getirdi. Avrupa, Viking baskınlarının doruğunu yaşadı. Normanlar İngiltere'yi fethetmeye hazırlanırken, keşif İspanya'da başladı. Kısa bir süre sonra Yunan Ortodoks ve Roma Katolik Kiliseleri bölündü. Japonya ve Çin, kitapların tahta baskısına başladı. Sung hanedanı Çin'de hüküm sürüyordu ve Japonya'da Bushido kuralları samuray savaşçıları ortaya çıkarıyordu. Leydi Murasaki dünyanın ilk tanınmış romanı The Tale of Genji'yi yazdı. Arap ve Fars bilimi İbn Sina ile doruğa ulaştı. Tasavvuf Ortadoğu'da büyük bir edebi ve dini güç haline geldi. İlk Rus Devleti Kiev'de kuruldu ve kısa süre sonra Bizanslı misyonerler tarafından Hıristiyanlığa dönüştürüldü. İslam, Sahra altı Afrika'ya nüfuz ederken, Gana ve Kanem krallıkları da orada ortaya çıktı. Müslümanlar kuzey Hindistan'ı fethettiler. İnkalar Peru'nun Cuzco vadisine yerleşti, klasik Maya uygarlığı çöktü ve Meksika'da Olmeclerin yerini Toltekler aldı¹.

Ermeni Krallığının Yeniden Dirilişi

Dokuzuncu yüzyılın son yarısında Ermenistan bir iktidar boşluğu yaşıyordu. Bizanslılar ve Abbasiler dikkatlerini Ermenistan'a odaklamayacak kadar iç ve dış meselelerle meşguldüler, ancak bu durumdan yararlanabilecek kadar güçlü nakharar hanedanı çok azdı. Bazıları Ermenistan'ı terk etmiş, bazıları ise kendi iç çekişmeleri yüzünden ölmüş veya

1 George A. Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peoply, (From Ancient Times to the Present), California 2006, s.81; Hourani, A., A History o f the Arab Peoples. Cambridge, Mass., 1991, s. 33.

zayıflamıştı. Nakhararların Samarra'daki din değiştirmeleri ve sekiz yıl boyunca Ermenistan'dan uzak kalmaları siyasi yapıyı daha da zayıflattı.

Bu boşluğa Samarra şehidi Smbat'ın oğlu Aşot Bagratuni adım attı. Babasının ölümünün hemen ardından Bagratuni hanedanının tanuter (aşiret reisi) ve sparapet unvanını üstlendi ve Arap egemenliğine karşı Ermeni direnişinin toplanma noktası oldu. Bagratuniler, İncil'deki Kral Davud'un soyundan geldiklerini iddia ediyor ve zaman zaman türban takıyor ve Arap isimlerini benimsiyordu.

Ashot kısa sürede Bagratuni'nin hem gücünü hem de prestijini artırmayı başardı. 855 ile 862 yılları arasında Mamikonyan ve Kamsarakan topraklarını ilhak ederek ve Gürcistan'ın Bagratidleri ve Vaspurakan'ın Artsrunileri ile evlilik ittifakları kurarak etki alanını genişletti. Böylece Büyük Ermenistan'ın kuzey, güney ve batı kısımları ya Baratuniler tarafından kontrol ediliyordu ya da onlarla ittifak halindeydi. Ayrıca Ashot, doğudaki Siunik lordlarıyla dostane ilişkiler sürdürmeye özen gösterdi. Katoliklerin kendi sınırları içinde ikamet etmesi nedeniyle Ashot, Kilise'nin önemli desteğinden de yararlandı.

Ancak Ashot ve daha sonraki Bagratuniler, Büyük Ermenistan'ın tamamını yeniden birleştirmelerini engelleyen birçok iç ve dış engelle karşılaştılar. Bunlardan ilki, Ermenistan'da herhangi bir güce sahip diğer nakharar haneleri olan ve Bagratunilere karşı desteklerini esirgeyen veya aktif olarak ittifak kuran Siuniler ve Artsrunilerdi. İkinci ve daha acil iç engeller ise Arap ostikanları ve Arap emirlikleriydi. Ostikan ikametgahını Barda ve Dvin arasında değiştirdi, böylece bir tarafta Bagratuniler, diğer tarafta Gürcistan ve Siunik arasında bir boşluk oluştu. Emirlikler, Büyük Ermenistan'ın Bagratunis ve Artsrunis arasındaki merkezi topraklarını işgal etti. Bu nedenle Aşot ve halefleri, Ermenilerin elindeki toprakları Araplara karşı birleşik bir cephe halinde birleştirmeyi nadiren başarabildiler. Üstelik diğerlerinin yanı sıra Dvin ve Nahcivan gibi önemli şehirler dönemin büyük bölümünde Arap kontrolü altında kaldı².

Dış güçler Bagratuniler için daha açık bir tehdit oluşturuyordu. Dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Bizans'ta Makedon hanedanının yükselişiyle birlikte Konstantinopolis bir kez daha Ermenistan'ın işlerine müdahaleci bir rol oynamaya başladı (s. 83). Ortak Hıristiyanlıkları ve Makedon imparatorları örneğinde olduğu gibi ortak Ermeni ataları, Araplara karşı güçlü bir Ermeni-Bizans ittifakının oluşmasına çok az katkıda bulundu.

² Lane-Poole, S., A History of Egypt in the Middle Ages. New York, 1969, s. 66; Bournoutian, A Concise History of the Armenian People, ...s. 82.

Aksine, Bizanslılar askeri yardım karşılığında teolojik tavizler ve Ermeni topraklarının kontrolünü talep etme politikasını sürdürdüler. Dahası, Abbasi halifeliğinin sürekli gerilemesi, Ermenistan'ın güney ve güneydoğu sınırlarında küçük Müslüman hanedanların yükselişine yol açtı ve periyodik olarak Ermenistan'ın güvenliğini tehdit etti.

Ashot'un sparapet unvanını küçük kardeşine devretmesine rağmen, o zamanlar hala birlik görünümünde olan nakharar ordusu üzerinde tam kontrolü elinde tuttuğuna dair çok az şüphe var. Ashot, konumunu daha da güvence altına almak için Bizans'la ittifakı yeniledi ve en azından resmi olarak Rum Ortodoks ve Ermeni Kilisesi birliği konusunda diyalogu onayladı. Abbasi halifesi el-Musta'in, Bagratunilerin artan gücünün Arap emirliklerinin artan bağımsızlığını kontrol altına alabileceğini fark etti. 862'de Ashot'a prenslerin prensi unvanını ve bazı tarihçilere göre vergi toplama yetkisini verdi. Her ne kadar unvan Gürcistan ve Kafkasya'nın diğer bölgelerindeki hükümdarlığı içeriyor olsa da, Barda'da I ostikanın varlığı, büyük ihtimalle Ashot'un yönetiminin Büyük Ermenistan'ın bazı bölgelerinin ötesine geçmediği anlamına geliyordu. Ashot'un desteklediği Ermeni Kilisesi, bir kez daha Kafkas Arnavut Kilisesi'nin yetkisini üstlendi. Ashot, 884 yılında halife el-Mu'tamid ona kraliyet tacı gönderdiğinde, çoğu nakharar ve Kilise tarafından zaten Ermenistan'ın hükümdarı olarak kabul edilmişti. Bu ismi taşıyan beşinci Bagratun prensi Ashot, böylece Kral I. Ashot olarak taç giydi. Kısa bir süre sonra Bizans imparatoru I. Basil, yeni hanedan üzerindeki etkisini sürdürmek için bir taç da gönderdi. Şimdilik Ermenistan yeniden bir krallığa ve hanedana sahip oldu.

Sonraki altı yıl boyunca Ashot, yalnızca emirlikler üzerindeki siyasi nüfuzunu genişletmekle kalmadı, aynı zamanda Gürcü Bagratidlerin İberya'daki kontrollerini sağlamlaştırmasını da sağladı. Ashot, Dvin'in kontrolünü ele geçirdi ancak sarayını oraya taşımadı ve Bagaran'daki kalesinde kalmayı tercih etti. Bu kararın ciddi sonuçları oldu, çünkü periyodik olarak Dvin'i ve Ermenistan'ın merkezini korumasız bıraktı ve zaman zaman Arapların eline bıraktı. Ashot'un 890'daki ölümü, Bagratunileri sürekli rahatsız edecek bir dizi sorunu hemen ortaya çıkardı. Beş yüz yıllık bölünme ve ademi merkezîyetçilik, siyasi parçalanmaya ve tek devlet çerçevesinin kaybına yol açmıştı³.

Dahası, büyük nakharar evleri altıncı yüzyıldan itibaren kendi aralarında kavga eden daha küçük kollara bölünmüştü. Ayrıca Müslümanların elinde bulunan Nahcivan ve Aras

3 Bournoutian, A Concise History of the Armenian People, ..., s. 83; Minorsky, V., A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries. Cambridge, 1958, s. 17.

vadisi, doğudaki Siunik topraklarını güneydeki Artsruni topraklarından ayırıyordu. Böylece Dvin, Tiflis, Nahçıvan ve merkezdeki diğer şehirler Arap kontrolü altında kalmaya devam etti. Üstelik emirler her zaman Abbasi halifelerine itaat etmiyorlardı; Bazen Ermenilere ve Bagratunilere fayda sağlayan, bazen de zarar veren bir sorun.

Ashot'un ölümünden sonra oğlu Smbat I (890-914) tahta geçti ve hemen babasıyla aynı iç ve dış sorunların çoğuyla karşılaştı. Babasının kişisel otoritesinden yoksun olan Smbat, Kilise'ye veya nakha rar'lara, özellikle de Artsruni'lere tam anlamıyla komuta edemiyordu; amcası bile yeğenini tanımayı reddetti. Geçmişte Bagratunilerin Arşakuni hükümdarlarının geleneksel taç giyme törenlerinden başka bir şey olmadığını belirten Artsruniler, şimdi Bagratunilerin kral olarak meşruiyetini sorguluyorlardı. Ancak yönetiminin ilk dönemlerinde Smbat, Bizans'ın, Gürcü akrabalarının ve katolikosların yanı sıra ostikan olan Azerbaycan'ın Sacid hükümdarı Muhammed'in desteğini sürdürmeyi başardı.

Ermenistan'daki Rakip Krallıklar

Smbat'ın yönetiminin son kısmı başarısızlıkla sonuçlandı. Muhammed Ermenistan'a saldırdı. Dvin ve Nahcivan alındı ve Katolikos ele geçirildi. Smbat, Muhammed'le bir barış anlaşması yapmayı başardı ve artık Müslümanların elinde olan Dvin'deki Vatikan'a giden katoliklerden fidye talep etti. Kafkas Albanyası sadık kalsa da Siunik ve Vaspurakan'daki Artsruniler Muhammed'e bir dizi dostane teklifte bulundular. İkincisi, Ermenistan'ı bir kez daha işgal etmek için durumdan yararlandı. Smbat'ın karısı ve kraliyet hazinesi ele geçirildi. Karısının serbest bırakılması karşılığında Smbat, en büyük oğlu Aşot'u rehin olarak göndermek, yeğenini Muhammed'in eşlerinden biri olarak vermek ve Dvin valisi Muhammed'in oğluna haraç ödemek zorunda kaldı⁴.

Muhammed daha sonra Vaspurakan'a saldırdı ve Artsrunis'i kendi tebaası yaptı ve nakharar'ın kardeşini rehin aldı. Sacid gücünden korkan halife el-Muktafi'nin Ermenistan'ı Sacid kontrolünden kurtarmasıyla durum kısa bir süre için iyileşti. Siunik ve Vaspurakan liderleri daha sonra Bagratunilere olan bağlılıklarını hızla yenilediler. Ancak Muhammed'in kardeşi Yusuf'un 901'de ostikan olmasıyla tablo kökten değişti⁵. Muhammed'in ölümünden yararlanan Smbat, ostikanı atlayarak halifeye doğrudan vasallık talebinde bulundu. Yusuf, halifenin üstünlüğünü görmezden geldi ve Bagratuni topraklarını işgal etti. Bağdat'ın hareketsizliği 903'te bir anlaşmayla sonuçlandı; Smbat, Yusuf'un yetkisini kabul etti ve itaati

4 Al-Tabari (various translators). The History of al-Tabari. 39 vols. Albany, 1989-1998, s. 33.

5 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,..., s. 85.

karşılığında bir taç aldı. Smbat'ın konumu, kendisini bir Gürcü prensi ile Gürcistan'ın Bagratid kralı arasındaki bir anlaşmazlığın yanı sıra Siuniler ile Artsruniler arasındaki bir anlaşmazlığa dahil ettiğinde daha da zayıfladı ve böylece her iki hanedan da yabancılaştı. Yusuf, Hıristiyanlar arasındaki bölünmeden yararlanarak Smbat'ın Bağdat'a ödediği haracın ötesinde ek vergiler talep etti. Yusuf, Smbat'ı daha da zayıflatmak için 908'de Gagik Artsruni'ye bir taç vererek güneyde özerk bir krallık kurdu. Bagratid Ermenistanı parçalanma yolundaydı. Bir yıl sonra, Müslüman ve Arts runi kuvvetlerinin birleşimi Smbat topraklarına saldırdı ve bölgeyi kasıp kavurdu. Smbat, Bizans'tan ve halifeden yardım istedi, ancak her ikisi de iç sorunlar nedeniyle dikkatlerini dağıttı. Yusuf, aralarında Smbat'ın bir oğlu ve yeğenin de bulunduğu Ermeni prenslerini yakalayıp öldürdü. Kan dökülmesini durdurmak için Smbat teslim oldu ve işkence gördü ve çarını gerildi.

Ancak Smbat'ın ölümü bir amaca hizmet etti. Yusuf'un Smbat ve diğer nakhararlara karşı zulmü, artık Smbat'ın Erkat ("Demir") olarak bilinen oğlu II. Ashot'a katılan ve Müslümanları Büyük Ermenistan'ın çoğundan süren Gagik Artsruni ve diğer Ermeni liderlerin desteğine mal oldu. Gürcü Bagratidler de cemaate geri döndü ve II. Ashot 914'te taç giydi. Ancak Ashot'un kuzeni, onu Dvin valisi olarak atayan Yusuf'a sadık kaldı. Hemen ardından Ermenistan'daki olaylardan rahatsız olan Bizanslılar, Müslüman tehlikesinin tamamen ortadan kaldırılması için yardım teklifinde bulundular. Ashot II, ortak düşmana karşı Hıristiyan birliğinin tartışıldığı Konstantinopolis'e gitti. 915'te Ashot bir Bizans ordusuyla geri döndü ve Dvin'i almasına da nüfuzunu önemli ölçüde genişletti. Yusuf'un halifeye isyan etmesi ve 919'da tutuklanması en tehlikeli Bagratuni düşmanını ortadan kaldırdı ve aynı zamanda Ashot'un Dvin'deki kuzeninin özerkliğine de son verdi. Vaspurakan'daki Gagik Artsruni ve II. Ashot, Büyük Ermenistan'da bir yeniden yapılanma ve yeniden inşa dönemi başlattı. Belirtildiği gibi Bagratuniler için en büyük sorun, Bizans'ın zaman zaman yardım eden ancak karşılığında siyasi ve dini teslimiyet talep eden tutumuydu⁶. AŞOT II BAĞIŞLANMADI. Yeni ostikanla ilişkilerini düzeltir düzeltmez, Bizanslılar Ermenistan'ı istikrarsızlaştırmak için kuvvetler gönderdi. Bu arada Yusuf hapisten çıktı, ostikan görevine devam etti ve yakın komşuları Siunik ve Vaspurakan'a yeni saldırılar başlattı. Ashot ve sadık nakhararları hem Arapları hem de Yunanlıları yenmeyi başardılar. Ashot'un yönetiminin son yılları barışçıl geçti. İronik bir şekilde, hem Ashot hem de Yusuf 929'da öldü ve Azerbaycan'daki Sacid

6 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,..., s. 86.

döneminin sona ermesiyle Ermenistan için yeni bir dönem başladı⁷.

Aşot'un kardeşi Abas, 929'da Bagratunilerin liderliğini üstlendi ve 953'e kadar hüküm sürdü. Azerbaycan'da ve Ravadiler gibi Ermenistan'ın bazı kısımlarında çeşitli Kürt-İran hanedanlarının yükselişi, Bizans ve İran'dan gelen sürekli tehditle birleşti. Mezopotamya'daki Arap emirleri Abas'ı oyaladı. Kendi topraklarında kalmayı ve savunmasını başkenti Kars'ın kalesine karşı güçlendirmeyi seçti. Vaspurakanlı Gagik artık en güçlü Ermeni lideri haline geldi. Dvin'in Müslümanların elinde kalması nedeniyle bir dizi katolik onun tarafından seçildi ve sarayında kaldı. Vaspurakan önemli bir siyasi ve kültürel merkez haline geldi ve Van Gölü'ndeki Ahtamar toprakları Ermenistan'ın Kutsal Makamı oldu. Onuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Gagik'in çabaları sayesinde Ermenistan eski siyasi ve ekonomik konumunun büyük bir kısmını geri kazanmıştı.

Aşot III'ün hükümdarlığı (953-977), Bagratuni yönetiminin yetmiş yıllık zirvesini başlattı. Vaspurakanlı Gagik'in ölümünün ardından Aşot, Ermenilerin tartışmasız lideri oldu. Katolikos Aşot'un yeni başkenti Ani'ye gelerek onu kral ilan etti. Ashot da Kiliseyi destekledi ve birçok yeni yapıya sponsor oldu. Ashot, Kafkas Arnavut Kilisesi'nin bir kez daha Ermeni Kilisesi'nin otoritesini kabul etmesini sağladı. Ayrıca Dvin'i yakalamayı başardı. Ermenistan nispeten güçlü ve birlik içindeydi ve Bizans imparatoru John Tzimiskes 974'te bir orduyla geldiğinde geri çekilmek zorunda kaldı⁸.

Bizans İmparatorluğu'ndaki Ermeniler

Ermeniler, Hıristiyanlık döneminden önce Roma İmparatorluğu'nun doğu bölgelerine yerleşmişler ve önemli mevkilere yükselmişlerdi. İmparator Herakleios'un bile Ermeni kökenli olduğu söyleniyor. Justinianus, Ermeni aileleri zorla Bizans'a nakletmeye başlasa da sayıları çok azdı. Kızıl Vardan Mamikonyan'ın, takipçileri ve Katolikos II. İoannis ile birlikte, Sasaniler'e karşı başlatılan başarısız isyanın ardından Konstantinopolis'e kaçmasıyla, altıncı yüzyılın sonlarında Ermeniler Bizans'a büyük gruplar halinde girmeye başladı. Vardan ve beraberindekilerin Bizans ordusuna girip Bergama'ya yerleştiği bildirildi. Mauricius'un hükümdarlığı ve Ermenistan'ın ikinci bölünmesi binlerce Ermeniye zorla Bizans İmparatorluğu'na sürdü ve bunların büyük bir kısmı Kıbrıs'a yerleşti. Yedinci yüzyılın ikinci yarısında Ermenistan'daki evlerinden sürülen Ermeni Paulikanlar Bizans topraklarına,

7 Ter-Ghewondyan, A., *The Arab Emirates in Bagratid Armenia* (translated with Commentary by N. Garsoian). Lisbon, 1976. Toumanoff, C. "Armenia and Georgia," in *Cambridge Medieval History* (vol. 4/1). Cambridge, 1966, s. 67.

özellikle de Pontus'a yerleştiler. Arap istilalarından sonra ve onuncu yüzyıla kadar daha fazla Ermeni nakharar tüm aileleriyle birlikte Bizans'a göç etti, bazıları Kilikya'ya yerleşti. On birinci yüzyılda Bagratuni krallığının gerilemesi ve çöküşü, Kilikya'ya, Konstantinopolis'e ve imparatorluğun diğer şehir merkezlerine daha fazla nakharar getirdi. Daha sonraki Türk-Moğol istilalarının ardından daha fazlası gelecekti. Bizans'ın Türklerin eline geçmesinden sonra Ermeniler Konstantinopolis'te önemli bir ticari ve idari güç haline geleceklerdi⁹.

Tarihçiler Ermenilerin çok uluslu Bizans İmparatorluğu'ndaki en etkili gruplardan biri olduğunu düşünüyor. Ermeniler ticaret, idare ve çiftçilikle uğraşıyorlardı ve ordunun hakim unsuruydular. Altıncı yüzyıl Bizans tarihçisi Prokopius'a göre, Justinianus'un ordusunda yalnızca Ermeni birliklerinin yiğitlikleriyle tanınan on altı general vardı. Pek çok Ermeni, sekizinci yüzyıldan on birinci yüzyıla kadar orduda önemli görevlerde bulundu. Petronas, Curcuas ve Musele gibi bazıları Bizans'ın Araplara ve diğer işgalcilere karşı kazandığı zaferlerden sorumluydu. Ermeni askeri liderleri eyalet valileri olarak atanırken, diğerleri tahtın arkasındaki güç haline geldi ve bazı imparatorların YÜCELTİLMESİNDE ETKİLİ OLDU¹⁰. Herakleios sadece Ermeni kökenli değildi; Bizanslıların çoğuna göre daha sonraki Makedon hanedanı da Ermeni kökenliydi. Bu hanedanın görev süresi (9. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar), imparatorluğun siyasi ve askeri yapısındaki Ermeni egemenliğinin zirvesi olarak kabul ediliyor. Ermeni imparatorları, generalleri ve askeri birlikleri en büyük askeri başarılarını Araplara, Slavlara ve Bulgarlara karşı elde ettiler. İroniktir ki, Bagratuni krallığının dağılmasının başlıca sorumlusu da aynı Ermeni hanedanıdır. Ancak bir sonraki bölümde de görüleceği üzere Kilikya'da yeni bir Ermeni devletinin kurulmasında dolaylı olarak da rol oynamışlardır. Ermeniler Bizans'ın entelektüel hayatında da önemli bir rol oynamıştır. Konstantinopolis akademisinin en parlak dönemindeki başkanı Filozof Leo'ydu (Matematikçi Leo olarak da bilinir). Leo'nun amcası Gramerci John da bir diğer önemli Ermeni bilginiydi.

Ticaret, Sanat, Mimarlık ve Öğrenme

Bagratuni kralları herhangi bir madeni para basmadılar. Abbasi ve Bizans sikkeleri Ermenistan'da yaygın olarak kullanılıyordu. Ermenistan bu dönemde gümüş, bakır, demir, arsenik, boraks ve tuz gibi mamul mallar ihraç ediyordu. Kurutulmuş balıklar

8 Bournoutian, A Concise History of the Armenian People, ..., s. 86.

9 Atamian-Boumoutian, A., "Cilician Armenia," The Armenian People, ed. R. Hovannisian. Vol. I. New York, 1997, s. 34; Bournoutian, A Concise History of the Armenian People, ..., s. 88.

10 Bedoukian, P., Coinage of Cilician Armenia, New York, 1962. Boase, T.S.R. ed. The Cilician Kingdom of Armenia. Edinburgh, 1978, s. 76; Edwards, R. The Fortifications of Armenian Cilicia. Washington D.C., 1987, s. 90.

Mezopotamya'ya ihraç ediliyordu. Halifeye haraç olarak şahinler gönderildi ve Ermeni atları ve katırları oldukça değerliydi. Ermenistan'da ormanlar vardı ve ceviz ağacının yanı sıra kürk ve deri ürünleri de Bağdat'a ihraç ediliyordu. Bu dönemde Ermeni halıları da özellikle keçi kılından yapılanlar rağbet görüyordu. Tekstil endüstrisi esas olarak Ermeni boyaları sayesinde gelişti. Arapların kırmızı olarak adlandırdığı şarap kırmızısı boya, antik çağlardan beri özellikle değer görüyordu ve Dağ eteklerinde yetişen belirli bir bitkinin kökleriyle beslenen kırmıziböceğinin kurutulmuş kabuklarından yapılıyordu. Ararat. Ayrıca Ermenistan Artsakh, Siunik ve Gence bölgelerinde de ipek ürettiyordu¹¹.

Bagratid dönemi çok sayıda önemli tarihi yetiştirmiştir: Lastivert'li Aristakes, Armeno-Bizans ilişkilerini ve daha sonraki Bagratid döneminin Tondrakian hareketini anlatmış ve tarihini Selçukluların Ani'yi işgali ve Malazgirt Savaşı'nın (1071) ayrıntılı bir anlatımıyla sonlandırmıştır. Katolikos John Draskhanakertsi ("tarihçi" olarak bilinen Katolikos Hovhannes V) bir Ermenistan Tarihi yazmıştır. Kronolojisinin doğruluğu nedeniyle bu dönemin en değerli eserlerinden biri Taronlu Stepan'ın (Asoghik olarak da bilinir) Evrensel Tarih adlı eseridir¹².

Eser, Ermenilerin 11. yüzyıla kadar olan tarihlerini detaylandırmakla kalmıyor, aynı zamanda Gürcüler, Yahudiler, Persler, Romalılar, Yunanlılar, Araplar, Mısırlılar, Bulgarlar, Gürcüler ve Abhazlar hakkında da özlü ve değerli bilgiler içeriyor. Thomas Artsruni'nin Artsrunik Evi Tarihi adlı eserinde Kral Gagik Artsruni'nin hükümdarlığı döneminde Vaspurakan'daki koşullar ayrıntılarıyla anlatılıyor. Movses Daskhurantsi'nin (bazı kaynaklarda Movses Kaghangatvatsi olarak anılıyor) Kafkas Arnavutlarının Tarihi adlı eseri, zamanla Ermeniler, Persler, Araplar ve Türkler tarafından asimile edilen bu halk hakkında herhangi bir dilde mevcut olan tek kaynaktır¹³.

Bagratuni dönemi Ermeni Kilisesi mimarisinin en verimli dönemiydi. Aslında günümüz Ermenistan'ında ayakta kalan kiliselerin çoğu bu döneme aittir. Bagratuni kralları, zengin tüccarlar ve nakhararlar, Ani'de bazıları ayakta kalan çok sayıda kilisenin inşasını

11 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peoply,..., s. 89; Grousset, R. Histoire des croisades et du Royaume Franc de Jerusalem. 3 vols. Paris, 1934-1936, s. 10.

12 Bkz. Iorga, N., Breve histoire de la Petite Armenie— d Armenie Cilicienne. Paris, 1930, s. 44-46; Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peoply,..., s. 90.

¹³ Diğer edebi şahsiyetler arasında mükemmel bir mistik olan Andzev'li Khosrov yer almaktadır. Şair ve dini yorumcu; Gürcü ve Ermeni Kiliselerinin ayrılığını anlatan Sebastia Piskoposu Ukhtanes; ve tarihçi Pseudo-Shapuh Bagratuni. Diğer küçük edebi eserler arasında Grigor Magistros Pehlavuni'nin şiirleri ve yorumları; Katolikos I. Petros'un şarkıları; ve Ani'li Vardan'ın övgüleri. Son olarak Filozof Yahya'nın felsefi yazıları ve Ağıtlar Kitabı'nın yazarı ünlü mistik Narek'li Grigor'un (NAREKLİ AZİZ GREGORY) ŞİİRLERİ VAR (La Chronique Attribute au Connetable Smbat (Translated by Gerard Dedeyan). Paris, 1980, s. 55).

desteklediler. Sevan Gölü kıyısındaki kiliseler ile Kars, Argina ve Ani katedralleri ile Marmaşen ve Khdzkunk manastırları tamamlandı. Tatew, Sanahin, Haghpat, Geghard ve Makaravank manastırlarının inşaatı bu dönemde başladı ve sonraki iki yüzyıl boyunca devam etti. Amberd kalesi ve kilisesi ile Bdjni kilisesi de bu döneme aittir. En etkileyici mimari anıtlardan biri, Gagik Artsruni tarafından yaptırılan Ahtamar'daki Kutsal Haç Katedrali'dir. Bu mimari ve kabartma heykel mücevheri, Adem ile Havva'yı, Müjde'yi ve Kıyamet Günü'nü temsil eden etkileyici duvar resimleri içerir. Kabartma heykelin diğer başyapıtları, dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan ve on dördüncü yüzyılda doruğa ulaşacak olan çok sayıda haçarda veya taş-dantel haçlarda temsil edilmektedir.

Bu döneme ait tezhipli el yazmaları bir dizi ekolü temsil etmektedir. Ya insan formunun pahasına dekorasyona vurgu yaptılar ya da insan formunun doğal görünümünü vurguladılar¹⁴.

Çok Taçlı Bir Ülke

989 tarihli Ejmiatsin İncili'nde resmedilmiştir. El yazması tezhip sanatının en eşsiz örneği, farklı bir Ermeni üslubuna ulaşmak için çeşitli eski ve çağdaş üslupları bir araya getiren Moghni İncili'dir. On birinci yüzyıla gelindiğinde, Venedik'teki Mkhitarist Kütüphanesi'ndeki Trabzon İncili ve Kars Kralı Gagik İncili'nde görüldüğü gibi, Bagratuniler tarafından sipariş edilen bir dizi büyük minyatürde Bizans etkisi yayılmaya başlamıştı.

Bagratuniler Ermeni krallığını yeniden kurdular ve bir süreliğine Arap, Bizans ve Ermeni iç baskılarını dengelemeyi başardılar. Ermenistan'ın bazı kısımlarını bağımsız tuttular ve Ermenistan'da büyük Müslüman yerleşim birimlerinin kurulmasını engellediler. Ancak sonuçta Bagratunileri ve Artsrunileri yok eden şey Bizanslıların amansız müdahaleci politikasıydı. İronik bir şekilde Bizans'ın Ermenistan'a yönelik politikası kendi imparatorluğunun sonunun gelmesine katkıda bulundu; çünkü Ermeni tampon bölgesinin ortadan kalkması ve Bizanslıların Ermeni ordularının yerini alamaması nedeniyle Selçuklu Türklerinin bölgeye nüfuz etmesinin yolu açık kaldı. Ani 1064'te düştü ve bir yıl sonra Kars onu takip etti. Nihayet 1071'de Selçuklular Bizans imparatorunu Malazgirt'te mağlup etti ve tarihi Ermenistan kısa sürede Türk egemenliğine girdi. Ancak Gürcü Bagratidler on

14 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,..., s. 91. AYRICA ŞU İKİ ESERE DE BAKILABİLİR: Langlois, V., Essai historique et critique sur la constitution sociale et politique de l'Arménie sous les rois de la dynastie Roubenienne. St. Petersburg, 1860; Langlois, V., Memoire sur les relations de la republique de Genes avec le royaume chretien de la Petite-Armenie pendant les XIII et XIVsiecles. Turin, 1861.

dokuzuncu yüzyıla kadar gelişmeye devam etti ve Gürcistan'ın bazı kısımlarını yönetti¹⁵.

Kilikya Ermenistan Krallığı (1075-1375)

1199'da yeni bir Ermeni krallığının kurulmasıyla sonuçlanan Kilikya dönemi, Ermeni halkının tarihinde eşsiz bir bölümü temsil eder. Ermeniler ilk kez tarihi vatanlarının dışındaki topraklarda bağımsız bir devlet kurdular. Aynı zamanda Ermeniler ilk kez denize doğrudan erişimi olan bir bölgede bulunarak Batı Avrupa'da gelişmekte olan uluslar ve Roma Katolik Kilisesi ile yakın temasa geçmişlerdir.

Kilikya, Küçük Asya'nın Akdeniz kıyısında geniş bir ovoidür. Üç sıradağ (kuzeybatıda Toroslar, kuzeydoğuda Anti-Toroslar ve doğuda Amanoslar) ile çevrili olan Kilikya, en ünlüsü Kilikya Kapıları olan dar dağ geçitleri nedeniyle güvenli bir yerleşim bölgesi sunuyordu. İşgalcilere karşı kolayca savunulabilir. Kıyı şeridi ve ulaşım elverişli nehirlerin yanı sıra çok sayıda ticaret merkezi, bölgeyi 11. yüzyılda Ermenistan'ı terk etmek zorunda kalan Ermeniler için ideal hale getirdi¹⁶.

Kilikya'daki Ermeniler

Kilikya onuncu yüzyılın ortalarından beri Bizans kontrolü altındaydı. Bizanslılar burayı Araplardan yeniden ele geçirdikten sonra Müslümanları kovmuş ve Hıristiyanları, özellikle de Küçük Ermenistan'dan Ermenileri topraklara yeniden yerleşmek için getirmişlerdi. Bizans ve Türklerin Ermenistan'ı işgal etmesinin ardından, ailelerini ve maiyetlerini de yanlarında getiren daha fazla Ermeni Kilikya'ya geldi. Bagratid krallığının yıkılmasından sonra Bizans İmparatorluğu, Kilikya'ya bir dizi Ermeni ASKERİ KOMUTAN ATADI¹⁷. Bizanslılar, Bizans'ın kalbine giden bu koridoru Türk ve Arap saldırılarından koruma görevini onlara verdiler. Kendi tımarlarını kaybeden, Bizans'ın merkezinden biraz uzakta bulunan ve dağlarla korunan bazı Ermeni beyleri, bir miktar özerkliğe ulaşmayı başardılar.

Bu reisler arasında iki hane, Rubenidler ve Hetumidler baskın güçler olarak ortaya çıktılar ve 11. yüzyılın sonuna gelindiğinde ovanın kontrolü için birbirlerine rakip oldular. Daha sonra Bagratunilerle akraba olduklarını iddia eden Rubenidler, erken dönemde Bizans otoritesine meydan okudular ve karargahları Vahka kalesi olmak üzere Kilikya Kapıları'nın doğusundaki dağlık bölgeyi kontrol ettiler. Hetumidler Bizans'ın sadık tebaası olarak kaldılar

15 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,...., s. 92; Maalouf, A., The Crusades THROUGH ARAB EYES. NEW YORK, 1984, s. 49.

16 BK. Recueil des Historiens des Croisades. 16 vols. Paris, 1841-1906; Runciman, S., A History o f the CRUSADES. 3 VOLS. NEW YORK, 1964, s. 78.

17 Mikaelian, G., History o f the Cilician Armenian State (IN RUSSIAN), YEREVAN, 1952, s. 23; Bournoutian, A

ve güç üsleri olarak Lambron ve Baberon kalelerini korudular. Rubenidler çok geçmeden kontrollerini ticaret yolları ve limanlarıyla güneye, aşağı ovaya kadar genişletmeye çalıştı. Bu saldırgan politika onları Hetumidlerle çatışmaya soktu. Bu sırada Rubenid'in emellerine yardımcı olan bir olay meydana geldi; Birinci Haçlı Seferi'nde (1096-1099) Batı Avrupa kuvvetlerinin gelişi.

Haçlı Seferleri ve Ermeniler

Haçlı Seferleri Batı'nın siyasi, dini ve ekonomik emellerinin çıkış noktasıydı. 1010 yılında, Mısır'ın Fatımi hükümdarı el-Hakim, 807'de Harun el-Raşid ve Şarlman tarafından varılan ve Kudüs'teki Hıristiyan bölgelerine hac ziyaretlerine izin veren anlaşmanın ruhunu yürürlükten kaldırdı. El Hakim'in Hıristiyanlara yönelik zulmü ve birçok kilisenin yıkılması, Müslüman maceracılar arasında Suriye ve Kudüs'ün kontrolü için yaşanan silahlı çatışmalarla birleşince, hac yolculuklarını son derece zorlaştırdı. Selçukluların on birinci yüzyılın sonlarında Kudüs'ü fethetmesi aslında bir miktar düzen getirmişti, ancak yıllarca süren acılar Avrupa'da olumsuz bir izlenim bırakmıştı.

1095 yılında Selçukluların saldırısına uğrayan Bizanslılar, Avrupa'dan askeri yardım istedi. Hedeflerinden biri Kudüs'ün yeniden Hıristiyan kontrolüne verilmesiydi. Yunan ve Roma kiliseleri 1054'te bölündüğünden, eski Bizans topraklarına yapılacak bir haçlı seferi, Roma'ya gelecekte yeniden birleşme şartlarına ilişkin herhangi bir tartışmada avantaj sağlayacaktı. Bu nedenle Bizans'ın çağrısı Papa II. Urban için direnemeyecek kadar cazipti. Üstelik Papalık, Hıristiyan Avrupa'nın liderliği konusunda Alman imparatorlarıyla şiddetli bir mücadeleye girmişti¹⁸. Eğer papa diğer Avrupa prensliklerini Kilise'nin bayrağı altında ordular göndermeye ikna edebilirse, konumu çok önemli hale gelecekti.

1095 yılında Fransa'nın Claremont kentinde papa kutsal savaş çağrısında bulundu. Sonuç, lordlardan, şövalyelerden, din adamlarından ve maceracılarından oluşan büyük bir ordunun yaratılmasıydı. Düzen sağlamaya çalışan krallar, haçlı seferini kendilerini sorunlu gruplardan kurtarmak için bir çıkış yolu olarak gördüler. Orta Doğu'da tımar sahibi olmayı uman soylu ailelerin genç ve topraksız üyeleri bu davayı benimserken, diğerleri malzeme ve ticaretten mali kazanç elde etmeye çalıştı. Dindarlar için, papalığın genel hoşgörüsünün güvencesi birincil motivasyondur.

Ne Müslümanlar ne de Bizanslılar böyle bir şeye hazırlıklı değillerdi. Dindar

Concise History of the Armenian People, ..., s. 94.

18 Bournoutian, A Concise History of the Armenian People, ..., s. 95.

Hıristiyanlardan, yetenekli savaşçılardan ve yağmacılardan oluşan bir grup. Byz imparatoru her türlü yağmalamayı derhal cezalandırdı ve şövalyelere, ele geçirilen her bölgenin kendi kontrolüne geçmesi gerektiğini hatırlattı. Mısır'daki Fatımiler ile Bağdat'taki Halife güçleri arasındaki Şii-Sünni mücadelesi ve bağımsız yönetim arzusunda olan yerel emirlerin bölücü hırsları Müslümanların dikkatini dağıtmıştı. Haçlılar, Suriye ve Kudüs'e giden koridor olan Kilikya'ya vardıklarında rehber, malzeme tedarikçisi veya asker olarak Ermenileri aradılar.

1099'a gelindiğinde Kudüs, Müslüman ve Yahudi sakinleri katleden Hıristiyanların eline geçmişti. Papalık elçisinin ölümü, bölgeyi feodal baronların eline bıraktı; bu baronlar çok geçmeden Haçlı ya da Latin devletleri olan Trablus, Edessa, Antakya ve Kudüs'ü kurdular. Ne Bizanslılar ne de Araplar yeni gelenlere karşı koyabilecek kadar güçlü değildi. Rubenidler, Haçlılar veya yerlilerin adlandırdığı şekliyle "Frenkler" ile dost oldular ve kısa sürede Kilikya'nın hakim gücü haline geldiler.

En başından itibaren Ermeni ve Haçlı liderleri kendi toprak emelleriyle uğraşmak zorunda kaldılar. Örneğin bir Ermeninin kontrolündeki Edessa, Edessa Kontu unvanını alan Boulognelu Baldwin tarafından ele geçirildi. Diğer küçük Ermeni, Bizans ve Arap şefleri kısa süre sonra topraklarını Antakya ve Trablus'un hırslı haçlı lordlarına kaptırdılar. Rubenidler ve Hetumidler kendi topraklarını kontrol eden tek Ermeni beyleri olarak kaldılar. Bu durumdan yararlanan Rubenidler Bizans'ın aleyhine genişledi. Toros (1102-1129), Bardzberd ve Anazarba kalelerini Yunanlıların elinden alarak Rubenid yönetiminin merkezi haline getirdi. Kardeşi Levon veya Leo (1129-1137) Rubenid topraklarını denize kadar genişletti¹⁹. Bir dizi Latin hükümdarlarla, özellikle de Antakyalı Kont Raymond'la yapılan ittifaklar Rubenid konumunu güvende tuttu. 1137'de Bizans imparatoru John Komnenos, Sırbistan ve Macaristan'da Bizans gücünü yeniden sağladıktan sonra, Haçlılar tarafından Bizans'a devredilecek olan Antakya yolunda Kilikya Ermenistanı'nı işgal etti. Hetumidler Rubenid kalelerini ve Antakya'yı ele geçirmek için imparatorla işbirliği yaptı. Levon, karısı ve iki oğlu Ruben ve Toros Konstantinopolis'e esir alınırken Kont Raymond, Bizans'ın tebaası olarak Antakya'da kaldı.

Levon, karısı ve Ruben esaret altında öldü; ancak Toros (daha sonra Toros II) kaçmayı başardı. Birkaç yıl sonra Rubenid gücünü yeniden kurmayı başardığı Kilikya'ya döndü. Görevi, 1143'te John Komnenos'un ölümü ve Edessa'nın Zengiler'in eline geçmesiyle

19 Rudt-Collenberg, W. H. The Rupenides, The Hethumides and Lusignans. The Structure of the Armenian-Cilician Dynasties. Paris, 1963, s. 39.

kolaylaştırıldı; bu da 1147-1149'daki başarısız İkinci Haçlı Seferi'ne yol açtı. Edessa Ermenileri Kilikya ve Antakya'ya kaçtı ve Edessa İlçesi Bizanslılar ve Müslümanlar arasında bölündü. Bu sıralarda Fırat Nehri üzerinde bulunan Hromkla (Rum Qalat) kalesi soylu bir kadın tarafından Ermeni katolikoslarına verildi. Çoğu zaman Müslümanların kontrolündeki toprakların derinliklerinde olmasına rağmen, sonraki yüz yıl boyunca Ermenilerin Vatikan'ı oldu.

Toros II (1144-1169) babasının topraklarını geri aldı ve Bizans-Antakya yaklaşması başarısızlıkla sonuçlanınca Antakya Kontu Reginald ile ittifak yaptı. Ancak İmparator Manuel Komnenos, Kilikya'nın vasal devlet olarak teslim edilmesini talep ederek bölgeyi işgal etti. Artık Kudüs'ün kralı olan ve Bizans İmparatoru ile evlilik yoluyla akraba olan Baldwin arabuluculuk yaptı ve Toros topraklarını nominal bir vasal olarak tuttu.

Zengi Devleti'nin yükselişi ve Nureddin yönetimi altında Şam'ı ele geçirmesi, Hıristiyanları farklılıklarını terk etmeye ve ortak ittifaklar aramaya zorladı. Toros, hem Bizanslılarla hem de Müslümanlarla iyi ilişkiler içinde kalarak barışı korumayı başardı. Hatta Rubenid ve Hetumid hanedanları arasında başarısız bir evlilik ittifakı bile denedi. Diplomasisi ve ittifakları, Bizanslılar ve Latin beylikleri tarafından tanınan güçlü bir Rubenid devleti yarattı.

Toros 1169'da öldü ve dolandırıcılık yapmış olabilecek kardeşi Mleh İslam'a yöneldi, Toros'un oğlunu öldürdü, Nureddin'le ittifak kurdu ve Rubenid Kilikya'sını yönetti. Zengi reisinin ölümü Mleh'i güçsüz bıraktı ve yerine Toros'un yeğeni II. Ruben (1175-1187) geçti²⁰.

Ruben, Hetumidler ve yeni Antakya Kontu Bohemond ile mücadele etti. Yetenekli bir hükümdar değildi ve 1187'de aile servetini devralan kardeşi Levon lehine tahttan feragat etti. Dış olaylar bir kez daha Rube nidlerini avantajlı bir konuma fırlattı. Zengilerin hizmetinde yükselen bir Kürt olan Selahaddin, 1171'de Kahire'yi Fatımilerin elinden aldı, Suriye ile birleştirdi ve Eyyubi hanedanını kurdu. 1187'de Kudüs'ü ele geçirdi ve Hıristiyanların hayatlarını bağışlamasına rağmen, bu eylemi Üçüncü Haçlı Seferi'ni (1189-1192) başlattı. Bu haçlı seferi, papanın çabalarına rağmen, öncelikle kraliyet dışı bir olaydı. Alman hükümdarı Frederick Barbarossa, İngiltere'den I. Richard (Aslan Yürekli) ve Fransa'dan Philip II Augustus, Akka'yı ele geçirmeyi başaran ancak Kudüs'ü geri almayı başaramayan büyük bir şövalye ordusuna liderlik etti. Frederick'in müthiş gücü Kilikya'da boğulduktan sonra dağıldı. Selahaddin'in olumlu konumu ve Richard ile Philip arasındaki

20 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,...., s. 97.

rekabet ve Avrupalı hükümdarların sonunda ayrılışı, Hıristiyanların elinde yalnızca Antakya, Trablus ve Tire gibi kıyı devletlerinin dar şeridini bıraktı. Üçüncü Haçlı Seferi başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da, bu olayın sonuçlarından biri Kıbrıs'ın Richard tarafından ele geçirilmesi ve onun ailesi daha sonra Kilikya Ermenistan'ının hükümdarı olacak olan Guy de Lusignan'a satılmasıydı.

Yeni Bir Ermeni Krallığının Doğuşu

Latin devletlerinin savunmasız kalmasıyla Kilikya artık yeni bir stratejik önem kazandı ve Avrupalı laik liderler, Haçlı güçlerine askeri ve mali yardım talebinde bulundu. Levon, kraliyet tacı arayarak durumu kendi lehine kullanmaya çalıştı. Frederick Barbarossa'nın Üçüncü Haçlı Seferi sırasında yaptığı yardım karşılığında Levon'a bir taç vaat ettiğini gösteren bazı kanıtlar var. Biraz yazışmadan sonra Levon nihayet Frederick'in halefi Alman İmparatoru VI. Henry'den bir taç aldı. 6 Ocak 1199'da Tarsus Katedrali'nde Rubenid, Hetumid ve Haçlı soylularının önünde Kral I. Levon (I. Leo) olarak taç giydi. Katolikos tarafından meshedildi ve kraliyet nişanını papalık ve imparatorluk mirası Mainz Başpiskoposu Conrad'dan aldı. Bizans İmparatoru'ndan, Bizans'ın hâlâ Kilikya'yı ve hükümdarını kendi tebaası olarak gördüğünü hatırlatmak için ikinci bir taç geldi.

Levon'un taç giyme töreni, krallığın ömrü boyunca devam eden bir krizi başlattı: Roma Katolik Kilisesi İLE DİNİ BİRLİK SORUNU²¹. Levon'un tacı Kutsal Roma İmparatoru'ndan gelmişti ve Batı Avrupa'nın Hıristiyanlığın başı olarak gördüğü papa tarafından kutsanmıştı. Levon'un taç giyme töreninden önce Roma Kilisesi'nin üstünlüğünü kabul ettiğine dair hiçbir kanıt yok. Ancak olaydan sonra Ermeni din adamlarından Ermeni ayinlerinde küçük bir değişiklik yapmalarını ve Aziz Petrus'un halefi olarak papaya "özel saygı" göstermelerini istedi. Roma'yla daha yakın ilişkiler kurma girişimi, Lambronlu Piskopos Nerses gibi bazı din adamlarının desteğini aldı, ancak Nerses'in 1199'daki ölümünden sonra Ermeni din adamları her türlü uzlaşmayı reddetti. Hanedanı zayıflatacak olan çatlak hem papalık hem de Haçlılar tarafından istismar edildi²².

Levon'un Kral Rütbesine Yükseltilmesi Ve Onun Tarafından Tanınması

Avrupa, Kilikya'yı "Küçük Ermenistan" olarak anılan Avrupa haritalarına koydu. Bu aynı zamanda Levon'un Kilikya ovası ve limanlarının kontrolünü ele geçirmesini de sağladı. Hetumluların gücünü kırdı, Sis'te yeni bir başkent kurdu (bkz. Harita 16) ve Kıbrıs, Antakya

²¹ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley, ..., s. 98.

²² Stewart, A.D. The Armenian Kingdom and the Mamluks. Leiden, 2001, s. 46.

ve Bizans ile bir dizi önemli evlilik ittifakı kurmayı başardı. Antakya ile böyle bir ittifakın sorunlu olduğu ortaya çıktı. Levon'un yeğeni Alice, Antakyalı Bohemond'un oğluyla evlenmişti, ancak kısa süre sonra dul kaldı ve Raymond-Ruben adında bir oğluyla kaldı. Bohemond'un ölümünden sonra Levon, bir Ermeni naibinin Antakya'yı ele geçirip Kilikya ile birleştirmesini, bunun sonucunda daha güçlü ve daha önemli bir Ermeni devleti kurulmasını istedi. Papa ve imparator başlangıçta Levon'un planını desteklediler, ancak Antakya'nın İtalyan tüccarları ve Bohemond'un Trablus'u yöneten küçük oğlu itiraz etti ve üç yıllık bir savaşın ardından genç varis Raymond-Ruben'i devirdi²³.

Bu tür sorunlara rağmen Levon'un yönetimi neredeyse iki yüzyıl sürecek bir krallık yarattı. Soylularla olan ilişkisi Ermeni nakharar sistemine değil, Batı'nın hükümdardan vasala feodal sistemine dayanıyordu. Mahkemeyi ve soyluları ilgilendiren davaları yargılamak için Batı feodal hukuku kullanıldı. Aslında Haçlı devletlerinde kullanılan ana kanun olan Antakya'nın As boyutları sadece Ermenice tercümesiyle günümüze ulaşmıştır. Avrupa geleneğinde soylulara şövalye unvanı verildi ve mızrak dövüşleri ve turnuvalar popüler hale geldi. Latince ve Fransızca soyluluk terimleri ve resmi unvanlar kısa sürede Ermeni eşdeğerlerinin yerini aldı; örneğin nakharar yerine paron (baron) ve sparapet yerine gonstapl (polis memuru). Fransızca ve Latince sarayda kabul edilen diller haline geldi. Hatta Ermeni alfabesi bile Avrupa dillerinin getirdiği yeni "o" ve "f" seslerine uyum sağlayacak şekilde genişletildi. Batılı feodal kıyafet norm haline geldi ve saray mensupları ve eşleri arasında FRANSIZ İSİMLERİ YAYGINLAŞTI²⁴.

Son olarak, Avrupa'daki ittifak geleneğini takip ederek, Ermeni soylu kadınlar Avrupalı ve Bizanslı soylu ailelerle evlendiler. Soylular arasında Katolikliğe veya Yunan Ortodoks inancına geçiş yaygınlaştı. Ancak Ermeni toplumunun geri kalanı bu Batı yanlısı eğilimleri taklit etmedi. Ermeni tüccarlar çok daha az birbirleriyle evleniyordu ve Ermeni Apostolik Kilisesi'nin önderlik ettiği nüfusun büyük bir kısmı kesinlikle Batı karşıtıydı. Katolikos, en az dört genç piskoposun yardımıyla Kilikya'nın din işlerini Hromkla'dan yönetiyordu. Çok sayıda Ermeni manastırı da kuruldu. Levon'un başarılı yönetiminin en dikkate değer sonucu ticaretin büyümesiydi. Kilikya, Orta Asya ve Basra Körfezi'nden gelen birçok ticaret yolunun bağlantısıydı. Ermeni tüccarlar diğer tüccarlarla temasa geçerek Çin ve Avrupa'da ticarethaneler açtılar. Avrupalı misyonerler o sıralarda Çin'e kadar Ermeni

²³ Setton, K. M. ed., A History of the Crusades. 6 vols. Madison, 1969-1990, s. 89.

²⁴ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People, ..., s. 99.

kiliselerinin inşa edildiğini kaydediyordu. İskenderun Körfezi'ndeki Ayas limanı daha sonra Doğu-Batı ticaretinin ana merkezi haline geldi ve Marco Polo tarafından Çin gezisinin başlangıç noktası olarak bahsedildi. Çarşılarında boya, ipek, baharat, pamuk, şarap, kuru üzüm, halı ve inci satılırdı. Kilikya keçi kılından kumaş, tuz, demir ve kereste ihraç ediliyordu. Levon, İtalyan şehir devletleri Cenova, Venedik ve Pisa ile ticaret karşılığında onlara vergi muafiyeti tanıyan anlaşmalar imzaladı. Tarsus, Adana ve Mamistra limanları çok geçmeden yabancı tüccarlarla dolu, anlaşmalara göre kendi ticaret müesseseleri, kiliseleri ve mahkemeleri olan İtalyanların hakimiyetinde olan büyük şehirler haline geldi. Kısa sürede İtalyanca Kilikya ticaretinin ikincil dili oldu²⁵.

Levon 1219'da öldü ve kızlarından biri olan Isabelle veya Zabel'i varisi olarak bıraktı. Levon'un ölümünde Ortadoğu'daki durum önceki yüzyıldan çok farklıydı. Venediklilerin önderlik ettiği Dördüncü Haçlı Seferi (1202-1204) Müslümanlara saldırmamış, Konstantinopolis'i ele geçirip yağmalamış, Bizans İmparatorluğu'nu önemli ölçüde zayıflatmıştı. Selahaddin'in hanedanı Eyyubiler artık Mısır'da büyük bir güçtü ve başarısız Beşinci Haçlı Seferi'ne (1218-1221) yol açtı. Antakya'dan kovulan yarı Ermeni prensi Raymond-Ruben, papanın desteğiyle Levon tahtını devraldı, ancak Hetumidler liderliğindeki Ermeni soylular tarafından HEMEN TAHTTAN İNDİRİLDİ²⁶. Zabel daha sonra Ermeni geleneklerini benimseyeceği ve Ermeni Kilisesi'nin bir üyesi geliyor. Ancak Philip, Ermeni geleneklerini küçümsedi ve zamanının çoğunu Antakya'da geçirdi. Ermeni soyluları evliliği bitirmeye karar verdi; Philip tutuklandı ve sonunda zehirlendi. Hetumid naibi Konstantin artık Zabel'in kendi oğlu Hetum ile evlenmesini ayarladı. Philip'e düşkün olduğu anlaşılan Zabel, krallıktan kaçtı ve Hetum'la evlendikten sonra bile bir süre kocasıyla yaşamayı reddetti. Ancak 1226'da ikili Sis'te taç giydi ve Rubenid-Hetumid soyu doğdu.

Zabel ve Hetum 1226'dan 1252'ye kadar hüküm sürdüler. Ortak hükümdarlıkları, her ikisinin de resimlerini taşıyan madeni paralarla anıldı; Ermeni madeni para çağında yalnızca ikinci kez bir kadın resmi ortaya çıktı. Zabel'in ölümünden sonra Hetum, Kilikya krallarının en uzun hükümdarlığı olan 1270 yılına kadar hüküm sürmeye devam etti. Hetum'un erkek kardeşi Smbat polis memuru olarak görev yapıyordu ve kralın samimi ve bilge bir danışmanıydı. Her ne kadar Eyyubiler, daha sonra Memlükler ve Selçuklular Kilikya'ya

²⁵ Barthold, W. *Turkestan Down to the MONGOL INVASION*. LONDON, 1968, s. 76; AYRICA BK. Bedrosian, R., *The Turco-Mongol Invasions and the Lords of Armenia in the 13-14th Centuries* (Ph.D. Diss. Columbia, 1979).

²⁶ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley,...*, s. 100; AYRICA BK. Cahen, C. *Pre-OTTOMAN*

periyodik saldırılar yapsa da bu dönem sanatların gelişmesiyle tanınır. Ancak bu dönemin en önemli siyasi olayı Moğolların Ortadoğu'ya gelişi'dir.

Moğollar ve Kilikya Ermenistanı

Kısa sürede Asya'nın büyük bir bölümünü fethetmeyi başaran Cengiz Han, 1206'da Moğolları birleştirdi. 1227'deki ölümünün ardından oğlu ve torunu, Çin ve Rusya'nın fethini tamamlayarak Doğu Avrupa'ya girerek Batı'yı mağlup ettiler. Polonya, Macaristan ve Almanya'daki ordular Adriyatik Denizi'ne ulaştı. Böyle bir imparatorluğun tek bir hükümdar için çok büyük ve çeşitli olduğu açıktı ve Moğollar sonunda imparatorluklarını dört birime böldüler. İlk grup Moğolistan'ı, Batı Sibirya'yı ve Orta Asya'yı yönetiyordu. İlhanlılar olarak bilinen ikincisi ise İran'ı, Ermenistan'ı, Gürcistan'ı ve Orta Doğu'yu kontrol ediyordu. Altın Orda olarak adlandırılan üçüncüsü Rusya, Ukrayna ve Polonya'nın bazı kısımlarını işgal ederken, dördüncüsü Çin'e taşınarak Moğolların lideri olarak hareket eden ve uluslararası ticareti geliştirmek için çok şey yapan Kubilay Han'ın yönetimi altında Yuan hanedanını kurdu. Çoğunluğu şaman olan İlhanlılar, Ortadoğu'da Müslüman Selçuklular ve Memlûklerle savaştılar. Papalık, Haçlılar ve Ermeniler bu nedenle İlhanlılarla ittifak kurmak ve aynı zamanda onları Hıristiyanlığa döndürmek için her türlü çabayı gösterdiler²⁷.

Bu yeni gücün bölgedeki önemini fark eden ilk hükümdar Hetum oldu ve kardeşi Smbat'ı Moğolların Karakurum'daki merkezine gönderdi. Smbat, Kubilay'ın kardeşi Mongke Han ile tanıştı ve 1247'de Müslümanlara karşı ittifak yaptı. Dönüşünde Smbat, herhangi bir Kilikyalı liderin atalarının vatanını gördüğü ilk sefer olan tarihi Ermenistan'dan geçti. 1254 yılında Hetum Karakurum'u bizzat ziyaret ederek ittifakı yeniledi. İttifak başlangıçta Kilikya'ya yardım etti ancak 1260 yılında İlhanlılar Memlûkler tarafından mağlup edildi ve İran'a çekildi. Memlûkler daha sonra Kilikya'ya saldırıp harap etti. 1269'da Hetum, Memlûklere yıllık büyük bir haraç ödemek zorunda kalan oğlu II. Levon'un (1269-1289) lehine tahttan feragat etti. Memlûklerin saldırılarını oğlu II. Hetum döneminde de sürdürmeleri, 1292'de Hromkla'yı yağmalamaları, Vatikan'ın Sis'e taşınmasına neden oldu. Hetum'un kız kardeşi Kıbrıs'ın Lüzinyan ailesiyle evlendi ve çocukları daha sonra Kilikya tahtını miras aldı. Dindar bir Katolik olan Hetum II, Roma ile daha yakın bir birlik arayışındaydı. Çabaları gerçekleşmedi ve önce kardeşi, daha sonra da yeğeni III. Levon lehine tahttan feragat etti. Her ne kadar Kilikya, Hetumidler döneminde bir ölçüde ekonomik refaha

TURKEY. NEW YORK, 1968, s. 29.

27 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley, ..., s. 101.

sahip olsa da, Hetum II'nin sorunlu hükümdarlığı, Müslüman tehdidiyle başa çıkmak için güçlü ve etkili bir liderliğe fena halde ihtiyaç duyulan bir dönemde, krallıkta bir siyasi istikrarsızlık hissine neden oldu. Çünkü İlhanlı Moğolları, tebaalarının çoğunluğunun dini olan İslam'ı bu dönemde benimsediler. Artık bir Fransisken keşişi olan Hetum, Levon ve kırk Kilikyalı soyluyla birlikte, Memlüklere karşı Moğol ittifakı kurmak için bir girişimde daha bulundu. Kuzey Suriye'deki İlhanlı karargahına vardıklarında kırk ikisinin tamamı öldürüldü.

Kilikya Ermenistanı'nın Çöküşü

Hetum'un bir başka kardeşi olan Oshin tahta geçti ve 1307'de Sis'te ve 1316'da ise Adana'da Kilise konsillerini topladı; burada Avrupa'dan askeri yardım almayı ümit eden bazı Ermeni din adamları ve soylular, Roma'nın ayin uygulamalarına uymayı kabul ettiler. papayı tanıyın. Ancak Ermeni nüfusu bu karara karşı ayaklandı. Oshin 1320'de öldü. Daha da güçlü bir şekilde Batı yanlısı olan oğlu IV. Levon onu takip etti. 1341 yılında öldüğünde Rubenid-Hetumid soyunun doğrudan soyundan kimse kalmamıştı ve taht Kıbrıs'taki Lüzinyanlar ile Hetumid soyluları arasında el değiştirmişti²⁸.

Guy de Lusignan ve Hetumid Konstantin III ve IV, nispeten kısa bir süre hüküm sürdüler ve barış dönemleri karşılığında Memlüklere tavizler verdiler. Rakipler veya Batı yanlısı duygularından şüphelenen Ermeni liderler tarafından uzaklaştırıldılar. Son Kilikya kralı, Lüzinyan soyundan V. Levon, 1374 yılında Sis'te taç giydi. Bir yıl sonra Memlükler tarafından yakalandı ve Avrupalı akrabaları tarafından fidye karşılığında Kahire'ye götürüldü. Levon, Avrupa'da Haçlı ruhunu yeniden canlandırmaya çalıştı, ancak 1393'te Fransa'da öldü ve ilk olarak Celestins Manastırı'na defnedildi. Mezar, Fransız Devrimi sırasında manastırın geri kalanıyla birlikte arandı. Levon'un boş mezarı ortaya çıkarıldı ve şu anda Fransız hükümdarlarının dinlenme yeri olan St. Denis Kilisesi'nde bulunuyor. İronik bir şekilde Levon'un Ermenistan Kralı unvanı Kıbrıslı I. John'a geçti ve onun soyundan gelenler daha sonra bu unvanı Savoy Hanedanı'na devretti; bu unvanı on dokuzuncu yüzyıla kadar kullandılar. Kilikyalı Ermeni soyluları sonunda Bizans, Ermenistan ve Gürcistan'a göç ederken, Ermeni tüccarlar da Fransa, Hollanda, İtalya ve Polonya'ya göç etti. Bir asır sonra Kilikya Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası oldu ve buradaki Ermeni kasaba ve köyleri Türk yönetimi altına girdi.

Sanat ve Kültür

28 Grousset, T. The Empire of the Steppes. New Brunswick, 1970. Inalcik, H. The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600. LONDON, 1973, s. 90.

Ermeni çoğunluğuna rağmen Kilikya, hepsi Kilikya kültürünün zenginliğine katkıda bulunan çeşitli halklara ev sahipliği yapıyordu. Bölgede her biri kendi dini kurumlarını destekleyen Yunanlılar, Suriyeli Yakubiler, Araplar ve Yahudiler yaşıyordu. İtalyan tüccarlar ve Avrupalı şövalyeler Kilikya limanlarına yerleşmiş veya bu limanlara uğramışlardı. Fransız dili ve gelenekleri Ermeni soyluları arasında yayılmıştı ve tüccarların çoğu İTALYANCA KONUŞUYORDU²⁹.

Orijinali Latince yazılmış tarihler de dahil olmak üzere Avrupa eserleri Ermenice çevirilerde yerini buldu. Belirtildiği gibi Haçlı devletlerinde kullanılan hukuk kanunu olan Antakya Ağır Cezaları günümüze sadece Ermenice tercümesiyle ulaşmıştır. Bu döneme ait çok sayıda orijinal eser de önemlidir. Kilikya'nın erken tarihi Edessa'lı Matta Chronicle'ında kayıtlıdır. I. Hetum'un kardeşi Polis Memuru Smbat'ın Chronicle'ı Kilikya Krallığı'nın en değerli eseridir. Mkhitar Gosh'un Orta Çağ Ermeni kanunlarını gözden geçirmesi ve Moğol sarayına yaptığı gezinin anlatımı da önemlidir. I. Hetum'un yeğeni Kıbrıs Prensi Hetum, DEĞERLİ BİR AÇIKLAMA DAHA YAPTI³⁰.

Küçük Chronicle olarak bilinen ve 1307'de yazılan bu eser, Asya'nın tarihi ve coğrafi bir araştırmasını içermekte, ardından Moğolların tarihini içermekte, özellikle İlhanlılar ile Memlükler arasındaki çatışmalara odaklanmaktadır ve bir planla son bulmaktadır. yeni haçlı seferi. Şnorhali (Rahmetli) olarak bilinen Katolikos Nerses, Edessa'nın Düşüşüne Dair Ağıtlar'ın yanı sıra Ermeni ayininde kullanılan birçok sarakan veya ilahiyi de bırakmıştır.

Aşk ve diğer laik temalar üzerine şiirler de dahil olmak üzere şiir, Kilikya Ermenistanı'nın son iki yüzyılında ortaya çıktı. Erzingalı Yahya'nın (Hovhannes Erzingatsi) eserleri, bazen Orta Ermenice olarak da adlandırılan erken dönem Ermeni dilinde yazılmıştır.

Bilim dünyasında klasik Ermeni tıbbının kurucusu Her'un (Khoi) Mkhitar'ı vardır; Arapça, Yunanca ve Farsça bilgisi ona tıbbın çeşitli dallarında özel eserler yazmasını sağladı. Diğer önemli edebi şahsiyetler Lambronlu Nerses ve Büyük Vardan'dır (Vardan Areveltsi). İlki çok yönlü bir filozof, çevirmen, hatip ve müzisyendi; ikincisi ise Orta Asya'daki Moğol sarayını ziyaret etti ve İran'da Hulagu ile arkadaş oldu. Onun Tarihsel Derlemesi, özellikle Ermenistan ve İran'daki Moğol egemenliğine ilişkin zengin bir tarihi kaynaktır.

Kilikya mimarisinden günümüze kalanlar Haçlı kalelerine ve hisarlarına benzemekte ve dönemin Bizans ve Batı yapılarının kopyalarını oluşturmaktadır. Kilikya'dan günümüze

29 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,..., s. 103.

30 Laurent, J., Byzance et les Turcs Seljoucides dans l'Asie occidentale jusQU 'EN 1081. PARIS, 1913-1914, s. 57; AYRICA BK. Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,..., s. 103.

önemli bir heykel kalmamış olsa da, on üçüncü yüzyıldan kalma kutsal emanetler ve gümüş İncil ciltleri, Kilikya'nın gümüşçülerinin işçiliğini sergiliyor. Ancak dönemin ihtişamı hiç şüphesiz on ikinci ve on üçüncü yüzyıllara ait tezhipli el yazmalarıdır. İnsanlar, hayvanlar, çiçekler ve geometrik desenler zengin renkler ve ışıltılı altınlarla tasvir edilmiştir. En ünlüleri, İncil temalarında çağdaş kostümler ve natüralizmi kullanan ve hem Asya hem de Avrupa motiflerini birleştiren Toros Roslin'inkilerdir³¹.

Kilikya Ermeni Krallığı'nın yükseliş ve düşüşünün birçok nedeni vardır. Kilikya'nın coğrafi konumu, Ermeni feodal ailelerin gelişi ve Bizans'ın geçici zayıflığı Rubenidler ve Hetumidlerin yükselişine izin verdi. Haçlı seferlerinin gelişi, Ermenilere önce bir beylik, sonra da bir krallık kurmaları için yeterli siyasi, ekonomik ve stratejik önem kazandırdı. Ancak ardı ardına gelen haçlı seferlerinin başarısızlıkla sonuçlanması; Hıristiyan güçleri arasındaki bölünme; Ermeni Kilisesi'nin Roma hükümdarlığını kabul etmeyi reddetmesi; Eyyubi ve Memluk devletlerinin yükselişi; 1291'de son Haçlı kalesinin yıkılışı; ve İlhanlı Moğollarının İslam'a geçmesi, Ermeni Krallığı'nın YIKILMASINA KATKIDA BULUNDU³². On dördüncü yüzyıla gelindiğinde Avrupa kendi devlet inşasına dahil olmuştu. Müslümanların İspanya'nın büyük bir kısmından sürülmesi haçlı ruhunun sonunu getirdi ve Avrupa, Asya'da yaşayan Hıristiyanlara olan ilgisinden büyük ölçüde vazgeçti. Bunun Batı üzerinde büyük yankıları olacaktı, çünkü Osmanlı Türkleri yakında Bizans'ı yok edecek ve yaklaşık dört yüzyıl boyunca orada kalacakları Doğu Avrupa'ya gireceklerdi³³.

Kudüs Ermeni Cemaati

Kilikya Krallığı'nın yükselişinin sonuçlarından biri, Kudüs'teki laik ve dini Ermeni cemaatinin yeni bir önem kazanmasıydı. Bu şehirdeki Ermeni varlığının izleri Hıristiyanlık döneminin ilk yüzyıllarına kadar uzanmaktadır. Yedinci yüzyıla gelindiğinde burada çok sayıda Ermeni manastırı inşa edilmişti. Rum Ortodoks Kilisesi ile kopuşun ardından Ermeniler, şehrin Bizans yöneticileri tarafından ayrımcılığa maruz bırakıldı.

638'deki Arap fethinin ardından Kudüs'teki Hıristiyan kutsal mekanlarının kontrolü, şehrin Ermeni ve Rum toplulukları için gücün yolu ve sembolü haline geldi. Kudüs'teki Ermenilerin sayısı Yunanlılardan daha az olmasına rağmen, Bizanslıları ortak düşmanları olarak gören Araplarla daha iyi ilişkiler içindeydiler. Bu nedenle, başlangıçta bir dizi önemli

³¹ Morgan, D., *Medieval Persia, 1040-1797*. London, 1988, s. 61; Sanjian, A., *Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480*. HARVARD, 1969, s. 77.

³² Bournoutian, A *Concise History of the Armenian People*,..., s. 104.

Hıristiyan mabedinin muhafazası Ermeni Kilisesi'ne verildi, ancak Rum Ortodoks ve Ermeni Kiliseleri arasında bunların kontrolüne ilişkin anlaşmazlıklar yıllar boyunca devam etti³⁴.

Haçlıların gelişi, Ermenilerin konumunu önemli ölçüde iyileştirdi ve onların Gürcü Kilisesi'nden bir yer almalarını sağladı; bunun üzerine St. James katedrali ve manastırını inşa ettiler ve St. James Kardeşliği'nin manastır tarikatını kurdular. Aziz James, hacılara ve ziyaret eden tüccarlara kalacak yer sağlayarak Kudüs'teki Ermeni topluluğunun kalbi haline geldi. On dördüncü yüzyılın başında Aziz James Kardeşliği, Kilikya Katolikosluğu'nun Latin yanlısı politikalarını kabul etmeyi reddetti ve liderini ve Ermeni kontrolündeki Kutsal Yerlerin koruyucusunu Kudüs Ermeni Patriği ilan etti. Müslümanlar Selahaddin Eyyubi'nin yönetimi altında Kudüs'ü geri aldıktan sonra Ermeniler ayrıcalıklı statülerini korudular ve cizyeden muaf tutuldular. Memluk döneminde Ermeniler, Gürcü Ortodoks Kilisesi'nin Aziz Yakup'un yerini geri alma girişimlerini engellemeyi başardılar, ancak Kutsal Kabir'in bazı kısımlarının muhafazasını Gürcü ve Yunan Kiliseleri ile paylaşmak zorunda kaldılar³⁵.

Sonuç

George A. Bournoutian, ESERİNDE ERMENİLERİN GEÇMİŞİNİ ORTAYA KOYMAYA VE ONLARIN KÖKLÜ BİR GEÇMİŞİ OLDUĞUNU İSPATA ÇALIŞMAKTADIR. ERMENİLERİN YAŞADIKLARI TOPRAKLARDA MÜSLÜMANLARDAN VE TÜRKLERDEN ÇOK ÖNCE OLDUĞUNU İDDİA EDEN BOURNOUTIAN, ONLARIN DA BİR DEVLET GELENEĞİ OLDUĞU KONUSUNDA ZORLAMA BİLGİLER VERMEKTEDİR. BU BİLGİLERİ VERİRKEN ÖZELLİKLE EGEMENLİĞİNDE BULUNDUKLARI ÜLKE İÇERİSİNDE YA OTONOM VEYA ÖZERK BİR DURUMDA BULUNDUKLARINI, ZAMAN ZAMAN VASSAL KRALLIKLAR HALİNDE OLDUKLARINI İDDİA ETMEKTEDİR. OYSAKİ KİTABIN TAMAMINA BAKILDIĞINDA MOĞOLLAR, TÜRKLER, ARAPLAR VE BİZANSLILARIN EGEMENLİĞİNDE OLDUKLARI HİÇBİR DÖNEMDE BİR DEVLET SAHİBİ OLMAYAN ERMENİLERİN, BU DEVLETLERİN GÜÇ VE KUVVETTEN DÜŞTÜKLERİ ZAMANLARDA FIRSATLARDAN İSTİFADE EDEREK BAZI DEVLETİMSİ OLUŞUMLAR KURABİLDİKERİNİ VE BUNUN DA YENİ GELEN BİR BAŞKA HAKİM GÜÇ ZAMANINDA HEMEN ORTADAN KALDIRILARAK, YENİ BİR TEBAA DÖNEMİNİN BAŞLADIĞINI İFADE EDEN CÜMLELERİN VARLIĞI, YAZARIN BUNA RAĞMEN KENDİ TOPLUMUNA KURMACA BİR GEÇMİŞ VE KÖKLÜ BİR TARİH SUNMAYA ÇALIŞTIĞI GÖRÜLMEKTEDİR.

Kaynakça

³³ Saunders, J.J., History of the MONGOL CONQUESTS. LONDON, 1971, s. 64.

³⁴ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,..., s. 104; AYRICA BK. Spuler, B., The MONGOLS IN HISTORY. NEW YORK, 1971, s. 99-120.

³⁵ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,..., s. 105.

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

- Hourani, A., *A History of the Arab Peoples*. Cambridge, Mass., 1991.
- Hourani, A., *Minorities in the Arab World*. London, 1947.
- Lane-Poole, S., *A History of Egypt in the Middle Ages*. New York, 1969.
- Minorsky, V., *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*. Cambridge, 1958.
- Minorsky, V., *Studies in Caucasian History*. London, 1953.
- Al-Tabari (various translators). *The History of Al-Tabari*. 39 VOLS. Albany, 1989-1998.
- Ter-Ghewondyan, A., *The Arab Emirates in Bagratid Armenia* (translated with Commentary by N. Garsoian). Lisbon, 1976. Toumanoff, C. "Armenia and Georgia," in *Cambridge Medieval History* (VOL. 4/1). CAMBRIDGE, 1966.
- Atamian-Boumoutian, A., "Cilician Armenia," *The Armenian People*, ed. R. Hovannisian. Vol. I. New York, 1997.
- Bedoukian, P., *Coinage of Cilician Armenia*, New York, 1962. Boase, T.S.R. ed. *The Cilician Kingdom of Armenia*. Edinburgh, 1978.
- Der-Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia," *A History of the Crusades*, ed. K. M. Setton. Vol. 2. Madison, 1969.
- Der-Nersessian, "The Armenian Chronicle of Constable Smpad," *Dumbarton Oaks Papers*, 13 (1959).
- Edwards, R. *The Fortifications of Armenian Cilicia*. Washington D.C., 1987.
- Grousset, R. *Histoire des croisades et du Royaume Franc de Jerusalem*. 3 vols. Paris, 1934-1936.
- Iorga, N., *Breve histoire de la Petite Armenie— d Armenie Cilicienne*. Paris, 1930.
- La Chronique Attribute au Connetable Smbat* (Translated by Gerard Dedeyan). Paris, 1980.
- Langlois, V., *Documents pour servir a l'histoire des Lusignans de la Petite Armenie, 1342-1394*. Paris, 1859.
- Langlois, V., *Essai historique et critique sur la constitution sociale et politique de l'Armenie sous les rois de la dynastie Roupenienne*. St. Petersburg, 1860.
- Langlois, V., *Memoire sur les relations de la republique de Genes avec le royaume chretien de la Petite-Armenie pendant les XIII et XIVsiecles*. Turin, 1861.
- Maalouf, A., *The Crusades Through Arab Eyes*. New York, 1984. *Recueil des Historiens des Croisades*. 16 vols. Paris, 1841-1906. Runciman, S. *A History of the Crusades*. 3 vols. New York, 1964. Hetoum, *A Lytell Cronycle* (TRANSLATED BY RICHARD PYNSON), Toronto, 1988.
- Mikaelian, G., *History of the Cilician Armenian State* (in Russian), Yerevan, 1952.
- Mutafian, C., *La Cilicie au carrefour des empires*. 2 vols. Paris, 1988.
- Mutafian, C., *Le Royaume Armenien de Cilicie*. Paris, 1993.

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

- Rudt-Collenberg, W. H. The Rupenides, The Hethumides and Lusignans. The Structure of the Armenian-Cilician Dynasties. Paris, 1963.
- Setton, K. M. ed., A History of the Crusades. 6 vols. Madison, 1969-1990.
- Stewart, A.D. The Armenian Kingdom and the Mamluks. Leiden, 2001.
- Barthold, W. Turkestan Down to the Mongol Invasion. London, 1968.
- Bedrosian, R. The Turco-Mongol Invasions and the Lords of Armenia in the 13-14th Centuries (Ph.D. Diss. Columbia, 1979).
- Cahen, C. Pre-Ottoman Turkey. New York, 1968.
- Grousset, T. The Empire of the Steppes. New Brunswick, 1970. Inalcik, H. The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600. London, 1973.
- JUVAINI, The History of the World Conqueror (trans. Boyle). 2 vols. Manchester, 1958.
- Laurent, J., Byzance et les Turcs Seljoucides dans l'Asie occidentale jusqu'en 1081. Paris, 1913-1914.
- Morgan, D., Medieval Persia, 1040-1797. London, 1988.
- RASHID AL-DIN, The Successors of Genghiz Khan (trans. Boyle). New York, 1971.
- Sanjian, A., Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480. Harvard, 1969.
- Saunders, J.J., History of the Mongol Conquests. London, 1971.
- Spuler, B., The Mongols in History. New York, 1971.

HATAY İLİ SAMANDAĞ İLÇESİNDEKİ OKUL YÖNETİCİLERİNİN ENDÜSTRİ 4.0 FARKINDALIK DÜZEYLERİNİ ÖLÇME

*Sezin HATAY
**Sinem YILMAZ
***Gökhan YILMAZ
****Şaziye BAHADIR
*****Ömer DOKUYAN
*****Filiz KESKİN

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :08.12.2023
Makale Kabul Tarihi :15.01.2024
Atıf Bilgisi:

Sezin Hatay, Sinem Yılmaz, Gökhan Yılmaz, Şaziye Bahadır, Ömer Dokuyan, Filiz Keskin, “Hatay İli Samandağ İlçesindeki Okul Yöneticilerinin Endüstri 4.0 Farkındalık Düzeylerini Ölçme”, *International Journal Of Eastern Mediterranean Studies*, Vol. 2, Issue: 1, 2024, ss. 264-310.

Özet

Bu çalışmada Hatay İli Samandağ İlçesindeki eğitim kurumlarında görev yapan 69 okul yöneticisinin Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Yöneticiler araştırmaya gönüllülük esasına göre katılmıştır. Veriler, Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ölçeği yardımıyla toplanmıştır. Veriler SPSS 26 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre katılımcıların yüksek lisan almış olma ve ortaöğretim kademesinde görev yapan yöneticilerin farkındalık düzeylerinin daha yüksek olacağına ilişkin olarak oluşturulan hipotezler red olurken, görev süresinin artması ve yaşın azalmasına yönelik farkındalık düzeyinin artacağına ilişkin oluşturulan hipotezler kabul edilmiştir. Araştırma sonuçları tartışılmış ve sonuçlara dayalı bazı öneriler de geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, Yöneticiler, Farkındalık

Abstract

* Müdür Yardımcısı, Mehmet Akif Sönmez İlkokulu, hataysezin@hotmail.com, Orcid no: 0009-0008-0656-9464

** Öğretmen, Sıdıka Bedia Kara İlkokulu, sinemfirinciogullari@hotmail.com, Orcid no: 0009-0008-0656-9464

*** Müdür, Mızraklı İlkokulu, gokhanyilmaz_83@hotmail.com, Orcid no: 0009-0003-7709-2134

**** Öğretmen, Antakya Saraycık Ortaokulu, sbahadir14@hotmail.com, Orcid no: 0009-0009-2742-2805

***** Müdür, Kullar Süleyman Şahin İlkokulu ve Ortaokulu, atakan_07_uzman@hotmail.com, Orcid no: 0009-0003-8085-6166

***** Müdür, Antakya İpek Anaokulu filizkeskin1202@hotmail.com, Orcid no: 0009-0009-8759-4182

In this study, it was tried to determine the Industry 4.0 Conceptual Awareness level of 69 school administrators working in educational institutions in Hatay Province Samandağ District. Administrators participated in the research on a voluntary basis. The data were collected with the help of the Industry 4.0 Conceptual Awareness Scale. The data were analyzed using the SPSS 26 package program. According to the results of the analysis, the hypotheses that the participants had a master's degree and that the awareness level of the managers working at the secondary education level would be higher were rejected, while the hypotheses created regarding the increase in the level of awareness regarding the increase in the duration of duty and the decrease in age were accepted. The results of the research were discussed and some suggestions were developed based on the results.

Keywords: Industry 4.0, Managers, Awareness

Giriş

Endüstri 4.0 hakkında konuştuğumuzda, bunun geniş bir terim olduğunu ve herhangi bir özel teknolojiye atıfta bulunmadığını belirtmek önemlidir. Günümüzün endüstriyel peyzajı güncel hayatta tanık olduğumuz çeşitli dönüşümleri kapsar. Değişikliklerin arkasındaki teknolojiler arasında siber-fiziksel sistemler, nesnelere interneti, bulut bilişim ve bilişsel bilgi işlem bulunmaktadır.

Endüstri 4.0'daki en büyük farklılaştırıcı, bu teknolojileri nasıl entegre ettiğimiz ve bunları benzeri görülmemiş şekillerde nasıl ilişkilendirdiğimizdir. Bir sistem diğeriyle şeffaf bir şekilde iletişim kurabilir, entegrasyon ve karar desteği sunar. Teknolojinin imalat endüstrilerinde devrim yaratması için, akıllı, bağlı ve yetenekli öz yönetim fabrikaları oluşturmak gerekir.

Son yıllarda üretimde kullanılmaya başlayan yeni teknolojik sistemler, endüstriyel görünümü değiştirmektedir. (Papazoğlu and Tsalgatidou, 2000) Klasik endüstriyel sistemlerin ötesinde, akıllı fabrikalar ve akıllı makineler Endüstri 4.0 kavramını ortaya çıkarmaktadır. Endüstri 4.0 kavramı, ürün ve süreçleri etkileyen ve değiştiren, dijital ve fiziksel dünyayı üretimde entegre hale getirip akıllı ürünler üretilmesini sağlayan bir dizi teknolojik gelişmelerin bütünüdür. (Roblek, Mesko and Krapez, 2016)

İnsanlar bir zamanlar endüstri 4.0 hakkında gelecek bir yıkıcı olarak konuştular. Şimdi ise bunu geliştirmenin peşindeler. Endüstri 4.0 Nereden başlıyorsun? Neye öncelik vermelisiniz? Teknolojinizi kim sağlayabilir? Etkiyi nasıl ölçüyorsunuz? Sorularına cevap ararken aslında çözümler sunmaktadır.

Endüstri 4.0'ın tanıtımı, endüstri 4.0 ilkelerini ve endüstri ve eğitim alanını nasıl etkileyeceklerini anlamak için akademik dünyanın dışında bir talep getirmiştir.

Ülkemizde eğitim ve öğretim faaliyetlerinde en önemli rolü üstlenen okul yöneticilerinin Endüstri 4.0 kavramı ve bileşenlerinin ne kadar farkında olduklarının tespit

edilmesi oldukça önemlidir.

Problem

Hatay Samandağ ilçesindeki okul müdür ve müdür yardımcılarını Endüstri 4.0 kavram ve bileşenlerinin ne kadar farkındadır?

Ülkemizde henüz başlangıç seviyesinde olarak değerlendirilebilecek olan Endüstri

4.0 kavramının öncelikle iyi anlaşılması ve doğru stratejilerin kurulması gerekmektedir. Sanayi, devlet işbirliğinin yanı sıra eğitim sisteminde de yeni üretim sistemlerine uygun düzenlemelerin yapılması önemlidir. Bu doğrultuda, araştırma kapsamında kullanılan anket soruları ve anket sorularının yardımıyla, Hatay ili Samandağ ilçesinde görev yapan Okul yöneticilerinin Endüstri 4.0 farkındalık düzeyleri tespit edilmesi ve cinsiyet, yaş, görev süresi, yöneticilik yaptığı kurum, alanı, yöneticilik alanı gibi alt amaçlarla karşılaştırılarak analiz yapılması amaçlanmıştır.

Literatür incelendiğinde Endüstri 4.0 ve bileşenlerinin hayatın vazgeçilmez bir parçası olduğu düşünülmektedir. Endüstri 4.0 geliştirmenin en önemli ve ilk yolu farkına varmak ve bu doğrultuda bilgi sahibi olmaktır. Bu araştırma okul yöneticilerinin farkındalık düzeylerini analiz ederek Literatüre katkı sağlayacaktır.

Okul yöneticilerinin Endüstri 4.0 farkındalık düzeyleri tespit edilmesi ile oluşturulan anket formunun samimi ve doğru şekilde yanıtladıkları varsayılmıştır.

Bu çalışma Hatay İli Samandağ İlçesindeki 69 Okul yöneticisi ile sınırlandırılmıştır. Veri toplama aracı salgın nedeniyle Google form kullanılarak oluşturup yöneticilere ulaştırılmıştır.

Endüstri 4.0: Birçok çağdaş otomasyon sistemini, veri alışverişlerini ve üretim teknolojilerini içeren kolektif bir terimdir. Bu devrim nesnelere interneti, internetin hizmetleri ve siber-fiziksel sistemlerden oluşan bir değerler bütünüdür.

“Teknoloji kavramının kökeni Yunancadaki logos ve techne kelimelerine dayanmaktadır. (McClellan and Dorn, 2013) Logos kavram ve düşünce; techne ise zanaat, bilim ve beceri manasına gelmektedir. Literatürde kabul edilmiş olan tek bir teknoloji tanımına ulaşmak mümkün değildir. Ansiklopedilerdeki tanımlarda pratik yaşamın ve bilimin ihtiyaçlarını gideren ve endüstrinin farklı kollarında kullanılan yöntem olarak

belirtilmektedir". (Papazoğlu and Tsalgaidou, 2000)

Teknolojinin hem kişisel hem de iş hayatımızdaki rolü ve etkisi giderek artmaktadır. İnsanların teknolojiyi nasıl şekillendirdiğini ve teknolojinin insanların birbirleriyle ve doğal dünyayla etkileşimlerini nasıl şekillendirdiğini anlamak, sadece yeni teknolojileri araştıran, geliştiren ve uygulayan kişiler için değil, aynı zamanda bu teknolojileri iş ve kişisel yaşamlarında kullanmak zorunda olan tüm insanlar ve kuruluşlar için de önemlidir.

Teknoloji, bireylerin iletişim kurma, öğrenme ve düşünme şeklini etkiler. Toplumda yardımcı olur ve insanların günlük olarak birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini belirler. Teknoloji bugün toplumda önemli bir rol oynamaktadır. Dünya üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri vardır ve günlük yaşamları etkiler. Teknoloji, insanların aşağıdakilerin çoğunda yetenekli olması gereken pratik bir meslektir: mühendislik, iletişim, tasarım, geliştirme, yenilik, yönetim, üretim, modelleme ve sistem düşüncesi. Ancak teknoloji aynı zamanda bize iyi ya da kötü ya da faydaların tartışıldığı yerlerde kullanılabilir çeşitli ürünler sunar ve benzer şekilde, teknolojinin üretimi ve kullanımı ile ilgili süreçler, bize ve hatta başka birinesürdürülebilir bir gelecek sağlayıp sağlamadığına hepimizin ilgi duyması gerektiği anlamına gelir.

Teknoloji günlük hayatımızda kaçınılmazdır. Bunun nedeni, günümüzün dinamik dünyasında teknolojisiz yaşamın anlamsız olmasıdır.

Gelişim, kullanım ve bilgi alışverişini teşvik etmek için araçları bir araya getiren teknoloji, temel amacı olarak görevleri kolaylaştırmak ve insanlığın birçok problemini çözmektir. Teknoloji ilerledikçe ve hayatımızı daha da rahat hale getirdiğinde, hayatımız için ne kadar yararlı olduğu görülmektedir..

Şu anda teknolojisiz bir hayat düşünün, ne tür bir hayatımız var? Teknoloji hayatımızın bir parçasıdır ve insanlığın hızlı evrelili bir dünyada hayatta kalması için kilit unsurlardan biridir. Yeni teknolojilerin geliştirilmesi hayat kurtarmaya yardımcı olur, işi geliştirir ve dünyayı daha iyi hale getirir. Gerçekte, teknoloji bugünkü dünyada nasıl yaşadığımız ve çevremizdeki her şeyle atmosferde nasıl iletişim kurduğumuz konusunda çok önemli bir rol oynamıştır. Teknolojinin önemi beklediğimizden daha yüksektir. Bu nedenle, daha iyi ve standart bir yaşam sürmek için yeni yenilikler geliştirilmesi kaçınılmazdır.

Teknolojinin tarihi, araçların ve tekniklerin icadı tarihidir ve tarihin diğer taraflarına benzer. Terim, sanat ve zanaat anlamına gelen Yunanca techne kelimesinden geldi. İlk olarak uygulamalı sanatları tanımlamak için kullanıldı, ancak şimdi çevremizdeki ilerlemeyi ve

değişiklikleri tanımlamak için kullanılıyor. Dünyadaki yaşamın başlangıcı ile başlar ve bilgisayar ve nükleer enerji gibi erken modern teknolojilerin kurulmasına kadar gider. Teknoloji dönemi, en önemli teknolojilerden biri olan tekerleğin icat edilmesiyle başladı ve ondan sonra daha fazla şey icat edildi.

Yavaş yavaş farklı şeyler icat edilmeye başlandı, ancak ana teknoloji ve buluş dönemi, Sanayi devriminin başladığı ve makinelerin icat edildiği ve çeşitli geliştirme ve üretim türlerinin başladığı 18 yüzyılda geldi. Sanayi Devrimi büyük Britanya'da başladı ve teknolojik yeniliklerin çoğu İngiliz kökenliydi. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, İngiltere, Kuzey Amerika ve Afrika'daki kolonilerle küresel bir ticaret imparatorluğunu kontrol eden ve Doğu Hindistan Şirketi'nin faaliyetleri yoluyla Hindistan Yarımadası üzerinde bazı siyasi etkileri olan dünyanın önde gelen ticari ülkesiydi. Ticaretin gelişimi ve işin yükselişi Sanayi devriminin başlıca nedenleriydi.

20. yüzyılın ortalarına bakarsak, internet erişimi yoktu ve insanların birbirleriyle iletişim kurması zordu ve işlerinde sorunlar vardı, ancak internetin icadıyla insanlar Skype, facebook, canlı yayın vb. aracılığıyla yüz yüze sohbet edebilirlerdi. ve şimdi insanlar işadamları için birçok soruna son veren çevrimiçi bankacılığa sahip olabildiler.

Daha fazla mevcut teknoloji birbiri üzerine yığıldıkça ve daha büyük bir şeye dönüştükçe, tüketiciler ve işletmeler gelecekteki teknolojiyle daha fazla fırsat görmeyi bekleyebilirler. Teknoloji daha hızlı olacak, daha fazlasını gerçekleştirme yeteneğine sahip olacak ve her şey daha kolay, daha kolay hale getirmek için daha akıcı hale gelecektir.

Teknoloji sürekli değişiyor ve bazen hareketli bir hedefe ayak uydurmak için çok fazla çaba gibi geliyor. Sadece unutmayın-teknolojiye ayak uydurmak işinize değer katar. Güncel kalmak, fırsatları kaçırmamanıza, ilgisiz kalmanıza veya rakiplerinizin gerisinde kalmamanıza yardımcı olur.

İlk sanayi devrimi, 1700'lerin sonlarında ve 1800'lerin başlarında gerçekleşti. Bu süre zarfında, üretim, insanlar tarafından gerçekleştirilen ve iş hayvanları tarafından desteklenen el emeğine odaklanmaktan, su ve buharla çalışan motorlar ve diğer takım tezgahları kullanılarak insanlar tarafından gerçekleştirilen daha optimize edilmiş bir emek biçimine dönüştü. Daha önce basit çıkırlarda iplik üretmeden önce, mekanize versiyon aynı anda sekiz kat daha fazla hacim elde etti. Buhar gücü zaten biliniyordu. Endüstriyel amaçlar için kullanılması, insan verimliliğini artırmak için en büyük atılımdı. Kasla çalışan dokuma tezgahları yerine, güç için buhar motorları kullanılabilir. Vapur veya (yaklaşık 100 yıl sonra) buharla çalışan

lokomotif gibi gelişmeler, insanlar ve mallar daha az saatte büyük mesafeler taşıyabildiğinden daha büyük değişiklikler getirdi.

Dünyada çeliğin tanıtımı ve fabrikalarda elektrik kullanımı ile ikinci bir sanayi devrimine girdi. Elektriğin tanıtımı, üreticilerin verimliliği artırmasına ve fabrika makinelerinin daha hareketli olmasına yardımcı oldu. Bu aşamada, montaj hattı gibi seri üretim sitemleri verimliliği artırmanın bir yolu olarak tanıtıldı.

İkinci Sanayi Devrimi, montaj hattı üretiminin keşfiyle başladı. Henry Ford (1863- 1947) Chicago'daki bir mezbahadan seri üretim fikrini aldı: domuzlar konveyör bantlarına asıldı ve her kasap hayvanı kasaplama görevinin sadece bir kısmını yerine getirdi. Henry Ford bu ilkeleri otomobil üretimine taşıdı ve bu süreçte büyükölçüde değiştirdi

Endüstri devriminin ikinci bölümünde ana enerji kaynakları ve hammaddelerde değişiklikler meydana gelmiştir. Demir ve kömürün beraberinde petrol, elektrik ve çelik gibi kimyasal maddelerin de üretim süreçlerine katılmasıyla sanayileşme günümüzdeki halini almış oldu. (Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Bu devrimin ana katkısı, elektrik enerjisi ile çalışan makinelerin geliştirilmesiydi. Elektrik enerjisi zaten birincil güç kaynağı olarak kullanılıyordu. Elektrik santralleri, nispeten verimsiz ve kaynak tüketen su ve buhar makinelerinin aksine, hem maliyet hem de çaba açısından daha verimli bir şekilde işletildi ve işletildi. İlk montaj hattı da bu dönemde inşa edildi ve seri üretim sürecini daha da kolaylaştırdı. Montaj hattını kullanarak malların seri üretimi standart bir uygulama haline geldi.

Bu dönem aynı zamanda endüstri 1.0'da tanıtılan endüstri kültürünün, üretim tesislerinin verimliliğini artırmak için yönetim programına evrimini de gördü. İşbölümü, tam zamanında üretim ve yalın üretim ilkeleri gibi çeşitli üretim yönetimi teknikleri, daha iyi kalite ve çıktıya yol açan temel süreçleri rafine etti. Amerikalı makine Mühendisi Fredrick Taylor, işçiyi, işyeri tekniklerini ve kaynakların optimal tahsisini optimize etmek için yaklaştı.

1950'lerin sonlarından itibaren, üreticiler fabrikalarına daha fazla elektronik ve nihayetinde bilgisayar teknolojisi dahil etmeye başladıkça, üçüncü bir sanayi devrimi yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Bu dönemde, üreticiler analog ve mekanik teknolojilere daha az önem veren ve dijital teknoloji ve otomasyon yazılımlarına daha fazla önem veren bir değişim yaşamaya başladılar.

20.yüzyılın son birkaç on yılında Endüstri 3.0 sanayi devrimi elektronik endüstrisindeki ilerlemelerle ortaya çıktı ve teşvik edildi. Çeşitli buluş ve üretim transistör ve entegre devreler

daha az çaba sonuçlanan önemli ölçüde makineleri bazı durumlarda insan ajan artış hızı, daha doğru ve tam bir yedek bile otomatik dahil olmak üzere elektronik cihazlar. İlk olarak 1960'larda inşa edilen programlanabilir mantık denetleyicisi (PLC), elektronik kullanarak otomasyon anlamına gelen ikonik buluşlardan biriydi. Elektronik donanımın üretim sistemlerine entegrasyonu, bu elektronik cihazları etkinleştirmek için yazılım sistemlerinin bir gereksinimini de yarattı ve sonuç olarak yazılım geliştirme pazarını da körükledi. Donanım kontrolünün yanı sıra, yazılım sistemleri ayrıca kurumsal kaynak planlaması, envanter yönetimi, nakliye lojistiği, ürün akışı planlaması ve fabrika genelinde izleme gibi birçok yönetim sürecine de olanak sağlamıştır. Tüm endüstri elektronik ve BT kullanılarak daha da otomatikleştirildi. Otomasyon süreçleri ve yazılım sistemleri, o zamandan beri elektronik ve BT endüstrisindeki ilerlemelerle sürekli olarak gelişmiştir. Maliyetleri daha da düşürme baskısı birçok üreticiyi düşük maliyetli ülkelere taşımaya zorladı. Üretimin coğrafi konumunun dağılması, Tedarik Zinciri Yönetimi kavramının oluşmasına yol açmıştır.

Son birkaç on yılda, endüstri 4.0 olarak bilinen dördüncü bir sanayi devrimi ortaya çıktı. Endüstri 4.0, nesnelerin interneti (IoT) aracılığıyla birbirine bağlanma, gerçek zamanlı verilere erişim ve siber-fiziksel sistemlerin tanıtımıyla son on yıllardan dijital teknolojiye tamamen yeni bir seviyeye vurgu yapıyor. Endüstri 4.0, üretime daha kapsamlı, birbiriyle bağlantılı ve bütünsel bir yaklaşım sunar. Fiziksel ile dijital arasında bağlantı kurar ve departmanlar, ortaklar, satıcılar, Ürünler ve insanlar arasında daha iyi işbirliği ve erişim sağlar. Endüstri 4.0, işletme sahiplerinin operasyonlarının her yönünü daha iyi kontrol etmelerini ve anlamalarını sağlar ve üretkenliği artırmak, süreçleri iyileştirmek ve büyümeyi teşvik etmek için anında verilerden yararlanmalarını sağlar.

Endüstri 4.0 1990'lı yıllarda internet ve telekomünikasyon endüstrisindeki patlama, bağlantı kurma ve bilgi alışverişinde devrim yarattı. Aynı zamanda imalat sanayinde paradigma değişiklikleri ve fiziksel ve sanal dünyanın sınırlarını birleştiren geleneksel üretim operasyonlarıyla sonuçlandı. Endüstri 4.0, makineleri daha akıllı hale getirmek için sektördeki çeşitli süreçler için akıllı eylemleri paylaşmak, analiz etmek ve yönlendirmek için siber fiziksel sistemleri kullanır. Bu akıllı makineler, önleyici tedbirler ve iyileştirici önlemler önermek için arızaları sürekli olarak izleyebilir, tespit edebilir ve tahmin edebilir. Bu, endüstriler için daha iyi hazırlık ve daha düşük kesinti sağlar. Aynı dinamik yaklaşım, lojistik, üretim planlaması, verim sürelerinin optimizasyonu, kalite kontrol, kapasite kullanımı ve verimlilik artışı gibi sektördeki diğer yönler için de uygulanabilir. Makineleri, insanları, süreçleri ve

altyapıyı tek bir ağ döngüsüne yerleştirir ve genel Yönetimi Yüksek verimli hale getirir.

Endüstri 4.0 hala yeni bir aşamadır ve endüstriler hala yeni sistemlerin benimsenmesinin geçiş halindedir. Endüstriler, ilgili ve karlı kalmak için yeni sistemleri mümkün olduğunca çabuk benimsemelidir.

Endüstri 4.0 Nedir?

2011 yılında Almanya, Hannover Fuarı'nda endüstri 4.0'ı tanıttı ve yepyeni bir sanayi devrimi döneminin başlangıcını sembolize etti. Bu fikir ilk tartışıldığında, Avrupalı üretim araştırmacıları ve şirketleri tarafından bunu benimsemek için kapsamlı çabalar sarf edildi. Bu projeye veya konsepte olan ilgileri, endüstri 4.0 kapsamında üretimin daha verimli ve daha az maliyetli hale gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu, kolay bilgi alışverişi ve birlikte çalışabilirlikte aynı anda ve akıllıca hareket eden üretim ürünlerinin ve makinelerinin entegre kontrolü ile sağlanır.

Endüstri 4.0 Genel Görünümü

Endüstri 4.0 kavramını oluşturan bileşenler olarak ise Siber fiziksel sistemler, nesnelerin interneti, bulut sistemleri ile akıllı fabrika kavramlarından bahsedilmektedir. Sistemi kısaca özetlemek gerekirse; kurulan akıllı fabrikalarda oluşturulan siber fiziksel sistemler yardımıyla gerçek nesnelerin dijital kopyası sanal dünyada oluşturulmaktadır. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Nesnelerin internetiyle de ürünler birbiriyle ve insanlarla iletişim içinde ve koordineli olmaktadır. Böylece, oluşturulan siber fiziksel sistemde üretim ve süreç takibi internet kullanılarak yapılmış olacaktır. İnternet ve üretim konseptiyle ortaya çıkan Endüstri 4.0,

üretimdeki makinelerin her yönden bilgi sistemleri ve üretim süreçleriyle birbirleriyle bağlantılı olması olarak tanımlanabilmektedir. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Endüstri 4.0 en geniş kapsamlı endüstriyel devrim olarak görülmektedir. Çünkü ekonomik konulardan başlayarak sosyal ve çevresel konuları da içererek gündelik yaşamımıza etki eden her konuyu etki alanına almaktadır. Dördüncü Endüstri Devrimi ya da sıkça kullanılan adı Endüstri 4.0; dijital üretim, internet iletişimi, bilgisayar ve otomasyon teknolojileri gibi konuları kucaklayan karmaşık bir sistemdir.

Endüstri 4.0; eğitimler ve işletmeler tarafından çokça tartışılan yeni bir sistemi olarak, akıllı fabrikaları, makineleri, sistemleri, ürün ve süreçleri internet üzerinden entegre eden, Siber Fiziksel Sistemler yardımıyla fiziksel ve sanal dünyaya eşzamanlı veri sunan bir sistemdir. Endüstri 4.0 birçok mesleğe değişim getirdi. İnsanlar her zaman yeni günlük görevleri öğrenmek zorunda kaldılar. Endüstri 4.0, klasik üretim süreçlerinde olan işletmelerdeki üretimin her aşamasının internet ve bilgi iletişim teknolojisiyle kapsamlı olarak birleşmesi olarak da tanımlanabilmektedir. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Başta internet kullanımı olmak üzere makinelerin birbiriyle iletişime geçtiği, akıllı makineleri kendini ve diğer makine ya da makine sistemlerini kontrol etmesi şeklinde tanımlanan dördüncü endüstri devrimi akıllı üretim kavramından yola çıkmaktadır. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014).

Endüstri 4.0 kavramı, üretimle ilgili her birimin birbiriyle iletişim kurmasına, bu iletişimin gerçek zamanlı olmasına, kurulan bağlantıyla oluşturulan veriler ve bilgilerin optimum karar vermeyi sağlamasına dayanmaktadır. Bir başka tanımlamayla Endüstri 4.0, insanların ve nesnelerin herhangi bir iletişim teknolojisiye da hizmetiyle her an her platformda birbiriyle bağlantı içinde olmasıdır. (Akaev and Rudskoi, 2017)

Endüstri 4.0 neleri beraberinde getirecek?

- ✓ “Nesnelerin interneti ve siber fiziksel sistemlerin kullanılmasıyla fonksiyonel ve akıllı ürünler üretilecektir.
- ✓ Kitlesel tek tip üretim yerine müşteriye özel üretimlerin gerçekleştirilebilmesi sağlanacaktır.
- ✓ Fabrika ve akıllı ürünle gerçek zamanlı bilgi ve

- veri transferi gerçekleştirilecektir.
- ✓ Hammade ve kaynak kullanımları optimize edildiğinden, verimliliğin artması ve alternatif enerji kaynaklarının kullanılması sağlanacaktır.
 - ✓ Akıllı sistemlerin, makinelerin, robotların üretimde daha önemli rolleri olacaktır.
 - ✓ Vasıfsız işgücü gerekliliği azalacaktır.
 - ✓ Üretim hata paylarının sıfıra yakın düşmesi sağlanacaktır.
 - ✓ İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının gelişmesi dikkate alınacaktır.
 - ✓ Çalışma saatlerinin esnemesi, mesai kavramının değişmesi sağlanacaktır.
 - ✓ Üç boyutlu yazıcılarla bireyselleşen müşteri talepleri basit üretim süreçleriyle fabrika dışında gerçekleştirilebilecektir.
 - ✓ Uyum sağlayan firmalarla küresel pazarlar büyüyecektir.
 - ✓ Fiziksel nesnelerin sanal dünyayla eşleşmesiyle üretim ve tüketim süreçleri sanal dünyayla ilişkilendirilecektir”.

Endüstri 4.0 Gelişim Süreci

Endüstri 4.0'ın ortaya çıkışını tetikleyen bazı unsurlar vardır. Endüstri 3.0 sonrası internet ve teknolojiye üst düzey gelişmeler, yeni endüstri devrimine zemin hazırlamıştır. 1997 yılında Aron tarafından tanımlanmış olan üretim faktörlerinin olgusu, sermayedarların üretim maliyetlerini düşürerek daha düşük maliyetli ülkelere yatırımlarını yönlendirmeleri düşüncesidir. (Bauer, Schlund, Marrenbach and Ganschar, 2014)

Teknolojik gelişmelerin yanı sıra, 1990'lardan itibaren dünyada üretim payının gelişmiş ülkelere kayması, nüfusun benzer şekilde gelişmekte olan ülkelere artması, maliyetlerin gelişmiş ülkelere artması gibi sebepler batılı gelişmiş ülkeleri üretimde yeni bir devrime gitmelerine yol açmıştır. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Üretim sektörü Avrupa'nın ekonomik büyümesinin ana sektörlerindedir. Avrupa'da büyümede ihracatın % 75'i, bütün inovasyonların da % 80'i endüstri kaynaklı büyümelerden olmaktadır. Fakat Avrupa'da mevcut büyüme iki farklı açıdan değerlendirilmektedir. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Gelişmekte olan Doğu Avrupa ülkeleri ve Almanya endüstrisi sürekli büyüme içindeyken, İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş Batı Avrupa ülke endüstrileri son 20 yıldır endüstrideki pazar paylarını sürekli kaybetmektedir. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and

Ganschar, 2014)

Toplamda, Avrupa endüstriyel pazarda son 20 yılda pazar payını yüzde 10 kaybetmişken, gelişmekte olan bütün dünya ülkeleri endüstriyel pazar paylarını günümüzde ikiye katlayarak %40'a çıkarmıştır. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Almanya, endüstrideki pazar payının sürekli gelişmekte olan ülkelere kaydığını gördüğünden birkaç yıldır mevcut pazar payını korumak ve geliştirmek için stratejiler üretmeye çalışmış ve bu konuda endüstride öncü ülke olmuştur. Avrupa'yı incelerken gelişmiş ülkeler açısından değerlendirilirse diğer gelişmiş dünya ülkeleri gibi son yıllarda gerçekleşen küreleşmeyle üretim pazar paylarının düştüğü açıkça görülmektedir. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Gelişmiş ülkelerin sermaye ve bilgi kaynağı gelişmekte olan ülkelere aktarılmış, buna karşı gelişmekte olan ülkeler de sahip oldukları hammadde ve işgücünü gelişmiş ülkelerin kullanımına sunmuştur. (Ümit Fırat and Fırat, 2017) Üretim maliyetlerin düşürülmesi daha çok üretimi tetikleyerek kapitalizm düşüncesiyle küreselleşme başlamıştır. Brezilya, Arjantin, Türkiye, Hindistan, Endonezya, Tayvan, Tayland ve özellikle de Çin gibi gelişmekte olan ülkeler bu süreçte kazandıkları finansal gücü gelişmiş ülkelere öğrendikleri bilgilerle birleştirip endüstrileri geliştirmeye başlamıştır. (Ümit Fırat and Fırat, 2017)

Özellikle Çin, Hindistan ve Brezilya öncülüğündeki ülkeler bu gelişim fırsatıyla gelişmiş ülkelerle rekabet eder hatta onlara üstünlük kurar hale gelmiştir. Gelişmişlik seviyesi kadar, ülkelerin nüfus oranları da son yıllarda dünyada üretim oranlarında değişikliklerin olmasına sebep olmaktadır. Çin ve Hindistan ülke nüfuslarının dünya ortalamasının çok üstünde olması, işgücü maliyetlerinin de düşük olmasını sağlamaktadır.

Diğer taraftan Almanya ve gelişmiş Avrupa ülkeleri yaşlanan nüfuslarıyla gelişmekte olan ülkelerle rekabet edememekte, buna çözüm olarak beden gücünün yerine yüksek teknoloji içeren otomasyon sistemlerini yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Yüksek teknolojiyi üretim sistemlerinde kullanma olgusu Endüstri4.0'a geçiş için önemli bir adımdır. (Ümit Fırat and Fırat, 2017)

Son yıllardaki gelişmekte olan ülkelerin nüfuslarındaki artış, gelecekte de aynı paralelde artışın devam edeceğini düşündürmektedir. Avrupa'nın dünya nüfusundaki payı 2017-2100 yılları arası düşmeye devam edecektir. Demografik değişimler düşünüldüğünde beden gücü yerine teknolojiye dayalı üretim sistemlerine geçiş Avrupa için giderek daha önemli bir unsur haline gelmektedir. (Ümit Fırat and Fırat, 2017)

Gelişmiş ülkeler global anlamda üretimdeki kaybettikleri paylarını geri kazanmak için, yüksek teknoloji, bilgi, üretim altyapılarını kullanarak yeni bir endüstriyel dönüşüme girmeye başlamışlardır. Bütün bu gelişmeler gelişmiş ülkelerin üretim endüstrisinde kaybettikleri pazar paylarını geri kazanmaları için yeni bir akıma girmeleri gerektiğini göstermektedir. (Ümit Fırat and Fırat, 2017)

Bu trend günümüzde Endüstri 4.0'dır. Kagermann vd. (2012)'ne göre, Almanya gibi endüstrisi güçlü ülkeler Endüstri 4.0 uygulamalarını başarılı şekilde uygulayabileceklerini düşünmektedir. Çünkü, otomasyon sistemlerine geçiş, sensöre bağlı üretim bilgi sistemlerinin kurulması, kendi kendini yönetebilen üretim sistemlerinin kurulması ve verimli şekilde çalıştırılması gibi Endüstri 4.0 uzmanlık konularının endüstrisi güçlü olmayan ülkelerde uygulanması kolay olmayacaktır. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Türkiye ve Endüstri 4.0

Ülkemiz düşük üretim endeksinde olmasının faydasını 20 yıllık süreçte sanayileşme anlamında yaşamıştır. Fakat, dördüncü sanayi devrimiyle gelişmiş teknolojilerin üretimde öncü olması diğer gelişmekte olan ülkeler gibi dezavantajımıza olan bir durumdur. Endüstri 4.0'a sonradan dahil olmanın yerine öncü ülkelere biri olabilmek için sanayi, devlet, bilim dünyası birlikte çalışıp yeni üretim stratejileri geliştirilmesi gerekmektedir. (Bortolini Ferrari, Gamberi, Pilati and Faccio, 2017)

Endüstri 4.0 ile üretim maliyetleri düşme eğilimindedir. Ucuz işçiliğe sahip olduğu için son yıllarda üretimde öne çıkmakta olan Uzakdoğu Asya ülkeleri ve gelişmekte olan ülkeler rekabet şanslarını kaybedecek, Endüstri 4.0 ile atılım yapmayı düşünen Almanya, Amerika, Japonya gibi gelişmiş ülkeler üretimde tekrardan rekabet avantajı sağlayacaktır. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Gelişmiş ülkelerin rekabette üstünlük sağlaması, ülkemizin de dahil olduğu gelişmekte olan ülkeler için olumsuz bir durumdur. Teknolojik gelişmelerin sonucu olarak rekabet üstünlüğünün gelişmiş ülkelere geçmesi beklenmektedir. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Üretim pazar paylarının artırılması için, gelişmekte olan ülkelerle düşük maliyet rekabetine girmenin yerine, kalifiye işgücüne ve teknolojik gelişmelere önem verilmesi, dolayısıyla Endüstri 4.0 bileşenlerine yönelik yatırımların yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Türkiye'nin ihracatı içinde yüksek teknoloji ürün gruplarının payı % 3'tür. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014) Bu oran diğer gelişen ülkelere kıyasla oldukça düşüktür. Gelişmekte olan ülkelerin ihracatında yüksek katma değerli ürünlerin oranı %15-45 aralığında değiştiği görülmektedir. Ülke olarak, Endüstri 4.0'a teknolojik altyapı ve uygulanışı olarak hazır değiliz. Fakat konunun tartışıldığı ve kavramlarının anlaşılmaya çalışıldığı zaman dilimindeyiz. (Bortolini Ferrari, Gamberi, Pilati and Faccio, 2017)

Türkiye Endüstri devrimlerinde 2 ve 3 arasında olduğu, Endüstri 3'e tam olarak entegre olamadığı, bu yüzden Endüstri 4.0'a geçişte sıkıntılar olabileceği belirtilmektedir. Türkiye'de ikinci endüstri devrimi üretim sistemleri ve düşük ya da orta katma değerli ürünlerin üretilmesi, orta gelir tuzağı olarak adlandırılan ekonomik bir sürece girilmesine sebep olmaktadır. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014) Orta gelir grubundan kurtularak yüksek gelir grubuna girilmesi için, üretimde yapılması gereken hamle yüksek katma değerli ürünler üretmeyi strateji olarak belirlemektir. (Bortolini Ferrari, Gamberi, Pilati and Faccio, 2017)

Bu doğrultuda, ürün ve hizmet kalitesinin artırılması, devlet ve özel sektörün bu konuda yatırımlarının artırılması, Ar-Ge ve inovasyon ile bütün hedeflerin yüksek katma değerli ürünlerin üretilmesi gerekmektedir. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014) Türkiye olarak gelişmiş ülkelerin öncüsü olduğu yeni sanayi devrimine geç kalınmamalıdır. Endüstri 4.0'a uygun politikalar geliştirilmeli, eğitim, sanayi ve devlet kurumlarının bu sürece geçişte ortak hareket etmeleri gerekmektedir. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Endüstri 4.0 Devlet Politikaları ve Uygulamaları

Endüstri 4.0'ın öncü ülkesi olarak Almanya, daha sonra gelişmiş Avrupa ülkeleri, Amerika, Japonya gibi üstün sanayiye sahip ülkeleri gelmektedir. Bu ülkelerin üst düzey endüstriyel işletmelerinin ortak fikri yeni teknolojilerinin mevcut üretim sistemlerine entegre edilmesi gerekliliğidir. Endüstri 4.0 hükümet politikaları ve stratejilerini örneklendirmek gerekirse:

✓ “Amerika’da 2011’den itibaren devlet ulusal seviyede konuyla ilgili ‘Geliştirilmiş Endüstri Ortaklığı Advanced Manufacturing Partnership adı altında birçok tartışma, tavsiye ve uygulama için adımlar atılmış, gelecek nesil üretim sistemleri ve teknolojilerine üretim endüstrisinin hazırlanması için

çalışılmıştır.

✓ Almanya, 2012’de ‘Yüksek Teknoloji Stratejisi 2020 aksiyon planına geçmiş, milyarlarca Euro’luk kaynağı önemli yüksek teknolojileri geliştirmek için ayırmıştır. Bu bağlamda, gelecek projesinden biri olan Industrie 4.0 Almanya’nın bu konuda ne derece hırslı olduğunu göstermektedir.

✓ Fransa 2013 yılında Endüstri 4.0 stratejisini La Nouvelle France Industrielle’ adında ortaya koymuştur. Bu kuruluşta sektör bazlı öncü girişimci firmalar Fransa’nın sanayi politikası öncüleri olmuştur.

✓ İngiltere, 2013 yılında sanayi kuruluşları için geçerli 2050 yılına kadar politikaları sürececek olan ‘Üretimin Geleceği (Future of Manufacturing)’ adlı uzun dönemli bir çalışma hazırlamıştır. Benzer olarak, gelecek yıllarda üretim endüstrisindeki yeni teknoloji ve sistemlere karşı sektörü hazırlamayı amaçlamışlardır.

✓ Avrupa Komisyonu 2014 yılında ‘Geleceğin Fabrikaları (Factories of the Future)’ adı altında yeni bir kontrat hazırlamıştır. Horizon 2020 programının içinde bu kontratla 2020 yılına kadarki geçecek 7 yıllık sürede 80 milyar Euro’luk üretim endüstrisine yeni teknoloji ve sistemler yatırım desteği sağlamayı amaçlamaktadır.

✓ Güney Kore, 2014’de ‘Üretim 3.0’da Inovasyon (Innovation in Manufacturing 3.0)’ programını açıklayarak Kore üretim endüstrisinin yeniden sıçrama yapmasını sağlayacak olan dört sürükleyici stratejiyi sunmuştur.

✓ Çin hükümeti, 2015 yılında hazırladığı ‘Internet Plus’ stratejisinin içinde Çinde Üretilmiştir 2025 konusunu işlemiştir. Bu konuda üretim endüstrisinin bilgi, iletişim ve üretim teknolojisinin hızla gelişmesi için atılması gereken 10 önemli adım anlatılmıştır.

✓ Japonya, 2015 yılında 5. Bilim ve Teknoloji Ana Planı nı yürürlüğe koyarak, bu plana katılan firmaların ‘Süper Akıllı Toplum stratejisine uygun olarak dünyada lider üretim teknolojilerine sahip olmaları için gerekli maddi desteklerin verilmesini hedeflemektedir.

✓ Singapur, 2016 yılında Araştırma, Inovasyon ve Kurum 2020 Planı doğrultusunda ilgili işletmelere 19 milyar dolar yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir. Plan doğrultusunda, üretim ve mühendislik firmalarına yapılması gereken 8 anahtar endüstriyel işlem anlatılmıştır.

Firmalar incelendiğinde, 2014 yılında Endüstri 4.0 ile ilgili olarak, AT&T, Cisco, General Electric, IBM ve Intel firmaları ‘Endüstriyel İnternet Konsorsiyumunu kurmuştur. Bu

firmalar endüstriyel internet ile ilgili öncelikleri, takip edilmesi gereken teknolojileri ve atılması gereken adımları birlikte kararlaştırmak için bu kuruluşu kurmuşlardır. Ayrıca, Siemens, Hitachi, Bosch, Panasonic, Honeywell, Mitsubishi Electric, ABB, Schneider Electric ve Emerson Electric firmaları da nesnelerin interneti ve siber fiziksel sistemleri uygulamalarını içeren yatırımlara çoktan başlamıştır”.

Devletlerin Endüstri 4.0’ın teknolojik olarak geliştirilmesi ve uygulanırılığı arttırması için özel sektörü desteklemesi gerekmektedir. Bu konuda yapılan Ar-Ge çalışmaları gelişmiş ülkelerde hızla sürmektedir. Almanya ve Finlandiya gibi gelişmiş Avrupa ülkelerinin 2020 yılının sonuna kadar Endüstri 4.0 uygulamaları için 140 milyar Euro’luk eğitim desteği vereceği beklenmektedir. (Bauer, Schlund,Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Dünyadaki gelişmelerin yanı sıra, ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalara bakılacak olursa; 2016 Şubat ayında Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulunun Toplantısı’nda bu konuya ilişkin karar alınmıştır. Tablo 2.7’de alınan kararların içerikleri gösterilmektedir. Ülkemizde Tübitak başta olmak üzere devlet politikalarında da yavaş yavaş Endüstri 4.0’dan bahsedilip yol haritaları belirlense de, gerçek anlamda yeni endüstri devrimini bilincinde olunması gerekmektedir. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Yeni teknoloji yatırımları oldukça pahalı ve uygulanması yüksek bilgi beceri gerektirmektedir. Yatırım maliyetleri ve eğitim sistemindeki yeni teknolojilere uyumlu değişimler devlet politikalarında olmalı, üretim endüstrisi maddi olarak Endüstri 4.0’a uyumlu eğitim ve yatırım maliyetleri için desteklenmelidir. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Endüstri 4.0 Bileşenleri

Mobil bilişimden bulut bilişime kadar uzanan yeni endüstri 4.0 teknolojileri, son onyılıda büyük bir gelişme kaydetti ve şu anda üretim içinde ticari olarak temin edilebilen, birbirine bağlı sistemler olarak kullanılmaya hazır bu endüstri 4.0. Endüstriyi yeni yalın başarı seviyelerine taşıyacak gerçek zamanlı sonuçlara ve verilere erişmenin anahtarını tutar. Bununla birlikte, endüstri 4.0 kavramı basit bir kavram değildir. Birçok teknolojiyi sarar ve çeşitli bağlamlarda kullanılır. Endüstri 4.0’ı özünde tanımlayan beş parça var. Her parça doğada benzerdir, ancak bir araya getirildiğinde, daha önce hiç mümkün olmayan yetenekler yaratır. Bu entegrasyon üç seviyede olur; siber fiziksel sistemler seviyesi, veri altyapısının büyük veri sistemine hazır olması, hizmetlerin büyük veri sistemine hazır olmasıdır. Acatech Endüstri 4.0 forumu raporuna göre yeni teknoloji farklılıkları şu şekildedir (Bauer, Schlund, Marrenbach.

and Ganschar, 2014):

- ✓ “Depolama sistemleri ve makinelerin iletişiminin artması
- ✓ Akıllı ürünlerin konumlarına anında ulaşılabilmesi
- ✓ Akıllı fabrikaların ürünlere göre uyum içinde sistemler kurması,

kaynakları etkin kullanması

- ✓ Büyük verinin kullanılması
- ✓ Yeni sistemde çalışanların düşünülüp onlara uygun sosyal altyapılarının
- ✓ İş ve yaşam dengesinin daha uyumlu oluşturulması
- ✓ Müşterilerin farklı taleplerine cevap verilebilmesi
- ✓ Akıllı yazılımlarla sorunların hızlı çözülmesi, anında mühendislik uygulanması”.

Dördüncü sanayi devrimi bulut teknolojisi, siber güvenlik sistemleri, robotik sistemler, nesnelerin interneti, simülasyon, artırılmış gerçeklik, eklemeli imalat, büyük veri gibi temel konuları işlemektedir. (Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Sistemin genel sonuçları olarak; ürünün pazara sürüm süresini düşürmekte, makine bakım maliyetlerini düşürmekte, işletme verimliliğini arttırmakta, makinelerin çalışma oranlarını arttırmakta, bilgi teknoloji verimliliğini arttırmakta, işletmelerin az stok bulundurmasını ve stok maliyetlerini düşürmelerini sağlamakta, kalite maliyetlerini otomasyon süreçlerinin aktif olmasıyla düşürmekte ve sistemsel öngörüü arttırmaktadır. (Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Araştırma kapsamında, Endüstri 4.0 için önem arz eden teknolojik bileşenler maddeler halinde ayrıntılı olarak incelenecektir. (Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Kağnıcıoğlu ve Özdemir’e göre (2017) Endüstri 4.0 teknolojik bileşenleri aşağıdaki gibi maddelemiştir:

- ✓ “Akıllı robotlar
- ✓ Simülasyon
- ✓ Yatay/dikey yazılım entegrasyonu
- ✓ Nesnelerin interneti
- ✓ Yapay zeka
- ✓ Siber güvenlik
- ✓ Bulut

- ✓ Eklemeli üretim
- ✓ Artırılmış gerçeklik
- ✓ Büyük veri analizi
- ✓ Akıllı fabrikalar
- ✓ Siber fiziksel sistemler”

Nesnelerin İnterneti

Endüstri 4.0 ana bileşenlerinden sayılan nesnelerin interneti kavramı ilk kez 2011 yılında Kopetz tarafından kullanılmış, işletmedeki farklı birim ve kaynaklardan gelen verilerin bir merkezde toplanıp yönetilmesi olarak tanımlanmıştır. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Nesnelerin internetiyle birlikte üretim süreçleri kontrolü ve yönetimi internet kullanımıyla hızlanmakta, verilerin yönetimini başka bağlantıya gerek duymadan hızlandırılması sağlanmaktadır. Büyük veri sisteminden yararlanıp alınan verinin siber fiziksel sistemde kullanılmasında etkili rol oynamaktadır. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Spath vd. (2013), internetle beraber sosyal medya, sosyal ağlar ve web 2.0 teknolojilerindeki yeni gelişmelerin internetle beraber evimize kadar girdiği gibi aynı zamanda üretim sistemlerinde de nesnelerin interneti ile yerini alacağını iddia etmiştir. İnternet artık günlük yaşantımızı etkilediği gibi üretim sistemlerinin de köklü değişimlere girmesine yol açmaktadır.

Nesnelerin interneti (IoT) akıllı fabrikaların önemli bir bileşenidir. Fabrika katındaki makineler, makinelerin diğer web özellikli cihazlarla bağlantı kurmasını sağlayan bir IP adresine sahip sensörlerle donatılmıştır. Bu mekanizasyon ve Bağlantı, büyük miktarda değerli verinin toplanmasını, analiz edilmesini ve değiştirilmesinin mümkün kılar.

Acatech (2014) nesnelerin internetini şöyle tanımlamıştır; veri ve hizmetler, lojistik ve iş süreçleriyle gelecek üretimini değiştirecektir.

İnternete bağlı nesnelerin sayısı günümüzde geçmiş yıllara oranlara hızla artmaktadır. Bu artış hızı üretim endüstrisinin imalat anlayışının sürekli değişmesine ve güncellenmesine yol açmaktadır. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014) Nesnelerin interneti; üretimdeki bütün nesne ve objelerin RFID, sensör, işletim sistemi, cep telefonu gibi iletişim

cihazlarıyla birbiriyle iletişim içinde olmalarını, aynı süreçlerde ortak üretim hedefleri için reaksiyon göstermelerini sağlamaktadır. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Nesneleri takip edebilmek, birbiriyle iletişim içinde tutabilmek için çipler de önemli bir teknolojidir. Giderek ucuzlayan ve küçülen yeni nesil çipler kullanımda kolaylıklar sağlamakta, hangi ürün ya da nesneye takıldıysa o üründe izlenirliği oluşturmaktadır. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014)

Nesnelerin interneti, akıllı fabrikalar, akıllı ürünler ve akıllı servis uygulamalarının temelini oluşturduğu için Endüstri 4.0 için önemli bir adımdır. (Bauer, Schlund, Marrenbach. and Ganschar, 2014) İnternet bilgisayarları birbiriyle bağlamakla kalmayıp artık günümüzde fabrikaları, ürünleri, üretim sistemlerini birbiriyle iletişime geçirebilmektedir.

Yapay Zekâ

Çoğu insan yapay zeka terimini duyduğunda, genellikle düşündükleri ilk şey robotlardır. Çünkü büyük bütçeli filmler ve romanlar, Dünya'da hasara yol açan insan benzeri makineler hakkında hikayeler örüyor. Ama hiçbir şey gerçeklerden daha uzak olamazdı.

Yapay zeka, insan zekasının, bir makinenin onu kolayca taklit edebileceği ve en basitinden daha karmaşık olanlara kadar görevleri yerine getirebileceği şekilde tanımlanabileceği ilkesine dayanır. Yapay zekanın hedefleri, insan bilişsel aktivitesini taklit etmeyi içerir. Bu alandaki araştırmacılar ve geliştiriciler, somut olarak tanımlanabildikleri ölçüde öğrenme, akıl yürütme ve algı gibi etkinlikleri taklit etmede şaşkırtıcı derecede Hızlı Adımlar atıyorlar. Bazıları, yenilikçilerin yakında insanların herhangi bir konuyu öğrenme veya akıl yürütme kapasitesini aşan sistemler geliştirebileceğine inanıyor. Ancak diğerleri şüpheli olmaya devam ediyor çünkü tüm bilişsel faaliyetler insan deneyimine tabi olan değer yargularıyla doludur.

Teknoloji ilerledikçe, yapay zekayı tanımlayan önceki kriterler modası geçmiş hale geliyor. Örneğin, temel işlevleri hesaplayan veya optik karakter tanıma yoluyla metni tanıyan makinelerin artık yapay zekayı somutlaştırdığı düşünülmemektedir, çünkü bu işlev artık doğal bir bilgisayar işlevi olarak kabul edilmektedir ve sürekli pek çok farklı sektör yararına gelişmektedir. Makineler matematik, bilgisayar bilimi, dilbilim, psikoloji ve daha fazlasına dayanan disiplinler arası bir yaklaşım kullanılarak işlem yapabilirler.

Öğrenen Akıllı Robotlar

Endüstri 4.0'ın genel yaklaşımı üretim sistemlerinde otomasyonların yaygınlaştırılmasıdır. Otomasyon sistemlerinde sıkça kullanılan robotlar, üretimde sık tekrarlanan, hassas, verimlilik gerektiren işlerde görev almakta, yeni teknolojilere geçtikçe kullanım oranları artmaya devam etmektedir. Akıllı robotlar ve robotik sistemler üretim sistemlerinin tasarım, üretim, montaj aşamalarında oldukça kullanışlı olmaktadır. (Huxtablea And Schaefera, 2016)

Bazı ağır işlerde insan yerine robotların kullanımı yüksek sıcaklık, ağır yük, zehirli gazlar gibi tehlike oluşturabilecek iş durumlarından insanların uzak durmasını, işgüvenliği riskinin de azalmasını sağlamaktadır. (Huxtablea And Schaefera, 2016) Mevcut üretim teknolojileri geliştikçe ve robotlar üretim sistemlerinde yaygın olarak kullanılmaya başlandıkça insan gücü gerektiren çoğu üretim süreçlerinde robotların kullanıldıkları görülmektedir. Özellikle tekrar miktarı yüksek olan işlerde robotlar daha çok tercih edilmektedir. (Huxtablea And Schaefera, 2016) Günümüzde Çin ve Japonya'da robotik sistemlerin kullanımı yaygındır. Fakat, gelecek üretim sistemlerinde günümüz robotik sistemleri yerine ileri derecede robotik sistemler kullanımı yer alacaktır. (Huxtablea And Schaefera, 2016)

Üç Boyutlu Yazıcılar

3-D yazıcı teknolojisi 1984'te uygulanmaya başlayan bir teknolojidir, fakat 2006'ya kadar prototip oluşturma dışında fazla bir alanda uygulanmamış, ilgi görmemiştir. 2006 itibari ile 3-D baskı ile üretimde yaygın kullanılmaya başlanmıştır. 3-D teknolojisi işletmelerin stoksuz üretim yapmasını sağlamakta, bu sayede stok maliyetlerinin düşürülmesini sağlamaktadır. Bilgisayarda kayıtlı üretim planı ile istenildiği zaman 3-D teknolojiyle istenildiği kadar üretim hızlıca gerçekleştirilebilecektir. (Huxtablea And Schaefera, 2016)

Şüphesiz ki yeni baskı teknolojileri malzeme kullanım oranlarında azalmayı 3-D yazıcıları kullanılarak üretim gerçekleşirken fire oranlarının düşürülmesiyle sağlayacaktır. 3-D yazıcılar en basit tanımıyla kişiselleşen müşteri taleplerine hızlı cevap verebilmek için fabrika dışında veya üretim hatları dışında da üretimlerin gerçekleşmesini sağlayan üretim teknolojileridir. (Huxtablea And Schaefera, 2016)

Endüstri 4.0, imalat sektöründe dijitalleşmenin bir sonraki aşaması olarak söylenebilmektedir. Bu aşamada dikkat edilmesi ya da işletmelerin değişmesi gereken konu

vardır: depolanan veri, verilerin analiz ve hesabı, verilerle ilgili internete bağlantıda hızlı artış; iş zekası ve analitik kabiliyetlerinde artış; insan makine iletişimde yeni modeller 3-D yazıcılar ve gelişmiş robotik sistemlerle dijital verileri fiziksel nesnelere dönüştürme faaliyetlerindeki artıştır. (Huxtablea And Schaefera, 2016)

Bahsedildiği üzere 3-D yazıcılar özel siparişler için üretim süresinin kılmasını sağlamakta ve imalat sürecini basitleştirmektedir. (Kagermann Wahlste and Helbig 2013) Akıllı üretim sistemlerinde üretimin her aşamasının fiziksel ve sanal ortamda eşzamanlı entegre edilmesiyle üretim dijitalleşmiş olmaktadır. (Kagermann Wahlste and Helbig 2013)

Yani; yapay zeka, üç boyutlu yazıcılar, robotik, biyolojik, nano ve uzay teknolojilerindeki ilerlemelerle üretim akışında nesnelere diğer nesnelere internet bağlantısıyla iletişim içinde olduğu sistemler akıllı üretim sistemleridir (Kagermann Wahlste and Helbig 2013)

3-D yazıcılar istenilen özel üretimleri internet bağlantısı aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Üretim sisteminde mevcut olan ürünlerin üretim şemaları ve teknik çizimleri 3-D yazıcılara sistem üzerinden aktarılmaktadır. Bu şekilde üretim süreç ve teknik bilgilerine vakıf olunmaktadır. (Kagermann Wahlste and Helbig 2013)

İleri Seviye Otomasyon

Buradaki gelişmiş otomasyon, ideal olarak, kendi kendine bakım ve onarım için ek yeteneklere sahip, çoğunlukla üst düzey rehberlik dışında, çalışmak için çok az insan etkileşimi gerektiren veya hiç gerektirmeyen Gelişmiş otomatik sistemleri ifade eder. Ölçeklendirme için insan çabalarına güvenmeyen bu sistemler, üretim yeteneğimizi büyük ölçüde artıracak ve insan zamanını ve çabasını endüstriyel üretkenlikten ayıracak ve insanları akılsız emekten kurtarıırken ihtiyaç duyulan her şeyi yaratmamıza izin verecektir. Bu durum, hammaddelerin otomatik olarak hasat edilmesi, otomatik lojistik (zaten yaygın olan), otomatik taşıma sistemleri, Robotik üretim ve kendi kendine bakım ve onarım ile birleştirildiğinde, tam otomatik faydalımal üretimi yaratıldığında ortaya çıkacaktır.

Batı ülkelerinde birçok endüstriyel süreç zaten son derece otomatik hale geliyor, ancak inşaat ve devreye alma ile bakım ve onarım için insan çabasına ihtiyaç var. Gelişmekte olan ülkelerde, emeğin bu kadar ucuz olması nedeniyle çok fazla otomasyon yoktur; ancak bu, insan hayatının büyük bir israfıdır.

Bu kendi kendini tamir eden sistemler, zaten sahip olduğumuz teknolojilere ve bilgiye

dayanmaktadır. Bunun gerçekleşmesi için kurgusal kavramlar veya ulaşılamaz yapay zeka gerekmez. Bugün, çevre üzerindeki etkimizi en aza indirirken, küresel nüfusun temel ihtiyaçlarını ve çok ötesini sağlayan sistemler oluşturma yeteneğine sahibiz – bu iki yön birbirini dışlamaz. Aslında bu sistemlerin ilk amacı, üretimde maksimum karın elde edilmesine katkı sağlamaktır. İleri seviye otomasyon teknolojileri ile günümüzde hizmette ve üretimde kalite, hız, çeviklik ve verimlilik seviyeleri üst seviyelere taşınabilmektedir (Proente, 2018).

Siber Güvenlik

İşletmelerin üretimdeki verilerini internet ortamında paylaşımına açık hale getirmesinden sonra, verilerin güvenliğini sağlaması önem arz eden bir konu olmaktadır. Almanya 2015 yılında Siber Güvenlik Raporu yayınlanmıştır. Bu rapora göre, işletmelerin % 90'ı siber saldırıya uğradığını, sadece %60'ı siber saldırılara karşı hazırlıklı olduklarını söylemiştir. (Hermann, Pentek and Otto, 2016)

Bulut Bilişim Teknolojisi

Bulut bilişim, İnternet üzerinden çeşitli hizmetler sunmaktır. Bu kaynaklar, veri depolama, sunucular, veri tabanları, ağ oluşturma ve yazılım gibi araçları ve uygulamaları içerir. Dosyaları özel bir sabit sürücüde veya yerel depolama aygıtında tutmak yerine, bulut tabanlı depolama bunları uzak bir veritabanına kaydetmeyi mümkün kılar. Bir elektronik cihazın web'e erişimi olduğu sürece, onu çalıştırmak için verilere ve yazılım programlarına erişimi vardır. (Berikol, 2009).

Bulut bilişim, maliyet tasarrufu, artan verimlilik, hız ve verimlilik, performans ve güvenlik gibi çeşitli nedenlerle insanlar ve işletmeler için popüler bir seçenektir.

Bulut bilişim, erişilen bilgilerin bulutta veya sanal bir alanda uzaktan bulunması nedeniyle adlandırılır. Bulut hizmetleri sunan şirketler, kullanıcıların dosyaları ve uygulamaları uzak sunucularda depolamasına ve ardından Tüm verilere İnternet üzerinden erişmesine olanak tanır. Bu, kullanıcının uzaktan çalışmasına izin vererek, kullanıcının erişmek için belirli bir yerde olması gerekmediği anlamına gelir.

Bulut bilişim, taşıdığımız veya oturduğunuz ve çalıştığınız cihazdan veri kırma ve işleme ile ilgili tüm ağır yükleri alır. Ayrıca, tüm bu çalışmaları siber uzayda büyükbilgisayar kümelerine taşıyor. İnternet bulut haline gelir ve verileriniz, işiniz ve uygulamalarınız dünyanın herhangi bir yerinde internete bağlanabileceğiniz herhangi bir cihazdan edinilebilir. (Aksu, 2018,

287).Bulut bilişim hem genel hem de özel olabilir.

Giyilebilir Teknolojiler

Giyilebilir teknolojinin, gözlüklerin ilk olarak 13.yüzyılda geliştirilmesinden bu yanavar olduğu söylenebilir. Giyilebilecek kadar küçük saatler yaklaşık 1500'den beri var. Ancak modern giyilebilir teknoloji, bir mikroişlemci ve bir internet bağlantısı olarak tanımlanmaktadır. Mobil ağların büyümesi, giyilebilir teknolojinin gelişmesini sağladı. Fitness izleyicileri, tüketicileri yakalayan ilk büyük giyilebilir teknoloji dalgasıydı. Daha sonra kol saati bir ekran haline geldi ve daha sağlam mobil uygulamalar eklendi. Bluetooth kulaklıklar, akıllı saatler ve web özellikli gözlükler, insanların Wi-Fi ağlarından veri almasına izin verir. Oyun endüstrisi, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik kulaklıklarıyla daha fazla giyilebilir cihaz ekliyor. Akıllı saatler, akıllı spor malzemeleri, akıllı sağlık ürünleri, akıllı implantlar, akıllı giysiler, akıllı takılar giyilebilir teknolojilere örnek gösterilebilir (Çakır, Aytekin ve Tüminçin, 2018).

Arttırılmış Gerçeklik

1962 yılında Morton Helig tarafından geliştirilen Sensoroma adlı cihazla başlayansanal gerçeklik uygulamaları günümüzde en yaygın bilinen Google Glass projesine kadar gelişime devam etmiştir. Sanal gerçeklik, fiziksel dünyayla bilgisayar ortamını biraraya getiren, kullanıcılara sezgisel deneyimler sağlayan bir teknolojidir. (Lezzi, M., Lazoi and Corallo, 2018)

Gerçek dünyadaki görüntüleri sanal dünyaya aktararak gerçek ve sanal görüntülerin eşzamanlı oluşturulmasını sağlamaktadır. Bu sanal gerçeklik, ses, 45 video ya da görüntüyle sağlanabilmektedir. Amacı, kullanıcıların sanal dünyada yaşadığı tecrübelerle gerçek dünyadaki algı ve etkileşimini arttırmaktır. (Lezzi, M., Lazoi and Corallo, 2018)

Günümüzde, artırılmış gerçeklik görüntüleme teknolojisi genel olarak video oyun, turizm gibi sektörlerde uygulansa da akıllı fabrika kavramının ortaya çıkışıyla birlikte kalite yönetim sistemleri, montaj hattı planlama, lojistik faaliyetleri ve tedarik zinciri aksiyonlarında da sıkça kullanılmaya başlanmıştır. (Lezzi, M., Lazoi and Corallo, 2018)

Simülasyon çalışmalarının önemi üretim endüstrisinde gittikçe artmaya devam etmektedir. Endüstri 4.0, gerçek zamanlı üretim verilerini sanal aleme aktarmayı amaçlamaktadır. Böylece, üretim operasyonlarının karmaşıklığının önlenmesi, verimliliğin

arttırılması, uzun vadede maliyetlerinin azaltılması sağlanmaya çalışılmaktadır. (Lezzi, M., Lazoi and Corallo, 2018)

Gerçek zamanlı verilerin sanal aleme aktarımı artırılmış gerçeklik teknolojileriyle sağlanmaktadır. (Lezzi, M., Lazoi and Corallo, 2018) Çalışmada maddelerle anlatılan 10 adet Endüstri 4.0 bileşenlerinden farklı olarak, diğer uygulanan Endüstri 4.0 teknolojileri; giyilebilen teknolojiler, sanal gerçeklik uygulamaları, otonom araçlar veri analiz programları örnekler arasında gösterilebilmektedir. (Lezzi, M., Lazoi and Corallo, 2018)

Enerji 4.0

Enerji ve enerjili cihazlar toplumun ayrılmaz bir parçasıdır. İnsanlığın ilk günleri, odun yanması yoluyla yangının keşfini gördü ve metalleri eritmek için odun kömürükullanımı M. ö.5000 yılına kadar uzanıyor. Su ve rüzgar gibi doğal enerji kaynaklarını kullanan elektrikli cihazlar eski Yunanlılar tarafından tanıtıldı ve 18. yüzyıla kadar yaygın olarak kullanıldı. Lambalar için balina yağı gibi çeşitli amaçlar için çeşitli doğal yağlar kullanılmıştır. Sanayi Devrimi, kömürün yakıt olarak büyük ölçüde kullanılmasına yol açtı ve içten yanmalı motorların ortaya çıkmasıyla petrol ve diğer çeşitli yağların çıkarılması son derece önemli hale geldi. Fosil yakıtlara da dayanan elektrik enerjisi, 19.yüzyılın sonunda yaygınlaştı ve nükleer, hidroelektrik,jeotermal ve güneş enerjisi yoluyla daha temiz elektrik enerjisi üretimi bugünün dünyasıyla daha da alakalı bir konudur. Bu anlamda, Endüstri 4.0, teknolojileri özellikle akıllı şehirler ve akıllı şebekeler oluşturmak için her türlü esnekliği bünyelerinde bulundurmaktadır. Bütün şebekeler, müşteri talepleri, tüketimleri, kestirici bakım, onarım, kayıp kaçak gibi uygulamaları göz önüne alarak veri odaklı algoritmalar yardımıyla yapılmalıdır. Akıllı şebekeler su, doğal gaz, elektrik gibi sistemlere uygulanabilir (Aksu, 2018, 120).

Akıllı Üretim Teknolojileri/ İleri Üretim Teknikleri

Dördüncü Endüstri Devrimi üretimde yeni bir trend olarak yeni üretim teknolojilerinin entegrasyonu, akıllı otonom sistemlerin kurulması ve akıllı fabrikaların entegre ürün hizmetleriyle birleştirilmesi olarak tanımlanmıştır. (Bortolini Ferrari, Gamberi, Pilati and Faccio, 2017) Bu tanıma benzer birçok Endüstri 4.0 tanımlamalarında sıkça akıllı fabrikalardan bahsedilmektedir. (Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Son yıllarda hızla artmakta olan kişisel müşteri talepleri kurulacak olan akıllı fabrikalarda hızla karşılanabilecek, taleplere göre ürünlerde oluşacak tasarımsal değişimler hızla gerçekleştirilecektir. (Bortolini Ferrari, Gamberi, Pilati and Faccio, 2017)

Akıllı fabrikalar, sürekli değişen müşteri beklentilerine hızlı şekilde cevap verebilmek ve gerekli değişikliklere uyum sağlayabilmek için oluşmuş üretim ilkelerine dayanan bir çözümdür. (Üstündağ and Çevikcan, 2018) Akıllı fabrikalar kurulduğunda üretimde yaşanan karmaşıklıklar çözülmekte ve üretim verimliliği artmaktadır. Akıllı fabrika çevresi ve kapsamı işletmenin insan kaynakları, makine ve akıllı ürünlerle arasındaki bağlantıyla oluşmaktadır. (Bortolini Ferrari, Gamberi, Pilati and Faccio, 2017)

Bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerle birlikte akıllanan makineler ve sistemler, akıllı fabrikaları oluşturmaktadır. Akıllı fabrikalar sayesinde; üretim için gereken malzeme seçimi zincirleme tedarik edilme süreleri kısaltmakta ve süreç basitleşmektedir. (Bortolini Ferrari, Gamberi, Pilati and Faccio, 2017)

Bunun yanında, esnek çok fonksiyonlu makineler ve 3D yazıcılar yardımıyla kişisel üretimler gerçekleşmekte, seri üretim mantığından farklı olarak makineler çok fonksiyonlu olduğundan birden çok işlemi yapabilmekte, talep edilen ürün eşzamanlı olarak üretim programına alınabilmekte, stok seviyesi azalıp stokta bekleme süreleri de azalacağından stok maliyeti azalmakta ve enerji harcamaları optimum seviyelerde olacağından enerji verimliliği de artmaktadır (Üstündağ and Çevikcan, 2018)

İnsansız Sistemler

Capitol teknoloji Üniversitesi'nden Dr. Richard Baker'a göre, insansız bir sistem, “önceden belirlenmiş veya tanımlanmış bir görevi veya bu görevin bir kısmını yerine getirme ve sınırlı veya hiç insan müdahalesi olmadan otomatik olarak yapma yeteneğine sahip herhangi bir elektromekanik sistem " olarak tanımlanmaktadır.”

Gömülü Sistemler

Gömülü sistem, bağımsız bir sistem olarak veya büyük bir sistemin parçası olarak özel bir işlevi yerine getirmek üzere tasarlanmış yazılıma sahip mikroişlemci tabanlı bir bilgisayar donanım sistemidir. Çekirdekte, gerçek zamanlı işlemler için hesaplama yapmak üzere tasarlanmış entegre bir devre bulunur.

Gömülü sistem uygulamaları dijital saatlerden ve mikrodalgalardan hibrit araçlara ve aviyoniklere kadar uzanır. Üretilen tüm mikroişlemcilerin yüzde 98 kadarı gömülü sistemlerde kullanılmaktadır.. Gömülü sistemlerin içine yerleştirildiği cihazın kontrol edilmesi, izlenmesi ve özel bir iş için veri analizi yapması hedeflenir.

Sensör Teknolojileri

Endüstri 4.0 uygulamaları, eşzamanlı üretim bağlantısı, ihtiyaç olunan üretim bilgilerinin bilgi teknolojilerinden hızlı alınması, sensörler ve elektronik kontrol sistemleriyle kayıp ve firenin büyük anlamda bitmesi, üretim zamanlarının kısalması gibi durumları sağlamaktadır. (Huxtablea And Schaefera, 2016)

Sensörler üretimde nesnelere birbirine bağlanmasını sağlayan en önemli araçlardan birisidir. Üretim sistemlerinde uygulaması kolay olan sensörler ürünlere, makinelere, üretim sistemlerine kolaylıkla uygulanabilmektedir. Üretim sahasında tam zamanlı veri akışı da sensörler yardımıyla sağlanmaktadır. (Huxtablea And Schaefera, 2016)

Sensörler artık kolaylıkla bulunabilmekte ve geçmişe göre ucuzdur, internete erişim de gittikçe kolaylaşmaktadır. İnternet kullanarak, sensörler sayesinde gerçek zamanlı olarak üretim sistemlerine, makinelerine, araçlarına, işçi ve müşterilere, nihai ürünlere ulaşılabilir ve bağlantı kurulabilmektedir. Üretimden gelen her türlü veri sistemde depolanmakta, ilgili birimler tarafından veriler incelenip değerlendirilerek üretim için gerekli bilgi haline dönüştürülmektedir.

Bu dönüşüm Endüstri 4.0'da yapay zekayla gerçekleşebilmektedir. Oluşturulan bilgiler doğrultusunda üretim, bakım, üretim planlama, kalite kontrol gibi işlemlerden hangilerinin yapılması kararı alındıysa o işlemler otomatik olarak gerçekleştirilmektedir. (Huxtablea And Schaefera, 2016)

Veri Odaklı Hizmet

Veriye dayalı terimi, verilerin karar verme ve diğer ilgili faaliyetlere gerçek zamanlı olarak verimli bir şekilde güç sağlamak için kullanıldığı bir iş durumunu tanımlar. Bir işletme için veriye dayalı duruma ulaşmak, otomobil kullanmakla atla seyahat etmek arasındaki fark gibidir. Veriye dayalı işletmeler hedeflerine daha hızlı ve daha verimli bir şekilde ulaşır. Veri odaklı olmak, endüstri 4.0 olarak bilinen, devam etmekte olan büyük bir kültürel ve ekonomik dönüşüme bir yanittir. Her sanayi devrimi, mevcut kültürü, ekonomileri ve hükümeti bozmanın yanı sıra bir dizi yeni ürün, verimlilik ve olasılık ateşler. Veri, yeni yetenekleri ve ekonomik potansiyeli destekleyerek dördüncü devrime enerji verdi ve vermeye devam edecek. Şirketler artık verilerin yakıt olduğunun farkında ve yeni çağda hayatta kalmak ve

gelişmek için bundan yararlanmak istiyor.

Hologram Teknolojileri

Basit bir ifadeyle, holografi veya hologram teknolojisi, bir nesneden dağılmış ışığı kaydeden ve daha sonra herhangi bir özel ekipman olmadan görülebilen üç boyutlu (3D) bir nesne olarak yansıtan fotoğraf tekniğinin bir sonraki aşamasıdır. İletim hologramlarından, gökkuşağı hologramlarından son 3D hologramlara kadar çeşitli hologramlar gelişti. 3D hologramlarla ilgili ilginç gerçek, görünüşte gerçek nesnelerin veya animasyonların havada yüzmesine veya yakındaki bir yüzeyde durmasına izin vermesidir. Ayrıca, bir kullanıcı ekranda dolaşmak, gerçekçi görünümlü bir resim oluşturmak için olanak anlamına gelir, her taraftan görünür. (Dalkıran 2011; akt. Aslan, Erdoğan, 2017, 206). Hologram teknolojileri artırılmış gerçeklik ile birlikte eğitimden, sağlığa, turizmden, üretime birçok alanda Endüstri

4.0 hedefi koyan işletmeler, toplumlar ve devletler için önemli bir teknolojidir. Nano Teknoloji

Nanobilim ve nanoteknolojinin ardındaki fikirler ve kavramlar, fizikçi Richard Feynman'ın 29 Aralık 1959'da California Institute of Technology'de (CalTech) bir Amerikan Fizik Derneği toplantısında "altta bol miktarda yer var" başlıklı bir konuşma ile başladı. Nanoteknoloji terimi kullanılmadan çok önce. Konuşmasında Feynman, bilim adamlarının bireysel atomları ve molekülleri manipüle edebilecekleri ve kontrol edebilecekleri bir süreci anlattı. On yıldan fazla bir süre sonra, ultra hassas işleme araştırmalarında Profesör Norio Taniguchi nanoteknoloji terimini kullandı. 1981 yılına kadar, bireysel atomları "görebilen" tarama tünelleme mikroskopunun gelişmesiyle birlikte, modern nanoteknoloji başladı. Nano teknoloji kullanım alanı sınırlandırması bulunmayan bir daldır. Bu kapsamda; malzeme bilimi, matematik, fizik, kimya, biyoloji, tıp, eczacılık, bilgisayar ve elektrik; nano teknolojinin kullanıldığı başlıca alanlardır.

Dijital Tanı, Teşhis ve Tedavi

"Dijital tanılama" 2020 yılında disiplinler arası iletişim, klinik uygulamaya yenilikçi Bilişim Teknolojileri, yapay zeka gibi, uygulama hızlandırma, yanı sıra iyileştirilmesi sağlık teşhis modern bilimin hızlı gelişimi ile bağlantılı olarak oluşturulur.

Dijital tanımlama tıbbi teşhiste modern bilimin disiplinler arası, yüksek teknoloji ve iletim doğasını yansıtmaktadır. Dijital teşhisin mevcut alanlarındaki araştırma sonuçlarının

geniş bir kapsamı, disiplinler arası ve uluslararası deneyim alışverişi için profesyonel bir platform oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Bilim ve teknolojiadaki gelişmeler üretim, sanayi ve hizmet sektörleri gibi sağlık sektöründe de değişime sebep olmuştur.

Endüstriyel İnternet

Endüstriyel internet veya büyük nesnelerin interneti aslında nesnelerin internetinin sanayi ve üretimdeki hâlidir. Arabaların hedeflerine sürücü olmadan güvenli bir şekilde gidebildiği bir otoyol hayal edin. Yaşlı bir hastanın sağlığının hastane doktoru tarafından yakından izlendiği bir ev düşünün. Sensörlü su boruları, binalar, park sayaçları ve daha fazlasıyla atıkları önemli ölçüde azaltan bir şehir hayal edin. Bunlar artık uzak geleceğin bir parçası değil. Bu senaryolar, Endüstriyel İnternet olarak adlandırılan şeyde makinelerin ve akıllı verilerin bir araya gelmesiyle şimdi gerçekleşmeye başlıyor. Endüstriyel İnternet, performansı önemli ölçüde artıran, işletme maliyetlerini düşüren ve güvenilirliği artıran akıllı, birbirine bağlı nesneler aracılığıyla endüstriyi dönüştürecektir.

Endüstriyel internet sayesinde üretilen bütün veriler, gerçek zamanlı olarak istenilen yerlere transfer edilip analiz edildikten sonra verimliliği arttırmak amacı ile en iyi şekilde kullanılmaktadır.

Enerjisini Kendi Üreten Fabrikalar

Enerji ihtiyacı özellikle elektrik enerjisi ihtiyacı her gün artmakta ve kaynaklar her gün tükenmektedir. Nüfus artışı, sanayileşme, teknolojik gelişmeler, insanların yaşam konforu gibi nedenlerden dolayı elektrik enerjisine talep artmaktadır. Özellikle fosil yakıtların sonsuz olmayışı ve çevre tehditleri gibi nedenlerden dolayı bu sektörde çalışanlar ve akademisyenler alternatif enerji kaynaklarına yönelmişlerdir (Şenyürek, Demetgül, 2015, 42). Elektrik üretmek için yenilenebilir enerjilerin kullanımı dünya çapında Trend oluyor. Ancak sadece büyük ölçekte değil, büyük elektrik üreten ve dağıtan şirketlerle değil, aynı zamanda küçük ölçekte, yani tüketici ölçeğinde. Daha sonra evlerimize dağıtılan tesislerde geleneksel elektrik üretim sistemi ile kırılan kendi kendine tüketim, tüketicilere kendi enerjilerini üretme imkanı verir.

Mikro Fabrikalar

Mikro Fabrikalar, küçük boyutlu ürünler üretebilen küçük boyutlu bir fabrikayı ifade eder. Bu terim 1990 yılında Japon makine Mühendisi Laboratuvarı (Mel) tarafından

önerilmiştir. Mikro Fabrikaların başlıca avantajları, alan, enerji, malzeme ve zaman gibi büyük miktarda kaynak tasarrufu sağlamaktır.

Azaltılmış boyutları nedeniyle, mikro fabrikalar yüksek oranda otomatikleştirilmelidir. Otomatik takım tezgahları, montaj sistemleri, kalite kontrol sistemleri, malzeme besleme sistemleri, atık eleme sistemleri, takım bozulmasını değerlendirmek için bir sistem ve takımların yerini alacak bir sistem içerebilirler. Bir Mikro fabrika, kendi parçalarının çoğunu yapmak için tasarlanmıştır, yani kısmenkendi kendini kopyalayan bir makinedir.

Teknolojik İnovasyon

Teknolojik bir yenilik, teknolojik özellikleri öncekinden önemli ölçüde farklı olan yeni veya geliştirilmiş bir ürün veya süreçtir. Uygulanan teknolojik ürün yenilikleri, piyasaya sürülen yeni ürünler (ürün yenilikleri) veya uygulamadaki süreçlerdir (süreç yenilikleri). Bir ürün veya süreç, ilgili işletme için belirli avantajlar elde ederse bir yenilik olarak kabul edilir; diğer şirketler veya pazar açısından yeni olmaları gerekmez. Günümüzde ise yeni kurulan şirketler, dijital teknolojilerin inovasyona hızlı denemelerle sürekli öğrenmeye dayanan çok farklı bir yaklaşım getirebileceğini gösterdi. (Rogers, 2017, 26).

Simülasyon Teknolojileri

Eldem (2017), simülasyonun birçok alanda kullanıldığını vurgular. Bir simülasyon, gerçek dünyadaki bir sürecin veya sistemin zaman içinde çalışmasının taklit edilmesidir. Genellikle, bilgisayarlar simülasyonu yürütmek için kullanılır.

Simülasyon, performans ayarlama veya optimizasyon, güvenlik Mühendisliği, test, eğitim, ve video oyunları için teknolojinin simülasyonu gibi birçok bağlamda kullanılır. Simülasyon ayrıca, ekonomide olduğu gibi, işleyişleri hakkında fikir edinmek için doğal sistemlerin veya insan sistemlerinin bilimsel modellemesiyle de kullanılır. Simülasyon, alternatif koşulların ve eylem biçimlerinin nihai gerçek etkilerini göstermek için kullanılabilir. Simülasyon, gerçek bir sistem devreye giremediğinde de kullanılır.

Yapay Sinir Ağları

Yapay sinir ağları, insan beyninin işleyişinden ve bilgiyi analiz etme şeklinden esinlenerek geliştirilmiş bir bilgi işleme metodudur. Başka bir ifade ile Yapay Sinir Ağları (ANNs) biyolojik olarak ilham alan hesaplama ağlarıdır. (Keskenler ve Keskenler, 2017, 8). Sinir ağları havacılık, Otomotiv, Bankacılık, savunma, elektronik, eğlence, finans, sigorta, üretim, tıp, petrol ve gaz, konuşma, Menkul Kıymetler, telekomünikasyon, ulaşım ve çevre gibi

çeşitli alanlarda uygulanmıştır.

Akıllı Depolama ve Transfer Teknolojileri

Akıllı depolama, şirket içinde ve bulutta çevresini aktif olarak yönetmek ve bunlarayanıt vermek için yapay zeka (AI) kullanan ve kaynakların uygun şekilde kullanılabilir, optimize edilmiş ve uygun maliyetli olmasını sağlayan veri depolama alanıdır. Özellikle insanların güç harcamadan ürünlerin depo içerisindeki adreslere robot, bant gibi sistemlerle taşındığı bir süreci yaşıyoruz. (Aksu, 2018,116). Özellikle havalimanlarında kullanılan bagaj yönetim sistemi bu teknolojilere örnek verilebilir.

Akıllı depolama, verileri daha iyi yönetmek ve sunmak için sürekli olarak öğrenmek ve hibrit bulut ortamına uyum sağlamak için kullanan bir depolama sistemi veya hizmetidir.

Hızlı Prototip Üretimi

Hızlı prototipleme, 3D Bilgisayar Destekli Tasarım (CAD) kullanarak fiziksel bir parçanın, modelin veya montajın hızlı bir şekilde üretilmesidir. Parçanın, modelin veya montajın oluşturulması genellikle katkı maddesi üretimi veya daha yaygın olarak 3D baskı olarak bilinir. Seçici lazer eritme kullanarak hızlı prototipleme tasarımın önerilen bitmiş ürünle yakından eşleştiği yerde, prototip ile nihai ürün arasında belirgin bir farkın olduğu düşük sadakatli bir prototipin aksine, yüksek sadakatli bir prototip olduğu söylenir.

Türkiye Endüstri 4.0 Güçlü ve Zayıf Yanları

Türkiye üretim endüstrii için mevcut teknolojik durum ve atılması gereken adımlar çalışma kapsamında literatürde hazırlanmış olan Tablo 2.14'te yer alan SWOT analizi paralelinde yorumlanmaktadır. Endüstri 4.0 SWOT Analizi çerçevesinde güçlü, zayıf fırsatlar ve tehditler aşağıda verilmiştir. (Salkın, Öner, Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Güçlü Yönleri

- ✓ Genç nüfus oranı
- ✓ İç pazarın taleplere açık olması
- ✓ Dış pazarlara ulaşmanın kolaylığı
- ✓ Yurtiçi pazarlara ulaşımında kolaylık
- ✓ Çoklu kültürlü olmak
- ✓ Yeni teknolojiler uyumlu olmak

- ✓ Mühendislik eğitimi ve çeşitliliği
- ✓ Sektör sayısının çok olması

Zayıf Yönleri

- ✓ İç pazarın yeterince büyük olmaması
- ✓ Proje finansman ihtiyacının olması
- ✓ Mevcut teknolojiyi geliştirememe
- ✓ Sektörel regülasyon ve standardizasyon sorunları
- ✓ İş hukuku
- ✓ Vasıflı işgören sorunu
- ✓ Akademik yapının yetersizliği
- ✓ Bürokrasi sorunları
- ✓ Ortak hareket planı

Fırsat

- ✓ Büyüme potansiyeli
- ✓ Yatırıma olan istek
- ✓ Yatırım teşvikleri
- ✓ Teknokent ve ARGE merkezlerinin sayısının artması
- ✓ 20.000'e yakın bilişim firması ile sektörlere olumlu etkisi
- ✓ İlk yatırım oranının düşük olması
- ✓ Büyük çaplı projelerin var olması
- ✓ Yabancı aktörlerin çok olması
- ✓ Yazılım geliştirme isteği ve becerisi

Tehdit

- ✓ Yabancı üretici firmaların pazara tehdit oluşturması
- ✓ İhale kanunundaki yasal eksiklikler
- ✓ Sektörlerde kamu kuruluşlarının üretici olarak bulunması
- ✓ Bürokrasinin üretimde yenilikte engel olması
- ✓ İstihdamı artırma çabaları
- ✓ Akademik eğitimin yeni teknolojilere olan yetersizliği
- ✓ Karlılığın yüksek olmaması
- ✓ Kamu kuruluşlarının özel sektörle rakabet ediyor olması

✓ Hukuksal eksiklik ve problemler (Salkın, Öner, Üstündağ and Çevikcan,2018).

Türkiye’de Endüstri 4.0 için mevcut üretim endüstrisi düşünülerek hazırlanmış SWOT analizi değerleri görülmektedir. Ülke olarak birçok alanda olduğu gibi en güçlü silahlarımızdan biri genç nüfus oranımızdır. Yeni gelişmekte olan Endüstri

4.0 teknolojilerine ve oluşacak yeni meslek kollarına genç nüfusumuz hızlıca adapte edilebilecektir. (Salkın, Öner, Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Türkiye’de yaklaşık olarak her sektörde faaliyet gösteren iç ve dış pazar aktörleri bulunduğundan uygun sektörlerde Endüstri 4.0’a geçiş rahatlıkla gerçekleştirilebilecektir. Belirlenen yüksek teknolojiye adaptasyonu yüksek olacak bazı üretim sektörlerinde öncü olarak Endüstri 4.0 uygulamaları başlatılabilecektir. Ayrıca, ülkemizin bulunduğu coğrafi konum sayesinde Endüstri 4.0’ın uygulanmasıyla hızlıca ihracat gelişecek, dış pazarlarla 55 yeni geliştirilen katma değerleri yüksek teknolojik ürünlerle birlikte hızlı iletişim kurulabilecektir. (Salkın, Öner, Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Avantajların yanında birçok dezavantajlar da endüstrimizde bulunmaktadır. Öncelikle, analizde de görüldüğü gibi, bürokratik engellerin üreticilerin önünden kaldırılması gerekmektedir. Gerekli yasal düzenlemeler yeni teknolojileri uygulamaya yönelik teşvik edici şekilde yapılmalıdır. Yeni teknolojiler ve sistemler pahalı olacağından sanayi kuruluşları yeni yatırımlar yapmakta zorlanacaktır. (Salkın, Öner, Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Bu hususta devlet sanayi işbirliği ve teşviklerin artırılması gerekmektedir. Akademik eksiklikler de üzerinde çalışılması gereken bir konudur. Endüstri 4.0 bileşenleri yüksek teknolojik altyapı içermektedir. (Salkın, Öner, Üstündağ and

Çevikcan, 2018) Yüksek teknolojiyi verimli kullanabilmek için vasıflı işgücüne ihtiyaç olacaktır.

Meslek okullarının ve üniversitelerin yeni teknolojik sistemlerin öğrenimine uygun eğitimde yeni programlar oluşturmaları teşvik edilmeli, ders içeriklerinin de bu doğrultuda güncellenmeleri gereklidir. (Salkın, Öner, Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Devletin üretim teknolojilerini geliştirmek ve yeni stratejiler oluşturmak adına sağladığı destekler fırsat olarak değerlendirilebilmektedir. Ayrıca, yabancı firmaların sanayimizde çokluğu da bir avantajdır. (Salkın, Öner, Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Yabancı firmaların Endüstri 4.0 dönüşümlerinde öncü olmaları sağlanabilir bir

durumdur.Gelişmiş ülkelerin bilgi ve bilişim teknolojilerindeki üstünlükleri, yüksek eğitimli işgücü oranları karşımıza tehdit olarak çıkan konulardır. (Salkın, Öner, Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Yüksek teknolojide gelişmiş ülkelerle rekabet etmek zorlu bir süreç olacaktır. Eksiklerde de belirtildiği üzere, gerekli yasal düzenlemelerle işletmeler Endüstri 4.0 teknolojilerine geçiş için cesaretlendirilmelidir. (Salkın, Öner, Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Eğitim sisteminde bilgi teknolojileri, Ar-ge, yeni meslek grupları eğitimleri ağırlık kazanmalıdır. Hukuksal sorunlar da işletmeler önünde sorun olabilir, yeni teknoloji altyapılarının kurulması hususunda alınması gereken yasal izinler ve takip edilecek hukuki işlemler ile ilgili işletmeler desteklenmelidir. (Salkın, Öner, Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Endüstri 4.0 Sorunları

İşletmelere sağlayacağı büyük faydaların yanı sıra, Endüstri 4.0'ın uygulanmasıyla işletmeler bazı sorunlarla da karşılaşabilmektedir. (Salkın, Öner, Üstündağ and Çevikcan, 2018) Vaidya vd. 2018 yılında çalışmalarında klasik üretim endüstrisine Endüstri 4.0'ın uygulanmasıyla oluşabilecek zorlukları şu şekilde sıralamıştır (Salkın, Öner, Üstündağ and Çevikcan, 2018):

✓ Akıllı Karar Verme ve Anlaşma Mekanizması: Akıllı üretim sistemlerinde, kendiliğinden organize olmuş sistemlerin kilit faktörleri olarak daha fazla özerklik ve sosyal yeteneklere ihtiyaç duyulurken, günümüzün sisteminde 3C, yani hesaplama, iletişim ve kontrol yetenekleri ile sistemlerde özerklik yoktur.

✓ Yüksek Hızlı Endüstriyel Kablosuz Ağlar Protokolleri: Günümüzde kullanılan IWN ağı, yoğun iletişim ve yüksek hacimli veri aktarımı için yeterli bant genişliği sağlayamamaktadır. Üretim sisteminin ve ağ yapısının karmaşıklığı da bu duruma eklenince Endüstri 4.0 uygulamasında kilit rol oynayan iletişim ve büyük veri paylaşımı mevcut ağ sisteminde zorluk yaratmaktadır. Yüksek veriyi işleyebilmek ve hızlı şekilde analiz edebilmek için mevcut internet hatlarının hızları ve kapasiteleri artırılmalıdır.

✓ Üretimdeki Spesifik Büyük Veri ve Analitiği: Üretim sisteminden kaydedilen verilerin yüksek kalitesini ve bütünlüğünü sağlamak zorlu bir süreçtir. Verilerinin açıklamaları çok çeşitlidir ve gelişmiş veri analizleri için farklı veri depoları ile farklı veri depolarını birleştirmek gittikçe artan bir sorundur. Endüstri 4.0 ile veriler yüksek miktarda kaydedilirken yeterli saklama alanı sorununun yanında verilerin çeşitliliği de artacağından farklı üretim verilerini gruplara ayırarak kaydetmek gerekecektir.

✓ Sistem Modelleme ve Analizi: Sistem modellemesinde, dinamik denklemleri azaltmak ve uygun kontrol modelini sonuçlandırmak için, sistemler kendi kendini organize eden üretim sistemi olarak modellenmelidir. Araştırmalar hala karmaşık sistemler için devam etmektedir.

✓ Siber Güvenlik: Verilerin paylaşımı üretimde internetin aktif kullanımı ile birlikte üretim bilgilerinin korunması ve güvenli şekilde paylaşılması önemli bir konu olmaktadır. Endüstri 4.0 ile gelen standart iletişim protokollerinin artan bağlantı hızı ve kullanımı sayesinde, kritik endüstriyel sistemleri, üretim hatlarını ve sistem verilerini siber güvenlik tehditlerinden koruma ihtiyacı önemli ölçüde artmaktadır.

✓ Modüler ve Esnek Fiziksel Eserler: Bir ürünü işlerken, işleme veya test için gerekli ekipmanlar gruplandırılmalı ve dağıtılmış karar verme için birlikte çalışmalıdır. Dolayısıyla, üretim rotalarını dinamik olarak yeniden yapılandırabilen modüler ve akıllı taşıma ünitesinin yaratılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sistemlerin kurulumu için işletmelere yüksek bilgi düzeyinin sağlanması gerekmektedir.

✓ Yatırım Konuları: Yatırım konusu, üretimde yeni teknoloji tabanlı girişimlerin çoğu için genel bir konudur. KOBİ'lerin Endüstri 4.0'ı uygulaması için Endüstri 4.0'ın tüm bileşenlerinin uygulanması ve genel olarak bir endüstri için büyük miktarda yatırım gerekmektedir. Büyük maliyetleri karşılamak işletmelerin tek başına finanse edebileceği bir husus değildir.

Devlet sanayi politikaları doğrultusunda teknoloji yatırım teşviklerinin işletmelere sağlanması Endüstri 4.0 için önemli bir konudur. Ahrens ve Spöttl'e (2015) göre, sektörlerde çalışacak kalifiye işçilerin Endüstri 4.0 için gerekli niteliklerde olması için beş parametre önemlidir. Bu parametreler; kapsamlı Endüstri 4.0 entegrasyonu ve bilgi şeffaflığı, üretim sistemlerinde otomasyonların artması, üretimde nesnelerin kendi karar mekanizmalarının olması, dijital iletişim ve etkileşimli yönetim fonksiyonlarının kurulması ve işgücünün esnek olarak kullanılmasıdır. Gerekli parametrelerin sağlanması işletmeler için önemli çalışma konuları olmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, Hatay ili Samandağ ilçesinde görev yapan Okul yöneticilerinin Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık düzeylerini belirlemek amacı ile yapılmıştır. Araştırma nicel paradigmaya uygun olarak ve genel tarama modelinde tamamlanmıştır.

Araştırma modeline dayanarak belirli hipotezler oluşturulmuş ve Endüstri 4.0 kavramında bilgi seviyesi düzeyindeki farklılıklar araştırılmıştır. Anket soruları Google Form üzerinde hazırlanarak Hatay İli Samandağ İlçesindeki okul yöneticilerine ulaştırılmış ve okul müdürü ile müdür yardımcıları tarafından cevaplamıştır. Araştırmaya katılan yöneticilerden 69 adet geri dönüş sağlanmıştır. Katılımcılara ilk başlıkta demografik bilgileri sorulmuş ve cevaplar alınmış, diğer başlıklarda ise sorulara 5’li likert ölçeğine göre cevaplar alınmıştır. Kurulan hipotezlerin anlamlılık düzeyleri SPSS 26.00 veri analizi programı ile incelenmiştir. Sonuçta, katılımcıların Endüstri 4.0 bilgi seviyeleri dikkate alınarak belirli hipotezler kurulmuş ve farkındalık düzeyleri ölçülmüştür.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini, 2020/2021 Eğitim-Öğretim yılında Hatay ili Samandağ ilçesinde bulunan devlet okullarından Temel Eğitim ve Orta Öğretime bağlı okullarda görev yapan Okul yöneticileri oluşturmaktadır. Teorik olarak bir araştırma için evren (population, universe) soruları cevaplamak için ihtiyaç duyulan verilerin (ölçümlerin) elde edildiği canlı ya da cansız varlıklardan oluşan gruptur (Büyüköztürk vd., 2016, 177). Çalışma evreni, ulaşılabilen evrendir. Bu yönü ile somuttur. Araştırmacının ya doğrudan gözleyerek ya da ondan seçilmiş bir örnek küme üzerinde yapılan gözlemlerden yararlanarak, hakkında görüş bildirebileceği evren, çalışma 42 evrenidir. Pratikte, araştırmalar, çalışma evreni üzerinde yapılır ve sonuçlar da yalnızca bu sınırlı evren üzerinden değerlendirilir (Smith, 1975, 107; akt. Karasar, 2016)

Veri Toplama Araçları ve Toplanması

Veriler Baloğlu ve Doğan (2020) tarafından geliştirilen Endüstri 4.0 Kavramsal Farkındalık Ölçeği ile toplanmıştır. Ölçekte Endüstri 4.0 kavramına ilişkin 39 madde yer almaktadır. Veriler, Google Form teknolojisi aracılığıyla online olarak toplanmıştır.

Hipotezler

Okul yöneticilerinin endüstri 4.0 uygulamalarına geçiş öncesinde Endüstri 4.0 teknoloji seviyelerinin ve üretim bilgi, beceri, yeteneklerinin farkında olunması gerekmektedir. Daha sonra, okul yöneticilerinin teknoloji seviyelerindeki değişkenlikleri dikkate alınmış ve aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

- ✓ Hipotez 1: Yüksek Lisan Eğitimi Almış Okul yöneticilerinin Endüstri 4.0 farkındalık düzeyleri anlamı derecede yüksektir.
- ✓ Hipotez 2: Meslekteki görev süresi arttıkça Okul yöneticilerinin Endüstri 4.0 farkındalık

düzeyleri anlamı derecede azalmaktadır..

- ✓ Hipotez 3: Lisede Görev yapan Okul yöneticilerinin Endüstri 4.0 farkındalık düzeyleri anlamı derecede yüksektir.
- ✓ Hipotez 4: Yaş arttıkça Okul yöneticilerinin Endüstri 4.0 farkındalık düzeyleride artmaktadır.

Verilerin Analizi

Ölçekte bulunan maddelerin farkındalık düzeyleri 5’li likert tipi sorular hiç=1, az=2, orta=3, çok=4 ve tam=5 olacak şekilde derecelendirilmiştir.

Araştırmada faktör analizi yapılmadan önce, verilerin faktör analizine uygunluğunun tespitinde Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) ve Bartlett testleri yapılmıştır.

Tabloda “KMO ve Bartlett’s” testlerinin analiz sonuçları gösterilmiştir Field (2005), Kalaycı (2014), Karagöz, (2016) KMO değerinin “,90” dan büyükse araştırma örnekleminin mükemmel düzeyde yeterli olarak kabul edileceğini belirtmişlerdir (akt. Bursal, 2007). Araştırma kapsamında toplanan verilerin faktör analizine uygunluğu için Bartlett küresellik testi (Bartlett’s Test of sphericity) sonucunun “ $p<,05$ ” düzeyinde anlamlı sonuç vermesi gerekmektedir (Büyüköztürk, 2007).

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer- Olkin		,915
Bartlett's Test	Ki-Kare	2156,364
	Standart Sapma	351
	Anlamlılık Düzeyi	,000

Tabloda görüldüğü gibi ölçeğin KMO değeri ”,915” olarak bulunmuş ve bu değer örneklem yeterliliği açısından mükemmel bir dereceye sahip olduğu görülmüştür.

Ayrıca, Bartlett testi sonucunda Ki-Kare test sonucunun 0,001 düzeyde anlamlı çıkması(2156,364- $p<0,01$) verilerin çok değişkenli normal dağılımda olduğunu göstergesidir (Kan ve Akbaş, 2005; akt. Gökkuş, Kuru ve Şimşek, 2016, 470). Bu sonuçlar, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstergesidir.

BULGULAR VE YORUM

Demografik Bulgular

Bu çalışmada, araştırma örnekleminin dört farklı okul türündeki (okul öncesi, İlkokul, ortaokul, lise) Yöneticilerden oluşturulmasının bu amaca hizmet edeceği ve önemli yararlar sağlayacağı beklenmektedir. Araştırma örneklem grubunda yer alan Yöneticilerin demografik özelliklerine göre dağılımları Tablolarda belirtilmiştir.

Cinsiyetiniz					
		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Değişkenler	Erkek	52	75,4	75,4	75,4
	Kadın	17	24,6	24,6	100,0
	Toplam	69	100,0	100,0	

Yaşınız					
		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Değişkenler	20-30	7	10,1	10,1	10,1
	30-40	28	40,6	40,6	50,7
	40-50	27	39,1	39,1	89,9
	50+	7	10,1	10,1	100,0
	Toplam	69	100,0	100,0	

Öğrenim Durumunuz					
		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Değişkenler	Lisans	52	75,4	75,4	75,4
	Yüksek Lisans	17	24,6	24,6	100,0
	Toplam	69	100,0	100,0	

Meslekteki Görev Süreniz Kaç Yıldır					
		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Değişkenler	0-10 yıl	15	21,7	21,7	21,7
	10-20	30	43,5	43,5	65,2
	20-30	21	30,4	30,4	95,7
	30+	3	4,3	4,3	100,0
	Toplam	69	100,0	100,0	

Üniversite Sınavına Hazırlanırken Hangi Bölümdeydiniz					
		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Değişkenler	Sayısal	27	39,1	39,1	39,1
	Eşit ağırlık	25	36,2	36,2	75,4
	Sözel	17	24,6	24,6	100,0
	Toplam	69	100,0	100,0	

Göreviniz					
		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Değişkenler	Müdür	34	49,3	49,3	49,3
	Müdür Yardımcısı	35	50,7	50,7	100,0
	Toplam	69	100,0	100,0	

Kaç Yıldır Yöneticilik Yapıyorsunuz

		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Değişkenler	0-5	30	43,5	43,5	43,5
	5-10	25	36,2	36,2	79,7
	10-15	8	11,6	11,6	91,3
	15-20	6	8,7	8,7	100,0
	20+				
	Toplam	69	100,0	100,0	

Görev Yaptığınız Kurum					
		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Değişkenler	OKUL ÖNCESİ	4	5,8	5,8	5,8
	İLKOKUL	32	46,4	46,4	52,2
	ORTAOKUL	15	21,7	21,7	73,9
	LİSE	18	26,1	26,1	100,0
	Toplam	69	100,0	100,0	

Araştırmadaki yöneticilerin %75,4 66'sı erkek ve yaklaşık olarak % 25,6'sı kadın Yöneticilerden oluşmaktadır. Araştırmada, çalışma kapsamına ankete katılan 69yöneticiden 34'ünü müdür ve 35 'ini müdür yardımcısı oluşturmaktadır.

Yöneticilerden 52'sinin Lisans mezunu ve 17 'sinin Yüksek Lisans mezunu Olduğu görülmektedir.

Güvenilirlik Analizi

Çalışma kapsamında uygulanacak olan analizlerin doğru değerlendirilebilmesi adına katılımcılardan elde edilen sonuçlar için SPSS 6.00 paket programında güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik analizinde Alfa (α) modeli (Cronbach Alpha) uygulanmıştır.

Bu yöntemde, anket ölçeğinde yer alan soruların homojen dağılım gösterip göstermediği araştırılmaktadır. Ağırlıklı standart değişim ortalaması olan bu yöntemde ölçekte bulunan soruların varyansları toplamının genel varyansa oranlaması ile elde edilmektedir.

Elde edilen değer 0 ile 1 arasında değişken bir değer olmaktadır. Hesaplanan katsayı ile ölçekteki soruların benzerliği ya da yakınlığı belirlenmektedir. Eğer ölçülen sorular arasında negatif bir korelasyon olursa, Alfa yöntemiyle hesaplanan Cronbach Alpha değeri de negatif bulunmaktadır. Bu durum güvenilirlik modelinin bozulmasına yol açmaktadır (Kalaycı, 2014).

Cronbach Alpha sorular arası korelasyona bağlı uyum değeridir. Cronbach (1951) çalışmasında, Cronbach Alpha değeri faktör altındaki soruların toplamdaki güvenilirlik seviyesini gösterdiğini ve bu değer 0,70 ve üstünde ise ölçeğin güvenilir olduğunu belirtmektedir.

Çalışma Kapsamında Yapılan Güvenilirlik Analizi

Çalışmada güvenilirlik analizi olarak Cronbach Alpha (α) değeri kullanılmıştır. Katılımcılara yöneltilen anket sorularından 27'sinde 5'li Likert ölçeği kullanıldığı için güvenilirlik analizi anket sorusu için uygulanmıştır. Uygulama sonucunda, istenilen Alpha (α) değeri 0,981 olarak hesaplanmıştır.

Tabloda da görüldüğü gibi, toplam varyans açıklama oranı 540,989 , standart sapma 23,259 , ortalama değer ise 71,40 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan Alpha(α) değeri 0,981 olarak, 0,70'in üzerinde gerçekleştiğinden ölçek güvenilir olmuştur.

Her bir anket sorusu için negatif 73 korelasyon görülmemiş, pozitif α değerleri görülmüştür. Dolayısıyla, güvenilirlik analizi sonuçlarına göre analiz dışına çıkarılması gereken herhangi bir anket sorusu olmamıştır.

Sonuç

Endüstri 4.0 kavramı günümüzde giderek popülarlığını arttırmaktadır. Gelişmiş ülkelerin öncülüğünde başlayan teknolojik devrim şüphesiz üretim sektörünün yanı sıra toplumların her alanında kendini hissettirmektedir. Ülke olarak bu sürecin sadece izlenmesi, gerekli adımların atılmayarak teknolojik dönüşümlerin gerçekleştirilmemesi mümkün değildir. Ülke sanayimizde dördüncü endüstri devrimine geçişin gerçekleşmesi için gerekli devlet politikalarının geliştirildiği görülmektedir (Salkın, Öner, Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Bu adımlara ek olarak, Endüstri 4.0 yol haritası Bilim ve Sanayi Bakanlığı tarafından 2018 yılında açıklanmış ve işletmelerin Ar-Ge boyutunda ve teknik anlamda yapmaları gereken hazırlıklar anlatılmıştır. (Salkın, Öner, Üstündağ and Çevikcan, 2018)

Tupa vd. (2018) çalışmalarında Endüstri 4.0 uygulamasına geçişte meydana gelebilecek

risklerden bahsetmektedir. Bu riskler; siber saldırılar ve depolanan büyük verilerin kaybedilmesidir. Bu husus da dikkate alınarak gerekli çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Salkın vd. (2018) çalışmalarında endüstriyel işletmelerin tecrübelerinden yola çıkarak, gelecekte üretim, kontrol ve siber sistemlere entegre akıllı ürünlerin izlenmesi süreçlerinin insan gücü yerine otomasyonlarla gerçekleştirileceğini söylemektedir.

Bu bağlamda, Endüstri 4.0 sistemlerine dönüşüm ve entegrasyon için doğru stratejik işgücü planlamaları, yeni sistemlere uygun organizasyon yapıları ve üretim sistemine dahil bütün paydaşlarla teknolojik anlamda işbirliklerinin geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Böylece, Endüstri 4.0'a geçişte Endüstri

4.0 teknolojik avantajlarından faydalanılması kolaylaşmış olacaktır. Türkiye üretim endüstrisinde farkındalığın oluşturulması, sektörlerin mevcut analizlerinin yapılması araştırmanın ana hedeflerindedir.

Endüstri 4.0 farkındalığını incelemek için hipotezler kurulmuştur. Hipotezler katılımcılardan alınan cevaplar doğrultusunda değerlendirilmiştir. Sonucunda katılımcıların Endüstri 4.0 bilgi seviyeleri, ve Endüstri 4.0 bağlamında genel değerlendirme yargıları incelenmiştir.

Benzer şekilde, Kağnıcıoğlu ve Özdemir (2017) çalışmalarında Endüstri 4.0 farkındalığı sonucunda yöneticilerin Endüstri 4.0 bilgi seviyesinin orta seviyede olduğu anlaşılmıştır.

Bu doğrultuda değerlendirme yapılacak olunursa, çalışma kapsamına göre Hatay ili Samandağ ilçesinde görev yapan Okul yöneticilerinin Endüstri 4.0 farkındalık düzeyleri kısmen olumludur.

Katılımcıların cevapları ortalamaları doğrultusunda Hatay ili Samandağ ilçesinde görev yapan Okul yöneticilerinin Endüstri 4.0 farkındalık düzeyleri henüz yeteri seviyede olmadığı söylenebilmektedir.

Okul Yöneticileri çerçevesinde düşünülecek olursa, anket cevapları doğrultusunda okul yöneticilerinin Endüstri 4.0 farkındalık düzeylerini arttırmak için yöneticilere eğitimler verilebilir.

Endüstri 4.0'a geçişte eğitimde önemli problemler oluşturabileceğinden, bu bağlamda gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Dolayısıyla ülke üretim endüstrisi adına, uygulamalara öncelikli olarak Endüstri 4.0 farkındalık seviyesinin yükseltilmesi için gerekli adımlar atılmalıdır. Eğitim Endüstri 4.0 sürecine entegrasyonda önemli bir adım olarak görülmektedir.

Kaynakça

Acaralp, C. M. (2017). İnsan Kaynakları Yönetiminde Endüstri 4.0. ve Dijitalleşme Etkisi. Proje Çalışması. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alçın, S. (2016). Üretim için Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0. Journal of Life Economics.

Aslan, Ş. and Özata, M. (2007). Kobi'lerde Bilgi Teknolojisi Kullanımının Rekabet Gücü Yenilikçilik Girişimcilik ve Pazarlama Kapasitesiyle İlişkileri: Otomotiv Sektöründe Bir Araştırma. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(2).

Bağbozan, K. (2007). Otomotiv Yedek Parça Sektöründe Tedarik Zinciri Uygulamaları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Banger, G. (2016). Endüstri 4.0 ve Akıllı İşletme. Ankara: Dorlion Yayınları.

Batur, Z. and Uygun, K. (2012). İki Neslin Bir Kavram Algısı: Teknoloji. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Aile İdaresi Enstitüsü.

Bayraktar, Ö. (2017). Dijital İşletme Bilimi. İstanbul: Selis Yayınları. Bedir, A. (2002). Türkiye'de Otomotiv Sanayi Gelişme Perspektifi. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Çılbant, C. (2006). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Sektör Analizi. Doktora Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Davenport, T. H., & Short, J. E. (1990). The New Industrial Engineering: Information Technology and Business process Redesign. Sloan: Sloan School Management Massachusetts Institute of Technology.

Ekinci, H. (2006). Bilgi Teknolojilerinin Rekabet Açısından Önemi ve Değişim Yönetimindeki Etkilerine İlişkin Yöneticilerin Algılarını Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (11).

Elmas, G. (2011). Bursa Bölgesinde Otomotiv Lojistiği ve Otomotiv Terminallerinde Kapasite Analizi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ersoy, A. R. (2016). Siemens'in Endüstri 4.0'a Bakışı ve Çalışmaları. Türkiye'nin Endüstri 4.0 Platformu, 459.

Gabaçlı, N., & Uzunöz, M. (2017). IV. Sanayi Devrimi: Endüstri 4.0 ve Otomotiv

Sektöre. 3 nd International Congress on Political, Economic and Social Studies.

Genç, E. C. (2017). Türkiye'de Sanayi 4.0 ve Kamu Politikası. Liberal Perspektif Analiz. Özgürlük Araştırmaları Derneği.

Gilchrist, A. (2016). Industry 4.0: The Industrial Internet of Things. Thailand: Apress.

Görçün, F. Ö. (2017). Endüstri 4.0. İstanbul: Beta Yayınları.

Gürak, H. (2004). Emek- Teknolojik Yenilik ve Büyüme. İstanbul: DeğişimYayınları.

Kabaklarlı, E., and Atasoy, B. S. (2016). Endüstri 4.0'ın Rolü Dinamik Panel Veri Uygulaması. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Kennedy, P. (1991). Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kıroğlu, O. (2014). Okul Yöneticilerinin Bilgi Teknolojilerindeki Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Köksal, Y. and Türedi Karaman, M. (2014). Tüketici Otomobil Tercihinde Etkili Olan Bilgi ve İletişim Kanalları Üzerine Bir İnceleme. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

McClellan, J. E. and Dorn, H. (2013). Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji. (H. Yalçın, Çev.) Ankara: Akılçelen Kitaplar.

Özdamar, G. (2010). Reel Döviz Ekseninde İhracatı Etkileyen Faktörler ve Rekabet Gücü: Türkiye Otomotiv Sanayisi Üzerine Bir İnceleme. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdoğan, O. (2017). Dördüncü Sanayi Devrimi ve Endüstriyel Dönüşümün Anahtarları. İstanbul: Pusula 20 Teknolojik Yayıncılık.

Papazoğlu, M., & Tsalgatidou, A. (2000). Business-to-Business Electronic Commerce Issues and Solutions. Decision Support Systems (29).

Roblek, V., Mesko, M., & Krapez, A. (2016). A Complex View of Industry 4.0.SAGE Open.

Samaddar, S., & Kadiyala, S. (2006). Information Systems Outsourcing: Replicating an Existing Framework in a Different Cultural Context. Journal of Operations Management, 24(6).

Ümit Fırat, S., & Fırat, O. (2017). Sanayi 4.0 Devrimi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Kavramlar, Küresel Gelişmeler ve Türkiye. Toprak İşveren Dergisi(114).

Üstündağ, A., & Çevikcan, E. (2018). Industry 4.0: Managing the Digital Transformation. İstanbul.

Aksoy, S. (2017). Değişen teknolojiler ve Endüstri 4.0: Endüstri 4.0'ı anlamaya dair bir giriş. Sosyal Araştırma Vakfı Katkı, 4(1).

Bauer, W., Schlund, S., Marrenbach, D. and Ganschar, O. (2014). Industry 4.0 – Volkswirtschaftliches Potenzial für Deutschland. Studie.In: Bundesverband Telekommunikation und neue Medien e.Das Fraunhofer-Institut für Arbeitswirtschaft und Organisation.

Benesova, A. and Tupa, J. (2017). Requirements for Education and Qualification of People in Industry 4.0. Procedia Manufacturing.

Cronbach, L. J. (1951). Coefficient Alpha and The Internal Structure of Tests. Psychometrika, Vol. 16, No. 3

EBSO (2015). Sanayi 4.0. Ege Bölgesi Sanayi Odası Araştırma Müdürlüğü Ege, B. (2014). 4. Endüstri Devrimi Kapıda Mı?. Bilim ve Teknik Dergisi.

Fırat, S. Ü. ve Fırat, O. Z. (2017). Sanayi 4.0 Devrimi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Kavramlar, Küresel Gelişmeler ve Türkiye. Toprak İşveren Dergisi, Sayı. 114, ss. 10-23.

Gabaçlı, N. ve Uzunöz, M. (2017). IV. Sanayi Devrimi: Endüstri 4.0 ve Otomotiv Sektörü. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi, Bildiriler Kitabı, Cilt:2 Ekonomik Araştırmalar, ss. 149-174.

Glas, A. H. and Kleemann, F. C. (2016). The impact of industry 4.0 on procurement and supply management: A conceptual and qualitative analysis. International Journal of Business and Management Invention,5(6).

Hermann, M., Pentek, T. and Otto B. (2016). Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios. System Sciences (HICSS), 49th Hawaii International Conference

Hofmann, E. and Rüsçh, M. (2017). Industry 4.0 And The Current Status As Well As Future Prospects On Logistics. Computers in Industry.

Kagermann, H., Wahlster, W. and Helbig J. (2013). Recommendations for Implementing the Strategic Initiative Industrie 4.0. Industrie 4.0 Çalışma Grubu, Almanya

Kağnıcıoğlu, C. H. ve Özdemir, E. (2017). Endüstri 4.0 Bağlamında Eskişehir İlindeki Kobi'lerin Değerlendirilmesi. PressAcademia Procedia, 8(1).

Kalaycı, Ş., (2009). SPSS Uygulamalı Çok değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara : Asil

Yayın Dağıtım.

Kocsi, B. and Oláh J. (2017). Potential connections of unique manufacturing and industry. LogForum 13(4).

Lee, J., Bagheri, B. and Kao, H. (2014). Recent Advances and Trends of Cyber Physical Systems and Big Data Analytics in Industrial Informatics. IEEE Int. Conference on Industrial Informatics.

Lezzi, M., Lazoi, M. and Corallo, A. (2018). Cybersecurity for Industry 4.0 in the current literature: A reference framework. Computers in Industry.

Liao, Y., Deschamps, F., Loures E. F. R. and Ramos L. F. P. (2017). Past, present and future of Industry 4.0 a systematic literature review and research agenda proposal. International Journal of Production Research, 55:12, pp. 3609-3629,

Mehami, J., Nawi, M. and Zhong, R. Y. (2018). Smart automated guided vehicles for manufacturing in the context of Industry 4.0. Procedia Manufacturing.

Miranda, S. F., Marcos, M., Peralta, M. E. and Aguayo, F. (2017). The challenge of integrating Industry 4.0 in the degree of Mechanical Engineering. Procedia Manufacturing.

Morrar, R., Arman, H. and Mousa S. (2017). The Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0): A Social Innovation Perspective. Technology Innovation Management Review, 7(11).

Motyl, B., Baronio, G., Uberti, S., Speranza, D. and Flippi S. (2017). How will change the future engineers skills in the Industry 4.0 framework? A questionnaire survey. Procedia Manufacturing.

Özsoylu, A. F. (2017). Endüstri 4.0. Çukurova Üniversitesi İBF Dergisi, 21(1).

Pereira, A.C. and Romero, F. (2017). A review of the meanings and the implications of the Industry 4.0 concept. Procedia Manufacturing, 13(1).

Salkın, C., Öner, M., Üstündağ, A. and Çevikcan E. (2018). Industry 4.0: Managing The Digital Transformation, Springer Series in Advanced Manufacturing, Chapter 1, A Conceptual Framework for Industry 4.0

Santos, M.Y., Sa, J. O., Andrade, C., Lima, F. V., Costa, E., Costa, C., Martinho, B. and Galvao, J. (2017). A Big Data system supporting Bosch Braga Industry 4.0 strategy. International Journal of Information Management.

Vaidya, S., Ambad, P. and Bhosle S. (2018). Industry 4.0-A Glimpse. Procedia Manufacturing, 20(1).

Wagner, T., Herrmann, C. and Thiede S. (2017). Industry 4.0 impacts on lean

production systems. *Procedia CIRP*, 63(2).

Wang, S., Wan, J., Li, D. and Zhang, C. (2016). Implementing Smart Factory of Industrie 4.0: *International Journal of Distributed Sensor Networks* Volume.

Yazıcı, E. ve Düzükaya, H. (2016). Endüstri devriminde dördüncü dalga ve eğitim: Türkiye dördüncü dalga endüstri devrimine hazır mı?. *Journal of Education and Humanities: Theory and Practice*, 7(13).

Akça, Y., Şahan, G., Tural, A. (2017). Türkiye'nin Kalkınma Planlarında Eğitim Politikalarının Değerlendirilmesi. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)* (3).

Aksoy, S. (2017). Değişen teknolojiler ve Endüstri 4.0: Endüstri 4.0'ı anlamaya dair bir giriş. *Sosyal Araştırmalar Vakfı Dergisi* (4).

Akyüz, Y. (2012). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık. Arslan, M. (2016) 2. Dünya Savaşı ve Türkiye'de Savaş Ekonomisi. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 2(2).

Balay, R. (2004). Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2).

Banger, G. (2018). *Endüstri 4.0. Eskişehir: Dorlion Yayınları*.

Buyruk, H. (2018). Gelişen Teknolojiler, Değişen İşgücü Nitelikleri ve Eğitim. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14).

Alçın, Sinan (2016), Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0. *Journal of Life Economics*, 3(1).

Altıntaş, H., Mercan, M. (2015). AR-GE Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Eşbütünlük Analizi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 70(1).

Arslan, Ü., Demirağ, Y. (2017), Sanayi Devrimi: Sonuçları ve Uluslararası Sisteme Yansımaları. *Başkent Üniversitesi*.

Ataman, Berrin Ceylan (2011). Türkiye'nin Adaylık Sürecinde Avrupa Birliği İstihdam ve Sosyal Politikası. *Siyasal Kitabevi: Ankara*.

Avrupa Birliği Bakanlığı (2018), Sanayi 4.0 Bilgi Notu, Avrupa Birliği Bakanlığı Sosyal, Bölgesel ve Yenilikçi Politikalar Başkanlığı: Ankara.

Aybars, Handan (2016). Dijital evrim ile endüstri 4.0. *BT Haber Dergisi*, Haziran.

Balay, Refik (2004). Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2).

- Bank, Emin (2017). Endüstri 4.0. Cyber Spot Dergisi,10(1).
- Bulut, E., Akçacı, T. (2017). Endüstri 4.0 ve İnovasyon Göstergeleri Kapsamında Türkiye Analizi. Assam Uluslararası Hakemli Dergi, 7(1).
- Buyruk, Halil (2018). Gelişen Teknolojiler, Değişen İşgücü Nitelikleri ve Eğitim. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 8(1).
- Büyükuslu, Ali Rıza (2018), Dijital Dönüşüm. Der Kitabevi: İstanbul.
- Fırat, S., Fırat, O. (2017). Sanayi 4.0 Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Kavramlar. Küresel Gelişmeler ve Türkiye", Toprak İşveren Dergisi, 14(1).
- Karaca, C., Erdoğdu, M (2017). Dördüncü Sanayi Devrimi: Türkiye Böyle Bir Dönüşüme Hazır mı?, Bildiri Özet Kitabı, Eurefe Bildirileri, Temmuz, Ekonomi Kongresi, Aydın.
- Keleş, M., Tunca, M. (2010). Türkiye'deki Teknokentlerin Mevcut Durumunun İncelenmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:11, ss. 1-22.
- Kılıç, S., Alkan, R. (2018). Dördüncü Sanayi Devrimi Endüstri 4.0: Dünya ve Türkiye Değerlendirmeleri. Girişimcilik, İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, Sanayi 4.0, KPMG: İstanbul.
- Küçükkalay, Mesut (1997). Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1).
- Mahiroğulları, Adnan (2005). Endüstri Devrimi Sonrasında Emegın İstismarını Belgeleyen İki Eser: Germinal ve Dokumacılar. İstanbul Sosyoloji Çalışmaları Dergisi, 32(1).
- Oral, O., Çakır, M. (2017). Nesnelerin İnterneti Kavramı ve Örnek Bir Prototipin Oluşturulması. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 1(1).
- Öz, C., Karagöz, S. (2015). Avrupa 2020 Hedeflerinin Avrupa İstihdam Stratejisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. Bilgi Dergi, 31(1).
- Özdemir, Şelale (2014), "Sanayi Devriminin Bilim Tarihi Üzerindeki Etkisi: Bilim Ve Teknoloji. Üretim Ekonomisi Kongresi.
- Öztürk, Sercan (2018). İmalat Sanayinin Dijital Dönüşümü. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Aylık Yayın Organı, 36(1).
- Aybek, H, Y . (2017). Üniversite 4.0'a geçiş süreci: kavramsal bir yaklaşım. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 3(2).
- Akben, İ. (2017). 3 Boyutlu Yazıcılar ve Tedarik Zincirine Etkiler. International Journal

of Academic Value Studies, 3(10), 20-35.

Akgün, A., & Akgün, Ö., (2019). A Research on Financial Performance Analysis of Informatics Companies in the Scope of Industry 4.0, Proceedings of the International Symposium for Production Research, (s.705–723).

Akkuş, S. (2016). Nesnelerin İnterneti Teknolojisinde Güvenli Veri İletişimi Programlanabilir Fiziksel Platformlar Arasında WEP Algoritması İle Kriptolu Veri Haberleşmesi Uygulaması. Marmara Fen Bilimleri Dergisi, 28(3).

Aktaş, F., Çeken, C. and Erdemli, Y. E. (2016). Nesnelerin İnterneti Teknolojisinin Biyomedikal Alanındaki Uygulamaları. Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 4(1).

Altan, M. and Candoğan, M. A., (2014). Bankalarının Finansal Performanslarının Değerlemesinde Geleneksel Ve Gri İlişki Analizi: Katılım Bankalarında Karşılaştırmalı Bir Uygulama. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14(27).

Ayres, R. U. (1997). Industrial Metabolism: Work in Progress. Theory and Implementation of Economic Models for Sustainable, Springer, Dordrecht.

Azuma, R. T. (1997). A Survey Of Augmented Reality. Presence: Teleoperators and Virtual Environments, 6(4).

Baker, M. and Balmer, J., (1997). Visual Identity: Trappings Or Substance, European Journal of Marketing, 31(5/6).

ONDOKUZUNCU YÜZYILDA İNGİLTERE

* İshak DEMİR
*** Sakine YÜCEL
**** Serap PEHLİVAN
***** Ramazan AKSOY
***** Murat YURTSEVER
***** Başak Burcu AKALIN

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Makale Gönderme Tarihi :15.12.2023

Makale Kabul Tarihi :19.01.2024

Atıf Bilgisi:

İshak Demir, Sakine Yücel, Serap Pehlivan, Ramazan Aksoy, Murat Yurtsever, Başak Burcu Akalın, "Ondokuzuncu Yüzyılda İngiltere", *International Journal Of Eastern Mediterranean Studies*, Vol. 2, Issue: 1, 2024, ss. 311-329.

Özet

Tarihçiler Britanya'nın on dokuzuncu yüzyıldaki benzeri görülmemiş ekonomik büyümesinin sebeplerini dünya ekonomisiyle bütünleşmesinde ararlar. Pek çok bilim adamı Britanya'nın dünyanın ilk sanayi ülkesi olarak ortaya çıkmasını, on sekizinci yüzyıl boyunca izlenen korumacılık politikalarına bağlamaktadır. Bu politikalar, bir yandan gümrük vergileri arkasında yerli endüstriler kurmasına, diğer yandan da geniş bir gelirle ticaretin avantajlarından yararlanmasına olanak sağlıyordu. Bazı tarihçiler ise bu tür bir ticari politikayı giyilmiş siyasi bir deli gömleği olarak algılamaktaydı. Bu görüş, serbest ticareti optimum refahın temeli olarak ilan eden Adam Smith ile ilişkilendirilmiştir. Ticaretin ulusal büyüklüğün temeli olduğu yönündeki bu mesaj, on dokuzuncu yüzyıl boyunca politikacılar ve diplomatların yanı sıra tüccarlar, bankacılar ve sanayiciler tarafından da tekrarlandı. Çoğunlukla tarihçiler, büyümenin motoru olarak ticaretin önemi konusunda daha şüpheli olmuşlar ve bunu Britanya'nın olumlu faktör donanımı gibi içsel faktörlere atfetmeyi tercih etmişlerdir. Son zamanlarda tarihçiler vardıkları bu sonuçtan sarfınazar ederek artık emperyal pazarların ve okyanus ötesi ticaretin ekonomik büyüme açısından daha önemli olduğuna inanmaya başladılar. Elbette ki Britanya, yalnızca ticaretle yaşamıyordu, ancak büyük ölçüde dünya ekonomisine eşi benzeri görülmemiş ölçüde ticari olarak entegre olduğu da bir gerçektir.

Bu makalede İngiltere'nin on dokuzuncu yüzyılda dünya ekonomisine hakim olmasıyla ilgili hususlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dünya, Ekonomi, İngiltere, Emperyalizm, Ticaret

Abstract

Historians look for the reasons for Britain's unprecedented economic growth in the nineteenth century in its integration into the world economy. Many scholars attribute Britain's emergence as the world's first industrial country to the protectionist policies followed throughout the eighteenth century. These policies allowed him to establish domestic industries behind customs duties, while also benefiting from the advantages of trade with a

* Öğretmen, Ömer ve Sabriye Ersoy Ortaokulu, ishakdemir27@gmail.com, Orcid No: 0000-0001-9968-2934

*** Öğretmen, Orhanlı Anaokulu, sakine12351@gmail.com, Orcid no: 0009-0009-0941-0253

**** Müdür, Mehmet Rende, beyser79@hotmail.com, Orcid no: 0009-0009-4682-3401

***** Müdür, Gönüllü Hizmet Vakfı Aysel Ögücü Anaokulu, raksoy2727@gmail.com, Orcid no:0009-0005-5614-9271

***** Müdür, Selim Nevzat Şahin Anadolu Lisesi, mymuratyurtsever@gmail.com, Orcid no: 0009-0009-9649-5020

***** Müdür Yardımcısı, Gönüllü Hizmet Vakfı Aysel Ögücü Anaokulu, burcuakalin84@gmail.com, Orcid no: 0009-0000-3499-0020

large income. Some historians perceived this type of commercial policy as a political straitjacket. This view is associated with Adam Smith, who declared free trade as the basis of optimum prosperity. This message that trade was the basis of national greatness was repeated throughout the nineteenth century by politicians and diplomats as well as merchants, bankers, and industrialists. For the most part, historians have been more skeptical about the importance of trade as an engine of growth, preferring to attribute this to endogenous factors such as Britain's positive factor endowment. Recently, historians have begun to ignore this conclusion and believe that imperial markets and transoceanic trade were more important for economic growth. Of course, Britain did not live solely on trade, but it was also true that it was largely commercially integrated into the world economy to an unprecedented extent.

This article will focus on the issues related to England's dominance of the world economy in the nineteenth century.

Key Words: World, Economy, England, Imperialism, Trade

Giriş

Chris Williams editörlüğünü yapmış olduğu “A Companion To Nineteenth Century Britain, USA 2004” adlı eserin girişinde İngiltere ve onun dünya ticaret sistemine nasıl hakim olduğu ve dünyaya nasıl entegre olduğunu ortaya koymaktadır¹.

Ona göre, Britanya ve Britanya halkları için on dokuzuncu yüzyıl bir dönüşüm yüzyılıydı. Britanya ana karasının nüfusu 1801'de yaklaşık 10,5 milyondan 1901'de 37 milyonun üzerine çıktı (aynı dönemde İrlanda'nın nüfusu 5,2'den 4,5 milyona düştü). Londra, 1801'de 1.117.000 kişilik bir şehirden, 1901'de 6.586.000 kişiyi kapsayacak şekilde büyüdü; Aynı dönemde Glasgow 77.000'den 762.000'e, Liverpool ise 82.000'den 685.000'e çıktı. İngiliz birlikleri Afganistan'dan Ashanti'ye, Kahire'den Ümit Burnu'na, Kuzey Amerika'dan Yeni Zelanda'ya kadar dünyanın her yerinde savaşlar yaptı. Britanya imparatorluğu, yaşanabilir her kıtadaki bölgeleri kapsayacak şekilde büyüdü ve Nelson'la başlayıp Baden-Powell'la biten popüler kahramanlara ilham kaynağı oldu². Kömür üretimi 1800'de 11 milyon tondan 1900'de yaklaşık 225 milyon tona çıktı. Demiryolunun icadı, 1900'de Britanya'da 18.680 mil uzunluğunda demiryolu hattının olması ve o yıl 1.114 milyon yolcu taşınması anlamına geliyordu. Yüzyıl boyunca yaklaşık yirmi farklı erkek başbakan olarak görev yaptı, siyasi partiler yavaş yavaş oluştu, bölündü ve yeniden oluştu ve yüzyılın sonuna gelindiğinde parlamento seçimlerinde her zamankinden daha fazla erkek (kadın olmasa da) oy kullanma hakkına sahip oldu. Bu, on yıllık nüfus sayımının, doğumların, evliliklerin ve ölümlerin sivil kayıtlarının yapıldığı ve Büyük Serginin yüzyılıydı; kuruş postası, sigara kartı ve Charles Darwin'in Türlerin Kökeni kitabı. Köle ticaretinin ortadan kaldırıldığı ve Katolik Kurtuluşunun gelişine tanık olunan bir yüzyıldı. İlköğretim herkese açık hale geldi ve elektrikli telgraf icat edildi. Kadınlar kendi mülkleri ve boşanma konusunda daha fazla yasal

¹ Chris Williams, A Companion To Nineteenth Century Britain, USA 2004, p. 1.

hak kazandılar. Luddizm ve Çartizm gibi toplumsal protesto hareketleri bazılarını ilham verirken bazılarını da korkuttu. Sonunda sendikacılık yasal hale geldi ve profesyonel polislik sistemi krallığın her köşesine yayıldı. Karl Marx Kapital'i Londra'da yaşarken yazdı ve Daily Mail ilk yüksek tirajlı gazete oldu. Tarihçiler bu olaylı yüzyıl hakkında ne yaptı? Bu giriş niteliğindeki makalenin ilk yarısı, yirminci yüzyılın başlarındaki liberal tarihçilerden günümüzün post-yapısalcılarına kadar birbirini izleyen nesil akademisyenler tarafından uygulanan temel paradigmaları ve perspektifleri inceliyor.

On dokuzuncu yüzyıl Britanya'sının tarihini yazmaya çalışan ilk önemli tarihçilerden biri, Ondokuzuncu Yüzyılda Britanya Tarihi (1782-1901) adlı kitabı 1922'de yayınlanan George Macaulay Trevelyan'dı. Trevelyan, yüzyılına 1780'lerde başladı çünkü bunun ona izin verdiğini düşünüyordu. Trevelyan'a göre bu, 'daha hızlı' bir değişim dönemi... ekonomik büyümenin "toplumsal ve toplumsal değişime politik değişime yol açtığı" tarihsel kayıtlarımızın herhangi bir önceki döneminden daha fazla³. Bu, 'yeni düşünceler ve yeni idealler dönemi'ydü. Modern tarih diye yazıyordu, 1780 İngiltere'sinden başlayarak, insanın doğa üzerindeki hakimiyetindeki ilerleme hızı ile birlikte, bir dizi eriyen görüştü. [1780'den bu yana] Sezar ile Napolyon arasındaki dönemden on kat daha hızlıydı.⁴ Trevelyan bu ekonomik dönüşüm öyküsünün arkasında bir ders görüyordu. Başlangıçta Sanayi Devrimi'nin engellenmeden ve engellenmeden ilerlediğini ve dolayısıyla yapıcı olmaktan çok yıkıcı bir güç olduğunu savundu. Ancak 1832'den sonra (ve bu tarih kesinlikle önemlidir), sanayileşmeyi toplumun çıkarları doğrultusunda kontrol etmek ve böylece 'son derece daha karmaşık ve bazı kısımları birbirine bağımlı, daha fazla bilgiyle dolu, tamamen yeni bir toplum tipi' inşa etmek için sistematik çabalar sarf edildi. dünyanın daha önce görmediği kadar ilerleme veya felaket potansiyeli var.' Bu 'hızlı ve sürekli reform' 'tüm sınıfların ve tüm tarafların' işiydi. Yabancı etkiler sınırlıydı: Adamızdaki reform çalışmaları İngilizlerin eseri ve fikirlerinin ve çarelerinin çoğu İngiliz kökenliydi⁵.

Trevelyan'ın formülasyonunda Britanya tarihinin "Whig yorumu" olarak bilinen şeyin esasları tanımlanabilir: dramatik ekonomik ve sosyal değişime yapılan vurgu; Siyasi gelişmelere, özellikle de anayasal demokrasinin evriminin işareti olarak yorumlananlara

² Williams, A Companion To Nineteenth Century Britain..., p. 1.

³ G. M. Trevelyan, *British History in the Nineteenth Century (1782–1901)* (London, 1927), p. viii.

⁴ Trevelyan, *British History*, p. vii-xvi; J. Parry, *The Rise and Fall of Liberal Government in Victorian Britain* (London, 1993), pp. 8–9.

⁵ Trevelyan, *British History*, p. 424.

verilen öncelik ve başarılmış olanlardan bir parça ulusal gurur⁶.

Trevelyan'a göre - on dokuzuncu yüzyılın muazzam ayaklanmalarına rağmen - İngiliz karakteri ve mizacının asırlık temelleri. . . sağduyu ve iyi doğa, . . . "kişilik ve önyargı" yerinde kaldı. Endüstriyel ilerleme en sonunda sıradan insanlara da yansıdı ve Britanya imparatorluğu "adalet, medeniyet ve refah" taşıyarak "dünyanın dört bir yanına yayıldı" iddiasında bulunmaktadır⁷.

Bu yorum on dokuzuncu yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan çoğu tarihi yazıya egemen oldu. Elbette diğer tarihçiler tarafından daha sofistike ve incelikli geziler yapıldı. Elie Halévy, *A History of the English People in the Nineteenth Century* adlı kitabının ilk bölümünü Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Fransızca olarak yayınlamıştı, ancak 1924'e kadar İngilizceye tercüme edilmedi. Halévy, devasa girişimini tamamlamadan öldü ve geride İngiltere ile ilgili ciltler bıraktı⁸. 1815'ten erken Viktorya dönemine kadar ve 1895-1914 yıllarının bir incelemesi. En etkili kitabı, siyasi kurumların, ekonomik yaşamın, dinin, kültürün ve bilimin bir analizini bir araya getiren, 1815'teki İngiltere portresi olan ilk kitabıydı. Halévy, esas itibarıyla, ister siyasi, ister ekonomik, dini, ahlaki veya entelektüel olsun, İngiliz 'özgürlüklerine' hayran olan ve İngiltere'yi 'özünde uzlaşma ve hoşgörü ülkesi' olarak gören bir İngiliz hayranıydı⁹. 'Oxford History'nin ilgili ciltlerinin ortaya çıkışı 1930'larda İngiltere'nin İngiltere'si' Whig görüşünün temellerine meydan okumadı: Llewellyn Woodward'ın 1815-1870 dönemini kapsayan 1938 tarihli cildi *Reform Çağı* başlığını taşıyordu ve devam eden toplumsal eşitsizliğe, sınıf ayrımına ve diğer 'ciddi kusurlara rağmen' şu sonuca varıyordu: ya eğlence ya da iş.

Almak ya da harcamak açısından İngiltere 1870'te 1815'e göre daha iyi bir ülkeydi. Dolayısıyla "ilerleme konusunda güçlü bir inanç" haklıydı¹⁰. 1870'den 1914'e kadar İngiltere'yi araştıran R.C.K. Ensor bile, bu dönemin hem Amerika'nın hem de Almanya'nın İngiliz endüstriyel üstünlüğüne yönelik tehditlerinin yükselişine ve çöküşüne tanık olmasına rağmen, bunu hissetti. İngiliz tarımının kötü tarafı hâlâ iyiye ağır basıyordu: Britanya imparatorluğunun genişlemesi ve 'İngiliz hükümetinin bir demokrasiye' ve 'bir bütün olarak

⁶ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 2; J. Vernon, ed., *Re-Reading the Constitution: New Narratives in the Political History of England's Long Nineteenth Century* (Cambridge, 1996), p. 9.

⁷ T. Pakenham, *The Boer War* (London, 1979), pp. 504, 572.

⁸ Trevelyan, *British History*, p. 426.

⁹ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 2; E. Halévy, *A History of the English People in the Nineteenth Century*, [vol. 2] *The Liberal Awakening (1815–1830)* (London, 1949), p. vii.

¹⁰ L. Woodward, *The Age of Reform 1815–1870* (Oxford, 1962), p. 629.

İngilizlerin okulda eğitim görmüş ve okuryazar bir halka dönüşmesi¹¹. Savaş sonrası dönemin en etkili metinleri, her ne kadar çoğu zaman çok daha kapsamlı arşiv araştırmalarına ve toplumsal ve kültürel tarihe daha büyük bir açıklığa dayalı çalışmalarda olsa da, bu yorumun geniş hatlarını destekleme eğilimindeydi. Asa Briggs'in olağanüstü girişimi, ister Longman History of England serisindeki cildi (The Age of Improvement 1783–1867, 1959'da yayınlandı) aracılığıyla, ister büyüleyici üçlemesi Viktorya dönemi aracılığıyla, on dokuzuncu yüzyılı yeni bir izleyici kitlesi için canlandırdı. İnsanlar, Viktorya Dönemi Şehirleri ve Viktorya Dönemi Şeyleri (1954–88). Briggs'in yaklaşımı belki de liberal olmaktan çok sosyal demokrattı: Kendisi aynı zamanda Çartizm ve işçi hareketi tarihçisiydi ve pek çoğunun aksine, modern çağda 'İngiltere' tarihinin yapaylığını kabul etmeye hazırdı¹². David Thomson'un Ondokuzuncu Yüzyılda İngiltere (1815-1914) kitabı daha az otoriter bir yorumdur ve 1950'de yayımlandığı göz önüne alındığında artık çok eskidir, ancak 'İngiltere'nin Pelikan Tarihi' ciltsiz kitabının bir cildi olarak statüsü, onun Oxford Tarihleri ile uğraşmaktan çekinen birçok kişi tarafından okundu. Thomson'a göre 'Liberalizm' İngiltere'nin 'büyüklüğünün' anahtarı: 'güç, prestij ve refah'¹³.

Ancak Britanya'nın on dokuzuncu yüzyıl deneyiminin ilerici yorumları her şeyi önlerine taşıyamadı. Aslında 1960'lardan itibaren hem Sağdan hem de Soldan onlara meydan okunmaya başlandı. Tarihin 'Whig yorumu' elbette 1930'larda Butterfield tarafından eleştirilmişti ve Namier'in on sekizinci yüzyılın siyasi ulusu üzerine çalışması iktidar sorunlarına alternatif bir metodolojik yaklaşım önermişti. 1960'lı yıllardan itibaren Cambridge'deki Peterhouse College çevresinde toplanan sağcı şüphelilerden oluşan küçük bir grup, ilerleme, demokrasi veya ekonomik kalkınma fikirlerine dayalı tarihsel yorumlardan kaçınan ve bunun yerine düşünceye odaklanan bir dizi kitap ve makale yayınlamaya başladı. - Mektuplar ve günlükler aracılığıyla ortaya çıkan politikacıların dünyaları. Politikacıların büyük amaçları ya da ideolojik ilkeleri olduğu düşünülüyordu; fakat esasen hırslı ve iktidar mücadelesi tarafından yönlendirilen kişiler olarak görülüyorlardı. Reform Kanunları ve İngiliz anayasal ve siyasi gelişimindeki diğer önemli anlara ilişkin revizyonist açıklamalar üretildiğinden, bu 'yüksek siyaset' okulunun tarih bilimi üzerinde bir düzeyde oldukça etkisi

¹¹ R. C. K. Ensor, *England 1870–1914* (Oxford, 1936), pp. xix–xxii.

¹² Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 3; A. Briggs, *The Age of Improvement 1783–1867* (London, 1959), p. 5.

¹³ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 3; D. Thomson, *England in the Nineteenth Century (1815–1914)* (Harmondsworth, 1950), p. 222.

oldu. Ancak bu yalnızca kısmi bir tarih olabilir: Tüm toplumun değil, yönetici elitlerin hikayesi. Okuyucular sanayileşme, kentleşme veya sınıflı toplumun gelişimine ilişkin yorumlar için bu tür ciltleri boşuna arayacaklar ve 'yüksek politika' okulunun arkasındaki ivmenin büyük bir kısmı son yıllarda kaybedildi.

On dokuzuncu yüzyılda tarih yazımının ana hatlarını yeniden şekillendirmede daha çığır açıcı olan şey, 1960'larda başlayan toplumsal tarih ve emek tarihine ilginin patlamasıydı. Buradaki anahtar eser, E. P. Thompson'ın 1963'te yayınlanan, 'savaş sonrası İngiliz tarihinin tartışmasız en etkili tek eseri'¹⁴ olan İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu adlı kitabıydı. Marksist sınıf ve sınıf bilinci kavramlarına açık bir bağlılık ve bilim adamının yalnızca Britanya'da değil tüm dünyada yankı bulan tarihin "kaybedenleri" olanlara bağlılığı ve etkisinin izleri İngiliz tarihçileri arasında da izlenebilmektedir. Latin ve Kuzey Amerika, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Afrika. Eric Hobsbawm'ın ekonomi tarihi Endüstri ve İmparatorluk dışında, bir bütün olarak on dokuzuncu yüzyıla ilişkin Marksist araştırmalar yapılmayacaktı; ancak iş, boş zaman ve sınıf oluşumunu ele almaya yayılmadan önce, Thompson tarzı çeşitli halk mücadelesi biçimlerini inceleyen monografiler vardı. Thompson'ın retorik ve kavramsal aygıtları, Marksist tarih çevrelerinde bile tartışmasız olmaktan çok uzaktı. 'Aşağıdan' tarih perspektifine, 'yukarıdan' tarihler tarafından meydan okundu ve zamanla feminist akademisyenler Thompson'cu paradigmayı cinsiyet körü olmakla suçladı¹⁵. Sonunda emek ve toplumsal tarih gibi daha geniş disiplinler bu sorunlardan rahatsız olacaklardı. ve diğer kaygılar, ancak 1960'ların sonuna gelindiğinde, temel metinleri günümüzün tarihsel tartışmalarının çoğunun temelini oluşturmaya devam eden alt disiplinler geliyordu.

Sosyal tarihteki patlama, yeni bilgi birikimini sentezlemeye ve anlamlandırmaya çalışan bir dizi metnin ortaya çıkmasına ilham verdi. 'İngiliz Toplumunun Tarihi' üzerine öngörülen yedi bölümlük serinin yalnızca üç bölümü ortaya çıkmasına rağmen, yine de J. F. C. Harrison ve Geoffrey Best (1971-91) Erken, Orta ve Geç Viktorya Dönemi Britanya'sını kapsıyordu. Teknik jargondan kaçınan ve genel okuyucuyu hedefleyen (Best, "oldukça eski moda" bir sosyal tarih yazdığını itiraf etti) bu ciltler, hem sosyal ölçekte bireysel yaşamların dokusuna ilişkin bir anlayışı hem de "hissi" yakalamakta başarılıydı. Kapsadıkları belirli dönemlerin daha bilinçli olarak iddialı bir proje olan, 1990'da F. M. L. Thompson'ın

¹⁴ Williams, A Companion To Nineteenth Century Britain..., p. 3; D. Eastwood, 'History, politics and reputation: E. P. Thompson reconsidered', *History*, 85 (2000), p. 635.

¹⁵ E. M. Spiers, *The Late Victorian Army 1868–1902* (Manchester, 1992), pp. 1–24.

editörlüğünde yayınlanan Cambridge Social History of Britain 1750–1950 idi. Üç cildi, diğerlerinin yanı sıra, çeşitli bölgeler, demografi, barınma, yiyecek ve içecek, hükümet, suç ve hayırseverlik konularında bazı mükemmel bölümler içermektedir. Hem 'sınıfın dilinden' (toplumsal yapı üzerine bir bölüm yoktur) hem de her türlü kapsayıcı yorumlayıcı çerçeveden kaçınan, mevcut bilimin Marksist olmayan, aslında Whigci olmayan bir sentezi olarak görülmüştür¹⁶.

Sınıf sorunlarıyla açıkça ilgilenmeyi bu şekilde reddetmek, belki de 1980'lerde modernist epistemolojileri (Marksizm dahil) çevreleyen belirsizliklerin göstergesiydi. Post-modernist ve post-yapısalcı düşüncenin İngiliz tarih bilimi üzerindeki etkisi parçalı ve kısmi olmuştur. Hem düzyazılarının gaddarlığı hem de profesyonel tarihçilerin çoğu tarafından karşılandıkları kayıtsızlıkla dikkat çeken, bilinçli bir şekilde post-yapısalcı tarihçilerden oluşan bir alt grup ortaya çıktı. Ancak çok az kişi kendilerini 'post-yapısalcı' olarak etiketlemeye istekli görünse de, Yapısalcı olsa da, dil ve temsile post-yapısalcı bir yaklaşımın gündeme getirdiği sorulara duyulan ilginin ve modernist büyük anlatıların kırılma noktasına dair farkındalığın, on dokuzuncu yüzyıl Britanya'sı üzerine yakın zamanda yazılanların çoğunda derinden etkili olduğuna şüphe yok. bu ciltteki birçok makale tarafından ortaya konmuştur¹⁷.

Postyapısalcı metodolojiden özellikle etkilenen ilk tarih olan toplumsal cinsiyet tarihi ve kadın tarihi, geleneksel tarih yazımının kalbinde yer alan erkekçi varsayımların ve kadın deneyimlerinin dışlanması çoğuna da meydan okudu. Geçmişte kadınlar, 19. yüzyılın görünürde toplumsal tarihlerinde bile zar zor yer alırken ve erkeklik ile kadınlığın birbirini nasıl tanımladığına hiçbir şekilde açık bir ilgi gösterilmiyorken, giderek daha fazla bilim insanı en azından bu tür konularla ilgileniyor. Yetkili ve kapsayıcı bir yorum henüz mevcut olmasa bile sorular¹⁸.

'On dokuzuncu yüzyıl'la ilgili metinlerin çoğunun o yüzyılı farklı tarihleri kapsayacak şekilde yorumladığı belirtilmelidir. Trevelyan 1782'de başladı, Briggs 1783'te, Halévy ve Thomson 1815'te. Trevelyan 1901'de, Briggs 1867'de, Halévy ve Thomson 1914'te sona erdi. . Oxford History of England, ciltlerini 1815 ve 1870'te kırarken, F. M. L. Thompson 1830-

¹⁶ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 4.

¹⁷ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 4; M. Lewis, *The Navy in Transition 1814–1864: A Social History* (London, 1965), p. 26; E. M. Spiers, *The Army and Society, 1815–1914* (London, 1980), p. 297.

¹⁸ P. M. Kennedy, *The Rise and Fall of British Naval Mastery* (London, 1976), p. 126.

1900'ü ve Harrison ve Best'i birlikte 1832-1901'i kapsamayı seçti¹⁹. Ancak her eserin, hatta Cambridge Sosyal Tarihi'nin bile özü on dokuzuncu yüzyıl ya da onun en büyük kısmı olarak kaldı. Richard Price yakın zamanda, "on dokuzuncu yüzyılın ortak anlayışını ortadan kaldırmayı", onu on sekizinci yüzyıla daha yakından bağlamayı ve (1680'de başlayan) analizini 1880'de kesmeyi amaçlayan teşvik edici bir argümanla buna bile meydan okudu. Bu mantıklıdır. Söylemek gerekir ki, yalnızca belirli bir mercekle aracılığıyla: sanayileşmenin kasıtlı olarak dramatik olmayan bir açıklamasına ayrıcalık tanıyan ve parlamentodaki aristokratik tahakkümdeki ve Londra şehrinin mali merkeziliğindeki süreklilikleri vurgulayan bir mercekle aracılığıyla. Bu ciltteki makalelerin okuyucuları, bunların böyle bir bakış açısının en iyi ihtimalle tek taraflı olduğunu ileri sürecek yeterli kanıt içerdiğini kabul edebilirler²⁰.

Yakın dönem tarih yazımında kabul edilmesi gereken son bir gelişme, on dokuzuncu yüzyıl tarihinin 'İngiliz' boyutunun yavaş yavaş, bazen isteksizce kabul edilmesidir. Adil olmak gerekirse, bazı tarihçiler (Trevelyan da bunlardan biriydi) yalnızca ilkinden ziyade İngiltere, İskoçya ve Galler'in (ve belki de İrlanda'nın) deneyimleriyle ilgilenmeye hazırды (ve Trevelyan'ın ara sıra 'İngiltere' ve 'İngiltere' kelimelerini kullanması affedilebilir). İngilizce, 'Britanya' ve 'İngiliz'in eşanlamlıdır²¹. Diğerleri İngiltere'nin ötesinde (bazıları için Londra'nın ötesinde) olup bitenlerle daha az ilgileniyordu ve hatta bunu söylerken 'pişmanlık duymamış' bile olabiliyorlardı. Bu tür yersiz İngiliz-merkezcilik bugün daha az görülüyor. Yeni 'Kısa Oxford Britanya Adaları Tarihi'nin genel editörü Paul Langford, hem 'Britanya Adaları' ifadesinin sorunlu doğasını hem de davet ettiği geçmişe yönelik yaklaşımların çeşitliliğini kabul ederken, İngilizler bunu yapmış olsa bile şunu belirtiyor: Hükümdarlıklarını şu anda İngiltere olarak adlandırılan bölgenin sınırlarının ötesine genişletmeye hiçbir zaman ilgi duymamış olsalar da, 'Britanya Adaları'nın çeşitli bölgeleri arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkiler hâlâ birçok tarihyazımsal soruna yol açıyordu.²² Bu, İngiliz tarihçileri için kesinlikle kabul edilemez. Tek bir hükümdar ve tek bir parlamento tarafından yönetilen, savaşta ve imparatorluğunun her yerinde tek bir devlet gibi hareket eden Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı, bir şekilde yalnızca İngiltere'ye odaklanan bir anlatının yeterli olabileceğini iddia etmek için neydi?

Demek ki, on dokuzuncu yüzyıl Britanya'sının tarih yazımı sürekli bir değişim

¹⁹ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 5.

²⁰ R. Price, *British Society, 1680–1880: Dynamism, Containment and Change* (Cambridge, 1999), p. 11.

²¹ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 5.

²² R. K. Webb, *Modern England: From the Eighteenth Century to the Present* (London, 1980), p. xiii.

halindedir ve öyle de kalacak gibi görünmektedir. 'İlerleme' hakkındaki Whig'in kesinlikleri ve 'sınıf' üzerindeki Marksist vurgular, nesiller boyunca devam eden akademisyenler tarafından aşamalı olarak zayıflatılmış ve sorgulanmış olsa da, bunların yerine başka hiçbir büyük anlatı üretilmedi. Tarihçiler bugün cinsiyet, ulusal ve bölgesel kimlik, dil ve temsilin istikrarsızlığı sorunlarına daha duyarlıdır. Bu yaklaşımlardan herhangi birinin yüzyılın kapsayıcı bir yorumunu sağlama kapasitesine sahip olup olmadığı son derece şüpheli görünmektedir ve günümüz tarihçilerinden bazılarının geçmişin izlerinin kurtarılmasından ziyade metodolojik tartışmalarla daha fazla ilgilenmesi üzücüdür. George Kitson Clark, *The Making of Victorian England* adlı kitabında sokak manzaralarının fotoğraflarının geçmişe dair umut verici bir bakış sunduğunu yazdı:

Bunlar gerçekten olmuş olaylara ve gerçekten yaşamış ve tarihçinin mürekkep şişesinin yardımıyla yeniden inşa edilmiş bir varoluşa çağrılmamış insanlara aittir; ve dolayısıyla sonuç tam olarak anlayamadığımız bir şey. Sokak, bir zamanlar sorgusuz sualsiz orada işlerine giden insanlarla dolu; ama hiç kimse bunların kim olduğunu, fotoğraf çekilmeden önce ne yaptıklarını, sonrasında ne yapacaklarını, hele akıllarını nelerin meşgul ettiğini asla bilemez. O anda hepsinin paylaştığı ve hayattan tarihe çekilir çekilmez sonsuza dek ortadan kaybolan, gündelik bir olgu olarak içinde hareket ettikleri dünyaya dair o doğal anlayış, ortak gerçeklik duygusunu da hiç kimse kurtaramaz²³.

Kitson Clark elbette haklıydı. Bu dünya saf anlamda kurtarılamaz. Ancak bir zamanlar 'doğal dünya anlayışını' yeniden kazanma çabasının yapılmaya değer olmadığını düşünürsek, tarihin çekiciliğini gözden kaçıırız²⁴.

Bir yazarın ya da editörün kronoloji, yapı ve içerik konusunda yaptığı her seçim, o bilim insanının söz konusu dönemi ya da konuyu nasıl anladığı hakkında bir şeyler ortaya koyar. Başlıklar, tarihler, içindekiler, bölümlerin kesin sıralaması, katkıda bulunanların kimlikleri, bunların hepsi ideolojik bir tablo oluşturmak için kullanılabilir. Bu Ondokuzuncu Yüzyıl Britanya Rehberi, böyle bir haritalama konusunda diğer herhangi bir metinden daha masum veya bağışık değildir ve bu özdeşünümlü günlerde, bu tür konular hakkında açık olmak da iyidir²⁵.

Çalışmanın başlığı ve temel niteliği (çok yazarlı, düzenlenmiş bir metin) verilmiştir, çünkü bu cilt, Romalılardan günümüze İngiliz tarihine ilişkin öngörülen dokuz ciltlik

²³ D. Read, *England 1868–1914: The Age of Urban Democracy* (London, 1979), p. ix

²⁴ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 6.

²⁵ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 6.

Sahabeler serisinin bir parçasıdır. Bu İngiliz dizisi Amerika, Avrupa ve Dünya tarihini kapsayan daha geniş bir girişimin parçasıdır. Bu cilt, Britanya ve Kuzey Amerika'daki üniversiteler ve araştırma enstitülerinden gelen uzman yazarların kendi uzmanlık alanlarındaki tarihsel anlayışın mevcut durumunu değerlendirmeyi amaçladığı gibi, Britanya ve ötesindeki hem akademisyenleri hem de genel okuyucuları hedeflemektedir. Gelecekteki araştırmaların muhtemel gidişatı söz konusu bilimi iyi tanıyan bazı okuyucular için belirli bir bölüm konuya dair tazeleyici bir bakış açısı sağlayabilir; Alanda nispeten yeni olan diğerleri için aynı bölüm, tarihsel yorumun geçmiş, şimdiki zaman ve muhtemelen gelecek ana hatlarına ilişkin güvenilir bir rehber olabilir. Kaçınılmaz olarak, bazı bölümler diğerlerinden daha açık bir şekilde tarih yazımıyla ilgilidir; bu, bireysel yazarların elindeki bir seçimdir ve bir dereceye kadar incelenen konunun doğası tarafından da belirlenmektedir²⁶.

Cildin kronolojik aralığı zorunlu olarak biraz keyfidir. Yüzyılların sonu ve başlangıcı, fin de siecle'ye veya yeni fırsatlara eşlik edebilecek baş döndürücü çöküş (veya daha önceki çağlarda paranoya ve bin yıllık kıyamet) atmosferi göz önüne alındığında, muhtemelen yalnızca kültür ve entelektüel faaliyet alanlarında çok fazla anlam taşır. veya bir sonrakinin doğuşuna atfedilen zorluklar. Jeoloji ve iklimin uzun sürelerinde bir yüzyıldan diğerine geçişin hiçbir önemi olmayabilir ve ekonomik ve sosyal değişim konularında kendisine yüklenen bu tür bir anlamın tesadüfi olması muhtemeldir. Siyaset dünyasında bile yüzyıllar, herhangi bir güç aktarımı olmaksızın düzenli olarak gelip geçecektir. Bununla birlikte, bu şekilde bakıldığında, bir yıl diğeri kadar iyi bir başlangıç noktasıdır ve on dokuzuncu yüzyılın başı (kesinlikle doğru olmak gerekirse, 1 Ocak 1800 yerine 1 Ocak 1801) en azından beraberinde bir erdem taşır. yaygın olarak anlaşılan bir anlama sahip olma ("endüstriyel çağ" veya "demokrasi yüzyılı"nın çeşitli doğuşlarına karşıt olarak)²⁷.

Başka herhangi bir tarihi seçmek (1783? 1815? 1832?) açık bir şekilde tek bir yoruma, yüzyılın çeşitli deneyimlerini diğerlerine göre sıralamanın bir yoluna öncelik vermek olacaktır. Benzer argümanlar, cildin son tarihi için de geçerli olabilir; ancak bu, Birinci Dünya Savaşı'nın bir tür İngiliz deneyimi ile diğeri arasında açık bir duraklamaya işaret ettiği itirazına açıkça açıktır. Bununla birlikte, bu cilde katkıda bulunanların hiçbiri, analizlerini kabaca on dokuzuncu yüzyılın sonunda tamamlamayı çok zor bulmadı ve bu noktada başka bir editör ve başka bir Sahabe, görevi devralma ayrıcalığına sahip. Her halükarda, on

²⁶ R. Blake to R. Shannon, *The Crisis of Imperialism 1865–1915* (London, 1976), p. viii.

²⁷ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 6.

dokuzuncu yüzyıla dair belli bir anlam ifade eden yüzeysel bir düzenlilik var; çünkü Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı 1 Ocak 1801'de ortaya çıktı ve bu yüzyıl, olmasa da egemen oldu. Kraliçe Victoria'nın kişiliğine göre, hâlâ tartışılan 'Viktorya dönemi anlayışı'na göre, onun 22 Ocak 1901'deki ölümüyle sona erdiği düşünülebilir. Yüz yıl üç haftanın, 'on dokuzuncu yüzyıla yeterince yakın bir yaklaşım olduğu düşünülebilir. '.

Cildin içeriği ve yapısına gelince, bunlar iki genel prensiple desteklenmektedir. Birincisi, mümkün olduğu ölçüde bu gerçek bir 'İngiliz' tarihidir. Yazarlar, uygun olan yerlerde, yalnızca İngiltere'den değil, İskoçya ve Galler'den de elde edilen kanıtları ve içgörülerini birleştirmeye çalıştılar. İrlanda materyalini analize dahil etmek mantıklıysa (bazı durumlarda olduğu gibi), bu da teşvik edilmiştir; ancak İrlanda toplumunun büyük bir kısmının doğası ve dinamiklerinin, onu çoğunlukla tarihsel yorumlara daha fazla benzetilemez kıldığı kabul edilmektedir. Sonuçta Britanya devletine kalmıştı. Açıkçası, İrlanda özel bir durumdu, ancak aynı zamanda İngiliz yaşamında da gerçek bir varlıktı; yalnızca siyasi çözümün zorlukları ve sıkıntıları nedeniyle değil (örneğin, Katolik Kurtuluşu'nun Britanya anakarası üzerindeki rahatlatıcı etkisi ile birlikte), aynı zamanda İngiliz yaşamında da gerçek bir varlıktı. Ayrıca İrlanda Denizi'ni aşan ekonomik ve insani bağlantılar (tarım, kıtlık, göç) nedeniyle. İskoçya ve Galler'e ayrılanlarla birlikte İrlanda'ya ayrılan iki bölüm, on dokuzuncu yüzyılda Birleşik Krallık'ı hâlâ bölen "farklılığın" bir kısmını yakalamaya çalışıyor²⁸.

İkinci bir gereklilik, yazarların bireysel bölümlerinde, mümkün olan her yerde, hem erkeklerin hem de kadınların değişen deneyimleriyle ve İngiliz toplumunda her düzeyde toplumsal cinsiyet inşasının nasıl gerçekleştiğiyle yüzleşmeleri olmuştur. Kaçınılmaz olarak, bazı konular için açık bir cinsiyet geçmişi mevcut ve dolayısıyla ele alınabilirken, diğerleri için bu daha hareketsiz ve örtülüdür. Bu cildin on dokuzuncu yüzyıl Britanya'sında kadınlar ve toplumsal cinsiyet hakkında sorulabilecek tüm soruları yanıtlaması pek olası değildir, ancak hem daha ileri ipuçlarına hem de toplumsal cinsiyet ilişkileri tarihinin siyasi, toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında nasıl konumlanabileceğine dair bir rehber sağlayacaktır. ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeler bir bütün olarak

Cildin organizasyonu ve içeriğine gelince, beş bölüme ayrılmıştır. Bölüm I ("Britanya ve Dünya") on dokuzuncu yüzyıl boyunca Britanya'nın, parodiler bir yana, "en iyi ulus" olduğu gerçeğiyle doğrudan ilgilidir. Anthony Howe, Britanya ve dünya ekonomisi

²⁸ P. Langford, 'Preface', to C. Matthew, ed., *The Nineteenth Century: The British Isles 1815–1901* (Oxford, 2000), p. v

hakkındaki bölümünde, bu küresel üstünlüğün Britanya'nın ekonomik başarısıyla ne ölçüde ilişkili olduğunu değerlendiriyor. Britanya uluslararası ekonominin ekseniydi ve bunun dünyanın geri kalanıyla ilişkileri üzerinde derin etkileri vardı. John R. Davis'in, büyük ölçüde barışçıl bir yüzyıl boyunca Britanya'nın Avrupa kıtasıyla olan ilişkisini incelemesi, Britanya'nın 1815'ten sonra "Avrupa güç dengesine" ne kadar derinden bağlı olduğunu ve İngilizlerin ne kadar pragmatik olduğunu ortaya koyuyor²⁹. Douglas M. Peers'in Britanya imparatorluğu hakkındaki bölümünde tartıştığı gibi, Avrupa'daki İngiliz gücünün sınırları imparatorluk aşamasında aşılmış gibi görünüyor. Ancak Britanya imparatorluğu çok büyük olmasına rağmen, Peers'in tabiriyle 'kararsızlık ve endişe' ile doluydu ve emperyal politika yapıcılarının, Avrupa'nın durumunu izlemekle görevli olanlardan daha fazla kararlı eylem kapsamı yoktu. İmparatorluğun İngiliz toplumu ve kültürü üzerinde muazzam bir etkisi oldu, ancak Peers, fazla ikici ve indirgemeci görünen moda post-kolonyal yaklaşımları tüm kalbiyle benimsemeye direniyor. Edward M. Spiers'in tartıştığı gibi, hem Avrupa güç dengesinde hem de imparatorlukta silahlı kuvvetler yer alıyordu. Fransız Savaşlarının sona ermesinden sonra İngiliz Ordusu, Kırım hariç, kendisini büyük ölçüde imparatorluk maceralarıyla sınırladı; Kraliyet Donanması 'geniş ve büyüyen küresel sorumlulukları yerine getiriyordu.' Yüzyılın sonuna gelindiğinde hizmetler İngiliz popüler kültürünün her zamankinden daha yaygın bir unsuru haline geldi ve askeri değerler herkes tarafından tam olarak onaylanmasa da görünüşte takdir ediliyordu³⁰.

Bölüm II ("Siyaset ve Hükümet") anayasanın "saygılı" kısımlarına ilişkin bir bölümle açılıyor; William M. Kuhn hem monarşi hem de Lordlar Kamarası hakkındaki mevcut yazıların durumunu değerlendiriyor. Bu alanlardaki son çalışmalar kültürel ve dilsel 'dönüşlerden' yararlandı ancak bunların kölesi olmadı, bu süreçte oldukça modası geçmiş ve köhne imajını bir kenara attı ve dikkatleri politik sembolizm ve kültürel temsil konularına çekti. Philip Harling'in devletle ilgili bölümü aynı zamanda her türlü Whig teleolojisini de baltalıyor: Devlet iktidarda büyüdü ama Viktorya döneminin ortalarında net, rasyonel ve ilerici bir 'hükümet devrimi' yoktu. 1880'lerden itibaren 'hükümetin patlaması'nın bile geri döndürülemez olduğu düşünülüyordu. Michael J. Turner, 1846'da Tahıl Yasalarının yürürlükten kaldırılmasıyla bölünen siyasi liderlik ve siyasi partiler üzerine iki bölüm sunuyor. Turner, konuya yeniden gelenler için paha biçilmez olacak siyasi değişime ilişkin

²⁹ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 7.

³⁰ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 7; G. Kitson Clark, *The Making of Victorian England* (London, 1962), p. 275.

temel bir anlatı sağlıyor ve aynı zamanda daha fazla okumanın ilerleyebileceği birçok yönü de gösteriyor³¹.

Bu bölüm, Michael S. Smith'in parlamenter reform ve seçmenler hakkındaki bölümüyle tamamlanıyor; bu bölüm, yirminci yüzyılda demokratik bir yönetime giden yolda geleneksel yol işaretleri olan 1832, 1867 ve 1884 tarihli üç Reform Yasasını çevreleyen karmaşıklıkları ve bağlamları açıklıyor. Hem Turner hem de Smith, çoğunlukla basitleştirilmiş bir büyük anlatıya yönelik post-yapısalcı meydan okumanın farkındalar, ancak yeni perspektiflerin geçmişe dair daha ortodoks bir okumanın tamamen yerini alması gerektiğine ikna değiller. Sarah Richardson'ın siyaset ve cinsiyetle ilgili bölümü, geleneksel okumaların cinsiyet körlüğünü açığa çıkarıyor³². Neyse ki, 1970'lerden bu yana hem kadınların siyasete katılımı (genel olarak anlaşılan) hem de toplumsal cinsiyete dayalı varsayımların geleneksel siyasi söylemin çoğunu destekleme biçimi konusuna önemli bir ilgi var. Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet tarihi ve kadınların tarihi, en azından içeriden olmak üzere oldukça tartışmalı olmaya devam ediyor. Kuhn'un bölümünde olduğu gibi, kültürel pratik ve iktidar sorunlarına değinen yeniden düşünülmüş bir 'politik' kavramı, yeni değerlendirmeler ve özgün bakış açıları üretme potansiyeline sahiptir³³. Son olarak Gregory Claeys politik düşüncenin zihinsel dünyasını araştırıyor³⁴. Bir zamanlar Bentham ve Mill'in egemen olduğu bir anlatı yerine, artık özgürlük ve eşitlikle ilgili tartışmalarda ortaya çıkan incelikli farklılıkların ve farklı eğilimlerin farkındayız. Radikalizm, sosyalizm, evrim hakkındaki tartışmalar ve Yeni Liberalizm; bunların hepsi, artık tek yönlü olarak görülmesi de algılanabilen, bireycilikten kolektivizme doğru bir değişime katkıda bulundu³⁵.

On dokuzuncu yüzyıl Britanya'sı muazzam toplumsal değişimin pençesindeki bir toplumdur ve Bölüm III ("Ekonomi ve Toplum") bu süreçteki temel unsurları ele alıyor. Michael Winstanley'in tarım ve kırsal toplum hakkındaki bölümü, bir zamanlar ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir tarihin nasıl Britanya Adaları'ndaki bölgesel ve ulusal farklılıklara duyarlı kırsal toplumların ve kültürlerin tarihi haline geldiğini açıklıyor. 'Tarım devrimi' hakkındaki eski moda genellemeler böyle bir bağlamda anlamlarını büyük ölçüde yitirdi ve

³¹ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 8; P. K. O'Brien, 'Imperialism and the rise and decline of the British economy, 1688–1989', *New Left Review*, 238 (1999), p. 62.

³² C. K. Harley, 'Foreign trade: comparative advantage and performance', in R. C. Floud and D. McCloskey, eds, *The Economic History of Britain since 1700, vol. 1, 1700–1860* (Cambridge, 1994), p. 305.

³³ L. H. Jenks, *The Migration of British Capital to 1875* (London, 1971), p. 68.

³⁴ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 8.

³⁵ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 9; F. Crouzet, *Britain Ascendant: Comparative Studies in Franco-British Economic History* (Cambridge, 1990), p. 241.

kırsal protestoları temelde geleneksel ve geriye dönük olarak tanımlayan Marksist tasvirlerin bile yetersiz olduğu görüldü. Kırsal ve kentsel, tarımsal ve endüstriyel, karşıt kategorilerden ziyade simbiyotikti³⁶. William J. Ashworth'un sanayi ve ulaştırma ile ilgili bölümü, bu dönemin ekonomik değişiminin yenilik ve heyecanını yakalamak amacıyla teknik ekonometriden kaçınıyor. Gezginlerin İngiliz endüstrisi hakkındaki görüşleri ve Amerikan ekonomisinin gelişimiyle karşılaştırmalar, "dünyanın atölyesi"nde neyin dikkate değer ve neyin hayal kırıklığı yarattığına değerli bir ışık tutuyor³⁷. Simon Gunn'ın kentleşmeyle ilgili bölümü benzer şekilde kasaba ve şehirlerin büyümesinin çarpıcı niteliğini ortaya koyuyor: Gunn'a göre şehir 'kapitalizmin ve modernitenin en ileri noktasındaydı'. Kent tarihi hiçbir belirti göstermeyen uzmanlıklardan biridir. Durgunluğun ve tarihsel araştırmanın değişen tüm modalarını kapsıyor gibi görünen bu alan, Marksist ve post-modern akademisyenlere, kültür ve toplumsal cinsiyet tarihçilerine, yerel politika ve hükümet tarihçilerine ve yapıcı çevre ve toplumsal yapıyla ilgilenenlere ev sahipliği yapmaktadır³⁸. Shani D'Cruze'un aileyle ilgili bölümü, diğerlerinin yanı sıra sanayileşme ve kentleşmenin insan topluluğunun temel birimi üzerindeki etkisini tartışıyor. On dokuzuncu yüzyıl dramatik bir demografik büyüme dönemi; 'aile' deneyimi çoğunlukla sınıfa ve her zaman cinsiyete göre yapılandırılıyordu. 'Aile' erkekler, kadınlar ve çocuklar ve aralarındaki ilişkilerin doğası hakkında bir dizi organize anlatının yeriydi³⁹. Ian Whyte'in göç ve yerleşimle ilgili bölümü, on dokuzuncu yüzyılın toplumsal tarihinin bir başka çarpıcı boyutunu ele alıyor: Ekonomik ve toplumsal değişime yanıt olarak Britanya Adaları içinde ve ötesinde insanların kitlesel hareketi. Göç deneyimi kesinlikle bölgesel ve ulusal düzeyde farklılaşmıştı ve özellikle İrlandalılar için çoğunlukla travmatikti⁴⁰. Jane Humphries'in bölümü, ekonometrik analiz ile insanların değişim deneyimlerinin daha zor ölçülebilir yönlerine yönelik keskin bir bakış açısının harmanlandığı "yaşam standardı tartışması"nın yetkin bir incelemesidir. Son zamanlardaki bilimdeki eğilimin 'yeni bir karamsarlığa' doğru olduğu yönündeki sonucu, 19. yüzyıldaki ilerlemenin doğasına ilişkin Whig'in varsayımlarını bir kez daha baltalıyor. Humphries toplumsal eşitsizlik konularının geçerliliğinin devam ettiğine dair zorlayıcı bir iddia ortaya

³⁶ C. J. Fuchs, *The Trade Policy of Great Britain and Her Colonies since 1860* (London, 1905), p. 18.

³⁷ P. Davies, 'Nineteenth-century ocean trade and transport', in P. Mathias and J. Davis, eds, *International Trade and British Economic Growth* (Oxford, 1996), p. 66.

³⁸ P. J. Cain and A. G. Hopkins, *British Imperialism: Innovation and Expansion, 1688–1914* (Harlow, 1993), p. 165.

³⁹ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 9.

⁴⁰ M. Edelstein, 'Imperialism: cost and benefit', in R. C. Floud and D. McCloskey, eds, *The Economic History of Britain since 1700, vol. 2, 1860–1939* (Cambridge, 1994), p. 203.

koyarken, Martin Hewitt'in "sınıf"ın anlamına ilişkin tartışması, tarihçilerin her türlü toplumsal tabakalaşma duygusunu ortadan kaldırmaya yönelik post-modernizmin cazibesine kapılmaması gerektiğini daha da vurguluyor⁴¹. Hewitt'in bölümü, modern İngiliz sosyal tarihinin güç durumdaki tarih yazımı alanına net bir giriş sağlıyor.

Kitabın bu kısmı, Noel Thompson'ın yakın dönem ekonomik düşünce tarihi yazımına ilişkin ustaca bir açıklamayla bitiyor. Her ne kadar sonraki nesil tarihçiler tarafından sıklıkla zor ve ödüllendirici olmayan bir alan olarak görülse de ekonomi politik, çağdaş tartışmaların çoğu için o kadar temel bir konuydu ki, önemini küçümsemek zordur ve Thompson'ın bölümü, literatüre mükemmel bir giriş sağlar. Bölüm IV ('Toplum ve Kültür'), determinist görünme riskiyle karşı karşıya olup, ana hatlarıyla belirtilen geçişlerden açıkça etkilenen yaşam boyutlarıyla ilgilidir. Bölüm III'te, Mark A. Smith'in din tartışması, bilim adamlarının ister on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki İngiltere Kilisesi'nin dayanıklılığını yeniden değerlendirme yoluyla, ister zamanlamayı tartışarak olsun, şimdiye kadarki baskın paradigmaları sorgulamasıyla bu konunun son yirmi yılda ne kadar verimli hale geldiğini ortaya koyuyor. 'Laikleşme'nin kapsamı ve nedenleri. Philip Gardner'ın eğitim ve okuryazarlık hakkındaki bölümü, öğrenmenin sıradan insanlar üzerindeki etkisini değerlendirmenin yanı sıra eğitime erişimin belirlenmesinde cinsiyet, bölgesel, yerel ve mesleki ayrımların önemini araştırmak için bireysel yaşam öykülerinden yararlanıyor. Aled Jones'un basın ve yayıncılık üzerine yaptığı araştırma, dördüncü sınıfın sıklıkla dünyaya ilişkin popüler algıların şekillenmesine yardımcı olduğunu ve bunun kültür, temsil ve dille ilgilenen akademisyenler için başka bir verimli alan olduğunu açıklıyor. Heather Shore, suç, polislik ve ceza konularında son zamanlarda yapılan çok sayıda akademik çalışmanın sentezini yaparak olağanüstü bir görev gerçekleştiriyor. Suçlular, sosyal kötülükleri ve sosyal gerilimleri anlamaya ve ortadan kaldırmaya, yansıtmaya ve saptırmaya çalışan bir dizi söylemin merkezinde yer alıyordu ve suçun incelenmesi, devlet ve onun yönettiği kişiler ile popüler adalet ve adaletsizlik anlayışları hakkında çok şey ortaya koyuyor⁴². Andy Croll'un kendi bölümünde araştırdığı gibi, popüler eğlence ve spor alanı aynı zamanda sınıf ve statü, değişim ve süreklilik, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve ulusal kimlikle ilgili bir dizi kesişen tartışmanın da alanı olmuştur. Bir zamanların modası geçmiş 'modernleşme' teorileri, yerini geleneksel ile yeninin iç içe geçmesine ilişkin daha incelikli değerlendirmelere bıraktı ve

⁴¹ Williams, A Companion To Nineteenth Century Britain..., p. 9; Z. S. Steiner, Britain and the Origins of the First World War (Basingstoke, 1977), pp. 1-3.

⁴² C. J. Bartlett, Defence and Diplomacy: Britain and the Great Powers, 1815-1914 (Manchester, 1993), p. 28.

'sınıf', insanların boş zamanlarında ne yaptıklarını ve nasıl anladıklarını anlamak için güçlü ama tartışmasız olmaktan çok uzak bir araç olmaya devam ediyor. ne yaptılar. Keir Waddington'un sağlık ve tıp tartışması, bu tür temaları, bazı noktalarda Foucault'cu bakış açılarından beslenen profesyonelleşme ve güç tartışmalarıyla tamamlıyor. Bu tür bilgi ve becerilerin cinsiyete dayalı ve sınıfsal yapıları doğası ortaya çıktıkça, kahramanca tıbbi çabalara ilişkin Whig'in hikayeleri baltalandı⁴³. Lesley A. Hall tarafından araştırılan cinsellik konusu da aynı şekilde bu tür tarihyazımsal revizyonizmin alanı olmuştur. Yenilikçi tarih bilimi, daha önce önyargular veya modası geçmiş metodolojiler tarafından gizlenen içgörülerini ortaya çıkardıkça, Viktorya dönemi cinsel davranışına ilişkin stereotipler değerlendirildi, sorgulandı ve değiştirildi. Artık erkek ve kadın cinselliklerinin çoğulluğundan ve suç ve eğlence gibi cinselliğin de toplumsal düzen ve toplumsal anlam hakkındaki diğer birçok söylemle nasıl kesiştiğine dair bir farkındalıktan söz ediliyor. Patricia Pulham'ın sanatsal üretime ilişkin geniş kapsamlı tartışması, bazen zamansız değere sahip işler olarak görülen eserlerin aslında üretici ve tüketici, tedarikçi ve pazar bağlamına nasıl oturtulması gerektiğine de dikkat çekiyor⁴⁴. Yüksek kültür ile popüler kültür arasındaki, her zaman müzakere edilen ve asla durağan olmayan sınırlar, giderek daha geçirgen hale geldi. Basın gibi sanat ve edebiyat da kaçınılmaz olarak 'İngiltere'nin Durumu' sorusu gibi sosyal meseleleri ve tartışmaları yansıtıyordu ve bir dereceye kadar bunların kurucusuydu. Ve Iwan Rhys Morus'un bilimlerle ilgili bölümünde gösterdiği gibi, bilimsel bilgi üreticileri de içinde faaliyet gösterdikleri toplumsal ve tarihsel bağlamdan daha az muaf değildi. On dokuzuncu yüzyılda bilim, İngiliz kültüründe muhtemelen bugün olduğundan daha merkezi bir konumdaydı. Bu nedenle sınıf, cinsiyet ve ırk kaygılarından da büyük ölçüde etkilenmiştir. Tıpkı tıp tarihi gibi, bugün tarihçiler de mesleğin kendi çıkarlarına hizmet eden anlatılarını giderek daha az yüzeysel değerle ele alıyorlar ve bunun yerine bilimsel faaliyetlerin çoğunu yapılandıran güç ve bilgi sorunlarını araştırıyorlar⁴⁵.

Bölüm V ('Birleşik Krallık') İrlanda, İskoçya ve Galler'in ayrı tarihlerini ele almanın yanı sıra bu dönemde kapsayıcı bir 'İngiliz' kimliğinin inşasına ilişkin tartışmaları da değerlendiriyor. Bu bölümlerden en güçlü şekilde ortaya çıkan şey, hem bu tür tarihlerin çeşitli milliyetçilikler açısından önemi ve sonuçları açısından ne kadar tartışmalı olduğu, hem

⁴³ Williams, A Companion To Nineteenth Century Britain..., p. 10.

⁴⁴ R. W. Winks, ed., The Oxford History of the British Empire, vol. 5, Historiography (Oxford, 1999), p. 10.

⁴⁵ Williams, A Companion To Nineteenth Century Britain..., p. 10; P. Curtin, 'The British Empire and Commonwealth in recent historiography', American Historical Review, 65 (1959), p. 51.

de parametreleri oluşturmak için belirli alanlarda ne kadar daha fazla çalışma yapılması gerektiği duygusudur. Sağlam tarih yazımı tartışmaları için. Christine Kinealy'nin İrlanda'da siyaset, ekonomi ve toplum hakkındaki iki bölümü, milliyetçilikten revizyonizme ve post-revizyonizme kadar İrlanda tarih biliminin son derece tartışmalı ve siyasallaşmış alanına dair bazı etkileyici içgörüler sunuyor. Başka hiçbir alanda tarih, çağdaş siyasi tartışmalar ve popüler ulusal kimlik anlayışları üzerindeki etkisi açısından bu kadar önemli değildir⁴⁶.

E. W. McFarland'ın İskoçya ile ilgili bölümü, özellikle din ve politika yoluyla ifade edilen 'İskoçluk' sorunlarının on dokuzuncu yüzyıl çalışmalarında nasıl ön plana çıktığını araştırıyor, ancak özellikle sosyal tarih alanında çok şey olduğunu açıklıyor. Bu henüz yeterince araştırılmamış durumda. Matthew Cragoe'nun Galler hakkındaki bölümü, birçok Galli tarihçinin, bilimsel çıkarları doğrultusunda, Gal "ulusunu" neyin oluşturduğuna dair kısmi ve partizan bir on dokuzuncu yüzyıl okumasını yeniden üretme eğiliminde olma şeklini kapsayıcı bir tema olarak ele alıyor⁴⁷. Bilim ancak dışlamalarıyla yüzleşerek çok daha çeşitli pozisyonlara, gruplara ve çıkarlara yer açabilecek alan açacaktır. Son olarak, bölümüm on dokuzuncu yüzyılda gelişen 'İngiliz' kimliği kavramı etrafında ortaya çıkan bazı tartışmaları ve bunun İngilizlerin kendileri de dahil olmak üzere önceden var olan kimliklerle nasıl ilişkili olabileceğini tanıtıyor. Britanya halklarının, on dokuzuncu yüzyıl tarihinin gerçeklerini hakkıyla yerine getiren, tüm Britanya'yı kapsayan bir çerçeve içinde incelenmesinin sürdürülmesi yönünde bir çağrıda bulunarak sona eriyor⁴⁸.

Ciltteki her bölüme daha ileri okumalar için bir rehber eşlik etmektedir ve hem notlarda hem de kılavuzlarda atıfta bulunulan tüm eserlerin ayrıntıları ikincil kaynakların bibliyografyasında bulunacaktır.

Sonuç

Otuz üç bölüm ve yaklaşık 300.000 kelimelik metinle bile bu sahabenin mutlaka seçici olduğu kabul edilmektedir. Okuyucular çeşitli şekillerde hayırseverlik veya yoksulluk, demografi veya barınma, işçi hareketi ve tüketimcilikle ilgili bölümlerin yokluğundan yakınabilir. Bazı durumlarda hacim endeksi bu boşluklardan birkaçını doldurmaya yardımcı olabilir, ancak seçici olma gerekliliği her zaman kazananların ve kaybedenlerin olacağı

⁴⁶ A. Porter, 'Trusteeship, anti-slavery, and humanitarianism', in A. Porter, ed., *The Oxford History of the British Empire*, vol. 3, *The Nineteenth Century* (Oxford, 1999), p. 198.

⁴⁷ R. Guha, *An Indian Historiography of India: A Nineteenth Century Agenda and its Implications* (Calcutta, 1987), p. 12.

⁴⁸ Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain...*, p. 11; E. Stokes, *The Peasant Armed: The Indian Revolt of 1857* (Oxford, 1986), p. 14.

anlamına geliyordu. Eksik olanın mevcut olanla telafi edileceği ve bu metinde meraklı bilim adamının başka alanlarda daha fazla aydınlanma elde etmesini sağlayacak yeterli rehberliğin bulunacağı umulmaktadır. Bir tarihin kapsamlı olması mümkün değildir; ancak açık uçlu ve verimli olması arzu edilir. Eğer okuyucular bu cildi, sayfalarının başparmakları ve hatta köşeleri kıvrılmış şekilde raflarına koyarlarsa, işi bitmiş olacaktır.

Kaynaklar

- Chris Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain*, USA 2004.
- G. M. Trevelyan, *British History in the Nineteenth Century (1782–1901)* London, 1927.
- J. Parry, *The Rise and Fall of Liberal Government in Victorian Britain* (London, 1993).
- J. Vernon, ed., *Re-Reading the Constitution: New Narratives in the Political History of England's Long Nineteenth Century* (Cambridge, 1996).
- T. Pakenham, *The Boer War* (London, 1979).
- Halévy, *A History of the English People in the Nineteenth Century*, [vol. 2] *The Liberal Awakening (1815–1830)* (London, 1949).
- L. Woodward, *The Age of Reform 1815–1870* (Oxford, 1962).
- R. C. K. Ensor, *England 1870–1914* (Oxford, 1936).
- A. Briggs, *The Age of Improvement 1783–1867* (London, 1959).
- D. Thomson, *England in the Nineteenth Century (1815–1914)* (Harmondsworth, 1950).
- E. M. Spiers, *The Late Victorian Army 1868–1902* (Manchester, 1992).
- M. Lewis, *The Navy in Transition 1814–1864: A Social History* (London, 1965), p. 26;
E. M. Spiers, *The Army and Society, 1815–1914* (London, 1980).
- P. M. Kennedy, *The Rise and Fall of British Naval Mastery* (London, 1976).
- R. Price, *British Society, 1680–1880: Dynamism, Containment and Change* (Cambridge, 1999).
- R. K. Webb, *Modern England: From the Eighteenth Century to the Present* (London, 1980)..
- D. Read, *England 1868–1914: The Age of Urban Democracy* (London, 1979).
- R. Blake to R. Shannon, *The Crisis of Imperialism 1865–1915* (London, 1976).
- P. Langford, 'Preface', to C. Matthew, ed., *The Nineteenth Century: The British Isles 1815–1901* (Oxford, 2000).
- G. Kitson Clark, *The Making of Victorian England* (London, 1962).
- P. K. O'Brien, 'Imperialism and the rise and decline of the British economy, 1688–1989', *New Left Review*, 238 (1999).

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

C. K. Harley, 'Foreign trade: comparative advantage and performance', in R. C. Floud and D. McCloskey, eds, *The Economic History of Britain since 1700*, vol. 1, 1700–1860 (Cambridge, 1994).

L. H. Jenks, *The Migration of British Capital to 1875* (London, 1971).

F. Crouzet, *Britain Ascendant: Comparative Studies in Franco-British Economic History* (Cambridge, 1990).

C. J. Fuchs, *The Trade Policy of Great Britain and Her Colonies since 1860* (London, 1905).

P. Davies, 'Nineteenth-century ocean trade and transport', in P. Mathias and J. Davis, eds, *International Trade and British Economic Growth* (Oxford, 1996).

P. J. Cain and A. G. Hopkins, *British Imperialism: Innovation and Expansion, 1688–1914* (Harlow, 1993).

M. Edelstein, 'Imperialism: cost and benefit', in R. C. Floud and D. McCloskey, eds, *The Economic History of Britain since 1700*, vol. 2, 1860–1939 (Cambridge, 1994).

Z. S. Steiner, *Britain and the Origins of the First World War* (Basingstoke, 1977).

C. J. Bartlett, *Defence and Diplomacy: Britain and the Great Powers, 1815–1914* (Manchester, 1993).

R. W. Winks, ed., *The Oxford History of the British Empire*, vol. 5, *Historiography* (Oxford, 1999).

P. Curtin, 'The British Empire and Commonwealth in recent historiography', *American Historical Review*, 65 (1959).

A. Porter, 'Trusteeship, anti-slavery, and humanitarianism', in A. Porter, ed., *The Oxford History of the British Empire*, vol. 3, *The Nineteenth Century* (Oxford, 1999).

R. Guha, *An Indian Historiography of India: A Nineteenth Century Agenda and its Implications* (Calcutta, 1987).

E. Stokes, *The Peasant Armed: The Indian Revolt of 1857* (Oxford, 1986).

TANZİMAT DEVRİ SONRASI MİLLİYETLERİN OLUŞMASI

*Türkan YÜCEL
** Mehmet AKIN
*** İbrahim ÇETİN
**** Metin YÜKSEK
***** Ekrem YILMAZ
***** Mustafa Ertan BOZKIR

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :15.12.2023
Makale Kabul Tarihi :19.01.2024
Atıf Bilgisi:

Türkan Yücel, Mehmet Akın, İbrahim Çetin, Metin Yüksek, Ekrem Yılmaz, Mustafa Ertan Bozkır, “Tanzimat Devri Sonrası Milliyetlerin Oluşması”, *International Journal Of Eastern Mediterranean Studies*, Year: 2, Vol: 2, Issue: 1, 2024, ss. 330-365

Özet

Bünyesindeki gayrimüslim unsurları cemaatler şeklinde sınıflandırarak millet sistemi denilen bir teşkilat ile yöneten Osmanlı Devleti, 1789 Fransız İhtilali’nden sonra bu yönetim şeklinin hantallaşması nedeniyle, tebaa arasında eşitliği sağlamaya yönelik yeni bir yönetim şekli kurmaya çalıştı. Ancak bu tarihlerde gerek Ruslar ve gerekse Balkanlarda çıkarları olan diğer milletler tarafından yürütülen ayrılıkçı faaliyetler öncelikli olarak Balkanlarda yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları arasında ilgi görmüştür. Tanzimat Fermanı’nın getirmiş olduğu yeni haklar İslahat Fermanı ile geliştirildikten sonra bu gayrimüslim unsurlar Osmanlı toplumu içerisindeki farklılıklarını ortaya koymaya yönelik çeşitli girişimlerde bulundular ve Batı dünyasının da desteğini alarak millileşme yolunda yeni bir mücadele başlattılar. Nizamnâmeler hazırlanarak, kendi millî kimliklerini elde etmeye çalışan bu topluluklar, Osmanlı Devleti’yle olan mücadelelerinde başarı kazandıktan kısa bir süre sonra bu defa kendi aralarındaki farklılıklarını ortaya çıkaracak adımlar atarak, bu defa da Rumlaştırılmaya karşı tepkilerini ortaya koyarak bir taraftan Ortodoks Rum Patrikhanesi ile çatışırken, diğer taraftan da kendi kiliselerini oluşturmak suretiyle, cemaatlerini en geniş sınırlara taşıma gayreti içerisinde oldular.

Osmanlı Devleti ise unsurları arasında başlayan bu mücadeleyi durdurmak adına bir şey yapabilecek durumda değildi. Bu sebeple yüzyıllardır beslediği Ortodoks Rum Patrikliği’nin tüm tepkilerine rağmen, bütün unsurların kendi kiliselerine sahip olabilmemesinin önünü açmak ve aralarında problem olan cemaat, kilise ve mektep meselesini kendi eliyle ayıklayarak, kansız bir şekilde sonuçlandırarak yeni bir yol bulmayı denedi. Tek çıkar yol —Kilise ve Mektepler Kanununun çıkarmak idi ve öyle de yapıldı. İhtihat ve Terakki Parti yönetimi iyi niyetli olarak çıkardığı bu kanun sebebiyle Rumeli ve Balkanlarda kazandığı dostlardan daha fazla düşman sahibi oldu. Bu kanun her ne kadar Türk tarafının elini güçlendirmek amacıyla yapılmış olsa da, kısa bir zaman sonra bu unsurların aralarındaki meseleleri çözümlenmiştir. Ancak bu defa kanundan faydalanan unsurlar, Osmanlı Devleti’ni parçalamak ve birbirlerine verecekleri destekler sayesinde kendi bağımsızlıklarını elde etmelerini sağlayacak yeni bir çatışma alanı ortaya çıkararak, devletin Rumeli’deki varlığını sonlandıracak adımlar atılmasını sağlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Millet Sistemi, Tanzimat, Patrikhane, Eksarhlık, Kilise ve Mektepler Kanunu.

* Öğretmen, Çekmece şehit Türkmen ortaokulu, turkanyucel02@gmail.com, Orcid no: 0000-0003-3841-7699

** Müdür Yardımcısı, Sümerler Ortaokulu, mehmet_akin75@hotmail.com, Orcid no:0000-0002-5060-9469

*** Müdür, Beşler Anaokulu, cetinmailbox@gmail.com, Orcid No: 0009-0008-1768-1398

**** Müdürü, Türkan Mehmet Akcan Ortaokulu, metin.yukse27@gmail.com, Orcid No: 0009-0000-2794-7155

***** Gaziantep Türk Telekom Anadolu Lisesi, aykekrem@gmail.com, Orcid No: 0009-0005-6556-5920

***** Müdür, Çekmece Şehit Türkmen Ortaokulu, ertanbozkir196@hotmail.com, Orcid no: 0000-0003-3140-7391

Abstract

The Ottoman Empire who managed non-muslim elements within its territory by classifying them as congregations called nation system, after 1789 the French Revolution, due to cumbersome of this regime, tried to establish a new form of government with which it aimed to provide the equality between the vassals. However, both separatist activities carried out by the Russians and the other nations of Balkans drew attention of non-Muslim Ottoman citizens as a priority. After the new rights brought about by Tanzimat Edict and developed with Reform Edict these non-Turkish elements made many attempts to put forth their social diversities and they started a new struggle to get nationalize by gaining the support of the Western world. Trying to get their own national identities by preparing regulations, a short time later than the success against the Ottoman State, these societies, took some steps to reveal the differences between them, in this case, they were in an endeavor to carry the widest limits while resisting against the Greek assimilation and clashed with Greek Orthodox Patriarchate by creating their own churches.

The Ottoman Empire was not under the conditions to stop this struggle. In order to make its best, despite of the all responses of Greek Orthodox Patriarchate, a new way was searched to clear the way for opening their own churches and to finalize- church, congregation and school- conflict between these communities in a bloodless way. The one and only way of this was to legislate "Church and Schools Actl and then it was done so. Because of this law, brought in good faith by Committee of Union and Progress Party government, they gained more enemies than friends in the Balkans and in Rumelia. This law, although made in order to strengthen the hands of the Turkish side, though, after a short time it solved the issues between these elements. But this time, the elements benefiting from the law, ensured to taking steps which would gave an end the Ottoman existence in Rumelia by bringing out a new field of conflict and to break down the Ottoman Empire and provide them to gain their own independences through the supports given to each other.

Keywords: Nations System, Reform, Patriarchate, Exarchate, Church and School of Law.

Giriş

Osmanlı Devleti, Balkanlar'da egemenliğini kurarken kendi yetkilerini yalnızca yönetim, maliye ve askerlikle sınırlamış, adalet, eğitim vb. hizmetlerin yürütülmesini, din esasına dayalı milletlerin düzenlenmesine bırakmıştı. Bu sebeple hiçbir zaman Balkan halklarının etnik kimliklerine müdahale etmediler. Balkan Hıristiyanları arasında ortak bir kimlik olan slavlık, Ortodoks-Rum inanç etrafında biçimlenmişti. XIX. yüzyıl başlarında etnik kökenleri farklı Balkan ulusları Ortodoks Rumluğun hegemonyasından kurtularak kendi öz sınırlarını çizmek isteyeceklerdi. Yüzyılın değişen şartları da artık bu durumu zorunlu hale getiriyordu. Balkan topluluklarını yüzyıllarca barış ortamında tutan *Millet Sistemi*, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girdiği bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortadan kalkmaya ve yerini milli kimliklere bırakmaya başlamıştı. Osmanlılar açısından bakıldığında bu tarihten sonra ümmet/millet anlayışı yavaş yavaş terkedilmeye ve yerini Osmanlı vatandaşlığı kavramına bırakmaya başladığı görülmektedir. Ancak bu Osmanlı vatandaşlığı kavramı millet nizamnamelerinin oluşturulmasıyla, yeni milli kimliklerinin önünü açmış oldu. Kısa bir süre sonra vatandaşlık kavramı, bir kimlik bunalımını ortaya çıkardı ve kim, kimin vatandaşı olmalı veya olmamalı probleminin doğmasına sebep oldu. Bu karmaşa kısa zaman içinde dinsel bir dürtüye bürünerek, Balkan uluslarını önce uzun zamandan beri asimile etmeye

çalışan Ortodoks Rum hükümlerliğiyle, ardından da Osmanlı Devleti ile mücadeleye sürükleyen yeni bir sürecin de başlangıcı oldu.

Bulgar Milli Kimliğinin Oluşumu

Sultan II. Mehmet'in millet nizamı içinde, Ortodoks Patrikhanesine bağlı olarak yaşayan Bulgarlar XVIII. Yüzyıla kadar pek bilinmiyordu¹. Bu döneme kadar Ortodokslar içinde hâkimiyet etnik kökenleri itibariyle Rum, Ulah, Arnavut ve latinlerin elindeydi². Fener Rum Patrikhanesine tanınan imtiyazlardan yararlanan Rumlar, ticarete gelişmişlerdi. Gümrük mültezimliği, Ordu mütehairliği ve tüccarlık sayesinde zenginleşen Fenerli Rumlar, Osmanlı politik hayatı içinde de söz sahibi olmak istiyorlardı. Divan-ı Hümayun tercümanlığı vasıtasıyla bu isteklerinin bir kısmını elde ettiler. Rumlar'ın devlet içinde aldıkları görevler zamanla artmaya başladı. 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Boğdan Beyliği görevi de Rumlar'a verildi. 1821'e kadar Eflak ve Boğdan Beylikleri görevi Rumlar'ın uhdesinde kaldı. Rumlar bu makamları kendileri için kullandılar. Halka büyük zulümler yaptılar. Yüklü hediyeler vererek satın aldıkları makamlar vasıtasıyla topladıkları vergilerle özellikle Ortodoks kilisesine bağlı halkı bunaltılar³. Giderek zenginleşen Rumlar Büyük Bizans hayalini yeniden dillendirmeye başladılar. Bu hayal, patrikhane çatısı altındaki Bulgarları ve diğer milletleri Rumların asimile politikasına maruz bırakmıştır⁴. Bulgaristan'a yönelik ticarete de hâkim olmaları onlara Rumlaştırma siyasetinde büyük kolaylıklar sağlamıştı⁵. Büyük şehirlerin Türkler ve Yunanlıların elinde olması, Bulgarların gelişmemiş ücra yerlerde kalmasına ve bir millet oluşturmalarına daima engel oluyordu. Bu durum Bulgarların eğitim alanında da oldukça geri kalmasına sebep olmuştur. Bulgar topraklarında bulunan kilise ve mekteplerde dini ağırlıklı eğitim verilmekte idi ki, bu dini makamlar doğrudan Fener Rum Patrikhanesine bağlıydı. Tüm önemli makam ve mevkiler Rumlar'ın elinde idi. 1394'te Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra Bulgar patrikliği lağvolunmuş ve İstanbul Rum Patrikliğine ilhak edilmişti⁶. Fakat Bulgarlar o tarihten itibaren Ohrida Başpiskoposluğu'nun varlığını muhafaza etmeyi başarmışlardı. Fener Rum Patrikhanesi Rum ideolojisi önünde engel olarak gördüğü patriklikleri bir bir ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Bunun için 1767'de

¹ Halil İncalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul:1992, s.17.

² Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, İstanbul: 2001, s. 50

³ Adanır, a.g.e, s.51

⁴ Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*. İstanbul: 1996, s.17; İncalcık, a.g.e, 1992, s.17-18

⁵ Halil İncalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Eren Yayıncılık (1992), s.18

⁶ M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara:1992, s.49

tehdit olarak gördüğü Ohrida Başpiskoposluğu da kaldırmıştı. Bu hareket Rum din adamlarının söz sahibi olduğu patrikhanenin, muhtelif etnik unsurlardan meydana gelen Osmanlı Hıristiyan Ortodoks tebaasını, bilhassa Bulgar Ortodoks ahalisini Rumlaştırma gayretini daha da keskinleştirmişti⁷. Bu politika İstanbul patriğinin 1800’lerde, metropolitlere gönderdiği bir genelgede ifade ediliyordu. Genelge de patrik, Bulgar okul ve kiliselerinin kapatılmasını ve kilise ve mekteplerde sadece Rumca eserlerin okutulmasını istiyordu⁸. Böylece patrikhane, Bulgar halk arasındaki milli bağları tamamen koparmak istiyordu. Nitekim Yunan mekteplerinde yetişmiş, gençler artık kendilerini Bulgar saymaktan utanır olmuşlardı. Bulgar; kaba, tahsilsiz köylü anlamına geliyordu. İbadet dili olarak Rumca’yı kullanan Bulgarlar ise kendilerini Fener Rum Patrikhanesine ait hissediyorlardı.

Yunanlıların gerek kültürel gerekse ekonomik baskısı altında yaşayan Bulgar’ın milli uyanışı ancak 18. yüzyıl sonlarında gerçekleşebilmişti. Küçük sanayi kuruluşları ile gelişmeye başlayan Bulgarlar zamanla ticaret ve diğer sanayi alanının da gelişmeye başladı. Rum kilisesi tarafından tavsiye edilerek tayin edilen beylerin yönetiminde toprak sahibi olma hakkı bile ellerinden alınmış olan Bulgarlar, bu tarihten sonra ancak “ortakçı” olarak tarımdaki yerini alabilmişti. Ticaret sahasında gelişen Bulgarlar dış ticarete Rumların sahip olduğu ayrıcalıklardan yararlanabilmek için Rumlarla işbirliği yoluna başvuracaklardı⁹. Böylece Rum esnaf, tüccar ve çiftçisinin yanında çalışarak zenginleşen yeni bir Bulgar orta sınıf ortaya çıkmaya başladı. 19. Yüzyılın ilk yarısında Bulgaristan’da dokuma, ham ipek gibi zanaatlar ve gülyağı üretimi gibi faaliyetler gelişmeye başladı. Üretimin artmaya başlaması köyden kente göçü de beraberinde getirdi. Böylece Bulgarlar da şehirleşmenin getirdiği fırsatları kullanarak, kültürel ve eğitsel çalışmalara hız verdiler¹⁰. Bu yeni Bulgar sınıfı eğitime önem vererek çocuklarını eğitim için Avrupa’ya gönderdiler. Bu şekilde oluşan Bulgar aydın sınıfın etnik kimlik arayışı onları Osmanlılıktan ziyade Sırp ve Ruslar gibi slav milletlerin hizmetine girmeye sevk etti¹¹.

Refah düzeyi gelişen Bulgarlar milli kimlik arayışına giriştiler ve kimlik konusunda ilk hareketlenme din adamlarından geldi. Bir papaz olan Paisiy Hilendarski, 1762’de “Slav Bulgar Tarihi” adlı bir kitap kaleme aldı. Bu kitap unutulmuş Bulgar milli değerlerini yeniden anlatan ilk kitap oldu. Papaz, Paisiy bu kitapta Bulgar tarihinin güçlü dönemlerini anlatarak,

⁷ Şentürk, *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, s.49

⁸ İnalçık, a.g.e, 1992, s.18-19 - Şentürk, a.g.e, s.51-52

⁹ Aydın, a.g.e, s.18.

¹⁰ Adanır, a.g.e, s.63-65

Bulgarları kendi milli kimliklerine sahip çıkmaya çağırıyordu. Bu çağrı Bulgar milliyetçiliğinin ilk kıvılcımı oldu¹².

Paisiy'in başlattığı bu kıvılcım zamanla Bulgar milli kimliğine dönüşmeye başladı. Artık, Bulgarlar Rum Patriğin her emrini kayıtsız şartsız yerine getirmiyorlardı. Patrikhanenin, Bulgar kilise ve mekteplerini kapattırma emrine rağmen Bulgar okullarının sayısı her geçen gün artmakta idi. Okul sayısı artmış olmasına rağmen, Bulgarlar arasında modern eğitimin temelleri ancak 1835 yılında başlatılan eğitim reformu ile atılabildi. Bu yeni eğitim kurumlarında yetişen başarılı öğrenciler Bulgar burjuvazisi tarafından maddi olarak desteklenerek¹³ başta Rusya olmak üzere Almanya, Avusturya ve Fransa'daki üniversitelere gönderildiler¹⁴. Bu milli hareket kısa sürede basın hayatında da kendini gösterdi. Mesela XVII. yüzyıla kadar Bulgarca sadece 3 dini kitap basılmış iken¹⁵ bu sayı XIX. yüzyılda ortalama 43'e ulaşmıştı¹⁶. Bu gelişmeyle Bulgar burjuvazisinin rolü çok büyüktür¹⁷.

Bulgarlar arasında başlayan bu milli hareket Rum Patrikhanesinin asimile politikasına karşı idi¹⁸. Yani Bulgarlar arasında başlayan milli mücadele başlangıç yıllarında hükümete karşı gerçekleşmemiştir. Türk yönetimine karşı meydana gelen ilk direniş ise doğrudan payitahta değil vergi konusu yüzünden yerel yönetimlere karşı olmuştu. Bu direnişin ilk örneği 1841 yılında Niş'te meydana gelmişti¹⁹.

Milli Bulgar Kilisesinin Açılması

Eğitim ve kültürel alanda önemli ilerleme sağlayan ve milli değerlerini ön plana çıkarmaya başlayan Bulgarlar'ın patrikhaneden iki önemli isteği vardı²⁰ Birincisi ibadetlerini, ikincisi eğitimlerini kendi dillerinde yapmaktı. Bu istekleri kabul etmek patrikhanenin Rumlaştırma politikasının sonu anlamına gelmekte idi. Nitekim patrikhane bu isteklere karşı çıktı. Bu da Bulgar'ı amaçları ve istekleri doğrultusunda mücadeleye devam etmekten vazgeçirmedi. Hatta mücadelelerine daha sıkı sıkıya bağlandılar. Her millet gibi kendi dillerinde ibadet edebilecekleri milli bir kilise oluşturmak istiyorlardı. Yıllarca Rum Ortodoks

¹¹ Adanır, *a.g.e*, s.65

¹² Aydın, *a.g.e*, s.19-22.- İnalçık, *a.g.e*, 1992 s.20

¹³ İnalçık, *a.g.e*, 1992 s.20

¹⁴ Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, s.47

¹⁵ İnalçık, *a.g.e*, 1992 s.18

¹⁶ Aydın, *a.g.e*, s.27

¹⁷ İnalçık, *a.g.e*, 1992 s.21

¹⁸ Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, s.45

¹⁹ İnalçık, *a.g.e*, 1992 s.28-33

²⁰ Adanır, *a.g.e*, s.66

kilisesi hegemonyasında yaşayan Bulgarlar milletleşme için kilisenin önemini fark etmişlerdi. Çünkü diğer Hıristiyan Balkan milletleri gibi, Bulgarlar arasında ortaya çıkan milliyetçilik cereyanının esasını da din teşkil ediyordu²¹. Bulgar Kilisesinin oluşturulması için mücadele edenlerin başında Neofit Bozveli adlı bir Bulgar gelmekteydi. Bozveli daha 1839 yılında, İstanbul'da yaşayan Bulgarları, Rum Patrikhanesinin boyunduruğundan kurtarmak için çalışmaya başlamıştı. Bu sebeple Bozveli, patrikhane tarafından sürgün edildi. 1845 yılında İstanbul'a tekrar dönen Bozveli bu kez, patrikhanenin Bulgarlar üzerinde uyguladığı asimile politikasını hükümete şikâyet etti. Bu şikâyeti papaz İlarion Makariopolski'nin Mustafa Reşit Paşa'ya vermiş olduğu başka bir yazı takip etti. Bu yazıda Bulgarlar Rum lisanını anlayamadıkları için Bulgarca bilen papaza ve Bulgarca ayin yapabilecekleri birkaç kiliseye ihtiyaçları olduğunu belirtiyorlardı. Aynı zaman da Bulgarlar'ın da Rum kilisesinden farklı bir cemaat olarak tanınmalarını istiyorlardı²². Bu talepler patrikhane tarafında hoş karşılanmadı, çeşitli suçlamalarla bu iki papaz, Aynaroz'a sürgün edildi²³.

Osmanlı Devleti, merkezi yönetimin zayıflamasını istemiyordu. Tebbayı oluşturan muhtelif unsurlar yüzyıllarca Fener Rum Patrikhanesi'nin yardımıyla kontrol altında tutulmuştu. Şimdi yaşanan bu gelişmelerden dolayı patrikhane ile ters düşmek istemese de patrikhanenin çok güçlenmesi de işine gelmiyordu. Bu sebeple gayrimüslim unsurlar arasında ince bir politika izlenmesi gerekiyordu.

Bulgarlar 1847'de bağımsız bir Bulgar kilisesi için Fener Rum Patrikhanesine başvuruda bulundular. Bu isteğe karşı çıkan patrik, Bulgarlar'ın Samatya'daki Aya Nikola, Galata'daki Aya Sotiri ve Meryem Ana Rum kiliselerinde serbestçe ibadet yapabileceklerini bildirdi. Bulgarlar'ın kararlı duruşu Ortodoks camiayı tedirgin etmeye başladı. Tüm karşı görüşlere rağmen bağımsız bir kilise isteyen Bulgarlar gereken izini Patrik II. Antimos'tan almayı başardılar. Stefan Bogaridi'nin İstanbul'daki konağının altı bu amaca uygun olarak düzenlendi. Dini ayinlerinde Rum Patrikhanesinin baskısından kurtulmaya çalışan Bulgarlar, bir papazevi yapımı için hükümete başvurular, talepleri şeriata uygun olmasa da²⁴ olumlu görülerek gereken izin 9 Ekim 1849'da verildi. Böylece bağımsız Bulgar Kilisesi'nin ilk adımı atılmış oldu²⁵.

Bulgarların millileşme yolunda elde ettikleri her başarı halkın milli duygularının

²¹ Şentürk, *a.g.e.*, s.47

²² Bozkurt, 1996. *a.g.e.*, s.190.

²³ Aydın, *a.g.e.*, s.70-71.

²⁴ Şentürk, *a.g.e.*, s.216

artarak güçlenmesine ve Rum papazlarına olan tepkilerinin daha da şiddetlenmesine sebep oluyordu. Tanzimat devri ve sonrasında millet sisteminde meydana gelen aşınmalar Ortodoks din adamlarının etkisinin kırılmasına sağlamıştı. Rum papazların baskılarından bıkan ve fermanın sağladığı serbestlik ortamından cesaret alan Bulgarlar, 1856 yazında, taleplerini içeren ve 6.400.000 Bulgar'ı temsil eden dilekçeyi padişaha sundular²⁶. Bulgarlar bu dilekçe ile kilise aidatlarına karşı çıkmaktaydılar. Artık kendi ibadethanelerine sahip olmak, dini liderlerini seçmek ve kendi dillerinde ibadet edebilmek ve yaşadıkları bölgelerde Bulgar papazların görev yapmasını istiyorlardı²⁷. Bulgarlar'ın bu talepleri patrikhanenin pek hoşuna gitmemiş olsa da dengeyi sağlamak zorunda idi. Nitekim patrikhane 5 Ekim 1858'de Bulgar İlarion Makariopolski'yi İstanbul'daki Bulgar kilisesine piskopos olarak atamak zorunda kaldı. Bu atama Bulgarlar arasında büyük sevinç ile karşılandı. Ancak Bulgarlar'ın dini merasimlerini kendi milli ibadethaneleri olarak hazırladıkları papazevinde yapmaları patrikhaneyi kızdırdı. Papazevi kapatılarak tüm Bulgar papazlar, Patrik Kirilos tarafından afroz edildi. Bu olay, Rum ve Bulgar din adamlarının ilişkilerinin gerilmesine ve hatta Piskopos İlarion Makariopolski'nin istifasına neden oldu. İki taraf arasında gerilen ilişkiler üzerine bazı Bulgarlar patrikhane ile tüm ilişkilerini kestiklerini, hatta gerekirse mezhep değiştirerek Katolikliğe geçebileceklerini bildirdiler²⁸. Patrikhanenin baskısından kurtulmak isteyen Bulgarlar, 3 Nisan 1860 paskalya ayını sırasında tepkilerini ortaya koydular. Usul üzerine ayinde patrik adına yapılan övgüyü, padişah adına yaptılar²⁹. Ruslar tarafından desteklenen Ortodoks Bulgarlar bu olaylardan birkaç gün sonra İstanbul'da Rusya Sefareti önünde toplanarak, Rus Çarı şerefine dua ve ilahiler okudular³⁰. Yine İlarion Makariopolski, patrikhaneyi tanımadığını açıkça ilan etti ve ikibinden fazla Bulgar ile 1860 yılında Katolik Ermeni Başpiskoposu Andon'a başvurarak şartları kabul edilmesi halinde mezhep değiştireceklerini bildirdiler. İstekleri Ortodoks Kilisesi'nden istediklerinden farksızdı. İbadetlerini ve eğitimlerini kendi dillerinde yapmak, kendi din adamlarını kendileri seçmek istiyorlardı³¹. Tüm bu gelişmeler Rum Patriki'nin istifasına neden oldu. Bulgarların bu tarz hareketleri Ortodoks ruhban sınıfını sorunun çözümüne yönelik bazı kararlar almaya sevketmiş ise de Patrikhanenin, Bulgarların gözünde inandırıcılığı kalmamıştı. Fakat hükümet

²⁵ Aydın, *a.g.e.*, s.71-72

²⁶ Adanır, *a.g.e.*, s.69

²⁷ Aydın, *a.g.e.*, s.73.

²⁸ Aydın, *a.g.e.*, s.73-74.

²⁹ Aydın, *a.g.e.*, s.74

³⁰ Şentürk, *a.g.e.*, s.217

nezdinde patrikhane halen güçlüydü. Nitekim piskopos İlarion patrikhanenin nüfuzu ağır basınca Kütahya'ya sürgüne gönderilmişti.

Osmanlı Hükümeti ise Rum patrikhanesinin gücünün kırılmasını istiyordu. Bu nedenle el altından Bulgar Kilisesinin ayrılmasını desteklemeye devam etti³². İstifa eden patrik yerine göreve başlayan yeni patrik II. Yovakim, bundan sonra yapılması gerekenler için Bulgarlar'a ne istediklerini sordu. Bulgarlar isteklerini yedi madde olarak sıraladılar. Bu isteklerin başında dini muhtariyet geliyordu. Bulgarlar kendi din adamlarını kendileri seçmek istiyordu³³. Bu şekilde sıkıştırılan patrik II. Yovakim, büyük bir sinod topladı. Antakya ve Kudüs patrikleri, iki eski İstanbul patriği ve 21 piskopos bu toplantıya katıldı. Sinod da Bulgarlarla patrikhane arasındaki ilişkileri düzenleyen ilkelerin saptandığı bir belge hazırlandı. Buna göre³⁴;

- a- Bütün Bulgar piskoposluk bölgelerinde Bulgar din adamları seçilecektir.
- b- Bir Bulgar piskoposluğu boşaldığında, patriklik Bulgarlar'ın adayını dikkate alacaktır.
- c- Bulgar okullarında eğitim dili Bulgarca olacaktır.
- d- Bulgar piskoposluklarında ibadet dili Bulgarca olacaktır.
- e- Bulgar Metropolitleri ve Piskoposlarının gelirleri belirlenecektir.

Sinodun uzlaşma önerileri Bulgarlar tarafından yeterli görülmeyerek reddedildi. Bunun üzerine 1861 yılında yeni öneriler getirdiler;

- a- Bulgar halkı nüfusu oranında patrik seçimine katılması,
- b- Kutsal Sinod üyeleri yarı yarıya Rum ve Bulgarlar'dan oluşması,
- c- Kutsal Sinodun Bulgar üyeleri, bu amaçla seçilmiş kilise dışından üyelerle bir karma komisyon oluşturmalı ve bu komisyon Bulgar halkının dünyevi meselelerini düzenlemeli,
- d- Karışık piskoposluk bölgelerinde piskopos, halkın çoğunluğunu teşkil eden millet tarafından seçilmeli.

Bu karşılıklı öneriler Bulgar ve Rum kiliseleri arasında on yıl süren sorun çözme sürecini başlattı. Bu on yıl sürecinde artık olay bağımsız kurulacak Bulgar kilisesi sorunu olmaktan çıkmıştı. Sorun artık bağımsız Bulgar kilisesi'nin hangi politik ve dini yetkilerinin olacağı, nüfuz bölgelerinin hangi coğrafi sınırlar olacağıydı³⁵. Patriklik sadece Balkan Dağları'nın kuzeyindeki piskoposluk bölgelerindeki kiliseleri tanımaya hazırlanıyordu.

³¹ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (2001), s.72

³² Aydın, *a.g.e.*, s.74-75

³³ Şentürk, *a.g.e.*, s.218

³⁴ Adanır, *a.g.e.*, s.73

Bulgarlar ise kiliselerinin yetki bölgesinin toprak sınırlamasına tabi olmamasında diretiyordu. Yine Bulgarlar Bulgaristan dışında dağınık şekilde, özellikle Trakya ve Makedonya’da kendi milli azınlıkları içinde millet statüsü talep ediyorlardı. Din ve mezhep sistemine göre örgütlenmiş Osmanlı millet sisteminde yer bulması mümkün olmayan Bulgarlar, kilise sorununu ulusal bir sorun haline getirerek gelecekteki devletleri için en geniş toprağa sahip olmayı amaçlıyordu³⁶. Bu nedenle Balkan Dağlarının kuzeyinde ki piskoposluk bölgesinin kilise sınırı olarak belirlenmesini kabul etmiyordu³⁷. Radikal Bulgarlar’a göre Bulgar için bağımsız Bulgar Kilisesi sorunu çözülmüştü. Onlara göre Makariopolski’nin 1860’dan sonra ayinlerinde patriğin ismini zikretmiyerek yerine padişahı koymasından bu yana Bağımsız bir Bulgar Kilisesinin varlığı kabul edilmekteydi³⁸.

Bulgar Eksarhanesi’nin Kurulması

Patrikhanenin baskısından bunalan Bulgarlar’ın mezhep değiştirmeleri, Bulgar sorununu Ortodoks dünyasının iç meselesi olmaktan çıkarmıştı. Katolik Fransa ve Avusturya’da artık sorunun içine girmeye başlamıştı. Bu durum en çok Ortodoks dünyasının parçalanmasını istemeyen Rusya’yı rahatsız etmişti. Katolik mezhebini kabul etmek, Bulgarlar’ı Fransa ve Avusturya’nın kucağına itecekti³⁹. Böyle bir ihtimali düşünmek istemeyen Rusya, Büyükelçi İgnatiev aracılığı ile bağımsız bir Bulgar kilisesi kurulmasını Türk hükümetinden istedi. Bu sırada bir grup Bulgar milliyetçisi, Ocak 1867’de Osmanlı padişahına başvurarak, padişahın Bulgar çarı olarak taç giymesini istediler, böylece otonom bir Bulgaristan ortaya çıkacaktı. Osmanlı Devleti böyle bir teklifi kabul edecek durumda olmasa da Bulgaristan ve Makedonya’da durumun ciddiyeti göz önüne alınarak yeni bir girişimde bulundu. 1868 Ekim’inde yeni bir nizamname hazırlanarak Bulgarlar’a yeni haklar tanındı. Bu nizamname şu hakları içermekteydi⁴⁰;

- a- Bulgarlar tüm imparatorlukta, kendi din adamlarını seçme ve işe alma hakkına sahiptirler.
- b- Çoğunluğu oluşturdukları karışık nüfuslu bölgelerde, Piskopos’u Bulgarlar belirleyecekti.

³⁵ Adanır, *a.g.e*, s.73

³⁶ Adanır, *a.g.e*, s.74

³⁷ Adanır, *a.g.e*, s.74

³⁸ Adanır, *a.g.e*, s.75

³⁹ Şentürk, *a.g.e*, s.220

⁴⁰ Adanır, *a.g.e*, s.75

c- İstanbul'da Bulgarlar'ın bir kilise başı bulunmalıdır. Bu kişi Bulgarlar'ın dini işleri ile ilgilenmelidir.

Hükümetin bu şekilde kilise sorunuyla ilgilenmesi patrikhanenin işlerine müdahale ve imtiyâzların ihlali olarak algılanmış olsa da Bulgarlar arasında sevinçle karşılandı. Patrik, Bulgar kilisesi sorununun çözümünü bir evrensel sinodun hakem kararına bırakmaya karar verdi⁴¹. Avrupa devletlerinin, özellikle Rusya'nın duruma daha fazla müdahale etmesini engellemek isteyen Türk hükümeti, soruna kesin çözüm getirmek amacıyla Bulgar halkın taleplerini dikkate alarak, 11 Mart 1870 yılında Bulgar Kilisesinin bağımsızlığını ilan eden⁴² “Eksarhlık Beratı” nı yayınladı. 11 maddeden oluşan berata göre;

“Bulgarlar'ın dini işlerinden eksarhane sorumlu olacaktı. Eksarhane de yeteri kadar din adamı bulunabilecek ve Eksarh, Bulgar Sinod'unun başkanı olacaktır. Diğer milletler gibi Bulgar milletinin de Bab-ı âlî tarafından onaylanacak bir nizamnamesi verilecekti. Nizamnameye göre, Eksarh seçimine Rum Patriği karışmayacaktır. Ancak kimin eksarh seçildiği patriğe bildirilecek, o da bunu tasdik edecektir. Seçilen eksarh padişah tarafından tasdik edilecektir. Eksarh ayinlerde usullere uygun olarak patriğin adını anacaktır. Bulgar eksarhının dini sorumluluk bölgeleri; Ruscuk, Silistire, Şumnu, Tirnova, Sofya, İvraca, Lofça, Vidin, Niş, Şehirköyü, Köstendil, Samakov, Vilisa, Varna, Ahyolu, Misivri, Süzebolu, Filipe ve İstanimaka şehirlerinden meydana gelecektir. Eksarh kendi dini sorumluluğu altındaki bölgelerle ilgili yerel yöneticilere ve padişaha danışabilecekti. Eksarhlığın yönetimi altında bulunan Rum Manastırları patrikhaneye ait olacaktı.”

Bulgarlar uzun mücadeleden sonra, Rum Patrikhanesinin asimilasyonundan büyük ölçüde kurtulmuşlardı⁴³. Böylece milli kimlik yolunda önemli bir adım atılmış oldu. Artık dini bağımsızlık sağlamak için Rum Patrikhanesi ile çatışan Bulgarlar'ın mücadelesi ikinci bir boyut kazanmaya başlamıştı. Beratın 10. Maddesinde belirtilen eksarhanenin yetki alanı genel olarak Balkan Dağlarının kuzeyi olarak belirtilmişti. Bu sınırlar Bulgarlar'ı Makedonya'nın dışında bırakmıştı. Ancak Makedonya'nın daha sonra Bulgar Eksarhanesi'nin yetki alanı sınırları içine girip girmeyeceği fermanda tam olarak belirtilmemişti. Onuncu maddeye göre; adı belirtilmeyen yerleşim yerleri için, Ortodoks nüfusun en az üçte ikisi Bulgar

⁴¹ Adanır, a.g.e, s.76

⁴² E.Reinhardt, Girit sorunu yüzünden Patrikhane ve Bulgarlar arasında uzlaşma söz konusu iken bu girişimi Babıali'nin uzlaşmayı engelleme adımı olarak değerlendiriyor. Bk. Adanır, a.g.e s.134

⁴³ Şentürk, a.g.e, s.221

Eksarhlığı'nın yetki alanı altına girmeye kararlaştırdığında, bu izin ayrıca verilecekti⁴⁴. Bulgar Eksarhanesi'nin Babıali tarafından tanınması, iddia edildiği gibi, Patrikhane-Bulgar çatışmasını ateşlemiş olsa da, Bulgar bağımsızlığına giden yolun önü de açılmış oldu. Böylece, Bulgarlar arasında, beş asırdır himayesinde yaşadıkları Osmanlı Devleti'nden koparacak milli bağımsızlık cereyanı da gelişmeye başlayacaktı.

Bulgar Eksarhanesinin kurulmasına, müsaade eden padişah fermanı ile Eksarhanenin yetki alanı çizilmiş ise de fermanın 10. maddesine dayanarak Bulgarlar sürekli olarak yetki alanlarını genişletmeye başladılar.

Bulgarlar'ın milli kimlik oluşturma yolundaki taleplerine her zaman patrikhane itiraz etmişti. 1870 yılında verilen fermanla Bulgar Eksarhanesi'nin resmen tanınması Patrikhanenin itirazına sebep oldu. Patrikhanenin itirazı sadece eksarhlığın kurulmasına değildi, aynı zamanda berat ile çizilen eksarhanenin sınırlarına itiraz ediyordu. Bu sınırlardan yukarıda bahsedildiği gibi Bulgarlardan memnun olmamıştı. Bu durum nüfus yapısı kozmopolit olan Makedonya için çatışma ve dehşetin hâkim olacağı yeni bir dönemi başlatıyordu. Bu çatışmada Ruslar Bulgarlar'ı desteklerken, İngilizler Patrikhane yanlısı tutum sergilediler⁴⁵. Sonuçta Makedonya Osmanlı Devleti'nin kanayan yarası durumuna geldi.

Bulgar Milli Eğitim Kurumlarının Kuruluşu

Bulgarlar'ın millileşme mücadelesinde istekleri sadece bağımsız kilise değildi, kilisenin yanında milli eğitim kurumlarına da sahip olmak istiyorlardı. XIX. yüzyıla gelinceye kadar Bulgar kilisesi gibi Bulgar eğitim kurumlarından söz etmek doğru olmaz. Bu döneme kadar Bulgarlar eğitimin önemini kavrayamamıştı. Tüm okullar kiliseye bağlı idi ve bu okullar da sadece dini eğitim yapıyordu. Eğitimin milli bilinci aşılamadaki rolünü fark etmiş olan Bulgarlar arasındada eğitimin baş destekçesi ve öncüsü ticaret sayesinde zenginleşen Bulgar burjuvazisi olmuştur. Bulgar tüccarlar maddi desteğin yanı sıra yurtdışından yeni fikirlerin de taşıyıcısı oldular⁴⁶. Bulgarlar kilise mücadelesine daha önce başlamış olsalar da, patrikhânenen bağımsız laik okula daha erken kavuştular. 1835 yılında Gabrova'da ilk Bulgar Okulu kuruldu⁴⁷. Başına da yukarıda kilise mücadelesinde adı geçen Neofit Bozveli getirildi. Patrikhanenin tüm yasaklamalarına rağmen Bulgar okullarının sayısı her geçen gün

⁴⁴ Adanır, a.g.e, s.77

⁴⁵ Bozkurt,1996,a.g.e, s.191

⁴⁶ Şentürk, a.g.e, s.59

⁴⁷ Adanır, a.g.e, s.67

artıyordu⁴⁸. Gabrova’da açılan okulun kurucuları ise Bulgar burjuvazisinin önde gelenleri idi. Bulgar burjuvazisi tarafından bu okuldan sonra Bulgarca eğitim veren okullar açılmaya devam edildi. Bulgarlar bu okullarda kilise cemaatlerine benzer okul cemaatleri oluşturarak, Yunan Ruhban sınıfının yönetiminden ve vasiliğinden kurtulmaya başladılar⁴⁹.

Bu okulların Bulgar milli uyanışına önemli katkıları olacaktı. Aslında Bulgaristan’da XIX. yüzyıl başlarında laik eğitim kurumları kurulmuştu. Ancak bunların başlarında Yunanlılar bulunduğu için bu okullar Rum ideolojisine hizmet ediyordu. Burada eğitim alan Bulgarlar, Yunanlılaşmış tabakadan geliyordu ve ya eğitim sürecinden sonra Yunan kültürüne hizmet etmeye başlıyordu. Bu okullar sayesinde Yunan kültürünün etkisinden kurtulmaya başlayan Bulgarlar, açılan bu okullara öğretmen yetiştirmek için diğer ülkelere öğrenci göndermeye başladılar. En çok talebe gönderilen ülke Rusya idi. Tabi ki Rus eğitiminden geçerek ülkesine dönen Bulgar genci Slav kültürüne hizmet etmeye başlıyordu⁵⁰.

Bulgar Prensiğinin Kuruluşu ve Makedonya’ya Yönelik Faaliyetleri

Bulgar milli mücadelesi bağımsız kilise isteği ile ortaya çıkmıştı. 1870 Eksarhlık Beratı ile kiliseye kavuşan Bulgarlar bu sefer kiliseyi kullanarak tüm Bulgarlar’ı Eksarhane çatısı altında birleştirme mücadelesini başlattılar. Hatta bu mücadele zaman zaman Bulgar olmayanlara dahi sıçrayacaktı. Bulgarlar ile Fener Rum Patrikhanesi arasında yaşanan bu dini rekabet, dini bir meseleyi kısa sürede uluslararası bir mesele haline getirdi. Bu sorunun gelişmesinde dünyadaki siyasi gelişmelerin yanısıra, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu parçalanmaya meyilli durum da etkili oluyordu. XIX. yüzyıl boyunca yaşanan bu siyasi gelişmeler, yapılan ticaret antlaşmaları ve var olan kapitülasyon antlaşmaları Osmanlı ekonomisini iyice yıpratmıştı. Doğal olarak bu durum halka vergi olarak yansıyor ve bundan tüm Osmanlı tebaası gibi Balkan halkları da memnun değildi. Tüm bunların üzerine çıkan milli isyanlar Balkanlar’da tüm şiddetiyle devam etmekteydi. 1875 yazında Bosna ve Hersek’te, 1876’da Bulgaristan’da isyan çıktı. Bu isyanların çıkmasında rolleri olduğu bilinen, Avrupa devletleri ve bunlar arasında özellikle Rusya her fırsatta Balkanlar’da ıslahat yapılmasını istiyordu. Yeni Osmanlılar’a göre büyük güçlerin bu ıslahat talepleri ileride imparatorluğun bu bölgelerini kendi topraklarına katabilme çabasıydı. Yeni Osmanlılar;

⁴⁸ 1800 yılında 42’si köy 6’sı kasaba olmak üzere 48 Bulgar Okulu bulunurken bu sayı 1835 yılında 37’si kasaba, 168’i köylerde olmak üzere 205’e yükselmişti. Bk. Şentürk, *a.g.e.*, s.61.

⁴⁹ Adanır, *a.g.e.*, s.67

⁵⁰ Şentürk, *a.g.e.*, s.63

Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasını yanlış buluyordu. Özellikle sadece Hristiyan tebaa için yapılması istenen ıslahatları şiddetle kınıyorlardı. Islahat belli bir tebaa için değil tüm tebaa için olmalıydı⁵¹. Rusya Balkanlar'da Panslavizm'i gerçekleştirmek istiyordu. Balkanlar'daki Slav milletlerinin haklarını bahane ederek çıkarılan 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı Bulgarlar için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştu. Zaten Bulgar milliyetçileri arasında Bulgar Eksarhanesinin kuruluşu bağımsız Bulgar Devleti umudunu doğurmuştu. Bu beklenti içinde bulunan Bulgarlar savaşın gidişatını dikkatle takip ediyorlardı. Nitekim savaşın sonunda imzalanan Ayestefanos Antlaşması (1878) ile Tuna nehri'nden Ege Denizi'ne uzanan, Makedonya'nın büyük bir kısmını içine alan özerk Bulgar prensliği kuruluyordu. Ruslar bu bölgenin muhtar ve bağımsız olmasından ise Bulgaristan'a veya Yunanistan'a verilmesini istiyordu. Rusya, Makedonya'nın bölgeyi Ege Denizi'ne çıkış yolu olarak gören Avusturya'nın egemenliğine girmesinden çekiniyordu. Aksi takdir de Rusya'nın Akdeniz yolu tehlikeye girebilirdi⁵². Ancak Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde bu şekilde baskı kurmasını kabullenemeyen başta İngiltere olmak üzere diğer devletler, Ayestefanos Antlaşması üzerinde düzenleme yapmak amacıyla 1878 yılı Haziran'ında Berlin de yeni bir kongre topladılar. Berlin Kongresi ile Makedonya Osmanlı Devleti'ne iade edilerek Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü sağlandı. Ayestefanos'ta kurulmaya çalışılan Bulgar Prensliği'nin kalan toprakları ikiye bölündü. Balkanlar'ın kuzeyinde Osmanlı'ya vergi veren bir Bulgar Prensliği, güneyinde ise içişlerinde serbest başında Hristiyan bir vali bulunan Doğu Rumeli vilayeti kuruldu⁵³. Bu oluşum, Bulgarlar'ın bağımsızlık heveslerini ertelenmiş olsa da Bulgar bağımsızlık hareketini ateşlemiştir⁵⁴. Bulgaristan'da sert protestolar meydana geldi. Berlin Antlaşmasına karşı oluşan Bulgar protesto hareketi, Kuzeydoğu Makedonya'da Kresna- Razlog isyanında kendini gösterdi. Bu isyan, Bulgar bağımsızlık hareketinin devamı niteliğindedir, tüm acı sonuçlara rağmen bu isyan Bulgarlar için büyük bir başarıydı. Bu durum Berlin Antlaşması'nı imzalayanlara çözülmesi gereken bir "Makedonya Sorunu" olduğunu göstermişti. Ayrıca bu isyandan sonra Bulgaristan'a kaçan Makedonlar, Bulgar Hükümeti ve Eksarhanesine, Makedonya'nın yazgısı ile ilgilenmeleri görevini sürekli hatırlattılar. Bulgar Hükümeti için bunun anlamı Makedonya'daki kilise ve mektep

⁵¹ Adanır, *a.g.e.*, s.80-84

⁵² Cansel Kaya, *Makedonya Sorunu'nun Tarihsel Gelişimi*, İstanbul 2011, s.105

⁵³ Sina Akşin, *Osmanlı Tarihi*, 1997, s.161-163

⁵⁴ Fahir Armaoğlu, *19. yy. Siyasî Tarihi 1789-1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi (1997), s.583

mücadelesine daha fazla yoğunlaşması gerektiği idi⁵⁵. Eksarhlık fermanı ile Makedonya'nın dışına atılan Bulgarlar, Ayestefanos Antlaşması ile Makedonya'nın hâkimi durumuna geliyorlardı. Ancak emelleri Berlin Antlaşması ile engellenmiş olsa da artık Bulgarlar Eksarhlık fermanınının 10. maddesini kendilerine göre kullanmaya başlayacaklardı. Bundan sonra Bulgar hükümeti ve Eksarhlık, Rum nüfuzuna karşılık kilise ve okullar aracılığıyla, Rum asimilasyonunun son kaleleri olan güney ve doğu Makedonya'da Rumlar'a karşı kendi iddialarını gerçekleştirmek için yoğun çaba harcayacaklardı.

Berlin Antlaşması ve Bulgar Milli Devletini Kurma Çabaları

Berlin Antlaşması'ndan memnun kalmayan Bulgarlar bir müddet sonra sınırlarını genişletme mücadelesi içine gireceklerdi. Ayestefanos Antlaşması ile Rusya tarafından kendilerine verilen ancak Berlin Antlaşması ile Osmanlı'ya bağlı bırakılan Doğu Rumeli'de yeniden nüfuz tesis edebilmek için bu bölgedeki her türlü olaydan istifade yoluna gidilecekti. Rusya'da Bulgarlar'ın böyle bir girişimini destekliyordu. Doğu Rumeli'de ilk bunalım 1879'da meydana geldi. Rus askerlerinin bölgeden çekilmesi üzerine Osmanlı birliklerinin bölgeye girmesi Bulgar halk tarafından tepkiyle karşılandı. Bölgede tepki ve çatışma bir süre devam etti. 1885 yılında Bulgarlar Filibe'de bir ayaklanma başlatarak, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a ait olduğunu ilan ettiler. Osmanlı Devleti bu sorunu uluslararası bir konferans ile çözmek istedi. Bu durum sadece Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmemişti. Bu bölge de büyük bir Bulgar Devleti istemeyen Sırlar, Bulgar'a karşı savaş açtı. Arkasından Yunanlılar bu fırsattan yararlanarak Makedonya'yı kendi topraklarına katmak için teşebbüse geçti. Balkanlar'da meydana gelen bu galeyana büyük devletler taraftar değillerdi. Avrupa Devletleri Rusya'nın karşı olmasına rağmen İstanbul'da toplanan konferansta Bulgar Prensi Aleksandr v. Battenberg'i Doğu Rumeli valiliğine atadılar. Böylece özerk Bulgaristan Devleti resmen kurulmuş oldu⁵⁶.

Sırp Milli Kimliğinin Oluşması

Slav halklarından olan Sırlar, Balkanlara VI. ve VII. Yüzyılda geldi. Sırlar, IX. yüzyılda Ortodoks mezhebini kabul etti. Osmanlı Devleti, Balkan Yarımadası'na geçtiği zaman Balkan coğrafyasında en güçlü devlet Sırp Prensiği idi. Hatta Sırlar İstanbul'u ele geçirme girişiminde dahi bulunmuşlardı⁵⁷. Bizans Devleti, Sırlar'ın taciz etmelerine karşın

⁵⁵ Adanır, *a.g.e.*, s.93-95

⁵⁶ Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih 1789-1914*. İstanbul: Filiz Kitabevi (1995), s.295-297

⁵⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.271

Bulgarlarla birleşmek zorunda kaldı. Fakat ittifakın tarafları Köstendil’de Sırlara yenilince Balkanlar’da Sırp egemenliği başladı. Bundan sonra Sırp kralı bütün Balkanları yönetimi altına almak ve İstanbul’u ele geçirmek istiyordu. Dini açıdan bağımsız olabilmek için Peç şehrinde İstanbul’dan ayrı bir de patriklik kurdu. 1354 yılına gelindiğinde, Balkanlarda askeri ve ekonomik açıdan en büyük devlet ne Bizans, ne de Osmanlı Devleti’ydi. Bu dönemdeki en güçlü devlet, Stefan Duşan’ın Sırp Çarlığı’ydı. Fakat Stefan Duşan, 1355 yılında öldü ve oğulları arasında yaşanan taht mücadelesi sonucunda Duşan’ın imparatorluğu parçalandı. Bu durum, Osmanlı Devleti’nin işlerini kolaylaştırdı ve Osmanlı Devleti için Balkanlar’da daha hızlı ilerleme fırsatı doğdu⁵⁸. Sırlar’ın Makedonya üzerinde iddia ettikleri hak talepleri Stefan Duşan döneminde bu bölgede hâkimiyet kurmuş olmalarından ileri gelmektedir. Sırlar’ın tamamen Osmanlı yönetimine katılmaları Fatih Sultan Mehmet döneminde (8 Kasım1459) olmuştur⁵⁹.

Sırp toprakları Osmanlı yönetimine girdikten sonra Peç şehrindeki patrikhane Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul’a bağlanmıştır. Sırp patriği artık Fener Rum Patrikhanesi’ne hizmet etmeye başlamıştır. Patriklik 1557’de Sokullu Mehmet Paşa tarafından yeniden açılmış ve patrik olarak kardeşi Milesevo’yu getirmiştir. Patrikliğin yetki alanı Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda gücünün artmasına paralel olarak sürekli genişlemiştir. Bu patriklik 1557’den itibaren, Buda, İpek, Segedin, Arad, Temeşvar ve Vrsac piskoposlarını atamaya başlamıştır. Sırp Patrikleri, padişah beratı ile kendilerine tanınan yetkiyi kullanıyorlardı. Beratla tanınan, dini, hukuki, medeni ve cezai meseleler de ahkâm ortaya koyabiliyorlardı. Patrikin ve diğer kilise önde gelenlerini atamaları bu beratla meşruiyet kazanıyordu. Kiliseler’in kendilerine ait taşınmaz malları vardı. Vergilerini ödemek şartı ile bu malları artırabilme hakkına sahiptiler. Sırlar sahip oldukları bu hakları milli bilinci geliştirmek için kullanmaya başladılar. Bu gelişmeler, laik soylular, manastır görevlileri ve piskoposların bir araya gelmesiyle oluşan bir “*Ulusal Birlik*” ortaya çıkarmıştır. Narodno-Crkveni Sabor (Dini Halk Birliği) adı verilen topluluk kendi patriğini seçebilecek bir dini halk topluluğu idi. Sahip olduğu hakları sınırsız kullanan Peç Patrikliği neredeyse bir Sırp Devleti gibi görülmeye başlanmıştı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle maddi açıdan zor günler geçiren Peç Patrikhanesi, Fener Rum Patrikhanesi ile anlaşma yaparak zor günlerinde destek buldu. Ancak Fener Rum Patrikhanesi’nin otoritesi altına girerek

⁵⁸ Serap Toprak, “XIX. Yüzyılda Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri ve Avrupalı Devletlerin Balkanlar Politikası” Ankara, 2011, s.71

⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 8. baskı, 1998, C.:2, s.20

saygınlığını kaybetmeye başladı. Fener Patrikliği Peç'e bir Rum olan I. Kallinakos'u patrik olarak atadı. Artık patrikhane üzerinde Rum etksi hâkim olmaya başlamıştı. Hatta ibadatte Slavca yerini Rumca'ya bıraktı⁶⁰. Osmanlı yönetiminde hiçbir asimile hareketine maruz kalmayan Sırlar'a dili ve dini baskı, Fener Rum Patrikhanesi'nden gelmeye başlamıştı.

XIX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olarak yönetilen Sırlar, patrikhaneye tanınan imtiyazlar sayesinde milli benliklerini kaybetmemişlerdi. 1789 Fransız ihtilalinden sonra bu durum Avusturya ve Rusya tarafından Balkanlar'daki emellerini gerçekleştirmek için kullanılmaya başlandı. Slav milliyetçiliği fikrini uyandırmaya çalıştılar. Özellikle Rusya "*Panslavizm*" politikasıyla, Slav milletlerinin koruyucusu rolünü üstlenmişti⁶¹. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bölgede önemli gelişmeler oldu. Bölgenin devlet merkezinden uzak olması, bölgenin Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Rusya ile yaptığı savaşlarda savaş alanı olarak kullanılması ve devletin eski gücünü kaybetmiş olması nedeniyle bölgede huzur kalmamıştı. Bu durumdan yararlanan eşkıyalar ve ayanlar devlete karşı ayaklandılar. 1792 Osmanlı-Avusturya savaşından sonara, "*dayı*"⁶² adı verilen yeniçeri liderleri bölgede kendi hâkimiyetlerini kurmaya başladılar. Sırbistan köylerini çiftlik yaparak hasıllattan pay aldıkları gibi halktan vergi de toplamaya başladılar. Devlet asilerin bu hareketlerinin üstesinden gelemeyince, dayılar ve eşkıyalarla uzlaşmak zorunda kaldı, bu durum devletin itibar kaybetmesine neden oldu. Devletin asilere boyun eğmesi hıristiyan zümre üzerinde en çokta Sırlar üzerinde etkili olmuştu.

Sultan III. Selim bölgede huzuru sağlamak için 1793, 1794 ve 1796 yıllarında üç defa ferman çıkararak Yeniçerilerin bölgeye yerleşmelerini yasaklamış ve hristiyan halkın kendilerini korumak için silah taşımalarına müsaade etmişti⁶³. Alınan bu tedbirler ne Sırp halkını ne de dayıları memnun etmişti. Sırp halkın elde ettiği imtiyazlara kızan Dayılar şiddet eylemlerini artırarak birkaç Sırp ileri gelenini öldürdüler. Sırp halkı yaşanan bu olaylar sonrasında canını malını güvende görmediği için 1804'de ayaklandı. Kara Yorgi önderliğinde harekete geçti. Emrindeki kuvvetlerle dayılara karşı mücadeleye başladı. Bir taraftan da Osmanlı Devleti ile irtibata geçti. Kara Yorgi bu ayaklanmanın padişaha yönelik bir hareket olmadığını, bilakis kendisinin padişah tarafından yeniçerileri mafvetmeye görevlendirilmiş bir

⁶⁰ Süheyla Yenidünya, *Balkanlarda Kilise Mücadelesi (XIX. yy ve XX. yy)*, 1999. s.78-80

⁶¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*. 7. Baskı, Cilt.5, 1995, s.103

⁶² Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)* 1995, s.131

⁶³ Yenidünya, *Balkanlarda Kilise Mücadelesi...*, s.21-22

kul olduğunu ilan etti⁶⁴. III. Selim bu tehlikenin farkına vararak bölgede huzur ve güveni sağlamak ve Sırp'ların bağıllığını yeniden kazanmak için Bekir Paşa'yı Belgrat'a gönderdi. Bu gelişme Sırp isyanını meşrulaştırmış ise de, Bekir Paşa kuvvetlerine katılan Kara Yorgi birlikleri ile bölgede asayiş tekrardan sağlanarak Belgrat'ta devlet otoritesi yeniden temin edilmiştir⁶⁵. Bu nedenle 1804 Sırp isyanı devlete bir başkaldırı olarak algılanmamış, Sırp halkı ile dayılar arasındaki bir çatışma olarak görülmüştür. Ancak dayı isyanının bastırılmasından sonra dağılması gereken Sırp asiler dağılmayarak bazı şartlar ileri sürdüler, Bu şartlar; *“Belgrat Muhafızı paşanın maiyetinde Sırp milleti tarafından bir vekil bulunacak ve kalenin müdafaasına 1500 Sırp iştirak ettirilecek, bundan başka genel af ilan edilecek, eski vergiler istenmeyecek, yeniçerilere karşı yapılan savaşta harcanan paralar padişah tarafından ödenecek, kiliselerin tamirine, çan çalınmasına ve mabetler de haç takılmasına müsaade edilecek⁶⁶ idi”*. Bu istekler devlet tarafından kabul edilmeyince Sırp'lar ikinci kez silaha sarıldılar bu kez amaçları; *“Bağımsız Sırp Devleti kurulması”* idi.

Bu sıralar da Eflak Boğdan'a giren Ruslar, Sırp'larla işbirliği teklif etti. Bu teklifi kabul eden Sırp'lar 1806'da Ruslar'la işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı savaştı. Avusturya bu ittifaktan pek memnun kalmadı. Artık Sırbistan, Avusturya ve Rusya arasında bir anlaşmazlık konusu haline geliyordu. Kara Yorgi 1808'de kendini bütün Sırp'ların başkanı ilan ederek verasete dayalı bir Sırp monarşisi kurdu. Savaş sonuna kadar Sırp'larla işbirliği yapan Ruslar, 1812'de imzalan Bükreş Antlaşmasına Sırp'larla ilgili ileride muhtariyete yol açabilecek madde koydurmayı başardı⁶⁷. Sözü geçen antlaşmanın 8. maddesi ile savaşa karışmış asi Sırp'ların affedilmesi kabul edildikten başka Sırp'lar vergi ödevlerini yerine getirmek kaydı ile iç işlerinde kendilerini idare hakkı verildi⁶⁸.

Sırp'ları elde etmiş oldukları bu imtiyazlar cesaretlendirmiş olacak ki Kara Yorgi, kensidinin Sırp beyi olarak tanınmasını, Sırbistan Eyaleti'nin sınırlarının genişletilmesini, Sırbistan kaleleriyle, topraklarından Türk askerinin çekilmesini istedi. Osmanlı Devleti, Kara Yorgi'nin bu şımarık tutumu üzerine Sırbistan sorununu çözmek için Kara Yorgi üzerine Hurşit Paşa komutasında bir ordu gönderdi. Kara Yorgi gönderilen bu orduya yenilerek, Avusturya'ya sığındı(1813). Böylece Sırbistan itaat altına alınmış oldu. Bağımsız Sırbistan iddiasını gerçekleştirmek isteyen Sırp'lar iki yıl sonra bu kez Miloş Obronoviç liderliğinde

⁶⁴ Uçarol, *a.g.e.* 1995, s.131

⁶⁵ Yenidünya, *Balkanlarda Kilise Mücadelesi...*, s.23

⁶⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*. 7. Baskı, 1995 Cilt.5, s.105

⁶⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*. Cilt.5, s.105

tekrar ayakladılar. Obronoviç ilk isyan da olduğu gibi padişaha değil bölge de zulüm yapan paşalara karşı savaştığını açıkladı⁶⁹. Napolyon tehlikesini tamamen bertaraf eden Ruslar'ın Sırlar lehine hareket edeceğinden çekinen Osmanlı Devleti, Miloş Obronoviç'i baş knez olarak tanıyarak Kuzey Sırbistan'a bazı imtiyazlar tanıdı; halk tarafından seçilen 12 knez diğer knezleri seçecek ve adalet vergi işlerine bakacaklardı. Sırlar, kilise ve mektepleri içinde geniş ölçüde haklar elde ediyorlardı. Böylece Sırbistan imtiyazlı bir prenslik durumuna geliyordu⁷⁰. Miloş Obronoviç, bir taraftan Osmanlı Devleti'nden daha fazla imtiyaz koparabilmek için uğraşırken diğer taraftan Sırbistan'daki durumunu sağlamlaştırmak için ilk Sırp isyanına karışan asileri de ortadan kaldırmaya başladı. 1817'de Avusturya'dan dönen Kara Yorgi katledildi. Miloş Obronoviç, Rusların da kışkırtmasıyla Babiâli tarafından verilen imtiyazları yetersiz buldu. Bir fermanla muhtariyet imtiyazlarının belirlenmesini istiyordu. Bu sırada Mora'da başlayan Rum isyanını da fırsat bilerek, Babiâli'yi Akkerman Mukavelesi'ni imzalamaya zorladı. Akkerman Mukavelesi ile Sırbistan din ve mezhepsel işlerde müstakil davranabilecekti. Devlete ödedikleri vergiyi tek bir vergi halinde toplayacaklardı. Müslümanlara ait mal ve mülkleri idare etmeye selahiyetli olacaklardı. Okul, hastane, matbahane açabilecekler ve kalelerin savunmasına yarayan bölgelerin dışında kalan yerlerden Müslüman halkın çekileceği açıklanmıştı. Bu muhtariyet 1829 Edirne Antlaşması ile de onandı⁷¹. Muhtariyet kazanan Sırlar bu defa Miloş'un sert ve zalim tutumundan rahatsız olmaya başladılar. Babiâli'de Miloş'tan rahatsızdı. 1835'de Miloş'a karşı ayaklanma başladı. Ayaklananlar Miloş'un yetkilerini sınırlayan bir anayasa yapılmasını istiyorlardı. Rusya, kendisinin ve Babiâli'nin izni olmadan böyle bir şey yapamayacaklarını bildirdi. Bu durum üzereine Babiâli bir hattı hümayunla başknezin yetkilerini sınırlayan ve onu kontrol altında tutacak meclisler kurulmasını sağladı. Bunun üzerine Miloş istifa ederek Eflak'a çekilmek zorunda kaldı. Yerine oğlu Mihail geçti fakat o da babasının muhalifleri ile anlaşamayarak ülkeyi terk etti⁷². Sırlara verilen haklar aynen 1856 Paris Antlaşması ile de kabul edildi. Ancak Sırbistan'ı Rusya'ya bırakmak istemeyen büyük devletler Sırbistan'a tanınan ayrıcalıkları aynen kabul ederek Sırp garantörlüğünü kendi üzerlerine alıyorlardı⁷³. Paris Antlaşmasından sonra da Sırlar'ın talepleri devam etti. Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak

⁶⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*. Cilt.6, s.64

⁶⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*. Cilt.6, s.65

⁷⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*. Cilt.5, s.106

⁷¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*. Cilt.6, s.65-66

⁷² Karal, *Osmanlı Tarihi*. C.6, s.66-67

⁷³ Karal, *Osmanlı Tarihi*. C.6, s.67

müstakil bir devlet haline gelmek için çaba sarfetmeye başladılar. 1860'da beylik makamına geçen Mihailo Obronoviç, Bosna–Hersek ile Karadağ'ı Sırbistan'a katarak Ortodoks Sırp'ların oturdukları bölgeler de büyük bir Sırbistan kurmayı düşünüyordu⁷⁴.

Sırp Beyi 1860'da Dışişleri Bakanı Garachanine'i İstanbul'a göndererek Babiâli'den “*beyliğin babadan oğula geçmesini ve Obronoviç ailesine verilmesini, Sırbistan kalelerinden Türklerin çekilmesi ve Sırp'lar'a kanun yapma hakkı verilmesini istiyordu.*” Bu istekleri Babiâlice ret edilmiş olsa da artık, “*millet*” oldukları şuuru Sırp'lar arasında yerleşmeye başlamıştı⁷⁵.

Sırp'lar kendilerine ait Sırp kuvvetlerinin sayısını her geçen gün artırıyorlardı. Belgrad'da Türklere karşı katliamlar yapıldı⁷⁶. Türkler'in Belgrad ve kalelerden çekilmesini isteyen Sırp'lar sürekli tacizlerde bulunuyorlardı. 10 Haziran 1862 Çukurçeşme'de su almak yüzünden Türk askeri ile Sırp askeri arasında bir çatışma oldu. Bu olayın büyümemesi için müzakerelere başlandı. Fransa'nın teklifi üzerine Paris Barış Konferansına katılan devletlerle İstanbul'da bir konferans toplanması kararlaştırıldı. İstanbul Konferansı ile Babiâli Belgrad kalesini muhafaza etmeyi başarmış ise de Belgrad dışında, Sokod ve Oujtza kalelerini Sırp'lara bırakmıştı⁷⁷. Belgrad kalesinin Türkler'in elinde kalması Sırp'ları hiç memnun etmemişti, ısrarla Babiâli nezdinde teşebbüslerde bulunarak buraların kendilerine terkini istiyorlardı. Babiâli Sırp prensliği ile kaleler yüzünden çıkan bu ihtilafı çözmek istiyordu. Sırp'lara bu konuda üç farklı teklif yapıldı;

- 1- İçlerinde Türk asker kalmak şartı ile kaleler komutanlığının Sırp Bey'ine verilmesi;
- 2- Eşit sayıda Türk ve Sırp askeri bulundurmak şartı ile kalelerin Sırp Bey'inin idaresine bırakılması;
- 3- Kalelerden Türk askerinin tamamen çekilerek, yerine Sırp askerlerinin getirilmesi suretiyle ve kaleler burçlarında Sırp bayrağı yanında Türk bayrağıda bulundurmak şartı ile kalelerin Sırp bey'ine verilmesi.

Doğal olarak Sırp'lar üçüncü teklifi kabul edeceklerdi. Nitekim 8 Mart tarihli Sırp Beyi Mihail tarafından sadrazam Ali Paşa'ya yazılan mektupta üçüncü teklifin kabul edildiği bildiriliyordu. Padişah Abdülaziz 20 Mart tarihli fermanında kalelerin Sırp'lar'a bırakıldığını

⁷⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*. C.6, s.67

⁷⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*. C.6, s.69-70

⁷⁶ Uçarol, a.g.es.222

⁷⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*. C.7, s.13-15

belirtti⁷⁸. Sırp lar elde ettikleri bu imtiyazlarla yetinmediler, her durumu değerlendirerek muhtariyetlerini genişletecek yeni imtiyazlar elde etmek için çalış tılar. 1876 yılında Bosna-Hersek'te çıkan isyanı değerlendiren Sırp lar ve Karadağlılar, Slav ırklarının Osmanlı Devleti'nden ayrılarak müstakil bir hâkimiyet altında toplanması tezini savunuyorlardı. Bu isyan sırasında Sırbistan ticaretinin büyük zarar gördüğü gerekçesiyle Sırp lar bazı sınır hareketlerinde bulundular. Yine Sırp lar isyanın bastırılmasını ve bölgede asayişin sağ lanmasının Sırp askerlerine bırakılmasını Babîâli'ye teklif etmişlerdi. Çünkü Sırp lar ve Bosna Hersekliler aynı ırktandı. Bu nedenle Sırp askerlerine mukavemette bulunmazlar ve bölgede asayiş sağ lanabilirdi. Bu teklif Osmanlı hükümeti tarafından kabul görmedi. Bu husustaki cevabı vermeye vakit kalmadan Sırp lar Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hareketine giriş ti(1 Temmuz 1876). Bir gün sonra Karadağ müttefiki Sırbistan'ın yanında yer aldığı İstanbul'a bildirdi. Bosna Hersek ve Bulgar olaylarıyla uğraş an Osmanlı Devleti, yabancı müdahalesinden endişeli idi. Nitekim endişesi gerçek oldu. Rusya ve Avusturya yetkilileri 8 Temmuz 1876'da Reichstad'da bir araya gelerek savaş karşısındaki tavırlarını belirlediler, Şayet savaş Osmanlı Devleti kazanırsa, statûkonun korunması yönünde müdahalede bulunacaklardı. Ancak Osmanlı savaştan yenik ayrılırsa, Bosna Hersek toprakları, Sırbistan, Karadağ ve Avusturya arasında paylaşılacaktı. Rusya ise buna karşılık Besarabya'yı ve Batum'u alacaktı. Sırp orduları savaşta muvaffak olamayınca devreye Rusya girdi. Sırp lar'ın mağlubiyeti Balkanlar'da Rus nüfuzunu olumsuz etkileyeceğinden, Rus elçisi İgnatieff, Babîâli'ye Sırbistan ve Karadağ ile iki aylık kayıtsız şartsız mütareke akdedilmediği takdirde İstanbul'u bütün elçilik memurları ile terk edeceğini bildirdi. Rusya ile savaş göze alamayan Babîâli Sırbistan ve Karadağ ile mütareke yaptı⁷⁹. 23 Aralık 1876'da toplanan İstanbul Konferansı kararları Osmanlı Devleti tarafından kabul olunmadı. Bunun üzerine güçlü altı Avrupa Devleti Osmanlı Devleti'ni ıslahat yapmaya zorlamak için Londra'da bir protokol imzaladılar (31 Mart 1877). Bu protokol İstanbul'da soğuk bir şekilde karşılandı ve 12 Nisan'da ilgili devletlere protokolün reddedildiği bildirildi. Bu yeni bir harp nedeni idi. 19 Nisan 1877'de Prens Korkakof, Rusya'nın Babîâli'ye savaş aç tığını duyurdu. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Sırbistan bağımsızlığına kavuştu ve kendisine Niş vilayetinden başka Bulgaristan'ın güneydoğusunda bazı topraklar verildi⁸⁰.

⁷⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*. C.7, s.17

⁷⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*. C.8, s.16-26

⁸⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*. Cilt.8, s.76

Arnavut Milli Kimliğinin Oluşması

1463 yılında Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı idaresine giren Arnavutluk büyük oranda Müslüman olmuş ve uzun yıllar sorunsuz Osmanlı yönetimin de yaşamışlardır. 1789 Fransız İhtilalinden sonra tüm Balkan uluslarında olduğu gibi Arnavutlar arasında da mili cereyanlar uyanmaya başlamıştır. Arnavutlar din ve mezhep açısından çok çeşitli bir yapıya sahiptirler. Bu yapı içinde Müslüman Arnavutlar, Osmanlı yönetimini İslam ümmetinin bir parçası olarak benimsemişlerdi. Hıristiyan Arnavutlar da Ortodoks ve Katolik azınlık olarak değerlendiriliyordu. Millet Sistemi içinde, Ortodoks Arnavutlar Rum, Katolik Arnavutlar da Latin sayılıyordu. Bu mezhepsel ayırım Arnavutluk'ta Ulusal bilinç hareketinin başlamasının nedenlerindedir. Hıristiyan ve Müslüman kökenli Arnavut aydınlar Arnavutluk fikri çerçevesinde bütünleşmişlerdir. Mezhebi ne olursa olsun Arnavut oldukları gerçeğinden uzaklaşmamış, din ve mezhep farklılıklarına rağmen genellikle Arnavut kimliğini ön planda tutmuşlardı. Burada Arnavutçanın etkisi önemli olmuştur. Arnavutlar içinde ilk ulusçuluk hareketi Ortodoks Arnavutlar arasında görülür. Bu ulusçuluk hareketinin nedeni patrikhanenin Rumlaştırma politikasına duyulan tepki ve bağımsız kilise oluşturma çabası idi. Bunun da en önemli sebebi Ortodoks Arnavutların Rum okullarında aldıkları eğitimin sonucu olarak ulusal bilinçlenme sürecine girmeleridir. Rum okulları asimile hareketi ile Rum asimilasyonuna hizmet ederek Ortodoks Arnavutları Rumlaştırmak idealinde başarılı oldu ise de, buna karşılık genel olarak ters bir etki ile Arnavutlar arasında ulusal bilincin gelişmesine de katkı sağlamıştır⁸¹. Arnavut ulusal hareketinin öncülerinden Naum Vekilharci tamamen Rum eğitimi almış bir Arnavut aydını idi⁸². Arnavutların isyan sebeplerinden biri diğeri ise 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olmuştur. Çünkü birçok Arnavut bu ocakta görev yapmakta idi⁸³.

Avrupada yaşanan milli hareketlere karşı Arnavutlar, topraklarının güvenliğini Osmanlı Devleti'nin güvencesine emanet etmişlerdi. Ancak 1875 ve 1876 yıllarında bölgede yayılcı siyaset güden Balkan Devletleri'nin (Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ) Arnavutluk topraklarında izledikleri politika ve Osmanlı Devleti'nin yapacak pek bir şeyi olmaması, Arnavut milliyetçiliğinin doğuşunu sağlamıştır. Arnavut aydınlar 1877 yılında Abdul Frasherî önderliğinde Yanya'da bir araya gelip Osmanlı'nın Arnavut topraklarını koruyamaması

⁸¹ Bilgin Çelik, "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları" OTAM, Sayı:16, 2004 s.131-133

⁸² Çelik, "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç...", s.135

⁸³ Rahman Ademi, *Bağımsızlığa Giden Yolda Arnavutlar*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:6, Sayı:26, Bahar 2013, s.9

durumunda özerk bir idare kurup kendi topraklarını koruma kararı almışlardı. Ayrıca çeşitli vilayetlere bölünmüş Arnavutluğun tek bir vilayet olarak birleştirilip yönetiminin Arnavutlara bırakılması, eğitim ve yargıda Arnavutçanın geçerli olması gibi taleplerde bulunmuşlardı. Bu talepleri kabul edilmeyen Arnavutlar kendi topraklarını korumak için Osmanlı ordusu ile birlikte Rusya'ya karşı savaşmışlardı. Ancak 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası ilk defa örgütlenen Arnavutluk, içte ve dışta pek çok mesele ile uğraşan Osmanlı Devleti'nin bu sorunlar yumağına bir de “Arnavut Meselesi” eklenmişti. Çünkü savaş sonrasında imzalanan Ayestefanos Antlaşması, Arnavut topraklarının çoğunu yeni kurulan Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile Yunanistan'a vermekteydi. Bu durumu üzerine Arnavut aydınları ve yurtseverleri 30 Mayıs 1878'de İstanbul'da bir araya gelerek “Arnavut Haklarını Savunma Komitesi”ni kurdular. Ayrıca burada Abdul Frasherî, Sami kardeşler, İskodralı Vasa Paşa ve Leskovikli Jana Vreto gibi Arnavut aydınları Prizren'de milli bir kongre toplanması kararı almışlardı. Arnavutluk'un bütün bölgelerinden 300 kadar temsilcinin katılımıyla Berlin Kongresi'nden üç gün önce, 10 Haziran 1878'de Prizren'de bir kongre toplanmıştı. Böylece oluşturulan Prizren Birliği, Berlin Kongresi'ne katılan devletlere ve Osmanlı hükümetine muhtıralar göndererek birliğin amaçlarını dile getirmişti. Bu birliğin amacı Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'daki Arnavutları milli birlik içinde toplamaktı. Ancak çok başarılı olamadı. 1878 Berlin Antlaşması ile Arnavutluk topraklarının bir kısmı Karadağ'a bırakıldı. Berlin antlaşması'ndan istediği sonucu elde edemeyen Prizren Birliği silahlı mücadeleye başlandı. Prizren Birliği bir yandan Arnavut topraklarını yabancı devletlerin işgalinden savunmak için silahlı mücadele verirken, diğer yandan da Arnavutluk'a özerk bir statü kazandırmak umuduyla siyasi faaliyetlere başlamıştı⁸⁴.

Osmanlı Padişahı Sultan II. Abdülhamit, Berlin Antlaşması kararlarına ve Balkan uluslarına karşı Arnavutluk'u desteklerken, Prizren Birliğinin ulusçu çalışmalarından rahatsız oluyordu. Bu birliği bölgedeki pan-slav harekete karşı kullanan padişah, istediği hedefi gerçekleştirdikten sonra birliğin kaldırılması kararını verdi⁸⁵.

Arnavutluk'ta 1902'ye kadar bağımsızlık açısından kayda değer bir gelişme olmamıştı. Bu dönemde daha çok Arnavut dil ve kültürünün gelişimi faaliyetleri hızlandırılmış, yerel sorunlar ile ulusal eğitim ve alfabe meseleleri tartışılmıştır. Bu dönem de Arnavutlar için Ulusal çalışmaların diğer bir boyutu olan dini eğitim bağımsızlığı mücadelesi

⁸⁴ Fahri Maden, *Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)*, Avrasya Etüdüleri, Yıl, 2009, Sayı:39, s.158-160

⁸⁵ Maden, *Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)*, s.161

başlamıştı.

Rum Patrikhane'sine bağlı Ortodoks Arnavutlar, Rumlar ve Bulgarlardan sonra Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da yaşayan üçüncü büyük Ortodoks nüfus kitlesini teşkil eden ve milli bilinç konusunda ise Bulgarlar'a göre daha yavaş hareket eden Arnavutlar, XIX. yüzyıl sonlarına gelindiğinde henüz milli okul ve kiliselerini kurmayı başaramamışlardı⁸⁶. 1789 sonrası hızla gelişen milli akımlara karşı Rumlar aktif şekilde millileşme faaliyeti içine girdiler. Bu konuda eğitim ve kilisenin etkisinin farkına varmış olan Rumlar 1850 sonra Arnavutlar'ın yaşadığı bölgelerde okul sayısını hızla artırma yoluna gittiler. Rum okullarında eğitim alan Arnavutlar, kısa süre sonra kendi dillerinde eğitim taleplerini ortaya koymaya başlamışlardır. 1872 yılında Fener Patrikhanesi Epir'de (Güney Arnavutluk) Yunan dilini yaymak için bir 'Kültür Derneği' kurarken, Osmanlı Devleti'de Arnavutluk'ta resmi dilde eğitim yapacak okullar açma girişimlerini örgütlemeye çalışıyordu. Bu durum karşısında Arnavut eğitimi geliştirmekte güçlük çekti. 1878 yılında Avlonya, Berat ve Ghirokastra'da 80 Türk okulu, 163 Rum okulu bulunurken hiç Arnavut okulu yoktu⁸⁷. Ulusal eğitim sistemi oluşturmaya çalışan Arnavut aydınları bir Arnavut alfabesi oluşturmaya çalışıyorlardı. XIX. yüzyıl ortalarına doğru Arnavut aydınlarından Naum Vekilharci'nin bu çabası hem Patrikhane'nin hem de Osmanlı yönetiminin tepkisine yol açmıştı⁸⁸. Arnavutların geleceği için Arnavutça eğitim veren okulların açılmasını zorunlu gören Vekilharci, Arnavutların önce eğitim yoluyla bilinçlendirilmesi, sonra da silahlı mücadeleye dayanan ulusal bir kurtuluş hareketinin gerekliliğini dile getirmişti. Ayrıca Vekilharci 1825 yılında Arnavutca alfabe kullanmaya balarken, Romanya'da "*Arnavut Kültür Deneği*"ni kurmuştu. Daha sonra bunlara Osmanlı merkezi yönetiminde görevler almış, eğitimi ve tecrübeli başka aydınların da katılımıyla 1864 yılında İstanbul'da "*Arnavut Kültür Derneği*" kurulmuştu⁸⁹.

Manastır vilayeti Florina kazası Negovan köyünde Rum Ortodoks papazlığı yapan Kristo Negovani 1897'den itibaren kilisesinde ibadette Rumca yerine Arnavut dilini kullanmaya başlamış ve evini bir okula dönüştürüp çocuklara ve yetişkinlere Arnavutça okuma yazma öğretmeye başlamıştı. Ancak bu çalışmalar patrikhanenin tepkisini çekmişti. Kristo, 1905 yılında Kesriye Piskoposuna yakın Rum çetecileri tarafından öldürülmüştü⁹⁰.

1905 yılında Manastır'da bir grup genç aydın, Arnavutluk'un özgürlüğü için Komite

⁸⁶ Çelik, "*Arnavut Ulusal Hareketi İçinde Ilginç Bir Dönemeç...*", s.134

⁸⁷ Çelik, "*Arnavut Ulusal Hareketi İçinde Ilginç Bir Dönemeç...*", s.136

⁸⁸ Çelik, "*Arnavut Ulusal Hareketi İçinde Ilginç Bir Dönemeç...*", s.137

⁸⁹ Maden, *Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)*, s.157-158

kurup, çeteleşmeye başlamışlardı. İlk Arnavut çete örgütü Manastır'da lise müdürü Baja Tapulli tarafından teşkil edilmişti. Bunlar 1906 yılı ocak ayından itibaren dağa çıkarak Osmanlı jandarma birliklerine ve aynı zamanda Yunanlılara karşı mücadeleye başlamışlardı. Bu ilk çeteyi bir süre sonra diğerleri izlemişti. Arnavut çete hareketleri Bektaşiler tarafından da desteklenmişti. Arnavutluk'taki diğer Bektaşi tekkelerinin de Arnavut çetelerine ve bağımsızlık hareketine katkıları olmuştu⁹¹.

Osmanlı Yönetimi ve Patrikhane Ortodoks Arnavutları arasında yayılan ve gelişen bu milli cereyanlardan rahatsız olmuşlardı. Hükümet ve patrikhane Arnavutlar'a karşı bu konuda işbirliği yapmışlar ve 1908 yılına kadar Arnavutlar arasında gelişen bu milli bilinç engellenmişti⁹². Arnavutlar'ın Meşrutî yönetimi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni desteklemelerin temel nedeni alfabe dillerini eğitim ve kilise de kullanamamalarıdır.

İbrahim Temo, Jön Türklerin iktidara gelirse Abdülhamit dönemi hatalarını düzeltecek ve Arnavut topraklarını bir vilayet altında toplayıp özerklik verecekleri düşüncesindeydi⁹³.

Kanunu Esasi'nin yerel dilde eğitime serbestlik tanıyan hükmü sayesinde Arnavutça eğitimin özgürce yapılabilmesini sağlanacağını düşünüyorlardı. *“Makedonya'da Meşrutiyet ilan edildiği zaman merkezi ve cenubi havalideki Arnavutlar GençTürklere iltihak etmişlerdi. Bu da devair-i hükümet ile mekatib-i hususiye de kendi lisanlarının istimaline müsaade edileceğivaadinden münbais idi⁹⁴”*

Milli kilise ve milli okul gayelerini ancak Meşrutiyet'ten sonra gerçekleştirebilen Ortodoks Arnavutlar ilk bağımsız kiliselerini Amerika'da *“Ulusal Arnavut Ortodoks Kilisesi'ni”* kurmuşlardır. Osmanlı Ortodoks Arnavutları da, 1908 sonrasında ayrı bir cemaat olarak tanınmak üzere Görice'de *“Arnavut Ortodoks Hıristiyan Cemaati”* adıyla bir cemaat kurmuşlar ve cemiyet nizamnamesinde sadece Osmanlı'ya bağlı olarak kalmak istediklerini özellikle belirterek İstanbul hükümetinden onay beklemişlerdir. Dâhiliye Nezaretine 28 Şubat 1325 tarihli bir verilen tezkerede kurulan cemiyeti amacı; *“cemaatin din ve eğitim işleri uğraşmak olduğu, siyasi bir gayesinin olmadığı”* şeklinde açıklanmış ve hükümetten onay istenmiştir⁹⁵.

Görice' deki Arnavut Hıristiyanların ileri gelenlerinden bazıları hükümete müracaat

⁹⁰ Çelik, “Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç..., s.137

⁹¹ Maden, Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913), s.162

⁹² Çelik, “Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç..., s.138

⁹³ Falma Fshazi, *II. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı*. İ.Ü Siyasal Bilgiler Dergisi, Mart 2008. Sayı:38 S.171

⁹⁴ Çelik, “Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç..., s.139

ederek kiliselerinde ayinin bundan sonra Arnavutça olarak yapılmasını istemişlerdir. Babıâli'ye Arnavutluk cemaati başkanı Mihail Gremono ve azaları tarafından Arnavutluk'taki okul ve kiliselerinde ulusal dilleri olan Arnavutça'nın kullanılması hakkında Patrikhane yaptıkları başvurudan bir sonuç alamadıkları dair şikâyet telgrafi çekilmiştir. Adliye ve Mezahib Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda konu hakkında Patrikhane ile temasa geçildiği ifade edilmektedir. Patrikhâne, verdiği cevapta, *"Görice' de 2 bin haneyi aşkın Rum cemaatine karşı Arnavutca ayin talep edenlerin sayısının çok az olduğunu, bunların da ne olduğu belli olmayan işsiz güçsüz takımından bulduklarını ve bunların bir kısmının Patrikhaneye bağlı olmadıklarını, Rum cemaat okullarındaki programların da Patrik ve metropolidhane tarafından tanzim edilmekte olduğunu belirtmiştir"*. Patrikhane, hükümeti daha önce Ulahlar'a kilise ve mektep açmalarına izin verilmesi hususunu hatırlatarak Arnavutluk konusunda uyarıyordu;

"Arnavut Hıristiyanlara mabet ve okul konusunda gerekli iznin verilmesi halinde Rum ve Bulgar kilise ve okulları ile sürtüşmelerin ortaya çıkmasına yol açacağı ve yeni bir 'anasırı müeesserin' daha ilavesine meydan vermek olacağı, bundan başka Arnavut Ortodoks kilisesinin kurulmasına çalışanlar içinde Arnavutluk'un istiklali emeline kapılan birçok Müslüman Arnavutların da bulunduğu, bu açıdan gelişmelerin birçok rahatsızlık yaratabileceği özellikle bu durumun Bulgar, Sırp, Ulah ve hatta Katolik kiliselerine sirayet edebilecektir"⁹⁶

II. Abdülhamit, Müslüman olmaları hasebiyle Arnavutlara vergi muafiyetleri dâhil imtiyazlı bir statü tanımış ve hep özel muamele etmiş olmasına rağmen, Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yakında parçalanacağını tahmin ederek Sırpların ve Yunanlıların Arnavutluğu bölmek ve ilhak etmek niyetinde olduklarını öğrenince, ayrılıkçı duygularını dile getirmeye başladılar. Bu noktadan itibaren, aralarında İsmail Kemal ve Naim Fraşeri gibi Babıâli'nin hizmetinde yüksek mevkilerde bulunmuş, Osmanlıcılık idealini gerçekleştirmek için çalışmış kişiler bulunan birçok Arnavut ayrılıkçı özelemlerini açıkça ilan etmeye başladılar⁹⁷. Arnavutlar arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu heyecan yaratmış ise de bu heyecan kısa sürmüştü. Özellikle askere alma işlemlerinin sıkı bir prensibe bağlanması Arnavutlar arasında rahatsızlığın tekrardan başlamışına neden olmuştu. Yine

⁹⁵ Çelik, "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde Ilginç Bir Dönemeç...", s.142

⁹⁶ Çelik, "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde Ilginç Bir Dönemeç...", s.143-144

⁹⁷ İhsan Burak Birecikli, *Arnavutluk Meselesi Üzerine Birdeğerlendirme*, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, "Prof.Dr. Reşat Genç Armağan" Özel Sayı-II, Sayı:29, Temmuz 2009, Cilt:2. s.1035-1036

Meşrutiyet'in ilanından sonra, Arnavut okulları açılmaya başlanmış, Arnavutca yayınların sayısında büyük artış olmuş, ortak bir Arnavut alfabesi konusunda Arnavutlar arasında görüşbirliği sağlanmıştı. Ancak kısa süre sonra İTC. Arnavut yayınları yasaklamış ve okullarda Türkçe'yi resmi dil ilan etmişti⁹⁸. Bu gelişmeler üzerine Arnavut uluşcu hareketleri yeniden şiddetli bir şekilde baş göstermeye ve isyanlar çıkmaya başladı. 1909 yılında başlayan isyanlar şiddetlenerek 1912 yılına kadar sürdü. Arnavutlar 1912 Kasımında, büyük ölçüde topraklarının Sırbistan ve Yunanistan tarafından ilhakının önüne geçmek için bağımsızlıklarını ilan etdiler. Bu hareket İttihat Terakki içinde büyük hayak kırıklığı ile karşılandı. Hatta Müslüman Araplar'a örnek olmasından çekindiler⁹⁹.

Ulah Milli Kimliğinin Oluşması

Balkanlar'ın en eski milletlerinden olan Ulahlar, Traklar'ın Dac koluna mensupturlar. Roma İmparatoru Traianus'un 101-104 yılları arasında yaptığı seferler sırasında Roma hâkimiyetine girmişlerdir. Daclar'ın yaşadığı bölgeye imparatorluğun çeşitli yerlerinden muhacirler yerleştirilmişti. Osmanlı döneminde Ulah denilen bu topluluk Daclar ile Romalılar'ın karışımından meydana gelmektedir. Roma kültürüne bağlı kalan Ulahlar arasında, Ortodoksluk VIII. ve IX. yüzyılda yayılmaya başlamış ve Ortodoksluk resmen kabul edilmiştir. Ayin dili olarak ise Slavca benimsendi¹⁰⁰.

Nüfusu, 2,5 milyonu bulan XIX. yüzyıl Makedonya'sında Ulah nüfusu yaklaşık 100000 kadardı. Ulahlar, yoğun olarak Selanik, Manastır ve Yanya'da yaşamaktaydılar. Etnik olarak Rum ve Bulgarlar kendilerine benzediklerini söyleseler de, Ulahlar, dil, kültür, yaşam tarzı olarak kendilerini Romenlerle akraba kabul etmekte idiler¹⁰¹.

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında, Bulgar ve Romenlerle beraber hareket eden artık Ulahlar Osmanlı Devleti'ne karşı tavrını ortaya koymuştu. Bulgarlar ile Rumlar arasında XIX. yüz yıl sonlarına doğru şiddetlenen kilise mücadelesinde, Rumlar Makedonya'daki etkinliklerini artırmak için Ulahlar'a karşı asimile hareketine hız verdiler. Hatta bölgedeki Rum Çeteleri "*Rum Ruhban Sınıfı*" tarafından Ulahlar üzerine gönderildi. Patrikhane Makedonya'daki Ulahlar'ın milli kimliklerini geliştirmelerine taraftar olmadığı gibi

⁹⁸ Maden, Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913), s.163-164

⁹⁹ Birecikli, *Arnavutluk Meselesi Üzerine Birdeğerlendirme*, s.1035-1036

¹⁰⁰ Yenidünya, *Balkanlar da Kilise Meseleleri*(XIX. yy- XX. yy), s.5-6

¹⁰¹ Ali Arslan, "Makedonya'da Rum-Ulah Çatışması", *İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 4, (2003), s. 4.

Romenlerle akraba olduklarını da kabul etmiyordu¹⁰².

Millet Sistemi içinde diğer Ortodoks milletler gibi, Ulahlar'da İstanbul'daki patrikhaneye bağlı idiler. İbadet dilleri Rumca olduğu gibi, kiliselerinde görev alan papazların çoğu Rumdu. Tüm Balkan milletlerin olduğu gibi bu durum millileşmenin önündeki en büyük engeldi. Patrikhaneyi yöneten bu Helen hegemonyasından kurtulmak için mücadele başlatan Bulgarlar diğer Balkan uluslarına örnek olmuşlardı. Bulgarlar'dan sonra Ulahlar'ında kendi dillerinde ibadet ve eğitim istekleri Patrikhane'nin şiddetli tepki göstermesine neden oldu. Hatta bu istek ters teperek Ulahlar'a ait sekiz kilisenin Patrikhane tarafından kapatılmasına neden oldu.(1875) Kiliseleri kapanan Ulahlar bu konudaki şikâyetlerini Osmanlı Hükümeti'ne ve kendilerini akraba kabul ettikleri Romanya Hükümeti'ne bildirdiler. Rumlar ile Ulahlar arasındaki bu kilise mücadelesi din adamlarının dövülmesine kadar varıyordu. Ulahlar'ın köylerindeki din adamlarını dövmeleri üzerine, Rumlar'da Ulah köyü olan Pirayış'i basarak kiliselerini yağmalamışlardı. Kilise meselesi yüzünden çıkan çatışmalar ölümle sonuçlanmaya başlamıştı. Bu tür çatışmaların bir örneği Manastır'ın Nijbol köyünde yaşandı. Çatışma da Rum cemaatinde Jisi adlı bir kişi ölürken iki üç kişi de yaralanmıştı. Rum- Ulah çatışmaları muhtelif defalar da Makedonya'nı çeşitli yerlerinde yaşanmaya devam etti. 1 Nisan 1893'de Maluyeşte köyünde çıkan çatışmada Üstünyo adında bir Rum öldü yine yaşanan arbede de dört kişi yaralanmıştı¹⁰³.

Osmanlı Hükümeti, Ulahlar'ın kendi dillerinde ibadet etmelerine izin verilmesi görüşündeydi. Çünkü Anadolu ve Arabistan'da anadilleri Rumca olmayanlara kendi dillerinde ibadet hakkı tanınmıştı. Bu nedenle Ulahlar'a da tanınmalı idi. Ayrıca anadilde ibadet hakkı Ulahlar'a tanınmaz ise Ulahlar milli mücadelelerine devam ederlerdi. Bu durum da Ortodoks Kilise'sinden ayrılmaları ile sonuçlanırdı. Tüm bunlar düşünüldüğünde hükümet Ulahlar'ın kendi dillerinde ibadet yapmaları kararını aldı. Bu karar patrikhaneye bildirildi. Patrikhane bu sefer tüm papazların patrikhaneye bağlı olduğunu ve emirlere uymaları gerektiğini ileri sürdü. Ulah papazlar patrikhanenin emirlerini uygulamıyor gerekçesi ile patrikhane tarafından tutuklatılmaya başlatıldı. Bu olaylar üzerine Ulahlar, 1892'de İstanbul'a gönderdikleri bir heyetle Babıâli'ye başvurarak himaye talep ettiler¹⁰⁴.

Osmanlı padişahı II. Abdülhamit, Makedonya'da dengeleri korumak istiyordu. Bölgede etkin olan iki gücün, bulgarlar ve Rumlar'ın birbirine yaklaşmasına istemiyordu. Bu

¹⁰² Arslan, " *Makedonya'da Rum Ulah Çatışması* " s. 3-4.

¹⁰³ Arslan, " *Makedonya'da Rum Ulah Çatışması* " s.5

¹⁰⁴ Arslan, " *Makedonya'da Rum Ulah Çatışması* " s.6-7

nedenle hükümet Ulahlar'ı desteklerken Ortodoks Patrikhanesinin tepkisini üzerine çekmek istemiyordu. Bundan dolayı Ulahlar'ın patrikhaneden ayrılmaması gerekiyordu. Özellikle Osmanlı Devleti'ne karşı Rum ve Bulgar ittifakını istemiyordu. Ulahlar'ın patrikhane ile olan sorunları bu çerçeveden çözülmesi gerekiyordu. Konu padişahın isteğine uygun olarak sadrazam, Adliye ve Mezahib Nazırı ile görüşerek, Ulahlar'ın patrikhaneye bağlı kalmak şartı ile kendi dillerinde ibadet etmelerine izin verilmesi kararlaştırıldı. Hatta ekseriyeti Ulah olan köy ve mahallerde Ulahça yazılmış kitaplarda ayin yapılabilecek ve bazı kiliseler de Ulahca bilen papaz bulanabilecekti. Bu karar 23 Aralık 1892'de onaylanmıştır¹⁰⁵.

Fener Rum Patrikhanesi artık Ortodoks halk üzerinde ki etkinliğini kaybediyordu, bu durumdan hoşnut değildi. Bu hoşnutsuzluk Ulahlar için de söz konusuydu. Her zaman olduğu gibi Osmanlı Devleti vermiş olduğu kararla iki tarafı da memnun edememişti. Daha önce beraber ayin yaptıkları kiliseleri paylaşmak sorun olmuştu. Patrikhane Rum Metropolitler vasıtasıyla Ulahça ayinleri engellemeye çalışıyorlardı. Bu engelleme girişimlerinin biri de Selanik'e bağlı Karakarye'deki Aya Tokşar mahallesindeki kilise de yaşanmıştı. Kilise de yapılan Ulahça ayin Rum Metropolitleri tarafından engellenmiş hatta kilise kapatılarak anahtarlarına kaymakam tarafından el konulmuştu. Karakarye'de Rumlar'ın ayin yaptığı üç kilise dışındaki kiliseler kapatılmış, Ulahlar'a ayin yapacak kilise kalmamıştı¹⁰⁶. Bu engellemeler ve kilise kapatmalar Makedonya'nın çeşitli bölgelerinde de yaşanmıştı. Mesela Manastır Mulupeşte Kilise'sinde Ulahça ayini engellemek isteyen Rumlar ile Ulahlar arasında yaşanan çatışma da birkaç kişi hayatını kaybetmiş ve birkaç kişi de yaralanmıştı. Yaşanan bu tarz çatışmaların engellenmesi için gerekli tedbirin alınması yönündeki Manastır vilayetinden gelen istek Dâhiliye Nezareti'nce Meclis-i Vükela'ya sunuldu. Meclis-i Vükela'ca bölgede Rumlar'ın ihtiyacından fazla kilise bulunduğu ve bunların kapalı tutulduğu bu kiliselerin Ulahlar'ın ibadeti için açılması ve ya bu konuya başka bir çözüm bulunması kararına varıldı¹⁰⁷.

Ulahlar, kendi dillerinde ayin yapma hakkını elde etmişler, ancak bu konuda sürekli patrikhanin engellemeleri ile karşılaşmışlardı. Tüm yaşananlar Ulahlar arasında dini serbesti fikrinin oluşmasına sebep oldu. Ulahlar Osmanlı Hükümeti'nin onayını dahi almaksızın Ulah Metropoliti sıfatı ile kendi aralarından dini lider seçtiler. Fakat bu seçim babîli'nin pek hoşuna gitmedi ve patrikhane ile sorun yaşamak istemeyen Osmanlı Hükümeti Ulahlarca

¹⁰⁵ Arslan, " *Makedonya'da Rum Ulah Çatışması* " s.7

¹⁰⁶ Arslan, " *Makedonya'da Rum Ulah Çatışması* ", s.8

¹⁰⁷ Arslan, " *Makedonya'da Rum Ulah Çatışması* ", s.8

seçilen bu lideri tasdik etmedi. 1897 yılında Makedonya topraklarını ele geçirmek isteyen Yunan çeteleri Osmanlı topraklarında ilerlemeye başladı. Bu ilerleyiş karşısında harekete geçen Osmanlı ordusu Yunanlılar'ın bu girişimini püskürttü. Bu savaş sırasında Ulahlar'ın Osmanlı ordusu ile birlikte hareket etmesi, Osmanlı yöneticilerini memnun etmişti. Bu gelişmeler de Ulah- Rum çatışmasına yeni bir boyut kazandırmıştı. Ulahlar'ın dini serbestiyet kazanmaları konusunda Osmanlı hükümeti olumlu görüş belirtmeye başlamıştı ki ancak II. Abdülhamit Ulah metropolitliği de kurulacak olur ise sadece Yunanlılar patrikhaneye bağlı kalacağından patriklik merkezi Yunanistan'a taşınır bu da Ortodoks Osmanlı vatandaşlarının Yunanistan'a bağlanması anlamına geleceğinden devlet için tehlikeli olur şeklindeki telkini hükümet üzerinde etkili oldu ve Ulahlar'ın dini merkez kurma girişimleri olumsuz sonuçlandı¹⁰⁸.

Ulahlar 1904 yılında Patrikhane'den Ulah kilisesinin kurulmasını ve kurulan kiliseler de Romen dilinde ibadet edebilmeyi talep ettiler¹⁰⁹. Rum Patrikhanesi'nin Ulahlar'ın kendi din adamlarına ibadet etmelerine müsaade etmemeleri Ulahlar'ın Bulgar Eksarhanesi'ne meyline neden olmuştu. Mesela Ohri'de Ulahlar'a kendi dillerinde ibadet ettirmek isteyen bir papaz Rum Metropoliti tarafından din adamlığına dâhil edilmemişti. Bunun üzerine bu papaz Bulgar Metropoliti'ne başvurarak eksarhane tarafından din adamlığına kabul edilmişti. Ulahların kilise açmasını engelleyerek onları Rumlaştırarak isteyen patrikhane Ulahça ayin yapan papazlarında aforoz ediyordu. Bu durum Ulahlar'ın patrikhaneye duyduğu tepkinin artmasına ve Bulgarlar'a yakınlaşmalarına neden oluyordu. Ulahlar'ın hem çete faaliyetlerinde hemde dini ayinler de Bulgarlar'a yakınlaşması Babiâli'yi korkuttu. II. Abdülhamit, bu tehlike karşısında bunu engellenmesi yönünde gerekli tedbirin alınmasını emretti.

Ulahların Bulgarlarla işbirliğine yönelmeleri, Romanya'nın Balkanlarda Osmanlı Devleti ile işbirliği için Ulahlar lehine düzenleme yapılmasını istemesi ve Almanlar'ın da Ulahlar lehine girişimler de bulunması Osmanlı Hükümeti'ni bu konuda düzenleme yapmaya zorladı. Yapılan düzenleme ile Ulahlar, mezhepsel işler de Rum Patrikhanesi'ne bağlı kalmak şartı ile Sırp, Yunan, Bulgar ahalisi gibi cemaat kabul olunarak oturdukları bölgelerde kendi içlerinden muhtar vs. gibi idarecilerini seçebileceklerdi. Bu karar II. Abdülhamit'in onayı ile 22 Mayıs 1905'de yürürlüğe girdi¹¹⁰.

Ortodoks halkı Rumlaştırarak isteyen kilise bir kez daha başarısızlığa uğruyordu.

¹⁰⁸ Arslan, " *Makedonya'da Rum Ulah Çatışması* ", s.9

¹⁰⁹ Mehmet Hacısalıhoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 2008, s.114.

¹¹⁰ Arslan, " *Makedonya'da Rum Ulah Çatışması* ", s.10-11

Fakat bu başarısızlıklar Makedonya daki çatışma ortamını daha da tetikliyordu. Rumlar bu sefer şiddet ve paranın gücünü kullanmak istiyordu. Çete faaliyetleri ile Osmanlı memurlarına rüşvet vererek ya da Ulahlar'a para dağıtarak bölgeyi ele geçirmek istiyordu¹¹¹. Hayvancılıkla uğraşan ve küçük gruplar halinde yaylalarda yaşayan Ulahlar'ı çetelerin bu faaliyetlerine karşı korumak zordu¹¹². Yunanlılar Gevgili köyündeki Ulahlar'ı yaşadıkları toprakların kısa sürede Yunanistan'ın eline geçeceğini bu nedenle Osmanlı Devleti içindeki Rumlar'la birlikte hareket etmeleri gerektiği konusunda propaganda yapıyorlardı. Yine Rumlar, Löbniceli köyündeki Ulahlar'a maaş bağlayarak onları kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardı. Rum çetelerinin baskılarına dayanamayan Ulahlar'da Rumluğu kabul etmek zorunda kalmıştı. Mesela Gevgili Köyü Ulahlar'ı bu baskılara boyun eğerek Rumluğu kabul edenler arasındaydılar¹¹³. Tabiki bu baskılara Ulahlar'ın hepsi boyun eğmemişti. 1910 yılında Yenice Vardar Kazası, Gömence Nahiyesi'ne bağlı Acarnarlığa köylüleri “*Rum sayılmaktan sıkıldıklarını*” Rumlar'ın tüm çalışmalarına rağmen dil ve milliyetlerini koruyacaklarını, *Osmanlı Ulah'ı* olarak kalacaklarını ifade etmişlerdir¹¹⁴.

Kilise mektepler kanunu Meclis-i Mebusan'da kabul edildikten sonra da Ulah - Rum çatışması son ermedi. Stratejik öneme sahip Gevgili bölgesinde Rum – Ulah çatışması 1910-1911 yıllarında şiddetle devam etti. 3 Temmuz 1910 tarihinde İstanbul Rum Patriği Adliye ve Nezareti'ne başvurarak taşrada Rumlara karşı devlet memurlarının çok kötü davrandıklarını, suçlu suçsuz ayırt etmeden herkesi dövdüklerini, bu durumun Rum milleti ve Patrikhane'yi çok üzdüğünü belirtmişti. Özellikle Gevgilli Kazasının her tarafında hükümet memurları ile İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları tarafından Rumlara karşı bir zulüm ortaya konduğunu vurgulamıştı. Rum Patriği, Gevgilli'nin “*Ulahça*” konuşulan köylerinde Rumca konuşmanın yasaklandığını, Rum papaz ve öğretmenlerin azledilerek uzaklaştırıldığını, muhtar mühürlerine el konularak değiştirildiğini ve bu bölgede Rumca namına ne varsa mahvedildiğini yazmıştı. Patriğin bu şikâyeti üzerine, Adliye Nezareti, Gevgilli kazasının Ulahça konuşulan köylerinde Rumlara yönelik tavrın ne olduğunun tesbit edilerek gerekli tedbirlerin alınmasını Dâhiliye Nezareti'nden istemişti. Dâhiliye Nezareti de Selanik Valiliği'nden konuyla ilgili takibatın yapılarak neticesinin bildirilmesini istemişti. Selanik Vilayeti, bu konuda incelemesini yaptığında Rum Patriği'nin şikâyetinin gerçeği yansıtmadığı

¹¹¹ Arslan, “*Makedonya'da Rum Ulah Çatışması*”, s.12

¹¹² Yenidünya, *Balkanlarda Kilise Mücadelesi (XIX. yy ve XX. yy)*, 1999. s.115

¹¹³ Arslan, “*Makedonya'da Rum Ulah Çatışması*”, s.13-14

¹¹⁴ Arslan, “*Makedonya'da Rum Ulah Çatışması*”, s.14

gibi tamamen tersine bir durumla karşılaşmıştı. Şikâyete konu olan köylerin 1903 tarihli nüfus sayımında Ulah olarak kaydedildiği, Rum eşkiyasının baskısı dolayısıyla bir müddet “*Rumluğu*” kabul etmeye mecbur kaldıkları ve bu arada da Rum papaz ve muallimlerin bu köylere gönderildiği ortaya çıkmıştı. Rum eşkiyasının baskısından kurtulan Ulahlar kendi asli hallerine döndükleri için kendi dillerinde eğitim ve ayin yapmaya başlamışlardı. Bu köylerdeki Rum papaz ve öğretmenler de mecburen bu bölgeyi terk etmişlerdi. Ayrıca, Rumca konuşmanın engellenmesi, Rum papaz ve öğretmenlerin dövülmesi ve muhtarların değiştirilmesi gibi bir konunun da mevzubahis olmadığı anlaşılmıştı¹¹⁵.

Rum Patrikhanesi'nin 1911 yılındaki diğer bir iddiası Gevgilli'deki Osmanlı memurlarının Ulah taraftarlığı yaparak onları korudukları hakkında idi. Dâhiliye Nezareti'nin emriyle yapılan tahkikat neticesinde, Ulahlar lehine iltimas yapıldığı iddia edilen yedi köyün 1903 tarihinde yapılan nüfus sayımında tamamen Ulah kaydedildiklerini ve bahsi geçen köylerde eskiden beri Rum cemaatinden hiç kimsenin bulunmadığı Selanik Vilayeti'nden bildirilmişti¹¹⁶.

Rumlar'ın Ulahlar'a karşı yapmaya çalıştıkları asimile hareketleri Ulahlar arasında kin ve nefretle karşılaşmıştı. Nitekim Meşrutiyet ikinci kez ilan edildikten sonra Kilise mektepler kanununun da çıkmasıyla artık Ulahlar yaşadıkları bölge de Rum görmeye dahi tahammülleri yoktu. Rum papazları ve öğretmenleri ekseriyeti Ulah olan bölgelerden çıkarıyorlardı. Mesela Lübniçe köyündeki okulun Ulahlara teslim olunması ve kilisenin de yanması dolayısıyla Rum taraftarları okulun kendilerine geri verilmesine ve kilisenin yeniden yapılmasına kadar bir evin okul ve kilise olarak kullanılmasına ve papaz ile öğretmen gönderilmesine müsaade edilmesini Tancu Hiristo ve arkadaşları istemişlerdi. Dâhiliye Nezareti de bu konuda gereğinin yapılmasını Adliye ve Mezahib Nezareti'ne bildirmişti. Ancak Dâhiliye Nezareti esasında şikâyet konusunun okul ve kiliseler değil Rum ruhanilerinin Ulah köylerine kabul edilmemesinden kaynaklandığını Selanik Vilayeti'den gelen bilgiyle de teyit etmişti¹¹⁷.

Bu konuda incelemelerini yürüten Sadaret, esasında Lübniçe'deki okul ve çan kulesinin tamirinden vazgeçilerek sadece Ulahlar için kilise yapımına müsaade edildiğini ve bu köyde bir Rum cemaati olduğuna dair bir bilginin bulunmadığını, eğer ihtiyaç var ise mahallinden tahkikat yapılarak gereğinin yerine getirilmesinin uygun olduğuna karar vermişti. Sadaret'in bu emrinden üç gün sonra Hiristo ve arkadaşları Sadaret'e gönderdikleri bir

¹¹⁵ Arslan, “*Makedonya'da Rum Ulah Çatışması*”, s.15

¹¹⁶ Arslan, “*Makedonya'da Rum Ulah Çatışması*”, s.16

¹¹⁷ Arslan, “*Makedonya'da Rum Ulah Çatışması*”, s.20

telgrafla, dini vazifelerini yapmak ve çocuklarının ilk eğitimini gerçekleştirmek için iki haneye ihtiyaçları olduğunu fakat Gevgilli Kaymakamlığı'ndan bir cevap alamadıklarını bildirmişlerdi. Dâhiliye Nezareti Selanik Valiliği'nden bu konun araştırılmasını istemesi üzerine Selanik Valiliği bu konuda kendilerine yapılan mürcaatı ve olayları anlatarak okul ve kilise açma konusunda bir problemin olmadığı ancak kanuni işlemlerin yapılması gerektiğini izah etmişti. Selanik Valiliği, Lübniçe köyündeki okul ile yanmış kilisenin Rum cemaatine devri isteğini de bir millete ait müessesenin diğer bir millete vermenin imkânsız olması dolayısıyla olumsuz cevaplandırmıştı. Ayrıca, okul açma yetkisinin de Maarif Müdürleri Talimatnamesi'nin 28. maddesine göre o mahallin maarif yetkililerine bırakıldığı ve yetkilisine müracaat edilmesi gerektiğini belirtmişti.

Ancak Gevgilli Kaymakamı Rumca ayin ve eğitim için yerler açılmasına bir mahsuru olmadığını belirtmekle beraber, Lübniçe köyünde Rum cemaati için kilise ve okul açılmasını tehlikeli görmektedir. Çünkü tamamen Ulah olan ve iki yıl önce Rum cemaatinden ayrılarak Ulahlıklarını ilan eden Lübniçe'de, Yunan Etnik-i Eterya Cemiyeti tarafından çeteler vasıtasıyla tehdit edilmek ve para verilmek suretiyle bazı Ulahlar Rum taraftarlığını seçmişlerdir. Rumlara Lübniçe'de kilise ve okul açılmasına müsaade edildiği zaman, dağ mıntıkasında faaliyetlerini gittikçe arttıran Rum çetelerinin daha da yayılmalarına imkân sağlanacak ve Rumların propagandasının artmasından dolayı yeni olayların meydana gelmesine zemin hazırlanacaktır. Ancak, Selanik Valiliği, köyün neredeyse tamamının Ulah cemaatine dâhil olmasını rağmen Rum olmuş birkaç kişi için de daha önce ibadethane olarak kullanılmış olup daha sonra kapalı bulunan ibadethanenin yeniden açılmasını Gevgilli Kaymakamlığına tebliğ etmişti¹¹⁸.

Makedonya'da Ulahların Rumlaştırılması politikasından dolayı ortaya çıkan Rum - Ulah çatışma ve mücadelesi, esasında Makedonya'nın kuzeydoğu kısmını Bulgarların kontrol etmesini oldukça kolaylaştırmıştı. 1912-1913 Balkan Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin bölgeden ayrılmak zorunda kalması üzerine Ulahlar, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Arnavutluk sınırları dâhilinde kalmışlardı. Ulahların en büyük kısmı Yunanistan'ın sınırları dışında yaşamaya başlamışlardı. 1913 tarihinde imzalanan Bükreş Antlaşması'nın ana metninde Ulahlarla ilgili bir hükme yer verilmezken, gerçekleştirilen mektup teatilerinde Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan Ulahların okul, kilise ve bunların vakıfları ile ilgili imtiyazlarını garanti altına almışlardı. Ancak, yeni milli sınırlar içerisinde kendilerini pek

¹¹⁸ Arslan, “ *Makedonya'da Rum Ulah Çatışması*”, s.21

rahat hissetmeyen pek çok Ulah, özellikle Yunanistan'dan Romanya'ya göçe başlamıştı.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin millet sistemi kapsamında gayrimüslim tebaaya sunmuş olduğu hakların, geçen zaman zarfında devletin Avrupa karşısında içine düşmüş olduğu psikolojik ve sosyal bunalım sebebiyle zaman içerisinde Müslümanların aleyhine olacak şekilde genişlediği görülmüştür.

Avrupalı devletler kapitülasyonları sadece kendi ticari ve iktisadi çıkarları için değil, aynı zamanda Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimleri elde etmek ve bu yolla imparatorluğun içişlerine müdahale etme aracı olarak da kullanmışlardır.

1821 Mora İsyanı'nın Osmanlı devlet adamlarını sürüklediği endişe ve desise, Tanzimat ve Islahat reformlarının, devlete sadakatleri tam ve garanti edilmiş olan Müslümanlara nazaran ince bir iplik ile devletin hâkimiyetine bağlılıklarını sürdüren gayrimüslimleri adeta memnun etmek ve onlara şirin görünmek maksadıyla yapılmış birer reform niteliğine dönüşmesine sebep olunmuştur.

Bu iki fermanın ilanından sonra devletle olan ilişkilerini yeniden gözden geçiren gayrimüslim unsurlar, Avrupa devletlerinin ve özellikle Rusların desteğini alarak Mora, Rumeli ve Balkanlarda devlete rağmen muhtar oluşumlar meydana getirmek için bir takım girişimler başlatmışlardır. Bu girişimlerin sonucunda her millet, millet sisteminin dışına çıkarak, yeni nizamnâmeler oluşturmak ve bunları devlete dikte ettirmek suretiyle devletin kendilerine daha imtiyazlı statüler vermesini temin yoluna gitmişlerdir. Bu yolda devletin itirazları Avrupa devletlerinin müdahaleleri sebebiyle kabul görmemiş, hatta devletin bu konuda elini kolunu bağlayacak ıslahi tedbirlere dahi başvurulduğu görülmüştür.

Bu bağlamda millî nizamnâmelerin oluşturulması Osmanlı Devleti'nin özellikle Rumeli ve Balkanlarda kurmuş olduğu sistemin de sorgulanmasına sebep olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi sonrasında Ortodoks Patrikliği, Mora, Rumeli, Balkanlar ve Anadolu'da bulunan Ortodoksların tek yöneticisi haline dönüştürecek adımlar atılmış olması, Ortodoks Rum Patrikliği tarafından devlet içinde devlet olma yolunda uzun, yorucu ama bir o kadar da sonuç almaya muktedir bir çalışmanın başlatılmasını sağlamıştır. Ortodoks Patrikhanesi elde etmiş olduğu bu imkânı, zaman içinde Osmanlı Devleti'nin bünyesinde bir Bizans mirasçısı durumunda algılanabilecek yeni bir şekle büründürmek suretiyle, Rumeli ve

Balkanlardaki Slav kökenli Osmanlı tebaasını Rumlaştırmak ve Bizans'a varis olabilecek bir topluluk oluşturmak yolunda eğitmek idealine sahip kılmıştır.

Ancak şimdi bu topluluklar kendi millî kimliklerinin peşine koşmaktadırlar ve Rusya da Balkanlarda sürdürdüğü politikalarla bu yeni kimlikleri destekleyerek, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması için içten içe çalışmalarını sürdürmektedir. Bu aşamada Osmanlı Devleti içinde gizliden gizliye paralel bir devlet gibi çalışmakta olan Ortodoks Rum Patrikliği, geleceğini yine Osmanlı Devleti'nin alacağı önlemlere bağlamıştır. Bu sebeple Mora'da Rus desteğinde başlamış ve sonuçlanmış olan ihtilali desteklememe ve hatta kendisinin alternatifi olabilecek yeni bir kilisenin doğmasına da müsaade etmek zorunda kaldı.

Sürecin kendi aleyhinde geliştiğini gören Ortodoks Rum Patrikliği, devlet nezdinde yapmış olduğu bütün girişimlere rağmen, Osmanlı hanedanını giderek saf dışı bırakma yolunda epey bir mesafe almış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden pek yüz bulamamış görünmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, yüzyıllardır patrikler tarafından sömürülmekte olan gayrimüslim toplulukların kendi dil, din ve hürriyetlerine sahip çıkmalarına müsaade ederek, onları devlete daha bağımlı kılacakları düşüncesiyle hareket ettikleri için Ortodoks Rum Patrikliği'nin çırpınışlarına pek de aldırmış etmemişlerdir. Bu aşamada yalnız kalmış olan Ortodoks Rum patrikleri yine çareyi desise, fesat ve ihtilal çıkarma yollarını aramada buldu ve kurulmuş olan Yunan kökenli çetelere verilen destekle Rumeli ve Balkanlar adeta kan gölüne çevrildi. Buna rağmen yılmadan çalışmalarını sürdüren Bulgarlar, Sırlar, Arnavutlar, Makedonlar ve Ulahlar, yüzyıllar süren bu sömürüyü bitirmek ve kendi millî kimliklerini kazanmak için kiliselerini dahi patrikhanenin pençesinden kurtarmak için hızlı bir teşkilatlanmaya girdiler.

Osmanlı Devleti bu teşkilatlanmalara destek olmayı ilk aşamada endişeli karşılamış olsa da İttihat ve Terakki Cemiyeti bütün sorumluluğu üstlenerek, teşkilatların nizamnâmelere uygun çalışmasına katkıda bulunmak için muhalefet ortamında dahi özellikle Bulgarları destekledikleri görülmüştür. Meşrutîyetin hemen daha başlarında Bulgar Eksarhlığının kuruluşuna verilen destek, diğer milletlerin kiliselerini de ayırma isteğini de olumlu yönde etkilemişti.

1911 yılına gelindiğinde her millet yeni kimliklerini oluşturmak üzere kendi kiliselerine, kendi mekteplerine ve hürriyetlerine kavuşmuş, Osmanlı Devleti ile olan bağları neredeyse kopma noktasına gelmiş bulunmaktaydı. Bu durumu yakından takip etmekte olan

Ortodoks Rum Patrikliği, parçalanmakta olan imparatorluktan mümkün mertebe daha fazla çıkarla ayrılmak amacıyla yeni ortaya çıkan bu kiliseler ile tek tek irtibata geçerek, gelecekte yapılması muhtemel ve kaçınılmaz olan paylaşımda yerini ve elini sağlamlaştırmak istedi.

Kilise ve Mektepler Kanunu'nu çıkarırken Osmanlı İmparatorluğu'nu bir bütün olarak muhafaza edebilmek amacıyla hareket eden İttihat ve Terakki Cemiyeti beklediğinin aksine, ülkenin parçalanmasını kolaylaştırıcı bir kanun yapmış olmanın ezikliği altında, daha hırçın ve daha despot bir yönetim sergilemek zorunda kaldı. Bu hırçın ile işler büsbütün rayından çıktı ve Balkanlarda Osmanlı yönetimine son vermek isteyen milletleri bir araya getiren en önemli etmen oldu. Bu kanun ile aralarındaki kilise, mektep ve millîyet meselelerini hal yoluna sokmuş olan milletler artık sahip oldukları sınırları biraz daha genişletmek ve kendilerine ebedi vatan olarak seçtikleri toprakları büyütme amacıyla, bu defa kendi oluşumlarının yegâne destekçisi olan Osmanlı Devletine karşı yeni bir birliktelik dönemi yaşamaya başladılar.

Ortodoks unsurların birlikteliği sonunda Osmanlı Devleti'ni cephe aldı. Aralarında oluşturdukları bu birliktelik Osmanlı Devleti'nin, Rumeli ve Balkanlardaki varlığına son veren 1911–1912 Balkan Savaşları ile sonuçlandı.

Kaynaklar

Ali Arslan, “Makedonya’da Rum-Ulah Çatışması”, *İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 4, (2003).

Bilgin Çelik, “Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları” OTAM, Sayı:16, 2004 s.131-133

Cansel Kaya, *Makedonya Sorunu'nun Tarihsel Gelişimi*, İstanbul 2011.

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*. Cilt.5. 7. Baskı, 1995

Fahir Armaoğlu, *19. yy. Siyasî Tarihi 1789–1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yaymevi (1997), s.583

Fahri Maden, *Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)*, Avrasya Etüdüleri, Yıl, 2009, Sayı:39, s.158-160.

Falma Fshazi, *II. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı*. İ.Ü Siyasal Bilgiler Dergisi, Mart 2008. Sayı:38.

Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (2001).

Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul:1992.

Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Eren Yayıncılık (1992).

İhsan Burak Birecikli, *Arnavutluk Meselesi Üzerine Birdeğerlendirme*, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, "Prof.Dr. Reşat Genç Armağan" Özel Sayı-II, Cilt:2, Sayı:29, Temmuz 2009.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.:2, 8. baskı, 1998,

M. Hüdayi Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara:1992.

Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*. İstanbul: 1996.

Mehmet Hacısalihoglu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 2008.

Rahman Ademi, *Bağımsızlığa Giden Yolda Arnavutlar*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:6, Bahar 2013, Sayı:26,

Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih 1789-1914*. İstanbul: Filiz Kitabevi (1995).

Serap Toprak, "XIX. Yüzyılda Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri ve Avrupalı Devletlerin Balkanlar Politikası" Ankara, 2011.

Süheyla Yenidünya, *Balkanlarda Kilise Mücadelesi (XIX. yy ve XX. yy)*, 1999.

**İNGİLTERE’NİN SÖMÜRGELERİNDEN “GALLER”İN 19. YÜZYILDAKI
DURUMU**

*Elif ŞAHAN
**Dilek ŞAHİN
***Esra ASLAN
****İsmet GÜNEŞ
*****Derya BOSTANCI
*****Ahmet Baranalp YÜCEL

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :18.12.2023
Makale Kabul Tarihi :22.01.2024
Atıf Bilgisi:

Elif Şahan, Dilek Şahin, Esra Aslan, İsmet Güneş, Derya Bostancı, Ahmet Baranalp Yücel, “İngiltere’nin Sömürgelerinden “Galler”İN 19. Yüzyıldaki Durumu”, *International Journal Of Eastern Mediterranean Studies*, Year: 2, Vol: 2, Issue: 1, 2024, ss. 366-383.

Özet

19. Yüzyılda İngiltere bir yüzyıl önce başlatmış olduğu sanayileşmenin ürünlerini satacak pazarlar oluşturmaya çalışmaktaydı. Bu pazarlar genel olarak kendi dominyonlarından ve bağlaşıklık devletler üzerinden geliştiriliyordu. Bu bağlamda ilk pazarlardan biri olan Galler de diğer vasal eyaletler gibi İngiliz hegemonyasının pazarı olmaktan kurtulamadı. Ancak bu pazar olma serüveni kısa zamanda Gallerde de yeni bir sanayileşmenin yolunu açmıştır.

Bu makalede Galerın İngiltere’deki diğer dominyonlar arasında sanayileşmede uyguladığı reform ve yöntemler üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Galler, İngiltere, Sanayi, Pazar, Sömürü

Abstract

In the 19th century, England was trying to create markets to sell the products of the industrialization it had started a century before. These markets were generally developed through their own dominions and allied states. In this context, Wales, one of the first markets, could not avoid being the market of British hegemony, like other vassal states. However, this adventure of becoming a market soon paved the way for a new industrialization in Wales.

This article focuses on the reforms and methods implemented by Galer in industrialization among other dominions in England.

Key Words: Wales, England, Industry, Market, Exploitation

* Müdür, Şehit Gülşah Güler Anaokulu, elif_89_80@hotmail.com, Orcid no: 0009-0005-1715-6233

** Müdür yardımcısı, Narlıca zeytin dalı ilkokulu, dilek2390@hotmail.com, Orcid no: 0009-0005-8133-0275

*** Müdür yardımcısı, Cemil Şükrü Çolakoğlu İlkokulu, esraaslan3127@gmail.com, Orcid no: 0009-0007-4273-1054

**** Müdür yardımcısı, Mahmut Fehime Güleç Ortaokulu, ismetgunes001@gmail.com, Orcid no: 0009-0008-4310-2062

***** Müdür Yardımcısı, Çökek İlkokulu, deryam111@hotmail.com, Orcid: 0009-0000-2212-6403

***** Öğrenci, Doğu Akdeniz Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, baranalpp28@gmail.com, Orcid no: 0000-0003-3841-7699

Giriş

Birleşik Krallık'taki tüm uluslar arasında Galler, herhangi bir anlamda en yenisidir. 1536 Birlik Yasası'nın ardından Galler, ulus olmanın süslerini etkili bir şekilde kaybetti ve ulusal farklılık dürtüsü ancak on dokuzuncu yüzyılın ortalarında yeniden keşfedildi. O zaman bile, birçok çağdaşı Galler'in gerçekten var olduğuna ikna etmeye ihtiyaç duyuyordu: 1880'lerin sonlarına doğru, St Davids'in bir Anglikan piskoposu Galler'den 'coğrafi bir ifadeden biraz daha fazlası' olarak söz edebiliyordu, oysa Britannica Ansiklopedisi'nin bundan habersiz olduğu biliniyordu. Prensiğin ulusal statü iddiaları: 'Galler için', okuyucularına yumuşak bir tavırla 'İngiltere'ye bakın' tavsiyesinde bulundu¹.

Galler'in ulusluğu, İskoçya ve İrlanda'nınkinden daha yeni bir kökene sahip olduğundan, modern Galler geçmişine ilişkin çalışmaların aynı zamanda biraz daha modern bir meşguliyet olması belki de şaşırtıcı değildir. 1939'dan önceki birkaç öncü girişime rağmen, tarihçiler ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra on dokuzuncu yüzyılı yeniden incelemeye başladılar ve 1960'lara kadar bu döneme sistematik bir ilgi gösterilmedi. O dönemin entelektüel iklimi - "aşağıdan tarih" yönündeki keskin çağrıyla birlikte - belki de disiplinin kurucu babaları tarafından dayatılan popülist bakış açısını açıklıyor. Eğer, Gwyn Williams'ın 1966'da şikayet ettiği gibi, 'geleneksel Gal tarihinin çoğu, Gallilerin dışarıda bırakıldığı Galler tarihiyse', o zaman 'Galli'yi 'kendi' tarihlerine geri yazmak açıkça bilim adamlarının işiydi.² Bu çabanın öznesi kimlerin olması gerektiğini belirlemek zor bir iş değildi: 'sıradan' insanlardı. Endüstriyel Güney Galler'in bir ürünü olan Williams'ın kendisi, profesyonel görevini 'halkın hatırası' olarak görüyordu ve diğerleri de kendilerini tebaalarıyla aynı derecede yakından tanımlıyordu. Montgomeryshire'lı bir tarım işçisinin oğlu olan David Jones'un Rebecca Ayaklanmaları hakkındaki çalışmasında açıkça belirttiği gibi: 'Ayaklanmalar her Galli erkek ve kadının tarihinin bir parçasıdır. Yakın zamanlara kadar bu topraklarda yaşıyorduk ve bu topraklardan uzaklaştırılma süreci sancılı bir süreçti³. Tarihçi ve tebaası bu kraliyet dışı "biz"de eşit ortaklardı: Galler tarihi halkın tarihi olacaktı.

Ancak uygulayıcılarının ideolojik yatkınlığı, modern Galler tarih yazımının bakış

¹ Matthew Cragoe, "Wales", Chris Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain*, USA 2004, p. 540-553.

² Cragoe, "Wales", s. 521; G. A. Williams, 'The Merthyr of Dic Penderyn', in G. Williams, ed., *Merthyr Politics: The Making of a Working-Class Tradition* (Cardiff, 1966), pp. 26-7.

³ D. J. V. Jones, *Rebecca's Children: A Study of Rural Society, Crime, and Protest* (Oxford, 1989), p. vi.

açısına bir gerekçe sunsa da, her şeyi açıklamıyor. Bu bölüm, bu tarihin üzerinde yoğunlaştığı "Galli halkının", Gal "ulusunun" 1860'ların ortalarında yeniden keşfedildiği zamandan kalma, daha farklı, "milliyetçi" bir soya sahip olduğunu öne sürecektir. Bu sürecin bir parçası olarak, kimin Galler 'ulusunun' bir parçası olarak kabul edilip kimin edilmeyeceğini tam olarak belirlemek gerekiyordu. Yirminci yüzyıl tarihçileri Gal halkının tarihinin taslağını çıkarmaya giriştiklerinde, farkında olmadan eski portrenin yeninin ana hatlarını belirlemesine izin verdiler. Sonuç olarak, Galler geçmişine ilişkin modern yorumlar, orijinal Galler ulusunu tanımlamaya dahil olanların gündemlerine büyük ölçüde borçludur. Melez sosyalist ve milliyetçi kimlikleriyle Galler halkının tarihine odaklanmanın, Galler tarihi anlayışımızı ne ölçüde etkilediği, sırasıyla siyasi ve sosyal tarih incelenerek değerlendirilecektir⁴.

Ondokuzuncu Yüzyılın Getirdikleri

Galler'e ilişkin modern bilimin kökenleri, 'Galler'in ne olduğuna ilişkin modern tanımların güncel hale geldiği on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. On sekizinci yüzyılın sonlarında 'Galler'in Britanya bağlamında pek bir anlamı yoktu. Ülkenin kendine özgü hiçbir siyasi kurumu yoktu (Büyük Oturumlar Mahkemesi bir yana ve bu 1830'da kaldırıldı) ve tüm idari amaçlar açısından İngiltere'nin bir uzantısıydı. Coğrafi olarak Galler uzak ve fakir kaldı, iç iletişim zordu ve bu on üç ilçenin çözülmez bir 'ulusal' bağ paylaştığına dair pek bir fikir yoktu. Esas olarak yoksul sınıflar tarafından konuşulan farklı bir dil, Galler'in tek ayırt edici özelliği⁵.

Bu nedenle çağdaşları 'Galler'den söz ettiğinde bu herhangi bir siyasi yankı uyandıran bir terim değildi. Bunun yerine, kelime bir dizi romantik çağrışıma çağırıyordu: kırsal kesimin vahşi, evcilleştirilmemiş doğası; insanların masum çocuksu doğası; dilin antikliği. Galler uzun zaman önce, romantikleştirilmiş uzak bir geçmişte yaşanmış bir olaydı. Galler'in "tarihsel" anlatımları ozanlara, druidlere ve Antik Britanyalıya odaklanıyordu; Anglikan din adamları ve bu tür antika fantezilerini destekleyen Leydi Llanover gibi eğitilmiş aristokratlar, etraflarındaki gerçeklikle giderek daha fazla uyumsuzlaşan homojen, kırsal bir topluluk görüşünü savundular⁶.

On dokuzuncu yüzyılın başlarında Galler iki kat bir devrim yaşadı. Bunlardan ilki,

⁴ Cragoe, "Wales", s. 522.

⁵ Cragoe, "Wales", s. 522.

⁶ P. Morgan, 'The hunt for the Welsh past in the golden age', in E. Hobsbawm and T. Ranger, eds, *The Invention of Tradition* (Cambridge, 1983).

modern Galler ile modern öncesi Galler arasındaki ayırım çizgisini belirleyen şeydi, sanayileşme. Demir endüstrisi güneydoğu Galler'i dönüştürerek ticarete, iletişimde ve yerleşim modellerinde devrim yarattı: Merthyr'in nüfusu sadece elli yıl içinde altı kat arttı; kasaba 1801'de yaklaşık 8.000 kişiden oluşan uçsuz bucaksız ve tutarsız bir nüfus kitlesine dönüştü. Elli yıl sonra yaklaşık 50.000 kişi. İkinci devrim prensliğinin her yerindeki insanları etkiledi. On sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında, Galler'deki birçok insan, gelişen şapel hareketinin hizmetlerinde Anglikan kilisesinin ihmalden sığındı. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Kalvinist Metodistler, Baptistler ve Bağımsızlar ile bir tür "üçlü ittifak" oluşturacak şekilde Anglikan kilisesinden ayrılmışlardı. Sanayileşme ve dini canlanmanın ortak etkisi altında yeniden şekillenen Galler'deki sıradan insanların yaşamları, antika meraklılarının cennet gibi düşüncelerine çok az benziyordu: Galli insanlar yeniden tanımlanmaya hazırды⁷.

Bu yeniden tanımlamayı hızlandıran katalizör belki de ironik bir şekilde dışsal bir faktördü. 1846'da hükümet, prenslikteki eğitim durumunu incelemek için bir kraliyet komisyonu atadı; Ülkenin güney kesiminin son on yılda iki yüksek profilli karışıklığa tanık olduğu gerçeğini göz önünde bulundurdu: 1839'da Newport'ta Chartist ayaklanması ve 1842-3'te Batı Galler'i neredeyse anarşiye indiren Rebecca Ayaklanmaları. Ayrıca halkın ahlakı hakkında yorum yapma talimatı verilen komisyon üyeleri son derece eleştirel bir rapor hazırladılar. Kadınları iffetsizlikle, erkekleri yalan söylemekle ve aldatmakla, toplumu ise içler acısı bir geri kalmışlıkla suçladılar. Sebeplere gelince, Gal dili ve muhalefetin yaygınlığı öne çıkarıldı: İddiaya göre bunlar, insanları (İngilizleştirilmiş) sosyal üstleriyle sağlıklı ilişkilerden mahrum bırakıyor ve onları Galce'ye hakim olan dini tartışmalar dışında herhangi bir şeyden habersiz tutuyordu. - dil basını. Kısacası rapor, Galler'deki sıradan insanların kültürel yaşamındaki iki temel unsura saldırıyordu: dinleri ve dilleri⁸.

Raporun yayımlanmasının ertesi sabahı, prenslikteki insanların uyanıp kendilerinin yeni ve şimdiye kadar hiç şüphelenilmemiş bir şekilde "Galli" olduklarını keşfettiklerini söylemek abartı olur. Ancak raporun ortaya çıkışından sonraki yirmi yıl içinde, Galli sanatçı ve düşünürlerin komisyon üyelerinin gündeme getirdiği sorunlarla uzun süreli meşguliyeti, Galli halkının yeni bir kimlik oluşturmasına yardımcı oldu⁹. Bu yeniden tanımlamanın ölçeği

⁷ Cragoe, "Wales", s. 522.

⁸ Cragoe, "Wales", s. 523.

⁹ P. Morgan, 'Early Victorian Wales and its crisis of identity', in L. Brockliss and D. Eastwood, eds, *A Union of Multiple Identities: The British Isles, c.1750-1850* (Manchester, 1997).

ve bunun üzerindeki etkisi Komisyon üyelerinin raporundaki bu durum en açık şekilde Henry Richard gibi bir adamın çalışmalarında görülebilir. Richard, Londra'da yaşayan ve Barış Derneği'nin sekreteri olarak görev yapan İngiliz radikal çevrelerinde dikkate değer bir figürdü. Ancak o aynı zamanda bir Galliydi ve anadili olarak konuşan ve atanmış bir Bağımsız bakan olarak, komisyon üyelerinin kendi vatandaşlarına yönelik eleştirilerine kızmıştı. Öfkesi, bir İngiliz gazetesi olan Morning Star'a yazdığı ve onların en kötü suçlamalarını çürütmeye çalıştığı bir dizi mektupta çıkış yolu buldu¹⁰.

Richard, Gallilerin, komisyon üyelerinin sunduğu görüşe taban tabana zıt bir görüşünü sundu. Komiserler muhalefetin ve Gal dilinin yaygınlığını olumsuz bir şekilde yorumlarken, Richard'ın gözünde bunlar Gal ahlakının ve dehasının başa çıkma taşlarıydı. Prenslikte ciddi suçların olmayışı şapelin ahlaki öğretilerine atfedilebilirken, gelişen Galce basını ve eisteddfod hareketi halkın yüksek kültürlü eğlencelere olan güçlü ilgisinin göstergeleriydi. Galliler, komisyon üyelerinin öne sürdüğü gibi geri ve ahlaksız olmak bir yana, sadık, terbiyeli, kültürlü ve çalışkan insanlardı. Ortak ahlaki anlayışları, hem papazları hem de cemaatleri birbirine bağladı ve onlara kolektif bir kimlik kazandırdı: Onlar 'sizdik', Alman Volk'una benzer bir şeydi, masum¹¹.

Richard, eğer Galler'de kötülük varsa bunun Wein'ler arasında değil, onların sözde üstünleri olan aristokrasi ve din adamları arasında bulunacağı konusunda ısrar ediyordu. İlkinin halktan yabancılaştığını, anadilini terk ettiğini ve yüzlerini halkın kendi dini olan Uyumsuzluğa çevirdiğini ileri sürdü. Boş kiliselerin ve dolu şapellerin görüntüsünden rahatsız olan aristokrasinin yaratıkları, halkın yeminli düşmanları haline gelmişti. Bu yabancılaşma çeşitli şekillerde kendini gösterdi. Ani kira artışları ve keyfi tahliye (özellikle de 1859'da Merioneth'te kanıtlandığı gibi, seçim zamanında ev sahibinin talimatlarına uymamaya cesaret eden kiracıların) werin'in günlük deneyimi olarak temsil ediliyordu. Ancak halka yabancılaşmalarının bir başka tezahürü, 1847'de komisyon üyelerine Galler ahlakı ve görgü kuralları hakkında verilen düşmanca ifadelerdi. Bu, aristokrasinin ve din adamlarının halkın dostu olmadığını kesin olarak kanıtladı; aslında onlar, halkın dostu olmayan her şeye karşı çıktılar. Galli halkını tanımladı. Galli insanlar Galce konuşup şapellerde ibadet ederken, aristokrasi ve din adamları kilisede İngilizce konuşmaya ve ibadet etmeye özen gösteriyorlardı¹².

¹⁰ Cragoe, "Wales", s. 523.

¹¹ Cragoe, "Wales", s. 523.

¹² Cragoe, "Wales", s. 524.

Aslında Richard'ın çalışması, Gal 'ulusunun' üyesi sayılacak olanların (Galce konuşan, Konformist olmayanlar) ve kabul edilmeyenlerin (toprak sahibi, Anglikan aristokrasisi) kültürel niteliklerini şematize ediyordu. 'Galli' olmanın ne anlama geldiğini yeniden tanımlama süreci -entelektüel düzeyde- Richard'ın mektuplarının tek ciltlik bir baskı olarak yayınlandığı 1867 yılına gelindiğinde tamamlandı. Ve Galli tarih yazımının yıllıklarında bu entelektüel devrimin Sanayi Devrimi'nden daha önemli bir dönüm noktası olduğu tartışılabilir. O zamandan beri tarihçilerin ilgisini çeken şey, genel olarak 'Galler' olarak bilinen coğrafi bölgedeki olayların tarihi değil, 'Galli' halkını etkileyen olay ve temaların tarihi olmuştur. Başka bir deyişle 'Galler' tarihi, Richard'ın ortaya koyduğu parametreleri izlemiş ve 'Galler' tarihine kimin ve neyin dahil edilmeye değer olduğuna ilişkin bir dizi kültürel kararı yansıtmıştır¹³.

Siyasi Tarih

Önceki bölümde tartışılan 'Galler' modelinin etkisi belki de hiçbir yerde siyasi tarih alanında olduğu kadar açıkça görülemez. Konunun yalnızca Richard'ın fikirlerinin rol oynadığı ilk seçim olan 1868 Genel Seçimi'nden itibaren sürekli olarak ele alınması ve bundan sonra dikkatin yalnızca Richard'ın doğal siyasi evi olarak tanımladığı Liberal partinin işlerine odaklanması gerçeği. 'Galli halkı', kimin ve neyin 'Galli' olarak anlaşılabilceğine dair on dokuzuncu yüzyıldaki tartışmaların açık bir yankısını akla getiriyor¹⁴.

On dokuzuncu yüzyıl Galler tarihiyle ilgili diğer bilim alanlarında olduğu gibi, siyasete olan ilgi de 1950'lerde ve 1960'larda uyandı. 1930'larda bazı öncü çabalar vardı: R. T. Jenkins, Galler milliyetçiliğinin yükselişine ilişkin yarım yamalak bir açıklama yaptı ve Thomas Evans'ın Modern Galler Politikasının Arka Planı ilginç bilgiler sundu; ancak büyük emlak koleksiyonlarının çok azı henüz açıktı. Kamuoyuna sunduğu için birincil materyali olarak büyük ölçüde gazete hesaplarına güvenmek zorunda kaldı.¹⁵ David Williams, Newport ayaklanmasının yüzüncü yılını kutlamak için ünlü Çartist John Frost hakkında bir çalışma hazırlamıştır¹⁶. Ancak Williams, konusunu ele aldı ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında Galler'deki siyaset tarihi hakkında yalnızca genel bağlamsallaştırıcı yorumlar sundu.

1950'lerin sonlarından itibaren on dokuzuncu yüzyıl siyaseti Galli bilim adamlarının

¹³ Cragoe, "Wales", s. 524.

¹⁴ Cragoe, "Wales", s. 524.

¹⁵ R. T. Jenkins, 'The development of nationalism in Wales', *Sociological Review*, 27 (1935); T. Evans, *The Background to Modern Welsh Politics, 1789-1846* (Cardiff, 1936).

¹⁶ D. Williams, *John Frost: A Study in Chartism* (Cardiff, 1939).

dikkatini çekmeye başladı. Bu emeğin meyveleri, 1960'larda bir dizi son derece etkili makale ve monografide ortaya çıktı ve bunlar, bugün Galler siyasi tarihine ilişkin açıklamalar için çerçeve sağlamaya devam ediyor. Bu çalışmaların odak noktası, tahmin edilebileceği gibi “halk”tı ve ortaya çıkan tablo oldukça farklıydı. Halkın siyasetle meşguliyeti 1868'den önce kesintili olmuştu ve daha sonra her şeyi tüketen bir ilgi haline geldi ve Liberal partinin prenslikteki yüzyılın sonlarında yükselişine yükselişini körükledi¹⁷.

1966'da Gwyn Williams, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Merthyr Tydfil'de siyaset üzerine yapılan bir dizi çalışmanın ilkinin yayınladı. 'Doğuştan radikal', Fransız Devrimi sırasında sadık bir cumhuriyetçi olan ve sonrasında doğrudan Çartizm'e ve ötesine taşınacak radikal bir geleneği sürdüren bir sınır kentsel topluluğunun ilgi çekici bir portresini çizdi¹⁸. Williams'a göre Galler'de 'Siyaset', kentsel bir olgu, yeni ortaya çıkan kentli işçi sınıfının mülkü¹⁹.

Merthyr Siyasi Birliği'nin 1832'deki programı gibi, her türlü ayrıcalığa karşı düşmanlığın ifadesini içeriyordu; yalnızca Tahıl Yasalarının yürürlükten kaldırılmasını, hem aşarın hem de köleliğin kaldırılmasını desteklemeye istekli adayları destekleyeceği ısrarıyla. ve mülkiyete yeni vergilerin uygulanması belirtildi. Buna karşılık, yüzyılın ilk yarısında kırsal kesim, genellikle "toprak ağalığının tuhaf yoğunlaşması" ile karakterize edilen, politik bir çorak araziydi. Burada hiçbir siyasi eylemin mümkün olmadığını yazdı: 'İtaat siyasetinin katıksız ağırlığı ve nüfuzu insanları yere çiviledi', bu da halk açısından siyasallaşmanın kendisinin 'kitlesele bir isyan gibi' olduğu anlamına geliyordu²⁰.

Williams'ın kırsal kesime ilişkin açıklaması Richard'a bir şeyler borçluysa da, geri kalanı doğrudan Marksist tarihin ana akımlarından geliyordu. Onun çalışması, Galler halkının siyasi katılımının bir aşamasının, yani 1839'da Newport'ta Chartist'in ayaklanmasının doruk noktası olarak hala kayıtlara geçen şeyin temel arka planını anlamının temelini attı. Ancak bu noktadan sonra, Williams'ın biraz üzülecek açıkladığı gibi, yeni bir siyasi girişim ortaya çıktı. Uygunsuzluk ve saygınlık etrafında yoğunlaşan düzen, endüstriyel sınırın ateşli bağımsızlığıyla çelişen bir değerler kodu olarak kendini dayattı²¹.

Ieuan Gwynedd Jones'un çalışmalarının ana odağı Galler kırsalının tarihi olmuştur. Siyasi makalelerinin büyük bir kısmı, özellikle 1850'ler ve 1860'lar boyunca Merthyr,

¹⁷ Cragoe, “Wales”, s. 524.

¹⁸ Williams, ‘Merthyr of Dic Penderyn’.

¹⁹ Cragoe, “Wales”, s. 524.

²⁰ G. A. Williams, *When Was Wales? A History of the Welsh* (London, 1985), pp. 198–9.

²¹ Cragoe, “Wales”, s. 525.

Cardiganshire ve Merioneth ile ilgili seçim bölgesi temelli çalışmalar şeklini aldı, ancak aynı zamanda Kurtuluş Cemiyeti'nin Galler siyaseti üzerinde, devletin kuruluşunu ortadan kaldırmayı amaçlayan önemli etkisini de inceledi. Anglikan kilisesinin. Jones, 1850 ile 1870 arasındaki yılların kırsal kesimde işçi aristokrasisi ile daha büyük kiracı çiftçileri bir araya getiren yeni bir Galli orta sınıfının doğuşuna tanık olduğunu savundu. Şapellerde diyakon ve ihtiyar olarak zaten güçlü olan bu yerli elit, şimdi yeni bir faaliyet alanı buldu: siyaset. 1854'te 'bilgi üzerindeki vergiler'in kaldırılmasıyla dolaşıma giren birçok gazetenin köşeleri onlara açıldı ve Kurtuluş Cemiyeti'nin özellikle başvurduğu gruptu. Bu adamlar, "vaiz, üniversite hocası, şapel papazları - çoğunlukla olağanüstü yeteneklere sahip, eğitilmiş ve okuryazar adamlar" - "en yüksek anlamda zamanlarının yasa koyucularıydı". 1868'deki meşhur seçim, onların toprak ağası iktidarının gölgesinden çıkışlarına tanık oldu: O seçimlerdeki Liberal zaferler 'bunun kanıtıydı'. . . erkekler, geçmişte olduğu gibi, yönlendirmelerini efendilerinden alan topluluk unsurları olarak değil, birey olarak oy kullanmışlardı.²² Galler kırsalında bir devrim yaşanmıştı²³.

Jones'un bir orta sınıfın oluşumuyla ilgilendiği her ne kadar bu grubun "halkın" çıkarlarından ayrı hareket ettiğine dair hiçbir anlam yok: onlar eşitler arası primustu, onların mücadelesi halkın mücadelesiydi. Siyasette Liberal tarafta yer alan 'halkın' eylemlerinin Galler tarihini tanımladığı bir kez daha çarpıcıdır; elitlerin ve onların destekçilerinin tarihsel deneyimi, bu insanların prensliğin coğrafi sınırları içinde ikamet etmelerine rağmen aynı meşruiyete sahip değildir. Gerçekten de, Jones'un, 1859 seçimlerinden sonra Liberal oy kullanan kiracıların Tory ev sahipleri tarafından tahliye edildiği iddiasını inceleyen Merioneth siyaseti üzerine etkili çalışmasının tüm önermesi, seçkinlerin kontrolü yalnızca baskıcı araçlarla sürdürdüğü yönündeki Richard'cı düşüncüyü sürdürüyor. 'Halk', aksi yönde bir zorunluluk olmadığı sürece doğal olarak Liberallere oy verecektir²⁴.

Jones'un Galler toplumunda gelişen yeni Liberal güçlere ilişkin açıklaması, Kenneth O. Morgan'ın 1868 sonrası dönemi ele alan çalışmasının önemli bir ön bölümünü oluşturur. Bir dönemin veya konunun tarih yazımına bu kadar kapsamlı bir şekilde hakim olmak için çok az kitaba verilmiştir. Britanya Siyasetinde Galler vardır.²⁵ Yaklaşık kırk yıldır Viktorya dönemi Galler'inde siyaset üzerine standart çalışma olarak etkisini sürdürmüş ve üç baskıdan

²² I. G. Jones, *Explorations and Explanations: Essays in the Social History of Victorian Wales* (Llandysul, 1981), pp. 293, 296.

²³ Cragoe, "Wales", s. 526.

²⁴ Cragoe, "Wales", s. 524.

²⁵ K. O. Morgan, *Wales in British Politics, 1868–1922* (Cardiff, 1963).

geçmiştir; bu bir monografi için dikkate değer bir başarıdır. Başlıca odak noktası, Liberal partinin Galler'i fiilen tek partili bir devlete dönüştürdüğü 1880'den sonraki yıllardır. İlk bölümler, Galler'in Liberal radikalizme yönelik artan halk desteğine ve Merioneth (1859) ve Carmarthenshire, Cardiganshire ve Carnarvonshire'daki (1868) kötü şöhretli tahliyelerin etkisine dayanan arka planını inceliyor. Bu tahliyeler, Morgan'ın 1880'lerin başında meydana geldiğini ve daha sonra hızla ülke yönetimi talebine dönüştüğünü tespit ettiği "radikalizmden milliyetçiliğe" geçişi ateşledi. Sonuçta milliyetçi an geldi ve geçti: 1890'ların sonlarında Galler siyaseti yeni bir güçle, sosyalizmle ilgileniyordu. Morgan'ın kitabı, Liberal partinin Galler'deki İngiltere Kilisesi'ni ortadan kaldırma yönündeki uzun süredir aradığı hedefe ulaşmasıyla bitiyor, ancak -özellikle endüstriyel alanlarda- egemenliğini sürdürme becerisi giderek şüpheye düşüyor²⁶.

Morgan'ın açıklaması, doğası gereği Gwyn Williams ve Ieuan Gwynedd Jones'un daha epizodik çalışmalarının sağlayamayacağı türden zaman içinde sürekli bir analiz sağladı. Özellikle parlamenter siyasete ilişkin ayrıntılı yorumuna karşı çıkılamaz. Ancak onun Galler'deki 1867 sonrası liberalizm üzerine çalışması, tıpkı radikal Merthyr veya Merioneth'in huzursuz kırsalı hakkındaki analizler gibi, halkın Anglikan ve aristokrat düzenin otoritesine karşı meydan okumasına odaklanıyor. Bunun 'halkın' nasıl kendi kaderini kontrol etmeye geldiğinin bir anlatımı olduğu açıktır. Örneğin 1868'deki büyük Liberal zaferleri tartışırken Morgan, sonuçlara çok fazla anlam yüklememek konusunda uyarıyor. Geri dönenlerin çoğunun Anglikanlar ve toprak sahipleri olduğunu söylüyor: "Galler halkı temsil edilmeden kaldı."²⁷ Bu, Richard'ın daha önce ele alınan yorumlarının temelini oluşturan bir dizi söylenmemiş varsayımla dolu bir yorumdur. Her iki durumda da 'Galliler' elitlerin antitezi olarak sunuluyor²⁸.

Belki de 1960'larda ortaya konan siyasi tarih modeline karşı en önemli karşıtlık, David Howell'in Toprak ve Ondokuzuncu Yüzyıl Galler'deki İnsanlar adlı kitabı olmuştur; bu eser, ev sahibi ile kiracı arasındaki ilişkiye ilişkin hakim görüşe yönelik bir düzeltme sunmaktadır.²⁹ Howell şunu önerdi: ev sahipleri ile kiracılar arasındaki kötü hislerin çağdaş radikaller tarafından büyük ölçüde abartıldığını ve genel olarak kiracıların seçim zamanında toprak sahiplerinin yolundan gitmekten oldukça mutlu olduklarını ileri sürdü. Ve bu ilişkinin

²⁶ Cragoe, "Wales", s. 526.

²⁷ K. O. Morgan, *Rebirth of a Nation: Wales, 1880–1980* (Oxford, 1981), p. 12.

²⁸ Cragoe, "Wales", s. 526.

²⁹ W. Howell, *Land and People in Nineteenth-Century Wales* (London, 1977).

1868'de dini bir çizgide bozulduğuna dair kanıtlar olmasına rağmen, kiracılar üzerinde uygulanan tek baskının ev sahibi baskısı olmadığını, Konformist olmayan bakanların destekçilerini aynı şekilde "sürdüğüne" dair iyi belgelenmiş iddiaların bulunduğunu savundu. ev sahiplerinin her zaman yaptığı gibi³⁰. Howell'in çalışması bu nedenle Galler siyasetinin incelenmesi için çok daha üç boyutlu bir çerçeve ortaya koydu ve kiracı çiftçinin siyasi seçenekleri olan bir birey olarak resmini sundu - mülk veya şapel ve her ikisine de bağlı sonuçlar. Her ne kadar Howell'in çalışması, çoğu Galli tarihçinin beğenisine göre fazla "toprak sahibi yanlısı" olarak tanımlansa da, arazi mülklerinin siyasi rolüne ilişkin bulgularının etkisi, Cardiff ve Carmarthenshire üzerine yapılan çalışmalarda desteklenmiştir.³¹

Buna rağmen 1960'lı yılların tarihçileri tarafından oluşturulan tarih modeli, modern yorumlarda çok az nitelikte varlığını sürdürmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, "halk" üzerinde yoğunlaşılması kısmen bu nesildeki bilim adamlarının, Galli veya başka türlü, insanları kendi tarihlerine geri yazma kararlılığını yansıtıyor. Ancak mevcut model daha da ileri gidiyor gibi görünüyor, çünkü sadece "halkın" "içine" yazmakla kalmıyor, aynı zamanda rakiplerini de "dışlıyor". 1865 seçimlerine kadar düzenli olarak prenslikteki sandalyelerin çoğunluğunu almalarına rağmen, Galler'deki aristokrasi ve Muhafazakar parti hakkında çok az araştırma yapıldı. Bu ihmal, Galler'de tarih yazarların siyasi sola yönelme eğilimini yansıtabilir ancak aynı zamanda daha tarihyazımsal bir açıklamaya da uygun olabilir. Richard'ın 1860'larda savunduğu 'Galliler' modelini yansıttığı tartışılabilir. Hatırlanacağı üzere bu model, sadece "Galli halkından" (Galce konuşan, şapele giden, Liberal oy kullanan) biri olmanın ne anlama geldiğini tanımlamakla kalmadı, aynı zamanda bu kültürel nitelikleri paylaşmayanların Galce³².

Galler tarihi anlatısında aristokrasinin ve Muhafazakar partinin yokluğu, yalnızca 'halk'la ilgilenen bilim adamlarının çalışmalarında başka bir odak noktasına sahip oldukları gerçeğini değil, aynı zamanda bu grupların bazı eğlencelerde algılandığını da yansıtıyor olabilir. 'Galli' olmadığı için damental düzeydedir ve bu nedenle 'Galler' tarihinde yeri yoktur. Durum böyleyse, gelecek nesil Galli tarihçilerin görevi, Richard modelinin ne olduğunu kabul etmek (on dokuzuncu yüzyıl Galler'inde süregelen politikada bir kumar daha) ve siyasi modeli yeniden gözden geçirmek olacaktır. tüm tarafların iddialarını eşit bir şekilde dengeleyen bir

³⁰ Cragoe, "Wales", s. 526.

³¹ J. Davies, *Cardiff and the Marquesses of Bute* (Cardiff, 1981); M. Cragoe, *An Anglican Aristocracy: The Moral Economy of the Landed Estate in Carmarthenshire, 1832–95* (Oxford, 1996).

³² Cragoe, "Wales", s. 527.

hesap üretmek amacıyla prensliğin tarihi³³.

Gallerin Sosyal Tarih

Eğer siyasi tarihin modeli eski bir "Galli halkı" modelinin olası etkisini akla getiriyorsa, aynı şey sosyal tarih için de söylenebilir mi? Aslına bakılırsa, Galler araştırmalarının bu alanındaki bilimin kapsamı, siyasi tarih için geçerli olandan çok daha zengin ve çeşitlidir. Örneğin kırsal bölgenin tarihi üzerine mevcut literatürün incelenmesi, mevcut bilimsel bakış açılarının çokluğunu göstermek için kullanılabilir. Ancak sosyal tarih alanında bile, özellikle din tarihi olmak üzere 'Galli' modelinin etkisinin tespit edilebileceği alanların mevcut olduğu da ileri sürülecektir. Gal halkının Uygunsuzluk'a bağlılıklarıyla tanımlanmasına rağmen, şapellerin veya liderlerinin sosyal tarihine çok az bilimsel ilginin gösterilmesi paradoksaldır. Ancak bu bölüm, kırsal toplum üzerine araştırmalarına 1960'larda başlayan iki tarihinin görüşlerinin incelenmesiyle başlıyor: David Jones ve David Howell³⁴.

David Jones, Galler'deki en önde gelen suç tarihçisi ve aslında konuyla ilgili dünyanın önde gelen otoritelerinden biri oldu. Sayfalarına akın eden isyancıların, hırsızların, kaçak avcılarının ve diğer muhtelif hainlerin prenslikten gelmelerine ve toplumun aristokrat olmayan kesiminden gelmelerine rağmen, onun Galler'den gelen bu insanlarla ilgili açıklamasının bu çerçeveye düşmesinin hiçbir anlamı yok. Richardite 'Galliler' modeli. Aksine. Jones'un belirtilen amacı, Richard gibilerin savunduğu bu efsanevi 'ulus' hakkındaki mitleri, özellikle de werinlerin suçsuz olduğunu iddia eden kısmını ortadan kaldırmaktı. Jones bunun doğru olmadığını gösterdi. Cinayet gibi ciddi suçlar prenslikte komşu İngiltere'ye göre biraz daha nadir olsa da, diğer bölgelerde bu suçların darbe üstüne darbe, suç üstüne suçla eşleştiğini gösteren pek çok şey vardı³⁵.

Çalışmaları öncelikli olarak 19. yüzyıldaki isyan ve düzensizlik çalışmalarına odaklanmıştı³⁶. Kırsal kesime ilişkin yorumunun belki de en açık ifadesi, Rebecca Ayaklanmaları'nı incelemesinde ortaya çıktı³⁷. Onunki, isyanları ele alan ilk çalışma değildi ama kendine özgüydü. Richard'ın da çok önemli bir parçası olduğu, 1847'den sonraki yıllarda çalışan Konformist olmayan propagandacılar kuşağının, Galler'in yakın geçmişine dair

³³ Cragoe, "Wales", s. 527.

³⁴ Cragoe, "Wales", s. 527.

³⁵ Cragoe, "Wales", s. 527-528.

³⁶ D. J. V. Jones, *Before Rebecca: Popular Protests in Wales 1793–1835* (London, 1973); *The Last Rising: The Newport Insurrection of 1839* (Oxford, 1985).

³⁷ Jones, *Rebecca's Children*.

tabloyu dikkatle gözden geçirme biçiminin izini sürerken.³⁸ Rebecca'nın bir Jones, normalde barışçıl ve yasalara saygılı bir halkın tarihindeki izole bir düzensizlik spazmı olarak, ayaklanmaları az çok kronik suç, düzensizlik, protesto ve bizzat topluluk içinde yürütülen ahlaki polislik arka planına dayandırdı: bu bir tırmanıştı mevcut kalıplardan, ancak yine de çevresinin büyük bir kısmından. Böylece, Richard'ın kırsal bölgeye çizmeye çalıştığı saygınlık ve düzenlilik maskesine rağmen, Jones, 1862 gibi geç bir tarihte, zina yapan bir kişinin nasıl 'ceffyl pren'e (galce versiyonu) binmek gibi utanç verici bir ritüelle karşı karşıya kalabileceğini gösterdi. Skimmington gezisi), kundakçılık ve kaçak avcılık gibi suçlar Rebecca sonrası nesil boyunca tanıdık kaldı. Jones'un ellerinde, Rebecca isyanlarının tanıdık hikayesi, Galler kırsal toplumunun alt kesimlerini yeni ve zorlu bir şekilde aydınlatmak için kullanıldı³⁹.

Howell's Land and People kitabı, Galler kırsalına ilişkin tarihsel değerlendirmelerde de devrim yaratıyordu. Her ne kadar odak noktası öncelikli olarak kırsal kesimin ekonomik tarihi olsa da, en büyük gücü kırsal nüfusun tüm kesimlerine, toprak sahiplerine, çiftçilere ve işçilere eşit muamele etmesidir. Buna ek olarak, Werin'lere aristokrasi tarafından uygulanan baskıya ilişkin Richard'ın açıklamasına ilişkin sağlıklı şüphecilik, bunu on dokuzuncu yüzyıl Galler toplumunun gerçekten revizyonist bir açıklaması haline getiriyor⁴⁰.

Howell, kırsal Galler'in, İngilizlerin tarımsal kalkınmaya olan inancını paylaşan - kendileri İngilizleştirilmiş- toprak sahibi aristokrasi ile tamamen farklı önceliklere sahip küçük kiracı çiftçilerden oluşan yerli bir sınıf arasındaki çatışmaya tanık olduğunu düşünüyordu. Sosyolojik çalışmadan yararlanarak, kiracı sınıfların ekonomik ve sosyal bakış açılarının bir 'köylü zihniyetine' ihanet ettiğini ve Galler kırsalının ekonomik tarihinin yoksulluk, aşırı nüfus ve toprak odaklı köylü ekonomisinin sorunlarına örnek teşkil ettiğini savundu. -açlık.⁴¹ Toprak sahipleri ve işgalcileri arasındaki farklar elbette bununla bitmedi. Ayrım sadece ekonomik açıdan değildi, aynı zamanda dilsel ve dinsel farklılıklarla da renkleniyordu; yine de Howell, iki grup arasındaki herhangi bir basit düşmanlık modelini reddetti ve tarım anlaşmasının önde gelen taraflarının bu sayısız farklılıkları nasıl müzakere

³⁸ D. Williams, *The Rebecca Riots: A Study in Agrarian Discontent* (Cardiff, 1955).

³⁹ Cragoe, "Wales", s. 528.

⁴⁰ Cragoe, "Wales", s. 528.

⁴¹ D. Jenkins, *The Agricultural Community in South-West Wales at the Turn of the Twentieth Century* (Cardiff, 1971).

ettiğine dair açık görüşlü bir açıklama sundu⁴².

Richard gibi radikal şehirli çağdaşlar ev sahibi ile kiracı arasındaki ilişkiye gerilim ve çöküş noktalarını vurgulamış olsa da Howell daha incelikli bir bakış açısı sundu. Özellikle büyük toprak sahiplerinin mülklerinde koşulların çok liberal olduğunu ve siyaset, kişisel din veya toprak sahiplerinin mülklerinde kiracı tarafından finanse edilen iyileştirmelere el koyması konusunda yalnızca küçük gerilimler olduğunu savundu. Bununla birlikte, küçük mülklerde hem ev sahibinin hem de kiracının görece yoksulluğu, bu tür gerilimleri çok daha sık bir şekilde 'neredeyse çatışma noktasına' getirdi: özellikle toprak sahiplerinin, hakim toprak açlığından ve vergilerden yararlanma eğilimi. mülkler için mümkün olan en yüksek kira, zor yıllarda her iki tarafa da çok daha az hareket alanı sağladı.⁴³ Ancak büyük ve küçük mülklerde, ev sahiplerinin ve kırsal topluluğun geri kalanının görüşlerinin gerçekten farklılaştığı bir konu vardı ve kendi ayrıcalıklarını uygulamak için eskilerin elinde bulunan gücün büyük gerilime neden olduğu yer: av hayvanlarının kaçak avlanması. Bununla birlikte Howell, radikallerin toprak sahibi sınıflara karşı davasının çoğuna itiraz etmenin ve bu iddianamenin gerçekte ne olduğunu, yani Liberal partinin davasını destekleyen bir araç olduğunu görmeyi gerekli olduğu sonucuna vardı⁴⁴.

Howell'in bulgularının çoğu, John Davies'in Cardiff ve çevresindeki Bute malikaneleri üzerine yaptığı çalışmalarda da yankı bulmuştur.⁴⁵ Özellikle, büyük malikanelerdeki yaşamın kiracılar için neden çok daha rahat olabileceğini açıkça gösterdi; Tarım sektörünün daha babacan bir şekilde ele alınmasını sübvans etmek için tarım dışı kaynaklardan elde edilen gelirler - özellikle yeni çiftlik binaları ve kanalizasyonun sağlanması. Tahliyeler nadirdi ve kiralarını ödeyen kiracılar genellikle mülklerini ömür boyu ellerinde tutmaya devam ediyorlardı. Bu arada çiftlikler hiçbir zaman açık artırma yoluyla kiralanmadı ve olası kiracılar da politik veya dinsel açıdan incelenmedi. Davies, çiftçilik standartlarının düşük kalması halinde, bunun arazinin yönetimindeki herhangi bir eksiklikten çok, kiracıların çiftçiliğin doğru yöntemine ilişkin "eski önyargılarından" kaynaklandığı sonucuna vardı⁴⁶.

Bu nedenle kırsal kesimin sosyal tarihi, on dokuzuncu yüzyıla özgü "Galli" kalkınma modelinin çok az geçerli olduğu bir alanın örneğini sağlar: Aslında, acımasızca ortadan kaldırılmıştır. Ancak sosyal tarihin diğer alanları onun etkisinin işaretlerini vermeye devam

⁴² Cragoe, "Wales", s. 528.

⁴³ Howell, *Land and People*, p. 52.

⁴⁴ Cragoe, "Wales", s. 528.

⁴⁵ Davies, *Cardiff and the Marquesses of Bute*.

⁴⁶ Cragoe, "Wales", s. 524.

ediyor. Dinin sosyal tarihi böyle bir alandır. Şaşırtıcı bir şekilde, on dokuzuncu yüzyılda Galler'in sosyal ve kültürel yaşamında dini bağlılığın öne çıktığı göz önüne alındığında - Richard gibi adamlara göre Galler, inancıyla tanımlanıyordu: 'Konformist olmayanlardan oluşan bir ulus'tu - bu, önemli ölçüde önem taşıyan bir tarih bilimi alanıdır. geri kalmış. İngiltere, İskoçya ve İrlanda tarihçileri kendi ülkelerindeki dinsel yaşama ilişkin gelişmiş sentetik açıklamalar üretmiş olsalar da, Galler karşılaştırılabilir çok az şey sunabilmektedir. Ve başka yerlerde, dinsel yaşamın pek çok yönü hakkında zengin bir monografik literatür mevcuttur. İşçi sınıfının inanç meselelerine karşı tutumu ve hem kiliselerde hem de şapelde hizmet etmek üzere çağrılanların geçmişi, Galler'de henüz resmin sadece parçaları ortaya çıktı⁴⁷.

Bu dağınık çalışmalar önemsiz değildir. 1851 Dini Nüfus Sayımından elde edilen sonuçları gösteren iki ciltlik kesin bir takvim mevcuttur ve Ieuan Gwynedd Jones, bireysel ilçelerdeki dini bağlılığın modelini inceleyen bir dizi makale üretmiştir.⁴⁸ Cragoe, Galler'deki Anglikan kilisesinin yeniden canlanışının, muhtemelen Viktorya döneminde gerçekleştirilen aktif inşaat programı kadar Gal kültürel geleneklerini de benimsemesine bağlıydı.⁴⁹ Bu kültürel yeniden yönelimin bir parçasını oluşturan dil sorunu, yakın zamanda hem Anglikan hem de İngiliz dilleri arasındaki ilişkilere ilişkin ayrıntılı bir incelemenin konusu oldu. - Galce diline karşı görüş ve muhalefet.⁵⁰ Bu arada, bu dönemde Gal dili kültürünün temel taşı olan mezhepsel basın, prenslikteki gazetecilik üzerine daha geniş bir çalışmanın parçası olarak araştırıldı.⁵¹ Hem görsel hem de görsel basınla ilgili çalışmalar var. Uyumsuzluk kültürü ve Galler'deki periyodik dini canlanmalar, Galler'deki muhaliflerin can damarını koruyan tekrarlayan manevi nakil olayları.⁵² Son olarak, tüm inançlardan dini kurumların pay sahibi olduğu kilit konular geniş kapsamlı bir ele alındı: ölçülülük hareketi ve eğitim tarihi.⁵³

Ancak tüm bunlara rağmen konu tarih yazımsal tutarlılıktan yoksundur ve bazı alanlar

⁴⁷ Cragoe, "Wales", s. 529.

⁴⁸ T. Davies, *Religion and Society in Nineteenth Century Wales* (Llandybie, 1981).

⁴⁹ I. G. Jones and D. Williams, eds, *The Religious Census of 1851: A Calendar of the Returns Relating to Wales* (Cardiff, 1976 and 1981); I. G. Jones, *Communities: Essays in the Social History of Victorian Wales* (Llandysul, 1987) and *Mid Victorian Wales: The Observers and the Observed* (Cardiff, 1992).

⁵⁰ M. Cragoe, 'A question of culture: the Welsh church and the Bishopric of St Asaph, 1870', *Welsh History Review*, 18 (1996).

⁵¹ R. T. Jones, 'The church and the Welsh language in the nineteenth century', in G. H. Jenkins, ed., *The Welsh Language and its Social Domains, 1801-1911* (Cardiff, 2000).

⁵² A. G. Jones, *Press, Politics and Society: A History of Journalism in Wales* (Cardiff, 1993).

⁵³ J. Harvey, *The Art of Piety: The Visual Culture of Welsh Nonconformity* (Cardiff, 1995); C. B. Turner, 'Revivalism and Welsh society in the nineteenth century', in J. Obelkevich, L. Roper and R. Samuel, eds, *Disciplines of Faith: Studies in Religion, Politics and Patriarchy* (London, 1987).

hiç ele alınmamıştır. Bunlardan belki de en önemlisi Galler'deki muhalif bakanlığın tarihidir. Bu ihmalin iki faktörü yansıttığı ileri sürülebilir. Bunlardan ilki, Galli tarih biliminin gerçekten yükselişe geçtiği 1960'lar ve 1970'lerde din tarihine yönelik bilimsel ilginin azalması olabilir⁵⁴. Sol görüşlü tarihçiler için verilmesi gereken başka mücadeleler de vardı. Ancak daha da önemlisi, Konformist olmayan bakanların ihmalinin, Richard gibi adamların vaaz ettiği "Galli halkı" modelinin bir başka temel varsayımını yansıttığı ileri sürülebilir. Richard'ın açıklamasında muhalif bakanlar, sınıfsız werin'lerin sahip olduğu tüm niteliklerin tipik örnekleri olarak sunuldu: Onlar konformist değildi, Galce konuşuyordu, okuryazar ve ahlaklıydı. Onlar halktandı ve onların tüm erdemlerini en iyi şekilde temsil ediyorlardı. Kendi niteliklerini yansıtan bir "Galli halkının" arka planı karşısında bakıldığında, Konformist olmayan bakanlar modern tarihçilerin gözünden "ortadan kaybolmuş" ve bu nedenle ayrı bir soruşturma için olgun görünmemiş olabilir mi?⁵⁵

Birleşik Krallık'ın diğer bölgelerindeki din adamlarının tarihi, papazlar ve cemaatleri arasında aslında eğitimsel, sosyal ve kültürel açıdan çok gerçek farklılıklar olduğunu göstermektedir. İngiltere ve İrlanda'da din adamları, ister muhalif olsun, ister Anglikan ya da Katolik olsun, normal olarak hizmet ettikleri toplulukların üst kademelerinden geliyor gibi görünüyorlar; onlar işçilerden ziyade çiftçilerin veya vasıflı işçilerin oğullarıydı. David Jenkins'in Gal toplumunda toprak sahibi olanlar ile olmayanlar arasındaki gerçek statü ayrımına dikkat çeken çalışması, bu dinamiğin şapellerde de iş başında olabileceğini öne sürüyor.⁵⁶ Galler'deki muhalif din adamları, örneğin İrlandalı rahipler, toplumun 'toprak sahibi' tabakasıyla olan ilişkilerinden yararlandılar; ya kiliselerde papaz ve ihtiyar olarak otoritelerini destekleyenler: onlar da işçi değil çiftçi ve zanaatkar mıydı? Eğer öyleyse, bu bize Viktorya dönemi Galler'indeki dinin sosyal politikaları ve Uygunsuzluk'un katı ahlaki ilkelerine uygunluğu zorunlu kılan kurumlar hakkında ne söylüyor? Peki cemaatin önde gelen kadınları nasıl bir rol oynadı? Bu tür sorular daha yeni yeni gündeme getirildi.⁵⁷

Belki siyasi tarihte olduğu gibi, 'Galli halkı' modelinin etkisi tam olarak anlaşılana ve on dokuzuncu yüzyıl Galler sakinleri tek tip bir kitle olarak görünme ihtiyacından

⁵⁴ W. R. Lambert, *Drink and Sobriety in Victorian Wales c.1820–1895* (Cardiff, 1983); G. E. Jones, *Controls and Conflicts in Welsh Secondary Education, 1889–1944* (Cardiff, 1982); R. Smith, *Schools, Politics and Society: Elementary Education in Wales, 1870–1902* (Cardiff, 1999).

⁵⁵ Cragoe, "Wales", s. 530.

⁵⁶ Jenkins, *Agricultural Community*

⁵⁷ R. Davies, *Secret Sins: Sex, Violence and Society in Carmarthenshire, 1870–1920* (Cardiff, 1996); M. Cragoe, 'Conscience or coercion? Clerical influence at the general election of 1868 in Wales', *Past and Present*, 149 (1995); I. Matthews, 'Debate: conscience or coercion? Clerical influence at the general election of 1868 in Wales', *Past and Present*, 169 (2000); M. Cragoe, 'Reply', *Past and Present*, 169 (2000).

kurtuluncaya kadar, dengeli bir din tarihi görüşü sunan bir din tarihi. on dokuzuncu yüzyıl toplumunda rekabet eden tüm güçler yazılamaz. Galler'deki din tarihi üzerine yakın zamanda yapılan en iyi çalışmanın muhalif çoğunlukla değil, doğal olarak 'Galli' modelinin paradigmasının dışında kalan bir grup olan nispeten küçük Katolik cemaatiyle ilgilenmesi çarpıcı bir ironidir.⁵⁸ Paul O 'Leary'nin Galler'deki İrlandalılar üzerine odaklanması, bu topluluğun, özellikle Kıtık'tan sonra çok sayıda kişinin gelmesiyle yoğun düşmanlık dönemleriyle karşı karşıya kalmalarına rağmen, nasıl kendi sosyal, kültürel ve dini toplumlarını geliştirebildiklerini ve böylece nasıl inşa edebildiklerini gösteriyor. Güneydeki sanayi kentlerinde belirgin bir varlık. Yerel kaynaklara ilişkin adli tıp incelemesinde, konuyla geniş kapsamlı ilgilenmesi - böylece Katoliklerin her türlü şeye verdiği tepki dikkate alınır - ve belki de hepsinden önemlisi, on dokuzuncu yüzyıl sosyal ve dini tarihinin daha geniş tarih yazımıyla olan diyalogu O'Leary diğer tarihçiler için bir model sağlıyor. En azından, on dokuzuncu yüzyıl Galler sosyal tarihinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi için din tarihinin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasının ne kadar önemli olduğunu vurguluyor⁵⁹.

Sonuç

Galler tarihinin yazımında yer alan bazı sorunların analiz edilmesinde araç olarak siyaset, kırsal bölge ve din tarihi yazımına odaklanmayı seçerken, son araştırmaların birçok önemli alanı ihmal edilmiştir. Ancak bu üç konunun, Galler geçmişinin şu anda nasıl tahayyül edildiğinin anlaşılması açısından temel olduğu tartışılabilir. Bunun nedeni, bunların her birinin, 1847 komisyon üyelerinin raporunun ardından oluşturulan ve Richard gibi adamlar tarafından kullanılan 'Galler' Galler modeliyle özel bir ilgisi olmasıdır. İlk olarak Richard, "sizin" olduğunuz halkın doğal bir kültürel saflığa sahip olduğunu savundu: Bunu aktarmanın önemli bir yolu da onları esasen kırsal, Sanayi Devrimi'nin yozlaşmasıyla lekelenmemiş masum bir Volk olarak temsil etmektir. İkinci olarak, Uygunsuzluk ilkelerine sarsılmaz bağlılıkları sayesinde erdemlerinin nasıl bilgilendirildiğini ve güçlendirildiğini anlattı ve bakanların kendilerinin de werin'in eşit derecede üyeleri olduklarını vurguladı: liderler ve yönetilenler bir aradaydı. Son olarak Richard'ın siyasi bir amacı vardı: 'Konformist olmayanlar ulusu'nun, yani aristokrasinin siyasi muhaliflerinin meşruiyetini ortadan kaldırmak. Siyasi meşruiyetin ölçütünü geniş arazi mülkiyeti değil, "Gallilik" yapmak ve

⁵⁸ P. O'Leary, *Immigration and Integration: The Irish in Wales, 1798–1922* (Cardiff, 2000).

⁵⁹ Cragoe, "Wales", s. 530-531..

bunu aristokrasinin gereksinimlerini karşılamaını imkansız kılacak şekilde tanımlamaktan daha iyi bir yol olabilir mi? Dolayısıyla Richard'ın sunduğu model, bu bölümde incelenen tarihin üç dalının her biri için çok özel bir duruş sergiledi: kırsal kesim, din ve siyaset. Ve üç daldan en kapsamlı ve tarafsız olanının, on dokuzuncu yüzyıl modelinin sürdürdüğü mitlerin en acımasızca açığa çıkarıldığı alan olan kırsal tarih olması çok çarpıcıdır. Diğer alanlardaki bireysel çalışmalar çok iyi olsa da, öyle görünüyor ki, siyaset ve din üzerinde çalışan akademisyenler modeli olduğu gibi tanıyıp onu parçalayana kadar, kırsal tarihçilerin başarısını taklit etme şansı çok az. yüzyıl boyunca kapsamın genişliğini ve incelenen rakip organlar arasında dengeyi sunan bir açıklama oluşturmada. Bu yapıldığında, 'Galler tarihinin' en sonunda aslına sadık kalarak yansıttığını iddia etmek mümkün olacaktır.

Kaynaklar

- A. G. Jones, *Press, Politics and Society: A History of Journalism in Wales* (Cardiff, 1993).
- C. B. Turner, 'Revivalism and Welsh society in the nineteenth century', in J. Obelkevich, L. Roper and R. Samuel, eds, *Disciplines of Faith: Studies in Religion, Politics and Patriarchy* (London, 1987).
- D. J. V. Jones, *Before Rebecca: Popular Protests in Wales 1793–1835* (London, 1973); *The Last Rising: The Newport Insurrection of 1839* (Oxford, 1985).
- D. J. V. Jones, *Rebecca's Children: A Study of Rural Society, Crime, and Protest* (Oxford, 1989), p. vi.
- D. Jenkins, *The Agricultural Community in South-West Wales at the Turn of the Twentieth Century* (Cardiff, 1971).
- D. Williams, *The Rebecca Riots: A Study in Agrarian Discontent* (Cardiff, 1955).
- G. A. Williams, 'The Merthyr of Dic Penderyn', in G. Williams, ed., *Merthyr Politics: The Making of a Working-Class Tradition* (Cardiff, 1966), pp. 26–7.
- G. E. Jones, *Controls and Conflicts in Welsh Secondary Education, 1889–1944* (Cardiff, 1982).
- I. G. Jones and D. Williams, eds, *The Religious Census of 1851: A Calendar of the Returns Relating to Wales* (Cardiff, 1976 and 1981).
- I. G. Jones, *Communities: Essays in the Social History of Victorian Wales* (Llandysul, 1987) and *Mid Victorian Wales: The Observers and the Observed* (Cardiff, 1992).
- I. G. Jones, *Explorations and Explanations: Essays in the Social History of Victorian Wales* (Llandysul, 1981), pp. 293, 296.
- I. Matthews, 'Debate: conscience or coercion? Clerical influence at the general

election of 1868 in Wales', *Past and Present*, 169 (2000); M. Cragoe, 'Reply', *Past and Present*, 169 (2000).

J. Davies, *Cardiff and the Marquesses of Bute* (Cardiff, 1981); M. Cragoe, *An Anglican Aristocracy: The Moral Economy of the Landed Estate in Carmarthenshire, 1832–95* (Oxford, 1996).

J. Harvey, *The Art of Piety: The Visual Culture of Welsh Nonconformity* (Cardiff, 1995).

K. O. Morgan, *Rebirth of a Nation: Wales, 1880–1980* (Oxford, 1981), p. 12.

K. O. Morgan, *Wales in British Politics, 1868–1922* (Cardiff, 1963).

M. Cragoe, 'A question of culture: the Welsh church and the Bishopric of St Asaph, 1870', *Welsh History Review*, 18 (1996).

M. Cragoe, 'Conscience or coercion? Clerical influence at the general election of 1868 in Wales', *Past and Present*, 149 (1995).

Matthew Cragoe, "Wales", Chris Williams, *A Companion To Nineteenth Century Britain*, USA 2004, p. 540-553.

P. Morgan, 'Early Victorian Wales and its crisis of identity', in L. Brockliss and D. East-wood, eds, *A Union of Multiple Identities: The British Isles, c.1750–1850* (Manchester, 1997).

P. Morgan, 'The hunt for the Welsh past in the golden age', in E. Hobsbawm and T. Ranger, eds, *The Invention of Tradition* (Cambridge, 1983).

R. Davies, *Secret Sins: Sex, Violence and Society in Carmarthenshire, 1870–1920* (Cardiff, 1996),

R. Smith, *Schools, Politics and Society: Elementary Education in Wales, 1870–1902* (Cardiff, 1999).

R. T. Jenkins, 'The development of nationalism in Wales', *Sociological Review*, 27 (1935); T. Evans, *The Background to Modern Welsh Politics, 1789–1846* (Cardiff, 1936).

R. T. Jones, 'The church and the Welsh language in the nineteenth century', in G. H. Jenkins, ed., *The Welsh Language and its Social Domains, 1801–1911* (Cardiff, 2000).

T. Davies, *Religion and Society in Nineteenth Century Wales* (Llandybie, 1981).

W. Howell, *Land and People in Nineteenth-Century Wales* (London, 1977).

W. R. Lambert, *Drink and Sobriety in Victorian Wales c.1820–1895* (Cardiff, 1983).

BALKANLARDA KİLİSELERİN AYRIŞMASIYLA BAŞLAYAN
MAKEDONYA SORUNU

*Ercan YÜCEL
**Şerif GENÇ
***Yalçın BALCI
****Özhan TONBUL
*****Mercan NESLİOĞLU
*****İlker BÜYÜKLEYLA
*****Sonay RANDA GÜZELOĞLU

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :21.12.2023
Makale Kabul Tarihi :24.01.2024
Atıf Bilgisi:

Ercan Yücel, Şerif Genç, Yalçın Balcı, Özhan Tonbul, Mercan Neslioğlu, İlker Büyükleyla, Sonay Randa Güzeloğlu, "Balkanlarda Kiliselerin Ayrışmasıyla Başlayan Makedonya Sorunu", *International Journal Of Eastern Mediterranean Studies*, Year: 2, Vol: 2, Issue: 1, 2024, ss. 384-396.

Özet

Makedonya Osmanlı Devleti'ne katıldığı 15. yüzyıldan itibaren bir Türk toprağı ve Türk vatani olmaya devam etmiştir. 19. Yüzyılda başlayan milliyetçilik akımları önce Yunanlıları, Sonra Sırpları, Karadağlıları, Bulgarları ve Arnavutları Osmanlı topraklarından koparıırken Rumeli'de kalan son Türk topraklarından biri Makedonya olmuştur. Makedonya'nın bu duruma gelmesinde en büyük etken Balkan Savaşlarıdır. Bu savaşlara kadar Makedonya'da Osmanlı Devleti'ne yönelik hiçbir başkaldırı olmamıştır. Ancak Bulgar ve Yunan çatışmalarının önlenememesi, bu topraklarda da Makedon milliyetçiliğinin doğuşunu hazırladı. Bu hazırlık İttihat Terakki Cemiyeti'nin politikalarıyla da birleşince Rumeli'deki son büyük Türk kalesi de ayrılış noktasına geldi.

Bu makalede Makedonya'nın 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarından ayrılışı ve bu topraklar üzerinde meydana gelen çatışmaları incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, İhtilal, İttihat, Makedonya, Osmanlı

* Müdür, Antakya Sümerler Ortaokulu Müdürü, ercanyucel@windowslive.com, Orcid: 0000-0003-4892-1303

** Müdür Yardımcısı, Karaçay Hürriyet Ortaokulu, serif-genc@hotmail.com, Orcid: 0009-0009-3744-3247

*** Müdür, Narlıca cumhuriyet ilkokulu, yalcin.balci@hotmail.com, Orcid no: 0009-0002-7299-852X

**** Müdür Karaçay Hürriyet İlkokulu, ozhantonbul@gmail.com, Orcid no: 0009-0001-2019-5883

***** Uzman öğretmen, Mızraklı Atatürk Ortaokulu, neslimercan1@gmail.com, Orcid no: 0009-0009-9610-1570

***** Öğretmen, Harbiye Esenbulak Ortaokulu, ilker-buyukleyla91@hotmail.com, Orcid no: 0009-0003-4254-4233

***** Müdür Yardımcısı, Çekmece Şehit Türkmen İlkokulu, randasonay@hotmail.com, Orcid no: 0009-0006-3265-2451

Abstract

Macedonia has continued to be a Turkish land and Turkish homeland since the 15th century when it joined the Ottoman Empire. While the nationalist movements that started in the 19th century removed first the Greeks, then the Serbs, Montenegrins, Bulgarians and Albanians from the Ottoman lands, Macedonia became one of the last remaining Turkish lands in Rumelia. The biggest factor in Macedonia coming to this situation is the Balkan Wars. Until these wars, there was no rebellion against the Ottoman Empire in Macedonia. However, the failure to prevent Bulgarian and Greek conflicts paved the way for the emergence of Macedonian nationalism in these lands. When this preparation was combined with the policies of the Committee of Union and Progress, the last major Turkish castle in Rumelia came to the point of departure.

This article examines the separation of Macedonia from Ottoman lands in the late 19th century and the conflicts that occurred on these lands.

Key Words: Balkans, Revolution, Union, Macedonia, Ottoman

Giriş

Makedonya, Selanik vilayetinin tamamını Kosova ve Manastır'ın Arnavutluk'tan kalan kısmını içine alan bölgeye denilir¹. Orta Avrupa'yı Akdeniz'e bağlayan yollar bu bölgeden geçmektedir. Ulaşım yolları üzerinde olduğundan dolayı bölge de ticaret gelişmiştir. Ticaretin yanısıra bölge önemli tarım arazilerine sahipti. Tüm bunlar Makedonya'nın önemi artırmakta idi. Ekonomik değerinin yanında Makedonya, etnik farklılıklar mozaigi idi. Bölge de Türkler, Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Ulahlar, Arnavutlar² ve Yahudiler yaşamaktaydı³. Makedonya ismini Osmanlı Devleti kullanmamıştı, devletin son dönemlerinde bölgeye “*Vilayet-i Selâse Umumî Müfettişliği*” adı verilmiştir⁴.

1904 yılında Vilayet-i Selase Umumi Müfettişi olarak atanan Hüseyin Hilmi Paşa'nın yaptırdığı nüfus sayımına göre etnik dağılım şu şekildeydi: Müslüman, (çoğu Türk, bir kısmı Arnavut) 1.508.507; Bulgar 896.497; Rum 307.000; Sırp 100.717 ve Valak 99.000 toplam ise 2.911.700 kişi olarak tespit edilmişti⁵. Nüfus yoğunluğu bakımından ikinci sırada yer alan Bulgarlar Makedonya üzerinde hak iddia ediyorlardı. Yine Bulgar Eksarhanesine bağlı okullarda müfettişlik yapan Vasil Kănčov 1900 yıllarında Makedonya'da 1.181.336 kişi ile Bulgarları en kalabalık topluluk olarak gösteriyordu. Bu sayıma göre yoğunluk sırasına göre; ikinci Türkler; üçüncü, Rumlar; dördüncü, Arnavutlar gösteriliyordu. Farklı etnik gruplar tarafından yapılan nüfus sayımları ile her millet kendini daha kalabalık olarak göstermeye çalışıyordu. Bu bölgenin nüfusunun çok çeşitli olması Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milli hareketlerin en yoğun yaşandığı bölge olmasına neden olmuştu. Bölgeye hâkim olmaya

¹ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1987, s.81

² Cansel, Kaya, “*Makedonya Sorununun Tarihsel Gelişimi*” Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, S.100; Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1987, s.82.

³ Armaoğlu, a.g.e, s.581

⁴ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1987, s.81

⁵ Fahir Armaoğlu, 19. yy. Siyasî Tarihi 1789–1914. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi (1997), s.581

çalışan Bulgarlar, Sırp ve Rum nüfus yoğunluğundan kaynaklı hak talepleri dışında geçmişe dayalı hak talepleri de vardı. Adı geçen bu milletler tarihin belirli dönemler de Makedonya da hâkimiyet kurmuş olmalarından yola çıkarak bu topraklar üzerinde aidiyet iddiasında bulunuyorlardı⁶. Bu milletlerin bu bölgeye sahip olmak istemelerindeki asıl amaçlarını şöyle sıralayabiliriz: Bulgarlar, Ege Denizi'ne açılmak için, Sırp Selanik'i işgal etmek için, Yunanlılar ise sınırlarını kuzeye doğru genişletmek için, Makedonya'yı istiyorlardı⁷.

1789 Fransız İhtilalinden sonra milli devlet kurma mücadelesine giren Balkan ulusları hem dini hem de siyasi açıdan mücadeleye başlamışlardı. 19. yy boyunca süren mücadeleler sonunda bu milletler yukarıda bahsedildiği gibi hem dini hem de siyasi muhtariyetlerini kazanmaya başlamışlar ve sürekli dini ve siyasi nüfus bölgelerini genişletmişlerdi. Bu milletler Osmanlı Devleti'nin de zayıf durumundan faydalanarak nüfusu kozmopolit olan hiçbir zaman tek bir milletin ekseriyet sağlamadığı Makedonya'da etki alanlarını artırmaya çalıştılar. Bu nedenle hem kendi aralarında hem de Osmanlı Devleti ile sürekli çatıştılar⁸. Karşılıklı iddiaların çatışması Osmanlı Devleti'ni yeni bir sorun ile karşı karşıya getirdi. Bu sorunun adı "*Makedonya Sorunu*" idi⁹. Milli kimlik süreci yaşanan Makedonya'da çatışmayı şiddetlendiren en önemli faktör ise 1870 yılında Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması olmuştu. Bundan sonra yaşanacak olaylar Bulgar Eksarhanesi ile Rum Kilisesi Bulgar dini mücadelesi gibi görünse de bölge de yaşanan çatışma Makedonya'nın dini ve siyasi açıdan millileşme mücadelesini teşkil eder¹⁰.

19. yy. başlarına kadar Osmanlı Devleti'nin "millet" sistemi içinde Ortodoks milli kimliği ile kayda değer bir sorun yaşamadan idare ettiği Makedonya'da dünyada meydana gelen olaylarında –Fransız İhtilali vs.- etkisi ile millileşme cereyanları baş göstermişti. Bu millileşme hareketi Makedonya'da yaşayan etnik yapıları iki güce karşı mücadeleye zorluyordu. Birincisi; Fener Rum Patrikhanesi idi. Fransız İhtilali ile milli kimliklerin etkili olmaya başlaması Helen Milli kimliği benimseyen patrikhane tarafından Helen kültürünü yaymak için dini otoritesi kabul edildiği etnik unsurlar üzerinde şiddetli bir asimile politikası izlemeye başladı. İzlenen asimile politikası Bulgarlar ile patrikhane arasındaki mücadeleyi artırdı. Bu mücadeleyi Bulgar Eksarhanesi'nin kuruluşu da sonlandıramadı. Aksine daha da

⁶ Armaoğlu, a.g.e, s.581-582.

⁷ Cansel Kaya, *Makedonya Sorunu'nun Tarihsel Gelişimi*, İstanbul 2011, s.105

⁸ Kaya, 2011, a.g.e s.106

⁹ Armaoğlu, a.g.e, s.581-582

¹⁰ Armaoğlu, a.g.e. s.582

derinleşmesine neden olmuştu.

Bulgar Eksarhanesi'nin Makedonya Nüfus Artırma Teşebbüsleri

Bulgar Eksarhanesi, kurulu beratında belirtilen yetki alanından memnun değildi. Ancak fermanın 10. maddesine dayanarak yetki alanını genişletmek istiyordu. Bu maddenin uygulanmasını isteyen Bulgarların baskıları sonuç vererek, Ohri ve Üsküp piskoposluk bölgelerinde halk oylaması yapılmaya başlandı. Yapılan oylama sonucunda Ortodoks nüfusun onda dokuzu Bulgar Eksarhlığına bağlanmak için oy verdi. Bundan sonra patrikhane ve Eksarhane arasındaki ilişkilere, Bulgarların, fermanın onuncu maddesini uygulamasını sağlama çabaları, Yunanlıların ise bunu engelleme çabaları damgasını vuracaktı¹¹. Fermana göre, belli bir bölge halkının dini açıdan Eksarhaneye bağlanması o yerin halkını üçte ikisinin kararı ile gerçekleştirilecekti. Makedonya'da nüfus sahibi olmak isteyen Bulgar papazlar, Rum Patrikhanesine bağlı, Bulgarlar, Ulahlar hatta Rumları Bulgar Eksarhanesine bağlamak için her yolu denediler¹². Bulgarların bu faaliyetlerine karşılık olarak, Rumların da aynı faaliyetler de bulunmaları Makedonya'da kiliseler arası rekabete dönüştü. Bu rekabet uğruna şiddete bile başvurmaktan çekinmeyen Bulgarlar ve Yunanlıların tutumu, Makedonya'yı kan gölüne çevirdi.

Makedonya'da yaşanan bu rekabetin ilk hareketleri 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra başladı. Ayestefanos Antlaşması ile Makedonya'nın Bulgaristan'a bırakılması Eksarhlık yanlıları için ödül olarak algılanırken diğer etnik unsurlar duruma tepki duyuyorlardı. Ayestefanos Antlaşmasının uluslararası camiâ da kabul görmemesi yerine Berlin Antlaşması'nın imzalanması ve Makedonya topraklarının Bulgaristan'ın elinden alınması Bulgar arasında hayal kırıklığına neden oldu.

Makedonya'da Çete Faaliyetleri

1880'li yıllarda Makedonya'da Bulgar milli davasında iki akım vardı: Birincisi "evrimci", diğeri "devrimci", akımdı. Devrimciler, silahlı mücadele taraftarı iken, evrimciler okul ve kilise mücadelesine önem veriyorlardı. Kilise ve mektep mücadelesinde Rumlar daha öndeydiler. Çünkü yıllarca Ortodoks kilise ve mektep politikası Rum Patrikhanesi tarafından belirlenmişti. Geçmişten gelen bu birikim Yunanlılar tarafından bu dönemde de kullanılmaya devam edildi. Yunanlılar eğitimin geliştirilmesi için Makedonya'da birçok yerel dernek kurulmuştu. Bu faaliyetler sayesinde Selanik ve Manastır'da 1877'de 256 civarında olan Rum

¹¹ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (2001), s. 78

¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.7, s.151

okullarının sayısı 20 yıl gibi bir süre de 1896 yılında hemen hemen üç buçuk katı artarak 907'ye çıkarılmıştı. Bu okullarda eğitim gören öğrenci sayısı ise beş kat artarak 10.968'den 53.633'e çıktı¹³. Buradan anlaşıldığı gibi Makedonya'da Yunan propagandası daha başarılı idi. Bu başarı karşısında bölgede birçok Bulgar okulu kapandı¹⁴.

Bulgar "evrimci" akım taraftarları için durum güçtü. Bölgedeki Yunan okulları ve propagandası ile mücadele etmek zor görünüyordu. Evrimciler ilk başarılarını 1879' da Selanik'te Bulgar İlkokulunun yeniden açılmasıyla gösterdiler. Bu tarihten sonra Bulgar okulları Makedonya'da gelişmeye başladı. Makedonya'da 1882/83 öğretim yılında 323 Bulgar öğretmen ve 14.815 öğrenci bulunuyordu. Bunu izleyen öğretim yılında öğretmen sayısı 375'e, öğrenci sayısı 17.864'e ulaşmıştı¹⁵. Makedonya'daki eğitim öğretim işlerini organize etmek amacıyla "Eksarhlık Okul Vekâlet'inin" kurulması ile Bulgar eğitim sistemi bölge de başarı sağlamaya başladı.

1880'li yıllara gelindiğinde Babîâli ile patrikhane arasında patrikhanenin ayrıcalıkları konusunda bazı anlaşmazlık yaşamaktaydı. II. Abdülhamit Rumlara karşı Makedonya'da Bulgar'ı destekledi. Berlin Antlaşması sonrası Bulgar Eksarhanesine bağlı bir Makedonya olabileceği düşüncesiyle Bulgarlara karşı iyimser davrandı¹⁶. Makedonya'da kilise ve okul çatışması sadece Bulgarlar ve Rumlar arasında cereyan etmiyordu. Sırp'ların da bölge üzerinde hak talepleri vardı. Babîâli, Balkanlardaki siyasi gelişmelere paralel olarak denge politikası izliyordu. 1880'li yıllarda Rumlara karşı Bulgarları destekleyen Babîâli 1895 yılında Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi topraklarına katma girişimi sonrasında Sırp'ları destekleyecektir. II. Abdülhamit kilise ve mektep mücadelesinde patrikhanenin Balkanlar'ı Rumlaştırma politikasına karşı diğer unsurları destekledi¹⁷. Sırp'lar, okul konusunda Bulgarlar ve Rumlar kadar başarılı olamamıştı. Ama artık Makedonya Sırp, Bulgar ve Rumların rekabetine sahne olacaktı. Bu rekabette her taraf diğer tarafların aleyhine nüfus bölgesini genişletmeye çalışıyordu.

Makedonya Komitesi'nin Kuruluşu

Makedonya'da Bulgar, Yunan ve Sırp'lar arasındaki çatışmalar ilk önceleri askeri boyuttan çok, kültürel ve dini yönde idi. Makedonya Bulgarları kiliselerinin ayrılması ile Rum Patrikhanesi'nin etkisinden kurtulup kendi milli kiliselerinin etkisine giriyorlardı. Okulların

¹³ Adanır, a.g.e, s.111.

¹⁴ Adanır, a.g.e, s.112.

¹⁵ Adanır, a.g.e, S.112

¹⁶ Adanır, a.g.e, S.112

¹⁷ Haydar Çoruh, *Osmanlı'da Değişim Rüzgarları*, Hatay, 2013,s.109

da genellikle kiliselere bağılı oldukları göz önüne alınırsa, Bulgarlar din adamları sayesinde Makedonya Bulgarları üzerinde etkili oluyorlardı. Bu duruma hiç şüphesiz Yunanistan ve hatta Sırbistan tepkisiz kalmıyordu. Onlarda aynı yolu kullanarak hareket edince Makedonya’da kilise ve okullar ya da din adamları ve öğretmenler etkili birer silah durumuna gelmiş oluyordu¹⁸. Papaz ve öğretmenler siyasi bir propaganda aracı gibi kullanan Bulgarların amacı, Makedonya Bulgarları arasında Bulgaristan’ın birleşme arzusunu kamçulamaktı. Kültürel ve dini yönden yapılan bu çalışmaların yanında askeri faaliyetlerde de bulunuluyordu. Bulgarların amaçlarını gerçekleştirmek için denedikleri diğere bir yöntem ise Makedonya’da çeteler kurarak karışıklık çıkarıp büyük devletlerin tepkisini bölgeye çekmekti. Bölge de karışıklık çıkarıp huzuru bozmak için örgütlenmeye başladılar. İlk örgütlenme hareketi 1890 yılında Sofya’da, “*Merkezi Edirne- Makedonya Komitesi’nin*” kurulması ile başlamıştır. Bu komitenin amacı adı geçen bölgelerden gelen Bulgar göçmenlerine yardımcı olmaktı. Fakat örgüt kısa süre de siyasi nitelik kazandı ve Makedonya’da karışıklık çıkarmak için faaliyetlere başladı¹⁹. Yine 1893’te Makedonyalı Bulgarlar tarafından Makedonya Komitesi kuruldu. Komite Makedonya’nın özerkliği fikrini benimsemişti. Bu amacı gerçekleştirmek için seçtiği yol “*Çetecilik*” oldu. Makedonya Komitesi 1895’te ikiye bölündü. Bulgarlar, Makedonya Komitesi’ne hâkim olmak istiyorlardı. Komitenin faaliyetlerini kontrol altında tutabilmek için, 1895’te Sofya’da “*Üstün Komite*” adıyla yeni bir komite kurdular. Makedonya komitesi içinde bir grup, “*Makedonya Makedonyalılarıdır*” sloganı ile bağımsız Makedonya’yı savunuyordu²⁰. Bunlar bir yandan da Bulgaristan’a bağlanmaktan ise Osmanlı içinde muhtar bir Makedonya’yı tercih ediyorlardı.²¹ Fakat Üstün Komite’nin Bulgar taraftarı olması, doğal olarak Makedonya’da görüş ayrılıklarına sebep olmaktaydı. Bulgaristan ve Üstün Komiteye bağılı olanlar “*Vrhovistler*” ve Selanik grubuna bağılı olanlar ise “*Merkezciler*” veya “*Santralistler*” adını aldılar. Bulgar hükümeti tarafından yönetilen Vrhovistler, Makedonya’yı karıştıran en aktif örgüt oldu. Bulgarların bu faaliyetlerine, Yunanlıların ve Sırpaların tepkisiz kalması mümkün değildi. Sırp ve Yunanlılar, Makedonya’da Bulgarlara karşı ortak hareket etmek için anlaşma zemini aramış olsalar da, paylaşım konusunda uzlaşma olmadığından ittifak sağlanamadı²².

Makedon Devrimci Örgütünün Kuruluşu

¹⁸ Armaoğlu, a.g.e, s.582

¹⁹ Armaoğlu, a.g.e, s.583

²⁰ Armaoğlu, a.g.e, s.584

²¹ Cansel Kaya, Makedonya Sorunu’nun Tarihsel Gelişimi, İstanbul 2011, s.107

²² Armaoğlu, a.g.e, s.584; Uzer, a.g.e, s.117

Bulgar ulusal mücadelesinde ortaya çıkan önemli bir gelişme ise “*devrimci*” akım taraftarlarının, 1890’lı yıllarda devrimci silahlı örgütler kurmaya başlaması olmuştur. Bu örgütlerin kurulması sürecini, Osmanlı Devleti’nin hızla yıkılması ve Makedonya’nın komşu ülkeler arasında paylaşılması tehlikesi hızlandırmıştır. 1895’lerden itibaren Makedonya sorununda bu örgütler önemli rol oynayacaklardı.

1893’te Selanik’te “*Makedon Devrimci Örgütü*” diye adlandırılan devrim komitesi oluşturuldu. Bu örgütün adı sonraki tarihlerde birkaç kez değiştirildi ve 1905’ten itibaren “*İç Makedon Devrimci Örgütü*” (İMDO) adını alan bu örgütün amacı; “*Makedonya’nın Otonomisini*” sağlanmasıydı²³.

Yüksek Makedonya Örgütü’nün Kuruluşu

Bulgaristan’da İç Makedonya Örgütü’nden başka Mart 1895’te “*Yüksek Makedonya Komitesi*” (YMK) kuruldu. Bu örgütler komite üyesi olan öğretmenler sayesinde Bulgar okullarını da kontrol altına almaya çalıştılar²⁴. Bulgar davası için mücadele edecek olan bu iki örgüt çete savaşları ve isyanlarla Makedonya Sorununu, bir taraftan Avrupa devletlerinin diğer yandan Jön Türklerin gündemine taşıdı²⁵.

1895 yılında, Berlin Antlaşması’nın özellikle azınlıkların yaşadığı yerlerde ıslahat yapılması ile ilgili maddesinin gereğinin yapılmadığı iddiası ile Ermeniler İstanbul’da protesto gösterileri yaptılar. Bu protesto gösterileri devletin çeşitli bölgelerine sıçradı. Avrupalı Devletler, başta Doğu Anadolu olmak üzere azınlıkların yaşadığı bölgelerde ıslahat yapılmasını istiyorlardı. Genç Osmanlılar ise bu durum karşısında tepki göstererek meclisin açılmasını ve umumi reform yapılmasını talep ettiler. Bu gelişmeler Bulgaristan için aranan fırsat olmuştu. Çünkü Bulgarlar göçmen dernekleri için reform istekleri bulunuyordu. Yalnız Avrupa Devletleri’nin dikkatlerini Makedonya’ya çekmek gerekiyordu. Bu nokta da görev Bulgar Makedon Örgütlerine düşüyordu. Bulgar hükümeti ile işbirliği içinde hareket eden bu örgütler, Makedonya isyanlar çıkararak Avrupa kamuoyunun dikkatini bölgeye çekiyorlardı. 1895 yılında Yüksek Makedonya Komitesi tarafında “*Melnik İsyanı*” çıkarıldı. Bulgarlar amacına ulaşmıştı. Bu olay üzerine Avrupa ve Rusya, bölgeyle ilgilenmeye başladı. Rus Çarı II. Nikola, Ferdinand’ı Bulgar Prensi olarak tanımaya hazır olduğunu açıkladı. Bu gelişmeler üzerine II. Abdülhamit tarafından Ferdinand, 1896’da Bulgar prensliğine ve Doğu

²³ Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 2008, s. 46

²⁴ Hacısalihoğlu, a.g.e, s.48

²⁵ Hacısalihoğlu, a.g.e, s.47

Rumeli Valiliğine atadı²⁶.

Makedonya Devrimci Sosyal Demokrat Grubu

1890'lı yılların ilk yarısında Makedonya'da Bulgar Sosyalist akımlar ortaya çıkmaya başladı ve 1896 yılı başında "*Bulgaristan Sosyal Demokrat İşçi Partisi*" kapsamında bir "*Makedonya Devrimci Sosyal Demokrat Grubu*" oluşturuldu. Bu grup ünlü Bulgar sosyalist D. Blogoev nüfusu altındaydı. Blogoev, Makedonya'nın Bulgaristan ile birleşmesini hayal olarak niteliyordu. Selanik'e kadar Makedonya topraklarını kendi sınırlarına içine almak isteyen Avusturya, bu bölgede büyük bir Bulgaristan istemeyecektir. D. Bolgoev'in "*Makedonya'nın Makedonyalılarca özgürleştirilmesi*" düşüncesi Makedonyalı devrimci Gotse Delçev tarafından desteklendi. Eğer Makedonya'nın kaderini Makedonyalılar belirleyecekse halkın devrimci örgütlere katılması gerekiyordu. G.Delgçev ve Damyan Gruev halkı örgütlemek için aktif olarak çalışmaya başladılar²⁷.

Makedonya'nın çeşitli yerlerinde örgütler kuruldu. Selanik'te 1896' da İç Örgütün Merkez Komitesi kuruldu. Bu örgütün amacı Türk rejimine karşı tüm Makedon toplulukları ortak payda da birleştirmektir. Hatta bu örgütün Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurma çabası sadece Makedonyalılarla sınırlı kalmamıştı. Ermeni örgütleri ile de işbirliği içine girmişti²⁸. 1897 yılında Osmanlı Hükümeti tarafından İMDÖ'nün ortaya çıkarılması ve örgüt üyelerine karşı yapılan tutuklamalar, İç Örgüt için büyük bir darbe idi. Bu kritik durumda örgüt harekete geçti, ve 1898 sonbaharında Selanik'te ki Merkez Komite ve yan komiteleri silahlı birlikler kurmakla görevlendirdi. Bunun sonucu olarak Makedonya'da Eksarhane tarafından sistematik bir silahlı hareket başladı. Çete faaliyetlerinin başladığı bu dönem de Makedonya Sorunu yeni bir boyut kazandı²⁹.

Osmanlı Devleti'de Makedonya'da bu sıkıntılarla uğraşırken bir diğer gündemi de Girit Meselesi oluşturmaktaydı. 1897 yılına gelindiğinde Girit'te Rumlar, Yunanistan ile birleştiklerini ilan ettiler. Yunanlılar adaya asker çıkardılar. Ancak Avrupalı devletlerin araya girdi ve adaya asker çıkardılar, ada için Osmanlı Sultanına bağlı otonom bir yapı önerdiler, bu öneri Osmanlı Hükümeti tarafından kabul görmesine rağmen Yunanlılar kabul etmedi. Hatta sorunu zorla çözmek amacıyla Makedonya'ya asker sevkiyatı yaptılar. Bu durum Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yeni savaş sebebi oldu. 1897 Nisanında Osmanlı Devleti

²⁶ Hacısalihoğlu, a.g.e, s.47-48

²⁷ Hacısalihoğlu, a.g.e, s.48-50

²⁸ Hacısalihoğlu, a.g.e, s.48-50

²⁹ Hacısalihoğlu, a.g.e, s.52

Yunanistan'a savaş ilan etti Mayıs ayında savaş Yunanistan'ın yenilgiyle sona ermesine rağmen aracı büyük güçler tarafından adaya özerklik verildi. Bulgar hükümeti olası Osmanlı-Yunan savaşını fark ettikten sonra Makedonya'da reform yapılması hususunda Yunan hükümetine işbirliği teklif etti. Bulgar tarafının çıkarlarına daha çok hizmet eden, tüm Makedonya'nın otonomisini öngören bu reform teklifi Yunan hükümeti tarafından reddedildi. Yunanistan'ın Girit ile uğraşması Makedonya'da Bulgarlara rahat çalışma ortamı bırakıyordu. Yine de bölgede işbirliği yapacak güç araya Bulgaristan aradığı desteği Sırbistan ile uzlaşma sağlamayarak bulmayı başardı. “*Ugodba*” gizli antlaşmasına göre; “ *iki hükümet Makedonyada statükoyu değiştirecek bir eylemi önceden birbirlerine haber vermeden yapmayacaklardı. Ulusal, mezhepsel ve okul sorunlarında birbirlerine karşı mücadele etmeyeceklerini, aksine dayanışma içinde bulunacaklarını kararlaştırdılar...*”³⁰

Bu iki devlet Osmanlı- Yunan Savaşında tarafsız kaldılar ve buna karşılık Makedonya'da bazı imtiyazlar elde etmeye çalıştılar. Balkan ittifakının oluşmasını engellemek isteyen Osmanlı Devleti, bu iki devlete imtiyazlar tanıdı. Makedonya'da Sırp'ların yeni okullar açmasına izin verilmesinin yanında, Babıâli Üsküp Rum Metropolitliğine bir Sırp'lı atadı. Bulgaristan ise Manastır ve Debrede Bulgar Eksarhlığı metropolitleri kurulması için berat elde etti³¹. Makedonya'da sadece Sırp, Rum ve Bulgarların kurmuş olduğu örgütler bulunmuyordu. Rum Patrikhanesi'nin baskısından kurtulmak isteyen Ulahlarda örgütler kurmaya başlamışlardı. Ulah çeteleri Rumlara karşı Bulgar çeteleri destekleyerek komitacılığa başlamışlardı³².

Makedonya'da Islahat Çalışmaları

Bu üç devlet arasında uzlaşma sağlanamaması, Makedonya'da sürekli karışıklığa neden oluyordu. Bu çatışmalara Ulahlarda katılıyordu. 1897 yılına gelindiğinde Makedonya iyice karışmıştı. Çete faaliyetleri, soygunculuk, adam kaçırma had safhaya ulaşmıştı. Bu şekilde Avrupa'nın dikkatini çekmeye çalışıyorlardı. Bu tarihten itibaren, Rusya ve Avusturya'nın harekete geçmesi soruna milletlerarası nitelik kazandırmaya başladı. Yahudiler, Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nde kalmasını istiyorlardı. Onlar, İspanya'dan zorunlu göç etmek zorunda kaldıktan sonra sığındıkları bu Osmanlı toprağındaki huzur ve hoşgörüden memnundular. Bu ortam bozulsun istemiyorlardı. Yahudiler Osmanlılık fikrine

³⁰ Hacısalihoglu, *a.g.e*, s.51

³¹ Adanır, *a.g.e*, s.134

³² Ali Arslan, "Makedonya'da Rum Ulah Çatışması" s.10

gönülden bağıydılar³³. Bu dönemde Osmanlı Devleti bir taraftan Girit, bir taraftan da Ermenilerle uğraşmakta idi³⁴. XIX. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı tutumu da değişmişti. İngiltere artık Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve paylaşmak istiyordu. Bu sebeple İngiltere Makedonya'daki olayları bahane ederek Babıali'yi sıkıştırmakta ve bölgede ıslahat yapılması konusunda ısrarcı davranıyordu. Bölge de terörün artması üzerine II. Abdülhamit'in talimatıyla, 1902 yılı kasımın da "*Rumeli Vilayetleri Hakkında Talimat*" adıyla yapılacak ıslahatlar yayımlandı³⁵. Bu talimat ile valilerin yetkileri genişletilmiş, mahkemeler bağımsız hale getirilmiş, jandarmanın ise Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın birlikte çalışmasına karar verilmişti. Yine genel müfettişlik makamı talimat ile tahsis edildi. Bu makama Hüseyin Hilmi Paşa tayin olunarak Selanik'e gönderildi. Hüseyin Hilmi Paşa bölge de başarılı çalışmalar yapmış olsa da bölgedeki çeteciler amaçlarından vazgeçirilemedi. Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da yaşanan tüm bu sorunları çözmek için yaptığı yenilikler hiç kimseyi memnun etmemişti. İngiltere, bölgede ıslahat çalışmalarının genişletilmesini istiyordu. 1902'de öne sürülen ıslahat paketine göre İngiltere, Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri ve jandarma örgütüne özerklik verilmesini ve Makedonya'ya Hristiyan bir genel vali atanmasını istiyordu. İngiltere'nin bu reform paketi Rusya'nın telaşlanmasına neden oldu³⁶.

Tüm ıslahat çalışmalarına rağmen 1903 yılında çıkan İllinden Vilayetinde çıkan isyan, sorunu yine Avrupa gündemine taşımış ve "*Mürszteg Tasarısı*³⁷" adı verilen reform paketi hazırlanmış fakat bu reform programı da, Bulgar ve Rum kiliseleri arasındaki sorunu çözmemişti. Her iki tarafa ait çeteler Makedonya Halkını bağılı bulunduğu kiliseden zorla ayırarak bağılı buldukları dini merkezi değiştirmeye çalışıyordu. XIX. yüzyılda Milliyetçilik akımının en şiddetli yaşandığı Balkanlar'da, ulus devletle kilise örgütlerinin iç içe geçtiği

³³ Cansel Kaya, Makedonya Sorunu'nun Tarihsel Gelişimi, İstanbul 2011, s.111

³⁴ Armaoğlu, a.g.e, s.585

³⁵ Armaoğlu, a.g.e, s.587

³⁶ Armaoğlu, a.g.e, s.587-588

³⁷ Mürszteg programının önemli noktaları şunlardır:1-Hilmi pasa nezdinde Avusturya ve Rusya ikişer sene sivil ajan tayin edecek, 2- Jandarmanın tensiki Osmanlı hizmetine girecek olan Avrupalı generale ve aralarında bölgeleri taksim edecek Avrupalı zabıtlere tevdi edilecektir,3- Memlekette bir sükûnet müşahede edilince muhtelif ırklara mensup olanların daha muntazam gruplar halinde bulunmalarını temin için hükümetten kaza ve nahiyelerin idari hudutlarının tadili istenebilecektir,4- İdari ve adli teşkilatta Hristiyanlar dahi istihdam olunacak mahalli idarelerin salahiyyetlerine vüsat verilecektir,5- Makedonya'nın daha sonra Bulgar, Yunan ve Sırp olmak üzere ulusal bölgelere ayrılmasını öngörüyordu, 6- Osmanlı hükümeti, o ana kadar ilan edilen ve gelecekte gerekli görülen reformları, bekletmeden hemen yürürlüğe koymakla yükümlü olacaktır,6- İhtilal esnasında Avusturya ve Rusya konsoloslarının katılımıyla yarısı Müslüman, yarısı Hristiyan azadan memurlar bulundurulacak,7- İhtilal esnasında zarara uğramış Hristiyanlara tazminat verilecek evleri yanmış olanlar bir sene vergiden muaf tutulacaktır,8- İlave sınıflarının efradı terhis olunacak. Bk. Cansel Kaya, *Makedonya Sorunu'nun Tarihsel Gelişimi*, İstanbul 2011, s.124-125

görülür³⁸.

Her fırsatta Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmayı ev ödevi kabul eden Avrupalı devletler, bu kez de Bulgaristan'ın koruyuculuğunu üstlenmişti.1903 yılındaki karışıklıklar, dünya kamuoyunu Osmanlı aleyhine çevirmişti. Bu karışıklıklar nedeniyle, İngiliz Kralı Yedinci Edward, sorunu çözmek için Rusya Çarı İkinci Nikola'ya görüşme teklif etmişti. Amacı olası Avusturya- Rus savaşını engellemekti³⁹. İkili Reval şehrinde bir araya geldiler. Burada alınan kararlar şu şekildeydi.⁴⁰

1- Makedonya'ya yedi yıl süreyle Avrupalı bir genel vali tayin edilecekti. Bu vali Avrupa adına serbestçe hareket edebilecekti.

2- Babıâli'ce Makedonya'ya özel ve ayrı bir idare şekli kurulacaktı.

3- Jandarmanın Rusya, Fransa, İtalya, İngiltere ve Avusturya'nın müştereken, göndereceği reformcu subaylar tarafından idare edilmesi

4- Maliyenin tamamının Avrupalı Devletlerin kontrolü altına alınması

5- Makedonya'nın ayrı bir bütçesi olması ve bütçe de askerlik masraflarının bulunmaması...

Reval'de, Makedonya jandarma bölgelerine ayrıldı. Selanik'te Ruslar, Drama'da İngilizler, Serez'de Fransızlar yerleştiler. Kosova Vilayeti; Avusturya'nın, Manastır Vilayeti; İtalyanların jandarma reform örgütüne alındı. 150 civarında subay bulunduğu Makedonya reform organizasyonunun başında General George bulunuyordu. Artık Makedonya'da Osmanlı Hükümeti'nin etkinliği kalmamıştı. Tüm yetkiler General George komutasındaki Jandarma Reform Dairesi'nde bulunuyordu. Bölgedeki Osmanlı komutanları da bu daireye bağlanmıştı. Bulgarlar, Sırlar, Ulahlar vs. milletler dilek ve şikâyetlerini reformcu subaylarına bildiriyorlardı. Bölge de Osmanlı Hükümeti'nin varlığı kalmamıştı⁴¹. Avrupa devletleri bölge de yaşanan her olaydan Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutuyorlardı. Bulgar çeteleri Manastır'ın "Rakova" köyünde ve Yunan çeteleri ise "İşkoçvir ve Puluk" köylerinde katliam derecesinde dehşet uygulamışlardı. Osmanlı Devleti, bölgede huzuru sağlayarak yabancı devletlerin işlerimize karışmasını engellemek için bu çetelerle mücadele etti. Bu mücadele sonuçsuz kaldı, artık ipin ucu Osmanlı hükümetinin elinde değildi. Makedonya'nın durumu artık İngiliz ve Fransız parlamentolarında görüşülüyordu. Sultan II. Abdülhamit ve Babıâli Makedonya

³⁸ Kaya, a.g.e., s.100

³⁹ Uzer, a.g.e, S.85

⁴⁰ Uzer, a.g.e, S.85

⁴¹ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1987, s. 86.

sorunu karşısında çaresiz kalmışlardı. Bu durumu Osmanlı Devleti lehine dönüştürecek fikir Alman İmparatoru II. Wilhelm'den gelmişti. Artık II. Abdülhamit bu durumu, bölgedeki dengeleri sağlamak ve Avusturya ve Rusya arasındaki rekabetten yararlanacak siyasi bir malzeme olarak kullanacaktı⁴².

Reval Görüşmeleri kararları Babı'ali'ye bir nota şeklinde tebliğ edildi. 1908 yılına kadar bölgede gerekli düzenlemelerin yapılması ve sükûnetin sağlanması için süre verildi. Bu nota Hristiyanlar özellikle Bulgar halk arasında coşkuyla karşılandı. Ancak Rumların durumun bir süre sonra kendi aleyhlerine döneceğini anladılar. 1907 Şubat - 1908 Mart ve Nisan aylarında Bulgarlara karşı eskisinden daha geniş faaliyete giriştiler. Yunan subaylarının komutasında 300 kişilik çeteler Makedonya'ya girdi, önlerine Bulgar köylerini yakıp yıkmaya, rastladıkları Bulgarları öldürmeye başladılar⁴³. Makedonya'da, Bulgarlar, Sırp ve Yunanlılar arasında okul ve kilise açma rekabeti vardı. Artık okullarda eğitim öğretim, kiliselerde ibadet yapılmıyordu. Halk zorla kiliselere götürülüyor, çocuklar baskı ile okullara kayıt ediliyorlardı⁴⁴. Bu kurumlar Balkan uluslarının millileşme davalarına hizmet eder hale gelmişlerdi.

Sonuç

Kilise ve mektepler meselesinin ortaya çıkmasından sonra düşman kamplara bölünen Hristiyan topluluklar, kanunun maksadıyla ortaya çıkmasından sonra tek tek bir araya gelerek, aralarındaki husumetleri sona erdirmek için karşılıklı ziyaretler gerçekleştirdikleri görülmüştür. Bu ziyaretlerden biri Manastır mebusu Pançe Doref efendi ile Rum mebuslar Boşo, Honeus, Vamvakas ve Dinkas Efendiler arasında gerçekleşti. Bu kişilerin ilk önce Fenere giderek Rum Patriği ile görüşmüşlerdi. Pançe Efendiye büyük bir iltifat gösteren patrik Eksarhane ile bir yakınlaşma işbirliği arzusunda olduğunu beyan etmişti. Pançe Doref Efendi, Eksarhanenin de aynı düşünce de olduğunu patriğe iletmişti⁴⁵.

Bu karşılıklı nezaket ilişkilerinin gelişmesinin hemen akabinde Rum, Bulgar, Ulah ve Ermeni patrikleri bir araya gelerek Osmanlı hükümetine sunmak üzere Makedonya içerikli bir takrir hazırladıklarına dair bilgiler gönderilmeye başlandı.

Kısa bir süre sonra hükümete sunulan bu takririn sonucu henüz belli olmamışken, Ermenice gazetelerden biri Ermeni patrikhanesinin Rum patrikhanesiyle ortak hareket etmeye

⁴² Uzer, *a.g.e.*, s.86-87

⁴³ Uzer, *a.g.e.*, s.87

⁴⁴ Cansel Kaya, *Makedonya Sorunu'nun Tarihsel Gelişimi*, İstanbul 2011, s.117

⁴⁵ 20 Kasım 1910, Tanin No:797, s.4

başladıklarını bildirirken, bu ortak hareket etmenin henüz bir menfaat sağlamadığı gibi mevcut duruma zarar verdiğini yazmaktaydı.

Gazetenin iddiasına göre bu birleşme öncesinde Rum patrikhanesinin kendisini diğer patrikhanelerden üstün kabul etmesi yanında, teşrifatta da kendilerine ayrı bir paye çıkardıklarını bildirmekteydi. Bu iki husus dahi iki patrikhanenin hangi maksada binaen birlikte hareket etmelerini gerektireceği konusunda şüphelere sebep olduğu gibi, ne fayda sağlayacağını da sorgulanmasını gerekli kılıyordu.

Bu son haberler üzerine Ermeni ve Rum Patriklikleriyle Bulgar Eksarhlığı Adliye Nezaretine, yeni birer takrir vermişlerdi. Bu takrirlerin içeriği basına yansımamıştı. Ancak genel olarak adalet talebi ile alakalı oldukları söylenmekteydi. Bununla beraber basına sızan haberlerde Makedonya’da meydana gelen cinayetlerin failleri hakkında kati tedbirler alınması için ahali tarafından patrikhaneye yapılan müracaatlar sebebiyle bu takrirlerin verilmiş olabileceği de muhtemel görünmekteydi.

Bu müracaatların gerçekten Makedonya’daki cinayetlerin sona erdirilmesi hususunda verilip verilmediği konusunda zamanın basını da ikna edilmiş değildi. Bu husus her iki tarafça da sorgulanırken basın patrikhanelerin bu ortak tavrı değerlendirirken, takrirlerin gerçekten adaletin sağlanıp cinayetlerin durdurulması yönünde verilmiş olması halinde, hükümetin asli vazifesi olan bu hususta patrikhanelerin de yardım etmesi gerektiği belirtilmekteydi.

Kaynaklar

Ali Arslan, “Makedonya’da Rum-Ulah Çatışması” *İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 4.

Cansel, Kaya, “*Makedonya Sorununun Tarihsel Gelişimi*”, Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.7, Ankara 1995.

Fahir Armaoğlu, *19. yy. Siyasî Tarihi 1789–1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi (1997).

Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (2001).

Haydar Çoruh, *Osmanlı’da Değişim Rüzgarları*, Hatay, 2013.

Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 2008.

Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1987.

Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1987.

20 Kasım 1910, Tanin No:797, s.4

DİASPORA PARTİLERİ VE ÜÇÜNCÜ ERMENİ CUMHURİYETİ (1921-2005)

* Ali Kaymaz
** Esra Türkmen
*** Yakup KAYA
**** Cüneyt Arıkan
***** Eyüp GÜNEŞ
***** Mustafa DURDU

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :21.12.2023
Makale Kabul Tarihi :24.01.2024
Atf Bilgisi:

Ali Kaymaz, Esra Türkmen, Yakup Kaya, Cüneyt Arıkan, Eyüp Güneş, Mustafa Durdu, “Diaspora Partileri Ve Üçüncü Ermeni Cumhuriyeti (1921-2005)”, *International Journal Of Eastern Mediterranean Studies*, Year: 2, Vol: 2, Issue: 1, 2024, pp. 397-416.

Özet

Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra Hınçaklar ve Ram kavarlar, Taşnak'ları, diktatörlük kurmakla suçladılar. Bu politika sadece Cumhuriyetin Sovyet İşgaline girmediğini aynı zamanda Türklere ve Azerilere karşı da boyunlarının bükülmesine sebep olmuşlardı. Bu da Sovyet Ermenistanı boyunduruğunun kabulü anlamına geliyordu. Taşnaklar da Hınçakları Bolşevik uşakları olmakla, Ramkavarları ise Ermenilerin büyük çoğunluğundan ve Ermeni tarihinin gerçeklerinden habersiz olmakla suçladılar. Ramkavarları, tarihi Ermenistan'ın bağımsızlık mücadelesini göz ardı ederek, çabalarını üst orta sınıfa ve zengin Ermenilere yönelik sosyal ve kültürel faaliyetlere odaklayan liberal iş adamları olarak tasvir etmişlerdir.

Bu makalede Hınçak, Ramkavar ve Taşnaklar arasındaki bölünmenin sebepleri Üçüncü Ermeni Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla ilgili parametreler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Hınçak, Ramkavar, Sovyet, Taşnak.

Abstract

After the Sovietization of Armenia, the Hunchaks and the Rams accused the Dashnaks of establishing a dictatorship. This policy not only led to the Soviet Occupation of the Republic, but also caused them to succumb to the Turks and Azerbaijanis. This meant accepting the yoke of Soviet Armenia. The Dashnaks also accused the Hunchakians of being Bolshevik lackeys and the Ramkavars of being unaware of the majority of Armenians and the facts of Armenian history. They portrayed the Ramkavars as liberal businessmen who focused their efforts on social and cultural activities aimed at the upper middle class and wealthy Armenians, ignoring historical Armenia's struggle for independence.

In this article, the reasons for the division between the Hunchaks, Ramkavars and Dashnaks and the parameters related to the establishment of the Third Armenian Republic are examined.

* Müdür, Şehit Mesut Yaşar Ortaokulu, alikamilekaymaz@gmail.com, Orcid no: 0009-0004-9836-6090

** Müdür Yardımcısı, Mevlana Anadolu Lisesi, esramrcn30989@gmail.com, Orcid no: 0009-0003-9167-1191

*** Müdür, Vehbi Dai İlkokulu, yakupkaya27@gmail.com, Orcid no: 0000-0001-9773-637X

**** Müdür Yardımcısı, Mevlana Anadolu Lisesi, arikan.cuneyt@hotmail.com, Orcid no: 0009-0004-1928-2746

***** Müdür, Hacı Fehime Güleç İlkokulu, eyupgunes27@gmail.com, Orcid no: 0009-0007-4499-0295

***** Müdür, Şehit Onur Şükrü Özler İlkokulu, mustafadurdu2@hotmail.com, Orcid no: 0009-0003-9515-5725

Key Words: Armenian, Hinchak, Ramkavar, Soviet, Dashnak.

Giriş

Sovyet Ermenistanı'nın kurulması, Ermeni siyasi partileri arasında sert siyasi bölünmelere yol açtı; bu partilerin tümü, Ermeni Komünist Partisi dışında, vatan dışında örgütler kurdular. Diasporanın en güçlü partisi olan Taşnaklar, Ermenistan dışında liderliği ele geçirmek için var gücüyle çaba harcadılar. Sovyet Ermenistan'ına karşı çıktılar ve tarihi Ermenistan topraklarını kapsayan özgür ve bağımsız bir Ermeni devleti talep etmeye devam ettiler. Hınçaklar genel olarak Sovyetler Birliği'ni desteklediler ve açık milliyetçi açıklamalar yapmaktan kaçındılar. Uygulanabilir bir siyasi platforma sahip olmayan Ramkavarlar, Ermenistan'daki statükoyu kabul etmeye karar verdi ve kültürel faaliyetler yoluyla diasporadaki Ermeni kimliğini korumaya çalıştı¹.

Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra Hınçaklar ve Ram kavarlar, Taşnak'ları, özellikle Merkez Bürolarını, Ermenistan Cumhuriyeti'ni diktatörlük gibi yönetmekle suçladılar. Taşnak politikalarının ve inatçılığının sadece Cumhuriyetin kaybıyla sonuçlanmadığını, aynı zamanda Türklere ve Azerilere ek toprak kaybıyla da sonuçlandığını ileri sürdüler. Hınçaklar ve Ramkavarlar kendilerini Birinci Cumhuriyet tarihinden ayırmışlardır. Taşnak partisinin amblemi olan kırmızı, mavi ve turuncu üç renkli Cumhuriyet bayrağını reddedip Sovyet Ermenistanı bayrağını kabul ettiler. Aynı zamanda Taşnaklar, bayrağın ve ilk Cumhuriyet'in tarihi kayıtlarının tek sahibi olduklarını iddia ediyorlardı. Taşnaklar, Hınçakları Bolşevik uşakları olmakla, Ramkavarları ise Ermenilerin büyük çoğunluğundan ve Ermeni tarihinin gerçeklerinden habersiz olmakla suçladılar. Ramkavarları, tarihi Ermenistan'ın bağımsızlık mücadelesini göz ardı ederek, çabalarını üst orta sınıfa ve zengin Ermenilere yönelik sosyal ve kültürel faaliyetlere odaklayan liberal iş adamları olarak tasvir ettiler².

Daha yakından bakıldığında bu kutuplaşmada tüm tarafların pek çok gerçeği göz ardı ettiği görülüyor. 1920'lerin ortalarına kadar Ermenistan hükümeti, kabinenin üst kademeleri hariç, Taşnak olmayanları da üyeleri arasına dahil ediyordu. Üç renkli bayrak bir parti bayrağı değil, Cumhuriyetin simgesiydi. O dönemde vaaz edilen Bolşevik ideolojisinde Ermeni milliyetçiliğine yer olmadığını anlayan Taşnaklar, tüm umutlarını Müttefiklere ve Başkan Wilson'a bağladılar. Ayrıca Taşnaklar, Müttefiklerin Sevr Antlaşması'nı uygulayabileceğine ve uygulayacağına, antlaşmaya taraf olmayan ve Türk milliyetçileriyle müzakere yapan Bolşeviklerin ise bunu reddedeceğine inanıyorlardı. Onların nihai hayal kırıklığı tüm Ermenilerin paylaştığı bir hayal kırıklığıydı. Öte yandan, Hınçaklar ve özellikle de Ramkavarlar, iletişimden kopmak yerine basitçe pragmatik davrandılar ve Bolşeviklerle diyalog olanağı yarattılar, bu da zaman zaman diasporanın Sovyet Ermenistan'ına önemli yardımlar

¹ George A. Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People, (From Ancient Times to the Present)*, California 2006, s. 363; Rost, Y. *Armenian Tragedy: An Eyewitness account of Human Conflict and Natural Disaster in Armenia and Azerbaijan*. New York, 1990, s. 240.

² Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People, ...*, p. 364.

sağlamasına olanak sağladı. Ayrıca Ram kavarların liberal ama temkinli politikaları, orta sınıf zenginliklerini büyük Ermeni diasporasına kültürel olarak fayda sağlayan amaçlara yönlendirdi³.

Başpiskopos Levon Tourian'ın 24 Aralık 1933'te New York'ta Taşnak partisi üyeleri tarafından öldürülmesi diasporayı daha da böldü. Ancak Moskova'nın diaspora Ermenilerini Sovyet Ermenistan'ına geri dönmeye davet etmesi ve Sovyetlerin Kars ve Ardahan'ı geri alma çabaları gibi diğer gelişmeler eski birliği teşvik etti. Ancak ülkesine geri dönenler hoş karşılanmadı ve hatta çoğu zaman sürgüne gönderildi; Kars ve Ardahan Türkiye'nin bir parçası olarak kaldı. Bu çabaların her ikisinin de hayal kırıklığı yaratan sonuçları ve ardından gelen Soğuk Savaş, diasporayı bir kez daha parti hatlarına göre böldü. Komünist olmayan diasporadaki Ermeni toplulukları Sovyet Ermenistanı'na ya sempati duyduklarını ya da karşı olduklarını beyan ettiler. Amerika Birleşik Devletleri ve müttefikleri komünizmin yayılmasını sınırlamak için örgütlenirken, çabalarına yardımcı olmak için Ermeniler, Polonyalılar, Ukraynalılar, Hırvatlar, Letonyalılar, Estonyalılar ve Litvanyalılar gibi ulusal grupların üyelerini kendilerine çektiler, finanse ettiler ve zaman zaman da işe aldılar⁴.

Taşnaklar, devrimci ve sosyalist geçmişlerine rağmen ve Sovyet Ermeni hükümetine karşı muhalefetleri nedeniyle Batı'nın güvenini kazanırken, Batı ve antikomünist müttefikleri Hınçaklardan şüpheleniyordu. Ramkavar'lar ortada kaldı. Taşnaklar tarafından komünist Ermenistan'ı desteklemekle suçlanmışlar ve zaman zaman Amerikan hükümeti tarafından da şüphelenilmişlerdir. Kendi politikalarını savunan Ramkavarlar, Sovyet Ermenistanı'na verdikleri desteğin ideolojiye değil, vatanseverliğe ve anavatana olan kültürel bağlara dayandığını savundu. Her ne kadar Doğu Avrupa ve Doğu Asya'daki Ermeniler bu çatlakla yüzleşmek zorunda olmasalar da, Arap dünyası, İran ve Kuzey Amerika'daki geniş ve siyasi açıdan aktif Ermeni toplulukları, savaş sonrası bu ideolojik çatışmadan özellikle etkilendi⁵.

1952'de Kilikya Kutsal Makamı Katolikoslarının ölümüyle Taşnaklar, kendi ilkelerini destekleyen bir adayın seçilmesine yardımcı oldular. Sovyet Ermeni yetkililerinin ve diasporadaki Taşnak karşıtı grupların teşvikiyle Ejmiatsin Vatikanının seçimi tanımayı reddetmesinin ardından Kilise de bölündü. Bu dini bölünme diaspora topluluklarını daha da kutuplaştırdı. Ermeni grupları 1953'te İran'da ve 1958'de Lübnan'da savaştı, ihanet etti ve zaman zaman birbirlerini öldürdü; Ermeni Hınçaklar ve komünistler Şah karşıtı ve Maruni karşıtı grupları desteklerken, Taşnaklar da Batı yanlısı koalisyonlara katılıyordu. Bu arada Kilikya Makamı, yetki alanını Lübnan, Suriye ve Kıbrıs'ın ötesine genişletmeye başladı ve özellikle İran, Yunanistan, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Taşnakların destek topladığı topluluklarda ayrı piskoposluklar kurdu⁶.

³ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 364.

⁴ Afanasyan, S. L. 'Armenie, 1 'Azerbaïjan et la Georgie. De l 'independence a l'instauration du pouvoir sovietique, 1917— 1923. Paris, 1981, s. 55.

⁵ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 365; Aspaturian, R. *The Union Republics in Soviet Diplomacy*. Geneva,1960, s. 88.

⁶ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 365; Rost, Y. *Armenian Tragedy: An Eyewitness*

Siyasi açıdan zayıf olmalarına rağmen Ramkavarlar, 1960'a geldiğinde Ermeni Genel Hayırseverler Birliği'nde (AGBU) ve onun dünya çapındaki okul ağında önemli pozisyonlar kazanmayı başardılar. Sovyet Ermenistanı ile olan bağlantıları da onlara Ejmiatsin'in kontrolü altındaki diaspora kiliselerinde önemli bir söz sahibi olma olanağı sağladı. 1960'ların ortalarına geldiğinde Ermeniler dünyanın her köşesine yerleşmişti ve büyük de olsa ideolojik farklılıklar artık tek endişe kaynağı değildi. Ev sahibi ülkeler tarafından güvence altına alınan ve kabul edilen diğer konular, özellikle asimilasyon korkusu ve Türkiye'nin Ermeni Soykırımını inkar etmesinden kaynaklanan hayal kırıklığı gibi toplulukları meşgul ediyordu. Müslüman dünyasındaki Ermeniler kendi kültürlerini sürdürmeyi nispeten kolay buluyorlardı, ancak Hıristiyan dünyasında, özellikle de Avrupa ve Kuzey Amerika'da, Ermeniler büyük sayılarda kendi aralarında evleniyordu; bu durum bazılarının "beyaz katliamı" olarak adlandırdığı bir olaydı. Özellikle Amerika'daki Ermeniler kendilerini Amerikalı olarak görüyorlardı ve özgür olsa bile Ermenistan'a geri dönme istekleri yoktu. Ermeni olmaktan Ermeni hissetmeye geçiş yapmışlardı. Diasporada da geleneksel Ermeni değerlerine meydan okunuyordu. Boşanma oranları artıyor ve gençler "eski moda" olarak gördükleri geleneklerle ilgilenmiyorlardı. Modern İsrail'in kurulmasından önceki çoğu Yahudi gibi Ermeniler de diasporayı kalıcı bir durum olarak görmeye başladılar. Sovyetler Birliği orada kalacaktı ve Birleşmiş Milletler Ermeni Sorununu yeniden gündeme getirmeyecekti; En kötüsü, Türk hükümetinin Ermenilere karşı yapılan zulümlere karşı sessizliğini sürdürmesi veya açıkça inkar etmesidir. Ancak 1965'te, Soykırımın 50. yıldönümünde ve yine 1988 depreminin ardından diasporadaki Ermenilerin çoğu geçmişteki ayrılıkları bir kenara bıraktı ve siyasi ve dini gruplar gayri resmi işbirliği yapmaya başladı⁷.

Bağımsızlık ve yeni bir Ermeni Cumhuriyeti'nin kurulması, diaspora Ermenilerini, özellikle de siyasi partilerini hazırlıksız yakaladı ve başlangıçtaki coşkuyu kısa süre sonra belirsizlikler ve tartışmalar izledi. Bağımsız bir Cumhuriyetle birlikte diasporanın tüm rolünün yeniden incelenmesi gerekiyordu. Bazıları tüm mali kaynaklarıyla hemen yeni Cumhuriyet'i desteklemek için harekete geçmiş olsa da, diğerleri bu tür çabaların önemli diaspora projelerinden ve faaliyetlerinden, özellikle de okullardan gelen fonları tükettiğinden şikayet ediyordu. Kilikya Makamı ile bağlantılı kiliseler artık devam eden ayrılıklarını haklı çıkarmak zorundaydı ve dini birlik yönündeki baskılar su yüzüne çıkmaya başladı. Son olarak diasporadaki siyasi partilerin varlığı bile gereksiz hale geldi. Diasporanın en büyük ve en aktif partisi olan Taşnaklar ile en küçük ve en az aktif partisi olan Hınçaklar özellikle kayıptaydı. Sovyet sisteminin çöküşüyle birlikte ikinci parti güvenilirliğini kaybetmişti ancak üyeliği neredeyse kalıtsal hale geldiğinden siyasi faaliyetlerine devam ettiler. Ancak ilkinde ciddi bir ikilem vardı. Yetmiş yıl boyunca Taşnak partisinin varoluş nedeni özgür, komünist olmayan bir Ermenistan'a ulaşmaktı. Ermenistan sonunda özgürdü ama bu görevi başaranlar Taşnaklardı. Ramkavarlar ve

account of Human Conflict and Natural Disaster in Armenia and Azerbaijan. New York, 1990, s. 44.

⁷ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*,...s. 365-366; Nansen, *F. Armenia and the Near East.* New York, 1928, s. 80.

Hınçaklar kısa sürede Ermenistan'daki yeni hükümetle aynı çizgiye geldi. Siyasi açıdan aktif Taşnaklar kendilerini küçümsenmiş hissettiler. Yetmiş yıllık çabanın ardından yeni Ermeni Devleti tarafından benimsenmeyi ve hükümette önemli mevkilere getirilmeyi arzuluyorlardı. 1991 seçimlerinde çok küçük bir oy alan (bkz. Bölüm 24) Taşnaklar muhalefet haline geldi. Ermenistan'ın Karabağ'daki çabalarını ve Türkiye'ye karşı saldırgan olmayan tavrını eleştirdiler. Parti kısa sürede Ermenistan'da yasaklandı ancak Taşnak basınında saldırılarına devam etti. Ermeni ekonomik ve siyasi sıkıntıları ve hataları Taşnaklara Ermenistan'ı azarlamaları için yeterli yakıt sağladı. Yasak birkaç yıl sonra kaldırıldı ve Taşnaklar o zamandan beri eleştirilerini yumuşattılar⁸.

Diasporadaki siyasi partilerin hiçbirinin Ermenistan'da önemli bir etkisi olmadığından, üçü de diasporada faaliyetlerini sürdürdü. Bu benzersiz bir olaydır ve özgür ve bağımsız bir Ermenistan'ın varlığı göz önüne alındığında birçoklarına göre mantıksızdır. Bu, bazı üyelerin partilerden ayrılmasına veya iktidardan vazgeçmeyi reddeden fosilleşmiş bir liderlik olarak gördükleri şeyden ayrılmasına neden oldu. Diasporadaki Ermeni Kilisesi'nin Lübnan'ın Antelias kentindeki Büyük Kilikya Evi Katolikosluğu tarafından yönetilen kısmı da tarihi ayrı statüsünü korudu. Kudüs ve İstanbul Ermeni Patrikleri de zaman zaman Ejmiatsin'le tam işbirliği yapmayı reddettiler⁹.

Yurtdışındaki tüm ulusal kurumlarda olduğu gibi diaspora partileri de hiçbir zaman halk seçimlerine güvenmediler. Liderleri nispeten küçük iç çevreler tarafından seçiliyor ve daha geniş bir seçmen kitlesine hesap vermek zorunda değiller. Diasporadaki Ermeni basını da birkaç istisna dışında üç siyasi örgüt tarafından finanse ediliyor ve parti çizgisini takip ediyor. Diaspora partilerinin ve basınının, hepsinin karşı çıktığı, feshedilmiş Sovyet sistemine çok benzemesi ve demokratik olarak nasıl işleyeceklerini bilmemeleri ironiktir. Nihayetinde Ermeni siyasi ve dini kurumlarının birleşmesine tanık olmak için başka bir felaketin beklenmemesi umulmaktadır¹⁰.

Ermeni Genel Hayırseverler Birliği

Görüldüğü gibi Mısır, güçlü Ermeni toplumuyla Arap dünyasında Ermenilerin yol göstericisiydi. Yirminci yüzyılın başında Mısırlı Ermeniler yeni bir lider buldular: Nubar Paşa'nın oğlu Boğos Nubar. Boğos İsviçre ve Fransa'da tarım ve mühendislik eğitimi almıştı. Döndüğünde Mısır demiryollarının müdürü olarak görev yapmış ve hükümetin Sudan'a yönelik sulama planını denetlemişti. Pek çok şirkette bankacı ve şirket memuru olarak çalışmış ve babası gibi ona da paşa unvanı verilmiştir.

1895-1896 yıllarında Türkiye'de yaşanan Ermeni katliamları ve özellikle 1905'ten itibaren Transkafkasya'da yaşanan Ermeni-Azeri çatışmaları, Mısır'daki Ermeni orta sınıfı üzerinde ciddi bir etki yarattı. Liberaller ve hayal kırıklığı yaşayan sosyalistler, dünya çapında bir Ermeni hayır

⁸ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*,...s. 366.

⁹ Baldwin, O. *Six Prisons and Two Revolutions, 1920-1921*. GardenCity, N.Y, 1925, s. 36.

¹⁰ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*,...s. 367.

kurumuna ihtiyaç olduğunu düşünüyorlardı. 15 Nisan 1906 Paskalya Pazar günü, on Ermeni profesyonel Boghos Nubar'ın Kahire'deki malikanesinde bir araya geldi ve Ermeni Genel Hayırseverler Birliği'nin tüzük taslağını hazırladı¹¹.

Başlangıçta AGBU'nun siyasi bir meclis olarak da hareket etmesi yönünde bazı planlar olmasına rağmen, bu fikirden hemen vazgeçildi. AGBU'nun misyonu, okullar, kütüphaneler, atölyeler, hastaneler ve yetimhaneler kurarak veya bunlara maddi destek sağlayarak tarihi Ermenistan'daki Ermenilere yardım etmek; köylülere toprak, tohum, hayvan ve alet sağlamak; ve yangın, kıtlık, deprem ve diğer doğal veya insan kaynaklı felaketler sırasında yardımcı olmak. Yardım, dini veya siyasi bağlılığa bakılmaksızın tüm Ermenilere yönelikti. 1913'e gelindiğinde AGBU'nun Avrupa, Amerika, Afrika ve Osmanlı İmparatorluğu'nda 142 şubesi vardı. Soykırım sırasında Osmanlı Türkiye'sindeki seksen bölümünün tamamını kaybetti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk on yıl yetimlerin yerini tespit etmek, yetimhaneler ve hastaneler kurmakla geçti. Mültecilerin barınması gerekiyordu ve Yakın Doğu Yardım Örgütü Arap topraklarından çekildiğinde, AGBU ve diğer Ermeni örgütleri bu toprakları yeniden yerleştirdiler. Bolşevikler Ermenistan'da güçlerini pekiştirdikçe, dış kuruluşların orada çalışması giderek zorlaştı ve AGBU Ermenistan'a yardım etmeyi başarsa da artık hayırseverliğini diasporada yoğunlaştırdı¹².

1922'de Mısır'daki İngiliz himayesinin sona ermesiyle AGBU genel merkezi önce Paris'e, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise önemli ölçüde büyüdüğü Amerika Birleşik Devletleri'ne taşındı. Şu anda iki düzineden fazla okulun yanı sıra Arjantin, Avustralya, Avusturya, Belçika, Brezilya, Kıbrıs, Bulgaristan, Kanada, Mısır, İngiltere, Etiyopya, Fransa, Yunanistan, Hollanda, İran, İtalya, Lübnan'da şubeleri var. İsviçre, Suriye, Uruguay ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yirmiden fazla bölüm. Ramkavar partisi üyeleri, gördüğümüz gibi, imtiyaz kazanmayı başardılar. Ardından da önemli pozisyonlara geldiler ve AGBU'yu kendi siyasi gündemlerine yönlendirmeye başladılar. Ramkavar liderliğinin AGBU'yu birçok Ermeni'ye hizmet eden geniş kapsamlı bir örgüte dönüştürmesine rağmen, Birlik 1960'lara gelindiğinde iki partili hedeflerinin çoğunu kaybetmiş ve özünde bir Ramkavar örgütü haline gelmişti. Taşnakların da sık sık saldırılarına maruz kalıyordu. Ermenistan'da yaşanan korkunç deprem ve bağımlılıktan sonraki ekonomik sıkıntılar, EHGB'nin yeni liderliğini orijinal görevine yeniden uyandırdı. Ramkavar Partisi'nden uzaklaşmaya çalıştı ama uzun vadede bunu başaramadı. AGBU yine de Ermenistan'ın yeniden inşasında en önemli örgütlerden biri haline geldi. Yıllık 30 milyon doları aşan bütçesiyle AGBU, Ermenistan Amerikan Üniversitesi, Ermeni Filarmoni Orkestrası, aşevleri, burslar, hastaneler ve diğer çeşitli hayırsever ve endüstriyel projeler de dahil olmak üzere çok sayıda faaliyet ve kuruma sponsorluk yapmaktadır. AGBU kaynaklarının çoğunun

¹¹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*,...s. 367.

¹² Barton, J. *Story of Near East Relief 1915-1930*. New York, 1930, s. 65. Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*,...s. 367; Mouradian, C.S. *De Staline a Gorbachev: Histoire d'une Republique Sovietique: L'Armenie*. Paris, 1990, s. 55.

Ermenistan'a kaydırılması, artık Merkez Yönetim Kurulu'nun alışlagelmiş yardımı olmadan yıllık bütçelerini sürdürmek için mücadele etmek zorunda kalan yerel AGBU şubeleri tarafından eleştirildi¹³.

Diasporada Edebiyat Etkinliği

Gördüğümüz gibi Ermeni Soykırımı, Türkiye'deki Ermeni aydın kadrosunun neredeyse tamamını yok etti. Gelişmesi bir asır süren şey, Nisan 1915'te bir ay içinde yok edildi. Ancak küçük bir grup hayatta kalmayı başardı ve bir uzmana göre, bir geçiş dönemi edebiyat kuşağı oluşturdu. Fransa ve Ortadoğu, Batı Ermeni edebiyatının yeni evi oldu. 1930'a gelindiğinde Şahan Şahnur, Topalyan, Vazken Şuşanyan, Beşiktaşlıyan, Nikoghos Sarafian, Diran Çerakyan (İndra) ve Narduni gibi bir grup genç Paris'te yeni bir çevre oluşturdu ve Menk dergisini yayınladı. Şiirleri, öyküleri, romanları ve denemeleri geçmişe takılıp kalmıyor, parlak bir geleceğin habercisiydi. Ancak İkinci Dünya Savaşı bu kısa ömürlü canlanmayı kısa sürede sona erdirdi. Shant, Hagop Oshagan ve Vahan Tekeyan gibi birçok yazar Ortadoğu'yu yeni vatanları olarak seçti. Shant romantik oyunlar yazdı ve eğitimci oldu. Oshagan, 1920'de, o zamanlar hâlâ Avrupa'nın kontrolü altında olan Konstantinopolis'e döndü ve Teke yan, Costan Zarian ve diğerleriyle birlikte bir edebiyat manifestosu yayınladı. Ermeni edebiyat faaliyetlerini canlandırmak amacıyla Bartsravank, Mehyan edebiyat dergilerini ve Chatakamart gazetesini çıkarmaya başladılar. 1922'de Türk milliyetçileri Konstantinopolis'in kontrolünü ele geçirdi ve çevre dağıtıldı. Tekeyan ve Oşagan Türkiye'yi terk ederek Avrupa'yı dolaştı ve sonunda Orta Doğu'ya yerleştiler. Tekeyan Kahire'ye, Oshagan ise Kudüs'e yerleşti. Tekeyan'ın eserleri modern Ermeni edebiyatını analiz ederken, bir bilim adamına göre Oshagan'ın yazıları aslında Soykırım felaketine verilen edebi tepkilerdi. Onlar ve diğerlerinin eserleri Beyrut (Ahekan, Akos), Halep (Nayri), Boston (Hayrenik), New York (Nor Gir)'deki çeşitli dergilerde basıldı¹⁴. Zabel Yesayan, Vahan Totovents ve Gurgen Mahari gibi bazı Batı Ermeni yazarları Sovyet Ermenistan'ına göç etti veya oraya sığındı. İlk ikisi 1930'lardaki Stalin tasfiyeleri sırasında hayatını kaybetti (gördüğümüz gibi bu tasfiyeler Egishe Charents ve Axel Bakunts'un da hayatına mal oldu) ve Mahari'nin ölümü şiddetli eleştiri ve zulümle sonuçlandı. Kamu ve devlet desteğinden yoksun olan Batı Ermenice edebiyat üretimi genel olarak asgari düzeyde kaldı ve Sovyet Ermenilerinin diaspor edebiyatına getirdiği kısıtlamalar nedeniyle daha da sınırlandı. Ermenistan'daki mevcut özgürlüğün diasporada edebi bir canlanmayı tetikleyip tetiklemeyeceği henüz bilinmiyor¹⁵.

Üçüncü Ermeni Cumhuriyeti (1991-2005)

¹³ Libaridian, G. *Armenia at the Crossroads: Democracy and Nationhood in the Post-Soviet Era*. Watertown, Mass., 1991, s. 100.

¹⁴ Bournoutian, A *Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 369.

¹⁵ Bournoutian, A *Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 369-370. Ayrıca bk. Boumoutian, G. "Rewriting History: Recent Azeri Alterations of Primary Sources Dealing with Karabakh," in *Journal of the Societyfor Armenian Studies [JSAS]*6, 1992-1993).

Yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'ndeki seçim kampanyası barışçıl geçti ancak hararetli tartışmalara sahne oldu. Le von Ter Petrossian'ın bağımsız Ermenistan vizyonu ile sahalara inmişti. Bu, onun ülkenin karşı karşıya olduğu pek çok kritik meseleye ilişkin politikalarına, özellikle de Karabağ konusunda bir tür uzlaşmaya varma isteğine şiddetle karşı çıkan bazı yurttaşlarınıninkiyle örtüşmüyor. Bazı eski Karabağ Komitesi üyeleri hükümetten istifa etti, Ermeni Ulusal Hareketi'nden ayrıldı, ayrı gruplar oluşturdu veya cumhurbaşkanlığı için kendi adaylarını açıkladı. Daha önceki muhalif partilerden biri olan Ulusal Kendi Kaderini Tayin Birliği ve lideri Paruir Hairikian, Ermenistan'ın bir sonraki seçimden sonra Sovyetler Birliği ile tüm bağlarını kesmesi gerektiği konusunda ısrar eden platformda yarıştı¹⁶.

Ermenistan'daki 1991 seçimleri diasporadaki Ermeni siyasi partilerinin geleceği açısından da hayati önem taşıyordu. Yaşayabilirliklerini göstermek için diasporadaki üç parti de yaklaşan başkanlık seçimleri için hemen kayıt yaptırdı. Ermenistan hükümetiyle her zaman işbirliği içinde olan Ramkavarlar, Levon Ter Petrosyan'ın adaylığını destekledi. Yeni hükümette söz sahibi olmak isteyen Hınçaklar da Ter Pet Rossian'ı destekledi. Taşnaklar temelde Hairikian'ın platformuna katılıyordu ancak hesaplı bir hareketle kendi adaylarını, saygıdeğer aktör Sos Sargisyan'ı sundular¹⁷.

Bağımsızlığın üzerinden henüz bir ay geçmeden 16 Ekim 1991'de Ermeniler sandık başına gitti. Ermeni Ulusal Hareketi'ni (ANM) temsilen Levon Ter Petrosyan oyların yüzde 83'ünü aldı. Ulusal Kendi Kaderini Tayin Birliği ve Taşnak adaylarının birlikte yalnızca yüzde 12'yi (Taşnakların yalnızca yüzde 4,4 oy almasıyla) ve diğer çeşitli parti ve bireylerin toplamda yüzde 5'i almasıyla, diğer adaylar gerçekten de kötü bir performans sergilediler. Ne Taşnaklar ne de komünistler yenilgiyi kabul edemediler. Birincisinin üstünlüğünü, ikincisinin ayrıcalıklarını kaybetmesiyle, ironik bir şekilde, Levon Ter Petrosyan hükümetine karşı ortak bir dava buldular. Açık bir vekalet almak, Levon Ter Petrosyan hükümetinin iç veya dış baskılardan uzak olacağı anlamına gelmiyordu. . En büyük iç sorun, Ermenistan'ın Azerbaycan tarafından fiilen abluka altına alınması ve Azerbaycan'dan ve deprem bölgesinden gelen yüzbinlerce Ermeni mültecinin içinde bulunduğu kötü durumdu. Diğer iç sorunlar arasında serbest piyasa reformlarının uygulanması, demokratik hükümet yapılarının kurulması ve arazilerin özelleştirilmesi yer alıyordu. Dış kaygılar Rusya, Türkiye, Gürcistan ve İran ile gelecekteki ilişkileri içeriyordu. Ayrıca Gorbaçov'un darbe sonrasında Sovyetler Birliği'ni yeniden yapılandırmaya yönelik çabaları, Batı'nın yeni Cumhuriyeti hemen tanıyamayacağı anlamına geliyordu. Ancak öncelikli endişe, Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'la yaşanan anlaşmazlık ve 400.000 Ermeni'nin yaşadığı Gürcistan'daki siyasi belirsizliklerdi. 1918 senaryosu bazı açılardan tekerrür ediyordu¹⁸.

¹⁶ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*, ...s. 371.

¹⁷ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*, ...s. 371; Ayrıca bk. Boumoutian, G. "The Politics of Demography: Misuse of Sources on the Armenian Population of Mountainous Karabakh," in JSAS (9, 1999).

¹⁸ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*, ...s. 372.

Bu arada Gorbaçov, Ermenistan'ın yeni birliğine katılması için baskı yapmak amacıyla Azerbaycan'ı desteklemeye devam etti. Ter Petrosyan'ın ilk işi Moskova'nın gelecekte Rusya ile Ermeni ilişkileri konusundaki endişelerini yatıştırmaktı. Karabağ ve Ermenistan'a çok sayıda Azeri saldırısıyla karşı karşıya olan seçimlerden bir gün sonra, Moskova ile biraz anlayışa gelme isteğine işaret etti. Hâlâ siyasi birliğe katılmayı reddeden Ermenistan, yine de bir serbest ticaret bölgesi oluşturan ve gıda, sanayi ve enerji tedarikini koordine etmeye yönelik bir anlaşmayı oluşturan ekonomik anlaşmayı imzaladı. Gorbaçov bir miktar avantaj elde etmişti ve karşılığında Karabağ'da ateşkes için arabuluculuk yapmayı teklif etmişti. Karabağ'da tüm cephelerde ilerleyen ve Ermenistan ile Karabağ'ın yakında dizlerinin üstüne çökeceğinden emin olan Azerbaycan, daveti kabul etmedi. Ancak Ter Petrosyan siyasi bir zafer elde etmişti. Bağımsızlığına rağmen Ermenistan'ın Moskova ile bağlarını koparmadığını belirtmişti. Aynı zamanda Batı'ya ve diasporadaki birçok Ermeni'ye, hükümetinin aceleci olmadığını, ihtilafın çözümüne yönelik temkinli ve kademeli olarak ilerlemeye istekli olduğunu da gösterdi¹⁹.

Ter Petrosyan'ın bir sonraki adımı, Türkiye'ye, Ermenistan'ın kendisine karşı toprak iddiası bulunmadığına ve komşulukla diplomatik ve ekonomik ilişkiler arzuladığına dair güvence vermek oldu. Aynı mesaj Gürcistan, İran ve Azerbaycan'a da gönderildi. Ermenistan'ın ideolojik olarak dogmatik bir bakış açısı benimsemek yerine pragmatik ve esnek bir dış politika izlemesi gerekiyordu. Karabağ konusunda Ermenistan, çatışmanın Ermenistan ile Azerbaycan arasında değil, Dağlık Karabağ'ın Ermeni yerleşim bölgesi ile Bakü arasında olduğunu bir kez daha yineledi. Bu, doğrudan iletişim yoluyla çözülmesi gereken bir insan hakları ve kendi kaderini tayin etme sorunu²⁰.

Uzun vadede Ermenilerin Türkiye ile siyasi ve ekonomik ilişkiler kurma çabaları gerçekleşmedi. Türkler sadece Ermenistan ablukasını sürdürmekle kalmadı, aynı zamanda başka herhangi bir şeyin tartışılabilmesi için Karabağ meselesinin çözülmesi gerektiği konusunda da ısrar etti. Azeri ablukasını yiyecek ve yakıt kıtlığına yol açmıştı ve 1989'dan bu yana depremin yeniden inşası için gerekli malzeme neredeyse tamamen durmuştu. Medzamor Nükleer Enerji Santrali'nin 1989 yılında kapatılması, aralarında çok sayıda mültecinin de bulunduğu Ermeni vatandaşlarının yeni bir zorlu kışla karşı karşıya kalacağı anlamına geliyordu. Rusya ve Gürcistan'daki siyasi ve ekonomik durum, Ermenistan'ın, dış yardımın yanı sıra, esas olarak kendi çabalarına güvenmek zorunda olduğunu gösteriyordu. Bu arada Ter Petrosyan'ın Türkiye politikası Taşnaklar tarafından sert bir şekilde eleştirilirken, Hınçaklar ve komünistler onun Moskova ile ılımlı ilişkilerini eleştirdiler²¹.

Gorbaçov hâlâ eski SSCB'yi kurtarmayı umuyordu ve bir Egemen Devletler Birliği'nin kurulmasını önerdi. Aralarında Azerbaycan'ın da bulunduğu ancak Ermenistan, Gürcistan, Baltık Devletleri ve en önemlisi Ukrayna'nın hariç tutulduğu yedi cumhuriyetin liderlerinden sözlü anlaşma

¹⁹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 372.

²⁰ Ca. Norehad, B. *The Armenian General Benevolent Union*, New York, 1966, s. 66.

²¹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 372-373.

aldı. Azerbaycan cumhurbaşkanı Mutalibov, Gorbaçov'la işbirliğini sürdürdü ve Karabağ'ı boyun eğdirmek için Rusya'dan askeri yardım aldı. Kasım 1991'in başlarında Azerbaycan, Ermenistan'a giden gaz boru hatlarını kapattı. Aynı zamanda Türkiye, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk ülke oldu. Kasım ayının sonuna gelindiğinde Azerbaycan parlamentosu, askeri ve siyasi başarılarından cesaret alan ve birçok destekçi kazanmış aşırı milliyetçi bir parti olan Ulusal Cephe'nin teşvikiyle Karabağ'ın özerk statüsünü kaldırdı ve bölgenin doğrudan kontrolünü ele geçirme yönünde oy kullandı. Moskova'daki Devlet Konseyi, böyle bir eylemin yalnızca Ter Petrosyan'ı ılımlı tutumundan vazgeçmeye zorlamayacağını, aynı zamanda Ermenistan'a sempati duyan Avrupa Parlamentosu'nun da güçlü bir tepkisine yol açacağını fark etti. Gorbaçov'un tampon bölge fikrini dikkate almayan Rusya Devlet Konseyi, Azerbaycan'a bu kararı geri çekme talimatı verdi. Ulusal Cephe'nin popülaritesinden korkan Mutalibov, parlamento fikrini değiştirmeye çağırdı. Bölgede Rusya'nın varlığının yeniden canlanmasını istemeyen Türkiye, Ulusal Cephe'ye de geri adım atmasını tavsiye ederken, İran da iki taraf arasında arabuluculuk teklifinde bulundu²².

Bu arada Gürcistan da Gorbaçov'un Egemen Devletler Birliği'ne katılma teklifini reddettiği için cezalandırılıyordu. Komünistler tarafından hapsedilen ve 1991 baharında Gürcistan'ın cumhurbaşkanı olan popüler entelektüel muhalif Gamsakhurdia, Rusya'da Kuzey Osetya'ya katılma arzusunu ilan eden Müslüman yerleşim bölgesi Güney Osetya ile büyük sorunlarla karşı karşıya kaldı. Cumhuriyet. Osetya ayrılıkçı hareketine 1990 yılında başlamıştı ancak Gürcistan'ı sendika üyeleri arasında sayan Moskova tarafından uyarılmıştı. Ancak bir yıl sonra, 1991'de Gürcistan'ın bağımsız eylemleri, Rusya'nın Osetyalılara askeri yardımı ile sonuçlandı ve onlar da daha sonra Gürcistan'a karşı savaş başlattı. Yani Karabağ'da Ermeni ayrılıkçı hareketini caydıran Gorbaçov, aynı türden hareketi Güney Osetya'da da teşvik ediyordu. Gamsakhurdia'nın aşırı milliyetçiliği ve sert yönetimi meselelere yardımcı olmadı ve aslında Abhazlar gibi diğer Müslüman azınlıklara düşmanlık yarattı. Sonunda demokratik ilkelere olan düşük saygısı, Ulusal Muhafızların isyanına yol açtı ve bu, yıl sonunda Gamsakhurdia'yı istikrarsız bir duruma soktu²³.

Ancak olaylar herkesin tahmin ettiğinden daha hızlı ilerledi. Gorbaçov'un Egemen Devletler Birliği planı hiçbir zaman gerçekleşmedi. 1 Aralık 1991'de Ukrayna bağımsızlık yönünde oy kullandı ve 8 Aralık'ta Boris Yeltsin liderliğindeki Rusya'nın liderleri, Ukrayna ve Beyaz Rusya bir topluluk kurdular ve diğer eski Sovyet cumhuriyetlerini bağımsız devletler olarak katılmaya davet ettiler. Yeltsin Gorbaçov'u geride bırakmıştı. Ermenistan derhal Milletler Topluluğu'na katılacağını duyurdu ve 21 Aralık'ta Azerbaycan da dahil olmak üzere diğer sekiz diğer cumhuriyetle birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) katılmak için resmi olarak başvuruda bulundu. Mart 1992'de resmi olarak BDT'ye üye oldu. Aynı yılın Mayıs ayında Ermenistan da BDT Savunma Anlaşması'na

²² Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 373.

²³ Chorbajian, L, Donabedian, P, Mutafian, C. *The Caucasian Knot: The History and Geo-Politics of Nagorno-Karabagh*. London, 1994, s. 33-35; Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 373-374.

katıldı²⁴.

25 Aralık 1991'de Mihail Gorbaçov başkanlıktan istifa etti ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği resmen feshedildi. 6 Ocak 1992'de Dağlık Karabağ bağımsızlığını ilan etti. Azerbaycan'da hoş karşılanmayan Rusya liderliğindeki değişiklik, Ermenistan'da da büyük coşkuyla karşılandı. Mutalibov, kendisini ve kliğini iktidarda tuttuğu ve Azerbaycan'ın Karabağ'daki Ermeni hareketini yok etme çabalarını desteklediği sürece Moskova'nın emirlerine uymaya hazır, katı bir komünistti. Gorbaçov'un ayrılmasıyla BDT'ye katıldı ve kendisini Yeltsin'in gözüne sokmaya çalıştı, ancak geçmişteki eylemleri, özellikle de Ağustos darbesine verdiği destek ve Bakü'deki etnik Ruslara yönelik muamelesi onu sevilmeyen bir hale getirdi²⁵.

SSCB'nin çöküşü Ermenistan'ı bir kez daha uluslararası arenaya çıkmaya zorladı. 2 Mart 1992'de Ermenistan egemen bir devlet olarak tanındı ve Birleşmiş Milletler'e üye oldu. Yeni diplomatlara maddi ve pratik yardımda bulunabilecek bir Ermeni topluluğunun bulunduğu ülkelerde alelacele Ermeni diplomatik misyonları açıldı. Kısa süre sonra pasaportlar, pullar ve sonunda yeni bir para birimi tanıtıldı. Sokak ve yer adları da değiştirildi. Mülteci durumu, yiyecek, tıbbi malzeme, yakıt kıtlığı, Azeri ablukası, Gürcistan'daki iç karışıklıklar, düşman Türkiye ve partizan politikaların ortaya çıkışı çoğu kişiye 1919-1920 dönemini hatırlatsa da, önemli farklılıklar vardı. Rusya tüm sorunlarına rağmen bir iç savaşın ortasında değildi. Ermenistan daha organize ve daha temsili bir hükümete sahipti, BM Şartı tarafından korunuyordu ve ilk Cumhuriyete göre daha iyi bir altyapıya sahipti²⁶.

Gorbaçov'un çekilmesiyle Rus birlikleri Karabağ'dan çekildi. Karabağ Ermenileri karşı koymaya başladı ve bir yıl sonra sadece bölgenin çoğunu geri almakla kalmadı, aynı zamanda bölgenin dışındaki Kelbecer'i de aldı (bkz. Harita 44). Ermeni sağı gibi Rusya'dan tamamen kopmayı savunan ve Türkiye ile daha yakın ilişkiler talep eden Azerbaycan Jan Halk Cephesi, hükümette yeni taraftarlar kazanmaya başladı. Azerbaycan parlamentosu BDT anlaşmasını onaylamayı reddetti ve Mutalibov'u istifaya zorladı. Ulusal Cephe'den oluşan geçici bir hükümet ve komünist bakanlar, bahar sonlarında yapılacak yeni başkanlık seçimlerine kadar ülkeyi yönetmeye çalıştı. Ancak iki ay sonra, komünistlerin hakimiyetindeki parlamento, iktidar kaybından korkarak, derhal olağanüstü hal ilan eden ve yaklaşan seçimleri iptal eden Mutalibov'un yeniden görevlendirilmesi yönünde oy kullandı. Milli Cephe'nin silahlı destekçilerinin çıkardığı ayaklanmalar onu bir gün sonra kaçmak zorunda bıraktı ve Haziran başında Milli Cephe lideri akademisyen Abulfaz Elçibey seçimi kazanarak Azerbaycan'ın yeni cumhurbaşkanı oldu. BDT'ye katılmayı kesinlikle reddetmesi ve Türkiye'ye yakınlığı sadece Rusya'yı değil, İran'ı da endişelendiriyordu²⁷.

²⁴ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 374.

²⁵ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 374375.

²⁶ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 375; Denber, R. ed., *The Soviet Nationality Reader*, Boulder, Co., 1992, s. 19.

²⁷ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 375.

Bu arada Gamsakhurdia kendisine karşı çıkan isyanı bastıramadı ve Ocak 1992'nin başlarında Tiflis'ten kaçtı. On üç yıl boyunca (1972-1985) Gürcistan'ın komünist şefi olan ve daha sonra Gorbaçov'un kabinesinde yer alan ve SSCB dışişleri bakanı olan Eduard Şevardnadze Gürcistan'a döndü. BDT'ye katılmayı reddetmesi Abhaz azınlığa BDT'ye katılmak istediğini açıklama fırsatı verdi. Moskova, bölgede yeniden söz sahibi olabilmek ve Türkiye'nin etkisini durdurmak amacıyla, Gürcülere karşı direnmeyi ve Gürcü ordusunu geri püskürtmeyi başaran Abhazlara bir miktar yardım yaptı. 1993 sonbaharında Gürcistan, BDT'ye katılmanın ve Abhazya ile müzakerelere başlamanın ihtiyatlı olacağına karar vermişti²⁸.

Bu arada Elçibey'in milliyetçi politikaları ve Türk yanlısı tavırları sadece Rusya ve İran'ı yabancılaştırmakla kalmamış, aynı zamanda Lezgiler ve birincisi Sünni aşiretlerden ikincisi ise İran Şii halkı olan Taleşiler tarafından ayrılıkçı bir hareket başlatmıştı. BDT üyesi olan Ermenistan, üye olmayan Azerbaycan'dan çok Rusya'ya güvenebilirdi. 1993 yazında Karabağ Ermenileri Şuşi'nin yanı sıra Ermenistan ile Karabağ arasındaki koridorun tamamını ele geçirmişti (bkz. Harita 44). Azeri ordusu ve muhalefet Elçibey'i uzaklaştırma kararı aldı. Bu noktada Azerbaycan'ın eski komünist şefi (1969-1987) ve Gorbaçov döneminde Politbüro üyesi olan Haydar Aliyev bu durumdan yararlandı. Türkiye ile daha yakın ilişkiler kurduğu Nahçıvan'da vakit geçirmişti. Nahçıvan'ı Türkiye'ye bağlayan Aras Nehri'nin üzerine iki köprü yapıldı; Türkiye cumhurbaşkanı bölgeyi ziyaret etmiş, ekonomik yardım sözü vermiş ve Ermenistan'ı Nahcivan'a saldırmaması konusunda uyarılmıştı. Yaz sonuna doğru Moskova'nın Elçibey'e tercih ettiği Aliyev Cumhuriyetin başındaydı ve demokratik olarak seçilmiş Elçibey Nahcivan'a sığınmıştı. Sonbaharın başlarında Azerbaycan BDT'nin üyesi oldu ve Ekim 1993'te Moskova bir kez daha Kafkasya'nın ana komisyoncusu oldu. Moskova'nın Kafkasya'daki nüfuzunun artmasıyla birlikte Rusya'nın rolü arabulucu ve ağabey rolüne dönüştü. Ancak geçmişten farklı olarak eski Sovyet cumhuriyetlerinin toprak bütünlüğüne ilişkin herhangi bir açıklama yapılmadı. Görünüşe göre Moskova yıpratma savaşını tercih ediyordu²⁹.

Bu arada Ermenistan'a yönelik şiddetli abluka devam ediyordu. GSMH 1991 ile 1993 yılları arasında yüzde 60 oranında düştü. Özellikle yakıt ve gaz arzı yetersizdi. Özellikle 1992-1993 kışı çok sert geçti. Medzamor nükleer santrali kapalı kaldı ve okullar, ofisler, fabrikalar ve hastaneler ısı ve elektrik eksikliği nedeniyle kapanmak zorunda kaldı. Sırf ısınmak için birçok kitap ve ağaç feda edildi. Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Ermeni diasporasından gelen yardımlar büyük fayda sağladı, ancak çocuklar ve yaşlılar arasındaki ölüm oranı yüksekti. Doğum oranı da düştü. Daha iyi organizasyon, dış yardım, İran ve Türkmenistan'dan gelen yakıt enerji krizini hafifletti ve 1992-1993 krizi bir daha tekrarlanmadı³⁰.

²⁸ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 376.

²⁹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 376.

³⁰ Evans, L. *United States Policy and the Partition of Turkey 1914-1924*. Baltimore, 1965, s. 49; ayrıca bk. Gidney, J. *A Mandate for Armenia*. Kent, Ohio, 1967.

1994 yılına gelindiğinde Ermenistan diplomatik cephede başarılı oldu ve Asya, Avrupa ve Amerika'da ek misyonlar kurdu. Karabağ'da da sallantılı bir ateşkes anlaşması gözlemlendi. Karabağ'daki mücadele 20.000 kişinin hayatına mal olmuş ancak Ağdam ve Fuzuli'yi ele geçirmeyi başarmıştı. Azerbaycan'daki etnik temizlikten, Gürcistan'daki iç savaştan ve 1988 depreminde evlerini ve eşyalarını kaybeden yaklaşık 300.000 mülteci, Ermenistan'ın karşı karşıya olduğu süregelen bir sorundu. Devam eden Azeri ve Türk ablukası ekonomik toparlanmayı ciddi şekilde engelledi; yalnızca Rusya'dan, İran'dan yapılan ithalat ve dış yardım, ekonominin çok yavaş da olsa ilerlemesini sağladı. 1994 yılının sonuna gelindiğinde 500.000'den fazla Ermeni (bazıları Gürcistan ve Azerbaycan'dan gelen mülteciler) geçici veya kalıcı olarak Rusya'ya veya eski SSCB'nin diğer bölgelerine, Kuzey Amerika'ya, Avustralya'ya ve Avrupa'ya gitti³¹.

Ermenistan, Uluslararası Para Fonu'ndan kredi alabilmek için özelleştirme politikasını sürdürdü. Fiyat liberalizasyonunun yaygınlaştırılması ve devlet sübvansiyonlarının durdurulması hızla devam etti. 1995'e gelindiğinde GSYİH'nın %40'ı özel sektörün elindeydi. Ancak temel gıda maddelerinin fiyatları yüzde 25 arttı, ekmeğin fiyatı 11 kat arttı, elektrik maliyeti ise eskisine göre altı kat arttı. Zorlu ekonomik koşullar muhalefet partilerini güçlendirdi ve Ermeni Milliyetçi Hareket Partisi'nin eski üyelerinin yeni koalisyonlar oluşturmasına neden oldu. Ermenistan Komünist Partisi, Ulusal İlerleme Örgütü, Ermenistan Demokrat Partisi, Ulusal Demokratik Birlik, Ulusal Kendi Kaderini Tayin Hareketi ve Ermeni Devrimci Federasyonu, hükümeti insan haklarını ihlal etmekle suçladı. Muhalefet liderlerine yönelik fiziksel saldırılar ve tutuklamaların yanı sıra Taşnak partisi ve gazetelerinin yasaklanması da suçlamaları artırdı. Dünya Bankası'ndan alınan 28 milyon dolarlık krediye rağmen deprem bölgesinin yeniden inşası çok yavaş ilerledi ve 450.000 bölge sakini, yıkımdan altı yıl sonra bile geçici konutlarda yaşamaya devam etti³².

Muhalefet partileri Ulusal Koalisyon İttifakı altında birleştiler ve 1995 yılında bir dizi büyük hükümet karşıtı miting düzenlediler. Bu arada Karabağ'da durum büyük ölçüde iyileşti. Sınır köylerinin Azeriler tarafından ara sıra bombalanmasına rağmen, 1994'te ateşkes anlaşması imzalandı ve Ermeni ve Azeri liderler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Rusya'nın düzenlediği bir dizi toplantıda bir araya geldi. Ermeni hükümeti, Rusya ile tarihsel bağlarına rağmen bağımsız bir yol izlemeye çalıştı. Ermeniler, Rusya'daki büyük iç karışıklığın denize kıyısı olmayan Ermenistan'ı ciddi şekilde etkileyeceğinden korkuyorlardı. Yeltsin'in Çeçenya'daki sorunları, Gürcistan'ın Müslüman ve ayrılıkçılarla sorunları Ermenistan'ı tetikte tutuyordu; Erivan hükümeti, birinci Ermeni Cumhuriyeti'nin sonunu getiren benzer koşulların çok iyi farkındaydı. ABD politikasının Türkiye ve Azerbaycan'dan yana olduğunu hisseden Ermenistan, ihtiyatlı bir şekilde Rusya'ya yeni girişimlerde bulundu ve Rus ordusunun Ermenistan'da 25 yıllığına üs kiralamasına imkan veren bir anlaşma

³¹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 377.

³² Goldenberg, S. *Pride of Small Nations*. London, 1994, s. 20; Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 377.

imzaladı. Kısa süre sonra Rus birlikleri Ermenistan'ın Türkiye ile olan sınırını korumaya başladı³³.

Ancak 1995'in iki önemli olayından biri hastanelerin yeniden açılmasıydı. İkincisi Medzamor Nükleer Santrali ve yeni Katoliklerin seçilmesi. Çevrecilerin itirazlarına rağmen Medzamor tesisi kısmi faaliyete geçti ve ülkenin çok ihtiyaç duyduğu elektriği sağladı. Erivan'da sık sık yaşanan elektrik kesintileri nihayet sona erdi. Nisan 1995'te, Kilikya Büyük Evi Katolikosu II. Karekin, merhum I. Vazgen'in yerine 131. Tüm Ermeniler Katolikosu olarak seçilerek I. Karekin adını almıştır. Petrosyan, Karekin'in seçilmesi için büyük baskı uygulamış, Karekin'in belagati ve diğer tüm adaylara karşı teolojik üstünlüğü onu en iyi seçim haline getirmiştir. Seçim kesinlikle ANM için büyük bir darbe oldu. Kilikya Makamı, Orta Doğu'daki önemli piskoposluğu kontrol ediyordu ve Avrupa ve Amerika'daki büyük Ermeni diasporasında önemli bir takipçi kitlesine sahipti³⁴.

Cumhurbaşkanına daha fazla yetki veren Ermenistan'ın yeni anayasası da seçmenlerin yüzde 68'i tarafından onaylandı. Muhalefet hükümeti yolsuzluk ve seçimlere müdahale etmekle suçladı. Hükümet buna bir dizi muhalefet liderini tutuklayarak ve karargahlarında aramalar yaparak karşılık verdi. Beş yıllık görevden sonra Ter Petrossian, 1996'da bir kez daha başkanlığa aday olacağını duyurdu. GSMH ortalama yüzde altı oranında büyüdü (ve 1998'e kadar da büyümeye devam etti) ve başkan bunun sorumluluğunu üstlendi. ANO'yu ve aralarında Ramkavarların da bulunduğu birkaç küçük müttefik siyasi grubu temsil eden Cumhuriyet bloğunun bayrağı altında yarışiyordu. Eylül 1996'daki başkanlık seçimine altı aday daha katıldı. Bunlar Ulusal Demokrat Birliği, Komünist Parti, Ulusal Birlik Birliği, Ermenistan Demokrat Partisi, Ulusal Kendi Kaderini Tayin Birliği, Bilimsel-Endüstriyel ve Sivil Partiyi temsil ediyordu. Birliği ve Artsakh-Hayastan Hareketi³⁵.

Ter Petrosyan'ın platformu, demokratik kurumların güçlendirilmesini, yolsuzluk ve suçun sürekli olarak ortadan kaldırılmasını, ordunun ve istihbarat teşkilatlarının güçlendirilmesini, ek ücret artışlarıyla ekonomik reformların hızlandırılmasını ve ulusal bir sosyal güvenlik sisteminin oluşturulmasını içeriyordu. Ayrıca Rusya, Gürcistan ve İran'la işbirliğinin artırılması, Azerbaycan ve Türkiye ile daha istikrarlı ilişkiler kurulması çağrısında bulundu. Ancak en önemlisi Karabağ sorununa uzlaşmacı bir çözüm bulma ve dünya çapındaki Ermeni diasporasıyla ilişkileri geliştirme sözüydü. Ermenilerin, ekonomik toparlanmayı yavaşlatan uzun ve maliyetli Karabağ ihtilafının sona ermesini içtenlikle istediklerini sözlerine ekledi. Ermenistan, Karabağ'a ciddi garantiler ve özel özerklik statüsü verilmesi karşılığında, Laçın koridoru dışında Dağlık Karabağ dışında ele geçirdiği toprakların tamamını geri vermeye hazır³⁶.

Eylül ayına gelindiğinde Demokrat Parti ve Ulusal Kendi Kaderini Tayin Birliği'nin yanı sıra

³³ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peoply*,...s. 377.

³⁴ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peoply*,...s. 378.

³⁵ Hajda, L. & Beissinger, M. eds., *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*. Boulder, Co., 1990, s. 120; Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peoply*,...s. 378-379.

³⁶ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peoply*,...s. 379.

Artsakh-Hayastan Hareketi adayları seçimlerden çekilerek Ulusal Demokratik Birliğin cumhurbaşkanı adayı Vazgen Manoukian'ı desteklediler. Yasaklanan Taşnaklar da Manukyan'ın yanına düştü. Manoukian'ın platformu Karabağ'ın tam bağımsızlığı, yeni parlamento seçimleri ve yasama ve yargı organlarına güçlü yürütme organı karşısında daha fazla yetki verecek yeni bir anayasa çağrısında bulundu. Seçim sonuçları Ter Petrosyan'a oyların yüzde 51'ini alarak zafer kazandı. Manoukian oyların yüzde 37'sini alırken, komünistler şaşırtıcı derecede güçlü bir üçüncülük elde etti. Muhalefet bir kez daha iktidar partisini oy sayımında büyük yolsuzluk yapmakla suçladı. Yabancı gözlemciler bazı usulsüzlüklere dikkat çekti ancak bunların sonucu önemli ölçüde etkilemediği sonucuna vardı. Devam eden mitingler, isyanlar ve bazı silahlı saldırılar, tutuklamalarla ve tüm halka açık toplantıların kısa süreli yasaklanmasıyla sonuçlandı. Ter Petrosyan, Armen Sarkisyan başkanlığında yeni bir kabine atadı ve Erivan'a sükunet geldi³⁷.

1996 yılının önemli olaylarından biri Aras nehrini İran'a bağlayan köprü'nün açılmasıydı. Ermenistan'ın artık Meğri'den Rusya'dan sonra ikinci büyük ticaret ortağı olan Kuzey İran'a giden bir otoyolu vardı. İran'dan doğalgaz, tekstil ve gıda ürünleri büyük miktarlarda gelmeye başladı. Ermenistan, Avrupa ve Asya'da daha fazla diplomatik misyon açtı ve Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyelik başvurusunda bulundu. Azerbaycan'la yapılan görüşmeler esir değişimiyle sonuçlanırken, Türkiye ile yapılan görüşmeler de iki ülke arasında sınırın açılması ihtimalini artırdı. 1997 yılına gelindiğinde Ermenistan, bazı eleştirilere rağmen iyi durumdaydı. Ermenistan'ın insan hakları sicili Azerbaycan ve Gürcistan'dan daha iyiydi. Ekonomisi hafif büyüdü, özelleştirme devam etti ve enflasyon dramatik bir şekilde yüzde 20'ye düştü. İşsizlik hala büyük bir sorundu ve uyuşturucu bağımlılığı ve AIDS vakaları artmıştı. Ayrıca UNDP'nin (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) yaptığı bir araştırmaya göre, bağımsızlığından bu yana yaklaşık 700.000 Ermeni ülkeyi terk etmiş³⁸.

Armen Sarkisyan'ın sağlık durumu nedeniyle istifası Ter Petrosyan için bir darbe oldu. Çünkü Sarkisyan, diaspora liderlerinin yanı sıra hükümetle muhalefet arasındaki yakınlaşmanın sorumlusuydu. Karabağ'ın cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, Ermenistan'ın yeni Başbakanı seçildi. Koçaryan, aralarında Taşnakların da bulunduğu muhalefet liderleriyle derhal bir araya gelerek ulusal birlik programı sözü verdi. Bu arada Ermenistan ve Rusya, yakın ekonomik ve askeri işbirliğini öngören ikili bir anlaşma imzaladı. Ermenistan aynı zamanda NATO'nun Barış için Ortaklık programına dahil edilmesini istedi³⁹.

1997 yılının ikinci yarısına iki konu hakim oldu: Taşnaklara uygulanan yasağın kaldırılması ve hükümetin Karabağ'ı Azerbaycan'a tabi kılmaya hazır olduğu yönündeki söylentiler. AGİT Minsk

³⁷ Helmreich, P. *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire and the Peace Conference of 1919-1920*. Columbus, Ohio, 1974, s. 79-80.

³⁸ Bournoutian, A *Concise History of the Armenian People*, ...s. 380.

³⁹ Bournoutian, A *Concise History of the Armenian People*, ...s. 380; Hovannisian R., *The Republic of Armenia*. 4 vols. Berkeley, 1971-1996, s. 44.

Grubu tarafından sunulan plan, bölgenin nihai siyasi statüsüne ilişkin görüşmelerden önce Ermeni güçlerinin Karabağ'dan çekilmesini öngörüyordu. Karabağ için önerilen barış planının ayrıntılarının açıklanmaması söylentileri daha da yoğunlaştırdı. Parlamentodaki Yerkrpah (Toprağın Savunucuları) olarak bilinen sözde Karabağ partisi, parlamentoya seçilmiş ve Savunma Bakanı Vazgen Sarkisyan'ın desteğini alan savaş gazileriydi. Ocak 1998'e gelindiğinde Levon Ter Petrosyan ile kendi kabinesi üyeleri arasında Karabağ konusunda büyük bir bölünme yaşandı. Başbakan Koçaryan, Savunma Bakanı Vazgen Sargisyan ile İçişleri ve Ulusal Güvenlik Bakanı Serge Sarkisyan, Karabağ sorununun tek çözümünün konfederasyon modeli olduğu konusunda ısrar etti. Karabağ ve Azerbaycan bölgede eşit statüye sahip olacak. Dışişleri Bakanı Arzoumanian da dahil olmak üzere cumhurbaşkanının diğer destekçileri kısa süre sonra istifa etti. Başkan, ailesi ve yakın arkadaşları da şaibeli anlaşmalardan ve yolsuzluktan kâr elde etmekle suçlandı⁴⁰.

Bu arada Rusya'daki ekonomik kriz (1998) Ermenistan'ın en büyük ticaret ortağını vurdu ve Ermenistan'ın savunma harcamaları 1993 ile 1998 yılları arasında bütçenin yüzde dokuzuna yükseldi. 3 Şubat 1998'de Levon Ter Petrossian, devletin tamamen istikrarsızlaşmasından korkarak istifa etti. . Robert Koçaryan yeni seçimlere kadar cumhurbaşkanı vekili oldu. Koçaryan Taşnaklara yönelik yasağı kısmen kaldırdı ve liderleri yaklaşan seçimlerde onun adaylığını destekledi. Koçaryan ayrıca Ter Petrosyan'ın diasporadaki Ermenilerin çifte vatandaşlığa sahip olmasını engelleme politikasını da tersine çevirdi. 14 yıl boyunca Sovyet Ermenistanı'nı yöneten, artık popüler olan Demircian da adaylığını açıkladı. Kasım 1988'de AGİT, Karabağ'ı sözde Azerbaycan'ın bir parçası olarak koruyacak, ancak ona geniş özyönetim yetkileri verecek bir "ortak devlet" kurulmasını önerdi. Azerbaycan bu planı reddetti⁴¹.

Kocharian'ın platformu endüstriyi güçlendirmek, daha fazlasını yaratmak için istihdamı arttırdı, yabancı yatırımı arttırdı, karaborsa ve vergi kaçakçılığına son verdi. Ücretleri artırma, sosyal güvenlik ve emeklilik sistemlerinde reform yapma ve ihtiyaç sahiplerine ücretsiz sağlık hizmeti sunma sözü verdi. Rusya ile daha yakın ilişkiler savunuldu ve Ermeni Soykırımı sorunu bir kez daha gündeme getirildi. Seçim sonuçlarına göre Koçaryan yüzde 38'in üzerinde oy alırken, Demircian yüzde 30'un üzerinde, Ulusal Demokratik Birlik'ten Vazgen Manukyan yüzde 12 ve komünist aday da yüzde 11 oy aldı. Bir kez daha usulsüzlük suçlamaları yapıldı, ancak dış gözlemciler kusurlu olmasına rağmen genel seçim sonuçlarının geçerli olduğuna karar verdi. Hiçbir aday yüzde 50'den fazla oy alamadığı için iki hafta içinde ikinci tur seçim yapılması planlandı. İkinci tur seçimlerde Koçaryan yüzde 60, Demircian ise yüzde 40 oy aldı. Yeni cumhurbaşkanı, Başbakan Armen Darbinian başkanlığında kabinesini kurdu. Taşnaklara yönelik yasak tamamen kaldırıldı ve Koçaryan onları hükümete dahil etti. Kısa bir süre sonra Koçaryan, serbest ticaret ihtiyacını ve aralarında Türkiye ile

⁴⁰ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 380-381.

⁴¹ Howard, H. *Turkey, the Straits and US Policy*. Baltimore, 1974, s. 39.

Azerbaycan'ın da bulunduğu üye ülkeler arasında daha fazla ekonomik ilişkilerin vurgulandığı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne katıldı. 1998 yazına gelindiğinde ekonomi yüzde 6,4 oranında büyümüştü. Özellikle diasporadaki Ermenilerin yabancı yatırımları arttı. Karabağ'a ihanet söylentileri büyük ölçüde bitmiş ve siyasi partiler arasındaki rekabet büyük ölçüde azalmıştı⁴².

1998'in sonuna gelindiğinde bir dizi siyasi cinayetin yanı sıra elitizm ve küçük bir zümrenin yönetimine yönelik suçlamalar Koçaryan'ı lekelemişti. Manoukian ve Demirjian eleştirilerini eklediler. Hatta Taşnaklılar bile sorunlardan endişe duyduklarını dile getirdiler. Koçaryan çok geçmeden asıl üssü olan Karabağ'ı bile kontrol edemediğini fark etti. Buna karşılık, Karabağ'ın cumhurbaşkanı olarak seçtiği Arkady Gukassian'ın, Savunma Bakanı Samvel Babayan tarafından kontrol edilen kendi parlamentosu üzerinde çok az etkisi oldu. Mayıs 1999'daki parlamento seçimleri güç dengesini yeniden şekillendirdi. Vazgen Sarkisyan liderliğindeki Birlik Koalisyonu ve Karen Demijian liderliğindeki Ermenistan Halk Partisi seçimleri kazandı ve Koçaryan'ı parlamento çoğunluğu üzerinde herhangi bir kontrolden mahrum bıraktı. Başbakan olan Vazgen Sarkisyan, Karabağlı ve Koçaryan'ın en yakın müttefiki Serge Sarkisyan'ı İçişleri Bakanlığı görevinden aldı. Bu arada Karen Demijian Meclis Başkanı oldu. Sargisyan, Arkady Ghukassian'ın Karabağ üzerinde sıkı bir kontrol sağlamasına ve demokratik reformları başlatmasına yardım etmeyi başardı. Samvel Babayan, Savunma Bakanlığı görevini kaybederek Karabağ ordusunun başına geçti. Sargisian, hükümetin kontrolünü devraldıktan sonra derhal vergi kaçakçılığına, yolsuzluğa ve kayıt dışı ekonomiye saldıracağına söz verdi. Ayrıca askere alınmaya hak kazanan öğrencilere verilen eğitim ertelemeleri konusunda da Koçaryan'la çatıştı. Aliyev ve Koçaryan şimdi Karabağ konusunda doğrudan ikili görüşmelere başladılar ve Karabağ'ın Azerbaycan içinde fiilen bağımsız olacağı olası bir çözüm ortaya çıkmaya başladı. Eylül 1999'a gelindiğinde Ermenistan'da siyasi koşulların nihayet istikrara kavuştuğu ve ekonominin ciddi bir toparlanma sürecine girdiğine dair büyük umutlar vardı. Ancak trajik olan, Katolikos I. Karekin'in ölümü, iki karşıt görüşün birleşmesine dair tüm umutları sona erdirdi. Ermeni Kilisesi ve laik liderler halefinin seçimi konusunda bölünmüştü. Diasporanın liderleri, teolojik zekadan yoksun olmasına rağmen Ermeni hükümetinin yanı sıra Ermenistan ve Rusya'daki Ermeni nüfusu tarafından da tercih edilen, önde gelen Erivan Başpiskoposu Karekin Nersissian'ı tamamen onaylamadı. Koşulların anavatanından bir Katolikos gerektirdiğini düşünenlerin sayısı⁴³.

Delegeler yeni Katolikler için oy vermekle meşgulken, 27 Ekim'de beş teröristin Ermenistan Ulusal Meclisi binasına girip Vazgen Sarkisyan, Karen Demirjian, iki başkan yardımcısı ve iki bakanı öldürmesiyle birçok Ermeni'nin iyimserliği paramparça oldu. ve dört milletvekili. Savunma Bakanı Vagharshak Harutiunian soğukkanlı bir lider olarak ortaya çıktı. Onun kararlı ve istikrarlı eylemi, ordunun hükümeti devirmesini engelledi. Ayrıca ülkeye, Ermeni silahlı kuvvetlerinin Türkiye veya

⁴² Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 381.

⁴³ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 382; Karklins, R. *Ethnic Relations in the USSR*. Boston, 1986, s. 76.

Azerbaycan'dan gelebilecek olası işgallere karşı tetikte olduğu güvencesini verdi. Başkan Koçaryan ile generaller arasında tampon görevi gördü. Kısa bir süre sonra, Babayan'ın Karabağ'ın cumhurbaşkanı Arkady Gukassian'a silahlı saldırı emri vermesinin ardından Babayan'ın görevden alınmasında etkili oldu. Koçaryan, ana partilerin bütünlüğünün yanı sıra birliğini de korumak amacıyla, öldürülen Vazgen'in kardeşi Aram Sargisyan'ı Başbakan olarak ve öldürülen Karen'in oğlu Stepan Demirjian'ı Halk Partisi genel başkanlığına atadı. . Aliyev ile Karabağ'ın statüsüne ilişkin görüşmeler ertelendi. Başpiskopos Karekin yeni katolikos (II. Karekin) seçildi ve ilk resmi görevi ölen dokuz siyasetçinin cenaze törenini yönetmek oldu. Yeni milenyum, Ermenistan'da Hıristiyanlığın 1700. yıldönümünün dünya çapında kutlanmasına sahne oldu. Adını Lusavoriç Gregory'den alan yeni katedral, Cumhuriyetin 10. yıl dönümüne denk gelecek şekilde (21 Eylül 2001) tamamlandı. Papa II. John Paul, Ermenistan'ı ziyaret ederek 1915'teki "Büyük Suç" hakkında konuştu. Bu dönemde aynı zamanda birçok Avrupa devletinin de Soykırımı tanıdığı görüldü. Ancak Koçaryan'ın siyasi şansı azaldı ve hükümeti benzeri görülmemiş ölçekte yolsuzlukla suçlandı. 2001'den sonra ekonomi biraz düzelse de Karabağ sorunu hâlâ çözüme kavuşturulmamış ve göç, yavaşlayarak da olsa hız kesmeden devam etmişti. Bu arada, yabancı sermayeyi çekmek için demokratik, anayasal, ekonomik ve yasal reformlara nazikçe ihtiyaç duyuldu. Koçaryan göçü durdurarak, yolsuzluk ve adam kayırmayı önleyerek halkın güvenini yeniden kazanmaya çalıştı. Bu arada Stepan Demirjian ve diğer adaylar bir sonraki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Koçaryan'a meydan okuma isteklerini dile getirdiler. 2003 seçimleri usulsüzlükler, tutuklamalar ve siyasi cinayetlerle gölgelendi. Bu, Koçaryan'a bir görev süresi daha kazandırdı ve Erivan'da büyük protestolara yol açtı⁴⁴.

Sonuç

Bağımsızlığından on beş yıl sonra, günümüz Ermenistan'ı fırtınanın ortasındaki bir gemi gibidir. Kaynaklar, son altı yılda 500.000 kişinin daha ülkeyi terk ettiğini tahmin ediyor. 1989'dan bu yana toplam bir milyona yakın Ermeni anayurtlarını terk etti. Bazıları Rusya'da artık Ermenistan'dakinden daha fazla Ermeni yaşadığını iddia ediyor. Nüfusun 2 milyonun biraz üzerinde olduğu tahmin ediliyor. Mevcut hükümetin temel amacı Azeri veya Türk saldırılarına karşı devletin bütünlüğünü sağlamak olmuştur. Ermenistan özellikle Amerikan ve Avrupalı petrol şirketlerinin Karabağ'daki Azeri taleplerini desteklemek için hükümetlerine uyguladığı baskıdan endişe duyuyor. Azerbaycan'ı Nahçıvan ve Türkiye'ye bağlamak için Laçın koridorunun Meğri'deki benzer bir koridorla değiştirilebileceği yönündeki söylentiler, Ermenistan'daki ve diasporadaki Ermenileri rahatsız etti. Böyle bir plan Ermenistan için potansiyel olarak felaket olacaktır, zira bu sadece Ermenilerin dost bir devlet olan İran ile olan tek bağlantısını kapatmakla kalmayacak, aynı zamanda

⁴⁴ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*,...s. 383; Karklins, R. *The Challenge of Statehood: Armenian Political Thinking since Independence*. Watertown, Mass., 1998, s. 86.

Türkiye'yi Kafkaslar ve Orta Asya'daki tüm Türk halklarına bağlayacaktır. Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Birleşmiş Milletler, Nahcivan ve Karabağ'ın her zaman Ermenistan'ın bir parçası olduğu gerçeğini görmezden gelmeyi tercih ediyor. Ayrıca Sevr Antlaşması'nı (1920) ve Ağrı Dağı, Kars, Ani ve Ardahan'ı Ermenistan'dan ayıran Moskova ve Kars Antlaşmaları'nın (1921) temelde yasa dışı olduğu gerçeğini de reddediyorlar. 11 Eylül 2001'deki terör saldırılarının ardından Amerika'nın Azerbaycan'ı ve Orta Asya'daki çeşitli Türki rejimleri destekleyen son açıklamaları da ek endişe kaynaklarıdır. Gürcistan ve Azerbaycan'daki yeni hükümetler ve ABD'nin Suriye ve İran'a yönelik tehditleri de potansiyel kaygılardır. Batı, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde olduğu gibi bir kez daha Ermenileri yüzüstü bırakabilir. Ermenistan'ın Rusya'ya olan aşırı bağımlılığı, Rus savunma birimlerinin istihdam edilmesi ve Rus MiG-29 savaş uçaklarının satın alınması bu nedenledir. Aynı zamanda Ermenistan'ın neden Yunanistan'la askeri bir anlaşma yaptığını ve Türkiye'nin komşuları olan Çin, İran, Suriye ve eski Irak hükümetiyle (son üçü) dostane ilişkiler kurduğunu da açıklıyor.

Ermenistan, bir dizi düşman ve güçlü komşuyla çevrili, küçük, denize kıyısı olmayan, kaynaklar açısından fakir bir ülkedir. Onun tek varlığı, halkının girişimci ruhu, yüksek eğitim düzeyi, bilim adamlarının umut verici yetenekleri ve çeşitli ve müreffeh diasporasıdır. Ermenistan, müthiş savunmalar inşa ederek (hatta bazıları İsrail modeli gibi nükleer silahları savunuyor), yaşayabilir bir ekonomi inşa ederek ve halkının haklarının meşru garantörü olarak algılanan bir devlet kurarak mevcut durumundan çıkacak. Yapılacak daha çok şey kaldı. Tarihin Ermenistan'a ve halkına uyanıklığın, ılımlılığın ve tedbirin körü körüne inanç ve dogmadan daha başarılı olduğunu öğretmiş olmasını ümit ediyoruz.

Kaynaklar

Afanasyan, S. *L 'Armenie, I 'Azerbaijan et la Georgie. De l 'independence a Vinstauration du pouvoir sovietique, 1917—1923. Paris, 1981.*

Aspaturian, R. *The Union Republics in Soviet Diplomacy.* Geneva, 1960.

Baldwin, O. *Six Prisons and Two Revolutions, 1920-1921.* Garden City, N.Y, 1925.

Barton, J. *Story of Near East Relief 1915-1930.* New York, 1930.

Boumoutian, G. "Rewriting History: Recent Azeri Alterations of Primary Sources Dealing with Karabakh," in *Journal of the Society for Armenian Studies [JSAS]* 6, 1992-1993).

Boumoutian, G. "The Politics of Demography: Misuse of Sources on the Armenian Population of Mountainous Karabakh," in *JSAS* (9, 1999).

Ca. Norehad, B. *The Armenian General Benevolent Union,* New York, 1966.

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

Chorbajian, L, Donabedian, P, Mutafian, C. *The Caucasian Knot: The History and Geo-Politics of Nagorno-Karabagh*. London, 1994.

Denber, R. ed., *The Soviet Nationality Reader*, Boulder, Co., 1992.

Evans, L. *United States Policy and the Partition of Turkey 1914-1924*. Baltimore, 1965.

Gidney, J. *A Mandate for Armenia*. Kent, Ohio, 1967.

Goldenberg, S. *Pride of Small Nations*. London, 1994.

Hajda, L. & Beissinger, M. eds., *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*. Boulder, Co., 1990.

Helmreich, P. *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire and the Peace Conference of 1919-1920*. Columbus, Ohio, 1974.

Hovannisian R., *The Republic of Armenia*. 4 vols. Berkeley, 1971-1996.

Howard, H. *Turkey, the Straits and US Policy*. Baltimore, 1974.

Libaridian, G. *Armenia at the Crossroads: Democracy and Nationhood in the Post-Soviet Era*. Watertown, Mass., 1991.

Mouradian, C.S. *De Staline a Gorbachev: Histoire d'une Republique Sovietique: L'Armenie*. Paris, 1990.

Nansen, F. *Armenia and the Near East*. New York, 1928.

Parliament of the Republic of Armenia, *Decision '91. Armenia's Referendum on Independence, September 21, 1991*. Yerevan, 1991.

Rost, Y. *Armenian Tragedy: An Eyewitness account of Human Conflict and Natural Disaster in Armenia and Azerbaijan*. New York, 1990.

Simon, G. *Nationalism and Policy toward the Nationalities in the Soviet Union*. Boulder, Co., 1991.

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTE KURMA
ÇALIŞMALARI

*Cuma TUNA
**Özgül ÖZCAN
***Erdem BAYIRLI
****Malik ARSLAN
*****Mehmet DOĞRU
*****Tevfik KOYUNCU

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :25.12.2023
Makale Kabul Tarihi :24.01.2024
Atıf Bilgisi:

Cuma Tuna, Özgül Özcan, Erdem Bayırlı, Malik Arslan, Mehmet Doğru, Tefvik Koyuncu, “20. Yüzyılın Başlarında Türkiye’de Üniversite Kurma Çalışmaları”, *International Journal Of Eastern Mediterranean Studies*, Year: 2, Vol: 2, Issue: 1, 2024, pp. 418-449.

Özet

Türkiye’de üniversite kavramının oluşması ve ilk üniversitelerin kurma çalışmaları yapılırken, şüphesiz geçmiş tarihimizden faydalanmak gerekmektedir. Ancak Cumhuriyetin kuruluş aşamaları bu ilişkilerin kesin bir şekilde ayrıştırılmasını zorunlu hale getirdi. Osmanlı Devleti’nden kalan kuruluşların işlevini yitirmiş olması veya yenedünya şartlarına uygun olmaması bu tedbirin alınmasını zorunlu kılmıştır. Devlet kurucularının amacı yeni ülke kurulurken, onu yüceltecek olan eğitim kurumlarının da çağdaş dünya ile irtibatlı ve ortak ilke ve kurallara göre yönetiliyor olmasını temin idi.

Bu makalede ülkemizde kurulan üniversiteler ve bu üniversiteleri kuran milli iradenin amaçları ve kuruluş kanunları süreci anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Kanun, Türkiye, Üniversite

Abstract

While the concept of university was being formed in Turkey and the efforts were being made to establish the first universities, it was undoubtedly necessary to benefit from our past history. However, the founding stages of the Republic made it necessary to strictly separate these relations. The fact that the institutions remaining from the Ottoman Empire had lost their functions or were not suitable for the new world conditions made it necessary to take this measure. The aim of the state founders was to ensure that, while the new country was being established, the educational institutions that would glorify it were connected to the contemporary world and managed according to common principles and rules.

In this article, the universities established in our country, the purposes of the national will that

* Müdür, Antakya Özel Eğitim Uygulama Okulu, cumtuna@gmail.com, Orcid no: 0009-0000-5737-1804

** Öğretmen, Mağaracık Ortaokulu, ozgul.ozcan.46@gmail.com, Orcid no: 0009-0009-5260-6091

*** Öğretmen, Şehit Hüeyin Şerbetçi ortaokulu, er-hac@hotmail.com, Orcid no: 0009-0006-4752-8496

**** Müdür Yardımcısı, Samandağ Ataköy İlkokulu, malikarslan@live.com, Orcid no: 0009-0001-4738-5695

***** Müdür, Narlıca Anadolu Lisesi, mehmetdogruu@hotmail.com, Orcid: 0009-0004-4637-2210

***** Öğretmen, Konya Çumra Karkın İmam Hatip Ortaokulu, tevfik_k@hotmail.com, Orcid no: 0009-0002-0112-2213

established these universities, and the process of their establishment laws are explained.

Key Words: Education, Law, Türkiye, University

Giriş

“Üniversite sözcüğü, Latince universitas’tan (bütün, hep, hepsi) batı dillerine, Fransızca université’den (toplum bütününe açık, bütün bilgileri öğretildiği kurum) dilimize geçmiştir. Osmanlıca külliye (küll/bütün, genel’den) Arapça cami (toplayan, içeren) ile anlam benzerliği içerir. Latince universium (evren, bütün), universal (genel), universas (topluca) kelimelerinin türevi olan universitas sözcüğü, bağımsız tüzel kişiliğe sahip ve ortak çıkarları olan kişiler topluluğu (lonca) anlamına gelmektedir.” Günümüzde üniversitelerin tanımı ile ilgili en kabul gören görüş: üniversiteler, gerçekleri arayan, bilim üreten, bilim yayan, en üst düzeyde araştırma ve eğitimin yapıldığı, içerisinde fakülte, yüksekokul, enstitüleri ve araştırma merkezlerini barındıran, ödüllendirme, derecelendirme ve diploma verme yetkisine sahip olan kurumlardır¹.

Türk ve İslam Tarihinde Medreseler, zamanın Yüksekokulları olmaları bakımından, eğitim ve öğretim hayatında büyük önem taşırlar. Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve gelişme dönemlerinde de medreseler bu önemlerini korumuş, İstanbul, Edirne, Bursa, İznik gibi payitaht olmuş şehirlerde kurulmuş olan medreseler zamanın en ünlü medreseleri olarak bilinir. XVI. Yüzyılın başlarından itibaren Avrupa’da baş gösteren bilimsel gelişme, İslam alemi tarafından takip edilemediği için süratle geri kalınmış, felsefe, matematik ve tıp alanlarında batılıların elde ettikleri mesafe Türk ve İslam alemi tarafından takip edilemediği gibi, kopya da edilememiştir.

Türk ve İslam âlemi daha ziyade dinî bilimler üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmış olduklarından, bu alanda son derece yüksek mertebelere ulaşmış bilim adamları, âlimler yetiştirilmiştir. Fakat mülazemet sisteminin bozulmaya başladığı XVI. Yüzyıl ve sonrasında bu medreselerden müspet ilimleri dahi okumadan mezun olan kadı ve müftüler, rüşvet karşılığı tayin sistemine dâhil olduktan sonra, medreselerin birer ilim yuvası olmaktan çıkmalarına sebebiyet vermişlerdir².

Osmanlı devlet ricali, gerilemenin ve ilimde meydana gelen çöküntünün farkına vardıldıktan sonra birçok alanda yenileşme ve ıslahat çalışmalarını başlatmışlardı. Zamanın dini

¹ Üniversitelerin Tanımı ve Üniversitelerin Tarihsel Gelişimi, 21.02.2024, <https://web.archive.org/web/20200102225853/https://circlelove.co/universite-tanimi-universitelerin-tarihsel-gelisimi/>

² Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, I, s. 278-279.

yorum anlayışı ve katı kuralcılık medreselere hâkim olan sistemin eleştirilmesini engellediği gibi, devlet ileri gelenlerinin bu alana müdahalesini de imkânsız kılmıştır.

Osmanlılar bu çıkmazdan kurtulmak ve devletin ihtiyaç duyduğu ricali yetiştirebilmek için zamanına göre modern eğitim kurumları kurmak için düğmeye basmışlardı. Devletin cephelerde içine düştüğü zor durum, ıslahat önceliğinin askeri kurumlara verilmesine, bunlarda muvaffakiyet alındıkça, diğer kurum ve kuruluşlara doğru bir yönelim olmuştur. 1700’lü yıllar Kara ve Deniz Harp okulları ile Tıp okullarının kurulması için önemli bir aşama olmuştur³. Buna karşılık dini okullarda reform bu zamanda da mümkün olmadığı gibi, katı ve merkeziyetçi düşünce iki yüz yıl daha ülkenin kaderinde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı askeri sisteminin önemli bir parçasını mekanik ve teknik sahalardaki düşün hayatı oluştururken, daha önemli kısmını şüphesiz Türkleştirme politikasının can damarı olan ve hissiyatı eğiten bir bilim dalı, yani tasavvuf ehli olan Bektaşî sistemi oluşturmaktaydı. Bu sistemin tabandan tavana kadar devletin bütün sınıflarına yerleştirilmiş olması, askeri sistemde ihtiyaç duyulan fen bilimlerine yönelik eğitim-öğretim girişimlerini mecburen dini kurumların etkin olduğu medrese sistemiyle sürdürmeyi gerekli kılmış, buna karşılık yeni kurulan modern okullar mevcut sistem ile eş zamanlı olarak yürütülmeyi gerekli kılmıştır⁴.

Tanzimat dönemine kadar bu şekilde sürdürülen ikili sistem, ancak bu dönemden sonra kırılabilmiştir. Bunda da Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırılmasının büyük önemi vardır. Bu döneme kadar devlet öncelikli olarak askerleri ve devlet adamlarını eğitimin bir parçası olarak görürken, bu dönemden sonra askerler kadar toplumun diğer kesimlerinin de eğitilmesinin gerekliliğine inanılmaya başlanmış olmalı ki, Rüştîye, İdadi, Sultani adı altında yeni birçok okul açıldı. Bu okulları daha üst seviyede eğitim veren ve mesleki öğretim kurumları haline dönüştürülecek olan Darülfünûn yani Üniversiteler kurulmaya başlanmıştır.

Bir İslâm devleti olan Osmanlı imparatorluğu, kaderlerine hükmettiği toplulukları, ilk fetih zamanlarında kendilerine verilen aman ve ahidnamelerin hükümlerine göre yönetmiş, İslâmiyetin tanıdığı geniş toleranstan faydalandırma konusunda “zimmi” statüsünü imparatorluğun sonuna kadar korumuştur. Bu statü sebebiyle devlet gayrimüslim toplulukların eğitimini yine o toplulukların cemaat önderlerinin yetkisine veya o cemaatin dini kurumlarına bırakmıştır. Bu kurumlar mensup oldukları dinin gereği dinsel eğitim ve öğretimlerini, yaşadıkları coğrafyanın gereklerine uygun olarak sürdürürken, Müslüman

³ Stanford Shaw-E Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II, İstanbul, 1983, I, s. 341-342.

⁴ Osman Eğri, “Yeniçeri Ocağının Manevi Eğitimi ve Bektaşîlik” Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, V/10, Ankara 1999, s.173-196.

topluluklardan pek de farklı bir eğitim sistemine sahip olmamışlardı. Aynı coğrafyada yaşayan farklı topluluklar olarak, Müslümanlar ile gayrimüslimleri birbirinden ayıran tek eğitim farkı, dinsel eğitim araçları arasında matbaanın daha önce yer almış olmasıdır. İslam alemi matbaanın din ve fen bilimleri konusunda çeşitli sebepler ile ancak Tanzimat ve sonrasında ciddi bir faaliyet gösterirken; gayrimüslimler XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren dinsel eserlerini matbu hale getirme şansına sahip olmuşlardı. Bu alanda kazanılan mesafe, Avrupa ile olan ilişkilerin zamanla yerleşmesini müteakiben, doğal etkileşimin bir sonucu olarak gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının, Müslüman vatandaşlardan önce fen bilimleriyle tanışmasına sebep olmuştur. Kapitülasyonlar bu imkânı gayrimüslim vatandaşların lehine, yurt dışında eğitim alınması veya yurt içinde kurulan yabancı okullarda okunulması yönünde daha da geliştirmiştir.

Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulmuş olan öğretim kurumlarını ve bu kurumlarda verilen ders programlarını, öğretim sistemlerini kuruluş amaçlarına göre birbirinden farklı üç ayrı gruba ayırmıştır.

1. Sıbyan mektepleri ve medreseler (dini okullar),
2. Rüştîye, İdadi, Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye, Muallim mektepleri (meslek okulları)
3. Yabancı okullar.

Bu okullar Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar bir arada yaşamaya devam etmiş; buralarda yetişen insan gruplarının devlet kademelerinde birlikte çalışmaları, devletin yönetiminde birinin ak dediğine, diğèrinin kara dediği karmaşık bir dönemin yaşanmasına sebep olmuştur. Yenileşme hareketinin hız kazandığı bu dönemde, zıt eğitim anlayışıyla insan yetiştiren bu sisteme bir müdahalenin yapılmamış olması, batı eğitim kurumlarının tam olarak ülkemizde yerleşmesini imkânsız kıldığı gibi, İslami bilgileri veren bu okullarda okutulan derslerin bir önceki yüzyılda okutulan ders sistemiyle devam etmesine sebep olmuştur. Arap ve Fars edebiyatı hâkimiyetini korurken, Türk ve Batı edebiyatı devletin uyguladığı sansür sebebiyle yeterince gelişmemiş ve giderek bir muhalif sistem haline dönüşmüştür.

Medreselerden yetişen, ancak eğitimlerini yurt dışına çıkararak geliştiren, toplumun içinde bulunduğu çıkmazı görerek, sistem kadar, devletin tutumunu da eleştiren bazı aydınların çabaları, II. Abdülhamit Han'ın eğitim reformunu başlatmasına ve ilk defa zorunlu ve modern ilkokulların açılmasına sebep olmuştur. 1876 Anayasası (Kanun-ı Esasi)'na koyulan "*Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maârifin birinci mertebesi mecburî olacak ve*

bunun derecâtı ve teferruâtı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.” maddesi ile ilköğretim mecburi hale getirilmiştir⁵. Bununla beraber medrese sistemi eski haliyle devam etmiştir. 29 Eylül 1914 yılında çıkarılan Islah-ı Medaris Nizamnamesi, medreselerin batılı anlamda modernleştirilmesi için bir aşama oldu. İstanbul medreseleri 4 yıllık 3 kısma ayrılmış olup, dini ilimler yanında felsefe, riyaziye, tıbbiye, fizik, kimya, iktisat gibi dersler verilmek suretiyle modern bir çehre kazandırılmaya çalışılsa da savaş sebebiyle bu girişim sonuçlandırılmamış, medrese-mektep ikiliği Cumhuriyete kadar devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra milli eğitim politikası yeni baştan ele alınmış, Mustafa Kemal Atatürk’ün 31 Ocak 1923’te İzmir’de yaptığı bir konuşma ve ardından 1 Mart 1924’te mecliste yaptığı ikinci bir konuşmada milli eğitimin birleştirilerek, medreselerin kapatılıp, modern okulların açılacağına işaretini vermiştir. TBMM’nin 3 Mart 1924’te aldığı bir kararla Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan tüm vatandaşların aynı tip mekteplerden eğitim alması için, ilim ve öğretim kurumlarının, Şeriye ve Ekaf Vekâleti ya da özel vakıflar tarafından sürdürülen medrese, mektep ve kursların tamamının Maarif vekâletine bağlanması temin edildi. Bu kanunla medreselerin dini işlevi ortadan kaldırılmış oldu. Medreseler yerine modern mekteplerin açılması ve din eğitiminin Maarif Vekâleti’nin denetiminde olmak üzere, İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulacak olan bir İlahiyat Fakültesi’ne tevdi edilmesine karar verildi. Türk insanının dini müesseselerinin devamını sağlayacak olan din adamlarının (imam ve hatip) yetiştirilmesi işi, medreselerin yerini almış olan mekteplerin üzerinden böylece alınmış oldu. Maarif Vekâleti’ne devredilen medreselerin işlevleri bu şekilde ortadan kaldırıldıktan sonra tamamı kapatıldı. İstanbul Üniversitesi’nin İlahiyat Fakültesi’ne öğrenci yetiştirebilmek için de ülkenin çeşitli merkezlerine İmam-Hatip Liseleri açılması yoluna gidilmiştir⁶.

Darülfünun’dan Üniversiteye

Tanzimat, Türk eğitim sisteminde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu sistem II. Mahmud’un son döneminde başlatılan ilk ve orta öğretim alanındaki batılılaşma çalışmaları sayesinde Tanzimat ile bir düzen ve intizama sokulmak istenmiştir. Üniversite kurmak ve vatanın her toprağında yüksek tahsil yapacak kurumların kurulması fikri de yine bu dönemin ürünü olup, 1846’da İstanbul’da bir “Darülfünun inşası”na başlanması bu

⁵ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 67

⁶ Musa Çadircı-Azmi Süslü, *Ankara Üniversitesi Gelişim Tarihi*, Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan, Ankara 1982, s. 3-5.

süreçte ilk adım olmuştur.

Darülfünun'un yapımı için Ekim 1846 sonlarına doğru faaliyete geçilmiş ve Ayasofya Camii yanında bir arsada okulun temeli atılmıştır. Binanın yapım aşaması oldukça uzun sürmüş, eğitim ve öğretim faaliyetlerine bir türlü başlanamamıştır. 12 Ocak 1863'te Derviş Paşa'nın gayretleriyle çalışmalar başlatılmış, ilk fizik dersi de paşa tarafından verilmek suretiyle bir örnek teşkil edecek adım atılmıştır. Bu okulda dersler herkese açık olduğu için bir süre sonra ilgi azaldı ve sonunda okul kapatılarak Maliye Nezareti'ne devredildi. Okul geçici olarak kiralık ahşap bir konağa nakledildi ve 1865'te çıkan bir yangın Okul'un buradaki varlığını da sona erdirdi.

Darülfünun kurmak için ikinci girişim 1 Eylül 1869 yılında yapıldı. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkarılarak, ilk defa yükseköğretim için Osmanlı Devleti'nde özel bir kanun ilan edilmiş oldu. Darülfünun'un ikinci denemesinde okutulacak dersler de bu kanunda açıkça belirtildi. Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk, Ulûm-ı Tabiiye, Riyaziye gibi fakültelerin olacağı bu yeni üniversite, "Darülfünun-ı Osmaniye" olarak bilinir. Öğretim dili Türkçe olan üniversitenin, öğretim üyesi eksikliği sebebiyle, bir süre Fransızca eğitim yapmış olduğu anlaşılmaktadır. Batıdaki benzerlerinin programına sahip olmasına rağmen yönetmeliklerin bir kısmı imkansızlıklar sebebiyle uygulanamamıştır.

Darülfünun bütün eksikliklerine rağmen 20 Şubat 1870 tarihinde açıldı. 15 Aylık bir eğitim hayatından sonra müdürü Cemalettin Afgani'nin şüpheli davranışları sebep gösterilerek 1871 yılı ortalarında kapatıldı. Darülfünun girişimleri bundan sonra da devam etmiş, Galatasaray Lisesi'nin bir şubesi olarak açılan "Darülfünun-ı Sultani" de bir süre sonra öncekinin akıbetini paylaşmıştır. 1882 yılındaki bu denemeden sonra 14 Ağustos 1900 yılında hazırlanan bir başka nizamname ile yeni bir Darülfünun denemesi yapılmıştır. Darülfünun-ı Şahane olarak açılan bu yeni okul 1 Eylül 1900 tarihinde eğitim öğretime başlamıştır. Bu yeni nizamname eski nizamnameleri yetkisiz kılmakla beraber, gerçek bir üniversitenin kuruluşunu gerçekleştirmek üzere tam yetkili bir merci haline getirilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde üniversite problemi yeniden ele alınmış, Askeri ve Mülki Tıbbiyeler bir araya getirilerek, "Tıp Fakültesi" adı altında birleştirilmişlerdi.

İstanbul'da kurulan bu yeni Darülfünun'un 5 fakülteden oluşacak şekilde düzenlenmiştir. 21 Ağustos 1909'da yayınlanan talimatnamede; ulum-i şer'iyeye, ulum-i hukukiye, ulum-ı tıbbiye, fünun, ulum-ı edebiyeye adlarını taşıyan fakültelerden oluşuyordu. Bu talimata göre bir öğretmenlerden oluşan bir meclis tarafından yapılacak seçimler sayesinde

üniversitenin teşkilatı kurulacaktı. Buna göre seçimle atanan bir Reis, Maarif nezareti tarafından tayin edilen bir Müdür ve Darülfünunun başında olması gereken ve nezaret tarafından atanan bir umumi müdür olacaktı. Fakültelerin öğrenim süreleri de belirlenmiş olup, Tıp 6, Hukuk 4 ve diğer şubeler 3 yıllık eğitim vereceklerdi.

21 Nisan 1912 yılında bir başka nizamname daha hazırlanmıştır. Bu nizamname Darülfünunun disiplin işleri kurallara bağlanmış, şubeler “fakülte” adını almışlardı. Bu tarihe kadar bağımsız bulunan Tıp Fakültesi de Darülfünuna bağlanarak yeni bir dönem başlatılmış oldu. Bu yeni dönemde yabancı profesörler de çalıştırılmış, bir üniversite kimliği kazanılması yolunda önemli adımlar atılmıştı. Şubelere “Fakülte”, profesörlere “Müderris”, araştırma enstitülerine “Dar’ül-Mesai” adı verilmiştir.

Eğitim öğretime sağlam adımlar ile başlanmış olmasına rağmen, Cihan harbinin çıkmış olması, eğitim çağındaki gençlerin askere alınması sebebiyle, bu girişimden de bir sonuç alınamadı. Savaşın sonunu belirleyen Mondros Mütarekesi ile askere alınan gençlerin bir kısmının Darülfünuna dönmesi esnasında, mütareke şartlarına göre ülkemizden ayrılan Avusturya ve Macaristan asıllı profesörlerin yeri doldurulamayınca, öğrenciler ortada kalmış, eğitim öğretim yapılamamıştı. Kurumun derlenip toparlanması ise ancak 11 Ekim 1919 tarihli “Darülfünun-ı Osmani Nizamnamesi” hazırlanarak yayınlanmasından sonra mümkün olabilmiştir. Nizamnameye göre İstanbul Darülfünun’u Hukuk, Tıp, Edebiyat ve Fen fakültelerinden oluşacak, müdahalelerden uzak bir eğitim öğretim hakkına sahip olacaktı. Daha önce Müdür-i Umumisi olan Darülfünun yöneticisinin adı Rektör, Müderrisler arasından seçilecek ve “Darülfünun Emini” adını alacaktı. Emin başkanlığında Fakültelerin Reisleriyle temsilcilerinden kurulan bir “Darülfünun Divanı” yani bugünkü anlamıyla “Senato” kurulacaktı. Nizamname, sınıf usulünü kaldırdığı gibi, öğrencilerin eğitim öğretime başlama tarihleri arasında bir devre olarak sömestr olarak adlandırıldı. Darülfünun işgal yılları sonuna kadar da bu şekilde eğitime devam etmiştir.

Lozan Barış Anlaşmasının imzalanmasından sonra İstanbul işgalden kurtarıldı. İşgal güçlerinin son askerinin çekilmesinden sonra Darülfünun, Harbiye Nezareti’nin binasına yerleştirildi. Kurum Yıldız Sarayı’ndaki kütüphane ile desteklenmek suretiyle Cumhuriyet yıllarının ilk eğitim politikasından nasiplenen Darülfünun, böylece yeniden işlerlik kazanmış oldu. 1923’te toplanan I. İlmî Heyet’in gündemine alınan Darülfünun’da görev yapacak öğretim üyelerinin özlük işlerine ilişkin bir de yasa çıkarıldı. Darülfünunun işletiminde 1924 yılına kadar bir değişiklik yapılmadığı gibi, Tevhid-i Tedrisat kanununun ile Darülfünun

bünyesinde bir de İlahiyat Fakültesi açılmasına karar verildi. 1 Nisan 1924'te toplanan TBMM, aldığı bir karar ile kuruma kanuni bir statü vermek suretiyle bütçesi oluşturulmak suretiyle, üniversitenin idari ve mali özerkliği sağlanmış oldu. 21 Nisan 1924'te toplanan Bakanlar Kurulu, hazırladığı bir talimatname ile kurumun 1933 yılında kapatılmasına kadar varlığını yürütmesine temel teşkil etmiştir.

Darülfünun'un bu şekilde her 10 yılda bir kesintiye uğrayarak, kapatılması gerçek bir Üniversite kimliğinin oluşturulamamasının başlıca sebebi olmuştur. Bu durum kurumun ilmi kimliğini zayıf düşürerek yenilikleri izlemekten uzak kalmasına sebep olduğu gibi, batıyla bütünleşme isteklerine rağmen, bu yolda atılacak adımlara katkı sunmasını da engellemiştir.

Darülfünun, normal eğitim döneminde dahi bir kadrodan yoksun olması sebebiyle, burada eğitim görmek isteyen öğrenciler toplum nazarında bir yer edinemediği gibi, üniversiteyi yönetecek kadrolara da şüphe ile yaklaşıldı. Daha önce doğrudan Maarif Vekâleti'ne bağlı olarak kurulmuş olan üniversite, devlete o derece bağımlı hale gelmiştir ki, en küçük bir husus dahi doğrudan bağlı olduğu kuruma yazı yazılmak suretiyle talep edilir, bu yazışmalar da uzun zaman yürürlüğe girmediğinden eğitim gibi diğer hususlar da aksar giderdi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra her alanda yaşanan değişime karşı duyarsız kalan Darülfünun, hukuk, dil ve tarih alanlarında olanlara dahi itibar göstermemiş olması, kapatılması için bir gerekçe oluşturmuş olduğundan 31 Temmuz 1933 yılında kapatılmıştır.

Darülfünun'un kapatılmasında şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'ün kafasındaki üniversite sistemine uygun olmayışının büyük etkisi vardı. Mustafa Kemal Atatürk 1930 yılındaki ziyaretinde Darülfünun'da çok sıcak bir ortam olduğunu söylese de bazı sorduğu teknik sorulara tatmin edici içerikte cevap alamamıştır. Ülkenin kalkınması için Darülfünun'un gelişmiş ülkelerin üniversiteleri ile rekabet edebilecek nitelikte olmasını elzem görmüştür. Emin (Rektör) Muammer Raşit Bey ile görüşmesinde ihtiyaç duyulduğu ifade edilen tutarın en az iki katı paranın Darülfünun'a harcanması gerektiğini söylemiştir. Bu bilinçle, 1933 yılında Darül funun İstanbul Üniversitesine dönüştürüldüğünde tüm devlet gelirinin %1'ini her yıl bu kuruma aktarma kararı alınacaktı. Darülfünun'da köklü bir islah çalışması gerektiği halk tarafından da dile getiriliyor, müderrislerin Darülfünun'u geçim kapısı olarak değil bilime hizmet yeri olarak görmesi gerektiği görüşü gazetelerde yazılıyordu Mustafa Kemal Atatürk ziyaretinde Darülfünun Emni Muammer Raşit Bey'den hocaların

bilimsel çalışmaları ile ilgili bilgi istemiş ancak aldığı yanıtın ve genel durumdan memnun olmamıştı⁷.

1932 yılında Mustafa Kemal Atatürk dünyaca ünlü pedagoji profesörü Albert Malche'yi İstanbul'a davet ederek kendisinden Darülfunun ile ilgili bir rapor hazırlamasını istemiştir. Bu raporda Darülfunun'un Avrupa standartlarında olmadığına, bilim üretmek yerine Avrupa'da üretilen bilimi öğretme görevi üstlendiğine, çağın gerisinde kaldığına ve verimli bir ortamı olmadığına yönelik bilgiler yazmaktaydı. Albert Malche'nin raporunda ayrıca yükseköğretim kurumlarının yabancı dil eğitimine önem vermesi, öğretim elemanlarının bilimsel çalışmalara teşvik edilmesi, gerçek yaşam ve yükseköğretim kurumları arasında sıkı bir bağ kurulması, yalnızca teorik değil uygulamalı çalışmaların yapılması gerektiği gibi maddeler mevcuttu. Ek olarak, idari konuda eksikliklerin olduğu ve sosyal yaşam açısından da Darülfunun'un Avrupa üniversitelerinin oldukça gerisinde olduğuna yönelik görüşler bildirilmiştir⁸.

Raporu titizlikle okuyan Mustafa Kemal Atatürk 1933 yılında bir islahat komisyonu kurdu. O yıl yaklaşık 150 hocası bulunan Darülfununun 90 civarında hocası işten çıkarılmış ve hoca ihtiyacının karşılanması için yurtdışına genç akademisyenler gönderilmeye başlanmıştır (Ata, 2012). İşten çıkarılan hocaların maaşları kesilmemiş, devlet kadrolarında yeni işlerine atanana kadar maaşları ödenmiştir. Bu dönemde, Almanya'da Nasyonal Sosyalistlerin yönetime geçmeleri neticesinde çok sayıda Yahudi akademisyen de Almanya'da işlerinden çıkarılmışlardır. Bu bilim insanlarının bir bölümü Türkiye'ye gelmiş ve hoca ihtiyacımızın karşılanmasında, üniversitelerin gelişimlerinde çok önemli katkılar sağlamışlardır. Ünlü Fizikçi Albert Einstein da Mustafa Kemal Atatürk tarafından mektup yazılarak İstanbul Üniversitesi'ne davet edilmiştir. Ancak, Einstein Türkiye'ye gelmeyi tercih etmemiştir. O yıllarda ününe kavuşmamış olan Albert Einstein'ın Atatürk tarafından takip edilmesi, Atatürk'ün bilime verdiği önemi bir kez daha gözler önüne sermektedir. İstanbul Üniversitesi kurulup gelişimine devam ettiği sıralarda ülkemizde ikinci bir devlet üniversitesi yine İstanbul'da kurulmuştur⁹.

İstanbul Darülfunununun yerini bu tarihte İstanbul Üniversitesi olarak, tıp, hukuk, fen ve edebiyat fakülteleriyle teşkilatlandırılmıştır. İlahiyat Fakültesi, İslam Tetkikleri

⁷ Eren Kömürlü, "1960'lara kadar Türkiye'de İlk Üniversitelerin Kuruluşları", *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2019, Cilt 2, Sayı 1, s. 37.

⁸ Kömürlü, "1960'lara kadar Türkiye'de İlk Üniversitelerin Kuruluşları"..., s. 37.

⁹ Kömürlü, "1960'lara kadar Türkiye'de İlk Üniversitelerin Kuruluşları"..., s. 37.

Enstitüsü'ne dönüştürüldü. Ayrıca Türkiyat Enstitüsü, Coğrafya Enstitüsü, Morfoloji Enstitüsü, Kimya Enstitüsü, Elektronik Enstitüsü adını alan 7 yeni enstitünün kuruluşu için adım atıldı.

Darülfünun'un bu şekilde ortadan kaldırılması, esasen Türkiye'deki üniversitelerin teşkilatlanmasında yeni ve köklü bir değişimin yaşanmasına, yeni birçok üniversitenin kurulmasına ve bu yolda birçok kanunun çıkarılmasına sebep oldu.

Üniversiteler Kanunu'nun Çıkarılması

Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan topraklarda üniversite olarak sadece daha sonra İstanbul Üniversitesi olacak olan Darülfünun vardı. Cumhuriyetin kurulmasından sonra hukuki yapının tamamlanması için bu üniversite bünyesinde 1925 yılında Hukuk Fakültesi açıldı. 13 Ekim 1932'de alınan bir kararla başkent ilan edilen Ankara'da üniversiteleşme başlatıldı ve 1935 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1943 yılında da Fen Fakültesi hizmete sokuldu. 1945 yılında bu zincire Tıp Fakültesi eklendi. 1925 yılında başlatılan ve 1946 yılına kadar devam eden süreçte başkentte de üniversiteleşmenin yolu açıldı ve Ankara Üniversitesi'nin temellerini oluşturacak olan fakülteler kurulmuş oldu. Bunu takiben 13 Haziran 1946 tarih ve 4936 sayılı ilk Üniversiteler Kanunu¹⁰ çıkarılarak, 18 Haziran 1946'da Ankara Üniversitesi tüzel kişiliğe sahip kılındı ve senato da aynı yılın 13 Kasım'ında hizmete girdi.

Üniversiteler kanununun çıkarılmasından sonra İstanbul'da ikinci üniversite olarak İTÜ kuruldu. Bu üniversite aslında İstanbul Teknik Üniversitesi'nin kökleri 1795 yılında III. Selim tarafından kurulan Mühendishane-i Berri Humayun gibi 18. yüzyıldan itibaren açılan askeri okullara dayandırılmaktadır. Bazı araştırmacılar, daha da ileri giderek 17. yüzyıldan itibaren İstanbul'da faaliyet gösteren çeşitli askeri mühendislik okulları ile İstanbul Teknik Üniversitesi tarihini birleştirmektedirler. Bu yaklaşım İstanbul Üniversitesinin kuruluş yılı için 1453 yazılması ile benzerdir. İstanbul Teknik Üniversitesi'nin organik bağı olan, temelini dayandığı ilk eğitim kurumu Osmanlı'nın ilk sivil mühendislik okulu olan Hendese-i Mülkiye Mektebidir. Bu okul cumhuriyet kurulduktan sonra yeni laboratuvarlara sahip olmuş, uygulamaya ve deneye daha önem veren bir kuruluş haline getirilmiş ve 1928 yılında

¹⁰ 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu: Kanun 9 bölüm 81 madde, 17 geçici madde ve Ankara üniversitesine ait 3 cetvelden oluşmuş olup, genelde Üniversitelerin sahip olacağı özerk ve tüzel kurumları, hükümet denetimini, öğretim üye ve yardımcılığı prensiplerini, mali sorunları ve disiplin işlerini düzenlemiştir(Çadırcı-Süslü, *a.g.e.*, s. 17-23; 18.06.1946 Tarihli Resmi Gazete).

ismi Yüksek Mühendis Mektebi olarak değiştirilmiştir. 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşu ve üniversite reformunun ardından bu okulun da Avrupa'daki Teknik Üniversiteler ile yarışır hale getirilmesine yönelik reform çalışmaları başlamıştır. Yüksek Mektep olmaktan çıkıp, bünyesinde çok sayıda bölüm, fakülte, gelişmiş araştırma olanaklarına sahip laboratuvarlar bulunan bir Teknik Üniversite kurmanın gerekliliği görülmüş durumdaydı. Gelişen birimler ve artacak öğrenci sayısı için ihtiyaç duyulan yapı eskisi gibi bir mektep olmayı değil, üniversite olmayı gerektiriyordu. 1944 yılında Yüksek Mühendis Mektebi'nin ismi İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) olarak değiştirilmiş ve resmi olarak 4619 numaralı kanun ile Türkiye'nin ikinci üniversitesi kurulmuştur. İTÜ'nün kuruluşundan önce Yüksek Mühendis Mektebinin müdürü olan Ord. Prof. Dr. Osman Tevfik Taylan İTÜ'nün ilk rektörü olarak görevine 1948 yılı Temmuz ayına kadar 4 yıl süreyle devam etmiştir¹¹.

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de yönlendirmeleri ile Türkiye'de bir teknik üniversite kurulmasına yönelik mühim çalışmalar gerçekleştirmiş ve Yüksek Mühendis Mektebi Dünya'nın önde gelen teknik üniversitelerinden biri haline dönüşmüştür. O yıllarda üniversiteler Milli Eğitim Bakanlığına bağlıdır, bu sebeple Hasan Ali Yücel Teknik Üniversitenin kuruluşu ile ilgili çalışmalarla bizzat ilgilenmiş, İTÜ'nün kurulmasına yönelik bir çalışma gurubu kurduğunu, gözlemler ve toplantılar gerçekleştirilmiştir. Hasan Ali Yücel İTÜ'nün Gümüşsuyu'ndaki binasında yeni üniversitenin açılış töreninde 1944 yılının 20 Kasım günü gerçekleştirdiği konuşmasında Teknik Üniversite'nin kurulması için çalışmaların 1941 yılında başlamış olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda bu konuşmasında Hasan Ali Yücel, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin yalnız gelişmiş ülkelerdeki bilimi öğreten değil, bilim üreten, deneye ve gözleme dayalı pozitif bilimlerdeki gelişmeleri uluslararası ölçekte yönlendirebilen bir kuruluş olması hedefini vurgulamıştır¹².

4 Temmuz 1946 yılında toplanan ilk üniversite senatosu başkentte kurulan ilk üniversitenin öğretime başlama tarihini 21 Ekim 1946 olarak kabul etti. Resmi olarak 1946 yılında 4936 numaralı kanunla kurulan Ankara Üniversitesi'nin başkentteki en köklü birimi Hukuk fakültesidir. 1 Mart 1922 günü Mustafa Kemal Atatürk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında Anadolu'nun genç hukukçulara duyduğu ihtiyaçtan bahsetmiş ve bu alanda yetişmiş mezunların en kısa süre içerisinde ülkeye hizmet etmelerinin

¹¹ Kömürlü, , "1960'lara kadar Türkiye'de İlk Üniversitelerin Kuruluşları"... , s. 37.

¹² Kömürlü, , "1960'lara kadar Türkiye'de İlk Üniversitelerin Kuruluşları"... , s. 37.

sağlanması gerektiğine vurgu yapmıştır. Mustafa Kemal Atatürk Hukuk Mektebinin kurulacağını sinyallerini 1922 yılında vermiş olsa da 1925 yılında Ankara'daki Hukuk mektebinin kurulması için mecliste oylama yapılmış ve bu okulun kurulması seçimle kabul edilmiştir. Eğitimin geç kalmadan başlayabilmesi için okul binası düzenlenene kadar ilk dersler Ulus'ta bulunan I. Meclis binasında başlamış, daha sonra yine Ulus'ta bulunan bir başka binaya geçilmiştir. 5 Kasım 1925 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk Hukuk Fakültesinin açılış töreninde “Cumhuriyetin müeyyidesi olacak bu büyük müessesenin açılışında hissettiğim saadeti hiçbir teşebbüste duymadım” demiştir. Bu konuşmanın yapıldığı törenden bir fotoğraf Şekil 4'te verilmiştir. Hukuk Mektebi 1946 yılında yeni kurulan Ankara Üniversitesine bağlanmıştır. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi günümüzdeki binasına 21 Ekim 1946 tarihinde taşınmıştır¹³.

Ankara Üniversitesinin başkentteki temellerinden en eski ikincisi 1935 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün teşvikleri ile kurulan Dil Tarih Coğrafya Fakültesidir. Bu fakültenin ilk dersleri Ulus'taki Günümüzde Devlet Tiyatrolarına ait olan Gençlik Parkı yanındaki Evkaf Apartmanında başlamıştır. Ankara Üniversitesinin Fakülte olarak kurulan ilk akademik birimi olan Dil Tarih Coğrafya Fakültesi 1946 yılına kadar Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak faaliyet göstermiş, aynı yıl fakülte günümüzdeki binasına taşınmış ve Ankara Üniversitesi'ne bağlanmıştır¹⁴.

17 Eylül 1943 yılında Ankara'da bir Fen Fakültesi kurulması için meclisten karar çıkmıştır. Ankara Fen Fakültesinin açılış dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün katılımı ile 8 Kasım 1943 tarihinde gerçekleşmiştir. Bugün Ankara Üniversitesi Tandoğan kampüsünde bulunan Ankara Fen Fakültesi binalarının inşaatı tamamlanana kadar eğitim Gazi Eğitim Enstitüsü ana binasında gerçekleştirilmiştir. 1946 yılında Ankara Üniversitesi'nin kurulması ile ismi Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi olmuştur¹⁵.

Ankara Üniversitesi kurulmadan bir yıl önce, 1945 yılında Tıp Fakültesi öğretime başlamış ve 1946 yılında Fakülte Ankara Üniversitesine bağlanmıştır. Bu sayılan Fakülteler Üniversitenin Ankara'da temelleri atılan birimleri olup, bu birimlerden daha önce İstanbul'dan Ankara'ya taşınan ve kökeni Osmanlı'ya dayanan Ankara Üniversite fakülteleri de olmuştur. Bu fakülteler Ziraat Fakültesi, Veterinerlik Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesidir. Ziraat Fakültesinin kökleri 1846 yılında İstanbul'da kurulan Ziraat Mektebine

¹³ Kömürlü, , “1960'lara kadar Türkiye'de İlk Üniversitelerin Kuruluşları”..., s. 37-38.

¹⁴ Kömürlü, , “1960'lara kadar Türkiye'de İlk Üniversitelerin Kuruluşları”..., s. 38.

¹⁵ Kömürlü, , “1960'lara kadar Türkiye'de İlk Üniversitelerin Kuruluşları”..., s. 38.

dayanmaktadır. Osmanlı'nın ilk Ziraat Mühendisi ünvanı ile mezun verdiği okul, Halkalı Yüksek Ziraat Okulu 1891 yılında İstanbul'da eğitime başlamıştır. 1928 yılında Halkalı Ziraat Yüksek Okulu kapatılmış ve Türkiye Tarımını modernleştirmek için 1930 yılında Ankara'da Yüksek Ziraat Okulu açılmıştır. 1933 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleri ile eğitimde bir reform yapılarak bu okul Yüksek Ziraat Enstitüsü adını ve 1948 yılında Ankara Üniversitesine bağlanarak Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi adını almıştır. 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü açılırken İstanbul'da bulunan Baytar Mektebi Ankara'ya nakledilmiştir. Kasım 1933 tarihinden itibaren Baytarlık Fakültesi ismini almış ve 1948 yılında Ankara Üniversitesine bağlanmıştır¹⁶.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinin temelini oluşturan "Mekteb-i Fünunu Mülkiye" Türkiye Cumhuriyetine Osmanlıdan kalan bir eğitim kurumudur. 1859 yılında kurulan bu okulun Ankara'ya taşınması için 1935 yılında mecliste karar alınır. Mülkiyenin binasının 1936 yılında tamamlanması neticesinde aynı yıl Kasım ayında dersler Ankara'da devam etmiştir. Okul 1950 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi ismini almış ve Ankara Üniversitesine bağlanmıştır. Burada sayılan fakülteler Ankara Üniversitesinin kuruluşundan önce var olan eğitim kurumlarıdır ve Ankara Üniversitesinin temellerini oluşturmuştur. Bu fakülteler dışında kalan Ankara Üniversitesi fakülteleri üniversitenin kurulması sürecinden sonra faaliyetlerine başlamıştır¹⁷.

Ankara Üniversitesi'ne sonraki 35 yıllık süreçte daha birçok fakülte katıldı ve üniversitenin çapı genişledi. 1948 yılında Ziraat-Veteriner Fakültesi, 1949 yılında İlahiyat Fakültesi, 1950 yılında Siyasal Bilimler Fakültesi, 1960 yılında Eczacılık Fakültesi, 1965-66 yılında Eğitim Fakültesi, 1973 yılında Diş Hekimliği Fakültesi, 1975 yılında Tıp Fakültesi kuruldu. 1981 yılında alınan bir kararla bu fakültelerin tamamı Ankara Üniversitesi'ne bağlanarak, üniversite 12 fakülte ve 4 yüksekokuldan müteşekkil bir üniversiteye dönüştürüldü. Bu arada İstanbul'da ihmal edilmedi ve İstanbul Teknik Üniversitesi de 1944 yılında hizmete girdi.

Üniversitelerin gelişimi için 1946-1960 yılları arasında 4936 sayılı kanuna ilave olarak 6552, 5239, 5234, 114 ve 115 sayılı kanunlar çıkarıldı. Bu kanunlardan 6552 sayılı kanun 13 Kasım 1947 tarihinde ilan edilerek Üniversite eylemli öğretim üyelerinin seçimleri hakkında

¹⁶ Kömürlü, , "1960'lara kadar Türkiye'de İlk Üniversitelerin Kuruluşları"... , s. 38-39; Atilla Özgür, " Veteriner Hekim Terimi Üzerine Tarihsel Bir Araştırma", Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi, Sayı: 44, s. 97-99..

¹⁷ Kömürlü, , "1960'lara kadar Türkiye'de İlk Üniversitelerin Kuruluşları"... , s. 38.

bir tüzük oluşturuldu. 10.03.1947 yılında ise Milli Eğitim Bakanlığı tarafından “Üniversite doçentliği imtihan yönetmeliği” yürürlüğe girmişti.

Ancak bu kanunlar üniversitelerin önünü açmak hususunda yeterli olmamıştır. Ordinaryüslük ve profesörlük kadrolarının kısıtlı oluşu nedeniyle uzun yıllar doçent kadrosunda çalışan ve yeteneklerini kanıtlayan bilim damlarının profesör olamamalarının yarattığı huzursuzluk sürmekteydi. Bu huzursuzluk 27 Mayıs 1960 devrimini yapanlara malzeme olmuş ve üniversite reformu olarak Milli Birlik Komitesi tarafından 114 ve 115 sayılı kanun çıkarılmıştır. 27 Ekim 1960 tarihli 114 sayılı kanun ile üniversitelerden 147 öğretim üyesi ve yardımcısı uzaklaştırılmış ve tarihi bir hata işlenmiştir. 12 Nisan 1962 tarih ve 43 sayılı yasa ile bu yanlıştan dönülmeye çalışılmış ve akademik personelin yeniden üniversiteye dönüşü sağlanmıştır. Aynı dönemde 13 Haziran 1946 tarih ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanununun 40. Maddesi değiştirilerek Milli Eğitim Bakanı'nın üniversite üzerindeki yetkileri azaltılmış ve doçentlere fakülte yönetiminde ve yükselmelerinde bazı imkânlar getirilerek, ordinaryüs profesörlük unvanı, geriye dönük olmamak şartıyla kaldırıldı.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (09.07.1961)'nın üniversitelerle ilgili kanunu değiştirilerek 20 Eylül 1971 tarihinde 1488 sayılı kanun ile; “(Mad. 120) Üniversiteler ancak devlet eliyle ve kanunla kurulur. Üniversiteler, özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversite özerkliği, bu maddede belirtilen hükümler içinde uygulanır ve bu özerklik, üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olmaz. Üniversiteler, devletin gözetimi ve denetimi altında, kendileri tarafından seçilen organları eliyle yönetilir. Özel kanuna göre kurulan devlet üniversiteleri hakkındaki hükümler saklıdır. Organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılmazlar. Son fıkra hükümleri saklıdır.

Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler. Kuruluş ve işleyişleri, organları ve bunların seçimleri görev ve yetkileri, üniversiteler üzerinde devletin gözetim ve denetim hakkında kullanma usulleri ve üniversite organlarının sorumluluğu öğrenim ve öğretim hürriyetlerini engelleyici eylemleri önleme tedbirleri, üniversiteler arasında ihtiyaca göre öğretim üyeleri ve öğretimin hürriyet ve teminat içinde ve çağdaş bilim ve teknoloji gereklerine ve kalkınma planı ilkelerine göre yürütülmesi esasları kanunla düzenlenir.

Üniversitelerin bütçeleri, genel ve katma bütçelerin bağlı olduğu esaslara uygun olarak yürürlüğe konulur ve denetlenir. Üniversitelerle onlara bağlı fakülte, kurum ve kuruluşlarda

öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınınca da giderilmemesi halinde Bakanlar Kurulu ilgili üniversiteleri veya bu üniversiteye bağlı fakülte, kurum ve kuruluşların idaresine el koyar ve bu kararını hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi birleşik toplantısının onanmasına sunar. Hangi hallerin el koymayı gerektireceği, el koyma kararının ilan ve uygulanma usulleri ile süresi ve devamınca Bakanlar Kurulunun yetkilerinin nitelik ve kapsamı kanunla düzenlenir.”¹⁸

Bu üniversitelerin akabinde Karadeniz Teknik Üniversitesi de devreye alındı. Ankara ve İstanbul’dan sonra ilk üniversite kurulan şehir Trabzon olmuştur. Kökleri İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi gibi Osmanlı dönemine dayanmayan, Türkiye Cumhuriyetinin sıfırdan kurduğu ilk üniversite Karadeniz Teknik Üniversitesidir. Trabzon milletvekillerinden Mustafa Reşit Tarakçıoğlu ve arkadaşlarının meclise sundukları öneri ile 20 Mayıs 1955 günlü ve 6594 sayılı kanunla Karadeniz Teknik Üniversitesi kurulmuştur. Ancak, o tarihte şehirde yükseköğretime yönelik bir alt yapı olmadığı için kuruluş tarihinden yaklaşık 8 yıl sonra 2 Aralık 1963 tarihinde Trabzon’da bir ilkokul binasında eğitim başlamıştır¹⁹.

Daha önce kurulan İstanbul ve Ankara’daki üniversitelerinki gibi kökleri olmayan, yepyeni bir üniversitenin hızla gelişmesi gerekiyordu. Ancak, Türkiye’ye ışık saçması ve teknik personel yetiştirmesi amacı ile cumhuriyetin sıfırdan kurduğu ilk teknik üniversitenin İstanbul, Ankara ve İzmir gibi ülkenin büyük şehirlerine uzak bir yerde olması onu kalkındırarak yeterli kadrolara kısa sürede sahip olmak açısından bir dezavantajdı ve gerçek anlamda idealist insanlara ihtiyaç vardı.

Karadeniz Teknik Üniversitesinde ilk eğitim veren bölümler İnşaat mühendisliği ve mimarlık bölümleri olmuştur. Hemen arkasından Makine-Elektrik ve Orman Fakülteleri kurulmuştur. Üniversite 1966 yılında günümüzdeki KTÜ Merkez kampüsüne (Kanuni Kampüsü) taşınmıştır. Yine 1966 yılında eski Milli Eğitim Bakanı ve Atatürk Üniversitesi kurucu rektörü Prof. Dr. Ahmet Özel rektör olarak atanmış ve 1970 yılına kadar yaklaşık 4 yıl süre ile üniversitenin kalkınması ve temellerin sağlam atılması için büyük görevler üstlenmiştir. Karadeniz Teknik Üniversitesi’nin başlangıç yıllarında öğretim özellikle İstanbul Teknik Üniversitesinden ve ayrıca İstanbul Üniversitesinden görevli seçkin bir öğretim üyesi kadrosunca yürütülmüştür. Ders veren hocalar haftanın belirli gün veya günlerinde büyük bir

¹⁸ Çadırcı-Süslü, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁹ Mustafa Polatoğlu, “Karadeniz Teknik Üniversitesi”, *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 87, (1971), s. 46-49.

özveri ile Trabzon'a gelerek derslerini vermiş ve İstanbul'a dönmüşlerdir. Ancak, İstanbul'u bırakarak Trabzon'a yerleşmeyi düşünen, burada kalıcı olmayı tercih eden ve Karadeniz Teknik Üniversitesi'ni kalkındırarak, ekolünü oluşturacak idealist akademisyenler sayı olarak oldukça azdı. 1970'li yıllarda üniversiteyi yöneten rektörler dahi kısa sürelerle genellikle İTÜ'den görevlendirme ile gelmiştir²⁰.

Ege Üniversitesi 20 Mayıs 1955 tarihinde yayınlanan 6595 sayılı kanunla 5 Kasım 1955 tarihinde eğitim-öğretim hayatına başlamıştır. O dönem üniversiteler milli eğitim bakanlığına bağlı oldukları için açılış töreninde zamanın milli eğitim bakanı Prof. Dr. Ahmet Özel bir konuşma gerçekleştirmiştir. Daha sonra Atatürk Üniversitesinin kurucu rektörü olacak olan Prof. Dr. Ahmet Özel Ege Üniversitesinin açılış töreninde yaptığı konuşmada, "... Bu güzel yurt parçasından bir ilim merkezi doğdu. Bu merkezden ışık saçacak çocuklarımızın ülkenin her köşesini, birer fikir meşalesi olarak aydınlığa kavuşturacaklarına, yalnız bugünkü kuşağın değil, gelecekteki kuşakların da ışık kaynağı olacağına inanıyoruz. Ege Üniversite'nin profesörlerine, bilim adamlarına ve öğrencilerine başarılar; Üniversitenin Egelilere, yurda ve insanlığa hayırlı olmasını tüm kalbimle dilerim" demiştir. Ege Üniversitesi'nin ilk fakülteleri, 1955 yılında kurulan Tıp ve Ziraat Fakülteleri olmuş ve aynı öğretim yılı içinde Yüksek Hemşirelik Okulu açılmıştır. Ege Üniversitesi 1961 yılında Fen Fakültesini, 1968'de Mühendislik Fakültesini ve Dış Hekimliği Fakültesini kurmuştur. 1969 yılında ise İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi adı altında Ege Üniversitesi'ne bağlanmıştır. 1982 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi'ne bağlanmış olan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin temelini oluşturan Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu 9 Eylül 1944 tarihinde İzmir'de kurulmuştur. 8 Haziran 1959 tarihinde kabul edilen 7334 Sayılı Kanunla "İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi" haline getirilmiş olan kurumun öğretim süresi 3 yıldan 4 yıla çıkartılmıştır. Yükseköğretimde uluslararası gelişmeler göz önüne alınarak akademinin bir üniversite bünyesinde faaliyetlerine devam etmesine karar verilmiş, 8 Mayıs 1969 tarihinde akademi Ege Üniversitesine bağlanmıştır. 1982 yılına kadar bölgenin tek üniversitesi olan Ege Üniversitesi'nin çevre illerdeki fakülte ve yüksekokulları, Pamukkale Üniversitesi, Celal Bayar Üniversitesi, Aydın Adnan Menderes üniversitelerinin ilk fakülte ve yüksekokullarını oluşturmuştur²¹.

11 Haziran 1951 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığınca Doğu Anadolu'da kurulacak ilk

²⁰ Kömürlü, , "1960'lara kadar Türkiye'de İlk Üniversitelerin Kuruluşları"... , s. 39.

²¹ Kömürlü, , "1960'lara kadar Türkiye'de İlk Üniversitelerin Kuruluşları"... , s. 40.

üniversitenin yerini belirlemek için 15 kişilik bir heyet görevlendirilmiştir. Bu heyet içerisinde saygın akademisyenler yer almış ve Doğu Anadolu’da ilk üniversitenin kuruluşu için çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan geziler ve değerlendirmeler neticesinde Doğu Anadolu’nun ilk üniversitesinin Diyarbakır veya Elazığ’da kurulması gündemdeyken, dönemin Erzurum valisi Cemal Gökten dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile telefonda görüşme yapmış heyetin Erzurum’u ziyaret etmesini sağlamıştır. Heyetin Erzurum’un yeni bir üniversite şehri olması konusunda ikna edilmesi ve üniversitenin kurulacağı büyük toprakların bağışlanması sonucu Doğu Anadolu’nun ilk üniversitesinin yeri belirlenmiştir²².

12 Mart 1955’te Erzurum’un kurtuluşunun 37. yıl dönümü kutlanırken kurulacağı ilan edilen üniversitenin “Atatürk Üniversitesi” adını alacağı tüm yurda ve Erzurumlulara müjdelendi. Üniversite kuruluşu için kanun tasarısı 31 Mayıs 1957’de 6990 sayı ile Büyük Millet Meclisinde kanunlaştı ve Resmi Gazete’de yayımlanarak 7 Haziran 1957 tarihinde yürürlüğe girdi. Böylece Atatürk Üniversitesi 1957 yılında Türkiye’nin 6. üniversitesi olarak resmen kurulmuş oldu. Atatürk Üniversitesi kuruluşundan bir yıl sonra 1958 yılında öğrenci almaya başlamıştır. İlk öğretime başladığı fakülteler Ziraat ve Fen- Edebiyat Fakülteleri olmuştur. 1958 yılında üniversitenin akademisyen kadrosunda 3 misafir öğretim üyesi, 23 asistan ve 135 öğrenci bulunuyordu. 1966 yılında Tıp Fakültesinin açılması ile Üniversitenin fakülte sayısı üçe yükselmiş, ardından da Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesindeki Fen, Edebiyat ve İktisat-İşletme bölümlerinin ayrı birer fakülte haline getirilmesi ile 1969 yılında Atatürk Üniversitesinde Ziraat, Tıp, Edebiyat, Fen ve İşletme olmak üzere 5 fakülte bulunmuştur. 1969 yılında üniversitenin akademisyen sayısı 380’e ve öğrenci sayısı 1733’e ulaşmıştır. 1972 yılına gelindiğinde ise akademisyen sayısı 547’yi, öğrenci sayısı 3165’i bulmuştur. Bu rakamlara bakıldığında, Atatürk Üniversitesinin akademik kadrolarında hızlı bir artış sağladığı, yapısal durumu ve akademik yeterliliğinin hızlı gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır²³.

Eğitim dili İngilizce olan ilk Türk üniversitesi Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) olmuştur. ODTÜ 1956 yılında “Orta Doğu Yüksek Teknoloji Enstitüsü” adıyla eğitime başlamıştır. 1959 yılında 7307 numaralı kanunla üniversite olarak dönüştürülmüştür, bu sebeple ODTÜ’nün bir üniversite olarak kurulduğu tarih 1959 yılıdır. ODTÜ ilk derslerine Ankara Kızılay’da bulunan bir binada başlamıştır. İlk derslerin başladığı Kızılay Müdafaa

²² Kömürlü, , “1960’lara kadar Türkiye’de İlk Üniversitelerin Kuruluşları”..., s. 40.

²³ Kömürlü, , “1960’lara kadar Türkiye’de İlk Üniversitelerin Kuruluşları”..., s. 40.

caddesindeki 18 numaralı bina yetersiz olunca, TBMM bahçesinde bulunan bir bina enstitüye tahsis edilmiş ve öğrenci sayısının artışı nedeni ile yine TBMM bahçesine barakalar kurulmuş, dersler 1963 yılında bugünkü yerleşkeye taşınana kadar buralarda devam etmiştir. İlk yıllarında barakalarda eğitim verdiği için ODTÜ'ye “Gecekondu Üniversitesi”, “Baraka Üniversitesi” yakıştırmaları yapılmıştır. Ancak, bu barakaların içerisinde çok büyük hedeflere sahip çalışkan öğrenciler ve öğretim elemanları ODTÜ'yü ülkenin önde gelen üniversiteleri arasına taşımayı başarmışlardır. ODTÜ 1963 yılında yeni yerleşkesine taşındıktan sonra yalnız ülkemiz için değil, dünyanın saygın üniversitelerinden biri konumuna gelecek atılımlar gerçekleştirmiştir²⁴.

Teknik üniversitelerin kuruluş süreci yeni bir üniversite kanununun gündeme gelmesine ve üniversite sisteminin baştan sona tetkik edilmesine sebep olmuştur.

Üniversiteler Kanununda Yapılan Değişiklikler

1968'de dünya üniversitelerinde meydana gelen hadiseler Türkiye'yi de yakından etkilemiştir. Bu sebeple üniversitelerde reform isteği doğmuş ve 1969'ta başlatılan çalışmalar 1973'te sonuç vermiş, 1750 ve 1765 sayılı yasalar çıkarılarak personelin sorunlarına çare bulunmak istenmiştir.

07 Temmuz 1973 tarihinde yürürlüğe giren kanun ile; üniversite ve fakülte organlarının ve bireylerinin seçim, görev ve yetkileriyle devlet denetim ve gözetimi yeni esaslara bağlanmıştır. Üniversite: a) çeşitli kademelerde bilimsel öğretim yapmak, b) öğrencilerini, bilim anlayışı, kuvvetli, milli tarih şuuruna sahip, vatanına bağlı, milliyetçi ve sağlam düşünceli aydınlar ve yüksek öğrenime dayanan mesleklerde türlü bilim ve uzmanlık kolları için iyi hazırlanmış bilgi ve tecrübe sahibi, sağlam karakterli vatandaşlar olarak yetiştirmek, c) çağdaş bilim ve teknoloji gerekleri ve Devlet Kalkınma Planının hedefleri doğrultusunda, kendi insan gücü ve maddi kaynaklarını en rasyonel, etkili, verimli ve ekonomik şekilde kullanmak, d) memleketi ilgilendirenler başta olmak üzere, bütün bilimsel ve teknik sorunları çözmek için bilimleri genişletip derinleştirecek inceleme ve araştırmalarda bulunmak bu çalışmalarda ilgili milli bilim ve araştırma kurumları ile yabancı veya uluslar arası benzer kurumlarla işbirliği yapmak, e) memleketin türlü yönden ilerleme ve gelişmesini ilgilendiren bütün sorunları hükümetle ve kurumlarla da elbirliği etmek suretiyle öğretim ve araştırma konusu yaparak sonuçlarını toplumun faydalanmasına sunmak ve Hükümetçe Milli

²⁴ Kömürlü, , “1960'lara kadar Türkiye'de İlk Üniversitelerin Kuruluşları”..., s. 41.

Eđitim Bakanının aracılıđı ile istenecek inceleme ve arařtırmaları sonuçlandırarak dūřuncelerini bildirmek, f) Arařtırma ve incelemelerin sonuçlarını gōsteren bilim ve tekniđin ilerlemesini sađlayan her tūrlū yayınları yapmak, g) Tūrk toplumunun genel seviyesini yūkseltici ve kamuoyunu aydınlatıcı bilim verilerini sōzle ve yazı ile halka yaymak.

Devlet denetim ve gōzetimini sađlamak amacıyla Yūksokōđretim Kurulu ve Őniversite Denetleme Kurulu adıyla iki Őniversite Őstū kurul kurulmuřtur. Yūksokōđretim Kurulu, yūksokōđretimin bütünlūđü anlayıřı içinde ađdař bilim ve teknolojinin gereklerine ve Devlet Kalkınma Planının temel ilke ve politikalarına uygun olarak yūksokōđretim alanına yön vermek amacıyla gerekli inceleme, arařtırma ve devletin gōzetim ve deđerlendirmeleri yapmak, yūksokōđretim kurumları arasında koordinasyonu sađlamak, uygulamaları izleyerek, yetkili makam ve mercilere önerilerde bulunmakla görevli bir kurul (4. Madde) olarak tanımlanmıř; Őniversite Denetleme Kurulu ise Őniversiteler üzerinde devletin gōzetim ve denetimini sađlamak üzere Bařbakanlıđa bađlı olarak çalıřan bu kuruluş (7. Madde) olarak nitelendirilmiřtir. Yeni yasada rektōr ve dekanların görev sūresi ũ yıla çıkarılırken, rektōrün iki, dekanın bir veya iki yardımcısı bulunması prensibi geirilmıř ve seçilen bir rektōrün aradan bir dōnem geçmeden yeniden seçilemeyeceđi kabul edilip, fakūltelerdeki profesōrler kurulu kaldırılmıřtır. Diđer bir yenilik de, mevcut ve yeni kurulacak Őniversitelerin ođretim üyesi gereksinimlerini karřılayacak tedbirler getirilmıř olmasıdır. Bunların en önemlisi Őniversite doçenti unvanını kazananların Yūksokōđretim Kurulunun gōstereceđi bir veya birden fazla Őniversite veya bađımsız fakūltenin açık doçentlik kadrolarına, tūzūđüne mūracaat etmeyen veya atandıkları halde gōreve bařlamayanlarla açık kadro olduđu halde seçilemeyen doçentlerin istifa etmiř sayılacakları ve kendilerine ancak kadro gōsterilmeyen Őniversite doentlerinin kendi asistanlık kadrolarında ođretim ve arařtırma görevine devam edecekleri ifade edilmiřtir. Yasa ayrıca profesōrlük ve asistanlık sisteminde bazı deđeriklikler yaparak, boř profesōrlük kadrosu bulunmaması halinde doçentlerin profesōr olamayacaklarını ve doktora yapmadan da asistan olunamayacağını belirtmiřtir. Őđretim üyeleri emeklilik yařını da 70 olarak saptamıřtır. Őniversitelerin güvenliđi için yeni yasa yukarda gōzden geirmediđimiz anayasanın 120. Maddesi dođrultusunda, ođrenim ve ođretim özgürlüklerinin tehlikeye dūřmesi ve bunun Őniversitelerce alınan tedbirlerle önlenememesi halinde hūkümetin Őniversite idaresine el koyması prensibini getirmiřtir. Yeni Őniversiteler Kanunun yürürlūđe girmesinden bir gün sonra 1765 sayılı Őniversite Personel Kanunu yürürlūđe girmiř ve Őniversite ođretim üye ve yardımcılarının aylık ödenek ve özlüklerini düzene koymuřtur.

Öğretim üye ve yardımcılara normal devlet memurlarına uygulanan gösterge tablosu uygulanmakla birlikte, doktor ve uzman asistanlara ve öğretim görevlilerine 50, doçentlere 100, profesörlere 200 gösterge üstü uygulanmıştır.

Kademe ilerlemelerinde de bir yıl çalışma ve ilerlenecek kademenin boş olma koşulu getirilmiş ve onay mercii olarak ta üniversite rektörü gösterilmiştir. Öğretim üye ve yardımcılarını için ilgili kurum tarafından aşağıdaki öğretim yükü ve ek ders ücreti ödenmesi kararlaştırılmıştır:

Profesör (14), Doçent (11), Öğretim görevlisi (8), Asistan ve okutman (7), Araştırma görevlisi, çevirmen ve uzman (6) saat öğretim yükü ve ek ders yüküne tabi kılınmıştır. Bunların yanı sıra kuruluş ve gelişmesinde güçlük olan üniversite veya kuruluşların kadrolarına veya kadroları ile geçici görev yapan öğretim üye ve yardımcılara kuruluş ve geliştirme güçlüğü ödeneği öngörülürken, tüm öğretim üye ve yardımcılara, esas görevi üniversitede olan öğretim görevlilerine, asistanlara ve diğer öğretim yardımcılara iş güçlüğü, iş riski ve teminindeki güçlük zammı olarak her türlü yan ödeme hesaba katılmaksızın görev aylık dereceleri karşılığı olan aylıklarının %40'ı oranında her ay ek ödeme yapılması ve idari görevlerden dolayı ayrıca her ay rektör olmayan Üniversitelerarası Kurul Başkanına, rektörlere ve birden fazla fakülteden oluşan ve tüzel kişiliği olan üniversite Bilim ve Tıp Merkezi Başkanına almakta oldukları aylık maaş tutarının 2/3'ü, rektör yardımcısı ve dekanlara 1/2'si ve Yüksekokul müdürü ve dekan yardımcısına 1/3'ü oranında ek ödemede bulunulması kararlaştırılmıştır.

Öğretim üye ve yardımcılarının intibak işlemlerinin 9 üyeden oluşan Merkez İntibak Komisyonunun yönetmelikle saptayacağı genel esaslar içinde ilgili üniversite ve bu kanuna tabi müesseselerce teşkil edilecek intibak komisyonları eli ile kanun hükümlerine göre yapılacağı saptanmıştır.”²⁵

1750 sayılı kanunun çıkmasından hemen sonra Ankara Üniversitesi anayasanın 149. Maddesi gereğince Anayasa Mahkemesinde iptal davası açılmış ve ilgili kanunun birçok maddesini iptal ettirmeyi başarmıştır. İptal edilen madde sayısı 25 idi²⁶.

1960 Sonrası Türkiye’de Yükseköğretimin Durumu

Türkiye’de yükseköğretim sorunlarının başında, her yıl üniversitelere girmek için bekleyen binlerce gencin durumu gelmektedir. Orta öğretimden gelen, sayıları bugün

²⁵ Çadırcı-Süslü, *a.g.e.*, s. 51-53.

²⁶ *A.g.e.*, s. 54.

3000.000'i aşkın ve yakın bir gelecekte 500.000'i aşacaktır. Bu öğrencilerin ancak %10'u Üniversitelere girebilmekte ve kalanlar Yüksek Öğrenim dışında toplum için büyük bir sorun oluşturmaktadırlar.

Geçmiş yıllarda sorumlular bu sorunu çözmek için en kolay olan yolu seçmişler ve daima Üniversiteleri kontenjanlarını artırmaya zorlamışlardır. Ülkemizde sağlıklı bir insan gücü politikası tespit edilmeden ve işsizlik sorunu dikkate alınmadan kullanılan bu kolay yol, ülkeyi yeni ve ciddi bir sorunla karşı karşıya getirecektir. Bütün Türkiye'de iş gücü fazlasına, bir de Yüksekokul ve Fakültelerden diplomalı işsizler eklenmiştir. Planlı kalkınma döneminin başında öngörülen eğitim planlaması ile iş yerleri açılma ve gelişmesi arasındaki gereken denge sağlanamadığı için, iş gücü fazlalığı giderek büyük boyutlara ulaşmıştır. Ülkemizde eğitim planlaması, daima en üst düzeyde insanı, "baştaki kadroları" yetiştirmek amacına yönelik olmuştur. Gelişmekte olan bir ülkenin kalkınmasında asıl ara kademeyi oluşturan gerekli güce, bilgi ve beceriye sahip teknik kadroların yetiştirilmesine yeterince önem verilmemiştir.

20 yıl önce, ilköğretimden yılda 500.000 öğrenci genel olarak öğretime gelince bunların ancak %35'i mesleki teknik öğretime ayrılıyordu. Bugün ilköğretimden ortaokul ve liselere bir yılda 1000.000 öğrenci gelmekte, bunların yine sadece %35'i mesleki teknik öğretime yönelmektedir. Kalan büyük kitle orta öğretim ve liselerden, hayatını kazanacak hiçbir özel bilgi ve beceri sahibi olmadan mezun olmaktadır. Bu gençlerin devlet dairelerinden başka hiçbir yerde iş bulma şansı yoktur.

Oysa Türkiye'de 1960'larda 380.000 devlet memuru varken 1979'larda devlet memuru sayısı 1.500.000'e çıkmıştır. Ülkemizdeki işsiz sayısı 1960'larda kentlerde 280.000, kırsal kesimde 900.000 iken, 1979'da kentlerde 1.650.000'e çıkmış ve kırsal kesimde 700.000 olmuştur.

İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun bültenlerine göre, açık işsiz sayısının en çok ilk ve ikinci derecede orta öğretim mezunları arasında bulunduğu görülmektedir. Açık işsizlerin oranı en çok 20-29 yaş grubu gençler arasındadır. İş istemek için Kuruma başvuranlar arasında 20-29 yaş grubunda 170.000 açık işsiz mevcut olup bunların sayısı bir yıl evvelkine oranla % 66.6 artmıştır. Çok önemli ve ciddi bir gerçek de Yükseköğretim ve Fakülte diplomalı işsiz sayısının giderek artış göstermesidir. Kuruma iş istemek üzere başvuran Yükseköğretim ve Fakülte diplomalıların sayısı 1980 Mart ayında 2.750 iken, bu sayı 1980 Temmuzunda 3.713'e yükselmiştir.

Eğitim planlamasında mesleki ve teknik öğretime gereken önem ve ağırlığın verilmemesi ve ayrıca genel orta öğrenimden gelenlerin de özel bilgi ve beceriden yoksun olarak yetişmeleri, erkenden hayatlarını kazanma şansını bulamayan bu gençlerin bir yandan büyük sayıda bir iş gücü fazlası oluşturmalarına, diğer yandan da bir meslek edinmek amacı ile üniversitelerin kapılarında birikmelerine neden olmaktadır.

Liselerden gelen öğrencileri Yükseköğretime yerleştirmek, teknik deyimıyla “Yüksek Öğrenimde Okullaşma” oranı 4 üncü 5 yıllık Planda 1983 yılları için %15 olarak öngörölmüştür. 1979’da ise bu oran %10,1’e düşmüştür. Yaygın öğrenim kurumlarından Yükseköğretim diploması alanlar bu orana dâhil değildir. Bir başka deyimle, 4 üncü 5 Yıllık Plan hedefleri içindeki Yükseköğretimde okullaşma oranı hemen hemen hedefine varmış görünmektedir. Ancak bu sonuçla birlikte yeni bir sorun gelişmektedir.

1980 Sonrası Üniversite Kanununda Yapılan Değişiklikler

“Üniversite” Tanımı 2547 sayılı kanuna göre: Yükseköğretim: Milli eğitim sistemi içinde, ortaöğretime dayalı, en az dört yarıyıllık kapsayan her kademedeki eğitim - öğretimin tümüdür. Üniversite: Bilimsel özerkliğe ve kamu tüzelkişiliğine sahip yüksek düzeyde eğitim - öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapan; fakülte, enstitü, yüksekokul ve benzeri kuruluş ve birimlerden oluşan bir yükseköğretim kurumudur.”²⁷

Bu kanun kapsamında 1981 yılında “vakıf üniversiteleri” de kurulmaya başlamıştır. Nitekim ilk vakıf üniversitesi 12.12.1984 tarihinde YÖK kararı ile yüksek öğretim kurumu olarak kurulmuş olan Bilkent Üniversitesidir (84,1136,84,1156,84,1158 Sayılı Kararlar). Yeni kurulan bu üniversitelerle birlikte, üniversitelerin bölgelere göre dağılımına baktığımızda; 8 üniversitenin Marmara Bölgesi’nde, 9 üniversitenin İç Anadolu Bölgesi’nde, 2 üniversitenin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde, 4 üniversitenin Doğu Anadolu Bölgesi’nde, 2 üniversitenin Karadeniz Bölgesi’nde, 2 üniversitenin Ege Bölgesi’nde ve 2 üniversitenin de Akdeniz Bölgesi’nde olduğunu görüyoruz. Bu tarihten sonra geçen on yıl süresince Türkiye’de kurulan tek üniversite 27.06.1987 gün ve 3389 sayılı kanun ile kurulmuş olan Gaziantep Üniversitesidir.²⁸

Ülkemizde bugün mevcut olan meslek sahibi kişilerle, bunlara duyulan ihtiyaç arasında belirgin bir dengesizlik vardır. Devlet Planlama Teşkilatının raporlarına göre 1982

²⁷ Üniversite Tanımı ve Üniversitelerin Tarihsel Gelişimi, 21.02.2024,

<https://web.archive.org/web/20200102225853/https://circlelove.co/universite-tanimi-universitelerin-tarihsel-gelisimi/>

²⁸ Sevil Sargın, “Türkiye’de Üniversitelerin Gelişim Süreci Ve Bölgesel Dağılımı” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 5, 2007, S. 141-142.

yılında Türkiye'nin mimar ihtiyacı 5.800 olarak saptanmış olduğu halde 13.590 mimarımız vardır. Eczacı ihtiyacı 1983 yılı için 5.800 olarak saptanmışken, 1983 yılında 14.475 eczacı yetişmiş olacaktır.

1982 yılı itibariyle ülkede inşaat mühendisi ihtiyacı 13.920 iken, inşaat mühendisi sayısı 21.560'dır. 5.170 kimya mühendisine ihtiyaç varken 8.320 kimya mühendisi bulunmaktadır. O halde bazı teknik meslek gruplarında iş gücü fazlası mevcuttur.

Buna karşılık, sağlık hizmetlerinin gerektirdiği meslek dallarında tıp doktoru, hemşire, hastabakıcı ve sağlık teknisyeni iş gücü kesiminde ve bunun gibi inşaat, makine, elektrik, kimya teknisyenleri, orman, tarım ve diğer teknisyen gruplarında büyük oranda eksiklik bulunmaktadır. 1923 yılında Türkiye'de 554 hekim mevcut idi. 1923-1945 arasında bu sayı 554'den 3886'ya yükselmiştir. 1955'de 9.638 olan hekim sayısı 1971'de 15.800 ve 1977'de 24.000 olmuştur. 1971-1977 yılları arasında hekim sayısı %51,9 oranında artmış olacaktır. 1980 yılı Temmuz hesabı ile memleketimizde 27.000 dolaylarında hekim mevcut olduğu bilinmektedir. 1945-1980 arasında ülkede 23.000 üzerinde hekim yetiştirilmiştir.

Dünyanın her yerinden tıp mesleğinde insan yetiştirme güç ve pahalı bir eğitim sistemi olduğu için tıp doktoru açığı vardır. Dördüncü 5 yıllık Kalkınma Planında 1983 yılında 35.500 hekime ihtiyaç doğacak, yeni kurulan Tıp Fakültelerinin kapasiteleri dâhil edilmediği halde 30.525 doktor yetişmiş olacaktır. O halde, Türkiye'de hekim açığı zannedildiği oranda büyük değildir ve dünyanın hiç ir ülkesinde de bundan daha fazla sayıda hekim yetiştirildiği söylenemez. Ancak sağlık hizmetlerinin gerektiği biçimde yürümediği de acı bir gerçektir. Bu sorunun en önemli sebebi ülke düzeyinde dengeli hekim dağılımını ve sağlık hizmetlerinin gerektiği biçimde uygulanmasını sağlayacak bir örgütlenmenin bugüne kadar gerçekleşmemiş olmasıdır.

Memleketimizde hekimlerin üçte ikisi üç veya dört büyük ilde yerleşmiştir. Yine memleketimizde hekimlerin ancak çok sınırlı sayıdaki kısmı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığında çalışmaktadır. Bu dengesiz dağılım önlenmedikçe, sağlık hizmetlerinde ülke gerçeklerine uygun bir sağlık politikası ve planlaması tespit edilmedikçe hekim adedi ne kadar artarsa artsın sağlık hizmetleri aksamakta devam edecektir.

Ülkemizde Üniversitelerin de bir parçasını oluşturduğu Yükseköğretim politikasında, insan gücü ihtiyacı ile meslek adamı yetiştirme politikası birbirinden ayrılması mümkün olmayan ciddi planlamaları gerektirir. Böylece Yükseköğretimde de ciddi bir eğitim planlaması ihtiyacı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Üniversite başvurularının sayısı arttıkça üniversitelerin kontenjanlarını arttırmak, daha çok Fakülte ve daha çok üniversite açmak, meslek fazlası bulunan meslek gruplarında diplomalı Yükseköğretim ve Fakülte mezunu işsizliği arttıracak ve ülke yeni bir sorunla karşı karşıya gelecektir. Önemle vurgulanması gereken husus Üniversite kapılarında biriken öğrenciler sorununun eğitimin son aşaması olan tek Üniversite düzeyinde çözümlenemeyeceğidir. Gerçekçi ve sağlıklı çözüm yolu ile ilköğretimden başlayarak Üniversiteleri de içine alan, büyük oranda mesleki teknik öğretime dayalı, yeni ve geniş kapsamlı bir eğitim planlamasıdır. Bu eğitim planı içinde yüksek eğitim planlamasına yön verecek unsur, ülke gerçekleri ve ihtiyaçları göz önüne alınarak hazırlanacak olan bir istihdam politikasıdır.

Yıl boyunca basında pek sık bahsi geçen İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri sorununa burada yer vermek gereğini duymuyorum. Bu konuda Üniversitelerimizin ortak görüşü Üniversitelerarası Kurul kararı olarak ortaya konulmuştur. Kamuoyuna yanlış ve haksız olarak tek kaynaktan, üniversite-akademi çatışması olarak aksettirilen ve kanımızca fazla abartılan bu konu, ülkemizin yükseköğretim sorunu yukarıda arz edildiği gibi geniş bir açıdan ve bir bütün olarak ele alındığında çözümünü bulacaktır.

12 Eylül 1980 sonrasında üniversitelerde yeni bir yapılanma dönemi başlamıştır. 1981 yılının son döneminde Üniversite ve Yükseköğretim Yasasının, Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonunda yeniden ele alınması, 1946 ve 1973 Üniversite kanunlarından sonra bir kez daha üniversite kanununda reform yapılmasını gündeme getirmişti²⁹.

1980 Sonrası Üniversite Kanununda Meydana Gelen Değişiklikler

Reform 04.11.1981 yılında çıkan 2547 sayılı Yükseköğretim Kurumları yasası ile yapılmıştır. Bu yasanın amacı yükseköğretimle ilgili amaç ve ilkeleri belirlemek ve bütün yükseköğretim kurumlarının ve üst kuruluşlarının teşkilatlanma, işleyiş, görev, yetki ve sorumlulukları ile eğitim - öğretim, araştırma, yayım, öğretim elemanları, öğrenciler ve diğer personel ile ilgili esasları bir bütünlük içinde düzenlemektir. Bu kanun; yükseköğretim üst kuruluşlarını, bütün yükseköğretim kurumlarını, bağlı birimlerini ve bunlarla ilgili faaliyet ve esasları kapsar.

1981 tarihinde çıkarılan 2547 sayılı “Yükseköğretim Kanunu”ndan önce, Türkiye’de yükseköğretim sistemi MEB’e bağlı akademiler, bir kısmı diğer bakanlıklara, çoğu MEB’e

²⁹ Çadırcı-Süslü, *a.g.e.*,s. 63-70.

bağlı iki yıllık MYO ile konservatuarlar, MEB'e bağlı üç yıllık eğitim enstitüleri, mektupla öğretim yapan YAYKUR'dan oluşmaktaydı. 2547 sayılı Yasa ile bu kurumların hepsi bir çatı altında toplanmıştır. 2547 sayılı Yasa, 1973'te üniversitelere yönelik yapılan düzenlemelerin yol açtığı "sorun"lara çözüm getirmek iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bu yasa ile üniversiteler YÖK'ün merkezi otoritesine bağlanmış YÖK, ÜAK ve YDK atama ile gelen kurullar olarak oluşturulmuşlardır.

Üniversitelerde eğitim-öğretim, bilim-araştırmanın önüne geçmiştir. Ayrıca, 1961 Anayasası ile üniversitelere verilen Anayasa Mahkemesi'nde dava açma yetkisi, 1982 Anayasası ve 2547 sayılı Yasa ile kaldırılmıştır. İlk kez 1750 sayılı Yasa'da yer alan üniversite kuruluşuna ilişkin düzenlemeler 1983'te çıkarılan 2809 sayılı Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanunu'nda (md.3) yer almış, bir üniversite açılırken hangi bölümlerin bulunması gerektiği tespit edilmiştir. Buna göre, birisi fen, edebiyat ya da fen-edebiyat olmak üzere en az üç fakülte bulunması koşul olarak konulmuştur. Ancak 2008 yılında Yasa'nın üçüncü maddesinde yapılan bir değişiklikle fen, edebiyat ya da fen-edebiyat fakültesinin bir üniversitenin açılabilmesi için bulunması gereken üç fakülteden birisi olma koşulu kaldırılmıştır.

Türkiye'de üniversitelerin tarihsel gelişimi genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, Cumhuriyet döneminde üniversitenin gelişiminde Alman ve ABD etkisinin varlığı görülmektedir. Bu etkiler "Humbolt modeli" ve "girişimci üniversite modeli" olarak tanımlanan modellerin özelliklerini taşımaktadır. Bunlardan "Humbolt modeli"nin bazı unsurları ütopyik bulunsa da 1933 üniversite reformundan itibaren yerleştirilmeye çalışılmıştır. 4936 ve 1750 sayılı yasalar da bu modele bağlı çerçeve yasalar olarak değerlendirilmektedir. Girişimci üniversite modelinin ise, 1950'lerde kurulan bölge üniversitelerine Amerikan bilim adamlarının sık sık çağırılmasıyla temelleri atılmaya, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile birlikte uygulamaları netleşmeye başlamıştır. Sürecin devamında "Girişimci üniversite"nin temel unsurlarından olan kitle eğitimini sağlamak amacıyla üniversite sayısı hızla artırılmıştır. Türkiye'de üniversite sisteminin ABD'dekine benzer biçimde "şirket" gibi çalışmasını, "modern işletmecilik teknikleri" ile yönetilmesini, yeni liberal anlayışı benimsenmesini isteyen çevrelerde üniversite reformunun ana eğilimi olarak özel girişimi ön plana alan, kamu müdahalesini kaynak sağlamak, kimi düşünceleri sınırlamak ve gerektiğinde tasfiye yapmakla sınırlayan Amerikan modelin Türkiye koşullarına aktarılması öne çıkarılmıştır.

Ülkemizde yeni üniversitelerin kurulması ve kuruluş yeri seçimine ilişkin

değerlendirme yapabilme ve bu konuya ilişkin sorunlara çözüm üretebilmek amacıyla, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar kurulan üniversitelerin temel kuruluş gerekçelerini incelemek yararlı olacaktır. 1950'li yıllarda sayıları artırılmaya başlanan devlet üniversitelerinin sayı artışlarına ilişkin dönüm noktaları 1973-1975 dönemi, 1982, 1992, 2006-2008 dönemi olarak sınıflandırılabilir. Bu dönemlerdeki gelişmeler incelendiğinde ülkemizde üniversite kurulmasının başlıca iki gerekçeye dayandırıldığı görülmektedir. Bu gerekçeler; ekonomik ve politik gerekçeler olarak ele alınabilir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan, özellikle de üniversite sayısının çoğalmaya başladığı 1950'li yıllardan bu yana, yeni üniversitelerin kurulmasına ilişkin önemli hedeflerden birisi; ülkedeki bölgesel eşitsizlikleri gidermeye yönelik olarak üniversitelerin yurt sathına eşit yayılmasının sağlanması çabası olmuştur. Buradaki temel yaklaşım bir yandan hemen her bölgeye eğitimin götürülebilmesi, diğer yandan ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan bölgenin hareketlenmesini sağlamak ve böylece ülkedeki bölgesel eşitsizlikleri gidermeye katkı yapmaktır. Bu yaklaşımla birlikte üniversitelerin yalnızca yükseköğrenim kurumları olduklarına ilişkin yaygın algı yerini gittikçe ekonomik büyümenin ve kalkınmanın önemli motor gücü olabilecekleri düşüncesine bırakmaya başlamıştır. Üniversitelerin yalnızca kültür üretici bir kurum olmadığı, aynı zamanda bölge için gelir yaratan ve dağıtan bir kurum olduğu sıkça ifade edilmektedir. Üniversitenin bir bölge için endüstriyel ya da altyapısal yatırımlarla eş derecede önemli kalkınma faktörü olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca, artan biçimde, yerel ekonomiye, istihdam yaratarak ve gelir kazandırarak katkıda bulunan, kentin bütünsel bir parçası, emek piyasasının niteliksel yapısını etkileyen bireyler ve girişimciler için cazibe merkezi işlevi gören, kamusal olanakların bölgesel ağı olarak düşünülmektedir. Bu ağ içinde üniversiteler iş olanağı yaratmayı teşvik etmekte, sosyo-kültürel hareketliliğe ve yaşam kalitesine katkıda bulunmakta ve genç nüfusun bölgeden göçünü önlemeyi amaçlamaktadır. Diğer yandan günümüzde üniversite yatırımını kamusal bir hizmet olmaktan çıkarıp, özel sektöre yöneltmeye eğilimli bir yaklaşım da söz konusudur. Bu çerçevede yapılması planlanan yasal değişiklikler sonucu özel sektörün üniversite kurma yolunda karşı karşıya olduğu engellerin ortadan kaldırılması da hedeflenmektedir. Üniversitenin ekonomik işlevi doğrudan ve dolaylı katkılar biçiminde şekillenmektedir. Üniversitenin yerel ekonomiye doğrudan katkıları, üniversitenin istihdam yaratması; dolaylı katkıları ise, üniversitenin, çalışanlarının ve öğrencilerin yerel ekonomiyi oluşturan unsurlardan mal ve hizmet talebinde bulunmaları olarak sıralanabilir. Üniversitenin ekonomik işlevinin yanı sıra, sosyal gelişme

hedeflerinden biri olan bölgelerarası farklılıkları da azaltacağı, bu hizmetin ülkenin az gelişmiş bölgelerinde gerçekleştirilmesi ile düşük gelirli grubun eğitim ve kültür düzeyinin yükseleceği görüşü de dillendirilmektedir. İstanbul Ticaret Odası tarafından konuya ilişkin yapılan bir araştırmada “bölgelerarası gelişme farklılıklarının ortadan kaldırılmasında üniversitelere düşen görevler” sorusuna denekler tarafından; eşit ve kaliteli eğitim vermek, halkı anlamak ve yol göstermek, projeler üretmek, bölgenin özelliklerini ortaya koyacak araştırmalar yapmak, toplumsal gelişmeye önem vermek, bölgenin sorunlarına çözüm aramak biçiminde cevaplar verilmiştir. Diğer yandan ankette yüzde 1.7 gibi çok küçük bir orana sahip olmakla birlikte üniversitelere görev düşmeyeceğini ifade edenler de yer almıştır³⁰.

Planlı dönemle başlayan planlama çalışmalarına ek olarak üniversitelerin kurulmasına ilişkin iki kapsamlı çalışma daha yapılmıştır. Bunlardan birincisi, Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) 1968 yılında yaptığı ve “Yükseköğretim Araştırması Raporu”, olarak yayımlanan çalışmadır. İkincisi ise YÖK, MEB ve DPT'nin 1990'ların başlarında yapmış oldukları “Yeni Yükseköğretim Kurumlarının Kuruluş Yerlerinin Seçiminde Uygulanacak Ölçütler” adlı Rapor'dur. Bu raporların ikisinde de, yeni yükseköğretim kurumları açılmasında ve yer seçiminde hangi ölçütlerin geçerli olması gerektiği belirtilmiştir. Bu raporlarda üniversitelerin yurt sathına yayılmasına ilişkin görüş yine kendini göstermektedir. Ancak, her ile bir üniversite yerine, gelişmekte olan bölgelerde kurulacak üniversitelerin bölgesel gelişme merkezleri dikkate alınarak seçilmesi gerektiği özellikle 1970 tarihli Rapor'da altı çizilen konu olmuştur.

Üniversitelerin üç büyük kent dışında bir başka deyimle taşrada kurulup, yurt düzeyine dengeli yayılması düşüncesi Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Atatürk Üniversitelerinin kurulmasıyla uygulamaya geçirilmiştir. 1973 yılına kadar mevcut dokuz üniversiteden sadece ikisi üç büyük kent dışında iken, 1973-1978 dönemindeki on yeni üniversitenin tamamı taşrada kurulmuştur. 1978-1982 döneminde üniversite kurulmamıştır. Ancak, 1982 yılında kurulan sekiz yeni üniversitenin sadece üçünün taşrada yer alması bu dönemde plan hedeflerine uyulmadığını göstermektedir. 1992 yılında kurulan 21 yeni üniversitenin tamamına taşrada yer seçilmesi ile tekrar plan hedefleri çerçevesinde davranılmaya çalışıldığını düşündürmektedir. 2006-2008'de kurulan devlet üniversitelerine bakıldığında ise “her ile bir üniversite” şiarı çerçevesinde davranıldığı görülmektedir. Bu yaklaşım 58.

³⁰ Sultan Kavili Arap, “Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken: Türkiye'de Yeni Üniversiteler Ve Kuruluş Gerekçeleri”, *A.Ü. SBF Dergisi*, Cilt: 65-1, 2010, s. 3-6.

Hükümet Programı'nda (2002) hedefler içinde de yer almaktadır. Ayrıca, her ile bir üniversite açılmasına ilişkin yaklaşım mecliste de savunulmuştur. Örneğin, 2007'de açılan üniversitelere ilişkin olarak Bingöl milletvekili Mahfuz Güler; "Eğer bir ilin kalkınmasını istiyorsanız, o ilde üniversitenin kurulması kaçınılmaz olur." demiştir.

Diğer taraftan Türkiye tarihinde üniversitelerin kuruluş yerlerinin seçiminde politik kaygıların etkilerine sıklıkla rastlanmaktadır. Her ne kadar üniversitelerin yer seçiminde etkili olan siyasal ve ekonomik kaygıları birbirinden bağımsız olarak ele almak pek olanaklı olmasa da, çalışma açısından böyle bir sınıflandırma her iki kavramın etkilerini ayrı ayrı görebilmek amacıyla yapılmıştır. Bu nedenle yapılan sınıflandırma gereği yeni üniversitelerin kurulmasına yönelik siyasilerin etkiler, iki başlıkta ele alınmıştır. Bunlardan birincisi üniversite yasaları çerçevesinde dönemin siyasal iktidarının üniversitelerin işleyişini biçimlendirishi, ikincisi ise yeni üniversitelerin kuruluş kararlarına (kurulacak üniversitelerin yer ve sayılarının belirlenmesine) siyasilerin etkileridir.

Meclis'te yapılan toplantılarda konuya ilişkin yapılan değerlendirmeler incelendiğinde; parlamenterlerin yaklaşımları siyasal konularına bağlı olarak üniversite kurulmasını destekleyen ve eleştiren görüşler olarak tespit edilebilir. Toplu halde üniversite kurulan her döneme ilişkin parlamenterlerin değerlendirmeleri birkaç örnek ile sunulmuştur. 1982'deki toplu üniversite kurulmasının ardından, 1983 yılında yapılan bir Danışma Meclisi toplantısında, milletvekillerinden Beşir Hamitoğulları tarafından dile getirmektedir. Hamitoğulları, yeni üniversite kurulmasına ilişkin yerleşmiş olan usulü eleştirirken, Türkiye'de yükseköğretim sorununun temelinde siyasal yaklaşımlarla üniversite kurma olgusunun bulunmakta olduğunu, eğitim sistemi çökmüşken, yeni üniversiteler kurulmasına ilişkin öneriler verilmesinin ülkeye yarar sağlamayacağını belirtmiştir. Üniversite kurulurken bilimsel verilere dayanan bir süreç gerektiğini, bunun yanı sıra ekonomik kaygılarla üniversite kurmanın ülkenin kalkınmasıyla bağdaşıp bağdaşmadığı sorununun, bilimsel olarak incelenmesi gereksinimini de belirtmiştir.

1992 dönemine gelindiğinde 21 üniversite, iki İleri teknoloji Enstitüsü'nün (YTE) kurulması ile devam eden süreçte Meclis'te yine benzer tartışmalar yapılmıştır. Dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin çok sayıda üniversite kurulması kararının amacını, kentin sosyal, ekonomik, tarımsal ve sanayi hayatının gelişimine katkıda bulunmak olarak açıklamıştır. Bu yaklaşımı destekleyen pek çok örnek ise meclis görüşmeleri esnasında yapılan konuşmalarda görülmüştür. Manisa Celal Bayar Üniversitesi'ne bağlı MYO açılmasının gerekçesinde

ekonomik yönden geri kalmış ve kültürel potansiyeli bulunan Gördes İlçesi ve civar ilçelerinin gençlerinin mesleğe yöneltilmesi bakımından son derece gerekli olduğunun belirtilmesi, Çankırı Milletvekili İsmail Coşar tarafından, Çankırı'ya bir hareket getirmesi için teknik eğitim fakültesi açılmasının talep edilmesi bu konuda dile getirilen sayısız örneklerden iki tanesidir. Milletvekili Avni Akyol, Türkiye'nin, yükseköğretimdeki okullaşma oranı açısından yeni üniversitelere muhtaç olduğunu, her ne kadar 1946 yılında kurulan Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin, tıp fakültesi hala tamamlanamamış, Eskişehir'deki üniversitede, tıp fakültesi kurulması çalışmalarını yıllardır devam etmesine karşın hala gerçekleşmemiş olsa da, bu üniversiteleri kurmaya mecbur olduklarını ifade etmiştir. Verdikleri yasa teklifinde, 1992 yılından itibaren 2012 yılını kapsayan 30 yıllık bir perspektif içinde 40 ilde yeni üniversite, dört ilde YTE, iki ilde vakıf üniversitesi açılmasını öngörmüş olduklarını belirtmiştir. Bu yasa teklifinin, yükseköğretim ve MEB üyelerinden oluşan bir komisyonda hazırladıklarını söyleyen, Akyol'un ifadesine göre, Bakanlar Kurulu tasarısında 29 üniversite, iki YTE ve bir vakıf –Koç Üniversitesi var iken; tasarı Milli Eğitim Komisyonuna geldiğinde üniversitelerin sayısı 44'e, YTE sayısı dörde, vakıf üniversitelerinin sayısı ikiye çıkarılmıştır. Bunun üzerine, yükseköğretim fonu kurulması, bir akademik personel yetiştirme programının yapılması koşuluyla, 2010 yılına kadar bu sayının gerçekleştirilmesi kararlaştırılmış, 1992'de kurulacak üniversitelerin sayısı 21 devlet 7, iki YTE ve iki Vakıf üniversitesi olarak 25'e indirilmiştir.

Milletvekili Avni Akyol, Türkiye'nin, yükseköğretimdeki okullaşma oranı açısından yeni üniversitelere muhtaç olduğunu, her ne kadar 1946 yılında kurulan Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin, tıp fakültesi hala tamamlanamamış, Eskişehir'deki üniversitede, tıp fakültesi kurulması çalışmalarını yıllardır devam etmesine karşın hala gerçekleşmemiş olsa da, bu üniversiteleri kurmaya mecbur olduklarını ifade etmiştir. Verdikleri yasa teklifinde, 1992 yılından itibaren 2012 yılını kapsayan 30 yıllık bir perspektif içinde 40 ilde yeni üniversite, dört ilde YTE, iki ilde vakıf üniversitesi açılmasını öngörmüş olduklarını belirtmiştir. Bu yasa teklifinin, yükseköğretim ve MEB üyelerinden oluşan bir komisyonda hazırladıklarını söyleyen, Akyol'un ifadesine göre, Bakanlar Kurulu tasarısında 29 üniversite, iki YTE ve bir vakıf –Koç Üniversitesi var iken; tasarı Milli Eğitim Komisyonuna geldiğinde üniversitelerin sayısı 44'e, YTE sayısı dörde, vakıf üniversitelerinin sayısı ikiye çıkarılmıştır. Bunun üzerine, yükseköğretim fonu kurulması, bir akademik personel yetiştirme programının yapılması koşuluyla, 2010 yılına kadar bu sayının gerçekleştirilmesi kararlaştırılmış, 1992'de kurulacak üniversitelerin sayısı 21 devlet, iki YTE ve iki Vakıf üniversitesi olarak 25'e indirilmiştir.

Avni Akyol, çıkan sonuçlardan hoşnut olmayacak milletvekillerinin tepkilerine yönelik olarak talepleri gerçekleşmeyen ya da geciken milletvekillerinden anlayış beklendiğini ifade etmiştir.

Sultan Kavili Arap, “Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken: Türkiye’de Yeni Üniversiteler” adlı çalışmasında yeni üniversitelerin hazırlıksız kurulduklarına ilişkin öz bir eleştiri yapmıştır. 1992’de toplu olarak üniversite kurma kararının arkasından yaşanan sıkıntıları dile getirerek yapılan durum tespitlerinde bazı milletvekilleri, bunun tekrarlanmasını tehlikeli bularak, konuya ilişkin görüş bildirmişlerdi. Dönem milletvekillerinden Mehmet Salih Yıldırım konuşmasında, “ülkemizde, yeni üniversite ve fakültelerin açılma yetkisi kullanılırken, popülist politikalar yerine ülke gerçekleri, akılcılık ve bilimsellik ön planda tutulmalıdır, yeni üniversitelerin açılması konusunda, DPT’nin beş yıllık kalkınma planı ile yükseköğrenim master planı esas alınmalıdır. Devlet ve özel üniversitelerin sayısı 68 olup, bu sayının bugünkü popülist politikalarla 100’e ulaşacağı...” öngörüsünde bulunmuş ve kaygılarını dile getirmiştir. Yıldırım ayrıca, 1992 yılında yeni üniversitelerin kurulması aşamasında YÖK başkanı ve dönemin Milli Eğitim Bakanı’nın siyasal baskılara direnemediğini de belirtmiştir. Dönem milletvekili Hikmet Sami Türk de yeni kurulacak üniversitelerin, birer tabela üniversitesi olarak değil, öğretim üyeleri ve öğrencileri olan, araç gereçlere sahip, çağdaş eğitim ve öğretim yapan kurumlar olarak kurulabildiği takdirde anlamlı olacağını belirtmiştir. 23 Kasım 2002 günü TBMM’de 58. Hükümet Programında yer alan ilkelerden yeni üniversitelerin kurulmasına ilişkin olanları, üniversitelerin planlı bir şekilde yurt düzeyinde daha yaygın hale getirilmesinin sağlanması, bunun için, yeni üniversitelerin kurulmasında mevcut potansiyelleri ve olanakları da dikkate alan nesnel kriterlerin geliştirilmesi, üniversitelerin bölgelerindeki potansiyeller de dikkate alınarak belirli alanlarda ihtisaslaşmaların sağlanması olarak ifade edilmiştir. Ancak daha sonraki gelişmelerde yer seçimlerinde ölçütler geliştirilmemiş ve yer seçimi yapılırken geçmişte geliştirilen iki temel ölçüte de uyulmamıştır. Bunun önemli bir göstergesi, 2006 yılında 15 üniversitenin kurulmasına ilişkin Meclis görüşmelerinde ifade edilen düşüncelerdir. Bazı milletvekilleri yeni kurulan üniversitelerin yer seçimlerine ilişkin standart bir yer seçim ölçütünün uygulanmadığını, bazıları ise mevcut olan fakültelerin bağlı olduğu üniversiteler değiştirilerek kağıt üzerinde üniversiteler yaratıldığını ifade etmişlerdir. Üstelik, Meclis’te kabul edilen 15 üniversitenin tasarı hazırlık döneminde YÖK’ten istenen görüşte; tasarıda yer alan Ordu, Tekirdağ, Uşak ve Düzce üniversitelerinin kurulmasının uygun olacağı, diğerlerinin ise zamana yayılması gerektiğini belirtmiştir. Buna karşın YÖK görüşü dikkate

alınmayarak, listenin tamamı meclise taşınmış ve on adet üniversite kurulmasının da sinyalleri verilmiştir. Milletvekillerinden gelen yeni üniversite taleplerine dikkat çeken Milli Eğitim Bakanı Çelik, toplam 25 üniversite planlandığını, ancak bütçe olanakları nedeniyle şimdilik ilk 15'ini açabileceklerini, 2007 bütçesine diğer on üniversite ile ilgili ödenek koyma planları olduğunu belirtmiştir. 2007 yılına gelindiğinde ise kurulması planlanan on üniversiteye yedi daha eklenerek 17 yeni üniversite kurulmuştur. 2007 yılı sonunda üniversite kurulmamış olan dokuz ilin milletvekillerinin de talebiyle 2008 yılında dokuz üniversite daha kurulmuş ve planlanan rakamın çok üstünde bir sayıya ulaşılmıştır. Yukarıda her döneme ait birkaç örnekle sunulan yaklaşımlara bakıldığında, yeni üniversiteler kurulurken yeni üniversitelerin kuruluş yerlerinin seçilmesi ve kuruluş yasalarının çıkarılmasıyla ilgili birbirine çok benzeyen ifadeler, iktidar ve muhalefet ayrımı olmaksızın TBMM'de grubu olan bütün milletvekillerinin ortak görüşüdür³¹.

Sonuç

Ülkenin her yerine yayılması planlanan bir üniversite hareketinin 1960'lı yıllara kadar geçen süreçte başladığı görülmektedir. 1960'lı yıllardan sonra ülkenin dört bir tarafına yeni üniversiteler kurularak 1970'li yılların sonuna gelindiğinde İstanbul'da 3, Ankara'da 3, İzmir, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Samsun, Eskişehir, Elazığ, Malatya, Kayseri, Konya, Bursa, Sivas ve Adana'da birer tane olmak üzere toplam 19 adet üniversite kurulmuştur (Günay ve Günay, 2011). Bu yeni üniversiteler yükseköğretimin yurt çapında dengeli dağılımını sağlama amacına yönelik kurulmuştur (Sargın, 2007). Her şehirde en az bir üniversitenin kurulmuş olduğu 2008 yılına kadar geçen süreçte, 1970'li yıllar sonuna kadar her bölgede kurulmuş olan üniversitelerimiz çevre illerini de kapsayacak şekilde yükseköğretimin gelişimine ve yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Üniversiteler tarafından çevre il ve ilçelere yüksekokulların açılmasının yanı sıra, 1981 yılında Yükseköğretim Kurulu'nun kurulması ile üniversitelerden bağımsız olarak açılan akademi ve yüksekokullar bölgelerindeki üniversitelere bağlanmıştır. Böylece, üniversitelerin merkezi özelliği güçlenmiş ve yeni üniversitelerin kurulması için gerekli altyapının sağlanmasında önemli rolleri olmuştur.

Kaynaklar ve Faydalanılan Eserler

Ali Y. Baltacıoğlu, "Darülmüallimat'tan İnas Darülfünunu'na", Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Sayı: 10, (2008).

³¹ Sultan Kavili Arap, "Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken: Türkiye'de Yeni Üniversiteler Ve Kuruluş Gereçekleri", *A.Ü. SBF Dergisi*, Cilt: 65-1, 2010, s.6-10.

Atilla Özgür, “ Veteriner Hekim Terimi Üzerine Tarihsel Bir Araştırma”, Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi, Sayı: 44, (1997).

Ayşe Aktaş, “Atatürk ve Harf devrimi” *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Sayı: 11, (1999).

Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara (1991).

Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: I, (2002).

Eren Kömürlü, “1960'lara kadar Türkiye'de İlk Üniversitelerin Kuruluşları”, *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Nisan (2019).

Mesut Yücebaş, “1933 Darülfünun'un İlgası ve Yeni Üniversitenin Ruhu: Basında Üniversitenin Anlamı”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 13, (2014), s. 259- 283.

Musa Çadircı-Azmi Süslü, *Ankara Üniversitesi Gelişim Tarihi*, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan, Ankara (1982).

Nurettin Çalışkan, *ODTÜ Tarihçe: 1956-1980*, İstanbul (2002).

Osman Eğri, “Yeniçeri Ocağının Manevi Eğitimi ve Bektaşılık” Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Cilt:10, Ankara (1999).

S. Edip Bakır, *Eğitimimizde ve köycülüğümüzde iki anıt Hasan Ali Yücel ve Hakkı Tonguç*, (1969).

Sevil Sargın, “Türkiye'de Üniversitelerin Gelişim Süreci Ve Bölgesel Dağılımı” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 5, (2007).

Stanford Shaw-E Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt: II, İstanbul, (1983).

Sultan Kavili Arap, “Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken: Türkiye'de Yeni Üniversiteler Ve Kuruluş Gerekçeleri”, *A.Ü. SBF Dergisi*, Cilt: 65-1, (2010).

HATAY'IN ANAVATANA KATILMASI VE İLK VALİLERİ (1944-1967)

*Derya ÇİFTÇİ

**Özcan AYBAR

***Osman BİLGİN

****Zehra KESKİN

*****Seren SARIOĞLU

*****Mehmet MANSUROĞLU

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :28.12.2023
Makale Kabul Tarihi :25.01.2024
Atf Bilgisi:

Derya Çiftçi, Özcan Aybar, Osman Bilgin, Zehra Keskin, Seren Sarıoğlu, Mehmet Mansuroğlu, “Hatay’ın Anavatana Katılması Ve İlk Valileri (1944-1967)”, *International Journal Of Eastern Mediterranean Studies*, Year: 2, Vol: 2, Issue: 1, 2024, pp. 449-475.

Özet

Hatay, 1918’de Fransa tarafından işgal edildikten 1939’a kadar manda yönetimi altında ve Sancak adıyla idare edilen bir bölge olarak kalmıştır. Ancak bu toprakların gerçek sahipleri olan Türkler hiçbir zaman bu manda yönetimine tabi olmayı kabul etmemişlerdir. Her fırsatta Anavatandaki gelişmelere paralel olarak Fransız işgalini sonlandırmaya yönelik çalışmaları takip etmiş, fiili olarak bu çalışmalara katılmışlardır. Yeni Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’e ulaşan bu talepler sonunda 1936’dan itibaren karşılığını bulmaya başlamış, Atatürk talepleri yerine getirecek çalışmaları başlatmış, ölümünden hemen önce de Hatay’ın Anavatana katılışı tamamlanmıştır.

Hayat Anavatana katıldıktan hemen sonra valilik düzenlemesi yapılarak merkezi yönetime bağlanmıştır. 1939 yılında atanan ilk vali Şükrü Sökmensüer’den itibaren Hatay genel olarak askeri kökenli valiler tarafından yönetilmiştir.

Bu makalede Hayat’ın henüz çok partili hayata geçilmediği bir dönemdeki valilerinin yönetime katkıları ve tayin dönemleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Devlet, Hatay, Vali, Türkiye

Abstract

After Hatay was occupied by France in 1918, it remained under mandate rule and as a region administered under the name Sancak until 1939. However, the Turks, the real owners of these lands, never agreed to be subject to this mandate. At every opportunity, they followed the efforts to end the French occupation in parallel with the developments in the Motherland and actively participated in these studies. These demands, which reached the founder of the New Republic, Mustafa Kemal Atatürk, finally began to be met as of 1936. Atatürk initiated the work to fulfill the demands, and Hatay's accession to the Motherland was completed just before his death.

Immediately after joining the Motherland, life was connected to the central government by making a governorship arrangement. Since the first governor, Şükrü Sökmensüer, appointed in 1939, Hatay has generally been governed by governors with military background.

In this article, the contributions and appointment periods of Hayat's governors in a period when multi-party life had not yet been implemented are examined.

* Müdür, Dursunlu Gazi İlkokulu, altundagderya6@gmail.com, Orcid no: 0009-0009-8209-3733

** Müdür, Zeytin Dalı Anadolu Lisesi, ozcanaybar@hotmail.com, Orcid no: 0009-0008-2103-0395

*** Müdür Yardımcısı, Zeytin Dalı Anadolu Lisesi, osbiey@hotmail.com, Orcid No: 0009-0004-8685-5815

**** Müdür Yardımcısı, Narlıca Anadolu Lisesi, keskin_zk@hotmail.com, Orcid no: 0009-0001-6993-4296

***** Müdür Yardımcısı, Dursunlu Gazi İlkokulu, srnkosunan@gmail.com, Orcid no: 0009-0004-9793-4658

***** Müdür, Altınözü Yunus Emre Çok Programlı Anadolu Lisesi, mehmet-mansuroglu@hotmail.com, Orcid no: 0009-0001-6738-2694

Key Words: Antakya, State, Hatay, Governor, Türkiye

Giriş

Bugün Hatay olarak adlandırdığımız topraklarda ilk yerleşime paleolitik dönemde Samandağ Çevlik ve Meydan köyü ile Şenköy mağaralarında rastlanır. Bununla beraber neolitik yerleşimler ilk olarak Dört Yol Kinet Höyük'te, Kalkolitik dönem (M.Ö.5500) yerleşim yerleri Amik ovasında (Telli Kurdu Höyük), Tunç çağı yerleşimleri Amik ovasında rastlanmaktadır. M.Ö.3000 de Akatlar ile başlayan medeniyetler dönemi M.Ö.1370 yılında Hititler ile sonlanır¹. M.Ö. 900'lerde Hititlerin parçalanmasından sonra bölgede M.Ö. 8. yy Yunanlıların El Mina şehrinin kurduğunu ve ticaret merkezi haline getirdiğini görüyoruz. M.Ö. 538-333'e kadar Persler hâkimiyeti sürmüştür, M.Ö. 333'te Büyük İskender tarafından istila edilen bölgede Helenistik kültür yayılmıştır².

Büyük İskender'in ölümünden sonra bölge Babil satrabı Selevcos I. Nicator'un hâkimiyetine girmiştir. Başkent olarak Samandağ Çevlik bölgesini (Selevcia de Pierra) seçmiş fakat güvenlik açısından daha sonra Antakya'ya başkenti taşımıştır. Babasına izafeten şehre Antiochus ismini vermiştir³. M.Ö. 47'de Sezar Antakya'yı Romanın en büyük eyaletlerinden biri haline getirdi. Doğunun idari, ilmi, dini ve ticari merkezi haline gelen Antakya M.Ö. 31 – M.S. 14 yıllarında Augustus dört yılda bir tekrarlanan “Olimpiyat Oyunları” nı başlatmıştır. M.S. 29-40 yılları arasında Hz. İsa'nın havarilerinden St. Pierre Antakya'ya gelerek dini yaymaya çalışmış ve Şehir Hıristiyan dininin önemli merkezlerinden olmuştur. M.S. 256 yeniden Perslerin eline geçen şehir, M.S. 396 yılında Doğu Roma İmparatorluğuna (Bizans) bağlı bir merkez olmuştur. M.S. 638 yılında yapılan Yermük savaşından sonra Antakya ve çevresi Müslüman Arapların hâkimiyetine girmiş. M.S. 968 yılında tekrar Bizans egemenliğine geçen şehir Memlüklerin, 1260'da ise Moğol egemenliğine, 1267 yılında tekrar Mısır Memluklarının eline geçti⁴.

Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerine düzenlemiş olduğu sefer sırasında, 24 Ağustos 1516'da Memluk Ordusu ile yapılan Mercidabık Savaşı (28 Ağustos 1518) ile Yavuz Sultan Selim ve orduları Halep'e girdikten sonra Hatay olarak nitelendirdiğimiz bu bölge Halep ile birlikte Osmanlı egemenliğine tabi oldu. Bıyıklı Mehmed Paşa, bölgenin ilk valisi olarak

¹ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi –Osmanlı Dönemi-*, Ankara 2000, S. 11.

² Aynı Yer.

³ Aynı Yer.

⁴ Aynı Yer.

atandı⁵.

12 Kasım 1918 günü Fransızlar İskenderun'a asker çıkardı. Anlaşmaya göre yörede Osmanlı mülki idaresinin devam etmesi, dolayısıyla idarecilerin yerlerinde kalıp göreve devam etmeleri gerekiyordu. Ama devletin emirlerine uyarak burada kalmak isteyen Kaymakam ve Liman Reisi hakaret ve eziyetler edildikten, hapsedildikten sonra şehirden çıkarıldılar ve bir kayıkla Payas'a gönderildiler. 14 Kasım 1918 günü Fransızlar karaya yeni birlikler çıkararak önce İskenderun'u, 15 Kasım 1918 günüde Belen'i işgal ettiler⁶.

27 Kasım 1918 tarihinde, merkezi Beyrut'ta bulunan Fransız Yüksek Komiserliği bir kararname yayınlayarak, Antakya, İskenderun ve Harim'i içine alan ve "İskenderun Sancağı" adı verilen bir idari birim oluşturdu. Sancak bir askeri vali tarafından yönetilecekti. 7 Aralık 1918 günü İskenderun'dan gelen bir Fransız birliği Antakya'yı işgal etti ve "Arap Hükümeti" adıyla sürdürülmekte olan Faysalcı yönetime son verdi⁷.

8 Ağustos 1921 tarihinde Fransız Yüksek Komiserliği İskenderun Sancağı'nın yönetim şeklini belirleyen yeni bir kararname yayınladı. Bu kararnameye göre İskenderun Sancağı Fransız işgal bölgesi içinde tam özerkliğe ve özel bir idare sistemine sahip oluyordu. Sancağı bir "Mutasarrıf" yönetecek ve mutasarrıf, Halep Hükümet Reisinin yetkilerine sahip olacaktı. Sancakta, Türkçe de Arapça gibi resmi dil kabul edilecek, Sancak'ın kendine mahsus bütçesi olacaktı. 12 Eylül 1921'de yeni bir kararla Harim (Reyhaniye hariç) Sancak'tan ayrılıp Halep'e, büyük bir Türkmen nüfusunun yaşadığı Bayır-Bucak bölgesi ise Lazkiye'ye bağlandı.

Ankara'da Fransız Temsilci Franklin Bouillon'la Haziran 1921'de başlayan ve iki devlet arasında savaşı durdurmayı amaçlayan görüşmelerin sonunda 20 Ekim 1921 günü Türkiye ile Fransa arasında Ankara İtilafnamesi imzalandı. Savaş hali sona erdi, Türkiye ile Fransız işgal bölgesi olan Suriye arasında, Payas'tan başlayan, düz bir hat halinde Kilis'e ve oradan Fırat'a doğru uzanan bir sınır çizildi. İtilafnamede belirlenen ye sınıra göre İskenderun Sancağı sınırlarımız dışında kalıyordu. Fakat İtilafnamenin 7. Maddesine göre, İskenderun mıntıkası için özel bir idare şekli kurulacak, mıntikanın Türk ırkından olan sakinleri kültürlerini geliştirmek için her türlü kolaylıktan ve imkânlardan yararlanacak, Türk dili orada

⁵ Aynı Yer.

⁶ Afet İnan, "Türkiye Cumhuriyeti Ve Türk Devrimi", Ankara, 1977, S. 135.

⁷ Mehmet Önder, "Atatürk'le Adım Adım Türkiye", Ankara, 1984, S. 9.

resmi dil niteliğine sahip olacaktı⁸.

Türkiye ile Suriye arasında çizilen sınıra göre Dört Yol (Payas dâhil) ve Hassa Türkiye sınırları içinde kalmış, Fransızlar 1921 yılının son günlerine kadar Erzin'i ve Dört Yol'u boşaltarak güneye çekilmişler, daha sonra durumu ihtilafli olan Hassa da sınırlarımız içine alınmıştı. 1922 yılı sonunda Belen kaza teşkilatı, halkının çoğu dışardan gelen Ermenilerden oluşan Kırıkhan'a nakledildi; Kırıkhan ilçe, Belen ise Kırıkhan'ın nahiyesi oldu⁹.

Bu yeni dönemde Antakya, İskenderun ve havalisi Türkleri Anayurttan ayrı yaşamaya alışmamışlar, her fırsatta Türkiye'den, memleketlerinin işgalden kurtarılması talebinde bulunmuşlardır. Nitekim Gazi Mustafa Kemal Paşa Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı sıkıntılı bir dönemde, 15 Mart 1923'te Adana'ya geldiğinde Antakyalılar kendisini karşıladılar. Adana'da Gazi'yi karşılayan kalabalığın önünde iki levha, dört hanım ve bunların önünde bir kız vardı. Antakyalı kız (Ayşe Fitnat Hanım) dokunaklı bir nutuk söyledi ve "Ey Ulu Gazi bizi kurtar" diye yalvardı. Çok duygulanan ve gözleri nemlenen Gazi Paşa kıza, tarihe mal olan, kurtuluş vaadeden bir cevap verdi: "Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz!" Bu söz o günden itibaren bütün Sancak Türkleri tarafından kurtuluş için bir senet olarak kabul edildi, ümit kaynağı oldu¹⁰.

Bundan sonra 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Andlaşmasında, Türkiye ve Fransa tarafından Ankara İtilafnamesi ile belirlenmiş olan Türkiye-Suriye sınırı aynen kabul edildi. Ocak 1925 ve Mayıs 1926'da Gazi Mustafa Kemal Paşa Dört Yol'u ziyaret etti. Burada kendisine ev ve çiftlik armağan edildi. Bu dönemde İskenderun Sancağı üç kazadan (İskenderun, Antakya, Kırıkhan) oluşuyordu.

1926 yılında İskenderun Sancağı'nda Türklerin girişimleri sonucunda doğrudan Yüksek Komiserliğe bağlı, Suriye ile eşit haklara sahip ve merkezi İskenderun olan bir hükümet kuruldu. Hükümet Reisliğine Delege (Yüksek Komiser temsilcisi) Pierre Durieux getirildi. Ama Suriye'nin talep ve baskıları sonucunda bağımsızlık ilanı geri alındı, eskisi gibi özerk yönetim devam etti. Milletler Cemiyeti 14-16 Aralık 1936 tarihlerinde yaptığı toplantıda durumu yerinde görmek için üç gözlemcinin Sancak'a (Hatay) gönderilmesini kararlaştırdı. Aralık 1936'da Atatürk, şeklini bizzat belirlediği Hatay Bayrağını Hataylılara armağan etti. Bayrak Türk Bayrağının aynısı idi. Fark olarak yıldızın içinde küçük ve kırmızı bir yıldız

⁸ Şimşir, Bilâl, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamları İle Görüşmeleri", T. Tarih Kurumu Belleteni, Atatürk Özel Sayısı, Ankara, 1981, S. 119.

⁹ İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", Belleten, Sayı: 182, Ankara, 1983, S. 377-385.

¹⁰ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt: L, Ankara, 1989, S. 51

vardı.

12 Ocak 1937 günü Antakya'da 60000 Türk'ün katıldığı muazzam bir miting ve yürüyüş yapıldı ve Milletler Cemiyeti gözlemcileri mitingi baştan sona izledi. Bu vakur ve disiplinli yürüyüşte halk "İstiklal isteriz!" diye haykırdı. Nihayet Milletler Cemiyeti Konseyi 27 Ocak 1937 toplantısında İskenderun Sancağı'na bağımsızlık verilmesini kabul etti. Sancak işlerinde tam bağımsız dış işleri, maliye ve gümrük konularında Suriye'ye bağlı olacaktı. Bu karar Hatay Türkleri arasında coşkun gösterilerle kutlandı. Araplar ise protesto gösterileri yaparak durumu pretosto ettiler¹¹.

Seçilen Müttehassıslar Komitesinin hazırladığı "Sancak Statü ve Anayasası" 29 Mayıs'ta kabul edildi ve 29 Kasım 1937'de yürürlüğe girdi. Bundan sonra Milletler Cemiyeti nezaretinde Sancak nüfusunun cemaatlere göre belirlenip kaydedilmesinden sonra seçimler yapılacaktı. Bunun için seçmen yazımı yapılması gerekiyordu. Ancak işgal başlangıcından beri çok sayıda Türk, Sancak'ı terkedip Türkiye'ye gitmek zorunda kalmıştı. Türkiye'de hükümet Hataylılarla, Hatay'da doğmuş olanların 29 Kasımdan itibaren Hatay'a gidebileceklerini ilan etti. Hataylılar trenlerle akın akın Hatay'a geldiler¹².

Milletler Cemiyeti kararına göre seçimler 28 Mart ve 12 Nisan'da (1938) yapılacaktı. Seçim zamanı yaklaştığında Suriye yanlıları gibi Fransız işgal idaresinin de Türkler aleyhine bir tavır takındığı ve tarafı davranmaya başladığı görüldü. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne başvurusuyla bu durum engellendi. Seçimlerden önce seçmenler cemaatlerine göre kaydedilecek, bunun ardından Milletvekillerini seçmek üzere ikinci seçmenler seçilecek, üçüncü kademede ise Milletvekili seçimi yapılacaktı.

Bu sırada Atatürk'ün hasta olduğu haberleri duyulmuş, yabancı ajanslar bu haberi dünyaya yaymışlardı. Bu haberleri yaymanın amacı, Hatay meselesinin çözümlenmesini önlemek ve mücadeleyi yarım bıraktırmaktı. Bunu sezen Atatürk, hastalığına rağmen 19 Mayıs 1938 günü törenlerden sonra güneye doğru yola çıktı. Ertesi gün Mersin'e ulaştı ve burada muhteşem bir geçit resmi düzenlendi. Törende çekilen fotoğraflar Antakya ve İskenderun gazetelerinde yayınlandı. Bundan sonra Atatürk Hatay meselesi çözümleninceye kadar Mersin'de kalacağını söyledi. 24 Mayıs'ta Fransız ve İngiliz elçilerinin "Türkiye'nin bütün şartlarının kabul edildiğine" dair mesajlarının kendisine ulaştırılması üzerine Adana'ya geçti. Burada düzenlenen geçit resmini izledikten sonra trenle Adana'dan Ankara'ya hareket

¹¹ Tayfur Sökmen, Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Ankara, 978, S.63.

¹² Damar Arıkoğlu, Hatıralarım, İstanbul, 1960, S.307-309.

etti. Hatay'da idarenin yanlı davranması konusuna çözüm bulma çabaları, Dr. Abdurrahman Melek'in "Sancak Umumi Valiliği" görevine getirilip Delege Roger Garreau'nun görevden alınmasıyla sonuçlandı. Delegeliğe aynı zamanda askeri birliklerin kumandanı olan Kolonel Collet getirildi. Abdurrahman Melek 5 Haziran'da göreve başladı ve ilk işi, Antakya'nın eski Belediye Başkanı Süreyya Halef'i Antakya Kaymakamlığına, Vedi Münir Karabay'ı Antakya Belediye Reislğine tayin etmek oldu.

Seçimin güvenli bir ortamda yapılabilmesi için Türkiye ile Fransa arasında anlaşma sağlanmış, bir de askeri anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşmanın uygulanma esaslarını belirlemek için Orgeneral Asım Gündüz başkanlığındaki askeri heyet 12 Haziran 1938 günü Antakya'ya geldi. Burada Fransa'nın Suriye Orduları Kumandanı Orgeneral Huntzinger başkanlığındaki heyetle 13 Haziran 1938 başlanan müzakereler 3 Temmuz 1938 günü sonuçlandı ve bir anlaşma imzalandı. Asım Gündüz aynı gün Hatay'dan ayrıldı. Varılan anlaşmaya göre Hatay'da asayışı 6000 kişilik bir güç sağlayacak; bunun 2500'ü Türkiye'den, 2 500'ü Fransa'dan 1000'i Hatay'dan karşılanacaktı¹³.

Anlaşma gereği 2500 kişilik Türk birliği (48. Takviyeli Dağ Alayı) 5 Temmuz 1938 günü Hassa tarafından (Aktepe) ve Payas'tan iki kol halinde Hatay'a girdi. Kuvvetlerin komutanı Kurmay Albay Şükrü Kanatlı'ydı. Birlikler 6 Temmuz günü Kırıkhan'a, 7 Temmuz günü Antakya'ya girdiler, bir kol da Belen'e gitti. 8 Temmuz günü bir müfreze de Reyhanlı'ya girdi. Askerin girişiyle Türkiye için hayati önemi haiz olan İskenderun Körfezi fiilen kontrolümüz altına girmiş, Misak-ı Milli'nin deniz coğrafyası tamamlanmış oluyordu.

2 Eylül 1938 günü Hatay Devleti'nin kuruluş günüdür. Hatay Devleti Millet Meclisi o gün Gündüz Sineması'nda toplandı. Meclis Başkanlığına Abdulgani Türkmen, Devlet Reislğine Tayfur Sökmen seçildi. Devletin adı "Hatay" olarak kabul edildi. 5 Eylül 1938 günü Devlet Reisi Tayfur Sökmen Dr. Abdurrahman Melek'i başvekil olarak görevlendirdi. Dr. Abdurrahman Melek kabineyi şöyle kurmuştu¹⁴:

7 Eylül 1938 günü Meclis hükümete geniş yetkiler verdi. Hükümet, Kanun Hükmünde Kararnameler çıkarıp uygulayabilecekti. Aynı gün Türk İstiklal Marşı, Hatay Devleti'nin de milli marşı olarak kabul edildi, Meclis tatile girdi.

16 Şubat 1939'da Hatay Millet Meclisi "Anavatan kanunlarının Hatay Kanunu olarak aynen kabul edilmesi" teklifini kabul etti. Şubat ayı maaşları ilk defa Türk parası ile ödendi.

¹³ Mehmet Gönübol-Cem Sar, Atatürk Ve Türkiye'nin Dış Politikası, (1919-1938), İstanbul, 1963, S. 133

¹⁴ Hamdi Selçuk, Hatay'ın O Günleri, İstanbul, 1971, S.79.

13 Mart'ta Türk parası Hatay'ın da resmi parası olarak kabul edildi.

16 Haziran 1939 günü T.B.M.M.'inde "Türkiye ile Hatay arasındaki bütün mali, iktisadi ve idari hükümlerin kaldırılması" kabul edildi. Böylece Meydanıekbez - Payas arasındaki sınır geçersiz oluyordu. 23 Haziran 1939 günü Fransa ile Türkiye arasında Hatay mıntkasının Türkiye'ye iadesine dair Hatay anlaşması (Türkiye İle Suriye Arasında Toprak Meselesinin Kesinlikle Çözümüne İlişkin Anlaşma) imzalandı. Hiç bir gizli maddesi olmayan ve geleceğe yönelik hiç bir hüküm ve taahhüt içermeyen bu anlaşmaya göre Fransa, işgalle ele geçirdiği ve Milletler Cemiyeti kararıyla mandater tayin edildiği bölge üzerinde kendisine tanınmış olan yetkileri hukuki yoldan ve kayıtsız şartsız Türkiye'ye devrediyordu. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının önünde hiç bir engel kalmamıştı¹⁵.

Anlaşmanın imzalandığı haberi Hatay'a ulaşınca resmi dairelerden Hatay bayrakları indirildi, yerine Türk Bayrağı çekildi. Şehir Türk Bayrakları ile süslendi. 28 Haziran 1939 günü Hatay Hükümetinin bakanlıkları lağvedildi. Bakanların görevi sona erdi. Türkiye Başkonsolosluğu da faaliyetine son verdi. Bütün yetkiler Fevkalâde Murahhas Cevat Açıkalin'da toplandı. Hatay Millet Meclisi başkanlığı Meclisi olağanüstü toplantıya çağırıldı. 29 Haziran 1939 günü saat 16:00'da toplanan Mecliste "Türk camiasının ayrılmaz bir parçası olan Hatay'ın anavatana kavuştuğunu bir kararla tespitini" isteyen 39 imzalı önerge üzerinde konuşmalar yapıldı. Sonuçta, önerge ve Abdulgani Türkmen'in "Hatay Millet Meclisinin varlığına son verilmesine" ilişkin ile teklifi oybirliği ve alkışlarla kabul edildi.

Hatay Devleti sona ermiş, Meclisin kendi arzu ve iradesiyle Türkiye'ye katılma kararı almasıyla hukuki sürecin ikinci kademesi de tamamlanmıştı.

Nizamettin Ataker'in Valiliği (1944-1947)

Nizamettin Ataker, Reis'ül-Küttab (İmparatorluk Dışişleri Bakanı) Arif Efendi-zade Raif Bey torunu, ¹⁶ Hüdavendigâr (Bursa) Vilayeti Naiplerinden Ahmet Asım Efendinin oğludur. 1882 de Yanya'ya bağlı Ergiri kasabasında doğdu. Boyu ortanın üstünde balıketinde, beyaz tenli değirmi yüzlü, küçük ve mavi gözlü bir şahıstı. Halk adamı idi, halktan olurdu ve alçak gönüllü idi. Ancak serbest ve laubali meşrep oluşu, içki kullanması ve nargile tiryakisi olması yüzünde valiliklerinde hakkında birçok uydurmalara ve dedikodulara sebebiyet vermiştir. Rehberi Maarifet ve Numunei Terakki İlkokullarından sonra Selanik, Halep, Vefa ve Bursa İdadilerinde okudu. 1906 yılının Haziran döneminde Mülkiyeyi iyi derece ile bitirdi. Fransızca, Arapça, Farsça, Arnavutça ve Rumca biliyordu. Sonradan 1910 İstanbul Hukuk

¹⁵ Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, I, İstanbul, 1973, S.606-607

¹⁶ Ali Çankaya, Hasan Nizamettin Ataker, Yeni Mülkiye Tarihi Ve Mülkiyeliler, C.3, Ankara 1968-1970.

Fakültesinden de çok iyi bir derece ile şahadetname aldı.

Sicilindeki kayıtlara nazaran: Bandırma Kaymakamı iken, dâhile sevk edilerek Rum muhacirlerinden bazılarını Bandırma'da alıkoyması, ucuz fiyatlarla hayvan satın aldırıldığı ve Ermenilerin sevki işlerinde bazı yolsuzluklara meydan vermiş olması sebepleriyle Mülkiye Müfettişliği tarafında yapılan soruşturmalar sonunda Meclisi İdarei Livaca alınan karara uyularak Karasi (Karesi) Mutasarrıflığınca 1915 de muvakkaten azledildiği yazılır. Sonra Ünye Kaymakamlığına tayin edilmiş ve oradan Giresun Kaymakamı ile becayişi(değişim) yapılmış ve izinli olarak İstanbul'da bulunduğu sırada adresinin Dâhiliye Vekâletince tespit edilememesi sonucunda azledilmiştir. Ünye Kaymakamlığına tayin edildiği 13 Şubat 1918 tarihinden sonraki Giresun kaymakamlığı ile değişimi ve adresinin tespit edilememesi sonucunda azli ve sonradan 24 Haziran 1920 tarihinde Genç sancağı Mutasarrıflığına tayini ve bu yere de gitmeyişi sicilindeki açık gözükten bir devreyi teşkil etmektedir.¹⁷

(Sivas Kongresi sırasında Temsil Heyetinin masrafları ve beslenme meseleleri oldukça sıkıntılı safhalar geçirmiştir. Mustafa Kemal'in yanında ve asker olarak bulunanların Erzurum'da olduğu gibi Kolordu kadrosunda misafir kaydedilerek oradan maaş almaları mümkündür. Çoğu sivil olan Temsil Heyeti ve Kongre Üyeleriyle Maiyet memurlarının Sivas'ta ki geçim ve beslenme meseleleri üzerinde ise, bazı bilgilere sahip bulunuyoruz. O sırada İstanbul Hükümetince vazifesinde uzaklaştırılıp Mustafa Kemal grubuna katılan Kaymakam Nizamettin Bey (Vali Nizamettin Ataker) Sivas günlerinde Temsil Heyetinin muhasebe ve günlük iaşe işleriyle meşgul olmuş ve bu husustaki hatıralarını anlatmıştır. Dedikten sonra. Bir gün Mustafa Kemal Paşa'ya çarşıda kasaba, bakkala borçlandığımızı ve paranın kalmadığını söyledim. Bunları Rauf yanımda iken tekrar aç dedi. Rauf Beyle otururken vaziyeti anlattım. Paşa, Ben şimdiye kadar olanı, 7-8yüz liramı verdim. Başka param yok dedi. Rauf Bey'de, yüz altın vardı, (O sırada kâğıt para ile altın arasındaki fark çok yoktu.) Şimdi bununla idare et, sonra beni gör.) Dedi¹⁸

İlk memuriyeti (500) kuruş maaşla 27 Kasım 1908 de Selanik Vilayeti Maiyet memurluğu ile başladı. İlk kaymakamlığı Nisan 1909 da Silivri Kazasındadır. Sonrada sırasıyla Temmuz 1910 Sındırgı, Ekim 1912 Çarşamba, Nisan 1913 Pirlepe, Aralık 1914 de Ayvalık ve sonra Ocak 1916 Bandırma, 13 Şubat 1918 Ünye, Ocak 1919 Giresun kazalarında

¹⁷ *Merkez Valilerinden, Hayri Orhun Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kazım Atakul, Nizamettin Ataker, Meşhur Valiler*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1969.

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.2, S.124-125, İstanbul 1964

Kaymakamlıklarında bulunmuştur.¹⁹ Giresun kaymakamı iken, başlayan Kuvvay-ı Millîye hareketlerine müzahir olduğu gerekçesiyle Haziran 1919'da Damat Ferit Hükümeti tarafından azledildi. Bunun üzerine Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile haberleşerek Paşa'nın çağrısına uyup Erzurum'a gitti ve Temsil Heyyeti Muhasebe, iâşe işlerini yürütmeye memur edildi. Temsil Heyyeti ile birlikte Sivas'a oradan da Ankara'ya geldi. T.B.M.M'nin Hükümeti'nin kurulmasından sonra Haziran 1920'de Genç Sancağı mutasarrıflığından sonra 25 Temmuz 1920'de (4.000) kuruş maaşla 2. Sınıf Mülkiye Müfettişi olmuş ve 1 Şubat 1922'de vekâleten 25 Nisan 1922'de asaleten Giresun Mutasarrıflığına tayin edilmiş. Nizamettin Bey burada önce (5.000) kuruş maaşla 29 Eylül 1923'de Sinop Sancağı Mutasarrıflığına tayin edildi. Daha sonra 8 Ekim 1923'de Sancak teşkilatının kaldırarak Sinop'un Vilayet haline konulmasıyla tayini Sinop Valiliği olarak değiştirilmiş ve Sinop Valiliğine yükseltildi. Nizamettin Ataker, Cumhuriyet döneminde Sinop İl'inin ilk Valisi olmuştur.²⁰

Nizamettin Ataker, ilk Sinop valiliğinde, şehri yeniden imar etmek için birçok çalışma yapmıştır. Bu çalışmalarını sırasında kalelerle çevrili, yolları dar ve gayri muntazam bir durumda şehrin, şehirlerarası yol güzergâhlarının tayini ve yolların yapımı işlerinde çalışanlara bizzat nezaret ederek bugünkü Sinop şehir içi ve şehirlerarası yollarının yapılmasına büyük katkı sağlamıştır. Nizamettin Ataker, Sinop valiliğinden sonra 12 Şubat 1927 tarihinde Van Valiliğine tayin edilmiş olup, kısa bir süre sonra 4 Ekim 1927'de Diyarbakır'a gönderilmiştir. 18 Şubat 1931'de ise El Aziz'e vali tayin edilmiş olup, buradaki başarılı çalışmaları sebebiyle, 3 Şubat 1933'de Urfa'ya gönderilmiştir. 2 Ağustos 1935'de Çanakkale'ye vali olarak atanan Nizamettin Ataker, 6 Şubat 1937'de 3. Umumi Müfettişlik Baş müşavirliğine getirilmiştir. Bu görevi sırasında gösterdiği üstün başarı sebebiyle yeniden vali olarak görevlendirilmek üzere 30 Mayıs 1939'da Konya, ardından da 28 Aralık 1944'de Hatay Valiliğine tayin edilmiştir. Ülkemizdeki vilayet teşkilatında genel olarak 4 Genel Müfettişlik bulunurken, 26 Temmuz 1947 Beşinci Müfettişliğin kurulması üzerine Nizamettin Ataker, merkezi Adana'da olan bu Genel Müfettişliğe atanmıştır.

Ankara'da hükümetin yaptığı görüşmeler sonucunda Merkezi Seyhan olmak üzere. İçel, Hatay, Maraş ve Gaziantep illerinden teşekkül eden Beşinci Genel Müfettişlik bölgesi Genel Müfettişliğine Hatay Valisi Nizamettin Ataker'in tayinine dair kararname yüksek tasdikten

¹⁹ Merkez Valilerinden, A.G.E. S.595

²⁰ Ali Çankaya, A.G.E. S.1098

çıkmiştir. Bu suretle Nizamettin Ataker'in Beşinci Genel Müfettişliğine terfi edilmesi sonucunda Hatay valiliğine İçişleri Bakanlığı Müsteşar Muavini Sayın Fuat Yurttaş tayin edilmiştir.²¹

Nizamettin Ataker, Beşinci Genel Müfettişlik'ten 30 Aralık 1947'de istifa ederek ayrılmıştır. Buna rağmen 18 Haziran 1948'de yeniden Diyarbakır Valiliğine tayin olunmuştur. Fakat muhtemelen yorgunluğu ve yaşı sebebiyle 20 Temmuz 1948'de emekliye ayrılarak, 1948 de İstanbul'a yerleşmiştir.

İstanbul'a gittikten sonra içkili bir lokanta açıp işlettiği rivayet edilir. Ancak bu rivayetin doğruluğu teyit edilmemiştir. Nizamettin Ataker'in hayat felsefesi bu tür davranışlara müsaitti olmakla beraber, 50 yaşında evlenmiş olmasına rağmen çocuğu yoktur. Sayın Ataker 1962'de İstanbul'da hayata gözlerini yumdu.²²

Nizamettin Ataker'in görev esnasında gösterdiği başarılarından dolayı birçok ödül almış ve bir üst dereceye terfi edilerek çeşitli görevler yapmıştır. Bu çalışmalarına ilk olarak Mülki İdari Amirliği olarak bulunduğu her görevde başarılı çalışmalar yapmıştır. Çeşitli tarihlerde Bakanlıklarda aldığı Takdirnameler görev yaptığı yerlerden ayrılırken İdari Meclislerince düzenlenen Beraet-i Zimmet (Borçlardan Aklanma) mazbataları, Ataker'in çalışmaları hakkında fikir vermektedir.²³

Ali Fuat Yurttaş (1947-1950)

Merkezi Seyhan olmak üzere, İçel, Hatay, Maraş ve Gaziantep illerinden teşekkül eden Beşinci Genel Müfettişlik bölgesi Genel Müfettişliğine Hatay valisi Nizamettin Atakerin tayinine dair kararname yüksek tasdikten çıkmıştır. Bu suretle açılan Hatay Valiliğine kimin tayin edildiği henüz öğrenilmemişse de, buna dair kararnamenin de bugün, yarın çıkması muhtemeldir. Atayolu- Kıymetli Valimiz Nizamettin Ataker'i tebrik eder, bu yeni ve önemli vazifesinde de üstün başarılarını dileriz²⁴.

Hatay Valiliğine İçişleri Bakanlığı Müsteşar Muavini Fuat Yurttaş 'ın tayinine dair kararname bugün resmi gazetede yayınlandı. Hatay'ın yeni valisi sırasıyla Nüfus Genel Müdür Muavinliğinde, Hakkâri Valiliğinde, İzmir İdare Heyeti Azalığında, Gümüşhane

²¹ 08.07.1947, Atayolu Gazetesi, Sayı:1148, S.1

²² Nizamettin Ataker, Hareket Ve Sözleri İle Tanınmış Ve Hatıralarıyla Yaşayan Valilerdendir. Hatay'da 28.01.1944- 25.07.1947 Tarihleri Arasında Valilik Yapmıştır. Konya Valiliğinden Sonra Beşinci Genel Müfettişliğe Tayini Sebebiyle Adana'ya Gittiği Ve Hatay'da İnönü Ve Ataker Okulları, P.T.T. Binası, Ziraat Bankası, Samandağ'ı Plajı, Gazino Ve Oteli, Antakya'daki Bir Kısım Turistik Tesisler Nizamettin Bey'in Hatay'da Adını İbka Eden Başlıca Eserlerdir (*Merkez Valilerinden...*, A.G.E., S. 596-597).

²³ Mehmet Aldan, İz Bırakan Mülki İdari Amirleri, C.3, İçişleri Bakanlığı Ankara, 2001, S.117

²⁴ 8 Temmuz 1947,Atayolu, Atayolu Gazetesi, Sayı:1148, S. 1.

Valiliğinde bulunmuş kıymetli idarecilerimizdendir. Bundan başka resmi gazetede diğer birçok vali tayinleri bildirilmiştir²⁵.

Yeni Hatay Valisi halen mezunen İstanbul'da bulunmaktadır. Kendisi önümüzdeki Pazar günü Ankara'ya dönecek ve gelecek hafta içinde yeni vazifesi başına hareket edecektir²⁶. Hatay Valiliğine tayin edilmiş bulunan İçişleri Bakanlığı Müsteşar Muavini Sayın Fuat Yurttaş'ın bugünkü Ankara Treni ile İskenderun'a oradan şehrimize geleceği öğrenilmiştir. Valimizi karşılamak üzere İl merkezinden ve İlçelerden birer heyet bu sabah Erzin'e gitmiştir²⁷. İlimiz Valiliğine tayinlerini daha önceden haber vermiş bulduğumuz Sayın Fuat Yurttaş, dün Ankara'dan şehrimize gelmiş ve İl sınırından itibaren geçtiği her yerde resmi törenlerle, halkın sevgi gösterileri ile karşılanmıştır.

Valimizi, başta Vali Vekili Şevket Kancan, Milletvekillerimizden Suphi Bedir, şehrimiz Belediye Başkanı Selim Çelenk olmak üzere İl ve Belediye Meclisleri, Cumhuriyet Halk Partisi İdare Kurulu azaları, Halkevi Başkanı ve gazetecilerden müteşekkil bir heyet Payas İstasyonunda karşılamış ve trenle İskenderun'a kadar kendilerine refakat etmiştir.²⁸

İskenderun'da, başta Sayın Tümen Komutanı General olmak üzere bir askeri ihtiram kıtası ve bando tarafından selamlanan Valimiz, İlçe erkanı ve kalabalık bir halk kitlesi tarafından da karşılanmış herkesin birer birer ellerini sıkarak Sayın Fuat Yurttaş buradan doğruca askeri mahfele gitmiş, bir müddet istirahatten sonra yollarına devam etmişlerdir.

Valimiz Belende de hararetle karşılanmış ve kendisine ikram olunan mevsim meyvelerinden yedikten sonra Antakya'ya doğru yola çıkmışlardır. Çakallı mevkiinde kendilerini bekleyen beşinci Genel Müfettiş Sayın Nizamettin Ataker'e mülaki olan valimiz birlikte ve tam saat 17,30 da şehrimize varmış, methalde toplanan il erkânı ve bir ihtiram kıtası tarafından selamlanmış, burada da büyük bir halk kütlesi tarafından alkışlarla karşılanmıştır.

Valimiz, İl erkânının birer birer ellerini sıkarak ve halka hitab ederek: Zahmet ettiniz teşekkür ederim, deyip doğruca Belediyeye gelmiş burada da bir müddet dinlendikten sonra Beşinci Genel Müfettişle birlikte Vali konağına gitmişlerdir. Yeni Valimiz Sayın Fuat Yurttaş, çok kıymetli idarecilerimizdendir. Kendileri idare memuriyetlerinde sırasıyla Safranbolu, Marmaris Kaymakamlıklarında, Adana ve İzmir umuru Hukukiye

²⁵ 29 Temmuz 1947, Atayolu, Atayolu Gazetesi, Sayı:1165, S. 1.

²⁶ 30 Temmuz 1947, Atayolu, Atayolu Gazetesi, Sayı: 1166, S. 2.

²⁷ 21 Ağustos 1947, Atayolu, Atayolu Gazetesi, Sayı: 1182, S. 1.

²⁸ 27 Ağustos 1947, Atayolu Gazetesi, Sayı: 1183, S. 1.

müdürlüklerinde, İçişleri Bakanlığı Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü Muavinliğinde, İzmir Vali Muavinliğinde, Emniyet Genel Müdürlüğü Muavinliğinde, Hakkâri ve Gümüşhane Valiliklerinde bulunmuş ve son vazifeleri İçişleri Bakanlığı Müsteşar Muavinliğinden de Valiliğimize tayin olunmuşlardır. Kameri 319 doğumlu ve halen 44 yaşında bulunmaktadır. Sayın Valimizi de saygı ve sevgilerimizle selamlar, kendilerine bu görevlerinde de üstün başarılar dileriz²⁹.

Sayın Valimiz Fuat Yurttaş, bir taraftan ziyaretçilerini kabul etmekle beraber, dünden itibaren iadei ziyarete de başlamışlardır. İlk önce Belediyeyi ziyaret eden Valimiz, burada şehir işleri hakkında bilgi almışlar ve daireleri birer birer dolaşıp memurları işleri başında görmüşlerdir. Daha sonra Adliyeyi, T. Odasını, C.H.P. yi, D.P. yi, Halkevini ve gazetemiz idarehanesini ziyaret ederek Başkanların ve gazetemiz mensuplarının ziyaretlerini iade etmişlerdir. Valimiz şehirdeki ziyaretlerini bitirdikten sonra İlçeleri, Bucakları ve köyleri ziyarete başlayacaklardır³⁰.

Valimiz Sayın Ali Fuat Yurttaş ziyaretleri iadeye devam etmektedirler. Dün de Hastaneyi, Milli Eğitim Müdürlüğünü, Liseleri ve Enstitüleri, Bayındırlık ve Sağlık Müdürlüklerini, Sıtma Savaş Başkanlığını, Tapu Müdürlüğünü ve Sicil Muhafızlığını, İskân Müdürlüğünü, Koza Kooperatifini, Müzeyi, Noterliği ziyaret ederek müdürlerin ziyaretlerini iade etmiş ve ilgililerden işleri hakkında bilgiler almışlardır³¹.

Şehrimiz Adalet mensupları dün akşam Harbiye’de Sayın Valimiz Fuat Yurttaş şerefine bir ziyafet vermişlerdir. Kendileri de esasen bir Hukukçu olan Valimizin, meslek arkadaşlarının bu sofrasında bulunuşu, neşeli ve faydalı bir gece geçirilmesine vesile olmuştur. Valimiz, bu akşamda Halkevlerinin, şereflerine tertiplemediği sofrada bulunacaklardır³². Antakya Halkevleri tarafından dün akşam Sayın Valimiz Ali Fuat Yurttaş şerefine altmış kişilik bir ziyafet verilmiştir. Yemek neşe içinde geçmiş, daha sonra bahçeye çıkılarak, Valimiz Halkevliyle burada geç vakte kadar hasbihallerde bulunmuşlardır³³.

“Vazifem her şeyden önce, her yerde olduğu gibi bölgemde kanunları iyi tatbik etmek ve ettirmek, kanunu hâkim kılmaktır. Bu itibarla, köylümüzden kasaba ve şehirlilerimizden bilhassa ricam, kayıtsız şartsız, her zaman hizmetlerine amade olduğumu bilmeleridir. Yapılmayan işlerini ve bakılmayan herhangi bir şikâyetlerini doğrudan doğruya dairemde,

²⁹ 27 Ağustos 1947, Atayolu Gazetesi, Sayı:1183, S. 3.

³⁰ 26 Ağustos 1947, Atayolu Gazetesi, Sayı:1186, S. 2.

³¹ 28 Ağustos 1947, Atayolu Gazetesi, Sayı: 1188, S. 2.

³² 29 Ağustos 1947, Atayolu Gazetesi, Sayı:1189, S. 2.

³³ 30 Ağustos 1947, Atayolu Gazetesi, Sayı: 1190, S. 2.

evimde ve köylerinde bana bildirmelerini isterim...-“Benim için şu veya bu zümreye, filan veya falan şahsa mütemayil olmak imkanı yoktur. Memlekete faydalı olduğuna inandığım herkes, benim için en muhterem vatandaşdır. En basit köylümüzle en münevver vatandaşımız müsavidir...-“Bu güzel yurdumuzda daha verimli hizmet edebilmek için Sayın Hataylıların bana müzahir olmaları, benim için en büyük bir kuvvet olacaktır.”

Dün sabahtan itibaren makamına gelerek görevine başlamış bulunan Valimiz Sayın Fuat Yurttaş, öğleden önce ve sonra daire müdür ve memurlarının, partililerin ve şehir ve halkından birçoklarının ziyaretlerini kabul etmiş, ilgililerden çeşitli konularda ilk bilgileri almıştır³⁴. Bu sabah kendilerini ziyaret eden bir arkadaşımıza, Hataylılara hitaben bir diyecekleri olup olmadığı sorusu üzerine, Sayın Valimiz şu demekte bulunmuşlardır;

“Evvelce de vazife ile diğer vilayetleri gezdiğim sırada Hatay’a gelmiş iki gün kalmıştım. Yurdumuzun hakikaten güzel bir bölgesinde vazife almaktan ve hizmet edebilme imkânı bulmaktan cidden bahtiyarım. Vazifem, her şeyden önce, her yerde olduğu gibi bölgede de kanunları iyi tatbik etmek ve ettirmek ve kanunu hâkim kılmaktır.

Bu itibarla köylümüzden, kasaba ve şehirlilerimizden bilhassa ricam, kayıtsız şartsız, her zaman hizmetlerine amade olduğumu bilmeleridir. Yapılmamış işlerini ve bakılmamış her hangi bir şikâyetlerini doğrudan doğruya dairemde, evimde ve köylerinde bana bildirmelerini isterim. Esasen bu husus için bütün köylere bir tamim yapacağım ve bunu takip edeceğim.

Benim için şu veya bu zümreye, filan veya falan şahsa mütemayil olmak imkânı yoktur. Şahsi emellerden hariç, memlekete faydalı olduğuna inandığım her kes benim için en muhterem vatandaşdır. En basit köylümüzle en münevver vatandaşımız müsavidir. Hepsisi ile de aynı derece de yakın ve dertleri ile hemdert olmak isterim.

Hiçbir zaman şahsi emellere alet olmama imkân olmadığını ve bu yolu takip edenlerin aldanacaklarını söylemeye bile lüzum görmem. Bu güzel yurdumuzda daha verimli hizmet edebilmek için Sayın Hataylıların bana müzahir olmaları, benim için daima büyük bir kuvvet olacaktır. Sırf yurda hizmet etmek ve faydalı olmak bakımından onların samimi ikazlarını ve müzaharetlerini memnunlukla karşılayacağım.

Tekrar edeyim, gerek şahsım, gerek bütün memur arkadaşlarımın daima halkın hizmetinde olduğumuzun ve onların kanun dairesinde bütün dilek ve işlerini yorulmadan, en kısa zamanda yapmak, onlara faydalı olmak prensibimiz olduğunun bilinmesi lazımdır.”³⁵

³⁴ 23 Ağustos 1947, Atayolu Gazetesi, Sayı:1184, S. 1.

³⁵ 23 Ağustos 1947, Atayolu Gazetesi, Sayı:1184, S. 2.

Sayın Valimiz Fuat Yurttaş 'ın, işe başladıkları günün ertesi gazetemize verdikleri demeçte, bilhassa köylümüzün işleri ile meşgul olmak kararında bulduklarını bildirdikleri malumdur. Yine bu demeçlerinde Valinin işaret ettikleri köylümüze tamimleri dün basılmış ve köy muhtarlıklarına gönderilmiştir. Bir halk idaresinde, vazifesini müdrik bir yüksek idare adamının, zaten bundan başka türlü hareket etmesine imkân olmayacağını düşünürsek, Sayın Valimizin, Halkın işlerine karşı göstermekte oldukları bu yakın ve içten ilgiyi elbette derin bir memnunlukla karşılamamız icap eder. Köy muhtarlarına yapılan tamim aynen şudur:

Tayin buyrulduğum Hatay Valiliğinde işe başlamış bulunuyorum. Sık sık köylerinize gelerek sizlerle uzun uzun konuşacak, işlerinizle ve dertlerinizle yakından alakadar olacağım.

Bütün dairelerde işlerinizin geciktirilmesi işlerinizin tetkik edilip kanun dairesinde sonuca vardiirilmaması gibi şikâyetlerinizle, köye ve işlerinize ait dileklerinizi her zaman için dinlemeye hazırım. Evimde, Daireimde ve size geldiğim zamanda bu hususta hiç çekinmeden doğrudan doğruya bana müracaat etmenizi isterim.

Vazifem ve emelim daima sizlere faydalı olmaktır. Bu genelgemin bütün köylüye okunup anlatılmasını rica ederim.³⁶

Hikmet Kümbetlioğlu (1950_1951)

Ankara (Özel) Valiler arasındaki nakil ve tayinler bakanlar kurulunun kararından çıkmıştır. Bu değişikliklere göre; Hatay valiliğine Elazığ valisi Hikmet Kümbetlioğlu, Tekirdağ valisi Raif Tek, Çanakkale valiliğine Kocaeli valisi Şefik Yurdakul Muş valiliğine, Muş valisi Suphi Aktan Tokat valiliğine, Mardin valisi Seyfi Turgay Kars valiliğine, Mülkiye Müfettişlerinden Emin Ergüven Van valiliğine, Zatişlerin Müdürlerinden Yahya Ertekin Afyon valiliğine, Erzurum valisi Safaeddin Karsuakçı Zonguldak valiliğine, Zonguldak valisi Daniş Yurdakul merkeze, Yozgat valisi İhsan Sabri Muğla valiliğine, Muğla valisi Sabit Kına Antalya valiliğine, Mülkiye Müfettişlerinden Sadrettin Er Türk Niğde valiliğine, emekli Tuğbaylardan Emin Akıncı Edirne valiliğine tayin ve nakil edilmişlerdir.³⁷

Merkezde Müfettiş Valiliği'ne tayin edilen Vali Ali Fuat Yurttaş 30 Haziran 1950 de saat 12.00 da Hatay'dan ayrılmıştır. Ayrılırken, Avukat Mesut Fani Bilgili hazır bulunan zevatın hissiyatına tercüman olan veciz bir konuşma yapmış; bunu takiben Ali Fuat Yurttaş fazla heyecanlı olduğundan sadece "*hepinize teşekkür ederim, Hataylıların sevgisini kalbimde yaşatacağım*" kelimeleriyle mukabele etmiştir. Vali Ali Fuat Yurttaş'a hayırlı

³⁶26 Ağustos 1947, Atayolu Gazetesi, Sayı:1186, S. 2.

³⁷ 29 Haziran 1950, Atayolu Gazetesi, Sayı:2042, Sayfa:1, Yıl:12

yolculuklar dileriz.³⁸

Haber aldığımızı göre, İçişleri bakanlığı valiler arasında yeniden tayin ve nakiller yapmıştır.30 haziran 1950 tarihli resmi gazetede çıkmış olan listeye göre Tekirdağ valisi Raif Tek Çanakkale, Muş valisi Suphi Aktan Tokat, merkez valisi Burhanettin Teke Kocaeli, İzmir Vali Muavini İhsan Şenmen Erzurum, Kocaeli valisi Şekip Yurdakul Muş, Antalya valisi İsmail hakkı Baykal Urfa, Yozgat valisi İhsan Hayri Çağlayangil Antalya, Ağrı valisi Turgut Başkaya Gümüşhane, Kars valisi Rıfat Bingöl Mardin, Mardin valisi Fevzi Tugay Kars, Zonguldak valisi Daniş Yurdakul merkeze, Çanakkale valisi Reşit Demirtaş Çorum valiliklerine almakta oldukları maaşlarıyla naklen merkezde Müfettiş Esat Onat kendi kadro ve maaşıyla Amasya valiliğine İçişleri Bakanlığı Tetkik Kurulu Müşaviri Muharrem Bala Saygun Elazığ valiliğine, Ankara Belediye Başkan Yardımcısı Fahri Gürkök Sivas valiliğine, emekli Kurmay Tuğbay Emin Akıncı Edirne valiliğine yeniden, İçişleri Bakanlığı Özlük İşleri Genel Müdürlüğü Şube Müdürü Ekrem Avşaroğlu Erzincan, Mülkiye Müfettişi Muzaffer Kuşakçioğlu Ağrı, Mülkiye Müfettişi Emin Ergüven Van, Mülkiye Müfettişi Mümtaz Nayman Çoruh, Mülkiye Müfettişi Sadettin Ertürk Niğde, Mülkiye Müfettişi Fahrettin İnal Bingöl, Emniyet Baş Müfettişlerinden Safaettin Karanakçı Zonguldak, Muş ili Hukuk İşleri Müdürü olup 5439 sayılı kanun gereğince Emniyet Genel Müdürlüğünde çalıştırılan Hayri Özbil Yozgat, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdür Muavini Kazım Arat Kayseri valiliklerinde aynı kanunun ikinci maddesine göre kendi maaş ve kadrolarıyla çalıştırılmaları bakanlar kurulunca kararlaştırılmış ve yüksek tasdiğe iktiran etmiştir.³⁹

Vali Hikmet Kümbetlioğlu 25 Temmuz 1950 de sabah saat 09.00 da cumhuriyet halk partisi binasına giderek parti ileri gelenleriyle tanışmış ve hasbıhalde bulunmuştur. Konuşma samimi bir hava içerisinde geçmiş ve eski günler anılarak mücadele yıllarına ait hatıralardan bahs olunmuştur. Daha sonra halkevini de ziyaret eden Hikmet Kümbetlioğlu kurtuluş müzesini gezmiş müze hakkında izahat alarak hatıra defterini imzalamıştır.⁴⁰ Vali Hikmet Kümbetlioğlu 'nun daire, amir, memur ve arzu eden vatandaşların kurban bayramı dolayısı ile ziyaretlerini halk evi salonlarında 26 Temmuz 1950 de sabah 10.00 dan 12.00'a kadar kabul ettiği öğrenilmiştir.⁴¹ Teftişlerde ve incelemelerde bulunmak üzere Vali Hikmet

³⁸ 1 Temmuz 1950, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:2044, Sayfa:1

³⁹ 1 Temmuz 1950, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:2044, Sayfa:1

⁴⁰ 26 Temmuz 1950, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:2060, Sayfa:1

⁴¹ 27 Temmuz 1950, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:2062, Sayfa:3

Kümbetlioğlu 13 Nisan 1951 de İskenderun'a gitmiştir.⁴²

Rebii Karatekin (1951-1954)

Bir iki güne kadar aramızdan uğurlayacağımız Vali Hikmet Kümbetlioğlu'na yeni vazifesinde de başarılar dilerken, Hatay da onun yerini alacak olan Vali Rebii Karatekin'i yine bir devlet temsilcisi ve kanun adamı olarak karşılamaya hazırlanmış bulunduğumuzu açıklarız.⁴³

İçişler Bakanlığınca Valiler arasında yapılacak değişikliklere ait yeni bir kararname hazırlandığı haber alınmıştır. Kararname gereğince 12 vali emekliliğe sevk edilmiştir. Bu arada Sivas Valisi Taki Gürkök, Ağrı Valisi Sakıp Yurdakul, Hatay Valisi Rebii Karatekin ve Ankara Valisi Necati İlder merkez valiliğine nakledileceklerdir. Emekliliğe sevk edilenler arasında Niğde Valisi Hasip Kayhan İçişleri Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanı Osman Nuri Tekeli üç de Başmüfettiş bulunmaktadır.⁴⁴

Ankara 16 (Özel) İçişleri Bakanlığı gördüğü lüzum üzerine bazı valiler arasında yeniden değişiklik yapacaktır. Bu arada 30 hizmet yılını doldurmuş olan merkez memurları ile valiler ve idare amirleri emekliye ayrılacak ve halen vekâletle idare edilmekte olan Sivas valiliğine de yeni tayin yapılacaktır. Alınan bilgiye göre İçişleri Bakanlığı merkez valiliklerinden olumlu bir fayda elde edememiştir. Bunun için merkez valiliklerinin lağvi yönüne gidilecektir.⁴⁵ Haber verildiğine göre, açık bulunan Seyhan valiliğine Hatay Valisi Rebii Karatekin tayin edilmiştir.⁴⁶

Celal İzgi (1954-1956)

Hatay Valisi Rebbi Karatekin, Ankara'da İller Bankası İdare Meclis Üyeliğine tayin olunmuştur. Yerine İstanbul Vali Muavinlerinden Celal İzgi'nin tayin edildiği ve her iki tayinin de yüksek tasdikten çıktığı öğrenilmiştir.

Hatay D.P. toplantısından birkaç günden beri kulaktan kulağa fısıltı halinde yaydıkları haber gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre Hatay'dan Ankara'ya giden D.P. heyeti orada Cumhurbaşkanından, Başbakanından, Bakanlardan Valinin değiştirilmesini istedikleri ve olumlu cevap aldıkları anlaşılmıştır. Yine bu toplantıdan, D.P. Hatay müfettişi Petev Aratın değiştirilmesi için aynı heyet söz almış bulunmaktadır.⁴⁷

Hatay valiliğine tayin edilen İstanbul vali muavinlerinden celal İzgi 11 Şubat 1954 saat

⁴² 14 Nisan 1951, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:2279, Sayfa:1, Yıl:13

⁴³ 3 Mayıs 1951, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:2293,Sayfa:2

⁴⁴ 19 Ocak 1952, *Atayolu Gazetesi*, Yıl:13, Sayı: 2499, S. 2.

⁴⁵ 17 Mayıs 1952, *Atayolu Gazetesi*, Yıl:13, Sayı:2596, S. 2

⁴⁶ 13 Temmuz 1953, *Atayolu Gazetesi*, Yıl:13, Sayı:2636, S. 2.

⁴⁷ 25 Ocak 1954, *Atayolu Gazetesi*, Yıl:14, Sayı:3098, S. 1.

15.30’da yeni vazifesine başlamak üzere hataya geldi. Celal İzgi şehir girişinde otomobilinden inerek kendisini bekleyen mülki, askeri erkânı, partilileri, halkı selamlamış tören birliğini inceledikten sonra beraberlerindekiyle heyet konağına gelmiştir⁴⁸.

Celal İzgi sınırda kaçakçılığın önlenmesi yolunda almış oldukları tedbirler ve bu tedbirler neticesinde elde edilen başarılarından dolayı Celal İzgi bir takdirname ile taltif edildi. Bu takdirname bakanlar kurulunca verilmiştir. Bakanlar kurulunca “*Celal İzgi’yi tebrik eder ve başarılarının devamını dileriz*” denildi⁴⁹.

Hatay ile ilgili meseleleri görüşmek üzere Ankara’ya giden Celal İzgi’nin başka bir vilayete tayin edileceği hakkında bir yanlış bilgi yayıldı. Bu haberin yalan olduğu ve Celal İzgi’nin temaslarını bitirir bitirmez Hatay’a döneceği resmi olarak bildirildi⁵⁰.

Celal İzgi’nin vilayet makamı otomobili ile Urfa’dan gelmekte iken aracın aksi 3 yerden kırılmış ve şoförün soğukkanlılığı sayesinde otomobil devrilmekten kurtulmuş ve büyük bir kazanın önüne geçilmiştir⁵¹.

Ethem Yetkiner (1956-1957)

15 Eylül 1956 tarihli Hatay Gazetesi’nde çıkan habere göre Vali Celal İzgi Urfa Valiliği’ne terfian nakledilmiştir. Hatay Valiliği’ne de eski Emniyet Umum Müdürlerinden Ethem Yetkiner tayin edilmiştir.⁵² Hatay Vilayet Valiliği’ne tayin edilen Ethem Yetkiner’in kısa hal tercümesi bildirisi şu şekildedir: Ethem Yetkiner 1912 yılında Rodos’ta doğmuştur. İstanbul Hukuk Fakültesi’nden mezun olduktan sonra sırasıyla İstanbul maiyet memurluğunda, Bucak, Kuşadası, ve Olto Kaymakamlıklarında, Mülkiye müfettişliklerinde, Kütahya Vali Vekilliğinde, Kocaeli Valiliğinde, İstanbul Emniyet ve Emniyeti Umumiye Müdürlüğünde, Konya ve Merkez Valilikleri’nde bulunmuştur.⁵³ 21 Eylül 1956 tarihli habere göre Hatay Valiliği’ne tayin edilen Ethem Yetkiner, Eylül ayının 26’ sında İstanbul’dan vapurla hareket etmiştir. Ay sonuna doğru Hatay’da olacağı tahmin edilmiştir.⁵⁴ Urfa Valiliği’ne naklen tayin edilmiş olan Celal İzgi, 25 Eylül günü saat 13’te uçakla İskenderun’a ve oradan Hatay’a gelmiş olacağı tahmin edilmiştir. Celal İzgi’nin yeni vazifesi başına gitmek üzere birkaç güne kadar Hatay’dan ayrılacağı öğrenilmiştir.⁵⁵ Urfa Valiliği’ne tayin edilmiş

⁴⁸ 12 Şubat 1954, Atayolu Gazetesi, Yıl: 14, Sayı: 3114, S. 1.

⁴⁹ 2 Aralık 1955, *Hatay Gazetesi*, Yıl: 1, Sayı:16, S.1.

⁵⁰ 3 Nisan 1956, *Hatay Gazetesi*, Yıl: 1, Sayı:121, S.1.

⁵¹ 14 Nisan 1956, *Hatay Gazetesi*, Yıl: 1, Sayı:131, S.1.

⁵² 15 Eylül 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı:253, S.1.

⁵³ 15 Eylül 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı:253, S.2.

⁵⁴ 21 Eylül 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı:258 S.1.

⁵⁵ 25 Eylül 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı:261 S.3.

olan Celal İzgi 29 Eylül günü Hatay'dan ayrılacaktır. İzgi, Hatay'dan ayrılmadan evvel, mesai arkadaşlarına ve Hatay Halkı'na aşağıdaki mektubu tamim etmiştir.⁵⁶ “Urfa Valiliği'ne tayinim dolayısıyla bugünlerde vazifeden ayrılıyorum. Hatay Vilayeti'nde üç seneye yakın bir müddet çalıştığım resmi vazifeli mesai arkadaşlarıma bana yaptıkları kıymetli yardımları ve gösterdikleri müsbet gayretleri sayesinde memleketimize ve milletimize faydalı hizmetler ifa etmiş olduğumuza kani bulunarak büyük bir vicdan kalp huzuru içinde hepinize teşekkürlerimi ve sevgilerimi sunarak Urfa'ya gidiyorum. Hatay Vilayeti kaza, nahiye ve köylerinde bulunan bütün vatandaşlarıma ve memur arkadaşlarıma arz veda eder ve hürmet hisleriyle hepsinin ayrı ayrı gözlerinden öperim.”⁵⁷

Yeni Vali Ethem Yetkiner 26 Eylül'de İstanbul'dan Vapurla hareket etmiştir. 29 Eylül 1956 tarihli habere göre Ethem Yetkiner 30 Eylül 1956 sabahı 9 raddelerinde Hatay'a varmış olacaktır. Vali Hatay Şehri'nin methalinde askeri merasimle karşılanacaktır.⁵⁸ Vali Celal İzgi 29 Eylül sabahı saat 9'da Urfa'ya gitmek üzere Hatay'dan ayrılmıştır. Vali Konağı'nın önünde toplanan çok kalabalık bir halk kitlesi tarafından tevdi edilen İzgi, kendisini uğurlayanlarla ayrı ayrı meşgul olmuş ve bu vilayetten çok müsbet intibalarla ayrıldığını, İskenderun'a müteveccihen ayrıldığını, Hataylılar'ı ebediyen unutmayacağını beyan etmiştir. 29 Eylül 1956 günü veda ziyaretlerinde bulunan Vali, ezcümle Hatay Gazetesi idarehanesine uğramış ve hasbihallerde bulunmuştur.⁵⁹

Hatay Valiliği'ne tayin edilmiş olan Ethem Yetkiner, 30 Eylül sabahı saat 9.15'te Hatay'a gelmiştir. Şehrin methalinde askeri merasim, bando, mebuslar, daire rüesası, gazeteciler ve kalabalık bir halk kütlesi tarafından karşılanan Yetkiner vilayet konağına kadar kendisini karşılayanlarla birlikte yaya olarak yürümüştür. Vali Yetkiner, vali konağında çok kısa bir istirahatten sonra günlerden pazar olmasına rağmen, vilayet makamına giderek çalışmalara başlamıştır. Bu meyanda gazetelere de bir beyanatta bulunan Yetkiner ezcümle şunları söylemiştir: ‘Güzel Vilayetinizde vazife almış olmayı, şahsım için bir mazhariyet ve şeref telakki etmekteyim. Hatay Vilayet olarak feyizli bir inkişafın yolu üzerindedir. Daima iyiye ve daima güzele doğru hızla ilerlemektedir. Bu mevzuda muhterem halkımızla el ve gönül birliği yapmak birinci vazifem olacaktır. Hataylılar'ın buraya gelinceye kadar, İstanbul'dan itibaren geçtiğim her yerde bana karşı gösterdikleri nezaket ve samimi

⁵⁶ 27 Eylül 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı: 263, S.1.

⁵⁷ Hatay Valisi Celal İzgi Tarafından Verilen Demeç (27 Eylül 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı:263, S.1).

⁵⁸ 29 Eylül 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı: 256, S.1.

⁵⁹ 29 Eylül 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı: 265, S.1.

muhabetin minnettariyım. Hatay Vilayeti'nin terakki ve tealisi, Hataylılar'ın refah ve saadeti en samimi dileğimdir. Yeni vazifeme bu duygular içinde başlıyorum.⁶⁰.

Vali Ethem Yetkiner, 1 Ekim sabahı vilayet makamına giderek vazifesine başlamıştır. Valiyi sırasıyla Hatay mebuslarından Dr. Mithat Kuseyrioğlu, A. Fevzi Atahan, Şevket Sarıcalı, ve Abdullah Cilli, Belediye reis vekili, adliye erkanı, daire müdürleri ve erkanı, Demokrat Parti Vilayet İdare Heyeti Reisi, Ticaret ve Sanayi Odası Reisi, Banka müdürleri ve şehrin ileri gelenlerinden bir çok zevat makamında ziyaret etmiştir. Yeni vali Yetkiner, dahiliye mesleğine, İstanbul Vilayeti maiyet memurluğu ile başlamış ve sırasıyla Bucak, Kuşadası ve Olti kaymakamlıklarında, Seyhan ve İstanbul Bölgeleri mülkiye müfettişliklerinde, Kütahya, Aydın, Çankırı, Kocaeli, Konya valiliklerinde, İstanbul Emniyet Umum Müdürlüğü'nde bulunmuş ve Hatay Valiliği'ne tayin edilmiştir.⁶¹

Hatay Valiliği'ne verilen ikinci vali muavinliği kadrosuna Uşak Hukuk İşleri Müdürü Abdullah Mesut Uyanık tayin edilmiştir.⁶²

Ahmet Topaloğlu (1957-1960)

Hatay valiliğine tayin edinmiş bulunan Ahmet Topaloğlu 27 Aralık 1957 tarihinde saat 15.30 'da şehre gelmiş ve vilayet konağı önünde Mülki, Askeri, Erkan müesseseler ve esnaf teşekkülleri temsilcileri ile kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılanmış başında bando bulunan bir Jandarma kıtası tarafından selamlanmıştır. Vali karşılayıcıların birer birer ellerini sıkarak merasim kıtasını teftişten sonra doğruca makamına çıkmış ve burada da ziyaretleri kabul etmiştir. Vali, vazifeye başlaması münasebeti ile Hatay halkını hitaben basına şu beyanatta bulunmuştur. 26 Aralık 1957 de Hatay valiliği vazifeme başlıyorum. Daha evvelden bir kazasında vazife yapmak suretiyle tanıma fırsatını bulduğu Hatay vilayetine ve muhterem Hatay halkına hizmetten zevk duyacağım, dedi. Bu vazifelerimi yerine getirmem de muhterem Hatay halkının bana yardımcı olacağına inanıyorum. Şimdiden teşekkürlerimi arz eder. Hataylıları hürmetle selamlamıştır.⁶³ Hatay'ın yeni valisi Ahmet Topaloğlu bu sabah İskenderun'a gelerek saat 14.30 da şehre doğru hareket edecek ve buraya ulaşacak Vilayet Konağı önünde Daire Amir ve Müdürleri tarafından karşılanarak selamlandı.⁶⁴

Enver Saatçigil (1960)

⁶⁰ 1 Ekim 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı: 266, S.1.

⁶¹ 1 Ekim 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı: 266, S.2.

⁶² 9 Nisan 1957, *Hatay Gazetesi*, Sayı: 468, S.2.

⁶³ 26 Aralık 1957, *Hatay Gazetesi*, , Sayı: 728, S.1.

⁶⁴ *Hatay Gazetesi*, , S.2

Yeni tayin edilen Hatay Valisi Saatçigil 12/06/1960 Pazar günü teyyare ile İskenderuna gelecektir.⁶⁵ Vilayet Valiliğine tayin edildiklerini daha önceki nüshalarımızda bildirdiğimiz Enver Saatçigil 12.06.1960 tarihinde uçakla İskenderun'a gelmiştir. Vali İskenderun'dan kısa bir tevekkülü müteakip şehre gelmiş ve istirahate çekilmişlerdir. Yeni Vali bugün sabah vilayete gelerek vazifeye başlamışlardır. Kendilerine hoşgeldin der ve muvaffakiyetler temenni ederiz. Vali Enver Saatçigil, Abdulgani Efendinin oğludur. 1917'de Diyarbakır'da doğmuştur. Diyarbakır lisesinde okumuş ve mülkiyeden mezuniyetini müteakip sıra ile İzmir'e bağlı Kızılbağçe, Bornova, nahiye müdürlükleri İzmir naiyet memurluğu Ermenek, Kulb ve Erbaş ve 1952'de de İzmir vali muavinliği yapmıştır. 1953'de burdur valiliğine getirilen Saatçigil bundan sonra daha başka vilayetlerde Valilik yapmıştır.⁴ Hatay Antakya'yı çok beğendiğini fakat Antakya'nın ihmal edildiğini söyledi. Hatay valiliğine tayinlerini müteakip 13 Haziran 1960'da şehre gelerek vazifelerine başlayan Vali Enver Saatçioğlu'nu 14 Haziran 1960 gazetemizin sahibi ve mesul müdürü makamlarında ziyaret etmiştir. Vali gazetemizin sorumlularıyla tanışmayı müteakip hasbihaîde bulunmuş, Hatay'ın ve bilhassa Antakya'yı ziyadesiyle beğendiğini fakat Antakya'nın her bakımdan geri kalmış olduğunu belediye hizmetlerinin gerekli şekilde yapılabilmesi için belediyenin mali durumun kifayetsiz olduğunu su ve elektrik işlerinin de behemehal bir düzene konulacağını, esnafın sanayi sitesi mevzusunun ele alınacağını ve muhakkak her sanatkârın bir dükkâna sahip olacağını söylemiştir. Bütün Hataylılara teşekkürlerini belirten Vali her ihtiyacın karşılanması hususunda azami derecede gayret sarf edeceğiz demiştir.⁶⁶ Milli birlik hükümetinin vilayetlerde valiler kazalarda kaymakamları Belediye Başkanlarını Deruhte edeceklerine dair aldığı karara uyarak Vali Enver Saatçigil 21.06.1960 tarihinden itibaren Hatay belediye başkanlığı vazifesini deruhte etmişlerdir. Vali bu sabah belediyeye giderek şehir işleriyle meşgul olmuşlardır.⁶⁷ Ankara konsolosu Antakya öğretmenler derneği ile, öğretmenler yardımlaşma dernekleri ve Kızılay idare heyeti ile çocuk esirgeme kurumu ve Reyhanlı'dan bir heyet valiyi makamlarında ziyaret etmişlerdir.⁶⁸ Vali Enver Saatçigil şehrin ihtiyaçlarını tespit ve ana davaları halletmek üzere muhtarlarla görüşmeye karar vermiştir. Bu cümleden alarak vali 22 Temmuz 1960 günü saat 10:00 da cumhuriyet Cebraîl tepesi ve kanatlı mahallesi muhtarlarıyla cumhuriyet mahallesindeki kahvede görüşecek ve mahallelerinin

⁶⁵ 11 06 1960, *Hatay Gazetesi*, Sayı:1366,S.L

⁶⁶ 15 06 1960, *Hatay Gazetesi*, Sayı:1369, S.L

⁶⁷ 21 06 1960, *Hatay Gazetesi*, Sayı:1397, S.L

⁶⁸ 16 06 1960, *Hatay Gazetesi*, Sayı:1370,S 2

ihtiyaçlarını soracaktır. Pazartesi'den itibaren de günde üç muhtarla görüşecek ve mahallelerinin ihtiyaçlarını tespit edeceklerdir. Vilayet Jandarma Komandanı ve Emniyet Müdür Vekili Ziya Işıkgözler Vali'ye refakat etmekteydi. Vali Enver Saatçigil beraberlerinde vilayet jandarma kumandanı, ve Emniyet müdür vekili Albay Ziya ışıközlü olduğu halde 23 Haziran Perşembe günü Altınözü ve Reyhanlı kazalarında tetkiklerde bulunmuşlar bu meyanda kendilerine Reyhanlı'da Nafiz Müdürü ve hususi muhasebe müdürü iltihak etmişlerdir. Reyhanlı kazasında halk valiyi coşkun tezahüratla karşılamışlardır. Vali belediyede halka bir hitabede bulunmuş ve halkın dileklerini dinlemiştir. Bilahare refakatindekilerle birlikte hamam köyüne gidilerek burada tetkiklerde bulunmuş ve aynı gün şehre gelmiştir.⁶⁹ Vali Enver Saatçigil beraberinde vilayet jandarma kumandanı Ziya ışıközlü ile 24 Haziran 1960'da Kırıkhan ve Hassa kazalarına giderek halka temas ve tetkiklerde bulunmuş halkın dileklerini dinlemişlerdir⁷⁰ Cumhuriyet mahallesindeki bu toplantıya mahallelimde iştirak etti. 21 Temmuz 1960'da ki nüshamızda bildirdiğimiz gibi Vali Enver Saatçigil bu sabah Cumhuriyet mahallesindeki kahvede Cumhuriyet, Cebail tepesi ve Kanatlı mahallesi muhtarları ile orada toplanan halkla görüşmüş, mahallerinin ihtiyaçlarıyla dileklerini tespit etmiştir. Valinizin bu yakın alakasından dolayı bütün mahalle sakinleri ziyadesiyle mütehasıl olmuşlardır. Valinin bu görüşmeleri devam edecektir.⁷¹ Şehir içinde 21 Haziran 1960'da bir geziye çıkan ve bazı dairelere uğrayarak iadeyi ziyaretlerde bulunan Vali Enver Saatçigil bu arada idarehanemizi de şereflendirmiştir. Vali personelimizle hasbihalde bulunarak ihtiyaçları olup olmadığını sormuş ve gazetelere her türlü yardımda bulunacaklarını beyan etmişlerdir.⁷²

Tevfik Doğan (1960)

Milli Birlik Komitesi Başkanlığınca Hatay Valiliğine tayin edilen Birinci Jandarma Tümen Kumandanı Tümgeneral Tevfik Doğan 30 Mayıs 1960 tarihinde vazifesine başlamış⁷³. Askeri Vali Tümgeneral Tevfik Doğan 2 Haziran 1960 tarihinde Hatay'da bulunan Banka Müdürlerini makamlarında kabul ederek kendileriyle görüşmüş.⁷⁴ Vilayet Basın Bürosu Müdürlüğüne Kd. Binbaşı Saadettin Şehsuvaroğlu Müdür Yardımcılığına İnönü İlkokulu Başöğretmeni Latif Günel Hatay Askeri Valisi Tümgeneral Tevfik Doğan

⁶⁹ 25 06 1960, *Hatay Gazetesi*, Sayı:1378, S.L

⁷⁰ 25 06 1960, *Hatay Gazetesi*, Sayı:1378, S.L

⁷¹ 22 07 1960, *Hatay Gazetesi*, Sayı:1401, S.L.

⁷² 22 06 1960, *Hatay Gazetesi*, Sayı:1375, S.L.

⁷³ 31 Mayıs 1960, *Hatay Gazetesi*, Sayı:1359, S.1.

⁷⁴ 2 Haziran 1960, *Hatay Gazetesi*, Sayı:1367, S.2.

tarafından tayin edilmiş.⁷⁵ Vali Tuğgeneral Tevfik Doğanatan 4 Haziran 1960 tarihinde Samandağ ve Yayladağı Kazalarına gitmiş tetkiklerde bulunmuş. Vali Tuğgeneral Tevfik Doğanatan 7 Haziran 1960 tarihinde Reyhanlı Kazasında tetkiklerde bulunmuş. 7 Haziran 1960 tarihinde Vali Tuğgeneral Tevfik Doğanatan Kırıkhan ve İskenderun Kazalarına gitmiş halkla görüşüp gerekli tetkiklerde bulunmuş. 7 Haziran 1960 tarihinde Vali Tuğgeneral Tevfik Doğanatan Altınözü Kazasına gitmiş Halkla görüşüp gerekli tetkiklerde bulunmuş.⁷⁶

Muammer Ülger (1960-1964)

Hatay Valisi Emekli Tuğgeneral Muammer Ürgen, dün şehrimize gelmiş ve bu sabahtan itibaren il makamına giderek görevine başlamıştır. Vali saat 9'dan itibaren Antakya gazeteleri temsil heyetini kabul ederek kendileriyle tanışmış, gazetecilere “çok şirin bir şehir olan Hataya geldiğimden dolayı bahtiyarım. Yegane düşüncem Hatay’a yardım etmektir. Kısa zamanda icraatımızı gözlemlerinizle gereceksiniz. Hatayın davalarını öğrenmeye çalışıyorum” demiştir. Vali daha sonra gazetecilerle beraber çalışacaklarını, gazetecilerle sık sık temas edeceklerini belirterek kendilerinden yardımcı olmalarını istemiştir. Vali Ürgen’e hoş geldiniz diyen gazeteciler, Hatay’daki görevinde de kendilerine başarılar dilediler.⁷⁷

Vali Muammer Ürgen dün öğleden sonra Gazipaşa İlkokulu salonunda memurlarla bir tanışma toplantısı yapmış ve kendilerine inkılâp hükümetinin çalışma amacını izah etmiştir. Vali bu konuşmasında, vatandaşın işinin hiçbir suretle sürüncemede bırakılmaması, her memurun tam saatinde görevi başında bulunması, dürüst çalışılması, işlerin süratle bitirilmesi için azami gayret sarf edilmesi gerektiği söylemiş ve görevinden çıkması görülen memurun affedilmeyeceği belirtilmiştir.⁷⁸

İhmale uğramış Hatay’ı kısa zamanda imar edilip modern tesislere kavuşturma karar ve azminde olan Vali ile yapılan bu röportajda, Ürgen’in hayatını, İnkılâp öncesi ve sonrası aldığı görevleri ve Hatay hakkında düşüncelerini okuyacaksınız. Gazetemizin yazı kadrosundan İsmet Kesen ile Serol’un hazırladığı bu röportaj pek yakında gazetemizde⁷⁹.

Hatay Valisi Muammer Ürgen ile röportaj yapmak üzere Vilayet konağının merdivenlerini çıkıyoruz heyecanlıyız. Çünkü ilk defa bir idare adamına sual soracak, cevap alacağız. Kendisinden randevu istediğimiz zaman işlerinin çokluğu içinde bizi bu kadar kısa zamanda kabul edeceğini tahmin etmiyorduk doğrusu randevu isteyişimizin ertesi günü kabul edileceğimizi beklerken bu isteğimizi yerine getiriyordu. Oysa hazırlığımız da tam değildi. Gerçi sorularımız belliydi ama sıraya koymakta hayli güçlük çekeceğimiz tabiydi. Vali Ürgen bizi güler yüzle karşıladı. Mesleğe yeni katılmış genç gazeteciler olduğumuz için bir ürkeklik vardı üstümüzde ama güler yüzü bu ürkekliğimizi bir çırpıda

⁷⁵ 13 Haziran 1960, Hatay Gazetesi, Sayı:1367, S.1.

⁷⁶ 9 Haziran 1960, Hatay Gazetesi, Sayı:1364, S.1.

⁷⁷ 11 Ağustos 1960, *Atayolu Gazetesi*, Yıl: 22, Sayı: 5065, S. 1.

⁷⁸ 12 Ağustos, 1960, *Atayolu Gazetesi*, Yıl: 22, Sayı: 5067, S.2.

⁷⁹ 9 Eylül 1960, *Atayolu Gazetesi*, Yıl:22, Sayı:5091, S.

alıp götürdü ve tam deyimi ile gerçekçi ve anlayışlı bir idare amiri ile karşı karşıya olduğumuzu kavradık. Asker yüzündeki hatların altında şefkatin ve samimiyetin ışığını görmemek imkânsızdı. “Okuma aşığıyım” diye sözlerine başlayan Vali, rahat açık konuşması ve samimi azimli oluşuyla müsbet intibayla uyandırıyor. İlk bakışta burada yanılmamış olduğumuza bir saat on beş dakika süren sohbetimiz boyunca anladık ihmale uğradık.⁸⁰

Hakkı Albayrakoğlu (1964-1966)

İsmail Albayrakoğlu ile Ümmügülsüm Hanım’ın oğludur.1921’deKemaliye’de doğdu. 1940’daSivas Lisesini bitirdi. S.B.O.’dan mezuniyetini müteakıb 30Haziran 1944’de İçişleri Bakanlığı stajyer memurluğuna tayin edilerek devlet hizmetine ve idare mesleğine girdi. 13 ocak 1945’de nakledildiği Ankara Maiyyet memurluğunda Çankaya kaymakam refik ve vekilliğinde staj süresini doldurduktan ve kaymakamlık kursunu da bitirdikten sonra26 Temmuz 1947’de kaymakamlığa terfi etti. 31 Temmuz1947’de kaymakamlığa terfi etti.31 Temmuz 1947’deanamur kaymakamlığına atandı.6 Kasım1947’de silah altına alındı; 30 Ekim 1948’de yedek teğmen rütbesiyle terhis edildi.30.11.1948’de Haymana 29 Mart 1949 ‘da Nallıhan 8 Ocak 1951’de Ayancık, 16 Kasım 1951’de Iğdır⁸¹ kaymakamlıklarına atanmış ve burada çalışmalar yapmıştır.⁸²

28 Kasım 1954’de Ankara emniyet müdürlüğü1. Şubemüdürlüğüne20 Mayıs 1955’de İskendurun kaymaakamlığına getirildi⁸³. Görevinden 14 Aralık 1957’de merkeze alındı. İçişleri Teşkilatı’ndan ayrılıp Ticaret Vekaleti’ne geçti. 27 Mayıs 1960 Harekatından sonra Pozantı Kaymakamlığı kadrosuyla13 Haziran 1960’da Tokat aynı kadro ile 14 Aralık 1964’de Hatay valiliklerine; 31 Ocak 1966’da yine pozantı Kaymakamlığı kadrosuyla İçişleri Bakanlığı Tedkik Kurulu emrine alınan valiler arasındadır.⁸⁴ Son görevinde iken Haziran 1968’de CHP adayı olarak Tokat Belediye Başkanlığına seçildi. Tokat valiliğide yapmıştır. Tokat valiliği sırasında Erbaa olayında tahkikatda bulunmuş ve Mahir Kılıç’ın öldürülmediğini söylemiştir.⁸⁵ Halen (Aralık 1969) bu görevdedir⁸⁶. Boşanmış dul olup 1 kızı

⁸⁰ 14 Eylül 1960, *Atayolu Gazetesi*, Yıl:22, Sayı:5095

⁸¹ 08.11.1952, *Dil Gazetesi*, Sayı: 36, S.1

⁸² 06.12.1952, *Dil Gazetesi*, Sayı: 60

⁸³ Amerikalı Mühendisler Türk İşçisinden Çok Memnun Hele Aradaki Bazı Arızalarda Türk İşçisinin Amerikan Malumatı Parçaların Benzerini Tam Bir Kudret Ve Dirayetle Yapmalarını Hayranlıkla Belirtiyorlar İskendurun’un Genç Kaymakamı Hakkı Albayrakoğlu’nun Gösterdiği Anlayış Ve Müzaheret İse Yabancı Uzmanları İşe Bağlayan Diğer Bir Unsurdur. (14.01.1957, *Milliyet Gazetesi*, S.3).

⁸⁴ 14.01.1966, *Milliyet Gazetesi*, S.7

⁸⁵ 29.04.1962, *Milliyet Gazetesi*, S.7

⁸⁶ Tokat Yüksek Seçim Kurulu Tokatta Ap’dan Belediye Başkanı Seçilen Mesrur Güreç’in Başkanlığını İptal Etmiş Ve CHP Adayı Eski Vali Hakkı Albayrakoğlunun Başkanlığını Onaylamıştır (27.06.1968, *Milliyet Gazetesi*, S.3).

1 oğlu vardır. İngilizce bildiği kendi ifadesine atfen, sicilinde yazılıdır⁸⁷. Öğrendiğimize göre yeni Hatay Valisi İsmail Hakkı Albayrakoğlu Aydın'dan şehrimize Pazar günü gelecektir misafir Suriye heyetiyle halen Ankara da bulunan Muammer Ürgenin de perşembe günü dönmesi ve yeni görevine başlamak üzere cumartesi günü şehrimizden ayrılması beklenmektedir.⁸⁸ Önceki gün şehrimize gelen İsmail Hakkı Albayrakoğlu dün sabahtan itibaren görevine başlamıştır. Vali ilk günü tebrikleri kabulle geçirmiştir.⁸⁹

Sabah saat 8 de başlayan gezi sırasında Altınözü ve Yayladağı'nda çeşitli incelemelerde bulunuldu. İl genel meclisinin geçtiğimiz Perşembe günkü oturumunda, Türkiye Kuvayı Milliye Gazileri Cemiyeti Antakya şube başkanlığı ve Erzin Mücahitler şubesinin yardım isteği de görüşölmüş ve gündemin diğer maddelerindeki isteklerle birlikte ilgili komisyonlara havale edilmiştir. Müzakereler sırasında üyeler okulu olmayan köyler üzerinde de durmuşlar, bunlardan Dörtyol Kızlarçayı köyünde üç öğretmenli 150 öğrencinin tek dershanede ders yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu arada Yayladağı Sebenoba köyüne bağlı gözen çiftliğinin bu köyden ayrılarak müstakil köy olma isteğine karşı muhtarlığın bir yazısında okunmuş yazıda İl İdare Kurulu kararına uyularak çiftliğin bu yoldaki isteğinin reddedilmesi istenmiştir. Daha sonra meclis görüşmelerin yeterli olduğuna karar vererek izahname üzerindeki müzakereleri kapatmıştır.⁹⁰ Vali Hakkı Albayrakoğlu cumartesi sabahı İskenduruna giderek ilçenin çeşitli sorunları üzerinde tetkiklerde bulunmuş ilgililerden bilgi almıştır.⁹¹ Şehrimizdeki ilk ve orta dereceli okul müdürleri milli eğitim müdürü Abdulkadir Ariç'in başkanlığında vali İsmail Hakkı Albayrakoğlu'nu ziyaret etmişlerdir. Ziyaret sırasında Albayrakoğlu ve müdürler eğitim öğretim ve çeşitli memleket meselelerine de değinmiş karşılıklı fikir teatisinde bulunmuşlardır.⁹²

Hatay senatörü Enver Bahadırılı ve milletvekili Bahri Bahadırılı dün sabah beraberlerinde CHP İl Başkanı Ahmet Rıza Eryılmaz olduğu halde vali Hakkı Albayrakoğlunu ziyaret etmiş ve kendisiyle bir süre görüşmüşlerdi.⁹³ Vali Hakkı Albayrakoğlu dün sabah Bayındırlık Müdürlüğüne giderek bazı tedkiklerde bulunmuştur. Albayrakoğlu daha sonra il Bayındırlık MüdürüLütfullah Tosyalı olduğu halde kapalı spor salonu ile yüzme havuzu inşaatını gezmiş Tosyalıdanbu konuda bilgi almıştır. Albayrakoğlu bu arada Hacı Hasan semti halkının içme

⁸⁷ Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi Ve Mülkiyeler*, Mars Matbaası Yayınları, Ankara 1968-1969, S. 22.

⁸⁸ 08.12.1964, Atayolu Gazetesi, Sayı:7287, S.1.

⁸⁹ 15.12.1964, Atayolu Gazetesi, Sayı:7290, S.2.

⁹⁰ 24.12.1965, Atayolu Gazetesi, Sayı: 7604, S.1

⁹¹ 20.12.1965, Atayolu Gazetesi, Sayı: 7600, S.1

⁹² 16.12.1964, Atayolu Gazetesi, Sayı:7294, S.2.

⁹³ 18.12.1964, Atayolugazetesi, Sayı:7296, S.2.

suyu konusundakişikayetlerini dinlemiş dilekleri tespit etmiştir.⁹⁴

Vali Albayrakoğlu İskenderun'da yaptıkları basın toplantısından sonra AP ve CHP ilçe merkezlerini de ziyaret ederek başkan ve idare kurulu üyelerinin tayini müteakip yaptıkları tebrik ziyaretlerini iade etmiş ve ilçe merkezinde bir süre vatandaşlarla hasbıhallerde bulunmuştur. Vali partilerden sonra ziyaretlerine devam etmiştir.⁹⁵

Meclis üyeleri dün sabah 8'de Vali Hakkı Albayrakoğlu'nun başkanlığında köy yolları gezilerinin üçüncüsünü yapmışlardır. Ve açılan yollarla yapılan okulları incelemişlerdir. İlk önce Altınözü ilçesine giden üyeler öğleden sonra da Yayladağına giderek incelemelerine devam etmişler. Bu gezi sırasında Yayladağı sınır kapısında inşa edilen enformasyon binasını da görmüşlerdir. Meclis üyeleri fırsat buldukları taktirde Ramazan ayı içinde Samandağ ilçesi ile merkez ilçe köylerini de dolaşacaklardır.⁹⁶

Bayramın ikinci gününden beri devam etmekte olan yağmurlar artık zararlı olmaya başlamıştır. Daha öncede bildirdiğimiz gibi Reyhanlı yolunda bir köprüünün üstü uçmuş ve bu sebeple de yol trafiğe kapanmıştı. Bu mani ortadan kaldırılmış ve yol trafiğe açılmışsa da demir köprüyü geçtikten sonra yolun nispeten enginliği sebebiyle tahminen 500 metrelik asfalt sular altındadır: iki tarafın geniş bendeğin bulunması sebebiyle yolun trafiğe tehlikeli olabileceği düşünülerek karayolu ile temasa geçilmiş ve yolun bu kısmında iki taraflı işaret noktalarının konulması bildirilmiştir. Bu sebeble valimiz sayın Hakkı Albayrakoğlu durumu tetkik etmek ve sular altında bulunduğu idda edilen iki köyün kurtarılması hususunda ilgililerle temas etmek üzere dün Reyhanlıya gitmişlerdir.⁹⁷

Kaynaklar

Afet İnan, "Türkiye Cumhuriyeti Ve Türk Devrimi", Ankara, 1977, S. 135.

Ali Çankaya, A.G.E. S.1098

Ali Çankaya, Hasan Nizamettin Ataker, Yeni Mülkiye Tarihi Ve Mülkiyeliler, C.3, Ankara 1968-1970.

Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi Ve Mülkiyeler*, Mars Matbaası Yayınları, Ankara 1968-1969, S. ????

Damar Arıkoğlu, Hatıralarım, İstanbul, 1960, S.307-309.

Hamdi Selçuk, Hatay'ın O Günleri, İstanbul, 1971, S.79.

Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, I, İstanbul, 1973, S.606-607

İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", Belleten, Sayı: 182, Ankara, 1983, S. 377-385.

İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt: L, Ankara, 1989, S. 51

Mehmet Aldan, İz Bırakan Mülki İdari Amirleri, C.3, İçişleri Bakanlığı Ankara, 2001, S.117

⁹⁴ 19.12.1964, Atayolu gazetesi, Sayı: 7297, S.2.

⁹⁵ 15.01.1965, Hatay Gazetesi, Sayı: 2439, S.1.

⁹⁶ 24.12.1965, Atayolu Gazetesi, Sayı: 7604, S.1

⁹⁷ 13.02.1965, Hatay Gazetesi, Sayı: 2460, S.1.

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

- Mehmet Gönlübol-Cem Sar, Atatürk Ve Türkiye'nin Dış Politikası, (1919-1938), İstanbul, 1963, S. 133
- Mehmet Önder, "Atatürk'le Adım Adım Türkiye", Ankara, 1984, S. 9
- Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi –Osmanlı Dönemi-*, Ankara 2000, S. 11.
- Merkez Valilerinden, Hayri Orhun Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kazım Atakul, Nizamettin Ataker, Meşhur Valiler*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1969.
- Nizamettin Ataker, Hareket Ve Sözleri İle Tanınmış Ve Hatıralarıyla Yaşayan Valilerdendir. Hatay'da 28.01.1944- 25.07.1947
- Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, C.2, S.124-125, İstanbul 1964
- Şimşir, Bilâl, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamları İle Görüşmeleri", T. Tarih Kurumu Belleteni, Atatürk Özel Sayısı, Ankara, 1981, S. 119.
- Tayfur Sökmen, Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Ankara, 978, S.63.

Gazeteler

- 13 Haziran 1960, Hatay Gazetesi, Sayı:1367, S.1.
- 17 Mayıs 1952, *Atayolu Gazetesi*, Yıl:13, Sayı:2596, S. 2
- 2 Haziran 1960, Hatay Gazetesi, Sayı:1367,S.2.
- 29 Haziran 1950, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:2042, Sayfa:1, Yıl:12
- 3 Mayıs 1951, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:2293,Sayfa:2
- 31 Mayıs 1960, Hatay Gazetesi, Sayı:1359, S.1.
- 9 Haziran 1960, Hatay Gazetesi, Sayı:1364, S.1.
- 08.07.1947, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:1148, S.1
- 8 Temmuz 1947,*Atayolu*, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:1148, S. 1.
- 29 Temmuz 1947, *Atayolu*, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:1165, S. 1.
- 30 Temmuz 1947, *Atayolu*, *Atayolu Gazetesi*, Sayı: 1166, S. 2.
- 21 Ağustos 1947,*Atayolu*, *Atayolu Gazetesi*, Sayı: 1182, S. 1.
- 23 Ağustos 1947, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:1184, S. 1.
- 23 Ağustos 1947, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:1184, S. 2.
- 26 Ağustos 1947, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:1186, S. 2.
- 26 Ağustos 1947, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:1186, S. 2.
- 27 Ağustos 1947, *Atayolu Gazetesi*, Sayı: 1183, S. 1.
- 27 Ağustos 1947, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:1183, S. 3.
- 28 Ağustos 1947, *Atayolu Gazetesi*, Sayı: 1188, S. 2.
- 29 Ağustos 1947, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:1189, S. 2.
- 30 Ağustos 1947, *Atayolu Gazetesi*, Sayı: 1190, S. 2.
- 1 Temmuz 1950, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:2044, Sayfa:1
- 1 Temmuz 1950, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:2044, Sayfa:1
- 26 Temmuz 1950, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:2060, Sayfa:1
- 27 Temmuz 1950, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:2062, Sayfa:3
- 14 Nisan 1951, *Atayolu Gazetesi*, Sayı:2279, Sayfa:1, Yıl:13

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

- 06.12.1952, Dil Gazetesi, Sayı : 60
13 Temmuz 1953, *Atayolu Gazetesi*, Yıl:13, Sayı:2636, S. 2.
25 Ocak 1954, *Atayolu Gazetesi*, Yıl:14, Sayı:3098, S. 1.
12 Şubat 1954, *Atayolu Gazetesi*, Yıl: 14, Sayı: 3114, S. 1.
2 Aralık 1955, *Hatay Gazetesi*, Yıl: 1, Sayı:16, S.1.
3 Nisan 1956, *Hatay Gazetesi*, Yıl: 1, Sayı:121, S.1.
14 Nisan 1956, *Hatay Gazetesi*, Yıl: 1, Sayı:131, S.1.
15 Eylül 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı:253, S.1.
15 Eylül 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı:253, S.2.
21 Eylül 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı:258 S.1.
25 Eylül 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı:261 S.3.
27 Eylül 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı: 263,S.1.
29 Eylül 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı: 256, S.1.
1 Ekim 1956, *Hatay Gazetesi*, Sayı: 266, S.1.
9 Nisan 1957, *Hatay Gazetesi*, Sayı: 468,S.2.
26 Aralık 1957, *Hatay Gazetesi*, , Sayı: 728, S.1.
11 06 1960,*Hatay Gazetesi*, Sayı:1366,S.L
15 06 1960, *Hatay Gazetesi*, Sayı:1369, S.L
16 06 1960, *Hatay Gazetesi*, Sayı:1370,S 2
21 06 1960, *Hatay Gazetesi*, Sayı:1397, S.L
22 06 1960, *Hatay Gazetesi*, Sayı:1375, S.L.
25 06 1960,*Hatay Gazetesi*, Sayı:1378, S.L
11 Ağustos 1960, *Atayolu Gazetesi*, Yıl: 22, Sayı: 5065, S. 1.
12 Ağustos, 1960, *Atayolu Gazetesi*, Yıl: 22, Sayı: 5067, S.2.
9 Eylül 1960, *Atayolu Gazetesi*, Yıl:22, Sayı:5091, S.
14 Eylül 1960, *Atayolu Gazetesi*, Yıl:22, Sayı:5095
29.04.1962, Milliyet Gazetesi, S.7
08.12.1964,Atayolu Gazetesi,Sayı:7287,S.1.
15.12.1964.Atayolu Gazetesi,Sayı:7290,S.2.
16.12.1964,Atayolu Gazetesi, Sayı:7294,S.2.
18.12.1964,Atayolugazetesi,Sayı:7296,S.2.
19.12.1964,Atayolugazetesi,Sayı:7297,S.2.
15.01.1965,Hatay Gazetesi,Sayı:2439,S.1.
13.02.1965,Hatay Gazetesi,Sayı:2460,S.1.
20.12.1965, Atayolu Gazetesi, Sayı: 7600, S.1
24.12.1965, Atayolu Gazetesi, Sayı: 7604, S.1
24.12.1965, Atayolu Gazetesi, Sayı: 7604, S.1
14.01.1966, Milliyet Gazetesi, S.7